

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЪ

Проф. Д-РЪ В. Н. ЗЛАТАРСКИ

ИСТОРИЯ
НА
БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА
ПРЕЗЪ
СРЪДНИТЪ ВЪКОВЕ

ТОМЪ II

БЪЛГАРИЯ ПОДЪ ВИЗАНТИЙСКО ВЛАДИЧЕСТВО
(1018--1187)

1. ЕПОХА НА ВЪЗСТАНИЯТА. — 2. ЕПОХА НА РОМЕИ-
ЗАЦИЯТА — 3. БОРБА ЗА ОСВОБОЖДЕНИЕ.

История на българската държава през средните векове

Том II. България под византийско владичество (1018—1187)

Васил Златарски (1940)

Васил Н. Златарски (I изд. София 1934; II фототипно изд., Наука и изкуство, София 1972, под ред. на
Димитър Ангелов)

Заглавна страница (Корица)

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЪ

Проф. Д-РЪ В. Н. ЗЛАТАРСКИ

ИСТОРИЯ НА БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА ПРЕЗЪ СРЪДНИТЪ ВЪКОВЕ

ТОМЪ II

БЪЛГАРИЯ ПОДЪ ВИЗАНТИЙСКО ВЛАДИЧЕСТВО
(1018—1187)

1. ЕПОХА НА ВЪЗСТАНИЯТА. — 2. ЕПОХА НА РОМЕИ-
ЗАЦИЯТА — 3. БОРБА ЗА ОСВОБОЖДЕНИЕ.

СОФИЯ — ПРИДВОРНА ПЕЧАТНИЦА — 1934

Д. Ангелов: Предговор на редактора

Том втори на “История на българската държава през средните векове” от В. Н. Златарски, излязъл от печат през 1934 г. има за предмет историята на българските земи и на българския народ по време на византийското владичество (1018—1185 г.). Касае се за един важен и съдбоносен период от нашето далечно минало, изпълнен с драматични събития. Продължителното чуждо господство създава огромни пречки за нормалното развитие на българския народ, спира започналия през време на Първата българска държава блестящ и всестранен подем в областта на икономиката, на образованието и просветата, на материалната и духовната култура. Българският народ не стои обаче безучастен. Той се бори упорито за възстановяване на своята държава, за постигане на политическа свобода. Този негов стремеж намира израз в редици бунтове и въстания срещу византийската власт, завършили с освободителното дело на Асеновци през 1185—1187 г.

Преди да пристъпи към написване на обобщителния си труд върху епохата на византийското владичество, В. Н. Златарски е проучил отделни въпроси и събития, свързани с историята на българските земи и на българския народ през разглеждания период. В това отношение той следва едни вече установена от него практика, която е характерна впрочем и за други изследвачи и която е съвсем правилна и целесъобразна. Като плод на неговите предварителни занимания за периода на византийското владичество могат да бъдат посочени следните работи (в хронологичен ред):

Моливдовул на Самуил Алусиан (1922 г.); Политическото положение на Северна България през XI и XII в. (1929 г.); Моливдовул на веста Симеон, катепан на Подунавие (1929 г.); Една датирана приписка на гръцки от средата на XI в. (1929 г.); Въстанието на Петър Делян в 1040—1041 г. (1931 г.); Моливдовулът на Алусиан (1931 г.); Устройство Болгарии и положение българского народа в первое время после покорения их Василием II Болгаробойцею (1931 г.); Наместници управители на България през царуването на Алексий I Комнин (1932 г.); Какъв народ се разбира у Ана Комнина под израза *γένος τι σκυθικόν* (1932 г.); *Wer war Peter Deljan?* (1932 г.); Георги Скилица и написаното от него житие на св. Иван Рилски (1933 г.).

Първото впечатление, което изложението в том II от “История на българската държава през средните векове” предизвиква и у специалиста, и у обикновения читател, е голямото богатство на фактически материал и подробното описание на разглежданите събития. В. Н. Златарски си е поставил за цел и е успял да обрисова една действително детайлна картина на положението на българския народ през време на византийското владичество и на борбата му за отхвърляне на чуждата власт. В това отношение предлаганият труд надхвърля далеч писаното върху този период от предишни изследвачи и по-специално от Константин Иречек в неговата “История на българите”. Както знаем, в “История на българите”, която е първото обобщаващо съчинение върху нашата средновековна история, излязло в навечерието на Освобождението на България от турска власт (1876 г.), на епохата на византийското иго са отделени общо 25 страници, а изложението на В. Н. Златарски обхваща 483 страници. Разликата е очебийна и показва в какви широки рамки и в какъв голям обхват е замислил и изпълнил своята задача бележитият български учен.

Д. Ангелов: Предговор на редактора

Том втори на “История на българската държава през средните векове” от В. Н. Златарски, излязъл от печат през 1934 г. има за предмет историята на българските земи и на българския народ по време на византийското владичество (1018—1185 г.). Касае се за един важен и съдбоносен период от нашето далечно минало, изпълнен с драматични събития. Продължителното чуждо господство създава огромни пречки за нормалното развитие на българския народ, спира започналия през време на Първата българска държава блестящ и всестранен подем в областта на икономиката, на образованието и просветата, на материалната и духовната култура. Българският народ не стои обаче безучастен. Той се бори упорито за възстановяване на своята държава, за постигане на политическа свобода. Този негов стремеж намира израз в редици бунтове и въстания срещу византийската власт, завършили с освободителното дело на Асеновци през 1185—1187 г.

Преди да пристъпи към написване на обобщителния си труд върху епохата на византийското владичество, В. Н. Златарски е проучил отделни въпроси и събития, свързани с историята на българските земи и на българския народ през разглеждания период. В това отношение той следва едни вече установена от него практика, която е характерна впрочем и за други изследвачи и която е съвсем правилна и целесъобразна. Като плод на неговите предварителни занимания за периода на византийското владичество могат да бъдат посочени следните работи (в хронологичен ред):

Моливдовул на Самуил Алусиан (1922 г.); Политическото положение на Северна България през XI и XII в. (1929 г.); Моливдовул на веста Симеон, катепан на Подунавие (1929 г.); Една датирана приписка на гръцки от средата на XI в. (1929 г.); Въстанието на Петър Делян в 1040—1041 г. (1931 г.); Моливдовулът на Алусиан (1931 г.); Устройство Болгарии и положение българского народа в первое время после покорения их Василием II Болгаробойцею (1931 г.); Наместници управители на България през царуването на Алексий I Комнин (1932 г.); Какъв народ се разбира у Ана Комнина под израза *γένος τι σκυθικόν* (1932 г.); *Wer war Peter Deljan?* (1932 г.); Георги Скилица и написаното от него житие на св. Иван Рилски (1933 г.).

Първото впечатление, което изложението в том II от “История на българската държава през средните векове” предизвиква и у специалиста, и у обикновения читател, е голямото богатство на фактически материал и подробното описание на разглежданите събития. В. Н. Златарски си е поставил за цел и е успял да обрисова една действително детайлна картина на положението на българския народ през време на византийското владичество и на борбата му за отхвърляне на чуждата власт. В това отношение предлаганият труд надхвърля далеч писаното върху този период от предишни изследвачи и по-специално от Константин Иречек в неговата “История на българите”. Както знаем, в “История на българите”, която е първото обобщаващо съчинение върху нашата средновековна история, излязло в навечерието на Освобождението на България от турска власт (1876 г.), на епохата на византийското иго са отделени общо 25 страници, а изложението на В. Н. Златарски обхваща 483 страници. Разликата е очебийна и показва в какви широки рамки и в какъв голям обхват е замислил и изпълнил своята задача бележитият български учен.

За да може да даде на изложението си необходимата пълнота, В. Н. Златарски е привлякъл огромен изворов материал, който само отчасти е бил познат и използван от предишните изследвачи. На първо място той е използвал данни от съчиненията на редица византийски писатели, които са били найдобре запознати със събитията през XI—XII век (Скилица—Кедрин, Йоан Зонара, Михаил Аталиат, Никифор Вриений, Ана Комнина, Йоан Кинам, Никита Хониат и др.). Особено внимание е отделил В. Н. Златарски на писмата на византийския архиепископ Теофилакт Охридски (края на XI и началото на XII век), които съдържат ценен материал за живота, борбите и страданията на населението в югозападните български краища (Македония) през време на византийското владичество. Внимателно и подробно е използвал В. Н. Златарски и един друг важен извор за историята на българските земи и на българския народ непосредствено след падането му под византийска власт, а именно трите известни грамоти на византийския император Василий II от 1019—1020 г.

Наред с византийските извори в книгата на В. Н. Златарски са използвани редица извори от западен произход (френски, немски, италиански и пр.), които се отнасят главно до събитията във връзка с преминаването на кръстоносците през Балканския полуостров в 1096 и 1147 г. Използувани са и някои източни извори (главно арабски). Значително внимание е отделено и на писмените домашни паметници, които за съжаление са сравнително малко.

Пристъпвайки конкретно към отделните глави от книгата на В. Н. Златарски, трябва да подчертаем пълното и в главни линии много добре написано изложение за устройството на България и за положението на българския народ през първите години след падането ѝ под византийска власт. Внимателният анализ на един от главните извори за този период — трите грамоти на Василий II — води автора до правилното заключение, че византийският император дал чрез тези грамоти редица привилегии на българската църква. Правилна е констатацията на В. Н. Златарски, че известно привилегировано положение запазил и покореният български народ (специално във връзка с данъчното облагане). В скоро време обаче, както добре е посочено това в изложението, животът на българите се влошил много и това предизвикало въстанието на Петър Делян през 1040 г.

Въстанието на Петър Делян е разгледано твърде подробно и засега изложението на В. Н. Златарски в това отношение остава най-доброто. Използувани са за целта всички възможни изворови данни и е обрисувана пълна картина на причините, хода и края на този пръв и голям бунт на българския народ срещу чуждата власт. Със същата пълнота са разгледани събитията по време на нахлуването на печенеги, маджари и узи (средата на XI век). Много подробно и точно е разгледано и второто голямо въстание на българския народ през 1072 г. под водачеството на Георги Войтех. Отделено е нужното внимание и на последвалите след това местни антивизантийски движения в различни краища на българските земи (в крайдунавските градове, в София, в Несебър и др.). Отразен е изобщо пълно и правдиво силният кипеж, обхванал българския народ през втората половина на XI в. непосредствено преди установяването на Комниновата династия.

Със завидна пълнота и добро познаване на изворите са обрисувани драматичните събития, които се развиват в Балканския полуостров при царуването на Алексий I Комнин (1081—1118 г.) и неговите приемници Йоан I Комнин (1118—1143 г.) и Мануил Комнин (1143—1180 г.). Заслужено внимание е отделил авторът на кръстоносните походи от 1096 и 1147 г. и на, общо взето, неблагоприятните последици, които са имали те за живота и положението на българския народ. Специален интерес предизвиква изложението на В. Н. Златарски за силното разпространение на богомилството в балканските предели на Византийската империя в края на XI и началото на XII в. и за процеса срещу главния водач на богомилите — Василий, изгорен на клада в Константинопол.

Особено внимание заслужава разделът, който има за предмет вътрешното състояние на България в края на XI и началото на XII век. Тук В. Н. Златарски е използвал, както вече се отбеляза, един от най-богатите и сравнително слабо привлечени дотогава византийски извори — а именно обширната преписка на охридския архиепископ Теофилакт. Въз основа на съдържащите се в нея данни той е обрисувал една правдива картина за живота на населението в югозападните български земи (Македония), за непосилния административен и данъчен гнет, на който е било подложено, за ромеизаторските тенденции, прокаравани главно посредством византийското висше духовенство, и т. н. Богатият материал, извлечен от В. Н. Златарски, независимо от някои непълноти, отделни грешки в хронологията на писмата на Теофиликт и пр. остава и досега солидна основа за всеки изследвач, който си поставя за цел да изучава положението на българските земи и на българския народ през разглеждания период.

В най-положителна светлина трябва да се прецени изложението на В. Н. Златарски върху въстанието на братята Петър и Асен от 1185 г. Събитията са проследени с необходимата пълнота при подробен анализ на изворовите данни. Проличава стремежът на автора да даде една детайлна картина на обстановката, при която българският народ се е вдигнал на последна и решителна борба, и да обрисува всестранно причините и хода на въстанието. И тук, както и при описанието на други събития из българската история В. Н. Златарски е проявил своята голяма любов към българския народ, която движи перото му на вещ и неуморен изследовател на нашето далечно минало. Въстанието на Асеновци е преценено правилно като върхна точка в усилията на поробените българи да извоюват политическата си свобода. Добре е отбелязано при това, че целта на Асен и Петър е била да изтръгнат от византийски власт не само земите между Дунав и Стара планина, но също така Тракия и Македония, т. е. да възстановят в цялост някогашната българска държава. Направените в такъв смисъл констатации са безусловно верни. Те отговарят на хода на събитията след 1186 г. и са в пълно съответствие с данните на изворите.

Наред с редицата положителни страни в обширния труд на В. Н. Златарски могат да се открият и някои недостатъци. Проличава преди всичко едно по-ограничено схващане за съдържанието на историческия процес. Авторът обръща внимание главно на събитията от политически и военен характер, докато на въпроси от социално-икономическо и културно естество е отделено значително по-малко място. Останал е изобщо незасегнат въпросът, че след падането си под чуждо иго българският народ е бил въвлечен в системата на византийския феодализъм и че съобразно с това са настъпили съществени изменения и неговото икономическо, социално и правно положение. По някои констатации и изводи, формулирани в изложението на В. Н.

Златарски, могат да се направят допълнения или да се изрази несъгласие. Това ще бъде предмет на редакционните бележки и добавки в края на книгата.

В заключение трябва да се подчертае, че том II от „История на българската държава през средните векове“ представлява крупно научно дело независимо от някои спорни положения и от неизбежното остаряване, което спохожда всяка научна публикация, колкото и обширна и задълбочена да е тя. Трудът на В. Н. Златарски, посветен на историята на българския народ през епохата на византийското владичество, си остава едно от неговите най-значителни постижения, което и досега не е загубило голямата си стойност.

Д. АНГЕЛОВ

Предговор

Докладвано въ Историко-филологичния клонъ на Българската академия на наукитъ на 2. февруарий 1933 год.

Предлаганиятъ тукъ втори томъ на нашата „История на българската държава презъ срѣднитъ вѣкове,” съгласно съ общия ѝ планъ, обема историята на българитъ подъ византийско владичество, единъ периодъ отъ 1018 год., т. е. отъ завоеванието на България и покорението на българския народъ отъ императоръ Василий II Българоубиецъ, — до 1187 год., т. е. до прогласяване независимостта на северна България и възобновата на българската държава.

Византийското владичество въ България представя единъ отъ най-малко изследванитъ и изучени, а оттука и най-тъмнитъ периоди въ българската история, причината на което трѣбва да се търси въ голѣмия недостигъ на исторически данни. Домашни извори отъ даденото време съвсемъ липсватъ, а византийскитъ и другитъ ни даватъ само откъслечни, а понѣкога съвсемъ кратки и тъмни известия за това, което ставало въ България презъ тоя периодъ. Затова ние бѣхме принудени да излагаме историята на българитъ презъ времето на византийското владичество върху византийска канава, като се спираме на събитията и културнитъ явления отъ византийската история дотолкова, доколкото тѣ се намиратъ въ свръзка съ съдбата на българския народъ и поясняватъ нейния характеръ.

Цѣлиятъ тоя периодъ ние раздѣляме на две епохи: I. Епоха на възстанията отъ 1018—1081 год. и II. Епоха на ромеизацията отъ 1081—1185 год. Но, като приемаме това дѣление, ние не искаме да покажемъ, че тия две епохи сж строго разграничени една отъ друга, защото възстания е имало и презъ втората епоха, а ромеизацията на българския народъ чрезъ църквата се е почнала още при близкитъ приемници на Василия II. При установяването на това дѣление ние имахме предъ видъ следнитъ характерни черти, които ясно изпжкватъ презъ дветъ тия епохи.

Презъ първата епоха възстанията имали масовъ, общенароденъ характеръ, каквито сж били възстанието на Петра Дѣлянъ презъ 1040/41 год. и голѣмото възстание на Георги Войтъха презъ 1072/73 год., когато въ втората епоха възстанията носѣли мѣстенъ, частенъ дори личенъ

характеръ, каквото е било павликянското възстание на чело съ Травла и съ центъръ Бѣлятово въ 1084 год. и после неговото продължение въ 1086 год.

Въ първата епоха ромеизацията се ограничавала само съ църквата и се засилила не само въ юго-западнитъ земи съ центъръ Охридъ, но и въ западнитъ градове Триадица—Срѣдецъ и Велбуждъ, особено презъ 70-тъ години на XI. вѣкъ, отгдето стрелитъ на нейнитъ проводници били насочени главно противъ българскитъ мѣнастири и преди всичко къмъ Рилския мѣнастирь. Пренасянето мощитъ на св. Ивана Рилски отъ мѣнастиря му въ Срѣдецъ, което е станало не при българския царъ Петра (927—969), а при византийския императоръ Михаила VII Дука (1071—1078) следъ голѣмото българско възстание въ 1072/73 год., е имало за целъ да се намали голѣмото историческо значение на Рилския мѣнастирь, като главна и несъкрушима българска национална крепостъ, като по тоя начинъ се отклони многобройното стичане на българското население за поклонение въ тая негова светиня и се извади то отъ непосредното влияние на рилскитъ монаси, будители и крепители на българското национално съзнание.

Въ втората пъкъ епоха отъ времето на Комнинитъ, и особено следъ назначението на Теофилакта за охридски архиепископъ, се посѣгало върху това, което служи като най-здрава основа за запазването на една народностъ, — върху книжнината, върху езика. Това се доказва най-ясно отъ книжовната дейностъ на самия Теофилактъ. Той пише на гръцки житията на най-много почитанитъ славяно-български светии, особено въ юго-западнитъ български земи (днешна Македония), въ основата на които жития лежатъ разни произведения на старобългарската книжнина, като ги подлага на една обработка въ твърде голѣма степенъ изкуствена, тенденциозна и самоволна. Вечетия характерни черти въ написанитъ отъ Теофилакта жития — Климентовото и онова на Тивернуполскитъ мѣченици, въ които на пръвъ планъ се изтъкватъ българитъ, ясно говорятъ, че целта му била да замѣни съществуващитъ тогава славяно-български жития съ такива на гръцки езикъ и по тоя начинъ, като поласкае националното честолюбие на българитъ чрезъ тѣхното славно минало и унищожи паметницитъ на старобългарската книжнина, да принуди своето българско паство да чете и пише за живота и дѣлата на своитъ родни светии на гръцки езикъ и да забрави своя роденъ езикъ, който, споредъ Теофилакта, билъ варварски езикъ. Сжщо така съставянето и преводитъ на службитъ имъ на гръцки езикъ, както съставената отъ Теофилакта Климентова служба, тѣй и на другитъ български светии, особено на седмочисленицитъ на гръцки езикъ сж имали сжщата целъ — окончателното изхвърляне и унищожение на българския езикъ отъ българскитъ църкви, а особено отъ българскитъ мѣнастири, които тогава сж били едничкитъ пазители на българския езикъ и книжнина. Появяването пъкъ житието на св. Ивана Рилски на гръцки езикъ въ XII. вѣкъ въ царуването на императоръ Мануила I Комнинъ, написано отъ Георги Скилица, управител на Срѣдецъ и единъ отъ най-образованитъ личности на времето си, макаръ последниятъ и да увѣрява, че причината, загдето се заловилъ да напише житието на преподобния пушчиякъ, било това, че той получилъ отъ неговитъ мощи излѣкуване на стомашната си болестъ, имало несъмнено сжщата целъ, каквато е гонѣлъ и Теофилактъ — да се принудятъ българитъ да четатъ и слушатъ на гръцки езикъ за живота и подвизитъ на най-много почитания свой светия и покровителя на българския народъ. Поради това и първообразното житие на св. Ивана Рилски, написано не по-късно отъ втората половина на X. вѣкъ, отъ което Георги Скилица несъмнено се

ползувалъ при написването на своето житие, е изчезнало сжщо тъй, както е изчезнало първообразното житие на св. Климента, защото не може да се допусне, че житието на св. Ивана Рилски, който е живѣлъ презъ първата половина на X. вѣкъ, е било написано само презъ втората половина на XII. вѣкъ.

Не по-малко добра почва намѣрила ромеизацията и въ социално-економическото положение на българитѣ, което презъ втората епоха се значително влошило. Стѣснена откъмъ Европа отъ печенѣзи, кумани и маджари, а откъмъ Мала Азия отъ турци-селджуци, Византия, за да си набави нужнитѣ войски и пари, изпращала своитѣ пълководци и чиновници да събиратъ еднитѣ и другитѣ въ България наредъ съ установенитѣ данъци и берии; освенъ това българитѣ трѣбвало да изнесатъ на своитѣ плещи такива събития, каквито сж били преминаването на кръстоносцитѣ отъ първия и втория походъ и въ сжщото време върху тѣхъ се стоварили тежеститѣ на всички войни, които Византия водѣла въ българскитѣ земи съ нормани, маджари и сърби. Но и това не стигало. Презъ втората епоха последвали нови промѣни въ и тъй тежкото положение на българското население — засилването на робството въ България, а войнствената и своеобразна колонизаторска политика на Мануила I Комнинъ, свързана съ политически и финансови съображения и особено съ желанието на тоя императоръ да има винаги готова войска, се отзовала твърде гибелно върху стопанско-економическото положение на селското население, което било принудено или да се преселва въ градоветѣ, гдето се уголѣмявалъ броятъ на бедняцитѣ, или пъкъ да се записва у едритѣ землевладѣлци и да промѣнява свободното си състояние на полусвободно, па дори и робско.

За силата на ромеизацията презъ втората епоха не по-малко говорятъ и опититѣ за противодействие отъ страна на българитѣ. Въ появяването къмъ края на XI. и презъ XII. вѣкъ на известнитѣ трима народни светии: Прохора Пчински, Гавриила Лѣсковски и Иоакима Сарандапорски или Осоговски, и то въ северна Македония и въ западнитѣ български области, гдето ромеизацията, както се каза, въ това време се бѣ особено засилила, — светии, които търсили покровителство у мѣстнитѣ воеводи-първенци, — ние виждаме тъкмо реагиране противъ домогванията на ромеитѣ да денационализиратъ българския народъ, а въ издигането на мѣнастири въ тѣхно име — нови български срѣдища за борба противъ посегателства върху българската народност и за повдигане на националното съзнание.

Не по-малко говори за опасността отъ ромеизацията и засилването на богомилското движение презъ втората епоха. Презъ първата епоха богомилитѣ оставали спокойни и мирни, докато разпоредбитѣ на цариградското правителство не засѣгали националното чувство на българитѣ, а църквата била толерантна къмъ самото имъ учение. Обаче презъ втората епоха, въ царуването на Алексия I Комнинъ, работитѣ взели съвсемъ другъ обратъ. Освенъ тежкото стопанско економическо положение, въ което бѣ изпаднало населението, още и строгитѣ мѣрки, предприети за денационализирането на българския народъ отъ страна на църквата, после омразата и отвращението, което свещеноначалникътъ на българската църква, архиепископъ Теофилактъ и неговитѣ приемници не само чувствували, но и явно изказвали къмъ българското си паство, най-сетне религиозно-аскетическия духъ, който бѣ повѣлъ отъ западъ и бѣ присаденъ на Балканския полуостровъ отъ първитѣ кръстоносци, — отново възкресили принципитѣ на богомилството въ

народният маси, които, търсейки въ него утѣха, отново тръгнали подиръ ученицитѣ на попъ Богомила, като чрезъ това изказвали своя силенъ протестъ противъ своитѣ владѣтели. Въпрѣки това, че Алексий I Комнинъ повдигналъ голѣмо гонение противъ богомилитѣ и дори успѣлъ да хване тогавашния ересиархъ Василия и да го предаде на живоизгаръ, богомилското движение продължило презъ цѣлия XII. вѣкъ.

И тъй, докато въ първата епоха на византийското владичество българитѣ все още се чувствували силни не само да се борятъ непосредно съ своитѣ владѣтели, но и да влизатъ въ редоветѣ на армиитѣ на разни властолюбиви византийски пълководци, които се стремѣли да заграбятъ върховната властъ въ империята, или пъкъ да действуватъ наедно съ варварскитѣ народи съ цель да подкопаватъ основно властѣта на Византия въ роднитѣ земи, презъ втората епоха българскитѣ народъ билъ дотолкова омаломощенъ и потиснатъ, щото къмъ срѣдата на втората половина на XII. вѣкъ ромеитѣ гледали на България като на едноплътна частъ отъ тѣлото на империята. Затова, когато въ 1185 год. избухнало възстание въ северна България, въ Цариградъ го счели на първо време като дѣло не народно, а на отдѣлни личности.

Обаче, колкото и да билъ потиснатъ българскитѣ народъ, нито византийското правителство, нито цариградската църква не могли да постигнатъ крайната си цель — погърчването и претопяването му въ етническия конгломератъ на Византия, защото българитѣ не останали индиферентни къмъ настигналата ги зла участъ; тѣ не бѣха още изгубили чувството за своята национална индивидуалностъ въ връзка съ своето минало; въ тѣхъ живѣлъ все още стремежътъ къмъ самостоенъ политически животъ. Но, докато на византийския престолъ седѣли силнитѣ и страшни Комнини, всѣки опитъ за възстание би билъ напразенъ; обаче, щомъ се почналъ бързиятъ упадѣкъ на империята следъ смъртѣта на Мануилъ I Комнинъ, когато отвлѣче духътъ на сепаратизма повѣлъ по всички покрайнини на държавата, и почнали да се отцепватъ отъ нея отдѣлни области, а отвънъ се нахвърлили върху нея отъ една страна маджари, а отъ друга нормани, българитѣ не пропуснали удобния моментъ да обявятъ на своята владѣтелка-потисница — Византия отчаяна борба за животъ или смъртъ. И наистина, още въ първата година отъ царуването на Исаака II Ангелъ въ северна България избухнало възстание.

Историята на това възстание ние излагаме въ отдѣлна глава подъ надсловъ: III. „Борба за освобождение“, защото както подготвянето и обявяването на възстанието, тъй и неговото развитие и завършекъ сж станали при съвсемъ нови събития и обстоятелства въ самата Византия следъ прекратяването на Комнинската династия, и затова самото възстание представя нѣщо отдѣлно цѣло и при това нѣщо своеобразно въ края на византийското владичество въ България. Въ заключение считаме за нужно тукъ да отбележимъ и това, че ние предпочетохме да усвоимъ новъ терминъ „ромеизация“ предъ „еллинизация“ или „погърчване“ като по-вѣренъ и по-точенъ за срѣднитѣ вѣкове, защото византийскитѣ писатели, хронисти и историци нийде не наричатъ жителитѣ на источната империя или поданицитѣ на византийския императоръ нито „еллини“ — Ἕλληνες, съ което име тѣ означавали езичницитѣ, изобщо нехристиянитѣ, нито „гърци“ — Γραικοί, както ги наричалъ българскитѣ народъ и другитѣ славянски съседи на Византия, нито пъкъ „византийци“ — Βυζαντινοί, подъ което тѣ сж разбирали само жителитѣ на Βυζάντιον — на Цариградъ, а всѣкога и на всѣкжде тѣ сж ги означавали съ името „ромеи“ — Ῥωμαῖοι. Затова

старанията както на цариградската църква, тъй и на византийската администрация били насочени да обърнат българите не въ „еллини“ или „гърци“, а въ чисти „ромей“, както сж се наричали и чувствували всички народи, които бѣха влѣзли въ източната империя и бѣха усвоили византийската просвѣта и култура. Подъ името „Византия“ ние разбираме самата държава съ нейните специфични особености, подъ „византинизъмъ“ — това което е създала тая държава, а подъ „византийски“ — това, което се отнася до тая държава или се намира въ нейния главенъ центъръ Цариградъ, или пъкъ излиза отъ него.

На Заговѣзни, 25 II. 1933 г.

Епоха на възстанията

Уредбата на България и положението на българския народъ презъ първите години следъ покорението

Триумфалното влизане на императоръ Василия II Българоубиецъ въ Цариградъ въ началото на 1019 год. възвестило на цѣлата източна империя, че многогодишната борба между Византия и България е свършена и че императорътъ най-сетне сполучилъ да се разправи съ омразните нему балкански славяни: сърбо-хърватите били принудени да признаятъ върховната властъ на ромейския императоръ и тѣхните князе и жупани, които имъ били оставени, били прогласени за негови васали, а българската държава била унищожена, българскиятъ народъ покоренъ, и България била присъединена къмъ ромейската империя.

Но въ какво е състояла зависимостта на българския народъ отъ Византия, и изобщо каква уредба е получила България, следъ като била присъединена къмъ империята, или, както се изразява самъ Василий II, следъ като „българската държава станала подъ единъ яремъ съ ромейската“, — сж въпроси, на които мжно може да се отговори изчерпателно поради липсата на прави и ясни данни. Но известията на византийските извори по тия въпроси, колкото и да сж съвсемъ кратки и непълни, все пакъ ни даватъ възможность до известна степенъ да си представимъ картината за положението на българския народъ веднага следъ покорението. Отъ тѣхъ на първо мѣсто стоятъ известията на ония твърде ценни документи отъ онова време, въ които самъ Василий II ни рисува самото положение на работите. Ние тукъ разбираме трите му грамоти, дадени на българския архиепископъ въ Охридъ около и въ 1020 год. веднага следъ възстановяването диоцеза на българската църква [1].

Бележка на ред.

Стр. 2, бел. 1

Грамотите на Василий II са преиздадени според текста у Й. Иванов, Български старини из Македония, стр. 550 сл. в Извори за българската история, XI, стр. 40 сл. Широко използвано е тяхното съдържание в книгата на Г. Г. Литаврин, България и Византия в XI—XII вв., както и в книгата на Г. Цанкова-Петкова, За аграрните отношения в средновековна България през XI—XIII в., София, 1964. Срв. и История на България, I, стр. 151 сл. През последно време югославският учен Р. Любинковић в статията си Традиције Приме Јустинјане у титулатури охридских архиепископа, Старице, XVII, Београд, 1967, се опитва безуспешно да оспори тяхната достоверност. В същия дух пише и С. Антолијак, Самуиловата држава, Скопје, 1969, стр. 72 сл. И неговите доводи обаче не са основателни. Грамотите на Василий II са несъмнено един автентичен документ и съдържащите се в тях сведения са едни от най-важните и сигурни извори за историята на българските земи и на българския народ през първите години след падането на България под византийска власт.

Въ предговора на втората грамота, която носи дата май 1020 год., Василий II постановява следното: „всички български епископии, които бяха подъ властѣта на царь Петра и Самуила и се управляваха отъ тогавашнитѣ архиепископи, и всички останали градове — тия сжщитѣ да има и да владѣе сегашниятъ светейши архиепископъ. Защото не безъ кръвъ и безъ трудѣи потъ, но съ многогодишно постоянство (търпение) и съ божествена помощъ Богъ ни дарувà тая страноподъ договоръ (ὑπόσπονδον), понеже Неговата благостъ твърде ясно ни помагаше и отдѣлилитѣ се части съединяваше въ едно, като (ги) турихме подъ единъ яремъ, безъ да нарушаваме (соб. да повредимъ) нѣкакъ границитѣ и формата (образа), установени добре отъ ония, които царуваха преди насъ” [2]. Отъ тоя пасажъ и особено отъ последнитѣ думи се ясно види преди всичко това, че Василий II признава, колко скжпо му коствувало покорението на България отъ една страна, а отъ друга — че той сполучилъ да стане повелителъ надъ нея само по силата на нѣкакъвъ договоръ. Тая мисълъ ще ни стане напълно ясна, стига само да си спомнимъ, при какви обстоятелства била призната властѣта на византийския императоръ отъ българскитѣ воеводи презъ 1018 год.: такава безотпорна покорностъ, която тѣ изявили предъ Василия II въ разни мѣста, надали е допустима отъ страна на такива непримирими противници на Византия, каквито сж били, напр., Кракра, Никулица, Драгашъ и др., ако правата на българския народъ не били гарантирани поне отчасти съ нѣкакви условия въ сключения при покорението договоръ; отъ такъвъ характеръ ще да сж били и личнитѣ искания на царица Мария, жената на царь Иванъ-Владислава, които тя бѣ предложила на Василия II чрезъ архиепископъ Давида при Струмица, преди да се откаже отъ България [3].

Но какви сж били тия договорни условия? Доколкото може да се сжди по не съвсемъ яснитѣ думи на грамотата, въпросътъ е вървѣлъ преди всичко за териториалната недѣлимостъ на бившата българска държава, на българскитѣ земи, които се смѣтали като отдѣлили се части отъ територията на империята и сега отново били съединени подъ една властъ — властѣта на Византия, обаче, безъ да бждатъ нарушени, казва Василий II, 1. нейнитѣ граници, които били установени отъ предишнитѣ императори, съ други думи, на България се гледало като на нѣщо недѣлимо, на нѣщо цѣло, и 2. нейнитѣ форми [4], разбира се, не въ географско или геоложко отношения, защото промѣни отъ такъвъ родъ не ставатъ и не могатъ да ставатъ по волята и желанието на византийския императоръ, а въ смисълъ на вътрешнитѣ наредби на страната, каквито е имало при българскитѣ царе Петра и Самуила, и преди всичко формата или образа на управлението, а това значи, че били запазени преди всичко отдѣлнитѣ области или воеводства, които по-рано се управлявали отъ свои воеводи, наречени сега „архонти” или „стратези”, защото сж имали военна и административна властъ, и били назначавани направо отъ императора. Най-добро доказателство за това служатъ следнитѣ думи на Ив. Скилица: „Императоръ Василий, следъ като покорилъ България, не пожелалъ да измѣни нѣщо отъ неговитѣ (на българския народъ) навици, но постановилъ, щото тѣ (българитѣ) да живѣятъ отдѣлно подъ своитѣ воеводи (архонти) и по своитѣ обичаи, както нѣкога-си при Самуила, който бѣ станалъ тѣхенъ началникъ” (господарь) [5]. А Яхъя Антиохийски пише: „И прие той (императорътъ) тѣхнитѣ (на тамошнитѣ воеводи) крепости и имъ стори милости и даде на всѣкиго отъ тѣхъ длѣжности споредъ това, което сж искали неговитѣ заслуги. И остави за себе си силни крепости и назначи надъ тѣхъ управители отъ ромеитѣ и срина останалитѣ” [6]. Така, още презъ 1018 г. Василий II назначилъ за „архонтъ” — управителъ на Охридъ патриция Евстатия Дафномила съ необходимия гарнизонъ, който

последният командувалъ [7] въ същата година командувашъ на войскитъ (ὁ στρατηγὺν) въ Дръстъръ билъ Цицикий, синъ на патриция Тевдата Ивериецъ [8]; следъ коварното убийство на сръмския воевода Сермона и предаването на гр. Сирмий (бъл. Сръмъ, сега Митровица) презъ есенята на 1018 г. Василий II предалъ управлението на новопридобитата област, т. е. сръмската, на Константина Диогена, управителя (ἄρχοντα) на „съседнитъ мѣста“, т. е. на бѣлградската област [9]. Такива управители-архонти несъмнено сж били назначени и по другитъ окрѣзи или голѣми важни центрове, чиито имена засега не сж известни. Но наредъ съ тия управители на отдѣлни окрѣзи императорътъ и оставилъ въ Скопие въ същата година патриция Давида Арцанитъ за „пълномощенъ стратегъ“, като го нарекълъ „катепанъ на България“ [10].

Какво означаватъ тия два термина? Стратегъ-пълномощникъ — στρατηγὸς αὐτοκράτωρ се назначавалъ само тогава, когато императорътъ не взималъ участие въ похода или войната, и затова презъ време на последнитъ той замѣнялъ императора, както показва и самата дума αὐτοκράτωρ, следователно съ тая длѣжностъ се свързвали пълномощията на главнокомандуващъ войскитъ; въ нѣкои отношения тя била аналогична съ диктаторската властъ въ стария Римъ. Пълномощията на стратега-автократоръ, които имали временно значение, докато траялъ походътъ, били твърде широки. Той ималъ главното командване на всички родове и видове византийски войски, които участвували въ похода, и командиритъ на отдѣлнитъ войсковы части длѣжни били да слушатъ съветитъ му и въ всичко да му се покоряватъ [11]. Назначението обаче на Давида Арианитъ за стратегъ-автократоръ въ Скопие презъ 1018 год. не може да се свърже съ никакъвъ походъ, защото въ тая година войната съ бѣлгаритъ бѣ свършена и Бѣлгария бѣше вече покорена; не може то да се обясни и съ туй, че имало военно положение въ страната веднага следъ покорението, защото въ такъвъ случай Василий II би облѣкълъ съ такива пълномощия и другитъ управители-воеводи въ отдѣлнитъ окрѣзи на бѣлгарскитъ земи, а между това Давидъ Арианитъ се явява единъ само, и то не въ бившата бѣлгарска столица Охридъ, а въ Скопие — градъ-крепостъ, който заема централно мѣсто въ западната половина на бившата бѣлгарска държава. Очевидно, при това назначение цельта на императора била да издигне Давида Арианитъ съ особени пълномощни права предъ другитъ, поставени отъ него въ разни бѣлгарски укрепени центрове воеводи, които обикновено носѣли името ἄρχων [12], рѣдко στρατηγός [13]; тѣ сж завзели мѣстата на бившитъ бѣлгарски мѣстни воеводи. Както стратегътъ-автократоръ презъ време на походъ замѣстялъ императора и ималъ главното командване надъ всички византийски войски, така и въ дадения случай, очевидно, Давидъ Арианитъ е представялъ нищо друго освенъ императорски намѣстникъ, който управлявалъ цѣлата покорена страна отъ името на императора съ широки права [14], а поради това и воеводитъ — ἄρχωντες или στρατηγοί — на мѣстнитъ войски, както презъ време на походъ командиритъ на отдѣлнитъ войсковы части, длѣжни били да го слушатъ и да му се покоряватъ въ всичко [15]. Твърде интересно се явява това обстоятелство, че когато презъ време на походъ или война въ предѣлитъ на Самуиловата държава се назначавалъ за главнокомандуващъ на войскитъ било самиятъ бѣлгарски намѣстникъ-управителъ, било нѣкой отъ мѣстнитъ воеводи, то той се наричалъ ἡγέμων [16] или τοῦ παντὸς ἡγέμων [17], или ἐπὶ πᾶσιν ἡγέμων [18], очевидно, за отличие отъ термина στρατηγὸς αὐτοκράτωρ, който ималъ за Бѣлгария и бѣлгаритъ специално значение. На това специално значение въ горния смисълъ сочатъ и титлитъ, които е носѣлъ тоя императорски намѣстникъ-управителъ на Бѣлгария. Така, първитъ управители

на България сж носѣли титлитѣ: 1. *προνοήτης* [19], която се давала на заслужила личност, наградена отъ императора съ недвижимъ имотъ — земя, и значи тоя, комуто е възложено да има грижа, попечение за нѣщо, — на български = „попечитель“, поради това и самиятъ предметъ на грижата се наричалъ *πρόνοια* [20]; а оттука тая титла се употребявала въ по-широкъ смисълъ за управителя на България, изразявайки, че бившата българска държава се давала подъ попечението на нейния императорски намѣстникъ-управителъ, който трѣбвало да се грижи за нея не по-малко отъ самия императоръ; 2. *πραιτωρ* [21], лат. *praetor* — титла, която сж носѣли въ стария Римъ консулитѣ и диктаторътъ, а презъ времето на империята въ провинциитѣ — императорскиятъ намѣстникъ, който съединявалъ въ лицето си гражданската и военната власти; 3. *σατράπης* [22], което ясно сочи на неговата широка и неограничена властъ; 4. *ἀρχηγός* [23] и 5. дори *ἄρχων* [24] — титли, съ които обикновено ромеитѣ наричали българскитѣ владѣтели. Съобразно съ това издигнато положение на Давида Арианитѣ Василий II го „нарекълъ“, т. е. далъ му чинъ „катепанъ на България“. Както е известно, ромейската империя въ XI. вѣкъ, както и въ преднитѣ вѣкове, въ военно-административно отношение била раздѣлена на теми (*θέματα*, отъ *τὸ θέμα*, *ατος*) или области, начело на всѣка отъ които стоялъ управителъ-воевода съ военно-административна властъ, т. е. тѣ, освенъ че сж командували областнитѣ войски, но сж завеждали и гражданското управление на областта; тия управители-воеводи се назначавали направо отъ императора и отъ него непосредно зависѣли, и затова били нему лично предани. Споредъ Н. Скабалановича, не всички теми имали еднакво значение и се отличавали една отъ друга по важностъ и значение за държавата, и поради това стоещитѣ начело въ тѣхъ воеводи-управители едни се наричали дуки (*δοῦξ*, *кός*, мн. ч. *δοῦκες*), а други — катепани (*ὁ κατεπάνω*, нескл., но и *κατεπανός*) [25]. Обаче съ подобно опредѣление едва ли можемъ да се съгласимъ: самата тема никога не е давала чинъ дука или катепанъ, защото въ една и сѣща тема единъ воевода управителъ носѣлъ чинъ дука, а другъ преди или следъ него — чинъ катепанъ. Така, следъ Давида Арианитѣ въ България катепани били още: въ 1066 год. Андроникъ Филокалесъ (7-и по редъ) [26] и въ 1073 год. — Михаилъ Саронитѣ (11-и по редъ) [27], а всички други известни засега управители на България носѣли чинъ дука, следов. тия два чина се свързвали не съ темата, а съ личността, която се назначавала да управлява темата; въ противенъ случай ще трѣбва да признаемъ, че една и сѣща тема презъ едни години се считала за по-важна, а презъ други — за по-малко важна за държавата. Освенъ това имало е и такива лица, които сж носѣли титла „дука“, безъ да бждатъ свързани съ управлението на нѣкоя тема, а сж били само главни военачалници, на които се повѣрявала командата надъ всички съединени войски въ областта [28]. И тѣй, разликата между двата тия чина била чисто рангова, защото по длѣжностъ тѣ били еднакви, а по рангъ дука билъ по-горенъ отъ катепана. Оттука ясно става, че Давидъ Арианитѣ билъ „нареченъ“ отъ Василия II „катепанъ на България“, не защото последната е представяла тема катепанатъ, а защото императорътъ искалъ и по чинъ да го отличи отъ другитѣ мѣстни воеводи-архонти или прости стратегии, които били нему подчинени. Наредъ съ катепанъ българскитѣ намѣстници-управители носѣли и титлата *δοῦξ ὁ τῆς Βουλγαρίας δοῦξ*, която като най-висша постепенно измѣстила термина *στρατηγὸς αὐτοκράτωρ*, безъ обаче да се измѣни характерътъ и значението на самата длѣжностъ.

Но какво трѣбва да се разбира подъ „България“ въ тоя терминъ и изобщо у византийскитѣ писатели въ XI. вѣкъ? Вече самото назначение на Давида Арианитѣ за императорски намѣстникъ-

управителъ съ пълномощни права, а също и отношенията, въ които той ставалъ спрямо мѣстнитѣ воеводи-архонти и стратежи, показватъ, че Василий II е гледалъ на покорената страна като на едно цѣло, като на една недѣлима територия, както това потвърждаватъ и приведенитѣ по-горе думи отъ втората му грамота, като на отдѣлна, вътрешно единна, частъ на империята, която обхващала земитѣ на бившата българска (Симеонова) държава. Обаче, въ тая територия вече не влизали: 1. южнобългарскитѣ области, които още следъ покорението имъ отъ Ивана Цимисхия въ 972 год. били присъединени къмъ тема Тракия, която оттогава почнала да се нарича тема „Тракия и Македония“ [29], и 2. българскитѣ владения по Адриатика и въ Албания, които следъ покорението на България въ 1018 год. били присъединени къмъ диррахийската (драчската) тема, възобновена още въ 1005 г. следъ измѣнническото предаване на гр. Драчъ отъ Ашота, зетя на Самуила [30]. Че въ тоя смисълъ трѣбва да разбираме името „България“ въ дадената епоха, се доказва още отъ следнитѣ отдѣлни данни:

1. Още вториятъ намѣстникъ-управителъ въ 1026 год. Константинъ Диогенъ се нарича въ своя моливдовуль *προνοήτης πάσης Βουλγαρίας*, [31] а Никифоръ Вриений въ 1073—74 г. билъ назначенъ за *δοῦκα τῆς τῶν Βουλγάρων πάσης χώρας* [32] — изразитѣ „цѣла България“ и „цѣлата страна на българитѣ“ сж употребени, очевидно, за да се изтъкне, че както единиятъ, тъй и другиятъ пълководци сж били управители не на частъ отъ България и отъ българската страна, а на цѣлата територия на бившето българско царство;
2. Михаилъ Аталиатъ нарича Василия Монахъ, намѣстника-управителъ на България презъ 1048—49 год., *ὁ τῶν Βουλγάρων σατράπης*, [33] а въ Стратегикона на Кекавмена той е отбелязанъ *προνοήτης Βουλγάρων* [34] — и въ двата случая *τῶν Βουλγάρων* не говори за ограничена територия, а за българитѣ въ тѣхната съвкупностъ;
3. Иванъ Скилица казва за Никифора Протевонъ, български намѣстникъ-управителъ въ 1053 год., че той билъ *τὴν τῆς Βουλγαρίας περιεζωσμένος ἀρχὴν* [35], т. е. че „той билъ облѣченъ съ властѣта надъ България“ — изразъ, който право говори не само за обширността на властѣта му, но и за важността на заемания отъ Никифора Протевонъ постъ, и поради това, може би, въ Цариградъ следъ смъртѣта на Константина IX Мономаха въ 1055 г. поискали да го прогласятъ за императоръ;
4. следъ усмирението на възстанието на Петра Деляна въ 1041 г. Михаилъ IV Пафлагонъ, преди да замине обратно за столицата, споредъ думитѣ на Скилица-Кедрина, „наредилъ работитѣ въ България и назначилъ стратежи въ темитѣ“. [36] Би могло да се тълкуватъ тия думи въ смисълъ, че второто изречение се отнася сжщо и къмъ България; обаче такова тълкуване би било съвсемъ погрѣшно, защото тукъ България се противопоставя на другитѣ теми въ полуострова, въ които така сжщо се било разпространило възстанието, а именно: въ диррахийската (драчската), никопольската (или навпактската) и елладската, които така сжщо тогава били усмирени, [37] следов. и тукъ България се представя като нѣщо единно, отдѣлно отъ другитѣ теми на полуострова, които не сж влизали въ състава на бившето българско царство;
5. че подъ термина „България“ не само въ XI., но и въ XII. вѣкъ се разбирали не частъ отъ бившата българска държава, а цѣлокупно всички български земи, не по-малко се установява отъ думитѣ на

Вилхелма Тирски, който, като отбелязва, че българите завзели всички области от Дунав до Цариград и от сжщата рѣка до Адриатика, пише, че цѣлото това пространство, което надлъжъ имало 30-дневенъ пѣтъ, а наширъ повече отъ десетъ дена, се наричало България [38], и

б. най-после трѣбва да се изтъкне и това обстоятелство, че намѣстничеството не се е свързало съ гр. Скопие, и за управители на България се назначавали архонти и на други укрепени центрове, безъ да мѣняватъ своята резиденция. Така Константинъ Диогенъ въ 1026 год., „бидейки, пише Скилица, архонтъ-воевода на Сирмий (на Срѣмъ), билъ назначенъ за дука на България” [39], което ясно сочи на едновременностъ въ управлението, т. е. въ битността си като воевода на Сирмий той билъ и намѣстникъ-управител на цѣла България [40]. Сжщо така и Романъ Диогенъ билъ назначенъ между 1064 и 1068 год. за дука на България, като ималъ резиденцията си въ Сердика (Срѣдецъ, сег. София) [41], а въ 1096 год. въ Нишъ се намиралъ дука Никита Карики, князь на българите и началникъ на гр. Бѣлградъ” [42], — и двамата сж били императорски намѣстници-управители, отъ които първиятъ е живѣелъ въ Срѣдецъ, а вториятъ въ Бѣлградъ, гдето сж били разположени командуваните отъ тѣхъ войски; наистина, Скилица, като говори за възстанието въ 1040 год., нарича Скопие ἡ μητρόπολις Βουλγαρίας [43], т. е. главенъ градъ на България, обаче така е нареченъ Скопие поради това, че въ това време тамъ е резидиралъ императорскиятъ намѣстникъ-управител на България. — Назначениятъ въ 1100/01 год. Иванъ Таронитъ за дука на Скопие билъ намѣстникъ-управител на България и ималъ резиденцията си несъмнено въ тоя градъ [44], а неговиятъ непосредственъ приемникъ Константинъ Комнинъ, който заемалъ длъжността намѣстникъ-управител на България отъ 1105/06 год., билъ дука на Верроя, защото той е резидиралъ тъкмо въ тая крепостъ [45]. Имайки предъ видъ гореприведените данни и изводи, ние не можемъ да се съгласимъ нито съ Н. Скаблановича, който мисли, че българските земи на Самуиловата държава следъ завоюването ѝ били раздѣлени на три военно-административни теми, отъ които едната, образувана отъ централната частъ на западната половина на Симеоновата държава „между сръбските земи и тема Диррахий (Драчъ) на западъ, тема Никополъ и Елада на югъ, теми Солунска и Македонска на изтокъ и Балканътъ на северъ” носѣла име „България”, и въ тоя смисълъ трѣбва да се разбира това име. [46] Не можемъ да се съгласимъ сжщо и съ Н. Бънеску, който е на мнение, че българската Самуилова държава била раздѣлена на две съвсемъ самостоятелни, не зависещи една отъ друга, военно-административни теми, отъ които едната носѣла име „България” и обхващала западната половина на Симеоновата държава, а другата — „тема на Придунавските градове” или „Паристрионъ” съ центъръ въ гр. Дръстъръ (сег. северна България съ Добруджа) и при това, че била много по-стара, т. е. че тя била учредена още отъ Ив. Цимисхия веднага, следъ като била покорена източната половина на българската държава още въ 972 година. [47]

Въпросът за административното устройство на България след нейното завладяване все още не е напълно изяснен. Приемливо е все пак схващането, че страната е била разделена на отделни военно-административни единици (теми) съобразно с административното устройство на Византийската империя.

Подробно по този въпрос у Г. Г. Литаврин, България и Византия в XI—XII вв., стр. 251 сл., където е дадена и по-новата литература. Но независимо от това, че българската държава е била разпокъсана в териториално-административно отношение след нейното завладяване, идеята за единство на българските земи и на българския народ се е запазила през целия период на чуждото владичество. За доказателство може да бъде приведен например известният Български апокрифен летопис (от средата на XI в.), където се говори за „цялата българска земя“ (*ВСОУ ЗЕМАНЪ БЪЛГАРСКОУЮ*). Срв. Й. Иванов, Богомилски книги и легенди, стр. 283. Интересен материал в това отношение ни предлагат и данни, извлечени от съчинения на западни автори, описващи преминаването на кръстоносците през Балканския полуостров през XI — XII век. Срв. Д. Ангелов, Вопросы образования болгарской народности (Международный симпозиум славянской археологии, 21 — 28. IV, 1970 г., София, 1970, стр. 47 сл.).

*

Идеята за недѣлимостта на българските земи най-ясно е изразена въ сѣдбата на българската църква следъ покорението. Василий II не само не посегналъ върху църковната независимост на българитѣ, но, напротивъ, той побързалъ да закрепи автокефалността на Охридската църква и да запази българския ѝ характер. „Отъ многото и голѣми блага, почва той първата си грамота, които сѣ дарувани отъ челоуѣколюбивия Богъ на нашето царство презъ разни времена и които брой надминевать [47], предимство предъ всички има това, гдето стана прибавка къмъ ромейската държава (соб. власть), а българската стана подъ единъ яремъ (съ нея). Поради това ние утвърдихме богобоязливия монахъ Ивана да бѣде български епископъ, и дѣлата на архиепископията да се управляватъ отъ него“. [48] И тъй, следъ предишния български патриархъ Давида, който билъ, вѣроятно, сваленъ като компрометиранъ както въ убийството на зетския князь Иванъ-Владимира при царь Иванъ-Владислава, тъй и при предаването на царството, [49] билъ избранъ и рѣкоположенъ отъ събора на българските епископи споменатиятъ монахъ Иванъ, когото Василий II въ 1018 год. намѣрилъ въ Охридъ, както самъ се изразява въ 2-та си грамота, [50] вече като архиепископъ, и го само утвърдилъ за такъвъ, а не за патриархъ, [51] следъ като България била политически присѣдинена къмъ византийската империя, и автономността на българската църква била призната отъ самия Василий II. [52] За тоя монахъ Ивана се научаваме отъ Дюканжовия каталогъ на охридските български архиепископи, че билъ отъ Дебъръ, т. е. българинъ, и дотогава билъ игуменъ на тамошния мѣнастирь св. Богородица. [53]

Освенъ това Василий II чрезъ своите грамоти възстановилъ диоцеза на бившата българска патриаршия въ сѣщия обсегъ, какъвто тя имала при българските царе Петра и Самуила. „Ние постановяваме: всички български епископии, които бѣха подъ властта на царь Петра и Самуила и се управляваха отъ тогавашните архиепископи, и всички останали градове — тия сѣщитѣ да има и владѣе (δῖακράτειν) сегашниятъ светейши архиепископъ“, четемъ въ началото на втората грамота и по-нататък: „постановяваме, щото сегашниятъ светейши архиепископъ да има толкова областъ (ἐνορίαν), каквато и колкава е ималъ той при царь Петра, и да владѣе (δεσπόζειν = господарува) и напълно да управлява (δῖακατέχειν) всички български епископии — не само, разбира се, ония, които бѣха помѣстени (τεθεῖσαι) въ предната грамота, но и ония, които незабелязано не бѣха наредени съ тѣхъ, — (именно) показанитѣ отъ настоящата грамота и поименно поставени [въ нея]“. [54] А понеже нѣкои отъ съседнитѣ митрополити отнели нѣкои епископии отъ българската

църковна област и ги обсебили и понеже императорът „не одобрявалъ, щото нъкой отъ тѣхъ (митрополититѣ) или отъ хората [имѣ] да прекрачва на една крачка въ българската [църковна] област”, [55] какъвто билъ диррахийскитѣ митрополитѣ, Василий II по тоя поводъ пише въ втората грамота: „Диррахийскитѣ митрополитѣ заповѣд-ваме да остане [56] на престола си и да се задоволява отъ своитѣ имоти и доходи (соб. богатства) и да не навлиза въ българскитѣ епископии. Защото ние ги опредѣлихме за българския архиепископъ, понеже още отъ старо време правото нему принадлежи, и властѣта [му] е установена отъ старитѣ [царе]. Именно, ние не заличихме нищо отъ това, което по-рано е било опредѣлено за българската архиепископия, но, ако и да е то заличено (ήμαυρώθησαν, соб. „помрачено, затъмнено”, а оттука „заличено, зачертано”), ние го изискваме (ἀντιστορούμεν) и възстановяваме (ἀνατιπούμεν) съ настоящата си грамота, и да се пази ненакърнено (ἀπαράθραυστα) и непожтнато (ἀκαίνωτόμησα) всичко, което отъ старо време се отнася (т. е. принадлежи) къмъ архиепископията, та нито самъ митрополитътъ (диррахийски), нито другитѣ [епископи] въ българскитѣ епископии да се не каратъ, а да се задоволяватъ отъ своитѣ собствени и утвърдени въ старитѣ (имѣ) граници, да си оставатъ при своята властъ завинаги (αἰδίου) и непожтнато”. [57] Най-сетне Василий II не само постановява, щото българскитѣ архиепископѣ да има поименно посоченитѣ въ първата и втората грамоти епископии, но и заповѣдва: „ако и други по забрава съ изпуснати и не съ показани, а се намиратъ вжтре въ българскитѣ граници, и тѣхъ да управлява и владѣе, и колкото други градове не съ попаднали въ грамотитѣ на моето царство, — всички тѣ да бѣдатъ подъ властѣта на същия светейши архиепископъ.” [58]

По-нататъкъ Василий II потвърдилъ и опредѣлилъ правата и привилегиитѣ както на българския свещеноначалникъ, така и на подчиненитѣ му епископи. Възъ основа на неговитѣ грамоти могатъ да се установятъ следнитѣ:

1. Въ полза на архиепископската властъ, освенъ доходитѣ, които получавалъ всѣки митрополитъ и епископъ, [59] императорътъ наредилъ единъ опредѣленъ или канониченъ данѣкъ (τό κανονικόν), събиранъ отъ всички епископии, които влизали въ диоцеза на българския архиепископъ, [60] а сжщо и отъ власитѣ, които живѣятъ по цѣла България, и отъ турцитѣ около р. Вардаръ, колкото тѣ се намиратъ въ българскитѣ предѣли. [61]

2. По желанието на самия архиепископъ, Василий II писмено опредѣлилъ броя на „клирицитѣ и парицитѣ, които длѣжни били да служатъ на църквитѣ въ неговата област (ἐνορίας) и въ областитѣ на епископитѣ му”, [62] т. е. императорътъ опредѣлилъ, съ колко зависими селяни — приселници трѣбвало да разполага всѣки епископъ въ своята област, които да обработватъ църковнитѣ земи, съ други думи, опредѣляли се господарскитѣ права на всѣки епископъ отъ българската църква въ най-широкъ смисълъ, при това императорътъ запазилъ нъкои особени права на върховната властъ върху подчинената страна, а сжщо дарувалъ и нъкои нови привилегии. Така, напр., за костурския епископъ Василий II опредѣлилъ 40 клирици и 30 парици, защото „макаръ по-рано негли е ималъ той повече, ние обаче не искаме той да надминава архиепископа по броя на клирицитѣ и парицитѣ;” [63] а за дрѣстърския епископъ пѣкъ опредѣля да има 40 клирици и 40 парици, „защото въ царуването на Петра въ България тя (тая епископия) блестѣла съ архиепископско достойнство”; [64] отъ друга пѣкъ страна за бдинския епископъ опредѣля така

сжщо 40 клирици и 40 парици, „защото, пише Василий II, тая област (епископия), загдето стана за мене твърде полезна и достъпна и отвори входоветъ за удобенъ пътъ въ страната, трѣбваше да бжде снабдена всѣкакъ и съ най-голѣми награди, и въ всичко да бжде издигната надъ по-добритѣ (важнитѣ); но, за да се не издига и да не стои по-горе отъ архиепископа, дадохме ѿ равна съ архиепископската частъ клирици и парици, като уголѣмихме съ десетъ архиепископскитѣ 70”. [65] Тоя елементъ отъ личната воля на императора, която се изразявала ту въ ограничение броя на клирицитѣ и парицитѣ, ту въ увеличаване тоя брой за особени заслуги и въ награда за вѣрность, ни кара да изведемъ, че българската църква, макаръ и да си оставала автокефална спрямо цариградския патриархъ, се намирала въ сжщото време въ непосредна зависимость отъ византийския императоръ, и то само относно владѣтелскитѣ права на нейнитѣ представители, но не и въ избора на архиепископа, който се извършвалъ отъ българскитѣ епископи и се утвърждавалъ само отъ императора, както вече се изтъкна по-горе, или въ назначението на епископитѣ: [66] 3. Наредъ съ правото да владѣе населени земи българската църква получила особени правдини за своитѣ клирици и парици, съ които последнитѣ се различаватъ отъ свѣтскитѣ такива. „Всички такива клирици, — четемъ въ края на първата грамота, — да бждатъ освободени отъ οἰκοδομίου и отъ другитѣ свѣрхданъчни налози (ἐκκλησιῶν), както тѣ били освобождавани и при Самуила”. [67] Но данъкъ οἰκοδομίου (тая дума собствено значи „домостроежъ”; отъ гл. οἰκοδομεῖν) засега не е известенъ въ византийската данъчна система и, очевидно, тая дума погрѣшно е поставена вмѣсто οἰκομόδιον (срѣща се и οἰκόμοδον) — възнаграждение, което парицитѣ плащали на данъчния чиновникъ, респ. на бирника при измѣрването на житото, а именно, последниятъ вземалъ по единъ модий (μόδιος) за всѣко количество жито, за което селянинътъ-парикъ плащалъ данъкъ отъ три иперпера. [68] Тукъ, очевидно, става дума за освобождение на клирицитѣ не само отъ οἰκομόδιον, но и отъ разни други свѣрхданъчни налози, които се налагали върху тѣхъ отъ страна на провинциалнитѣ бирници, както на това право сочи и думата ἐκκληρεῖα въ противоположност на δημόσια — редовнитѣ държавни данъци. [69] И тѣй, църковнитѣ, а оттука и манастирскитѣ клирици и парици се освобождавали отъ всѣкакви свѣрхданъчни налози, които отивали въ полза както на държавата, тѣй и на данъчнитѣ чиновници.

4. Най-сетне, въ втората грамота на Василия II четемъ. „Всички стратези въ България и други — бирницитѣ и архонтитѣ да го (архиепископа) почитатъ и твърде много да го уважаватъ и да слушатъ думата и съветитѣ му, и тѣ да не надникватъ нито въ български манастирь, нито въ църква или въ каквато и да била изобщо църковна работа да не бъркатъ нему и на боголюбивитѣ му епископи, или да имъ прѣчатъ, та такъвъ да не претърпи голѣмото и строго негодуване на царството ни”. [70] Отъ тоя пасажъ не е мжно да се установи, че висшето българско духовенство, както и манастиритѣ не само се освобождавали отъ ведомството на военнитѣ и административни управители и чиновници: стратези, архонти и бирници, но и на последнитѣ било запрето изобщо да се намѣсватъ въ църковнитѣ дѣла или въ нѣщо да прѣчатъ на представителитѣ на църквата.

И тѣй, ако се вгледаме въ съдържанието на тритѣ грамоти, дадени на българския архиепископъ въ Охридъ, то не е мжно да се убедимъ, че Василий II не само запазилъ автокефалността и националния характеръ на българската църква и я възстановилъ въ нейнитѣ предишни граници,

но и потвърдилъ това, отъ което висшето българско духовенство се е ползувало при своитѣ царе и дори уголѣмилъ неговитѣ права и привилегии. Съ тия си разпоредби той явно призналъ, че охридската архиепископия не е нищо друго, освенъ продължение на българската патриаршия, учредена отъ царь Симеона, и представя нѣщо единно, нѣщо недѣлимо цѣло; но въпрѣки това, че българската патриаршия била призната отъ Византия по мирния договоръ отъ 927 год., [71] той отказалъ да даде на охридския предстоятель титла „патриархъ“, защото не е могълъ, па и не е искалъ да приравни свещеноначалника на една унищожена отъ него държава, на единъ покоренъ народъ съ вселенския цариградски патриархъ, затова го нарекълъ ἀρχιεπίσκοπος Βουλγαρίας. [72]

Но ако грамотитѣ на Василия II ни даватъ възможность да се установятъ колко-годе правата и привилегиитѣ на висшето българско духовенство следъ покорението, то тѣ нищо не говорятъ за правата на другитѣ съсловия и простия народъ, каквито несъмнено е имало вече по аналогия съ правата и привилегиитѣ, дадени на българската църква. Това може да се заключи и отъ самитѣ думи на Василия II, който въ началото на втората грамота (предговора) казва: „защото, ако и да станаме владѣтели на тая страна (т. е. България), обаче нейнитѣ правдини ние запазиме непожтнати, като ги утвърждаваме съ нашитѣ хрисовули и печати“. [73] Отъ тия думи се ясно види, че императорътъ издалъ не само известнитѣ три грамоти, но и други, съ които признавалъ и потвърждавалъ правата на другото население въ страната. Освенъ това той казва, че не е нарушилъ не само българскитѣ граници, но и вжтрешнитѣ наредби на страната, каквито сж били при българскитѣ царе. Това увѣрение на Василия II намира своята подкрепа въ едно случайно запазено и дошло до насъ известие у Ив. Скилица, което гласи: „императоръ Василий, следъ като покорилъ българитѣ, не пожелалъ нито съвършено да преобразува (страната), нито да промѣни положението на работитѣ, но [пожелалъ, щото] тѣ (българитѣ) да останатъ при сжщитѣ наредби и да живѣятъ тѣй, както бѣ наредилъ нѣкога Самуилъ, и [всѣки] българинъ, който има единъ чифтъ волове, да дава въ държавното съкровище единъ модий жито, толкова просо (или ечемикъ) и една стомна вино“. [74] Това известие се намира въ пълна хармония съ думитѣ на самия Василий II, който не само нищо непожтналъ въ вжтрешната наредба на България, като оставилъ българитѣ да живѣятъ тѣй, както бѣ наредилъ царь Самуилъ, но и оставилъ старата данъчна система, именно, поземления данъкъ (ζευχαρτίκιον), който билъ свързанъ съ чифтъ волове — зевгаръ (ζευγάριον) и, съ съответното количество обработвана земя, покрита съ ниви, лозя, маслинови дървета, градини и пр., [75] да се плаща въ натура, както е било при българскитѣ царе. Ако пъкъ прибавимъ къмъ горното известие и приведеното по-горе съобщение на сжщия хронистъ, че Василий II постановилъ, „щото българитѣ да живѣятъ отдѣлно (τὰ καθ'ἑαυτοὺς = сами по себе си) подъ свои управители и по своитѣ обичаи“, [76] то едва ли трѣбва да се посочватъ по-убедителни доказателства, че Василий II е гледалъ на България и на българскитѣ земи изобщо като на едно отдѣлно цѣло, което е било само присъединено къмъ ромейската държава, като оставилъ тамъ старитѣ наредби, съ други думи, предоставилъ на българитѣ вжтрешно самоуправление, като смѣнилъ само, както видѣхме, началствуващитѣ лица въ войската и администрацията.

По въпроса за зевгаратикиона (ζευγαράτικιον) и за свързания с него зевгологион (ζευγολόγιον) съществуват сред изследвачите разногласия. По-нова литература: Г. Г. Литаврин, България и Византия в XI—XII вв., стр. 314 сл. Г. Цанкова-Петкова, Феодална рента в българските земи под византийски владичество, Виз. врем., XIX, 1961, стр. 8 сл.; същата, За аграрните отношения в средновековна България, стр. 142 сл.

*

При такива изводи неволно се поражда следният въпрос: защо Василий II Българоубиец, който въ течение на 32 години водѣл такава ожесточена война съ българитѣ и тѣхнитѣ царе за унищожението на тѣхната политическа самостоятелност, следъ като най-сетне постигналъ целта си, не само не унищожилъ българската църковна независимост, но и запазилъ нейния националенъ характеръ и я възстановилъ въ нейнитѣ етнически граници, а на българския народъ оставилъ вътрешно самоуправление и на българскитѣ земи гледалъ като на нѣщо цѣло, недѣлимо? Обикновено на тоя въпросъ се дава отговоръ, какво императоръ Василий се стремилъ да се опре върху църквата, та да може да намѣри въ нея поддръжка за закрепата на своето господство и власт въ новопокорената страна, и съ сѣщата целъ били дадени и другитѣ политически правдини, отъ които се ползували другитѣ съсловия и народътъ. [77] Нѣма съмнение, че на първо време следъ покорението самитѣ интереси на държавата сѣ изисквали да се избѣгватъ въ областитѣ на бившето българско царство всѣкакви репресивни мѣрки спрямо населението, защото споменътъ за недавна загубената свобода билъ все още прѣсенъ въ паметта на народа, който при първа възможностъ и поводъ не би се забавилъ да вдигне възстание, още повече че законниятъ наследникъ на българския престолъ, както ще видимъ, билъ още живъ. Но отъ друга пѣкъ страна следъ покорението на България Василий II, както се каза, взелъ всички необходими мѣрки за отстранение възможността на каквато и да било смута или възстание въ покорената страна. Освенъ че той назначилъ свой намѣстникъ-управителъ на цѣла България и навсѣкжде въ по-главнитѣ центрове оставилъ силни гарнизони и назначилъ за стратежи и архонти свои изпитани и предани пѣлководци, той откаралъ съ себе си въ пленъ както всички членове на последния български царски родъ, така и всички знатни и влиятелни български боляри-воеводи, които, като ги оженилъ за ромейки и ромеи, прѣсналъ по далечнитѣ малоазийски области на империята, назначени на разни военни длѣжности. Смиъсла на тая политика на Василия II спрямо членоветѣ на българския царски родъ и спрямо българскитѣ воеводи особено рельефно рисува съвременниятъ арабски писателъ — хронистъ Яхъя Антиохийски. „И встѣпиха въ бракъ, пише той, дѣщеритѣ на българитѣ съ синоветѣ на гърцитѣ, и дѣщеритѣ на гърцитѣ съ синоветѣ на българитѣ, и той (Василий) смѣси еднитѣ съ другитѣ, и чрезъ това унищожилъ старата вражда, която имаше между тѣхъ“. [78]

Обяснението, че Василий II склонилъ да запази независимостта на българската църква поради опасения отъ засилване на аспирациите на Рим, трудно може да се приеме. По-вероятно е, че в случая се касае за една политика на византийския император, насочена къмъ това да привлече на своя страна най-влиятелнитѣ слоеве отъ българското общество (висши духовници и боляри), за да може по този начинъ да укрепи здраво своята власт въ завоюваните земи. Срв. История на България, т. I, стр. 151 сл.

При тия целесъобразни мѣроприятия, които сж осигурявали пълно спокойствие въ новопокорената страна, такъвъ силенъ императоръ, какъвто билъ Василий II, който отдѣнъ-душа мразѣлъ българитѣ и всичко българско, надали само отъ едно опасение предѣ възстания или пъкъ подѣ влиянието на сключения при покорението договоръ въ 1018 год. е могълъ да прибѣгва къмъ такива важни и голѣми отстъпки на покорения народъ; очевидно, тукъ сж действували други много по-дълбоки причини, които по своята съществена важность сж просто налагали на тоя мощенъ императоръ да запази независимостта на българската църква и цѣлостта и единството на българскитѣ земи подѣ едно управление на своя намѣстникъ-управителъ, който се назначавалъ и зависѣлъ направо отъ него. Тия причини сж изтичали предимно отъ съображения по външната политика на Византия.

Българскиятъ църковенъ въпросъ презъ IX. вѣкъ, който възникналъ поради съществуващото тогава съперничество между римската и цариградската църкви за надмощие на Балканския полуостровъ, се решилъ, както е известно, съ това, че на екстреното заседание на събора въ 869—870 год. въ Цариградъ било признато отъ представителитѣ както на западната, тъй и на източнитѣ църкви вътрешното самоуправление на новоучредената българска църква начело съ архиепископъ, избиранъ отъ събора на българскитѣ епископи и само утвърждаванъ отъ цариградския патриархъ. Това признание станало възъ основа 1. на факта, че подобни автономни църкви сж съществували тогава както на изтокъ, каквито сж били арменската, коптската, сирийската, тъй и на западъ, каквато е била въ него време моравската църква, и 2. на държавния принципъ, по който всѣка независима държава е имала, ако не напълно независима, то поне автономна църква, съ други думи, автономността на българската църква била тѣсно свързана съ съществуването на българската отъ най-напредъ държава, а отпосле и народность. Това положение било признато отъ дветѣ църкви-съперници — римската и цариградската, като всѣка отъ тѣхъ мислѣла, че на почвата на автономията ще може впоследствие лесно да прокара и да закрепѣ своето влияние въ България. [79] По тоя начинъ тогава, въ IX. вѣкъ, били отстранени старитѣ претенции на римския първосвещеникъ за юрисдикция върху Балканския полуостровъ, макаръ че римскитѣ папи и следъ 870 год. не сж пропускали нито единъ случай, който имъ давалъ надежда да прокаратъ влиянието си въ България и да подчинятъ българската църква подѣ своята власть. Така е било при Бориса I (папа Иванъ VIII) [80] и при Симеона (папа Иванъ X) [81], а може би и при Самуила. [82]

Следъ унищожението на българската държава, Василий II, който е мечтаелъ, както е известно, да възстанови Юстиниановата империя, несъмнено се домогвалъ, подобно на Ивана Цимисхия, да унищожи и българската църква, чиято автокефалность била призната отъ неговитѣ предшественици, и диоцеза ѝ да присъедини къмъ цариградската патриаршия. Обаче той не се решавалъ на такава смѣла крачка, защото чрезъ това би далъ поводъ и основание на римския папа отново да предяви своитѣ стари права, ако не върху цѣлия Балкански полуостровъ, то поне върху западната му половина, и по тоя начинъ да се наруши съществуващиятъ привидно църковенъ миръ. А че, въпрѣки всичкитѣ успѣхи на византийското орѣжие въ Италия (1017—1022), Василий II е могълъ да предвиди възникването на такава опасность за Византия откъмъ римската курия, ще се разбере твърде лесно, щомъ си спомнимъ, че на папския престолъ въ даденото време е седѣлъ папа Бенедиктъ VIII (1012—1024), графъ тускулански, който, „гордѣйки се съ своя

знатенъ произходъ дори отъ римскитѣ императори отъ дома на Юлия, билъ преизпълненъ отъ съзнание за голѣмото значение на папството; освенъ това той билъ голѣмъ държавникъ и, въодушевявайки се отъ мисълта на папа Григория Велики (590—604), че престолътъ на св. Петра трѣбва да служи за защита на цѣла Италия, домогвалъ се да изгони арабитѣ и ромеитѣ отъ Апенинския полуостровъ, за която целъ той повикалъ норманитѣ въ Италия (1016) и сключилъ съюзъ съ германския императоръ Хенриха II (1020).” [83] Най-сетне, че римската църква всѣкога се е въодушевявала отъ подобни попълзновения, ще ни покаже по-нататъшната съдба на българската църква въ Охридъ. За да отстрани тая голѣма опачшость за Византия, Василий II длъженъ билъ, може би и противъ волята си, не само да запази автокефалността на българската църква, но и да потвърди нейния национален характеръ; а за да оправдае нейното самостоятелно съществуване, той трѣбвало да покаже, че и следъ покорението България продължавала да представя едно отдѣлно, недѣлимо цѣло, въ което се промѣнила само върховната политическа властъ, а въ вътрешната си наредба тя си оставала въ същото положение, въ каквото тя е била при българскитѣ царе.

Ето какъ могатъ да се обяснятъ причинитѣ, които съ принудили Василия II тоя закоренѣлъ и безпощаденъ врагъ на българския народъ — и следъ покорението да даде на българитѣ такива широки църковни и граждански правдини, които имъ сж осигурявали свободенъ животъ и вътрешно развитие. Обаче българскиятъ народъ не можилъ да се ползува отъ тия правдини за дълго време. Следъ смъртта на Василия II (на 15. декемврий 1025 год.) за византийската империя настанали тежки времена, защото неговитѣ неспособни приемници систематично разрушавали всичко, което той бѣ създалъ съ своя твърдъ характеръ, воененъ гений и административни способности. Въ туй време, когато приемницитѣ на Василий II занемарвали държавнитѣ работи и предоставяли воденето имъ на свои близки незначителни личности; когато престолътъ преминавалъ отъ ръце въ ръце по капризитѣ и прищѣвкитѣ на императрицата-интригантка, нравствено развалената Зоя, братова дъщеря на Василия; когато отъ кормилото на управлението били отстранени всички способни, опитни и заслужили лица и на тѣхно мѣсто се издигали разни неизвестни и користолюбиви личности, които, за да задържатъ само въ ръце властѣта, били способни на всевъзможни насилия и злодеяния, — въ туй време областитѣ на империята били оставени на произвола на тѣхнитѣ управители и разни сѣдебни и финансови чиновници, настанени на служба не толкова по достойнство и заслуга, колкото по милость отъ страна на самата въ това или онова време придворна партия; тѣ се надпреваряли единъ предъ други въ злоупотрѣбение съ властѣта и въ потисничество на населението, поради което още отъ царуването на Константина VIII (1025—1028), братъ и приемникъ на Василия II, почнали да избухватъ възстания въ разни области на Балканския полуостровъ.

Но какво е правилъ българскиятъ народъ презъ времето на тия вътрешни размирици въ империята? И защо той не се е възползувалъ отъ тѣхъ, за да си върне отново свободата? Нѣма съмнение, че ударътъ, който му бѣ нанесълъ Василий II, билъ толкова силенъ и тежъкъ, че българскиятъ народъ не е могълъ скоро и лесно да се съвземе, а главното е било това, че неговиятъ покорителъ не само го бѣ оставилъ безъ водители, които да го поведатъ противъ неговитѣ потисници, но и сполучилъ дотолкова да отстрани и отчужди както отъ народа, тъй и отъ

отечеството ония, които би тръбвало да застанат на чело на народа, за да го освободят от чуждото иго, че те забравили всеки дълг пред отечеството и предпочели да се уплетат в придворните интриги на императорския двор и в партизанските борби на Византия. В това отношение особено се отличил законният наследник на българския престол, най-големият син на цар Иван — Владислава, Пресиан (още Прусиан) или Фружин [84], който в чин магистер заемал длъжността стратег-командуващ войските в малоазийската тема Букелларий [85]. При Константина VIII той се свадил с едного от участниците в заговора против императора в 1026 год. — с патриция Василия, син на Романа Склира, тъй че работата дошла до двубой. Императорът, считайки цълата тая случка за позорна, наказал и двамата противници: Василий бил изпратен на заточение на о-в Окия, при морския бръг на гръцката област Акарнания, отдето той се опитал да избъга, но уловен бил ослепен, а Пресиан — на о-в Плата, близу до африканския бръг на областта Киринайка. Каква роля е играл Пресиан в споменатия заговор, не се знае; обаче известието на Скилица-Кедрина, какво насмалко и него щяла да постигне участта на противника му, ни дава основание да предполагаме, че и той е взел участие в заговора, още повече че в последния били замесени Роман Куркуа, зет на Пресиана по сестра, и други български боляри Богдан, Глава и Гудель, които били ослепени, но сам Пресиан, неизвестно по каква причина, бил пуснат на свобода [86].

Не се минало обаче много време, и Пресиан изпква отново замесен в друг дворецов заговор. При император Роман III Аргир (1028—1034) той бил обвинен заедно с майка си царица Мария, която носила титла зости — придворна дама, като главен участник в заговора от 1029 год., който бил съставен от привържениците на Теодора, сестрата на императрица Зоя. Но заговорът бил своевременно разкрит, и Пресиан бил арестуван в манастиря Мануил [87], а след завършване на следствието бил ослепен; пострадала и майка му, която била изведена от столицата и заточена в Мантинейския манастир в тема Букелларий [88]. Каква е била целта на тоя заговор, по липса на подробности не може точно да се установи; но като се вземе под внимание 1. фразата у Скилица-Кедрина: „магистер Пресиан, българинът, наклеветен, че действувал задружно с Теодора, сестрата на императрицата, и с нея да достигне царската власт, бил турен под стража в манастиря Мануил [88]; 2. че Пресиан бил най-строго наказан, и 3. че Теодора, според М. Пселла [89] и Зонара [90], след това била отстранена от двореца по настояването на Зоя, може да се приеме мнението, че целта на заговора бил да се отстранят от престола Роман III и Зоя и да го завземе Пресиан заедно с Теодора, като неин мъж [90]. Дали Пресиан, изстпвайки като кандидат на византийския престол, се е въодушевявал от мисълта, че той по тоя начин би могъл да върне свободата на своя народ и отечество, ние не знаем; но все пак считаме за нужно да изтъкнем това обстоятелство, че, ако чувството на отечествения дълг е живело още в него, то в такъв случай той би потърсил опора не в придворните интриги на Византия, а в самия български народ, който би му дал и сила, и възможност с успех да изпълни тоя дълг. Напротив, Пресиан загинал, без да се погрижи за подобрене положението на недавно поробена България. Към края на 1030 год. той доброволно се постригал за монах, а майка му, царица Мария, била преместена от Мантинейския манастир в малоазийската тема Тракисия [91]. След това Пресиан изчезва от страниците на историята и, вероятно, скоро подиръ

покалугерянето си е умрѣлъ. Не по-голѣмъ интересъ и привързаностъ къмъ отечество и народъ показали и другитѣ членове на последния български царски родъ, които, оженени за ромейки и настанени на разни длѣжности въ Мала Азия и по далечнитѣ източни области на империята, забравили за България и българския народъ и предпочели, както ще видимъ по-нататѣкъ, да си останатъ вѣрни поданици на византийския императоръ и точни изпълнители на своитѣ задѣлжения къмъ него.

Но, освенъ че българскиятъ народъ билъ лишенъ отъ своитѣ водители, върху него се изсипали цѣлъ редъ злини и бедствия, които му отнели всѣка възможностъ колко-годе да се съвземе следъ постигналия го политически погромъ презъ времето и после гигантската борба за защита на своята независимост. Веднага следъ смъртъта на Василий II той билъ изложенъ на удари отвънъ. Още отъ 1026 год. почнали да нападатъ на северна България отъ отвѣдъ Дунавъ печенѣзитѣ, които въ това време чергували на пространството отъ р. р. Днепъръ до долни Дунавъ; тѣ избили и изловили въ пленъ много народъ, стратези и други офицери (ταγματάρχας). Тогава Константинъ VIII назначилъ за дука-управителъ на България Константина Диогенъ, архонта на най-северната българска покрайнина Сирмия (бѣлг. Срѣмъ), и веднага го изпратилъ противъ печенѣзитѣ. Въ нѣколко сражения Константинъ Диогенъ сполучилъ да ги разбие и ги принудилъ да се оттеглятъ отвѣдъ Дунавъ и да оставятъ България на мира [92]. Но тоя миръ не продължилъ дълго време. Въ 1032 год. печенѣзитѣ отново преминали Дунавъ и нахѣлтали отново въ северна България, като причинили голѣми злини [93]. Тия нападения и опустошения на печенѣзитѣ не се прекратили и въ следнитѣ години: така презъ есенъта на 1034 год. тѣ минали Дунавъ, опустошили цѣла северна България и достигнали Солунъ, като оплячкосали [94] и Цикладскитѣ острови, а въ 1035 год. имало страшенъ студъ, и тѣ, като преминали по замръзналия Дунавъ, нанесли голѣми бедствия на България, Тракия, та чакъ до Македония [95]; а пъкъ презъ пролѣтъта на 1036 год. тѣ извършили три нападения противъ ромеитѣ, като унищожавали всичко, каквото имъ се попадало по пътя: тѣ затривали всѣкиго, който изпадалъ въ рлцетѣ имъ, безъ да гледатъ на възраст, а пленниците подлагали на нечувани жестокости [96]. Не по-малко страдало населението и отъ грабежитѣ на власитѣ, които оттогава почнали да напущатъ живѣлищата си въ планинитѣ. Откакъ България била подчинена на Византия, за власитѣ настанало твърде щастливо време: тѣ силно се размножили и, ползувайки се отъ халтавостъта на мѣстнитѣ управители, почнали да се прѣскаатъ по цѣлия Балкански полуостровъ, като грабили и притѣснявали мирното население [97]. Най-сетне, въ добавка на всичко това, присѣединили се и физически бедствия. Така, въ 1026 год. (2. XII) станалъ страшенъ земетръсъ, а преди това имало голѣма суша, така че рѣкитѣ и изворитѣ съвсемъ пресъхнали [98]; презъ 1028 год. паднали непрекъснати проливни дъждове, които се продължавали до мартъ 1029 г., рѣкитѣ и езерата придошли, издавили се почти всички животни, плодоветѣ на дърветата били избити, и поради това на следната година настаналъ страшенъ гладъ [99]. Най-много и силни земетръси станали въ малоазийскитѣ области, а сѣщо налитане на скакалци, гладъ, болести, градушки презъ 1032, 1034 и 1035 г. г. [100]. Особено тежка година за българитѣ била 1037-та, когато имало голѣма суша, която се продължавала шестъ месеца; а следъ това вмѣсто дъждъ, падналъ такъвъ едѣръ градъ, че изпочупилъ както дървета, тѣй и керамидитѣ на къщята [101]; следъ това последвала липса на храни, и гладъ свирепствувалъ въ Тракия, Македония, въ Струмишката областъ и въ Солунъ, чакъ до Тесалия. Същевременно въ течение на

нѣколко месеца, отъ ноемврий 1037 до януарий 1038 год. се повтаряли трусове [103], особено чести били, трусоветъ презъ 1039 г., когато паднали и силни дѣждове; а въ нѣкои теми почнала да върлува огненица, и смъртността била толкова голѣма, че живитъ не успѣвали да погребватъ мъртвитъ [104]. Едновременно съ посоченитъ външни удари и физически бедствия, които се отзовавали, както обикновено бивало, твърде вредно върху стопанско-економическото състояние, а заедно съ това често пъти донасяли и промѣна въ социалното положение, българитъ сж страдали не по-малко и отъ военно-административнитъ и финансови власти на страната. Кои сж били намѣстници-управители на България следъ Константина Диогенъ, ние засега не знаемъ, защото отъ 1029 г. нататкъ и до 1048 год. не се срѣща нито въ единъ византийски книжовенъ изворъ името на нѣкой намѣстникъ-управителъ. Обаче до насъ сж дошли моливдовули (оловени печати) на двама такива, времето на чието управление ще трѣбва да отнесемъ къмъ означения периодъ. Първиятъ намѣстникъ-управителъ билъ протопроедъръ Иванъ Триаконтафилъ съ титла „проноитъ” и „преторъ на България”, [105] а вториятъ Теодулъ Триаконтафилъ, проедъръ съ титла „преторъ” и „катепанъ на България” [106]. Въ какъвъ редъ сж управлявали тия двама български намѣстници-управители, мжно може да се опредѣли, но че тѣ трѣбва да се отнесатъ къмъ 30-тѣ години на XI. вѣкъ, се доказва съ това, че у Скилица-Кедрина се споменува единъ Триаконтафилъ, отъ когото въ 1031 год. императоръ Романъ III Аргиръ купилъ една кжца въ Цариградъ и я обърналъ въ мнастиръ на името на св. Богородица [107], а това обстоятелство право показва, че родътъ Триаконтафиловци е принадлежалъ къмъ богатата византийска аристокрация и е билъ съ значение и влияние; може би, тоя Триаконтафилъ да е единъ отъ нашитъ двама [108]. Сжщо така ние не притежаваме прави известия за дейността и отношенията на тия управители и на другитъ византийски чиновници въ разнитъ области на бившето българско царство къмъ населението въ даденото време, и то, може би, затуй, защото населението търпеливо е пренасяло всичко и не е вдигало гласа си за протестъ; но все пакъ ние имаме доста основание да мислимъ, че съ ослабването на централната властъ въ Византия поради честитъ смѣнявания на императоритъ и постояннитъ интриги при византийския дворъ, мѣстнитъ управители и другитъ сѣдебни и финансови чиновници сж си позволявали и въ България, както и въ другитъ области на империята, голѣми произволи и притѣснения надъ населението при изпълнение на своитъ служби. Доста е само да споменемъ тукъ следния фактъ, който се отнася къмъ времето на Константина VIII. Населението на съседната на България тема Навпактъ, силно притѣснявано и облагано съ разни хитроизмислени данъци и ангарии отъ своя управителъ Георгия, когото за мрачнитъ му душевни качества наричали Морогеоги, било доведено най-сетне до тамъ, че открито възстанало: то убило управителя си и разграбило имотитъ му. Императорътъ обаче не само жестоко наказалъ виновницитъ на убийството, но и самия навпактски архиерей ослѣпилъ [109]. Особено тежки времена настанали за България и българитъ следъ 1034 год., следъ като престола завзелъ императоръ Михаилъ IV Пафлагонъ (1034—1041), когато самото византийско правителство, начело на което стоялъ братътъ на императора, известниятъ евнухъ Иванъ, нареченъ Орфанотрофъ — фактическиятъ управител на империята, — се покусило върху правдинитъ на българския народъ, дадени нему и признати отъ самия покорител на България и чрезъ това довело населението до открито възстание.

Бележки

1. За тия грамоти узнаваме от единъ, сѣщо така отпратенъ къмъ българския охридски архиепископъ, хрисовуль, издаденъ отъ императоръ Михаила VIII Палеологъ въ 1272 год. Документътъ билъ заимствуванъ отъ твърде много използувания отъ гръцкитъ издатели кодексъ на аргоскин архиепископъ Герасима. Но за жаль тоя ржкопись съдържа само предговора на Палеологовия хрисовуль и по-малката часть (началото) на Василиевата първа грамота. Тая тъкмо часть най-първо биде издадена отъ 'Ράλλη καί Ποτλή въ Σύναγμα τῶν ἱερῶν κανόνων, t. V (1855), и оттамъ я препечата Zachariae von Lingenthal въ Jus graeco-romanum, t. III (1857). Обаче рускиятъ ученъ еп. Порфирий Успенски билъ тъй щастливъ да изнамери пълния хрисовуль на Михаила VIII заедно съ тритъ пълни Василиеви грамоти въ единъ ржкопись на Синай. Текста на последнитъ обнародва по преписа на еп. Порфирия Е. Голубински въ „Краткий очеркъ православныхъ церквей” и пр. Москва 1871, стр. 259—263. Споредъ изданието на Е. Голубински М. С. Дриновъ даде българския имъ преводъ въ ст. „Три грамота дадени отъ императора Василия на българския охридски архиепископъ Йоана ок. 1020 лѣто”, вж. Бр. ПСп. кк. 7 и 8 (1873), стр. 14—25; Съчинения, т. I. стр. 203—214. По сѣщото издание текстътъ на грамотитъ биде публикуванъ отъ Ofeicoff (Ат. Шоповъ), La Macédoine au point de vue ethnographique, historique et philologique. Phillppopoli 1888, заедно съ превода имъ на френски, стр. 191—205. Подиръ нѣколко години сѣщия тоя текстъ издаде и Н. Gelzer въ своитъ “Ungedruckte und wenig bekannte Bistümerverzeichnisse der orientalischen Kirche”, Byz. Zeitsch. II (1893), S. 42—46, като посочи различията му съ текста на еп. Герасимовия ржкопись и направи нѣкои правописни поправки. Понеже изданието на Е. Голубински не бѣ удовлетворително, проф. В. Н. Бенешевичъ издаде текста по сѣщинския преписъ на еп. Порфирия много по-научно и правилно въ своя Catalogus codicum manuscriptorum graecorum qui in monasterio Sanctae Catharinae in Monte Sina asservantur. Petropoli 1911, p. 542 squ. Напоследъкъ И в. Снѣгаровъ, по-напредъ въ „Охридската патриаршия” (нейниятъ произходъ, граници и епархии). София 1919, стр. 49—53, а сетне въ своята “История на Охридската архиепископия”, т. I, София 1924, стр. 55—59, сѣщо даде българския преводъ на грамотитъ. Едно критично издание на грамотитъ даде проф. Йор. Ивановъ въ 2-то издание на своитъ „Български старини изъ Македония”, София 1931, стр. 550—562. — За тия грамоти вж. Ст. Новаковић, Охридска архиепископија у почетку XI. века. Хрисовуль цара Василија II од 1019 и 1020 г. „Глас” САк. кн. 76 (46), 1908, стр. 1—62. — Йор. Ивановъ, Епархиитъ на Охридската архиепископия прѣзъ нач. на XI. вѣкъ. СпБАк, I (1911), 93—114. — F. Dölger, Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches. I Teil. München und Berlin 1924, S. 103-4 — Напоследъкъ проф. А. М. Селищевъ събщи за славянския преводъ на грамотата на Михаилъ VIII, а сѣщо и нашитъ грамоти и даде нѣколко откъслека отъ него. Вж. ст. „Заветъ первой Юстиниани”, Мак. Прег., год. IX (1934), кн. 2, стр. 9—16.

2. Byz. Zeitsch. t. II, S. 44:

... πάσας τὰς Βουλγαρικὰς ἐπισκοπὰς, ἃς (BM. αἱ) ὑπὸ Πέτρου τοῦ βασιλέως καὶ τοῦ Σαμουήλ ἐδεσπόζοντο καὶ κατεῖχοντο καὶ παρὰ τῶν τότε ἀρχιεπισκόπων, καὶ τὰ λοιπὰ ἅπαντα κάστρα, τὰ αὐτὰ θεσπίζομεν ἔχειν καὶ διακρίτειν καὶ τὸν νυνὶ ἀγιώτατον ἀρχιεπίσκοπον οὐ γὰρ ἀναίματι καὶ πόνων χωρὶς καὶ ἰδρώτων, ἀλλὰ διὰ καρτερίας πολυτελοῦς (BM. πολυεστοῦς) καὶ συμμαχίας θεϊκῆς ὑπόσπονδον τὴν χώραν ταύτην ὁ θεὸς ἡμῖν ἐδωρήσατο, τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ εὖ μάλα τρανῶς ἡμῖν ἀρωγούσης καὶ τὰ δισσώτα εἰς ἓν συναπτούσης, ὑπὸ ζυγὸν ἓνα θεμένης, τοὺς δροὺς καὶ τὸν τύπον, τοὺς καλῶς παρὰ τῶν πρὸ ἡμῶν βασιλευσάντων θεσπισθέντας μηδὲν λυμνηαμένης.

Ср. Йор. Ивановъ, п. т., стр. 555—556. Въ тоя пасажъ има форми, които по смисълъ сж недопустими и на които досегашнитъ издатели на грамотитъ, Голубински—Гелцеръ и Бенешевичъ — Йор. Ивановъ не обърнали нуждното внимание, макаръ самото разбиране смисъла на втората му половина това налага. Така, недавно митрополитъ Симеонъ, който се е ползувалъ отъ изданието на Голубински, като посочи съвсемъ независимо, че вм. πολυτελῆος трѣбва да се чете πολυετῆος, защото „постоянство“ не може да бжде “разкошно”, предложи вм. λιμνηαμένης да се чете λιμαιομένοις и го съгласува съ ἡμῖν (въ ἡμῖν ἀρωγούσης), защото, ако тая дума се отнесе къмъ ἀραθότητος, то ще излѣзе, че божията благодѣть не нарушава законитъ на българскитъ царе, което е цѣла безсмислица (вж. митр. Симеонъ, Писмата на Теофилакта Охридски, български архиепископъ, София 1931, стр. 106—107). Обаче тая поправка, която е напълно умѣстна, влѣче подиря си друга и въ думата θεμένης, която предлагаме да се чете θεμένοις и да се отнесе пѣкъ къмъ сжщата ἡμῖν и като право допълнение къмъ нея да се смѣта τὰ διεσπῶτα, защото, ако и тя се отнесе къмъ ἀραθότητος, ще получимъ, че божията благодѣть турѣла подъ единъ яремъ отдѣлитѣ се части, когато това действие извършилъ Василий II. При тия поправки и цѣлиятъ смисълъ на пасажа става напълно понятенъ, безъ да се измѣннѣва самата конструкция произволно или пѣкъ да се изпуцатъ отдѣлни думи, както е направилъ Йор. Ивановъ въ своя неточенъ преводъ (вж. Български старини изъ Македония, стр. 556).

3. Ср. В. Н. Златарски, История на българ. държава и пр. т. I, ч. 2, стр. 774—778.

4. Въ изданието на Бенешевича—Ивановъ вм. τὸν τύπον стои τοὺς τύπους, което е за предпочитане, защото по-точно означава понятието, което тукъ се разбира.

5. Skylitzes, ed., Bon. p. 715, (1-5):

Βασιλείου γάρ τοῦ βασιλέως, ὁπηνίκα τὴν
Βουλγαρίαν ἐπηγάγετο, μὴ θελήσαντός τι νεοχμῆσαι τῶν ἐθιμῶν αὐτοῦ, ἀλλ' ὑπὸ τοῖς
σφετέροις ἀρχουσί τε καὶ ἡθέσι τὰ καθ' ἑαυτοὺς ὀρίσαντος διεξάγεσθαι, καθὼς πού
καὶ ἐπὶ Σαμουήλ, ὃς αὐτῶν ἀρχηγὸς ἐγένετο.

— Ср. Skyl.—Cedr., ib., p. 530, (9-12).

6. Баронъ В. Р. Розенъ, Императоръ Василий Болгаробойца. С. Петербургъ 1883, стр. 59, (11-14).

7. Skyl. - Cedr. (ib., p. 468, (14-16): ἐπιστήσας οὖν ἀρχοντα τῆς πόλεως (Ἀχρίδος) Εὐστάθιον πατρίκιον τὸν Δαγνομήλην καὶ φρούραν ἀξιόλογον αὐτῷ δούς, ἐξήλθε κτλ. — Ср. В. Н. Златарски, п. т., стр. 777—778.

8. Skyl. - Cedr., ib., p. 465, (16-17): ἐδέξατο γάρ καὶ γράμμα τοῦ στρατηγοῦτος ἐν τῷ Δоростόλῳ Τζιτζίκιον τοῦ υἱοῦ τοῦ πατρικίου Θεωδάτη τοῦ Ἰβηρος. — Такъвъ командуващъ войскитъ въ Доростолъ или Дръстъръ несъмнено билъ поставенъ още въ 1001 год. веднага следъ покорението на северо-източна България; обаче Доростолъ да е билъ центъръ на отдѣлна тема — военно-административна областъ още тогава, не е известно и дори не може да се допусне. За това вж. В. Н. Златарски, Политическото положение на северна България презъ XI. и XII. вѣкове. Известия на Истор. Д-во, кн. IX (1929), стр. 4 и сл. — Ср. отъ сжщия, История на българ. държава и пр. п. т., стр. 717.

10. Skyl. - Cedr., ib., p. 476, (9): Κωνσταντίνος ὁ Διογένης, τῶν ἐκείσε μερῶν ἀρχων; - ib. p. 476. (24): ὁ Διογένης ἀρχεῖν ἐτάχθη τῆς νεοκτῆτου χώρας. — Ср. ib., стр. 483, (21-22): ὁ βασιλεὺς Κωνσταντίνος τὸν Διογένην ἀρχοντα Σιρμίου ὑπάρχοντα. Ср. В. Н. Златарски, п. т., стр. 787-788.

11. Skyl. - Cedr., ib., p. 467, 24—468, (1): στρατηγόν αὐτοκράτορα λιπών ἐν τῇ πόλει (Σκοπίοις) Δαβίδ πατρίκιον τὸν Ἀρειανίτην, [κατεπάνω Βουλγαρίας προσονομάσας αὐτόν]. — Ср. В. Prokić, Die Zusätze in der Handschrift des Johannes Skylitzes. München 1906, S. 33, № 41.

12. Подробно вж. Н. Скабалановичъ, Византійское государство и церковь въ XI вѣкѣ. СПетербургъ 1884, стр. 345—346.

13. Така Константинъ Диогенъ въ 1026 год. се наричалъ ἄρχων Σιρμίου (Skyl.-Cedr., ib. p. 483, (20—21)), и всички почти управители-воеводи на Придунавскитѣ градове до 1060-тѣ години на XI. вѣкѣ се наричали ἄρχοντες (ib., p. 555, (2-3); 583, (2-12); 585, (5); 654, (11)). — Вж. В. Н. Златарски, Политическото положение и пр., п. т., стр. 1—34.

14. А сжщо ὁ στρατηγὼν (прич. отъ στρατηγέω). Вж. Skyl.-Cedr, ib., p. 465, (16-17), 715, (22)—716, (1); 716, (5); 716, (18-17); 716, (20-21). Вж. надписа на моливдовула на Теодѡра примикирия у Б. Панченко, Каталогъ моливдовуловъ. Изв.РАИ-та, VIII (1903), стр. 225, № 66 (67). Ср. Абоба-Плиска, Изв.РАИ-та, кн. X (1905), стр. 295—296. — По длъжность ἄρχων и στρατηγὸς сж еднакви, но последниятъ се наричалъ и ἄρχων, споредъ насъ, още и затуй, защото, освенъ че билъ чисто воененъ началникъ, командуващъ войскитѣ въ известенъ окръгъ, той е стоялъ и начело на администрацията на окръга, гдето е била разположена командуваната отъ него войска, съ други думи, ὁ ἄρχων въ тоя смисълъ напълно отговаря на българската дума „воевода.“

15. Яхъя Антиохийски, като говори, че Василий II поставилъ въ крепоститѣ управители, продължава: „И наредилъ дѣлата на България и назначилъ василики, т. е. управляващи всички дѣла и имоти“ (п. т. стр. 59, 15-16). Въ Византия βασιλικοί били специални чиновници, които се назначавали да надзираватъ и управляватъ недвижимитѣ императорски имоти, дворцитѣ, конфискувани и секвестирани имоти. Споредъ тѣхното име и самитѣ имоти се наричали василикати (τὸ βασιλικάτον). Тия „цареви хора“ завеждали финансовата частъ, а сжщо и сждебната по делегация на императора (подробно за тѣхъ вж. Скабалановичъ, п. т., стр. 165—166). — Яхъя е употребявалъ тая дума, очевидно, да изтъкне, че и въ България били изпратени „цареви хора“, които сж завеждали финансовата частъ, а това сж били отначало διοικηταί, а отпосле πράκτορες — финансови чиновници, които сж имали и сждебна властъ, свързана съ финансовитѣ дѣла (вж. E. Dölger, Beiträge zur Geschichte der byzantinischen Finanzverwaltung, besonders des 10. und 11. Jahrhunderts. Leipzig 1927, S. 70 u. fol.).

16. За това подчинение най-ясно ни говорятъ следнитѣ думи на Скилица (ib. p. 715, (22)—716, (1)): ὅπερ ἀκούσας ὁ ἐν Σκοπίοις διέπων τήν ἀρχήν τοῦ δουκὸς Νικήφορος ὁ Καραντίνος, τοὺς ὑφ' αὐτόν στρατηγοὺς παραλαβὼν, ἀπεισιν κτλ.

17. Skyl.-Cedr. ib., p. 586, (3).

18. Ibidem, p. 603, (21-22).

19. Ibidem, p. 602, (22).

20. G. Schlumberger, Sigillographie de l'Empire byzantin. Paris 1884, p. 240—241. — Ср. Н. Мушмовъ, Монети и печати на българскитѣ царе. София 1924, стр. 166, № 254; стр. 167, № № 255, 256. Отъ сжщия, Византийски печати съ значение за българската история. Мак. Прегледъ, год. V (1929), кн. 2, стр. 95. — Strategicon Cecaumeni, ed. B. Wassiliewski et V. Jernstedt. Petropoli 1896, p. 24, (4). — N. Bănescu, Les Premiers témoignages byzantins sur les Roumains du Bas-Danube. Byz.-Neugr. Jahrbücher. Bd. III (1922), p. 290—291. — Отъ сжщия,

Changements politiques dans les Balkans après la conquête de l'empire de Samuel (1018). Nouveaux duchés byzantins: Bulgarie et Paristrion. Bulletin de la section historique de l'Académie Roumaine. t. X (1923), p. 58—59.

21. Н. Скабалавичъ, п. т., стр. 264.

22. Schlumberger, *ib.*, p. 241. — N. Bănescu, Les premiers témoignages etc. *ib.*, 241. — Н. Мушмовъ, Монети и печатни пр., стр. 167 № 257.

23. Attaleiates, ed. Bon. p. 37, (12); 38, (8): ὁ τῶν Βουλγάρων σατράπης. — Вж. Сжщо Ansbert, *Historie de expeditione Friderici imperatoris* etc. edit. A. Chroust, *Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friedrichs I.* Berlin 1926 (MGH nova series, t. V), S. 56, st: *juppanum vel satrapam Bulgarie*. Тоя изразъ впрочемъ стои вм. *catepanum vel satrapam Bulgariae* и право сочи, че тукъ се говори за българския намѣстникъ-управителъ. Че подъ „жупанъ или сатрапъ на България“ се разбира тъкмо намѣстникъ-управителъ на България, подробно вж. В. Н. Златарски, Ансбертовиятъ „жупанъ или сатрапъ на България“ не е билъ Добромиръ Хризъ. Годишникъ на Софийския университетъ Ист.-фил. фак. кн. XXIX, 6 (1933), стр. 13—16.

24. Attaleiates, *ib.*, p. 39, (8).

25. Skyl.-Cedr. *ib.*, p. 587, (14).

26. Н. Скабалавичъ, п. т., стр. 186—189.

27. *Strategieon Cecaumeni*, *ib.*, p. 72, (6-7).

28. Споредъ единъ неговъ моливдовуль, издаденъ отъ А. D. Mordtmann'a още въ 1886 год.; за него вж. N. Bănescu, *Changements* etc. *ib.*, p. 60. — Споредъ насъ, така сжщо катепанъ на България билъ и Лъвъ Дримисъ отъ края на епохата на Комнинитъ или на Ангелитъ, който, следов., е билъ единъ отъ последнитъ управители на България. За него вж. N. Bănescu, п. т., стр. 62 и В. Н. Златарски, п. т., стр. 13—14.

29. Върху моливдовулитъ на дукитъ-управители на темитъ непосредно следъ титлата „дука“, се означава името на темата, напр. дуката на Антиохия, Диррахий, Калабрия и т. н., когато на моливдовулитъ отъ втората категория титлата „дука“ не придружава никакво географско име. Вж. Schlumberger, *Sigillographie*, p. 341, който забелязва за приведенитъ отъ него подобни моливдовули, че тѣ се срѣщатъ *un peu plus fréquemment*. — Вж. В. Н. Златарски, Моливдовуль на Самуила Алусиана. Изв.БАИ-тъ, т. I. (1924), стр. 96—97.

30. Н. Скабалавичъ, п. т., стр. 224, № 8.

31. В. Н. Златарски, История на българ. държава и пр. т. I, ч. 2, стр. 272. — G. Schlumberger (*Sigillographie*, p. 239) забелязва, че следъ покорението на българското царство отъ Василия II неговата територия била устроена по единъ особенъ начинъ, нѣщо подобно, каквото станало въ наше време съ Елзасъ, преобразуванъ отъ победителката Германия въ „имперска страна“ (*Reichsland*), а управителитъ на тая имперска страна той сближава къмъ сегашнитъ „извънредни комисари“.

32. Schlumberger, *Sigillographie*, p. 240. № 2. — Н. Мушмовъ, Византийски печати и пр., пакъ тамъ, стр. 95. — Вж. тукъ по-долу, стр. 21 и бел. 2.

33. Nicephorus Bryennius, ed. Boas, p. 102, (5-7).

34. M. Attaleiates, ed. Bon, p. 37, (12-13); 38, (8).

35. Strategicon, ib., p. 24, (4). — В. Г. Васильевский, События и рассказы византийского боярина XI века. ЖМНП. ч. 215 (1881), стр. 262–263. — N. Bănescu, Changements etc., p. 59.

36. Skyl.-Cedr., ib., p. 610, (12-13). — Zonaras, ed. Dindorfii, IV, p. 180, (32)—181, (1).

37. Skyl.-Cedr. ib., p. 533, (15-16): καὶ καταστησάμενος πάντα τὰ ἐν Βουλγαρία, καὶ στρατηγούς ἐν τοῖς θέμασι τάξας, κτλ. Ср. Attaleiates, ib., p. 10, (10-11): τὰ ἐν ταύτῃ καταστησάμενος πράγματα.

38. За това вж. тукъ по-долу, въ главата за възстанието на Петра Дѣлянъ.

39. Bongars, Gesta Dei per Francos etc. t. I. Hanoviae 1611, p. 653, (24-29): Bulgarorum gens... a Danubio usque ad Urbem regiam, et iterum ab eodem flumine ad mare Adriaticum, universas occupaverat regiones: ita ut confusus provinciarum nominibus et terminis, totus iste tractus, qui in longitudine habere dicitur iter dierum triginta, in latitudine vero decem vel amplius, Bulgaria dicatur.

40. Skyl. -Cedr. ib., p. 483, (21-22): (ὁ βασιλεύς) τὸν Διογένην ἄρχοντα Σιρμίου ὑπάρχοντα καὶ δούκα τῆς Βουλγαρίας ἐποίησε.

41. Тоя смисълъ е изразенъ още по-ясно у Zonaras ib., 126, (31-32): Κωνσταντῖνος ὁ Διογένης ὁ τοῦ Σιρμίου κρατῶν, ὅς καὶ δούξ ὠνομάσθη τῆς Βουλγαρίας. А че той си оставалъ воевода на Сирмий, се доказва още съ това, че когато въ 1029 год. билъ назначенъ за солунски дука, той билъ премѣстенъ направо отъ Сирмий въ Солунъ. Вж. Skyl.-Cedr. ib., p. 487, (18-19).

42. M. Attaleiates, ib., p. 97, (15-17). — Skyl.-Cedr., ib., p. 663, (12-13). — Zonaras, ib., p. 203, (28-29).

43. У каноника Алберта Ахенски (срѣдата на XII. вѣкъ), който е описалъ първия кръстоносенъ походъ до 1211 г., вж. Bongars, Gesta Die per Francos etc. p. 187, (14-15): Duce Nichita nomine principe Bulgarorum et praeside civitatis Belegraue; ср. Сжщо ib., p. 188, (24-25). — Ср. Willermus Tyrensis, ibid., p. 644, (8-9): Bulgarorum dux Nichita nomine. — За него вж. Schlumberger, п. т., стр. 239. — Н. Мушмовъ, Византийски печати и пр. п., т., стр. 90—91. — N. Bănescu, Changements etc. ib., p. 61—62, неправилно счита, че резиденцията на Никита билъ гр. Нишъ, когато отъ контекста на Алберта Ахенски се ясно вижда, че въ дадения моментъ той се намиралъ въ тоя градъ (qui in eadem civitate praesens habebatur). — Вж. В. Н. Златарски, Политическото положение на северна България, п. т., стр. 38—39. — Вж. и тукъ по-долу, стр. 125 и сл.

44. Skyl.-Cedr., ib., p. 527, (15-16).

45. В. Н. Златарски, Намѣстници-управители на България презъ царуването на Алексия I Комнинъ. Byzantinoslavica, t. IV (1932), p. 153—154; и тукъ по-долу, стр. 51.

46. Пакъ тамъ, стр. 371; и тукъ по-долу, стр. 260—261.

47. Н. Скабалановичъ, п. т., стр. 225 № 36; 227 № 37 и 228 № 38. — П. Мутафчиевъ, като че ли приема мнението на Н. Скабалановича, защото той пише; „Отъ земятъ на разгромената българска държава били образувани четири нови теми: 1. България, която обхващала цѣлата днешна Македония, съ изключение на Солунско и Сърско, и Софийската областъ. 2. Драчка тема съ Албания и Черна-гора. 3. Срѣмска тема съ земятъ около гр. Срѣмъ (дн. Митровица на Сава) и тия по Морава и най-сетне 4. тема на Придунавскитѣ градове или на Подунавieto на грѣцки —Паристрионъ” (вж. Сждбинитѣ на срѣднѣвѣковния Дрѣстъръ, въ „Сборникъ Силистра и Добруджа”, т. I. София 1927, стр. 158—159. — Означената тукъ като втора тема не може да се нарече „нова” тема, защото Драчката тема е съществувала отдавна като византийска и само се

измѣнявала въ обсега си; следъ покорението на България въ 1018 г. тя е била само възстановена въ предишния си обсегъ (вж. тукъ по-горе стр. 12). Срѣмска тема никога не е имало; съществувало е само Срѣмско погранично воеводство, както и при българскитѣ царе, и било подчинено на бѣлградския управител-архонтъ, а пъкъ тема на Придунавскитѣ градове или Паристрионъ била учредена не по-рано отъ 60-тъ години на XI. вѣкъ. Вж. по-горе, стр. 7, бел. 2.

48. N. Bănescu, *Changements etc. ib.*, p. 50—55; 60; 64—65. — Това мнение е разгледано и е изтъкната неговата несъстоятелность у В. Н. Златарски, Политическото положение на северна България и пр. стр. 1—50.

49. Въ текста у Голубински стои: εὐαρίθμους ὑπερβαίνοντων, Бенешевичъ предлага ἀρίθμῳν, а Йорд. Ивановъ чете ἀρцоῦς. Митр. Симеонъ пояснява, че думата εὐαρίθμους синтаксически нѣма мѣсто въ текста, а пъкъ и по смисълъ тя се явява противоречива на писаното преди това. Затова той предлага да се чете вм. нея ἀρίθμῳν, както стои въ текста на Σύνταγμα τῶν ἱερῶν κανόνων. Подробно затова вж. п. т., стр. 106. Ние приемаме поправката на митр. Симеона, като най-сполучлива. Йор. Ивановъ, макаръ и да дава свое четене, обаче въ превода си намѣрилъ за добре да изпусне тия две думи (п. т., стр. 550).

50. Вж. *Byz. Zeitsch.* II (1893), S.42. — Йор. Ивановъ, п. т., стр. 550.

51. Вж. В. Н. Златарски, История на българ. държава, т. I, ч. 2., стр. 764—5; 774—5.

52. *Byz. Zeitsch.* И, 45, (1-2): εἶθ' οὕτως ἐν τῇ Ἀχρίδα τὸν νῦν εὐρομεν ἀρχιεπίσκοπον. — Йор. Ивановъ, п. т., стр. 557.

53. Е. Голубинскій, Краткій очеркъ православныхъ церквей, стр. 40, 107 и 257. — Напоследѣкъ Б. Прокичъ възъ основа 1. на това, че въ обнародванитѣ отъ него прибавки и варианти отъ виенския № 74 гръцки ржкопись — препись на Ив. Скилицовата хроника вмѣсто Δαβίδ стои името Ἰωάννης, и 2. на това, че въ известния тѣй нареченъ Дюканжовъ списъкъ на българскитѣ архиепископи не се споменува името на архиепископъ Давила, дойде до заключение, че при покорението на българското царство български архиепископъ въ Охридъ билъ не Давидъ, а Иванъ, и то оная, който, споредъ първата грамота на Василия II, билъ утвърденъ отъ последния за самостоенъ архиепископъ на България. Вж. *Die Zusätze in der Handschrift, des Johannes Skylitzes.* S. 24 и 45. — Cp. *Zachariae von Lingenthal, Beiträge zur Geschichte der bulgarischen Kirche.* St: Petersburg 1864, S. 14—17. Обаче това заключение едва ли може да се приеме, защото, като се вземе въ внимание, 1. че това измѣнение има само въ виенския № 74 препись и че въ никой другъ отъ известнитѣ преписи на Скилицовата хроника го нѣма, както самъ Прокичъ изтъква това и 2. че виенскиятъ препись № 74, споредъ С. de Boog'a, е писанъ не по-рано отъ края на XIII. или въ началото на XIV. вѣкъ (вж. *Zu Iohannes Skylitzes.* *Byz. Zeitsch.* XIII (1904), S. 366—369), то ясно става, че това измѣнение е било направено отъ самия неговъ преписвачъ, и то възъ основа на Дюканжовия списъкъ, съставенъ къмъ срѣдата или презъ втората половина на XII. вѣкъ, въ който името на архиепископъ Давида не фигурира, вѣроятно, поради това, че той е билъ сваленъ отъ архиепископския престолъ. Подробно, по тоя въпросъ вж. В. Н. Златарски, Кой е билъ български архиепископъ въ Охридъ при покорението на България отъ Василия II, въ „Християнска Мисль“, год. II (1909), кн. VII, стр. 464—42.

54. Че правото на българскитѣ епископи да си избиратъ своя свещеноначалникъ било признато отъ Василия II, се види отъ следнитѣ думи на архим. Nilos Doxopatres (но не Doxopatrius или Doxapatres) въ съчинението му *Περὶ τῶν πέντε πατριαρχικῶν θρόνων*, написано въ 1143 год. (вж. К. Krumbacher, *Geschichte der byzant. Litteratur*, 2-te Aufl. München 1897, S. 415—416, а за презимето му вж. S. 462. Amm. 3):

Ὅμοίως τῇ

Κύπρῳ ἐστὶν αὐτοκέφαλος μὴ ὑποκειμένη τινὶ τῶν μεγίστων θρόνων, ἀλλ' αὐτεξούσιος ἀγομένη καὶ ὑπὸ τῶν ἰδίων ἐπισκόπων χειροτονουμένη καὶ ἡ Βουλγαρία ἔμεινεν οὖν καὶ αὕτῃ αὐτοκέφαλος διὰ τὸ ὑπὸ βασιλικῆς ἐξουσίας ἀποσπασθῆναι τῆς χειρὸς τῶν Βουλγάρων ἦτοι τοῦ βασιλέως κυροῦ Βασιλείου τοῦ Πορφυρογενήτου, καὶ μὴ ἀνατεθῆναι ποτε τῇ ἐκκλησίᾳ Κωνσταντινουπόλεως. διὸ καὶ ἕως τοῦ νῦν ἡ Κύπρος καὶ ἡ Βουλγαρία ὑπὸ μὲν τοῦ βασιλέως λαμβάνουσιν ἐπισκόπους. χειροτονοῦνται δὲ οὗτοι, ὑπὸ τῶν ἰδίων ἐπισκόπων, ὡς εἴρηται, καὶ καλοῦνται ἀρχιεπισκοπαὶ ὡς αὐτοκέφαλοι.

G. Parthey, Hieroclis Synecdemus etc. Berolini 1866, p. 285—6, (190-191). — Йор. Ивановъ, Българ. старини изъ Македония, 2-о изд., стр. 563—564. — Cp. G. Codinus, De officialibus, cap. XX, ed. Bon., p. 105, (3-7).

55. Въ Дюканжовия списъкъ подъ № 8. Вж. у Н. Geizer, Der Patriarchat von Achrida. Leipzig 1902, S. 6. — Йор. Ивановъ, п. т., стр. 566.

56. Вж. предговора на 2-та грамота. Byz. Zeitschr., п. т., стр. 44, (15-19), (27-32) и тукъ по-горе, стр. 3, бел. 1. — Йор. Ивановъ, п. т. стр. 555—556.

57. Въ текста у Голубински се чете за тая дума ἐκμεῖναι, Гелцеръ я поправя ἐμμεῖναι, а у Иванова се чете ἐμμένειν, а пъкъ се превежда „да остане“. Очевидно, че аористната форма е правилната. — Вж. митр. Симеонъ, п. т., стр. 107.

58. Byz. Zeitsch., II, S. 45, № по редъ 7. — Йорд. Ивановъ, п. т., стр. 558—559.

59. Byz. Zeitsch., ib. p. 46 ; у Йор. Иванова, п. т., стр. 560:

Οὐ

μόνον δὲ τὰς ἐξ ὀνόματος τεθείσας ἐπισκοπὰς ἔχειν θεσπίζομεν τὸν ἁγιωτάτον ἀρχιεπίσκοπον Βουλγαρίας, ἀλλ' εἰ καὶ λοιπὰ ὑπελείφθησαν διὰ λήθην μὴ ἐμφανισθεῖσα καὶ τῶν Βουλγαρικῶν ὅρων ἐντός εἰσι, καὶ ταύτας διακκατέχειν καὶ θεσπίζειν παρακελευόμεθα, καὶ ὅσα ἕτερα ὑπελείφθησαν κάστρα ἐκτός τῶν σιγιλλίων τῆς βασιλείας μου, ταῦτα πάντα κατέχειν τὸν αὐτὸν ἁγιωτάτον ἀρχιεπίσκοπον.

60. Доходитъ на епископитъ въ XI. вѣкъ били: 1. отъ мѣнастиритъ и недвижимата църковна собственостъ, 2. отъ хиротония — ржкополагане, 3. отъ подимень канонически (за отличие отъ държавния подимень) сборъ и 4. отъ сватбитъ. — Вж. подробно у Н. Скабалановичъ, п. т., стр. 367. — Fr. Dölger, Regesten, 2. Teil, S. 34, № 1127.

61. Това е въ сжщностъ внасяната по стария обичай въ полза на епископитъ евлогия (λογεῖα и εὐλογία) — данъкъ отъ намиращитъ се подъ тѣхната власть мѣнастири, молитвени кжщи, а сжщо и отъ пресвитеритъ, който обикновено се наричалъ τό κανονικόν — канонически. Вж. В. Г. Васильевскій, Обновление болгарскаго патріаршества при царѣ Іоаннѣ Асѣнѣ II въ 1235 году. ЖМНПр. часть 238 (1885), стр. 44—45, сжщо и стр. 237:

ὅς ἐστιν ἡ κατὰ τύπον ἀρχαῖον τοῖς ἐπισκόποις ἀπονενεμημένη λογεῖα ἢ εὐλογία πρὸς τῶν ὑπ' αὐτοὺς μοναστηρίων, εὐκτηρίων οἰκῶν καὶ πρεσβυτέρων, ἣν καὶ κανονικὸν ὀνομάζειν εἰώθασι.

62. Byz. Zeitsch., ib., p. 46, у Иванова, п. т., стр. 560—561:

καὶ

[τὸν αὐτὸν ἀγιώτατον ἀρχιεπίσκοπον] λαμβάνειν τὸ κανονικὸν αὐτῶν πάντων [ἐπισκόπων] καὶ τῶν ἀνὰ πᾶσαν Βουλγαρίαν Βλάχων καὶ τῶν περὶ Βαρδάρειον Τούρκων, ὅσοι ἐντὸς Βουλγαρικῶν ὄρων εἰσὶ.

— Ср. Θ. Успенский, Образование второго болгарскаго царства. Одесса 1879, стр. 19—21. — За вардарскитѣ турци и р. Вардарѣ вж. D. Detschew, Vardarios. Zeitschrift für Ortsnamenforschung, VIII (1932), S. 201—205.

63. Ibidem, p. 42. — Йор. Ивановѣ, п. т., стр. 550. — Отъ времето на Македонската династия въ Византия се различавали строго два голѣми класа селяни: свободни (χωρίται), които, живѣйки въ своитѣ селища (χωρία, μητροκωμία, κωμητούρα) или въ селски общини (ὁμάδες, ἀνακοινώσεις), плащали данѣкъ на държавата, и зависими, които се поселяли на господарски земи или поради обедняване следѣ гладѣ, морѣ, война и други злополуки, или поради постепенното разширяване имотитѣ на църквата и мѣнастиритѣ, или пъкъ поради императорскитѣ землени награди и появилата се въ XI. вѣкъ система за прехрана или прония (πρόνοια), и поради това тѣ се наричатѣ πάροικοι — парици или приселници. Въ какво се заключава личната зависимост на парика и какви сж били правата на господаря надѣ него, точно досега не е установено, защото зависимото състояние се разнообразило поради нееднаквитѣ условия на договора между господаря и неговия парикѣ. Но е вѣнъ отъ всѣко съмнение, че на парика не се позволявало нито да отчуждава, нито да продава получения отъ господаря пай-земя, нито пъкъ да я напуща по своя воля; освенѣ това парикѣтъ е билѣ длѣженѣ да работи на своя господарѣ, но размѣритѣ на тая служба не били опредѣлени съ законѣ и, както се предполага, чокойщината, основана на обичая, била различна въ разни мѣста, а поради това парицитѣ били облагани и съ много други налози въ полза на земевладѣлеца споредѣ условията, на които тѣ се поселили на земята на последния, въпрѣки това, че е съществувало паришко право (δίκαιον παροικικόν). По-добре обаче било осигурено положението на парика, когато било прокарано правилото, че, ако единѣ парикѣ е седѣлъ и обработвалѣ своя пай-земя непрекъснато и редовно си плащалѣ налозитѣ и изпълнявалѣ другитѣ си задѣлжения въ течение на 30 (а по други документи 40) години, парикѣтъ ставалѣ пѣленѣ владѣтель на обработваната отъ него земя, макарѣ и да билѣ длѣженѣ все пакѣ да плаща данѣкъ. И тѣй съ термина πάροικοι — приселници се означавало зависимото селско-земеделско население въ Византия, както на държавнитѣ и частнитѣ земи, тѣй и на църковнитѣ и мѣнастирскитѣ земи. Понѣкога тѣ се наричали δουλοπάροικοι, но не защото се приравнявали съ робитѣ (δούλοι), а за разлика отъ κληροπάροικοι — църковнитѣ парици; по-сетне почнали единтѣ да се наричатѣ просто πάροικοι, а другитѣ — κληρικοί. — Вж. Zachariae von Lingenthal, Geschichte des griechisch-römischen Rechts. 2-te Aufl. Berlin 1875, S. 245. — В. Г. Васильевскій, Законодательство иконоборцевѣ. ЖМНПр. ч. 200 (1878), стр. 126—129. — Н. Скаблановичѣ, пакѣ тамѣ. стр. 242—243. — П. Безобразовѣ, Положеше крѣпостныхѣ въ Византии. Приложение къмѣ „Исторія Византии“ Г. Ф. Герцберга. Москва 1896, стр. 644 и сл. — Ф. И. Успенский и В. Н. Бенешевич, Вазелоновские акты. Материалы для истории крестьянскаго и монастырскаго землевладения въ Византии XIII—XV веков. Ленинград 1927, стр. XXXIII—XLII.

64. Byz. Zeitsch. II, S. 42; у Иванова, п. т., стр. 551:

εἰ τάχα

καὶ περισσοτέρους εἶχε πρῶην, ἀλλ' οὖν οὐ βουλόμεθα ὑπερβαίνειν τὸν ἀριθμὸν τῶν κληρικῶν καὶ παροίκων τοῦ ἀρχιεπισκόπου.

65. Ibidem, p. 44, у Иванова, п. т., стр. 557.

Ἐπὶ Πέτρου γὰρ βα-
σιλεύσαντος ἐν Βουλγαρίᾳ αὕτη μὲν τῇ τῆς ἀρχιεπισκοπῆς ἀξιώματι ἐλαμπρόνετο.

66. Ibidem, p. 45, а у Иванова, п. т., стр. 557—558. Въ първата грамота Василий II определял за архиепископа 40 клирици и 30 парици; тукъ обаче той ги увеличава по 40 отъ еднитъ и другитъ. Какво събитие въ миналото се има тукъ предъ видъ, вж. В. Н. Златарски, История на българ. държава и пр. п. т., стр. 722, бел. 1.

67. Θ. И. Успенский, Образование и пр., стр. 17—19.

68. Byz. Zeitsch., II, S. 44, а у Иванова, п. т., стр. 555:

ἵνα ἐξκου-
σεύοντα οἱ τοιοῦτοι πάντες κληρικοὶ ἀπὸ τε οἰκοδομίου, καὶ τῶν λοιπῶν ἐπηρειῶν,
ὥς ἐξεκουσεύοντο καὶ ἐπὶ τοῦ Σαμουήλ.

69. М. Ласкарисъ, Ватопедската грамота на царь Иванъ Асѣня II. София 1930, стр. 42—43. — За оіκομόδιον вж. В. Г. Васильевскій, Матеріалы для внутренней исторіи византийскаго государства. ЖМНПр. ч. 210 (1880), стр. 369—370, гдето той обяснява оіκομόδιон като „налогъ съ жилья и усадьбенной земли“, и G. Ostrogorsky, Die ländliche Steuergemeinde des byzantinischen Reiches im X. Jahrhundert. S.-Ab. aus Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte. Bd. XX (1927), Heft 1—2, S. 53—54, който счита, че оіκομόδιон билъ данѣкъ за постройкитъ.

70. Вж. F. Dölger, Beiträge zur Geschichte der byzantinischen Finanzverwaltung des 10. und 11. Jahrhunderts. Leipzig 1927, S. 61, Amin. 1.

71. Byz Zeitsch. II, p. 45; у Иванова, п. т., стр. 561:

παρακλευόμεθα...
καὶ πάντας τοὺς ἐν Βουλγαρίᾳ στρατηγούς καὶ λοιποὺς ἀπαιτητάς καὶ ἄρχοντας, καὶ
μὴ περικόπτεσθαι

тоя глаголъ нито въ първоначалното, нито въ преносното си значение не подхожда къмъ общия смисълъ на текста, поради това митр. Симеонъ (п. т., стр. 197) предложи вм. него да се чете παρακύπτεσθαι = надничамъ, пренос. бъркамъ се въ нѣщо)

αὐτοὺς μὴτε εἰς μοναστήριον Βουλγαρικόν,
μὴτε εἰς ἐκκλησίαν ἢ, ἐν οἵῳδῇποτε ἐκκλησιαστικῇ ὁλως πράγματι, μὴτε κωλύειν
αὐτὸν μὴτε τοὺς ὑπ' αὐτὸν θεοφιλεστάτους ἐπισκόπους ἢ ἐμποδίζειν τοὺτους, ἵνα μὴ
μεγάλην καὶ ἀσυμπαθῇ ὁ τοιοῦτος ἀπὸ τῆς βασιλείας ἡμῶν ἀγανάκτησιν ἐπισπάσῃται.

72. Вж. В. Н. Златарски, История на българ. държава и пр. п. т., стр. 529—531.

73. V. N. Zlatarski, Prima Justiniana im Titel des bulgarischen Erzbischofs von Achrida. Byz. Zeitsch. Bd. 30 (1929), S. 484-489.

74. Byz. Zeitsch. II, S. 44; у Иванова, п. т., стр. 556:

εἰ γὰρ τῆς χώρας

ἐγκρατεῖς ἐγενόμεθα, ἀλλὰ τὰ ταύτης δίκαια ἀπαράσπαστα διετηρήσαμεν, ἐπικυροῦντες
αὐτὰ διὰ χρυσοβούλλων καὶ σιγιλλίων ἡμῶν.

75. Skyl.-Cedr., ib., p. 530, (9-14):

Βασιλείου γὰρ τοῦ βασιλέως, ὁπηνίκα

Βουλγάρους ἐχειρώσατο, μὴ νεοχμῶσαι θελήσαντος ὅλως μηδὲ τὰ πράγματα μετα
κινῆσαι, ἀλλ' ἐπὶ τῆς αὐτῆς μένειν κατάστασεως καὶ οὕτω διεξάγεσθαι, καθὼς που
ὁ Σαμουήλ διωρίσατο, καὶ διδόναι τὸν ζεῦγος βοῶν ἔχοντα Βούλγαρον εἰς τὸ κοινὸν
σίτου μόδιον ἓνα, καὶ κέγχρου τοσοῦτον καὶ οἴνου στάμνον ἓνα, ὁ ὀρφανοτρόφος ἀντὶ
τῶν εἰδῶν νομίσματα διδοῦσθαι διωρίσατο.

— Ср. Skylitzes, ib. p. 715, (1-5) и тукъ по-горе стр. 3. — Ив. Снѣгаровъ, безъ да подозира, че тукъ подъ ὁ ὀρφανοτρόφος трѣбва да се разбира тогавашниятъ фактически управитель на империята Ивана, братъ на императоръ Михаила IV Пафлагонъ, предава втората половина на приведената тукъ цитата тъй: „всѣки българинъ, който е ималъ чифтъ волове, билъ длъженъ да дава годишно по единъ моди (кутла, шиникъ, около 18 оки) жито и просо и сждъ вино, а този, който нѣмалъ земя (sic!), плащаль пари вмѣсто продукти“. Вж. неговата История на Охридската архиепископия, т. I. София 1924, стр. 54. Отгдѣ г. Снѣгаровъ е можаль да узнае и да почерпи, че ὁ ὀρφανοτρόφος значи тукъ „този, който нѣмалъ земя“, предоставяме нему самъ да отговори; тукъ ние ще забележимъ само, 1. че всѣко историческо известие трѣбва да се изучава, въ връзка съ разказа, въ който се намира то, и 2. че ако г. Снѣгаровъ иска да узнае, кой е носиль име ὀρφανοτρόφος, нека се обърне къмъ посоченото съчинение на F. Dölger, стр. 40 и 43.

76. Думата ζευγάριον (отъ τό ζεύγος — яремъ, тегло, хомоть) значи чифтъ волове, а въ преносенъ смислъ — участъкъ земя, която може да се обработи съ единъ чифтъ волове. Какво обаче количество земя се е разбирало подъ термина зевгаръ, не е още точно опредѣлено, защото въ известнитъ за сега данни по тоя въпросъ на единъ зевгаръ се пада различно количество работна земя, и твърде е вѣроятно, че това количество се опредѣляло споредъ качеството на самата земя. Подробно за значението на понятието ζευγάριον вж.: В. Г. Васильевскій, Матеріалы для внутренней исторіи визан. государства, п. т., стр. 355—367. — Н. Скабалановичъ, п. т., стр. 270, 272—273. — Θ. И. Успенскій, Слѣды писцовыхъ книгъ въ Византіи. ЖМНПр. ч. 240 (1885), стр. 9—36. — Отъ сжция, Византійскіе землемѣры. Наблюденія по исторіи сельскаго хозяйства. Труды VI Археол. съѣзда въ Одессъ. т. II (1888), стр. 272—341. — F. Dölger, п. т., стр. 53. — Q. Ostrogorsky, п. т., стр. 55. — П. Безобразовъ, п. т., стр. 650—657.

77. Вж. Skylitzes, ib., p. 715, (1-5), и тукъ по-горе, стр. 5 и бел. 2.

78. Θ. И. Успенскій, Образование и пр., стр. 19.

79. Баронъ В. Р. Розень, п. т., стр. 59.

80. В. Н. Златарски, История на българ. държава, п. т., стр. 132-145.

81. Пакъ тамъ, стр. 156—201.

82. Пакъ тамъ, стр. 504—509.

83. Пакъ тамъ, стр. 705—706.

84. П. Безобразовъ, Боэмундъ Тарентскій. С. Петербургъ 1883, стр. 3. (ЖМНПр. ч. 226 (1883), стр. 39. — Г. Ф. Герцбергъ, Исторія Византіи. Москва 1896, стр. 178—179. Подробно по тия въпроси вж. F. Chalandon, Histoire de la domination normande en Italie et en Sicile. t. 1, Paris 1907, p. 47—68.

85. Πρεασίανος, Prokić, ib., p. 34, № 49; Προυσιανός, Skyl. - Cedr., ib., p. 469, (22); 483, (6), (12), (14); 487, (12); 497, (6). — Zonaras, ib., p. 126, (2).

86. Въ северна срѣдна Мала Азия, юго-зап. отъ тема Пафлагонія, заемала старата провинция Галатія и часть (изт.) отъ Витинія до Черно море.

87. Skyl. - Cedr., ib., p. 483, (5-15). — F. Rački, Borba južnih Slovena za državnu neodvisnost u XI. vjeku, въ Rad Jugoslov. Akademije, kn. XXV (1873), str. 229. — Н. Скабалановичъ, п. т. стр. 8—9.

88. Тоя мѣнастирь, нареченъ по името на основателя си, визант. полководецъ при им-ръ Теофила, нѣкой-си Мануилъ, който се прославилъ съ победитѣ си надъ сарацинитѣ, се намиралъ не далечъ отъ Харсийскитѣ врата (сег. Едирне-капу) отлѣво на главната срѣдна улица на Цариградъ тамъ, гдето днесъ се издига джамията Кефели. Той билъ възобновенъ отъ патриархъ Фотія и е известенъ по това, че по-късно въ него се постригвали за монаси императоритѣ и членоветѣ на тѣхнитѣ фамилии. — Н. П. Кондаковъ, Византійскія церкви и памятники Константинополя, Одесса 1886, стр. 55 и 164-165.

89. Skyl.-Cedr., ib., p. 487, (12-17):

Κατὰ τοῦτον χρόνον διαβλήθεις ὁ μά-
γιστρος Προυσιανός ὁ Βούλγαρος κοινοπραγεῖν Θεοδώρῳ τῇ τῆς βασιλίδος ἀδελφῇ καὶ
τῆς βασιλείας σὺν αὐτῇ ἀντιποιεῖσθαι εἰς τὸ τοῦ Μανουὴλ μοναστήριον φρουρεῖται.
ἐπικρατισίας τῆς κατηγορίας αὐτὸς μὲν ἀποτυφλοῦται, ἡ δὲ μήτηρ αὐτοῦ ἡ ζωστὴ
τῆς πόλεως ἐκβάλλεται.

— Малко по-иначе предава тоя пасажъ Zonaras., ib., p. 129, (1-7):

ὕποπτευθεις δὲ ὁ μάγιστρος Προυσιανός ὁ Βούλγαρος λάθρῃ τῇ τῆς
Αὐγούστης Ζωῆς ἀδελφῇ τῇ Θεοδώρῳ κοινολογεῖσθαι καὶ τῇ βασιλεῖᾳ ἐποφθαλμεῖν.
συλλαβάνεται καὶ φρουρεῖται, εἴτα καὶ πηροῦται τοὺς ὀφθαλμοὺς, καὶ ἡ Θεοδώρα εἰς
τὸ Πέτριον περιορίζεται.

90. M. Pselli Chronographia (976—1077), edit. Const. Sathas. London 1899, p. 85, (24-33).

91. Н. Скабалановичъ, п. т., стр. 17, 21.

92. Skyl.-Cedr. ib., p. 497, (5-8). — Н. Скабалановичъ, п. т., стр. 22. Тема Тракисия е заемала старата провинция Лидия по западния брѣгъ на М. Азия съ часть отъ западна Фригия и отъ северна Кария.

93. Skyl.-Cedr. ib., p. 483, (18-23). — Zonaras, ib., p. 126, (28)—127, (2). — Че Константинъ Диогенъ билъ дукъ-управитель на България, доказватъ и достигналиятъ до насъ негови моливдовули (оловени печати) на брой два, които бѣха притежание на G. Schlumberger и сж издадени отъ него въ Sigillographie etc., p. 240, №№ 1 et 2. И двата моливдовули носятъ на едната страна бюста на св. Димитра съ копие въ дѣсната рѣка и съ щитъ

въ лѣвата и съ съответния вертикаленъ надписъ отъ дветѣ страни на образа: ὁ ἅγιος Δημήτριος, но се различаватъ въ надписитѣ на другата страна. Така единиятъ гласи: Κ(ύρι)ε βο(οή)θ(ει) τῷ οὐ Κων(σταντίνῳ), ἀνθ(υπάτῳ) πατρικίῳ καὶ δουκί Βουλγαρίας, а другиятъ Κ(ύρι)ε βο(οή)θ(ει) Κων(σταντίνον) βεστάρχην καὶ προνοήτην πάσης Βουλγαρίας. [Подобень и по-добре запазенъ моливдовуль се намира въ Виенския народенъ музей и е издаденъ отъ Н. Мушмовъ, вж. Макед. Прегледъ, год. V, кн. 2 (1929), стр. 95—96]. Тая разлика въ приведенитѣ тукъ надписи може да се обясни по следния начинъ. Когато Константинъ Диогенъ билъ назначенъ за дука на България, той ималъ чинъ „антипатъ (проконсулъ) патриций“; къмъ това време се отнася печатътъ съ първия надписъ. Когато пъкъ се отличилъ въ войната съ печенѣзитѣ, той билъ издигнатъ въ чинъ „вестархъ“ и билъ нареченъ съ почетното и високо име проноіѣτης πάσης Βουλγαρίας; къмъ това време се отнася печатътъ съ втория надписъ. Константинъ Диогенъ билъ дука-управитель на България отъ 1026 до 1029 год., когато билъ назначенъ за солунски дука; обаче обвиненъ отъ евнуха Ореста — единъ отъ най-вѣрнитѣ служители на им-ръ Василия II, че замислялъ възстание, премѣстенъ билъ за стратегъ въ тема Тракисия (М. Азия). Когато обвинението се доказало, той билъ докаранъ въ Цариградъ и затворенъ въ кулата. Къмъ края на 1030 год. той билъ изваденъ отъ затвора и постриганъ за монахъ въ Студийския мѣнастирь; по-сетне (1032) обвиненъ отъ солунския архиепископъ въ намѣрение да бѣга въ Албания и да се обяви за претендентъ на престола, той завършилъ живота си съ самоубийство, за да избѣгне друга позорна смъртъ. — Skyl.-Cedr. ib., 487, (17-20); 497, (8-9); 498, (13-22).

94. Skyl.-Cedr. ib., p. 499, (7-8). — Zonaras, ib., p. 132, (19-20).

95. Skyl.-Cedr. ib., 512, (2-4). — Zonaras, ib., p. 139, (5-6).

96. Skyl.-Cedr. ib., p. 514, (17-19):

ἀφορήτου παγετοῦ γενομένου καὶ τοῦ
Ἰστροῦ κρυσταλλωθέντος οἱ Πατζινάχαι περαιωθέντες οὐ μικρῶς τὴν Μυσίαν καὶ
Θράκην μέχρι Μακεδονίας ἐκάκωσαν.

97. Ibidem, p. 514, 22 — 515, 2. — Zonaras, ib. p. 139, 22—24.

98. Г. Ф. Герцбергъ, Исторія Византии, стр. 217. Отъ думитѣ на Василия II въ втората му грамота се ясно види, че власитѣ сж живѣли по цѣла България: τῶν ἀνὰ πᾶσαν Βουλγαρίαν Βλάχων. — Йор. Ивановъ, Българ. старини, стр. 560—561, и тукъ по-горе, стр. 21.

99. Skyl.-Cedr. ib., p. 484, (1—2). — Zonaras, ib., p. 127, (7).

100. Skyl.-Cedr., ib., p. 488, (12—18).

101. Ibidem, p. 499, (3-5); (17)—500, (16); 503, (16)—504, (11); 507, (21-25); 511, (15-18); 513, (23)—514, (1). — Zonaras, ib., p. 133.

102. Skyl.-Cedr., ib., p. 516, (10—12).

103. Ibidem, p. 518, (6—10).

104. Ibidem, p. 521, (23) — 522, (3).

105. Отъ него сж известни засега само два моливдовула съ следнитѣ надписи: 1. Κύριε, βοήθει Ἰωάννη πρωτοπροέδρῳ καὶ προνοήτῃ Βουλγαρίας τῷ Τριακονταφύλλῳ, т. е. „Господи, помагай на Ивана,

протопроедра и проноита на България, Триаконтафила”, и 2. Κύριε, βοήθει Ἰωάννη πρωτοπροέδρω καὶ πραιτῶρι Βουλγαρίας τῷ Τριακονταφύλλῳ, т. е. „Господи, помагай на Ивана, протопроедра и претора на България, Триаконтафила”. Сжествува още единъ (3.) моливдовуль, който носи следния надписъ: Θεότοκε, βοήθει τῷ σῷ δούλῳ Ἰωάννῃ προέδρῳ, κριτῇ τοῦ βήλου καὶ προνοήτῃ Βουλγαρίας, т. е. „Богородице, помагай на твоя рабъ Ивана, проедра, сждия на вила и проноитъ на България”. Макаръ въ надписа и да не е означено фамилното име, несъмнено тоя моливдовуль, както предположи и G. Schlumberger (*Sigillographie etc.*, p. 240—241, №№ 3, 4 et 5), принадлежи сжщо на Ивана Триаконтафила, както показва и титлата „проноитъ на България”, както и самиятъ му типъ, само че моливдовультъ билъ правенъ, преди Иванъ Триаконтафилъ да е билъ повишенъ въ чинъ протопроедъръ. Що се отнася до титлата κριτῇ τοῦ βήλου, то въ XI. вѣкъ така се наричали членоветъ на върховния императорски сждъ, които сж живѣли въ столицата и сж получавали заплата. Тѣмъ императорътъ е раздавалъ да проучватъ сждебнитѣ дѣла, постъпили въ императорския сждъ. Тѣ имали свои камери (κελλία — писалища) на цариградския Иподромъ, и затова се наричали κριταὶ τοῦ βήλου ἐπὶ τοῦ ἱπποδρόμου. — Вж. Н. Скаланиновичъ, п. т., стр. 349-350.

106. Отъ него сжщо сж дошли до насъ два моливдовула (вж. A. D. Mordtmann, *Μολυβδόβουλλα βυζαντινὰ τῶν ἐπαρχῶν Εὐρώπης. Ἑλλ. φυλ. Σύλλογος XVII suppl.* (1886). p. 145, № № 5 et 6). Първиятъ е запазенъ добре следния надписъ: Κύριε βοήθει Θεοδούλῳ προέδρῳ καὶ πραιτῶρι Βουλγαρίας τῷ Τριακονταφύλλῳ, т. е. „Господи, помагай на Теодула, проедра и претора на България, Триаконтафила”. На втория моливдовуль не е тъй четливъ надписътъ, и Mordtmann предава съдържанието му така:

† ΚΕ ΡΙΘ . . . | ΘΕΟ-

ΔΒΛΩ | ΠΡΟΕΔΡΩ ΚΡ | . . ΤΟΥ ΡΗΛΩ ΚΑΙ | ΕΠΙΤΗΣ ΒΗΛ ΓΑΡΙАС ΤΩ |
 |

и чете следното; Κύριε βοήθει Θεοδούλῳ προέδρῳ, κριτῇ τοῦ βήλου καὶ τῆς Βουλγαρίας τῷ [Τριακονταφύλλῳ]. Обаче такова четене едва ли е допустимо въ израза καὶ τῆς Βουλγαρίας. Преди всичко Mordtmann изпусналъ прочетеното отъ него ἐπὶ; после, следващиятъ членъ род. п. τῆς е невѣренъ, защото въ никой моливдовуль отъ известнитѣ за България той не се среща; трето, отъ такова четене не се получава никакъвъ смисълъ, следов. такова четене е недопустимо. Възъ основа на яснитѣ букви ΕΠ и по аналогия съ моливдовула на Михаила Саронита (вж. п. т., стр. 144) попълваме надписа въ това мѣсто съ [κατ]επά[νω] ΒουλγαρίαςНѣма съмнение, че тоя (вториятъ) моливдовуль е по-късенъ, защото той е билъ правенъ, следъ като Теодуль билъ повишенъ въ сждия или членъ на върховния императорски сждъ на Иподрома.

107. Skyl. - Cedr., ib., p. 497, (9-12).

108. За двата моливдовула и за рода Триаконтафиловци вж. N. Bănescu, *Changements etc.*, ib., p. 58—59. — Отъ сжщия, *Les premiers témoignages etc.*, ib., p. 290—291.

109. Skyl.-Cedr. ib., p. 482, (20) — 483, (4).

Възстанието на Петра Дѣляна въ 1040—41 год.

Следъ смъртьта на архиепископъ Ивана, която се отнася къмъ края на 1036 или началото на 1037 год., за български архиепископъ билъ вече не избранъ и утвърденъ, а направо назначенъ отъ императора дългогодишниятъ хартофилаксъ на великата църква св. София въ Цариградъ, Львъ,

родомъ отъ Пафлагония, който билъ, споредъ Дюканжовия списъкъ, πρῶτος ἐκ Ῥωμαίων, т. е. „пръвъ отъ ромеитъ“ — и построилъ долната частъ на св. София въ Охридъ [1]. Вече това обстоятелство, че новиятъ архиепископъ билъ ромеецъ, а не българинъ, че той билъ назначенъ направо отъ императора, а не билъ само утвърденъ отъ последния следъ избора му отъ епископитъ на охридската църква [2], ясно показва, че съ тоя актъ византийското правителство нарушило една отъ най-сжщественихъ правдини на българската църква, дадена ней отъ Василия II, като се отнемалъ нейниятъ националенъ характеръ, и по тоя начинъ се туряло началото за ромеизацията на българската църква. Ние не знаемъ, последвалъ ли е следъ това нѣкой протестъ отъ страна на българскитъ епископи; но едно, което можемъ да твърдимъ съ известна достовѣрностъ, е това, че съ тая си постѣпка цариградското правителство ще да е предизвикало противъ себе си не малко възмущение на духоветъ въ България, особено между духовенството, — възмущение, което намѣрило отгласъ въ и тъй недоволното отъ държането и обносикъ на своитъ управители население. До открито обаче възстание тоя пжтъ работата, както се види, не дошла. Главната причина на тая нерешителностъ произтичала отъ това, че и сега липсвалъ водачъ, който да застане начело на движението, нѣмало, както изглежда, авторитетно лице, на което народътъ би могълъ да се довѣри, защото, споредъ Михаила Пселлъ, българитъ имали обичай да повикватъ начело на народа си само лица отъ царски родъ [3]. Обаче такъвъ водачъ българитъ скоро намѣрили въ лицето на Петра Дѣлянъ.

Кой е билъ Петъръ Дѣлянъ? Византийскитъ извори се изказватъ твърде тъмно и дори противоречиво за неговия произходъ. Така, споредъ Михаила Пселлъ, неговъ съвременникъ, койчо нарича Дѣляна, „чудовище (τέρας), израстнало, както вѣрвали българитъ, отъ тѣхното племе“ (родъ), т. е. че той билъ по произходъ българинъ, и отъ родъ, „който не заслужава и поменъ“, излиза, че следъ като разбралъ, какво цѣлиятъ му народъ е решилъ да възстане противъ ромеитъ, Петъръ Дѣлянъ, понеже искалъ да вземе воеводството, а пъкъ знаелъ, че българитъ имали обичай да поставятъ за началници надъ народа само лица отъ царски родъ и че това било обичай и право само за рода на царъ Самуила и брата му Аарона, които малко преди това (преди българското възстание) началствували надъ цѣлия народъ и царували, „въздигалъ само себе си, безъ да потвърди съ свидетелство своя благороденъ произходъ отъ царското бедро, но, като или си въобразилъ, или посочилъ, че той е издѣнка отъ тамшния корень“, успѣлъ да убеди българитъ да му вржчатъ властта [4]. Тия сведения за Петра Дѣлянъ М. Пселлъ почерпалъ отъ разказитъ на Алусиана, най-голѣмия синъ на царъ Иванъ-Владислава и внукъ на Аарона, по-сетнешния съперникъ на Петра Дѣлянъ, който лично познавалъ М. Пселла и дори билъ близъкъ съ него. [5] Но всичко, каквото той съобщава за Дѣляна, е невѣрно, защото Ааронъ е началствувалъ, но никога не е царувалъ въ България, и то заедно съ Самуила, тъй като той билъ убитъ отъ последния (на 14. VI. 987), преди тоя да стане царъ [6]. Наистина, Аароновиятъ синъ и бащата на Алусиана, Иванъ Владиславъ, билъ царъ, но той насилствено заграбилъ властта, следъ като убилъ братовчеда си Гавриила-Радомира, Самуиловия синъ (1015). По тая причина Алусианъ, както ще видимъ по-нататкъ, избѣгвалъ да говори за баща си, а изтъквалъ навсѣкжде дѣда си Аарона, така че го считали дори за неговъ синъ. [7] Тъй или инакъ, отъ думитъ на М. Пселла по-скоро може да се заключи, че Петъръ Дѣлянъ не е билъ отъ царски родъ, отъ рода нито на Самуила, нито на брата

му Аарона, а само се издавалъ за тѣхенъ потомъкъ; впрочемъ, той на две мѣста го нарича νόθος — незаконнороденъ. [8]

Скилица — Кедринъ, споредъ текста на Бонското издание, разказва, че нѣкой-си Петъръ, българинъ, съ прозвище Дѣлянъ, робъ на единъ мжжъ отъ Византионъ, като избѣгалъ отъ столицата, скиталъ се изъ България... и се издавалъ за сина на Романа, Самуиловия синъ”. [9] — Ив. Зонара пъкъ, макаръ и да не се схожда съ своя оригиналъ Ив. Скилица, явява се по-категориченъ. Той пише: „Единъ неизвестенъ по родъ мжжъ, който се наричалъ Долианъ, преизпълненъ съ хитростъ и лукавство, се издавалъ за синъ на Аарона, който билъ братъ на Самуила, управителя на народа (разб. български), като избѣгалъ, както казватъ, отъ Византионъ и убедилъ народа, че той е синъ на Аарона, роденъ нему отъ наложница, а не отъ законна жена, билъ избранъ за царъ на варваритѣ”. [10] Ако съпоставимъ тия две известия, то не е мжчно да се установи, че, докато Зонара се е ползувалъ, очевидно, отъ М. Пселла, [11] като е разложилъ и обяснилъ думата νόθος, но въ сжщото време невѣрно съобщава, какво Дѣлянъ се издавалъ за синъ на Аарона, Скилица, който за дадената епоха така сжщо ималъ подъ ржка М. Пселла, несъмнено предпочелъ известието на другъ засега неизвестенъ изворъ, който той счелъ за по-вѣренъ, и не се поддалъ на М. Пселловитѣ изопачения.

Всички тия противоречиви известия, които, наистина, хвърлятъ едно съмнение върху царския произходъ на Петра Дѣлянъ, ясно говорятъ, че тѣхнитѣ автори сж били по-скоро заблудени по тоя въпросъ, отколкото да се мисли, че тѣ по незнание сж така писали. Тѣкмо тая обърканостъ въ византийскитѣ известия дала поводъ на хърватския историкъ Ф. Рачки да ги отхвърли като невѣрни. „Известието, пише той, което византийскиятъ лѣтописецъ (Скилица-Кедринъ) дава за рода на Петра Дѣлянъ, изтича, по мое мнение, отъ народната омраза спрямо българския народъ и отъ презрение къмъ неговото опитване за държавна самостоятелностъ . . . Обаче неистинността на това известие се потвърждава отъ онова въодушевление, съ което Петъръ взелъ парола подъ своя закрила и съ което той го последвалъ съ оружие въ ржка.

„Едвамъ се изминали 20 години, откакъ българскиятъ народъ „бѣ навелъ своя вратъ подъ византийския яремъ”, а пъкъ въ това кжсо време разпознаването на членоветѣ отъ царското семейство не е могло дотолкова да се изглади, щото българскиятъ народъ да признае и да приеме нѣкого-си лъжеца за сина на царъ Гавриила-Романа. Дѣлянъ е билъ наистина единъ отъ петимата синове на споменатия царъ, който наедно съ майка си и дветѣ си сестри се поклонили на Василия II въ лагера предъ Охридъ въ 1018 год. и които императорътъ, вѣроятно, отъ Костуръ изпратилъ въ Цариградъ на заточение [12]. Тия напълно правдиви съображения на Ф. Рачки, писани преди 60 год., недавно се потвърдиха, защото прибавкитѣ въ виенския преписъ на Скилица № 74 право съобщаватъ, че Дѣлянъ билъ синъ на Самуиловия синъ Гавриилъ-Радомира, „роденъ отъ първата му жена, дъщерята на маджарския кралъ, която още при живота на Самуила Гавриилъ, по неизвестни причини, намразилъ и прогонилъ вече бременна отъ него и се оженилъ за хубавицата ларисчанка Ирина” [13]

Съмнения във връзка с царския произход на П. Делян у Г. Г. Литаврин, България и Византия в XI—XII вв., стр. 380 сл. Срв. и Г. Цанкова-Петкова, Петър Делян през погледа на неговите съвременници, Ист. пр., XXII, 1966, кн. 4, стр. 97 сл., която счита, че при сегашното състояние на изворите “царският произход на Делян все още остава легендарен” (стр. 106). Подробно за хода на въстанието Г. Г. Литаврин, пос. съч., стр. 376 сл. За възможно участие на богомили в него у Д. Ангелов, Богомилството в България, София, 1969, стр. 365 сл. За сложния характер на въстанието, което има не само нароодоосвободителен, но и социален характер, пак там. Вж. и История на България, I, стр. 155.

Женитбата на Гавриилъ-Радомира за маджарската принцеса едва ли може да се отнесе по-късно от 1000-та година, защото мирният договор, сключен между царь Самуила и св. Стефанъ I въ 999 год., не е могъл да съществува дълго поради голѣмитъ приятелски отношения на последния съ императоръ Василия II, който отъ 1001 год. отново бѣ почналъ война съ българитъ [14]. Затова, като имаме предъ видъ, че когато Гавриилъ-Радомиръ напѣдилъ първата си жена, тя била бременна отъ него, ние дохождаме до заключение, че разводътъ е станалъ наскоро следъ женитбата, и рождението на Петра Дѣлянъ ще трѣба да отнесемъ къмъ 1001 год., и то въ Маджарско, гдето е прекаралъ, вѣроятно, детинството си.

Въ България Петъръ Дѣлянъ ще да е дошълъ, може би, когато Гавриилъ-Радомиръ станалъ царь, т. е. не по-рано отъ 1014 год.; но следъ убийството на баща му положението му между другитъ деца на Гавриилъ-Радомира отъ ларисчанката Ирина не ще да е било много добро, и, както изглежда, тѣ сж го считали за незаконнороденъ, понеже се родилъ подиръ развода. Следъ покорението на България Петъръ Дѣлянъ, вече 17-годишенъ момъкъ, билъ откаранъ заедно съ другитъ членове на царския родъ въ пленъ въ Цариградъ [15]. За престояването му въ византийската столица Скилица-Кедринъ казва, че той билъ „робъ на единъ царигражданинъ” (δοῦλος Βυζαντίου τινός ἀνδρός) — изразъ, който ще трѣбва да се разбира въ смисълъ, че понеже братовчедитъ и братовчедкитъ му го мразѣли и не го считали за членъ на своя родъ, то при подѣлбата на пленниците, както тогава билъ обичай, Дѣлянъ ще да се е падналъ на споменатия царигражданинъ, обаче, какво е било положението му у последния, ние нищо не знаемъ. Сжщо така остава неизвестно, отъ кого и отгдето е получилъ той името Дѣлянъ [16]. М. Пселлъ пише, че той не знае, дали отъ баща си е наследилъ Дѣлянъ такова прозвище, или самъ си е прикачилъ кличката [17]. Скилица-Кедринъ казва, че Δελεάνος било сжщо прозвище (τὴν προσηγορίαν) [18], а споредъ Зонара, той така се наричалъ (Δολιάνος καλούμενος) [19]. Споредъ насъ, второто име не е нито бащино име, нито прозвище, а е нищо друго освенъ народното му име наредъ съ църковното или кръстното Петъръ, съгласно съ българския обичай да се даватъ двойни имена особено на лица отъ царския родъ, както, напр., Гавриилъ-Радомиръ, Иванъ-Владиславъ, Теодора-Косара и др. Поради това, че Дѣлянъ е чисто народно славянско име, каквито сж и Радомиръ, и Владиславъ и Косара, ние не можемъ да го приемемъ и за арменско, както и Алусианъ, [20] а още по-малко и Пресианъ (Πρεσιάνος или Προυσιάνος), което се срѣща още въ първата половина на IX. в., [21] още и затова, защото нѣма арменско име изобщо, което да се свършва на анъ и янъ; това окончание носятъ само фамилнитъ имена, и то отговаря на българското овъ и евъ [22].

Всички византийски извори, макаръ и да не посочватъ причинитъ, които сж подбудили българитъ да възстанатъ противъ ромеитъ, а само се ограничаватъ съ фразата, какво тѣ „въ скоро време си спомнили за онова поражение”, което имъ бѣ нанесълъ Василий II, [23] или пъкъ представятъ

самото движение като неочаквано въ смисълъ, че дотогава тѣ пренасяли търпеливо хомотя на робството, и изведнажъ намислили да го свалятъ и силно се стремили къмъ свобода [24], твърдятъ, че българитѣ сами дошли до мисълта да възстанатъ още преди появяването на Петра Дѣлянъ на сцената и се бавили да го обявятъ само поради липсата на водачъ отъ царски родъ, който да застане начело на движението. Оттука ясно става, че въ подготовката на възстанието Петъръ Дѣлянъ не е игралъ никаква роля, т. е. българитѣ не сж влизали съ него въ непосредствени предварителни връзки, а напротивъ, той е искалъ да използва настаналото въ България настроение, за което той ще да е узналъ отстрани. Тѣй или инѣкъ, но когато Петъръ Дѣлянъ се научилъ за решението на своитѣ съотечественици да възстанатъ противъ ромеитѣ, тайно избѣгалъ отъ Цариградъ и се явилъ въ България, гдето той, „като лукавъ по мисълъ и твърде изкусенъ да измами съ хитрости своитѣ съплеменици“, споредъ думитѣ на М. Пселла, почналъ наредъ съ твърдението, че произлизалъ отъ царски родъ, „да се представя като най-важенъ, а сжщо и като най-мждъръ за съвети и най-способенъ за военно дѣло“, докато най-сетне българитѣ му повѣрвали и решили нему да вржатъ властта. [25]

Тѣкмо въ това време цариградското правителство посегнало върху друго твърде важно право на българския народъ. Фактическиятъ управителъ на империята, известниятъ Иванъ Орфанотрофъ, поради ненаситната си алчностъ за обогатяване, издалъ заповѣдъ въ България, щото поземлениятъ данѣкъ, който всѣки българинъ, притежаващъ единъ чифтъ волове, дотогава плащалъ въ натура: единъ модий жито, единъ модий просо и една стомна вино, както това е било при българския царъ Самуила, и който следъ покорението Василий II, както видѣхме, оставилъ непожтнатъ, отъ 1040 год. да се плаща отъ българското население съ номисми — съ пари. [26] Тая заповѣдъ била посрещната съ голѣмо незадоволство отъ населението и послужила като добъръ поводъ на българитѣ, за да вдигнатъ възстание, защото за селянина-земеделецъ било по-лесно да плаща данѣка си въ натура, отколкото съ пари, които той нѣмалъ и съ които да се сдобие, той трѣбвало да продава своето производство за безценѣкъ на разни закупувачи-експлоататори, винаги готови да предложатъ услугитѣ си, за да улеснятъ селянина.

Въ своята обиколка по България Петъръ Дѣлянъ стигналъ до Моравъ или Моравскъ при устието на р. Морава и оттамъ преминалъ въ Бѣлградъ, гдето той, следъ като билъ прогласенъ за български царъ (Βασιλέα Βουλγαρίας) отъ събралитѣ се около него, вдигналъ знамето на свободата въ 1040 година, като обявилъ, че е „сваленъ вратниятъ яремъ на ромейската власть“. [27] Той избралъ тѣкмо тая областъ за своитѣ първи действия, за да може да намѣри убѣжище въ случай на несполука въ съседнитѣ страни, Сърбия и Маджарско, а така сжщо да почне систематичното и постепенно освобождение на западнитѣ и югозападнитѣ български земи.

Съ събранитѣ и организирани дружини отъ бѣлградската областъ Дѣлянъ потеглилъ на югъ презъ Нишъ и Скопие, като навсѣкжде го прогласявали за победителъ и посрѣщали съ прослава, а въ сжщото време „безмилостно и безчеловѣчно избивали всѣки попадналъ имъ се ромеецъ“. [28] Както изглежда, възстаналитѣ българи не срещнали на първо време никакъвъ отпоръ. Скилица тукъ нарича Скопие „главенъ градъ на България“, отъ което ясно става, че намѣстникътъ-управителъ е резидиралъ тогава въ този градъ. Ние бихме очаквали, че той би оказалъ прѣвъ отпоръ, но за подобно нѣщо Скилица нищо не споменува. Тукъ може да се направи следната

алтернатива: или намѣстникътъ, не разполагайки съ достатъчни сили, не се решилъ да излѣзе противъ победоносно настѣпващия Дѣлянъ и българитѣ и е отстѣпилъ, или пъкъ самъ се е присъединилъ къмъ възстаницитѣ, ако той имъ е съчувствувалъ. Поради това, може би, Скилица и умълчава не само името му, но и изобщо нищо не говори, какво е направилъ управителятъ на България въ това време. Пръвъ, който се опиталъ да се противопостави на Петра Дѣлянъ, „преди злото да се разширило твърде много и пожарътъ да се раздуха“, билъ диррахийскиятъ стратегъ-управителъ Василий Синадинъ. Когато Скопие миналъвъ ржцетъ на възстаницитѣ, той набързо вдигналъ всички мѣстни сили и побързалъ да пресѣче пѣтя на Дѣляна, който, очевидно, се стремилъ къмъ Солунъ съ цель да откъсне Македония отъ центра на империята и да прогласи нейната независимост. Но когато Василий Синадинъ стигналъ въ Дебъръ и се скаралъ съ едного отъ подстратезитѣ си Михаила Дермокаитъ, той билъ наклеветенъ предъ императора, който се намиралъ тогава въ Солунъ, че замислялъ тирания, т. е. възстание. Василий Синадинъ веднага билъ уволненъ отъ длъжностъ и, доведенъ въ Солунъ, билъ хвърленъ въ затворъ, а на негово мѣсто билъ назначенъ неговиятъ противникъ Михаилъ Дермокаитъ. [29]

Тоя раздоръ между византийскитѣ военоначалници послужилъ въ полза на Петра Дѣлянъ, защото той не само далъ възможностъ на последния свободно да действува и време по-добре да се стегне и съ успѣхъ да продължи дѣлото си, но и населението на съседната диррахийска тема принудилъ да се присъедини къмъ възстаницитѣ. Новоназначениятъ стратегъ-управителъ драчки билъ човѣкъ користолюбивъ и съ ненаситна алчностъ за обогатяване и освенъ това билъ неопитенъ администраторъ. Той почналъ силно да притѣснява мѣстното население, като го обиждалъ, обиралъ и му отнемалъ „и коне, и кола и всичко друго, което било за него ценно“, и въ кжсо време дотолкова разбъркалъ работитѣ, че народътъ най-сехне възстаналъ противъ управителя си; но тоя, като се боялъ да го не сполети нѣщо лошо, една нощъ тайно избѣгалъ. Тоя бунтъ, повдигнатъ най-първо само противъ представителя на ромейската власть, веднага се обърналъ въ цѣло възстание и явно отцепване отъ империята. Населението отъ драчката тема, което било повечето българско, отъ страхъ предъ императора избрало за вождъ едного изъ своята срѣда, на име Тихомиръ, родомъ българинъ, който билъ „известенъ по своята мѣдростъ и храбростъ“, и го прогласили за български царъ. И тъй образували се два възстанически центра, отъ които единътъ признавалъ за царъ Дѣляна, а другиятъ — Тихомира. [30]

Това раздвоение между българитѣ, на което се радвалъ общиятъ имъ врагъ, все още силенъ, не само ослабило отпора на народа, но и породило неприязнени отношения между самитѣ българи. Петъръ Дѣлянъ, като предвиждалъ лошитѣ сетнини отъ тая разкъсаностъ, намислилъ да я премахне по миренъ начинъ. Той написалъ едно приятелско писмо до Тихомира, въ което го канилъ къмъ общностъ въ властта и въ борбата противъ ромеитѣ и го викалъ да дойде при него съ своитѣ привърженици за споразумение, което било изпълнено. Когато дветѣ страни се събрали наедно, Дѣлянъ се обърналъ съ речъ къмъ тѣхъ, въ която той развилъ лошитѣ за народа сетнини отъ настаналото двоеначалие; той обявилъ, че ако тѣ вѣрватъ, какво той води потеклото си отъ царъ Самуила, и го приематъ да ги управлява, то нека отстранятъ Тихомира; ако ли пъкъ това за тѣхъ е недопустимо, то нека него да отстранятъ и да се управляватъ отъ Тихомира. „Защото, казалъ той, единъ храсталакъ не храни два еритака [31], нито пъкъ една страна, която се

управлява отъ двама началници, не ще бжде изведена на добъръ пжтъ.” [32] Когато Петъръ свършилъ речъта си, въ народа се повдигнало страшно смущение, и той почналъ да вика къмъ Петра, че тѣ искатъ него само да иматъ за самодържавенъ началникъ (αὐτοκράτορα ἀρχηγόν). Въ това сжщото време събранитѣ тамъ грабнали камъни и съ тѣхъ засипали Тихомира. „Тоя, пише Скилица, като му се показало на сънь, че управлява, свършилъ заедно съ властѣта и живота си, и всичката властъ преминала къмъ Дѣляна”. [33] Тая постѣпка на Петра Дѣляна, може би, и да не е съвсемъ свободна отъ лични егоистични стремежи, но все пакъ тя ясно показва, доколко българскитѣ народъ билъ привързанъ къмъ рода на своя незабравимъ царъ Самуила, когато тая сжщата привързаностъ къмъ него не съществувала у членоветѣ на последната царска фамилия.

Следъ като се освободилъ отъ Тихомира и „станалъ самодържавенъ” въ воденето на възстанието, Петъръ Дѣлянъ решилъ да поведе усиленa борба. Подкрепенъ и осигуренъ откъмъ населението на драчката тема, той отдѣлилъ една частъ отъ войската къмъ Прѣспа, която сполучила да превземе и срине крепостѣта Василида [34], въ политѣ на пл. Петрино (между Охридското и Голѣмо-Прѣспанското езера), може би, надъ днеш. село Царедворъ [35], вѣроятно, защото не е искала да признае неговата властъ. Самъ потеглилъ, съгласно съ начертания си планъ, съ всичката си сила къмъ Солунъ, гдето въ това време се намиралъ императорътъ, който търсѣлъ при гроба на св. Димитра помощъ за своята болестъ — епилепсия. [36] Когато се получило известие за посоката на Дѣляновото движение, Михаилъ IV, който не разполагалъ съ достатъчно военни сили за отбрана, понеже при себе си ималъ само своитѣ тѣлохранители [37], безсрамно избѣгалъ въ Цариградъ, като оставилъ цѣлия си багажъ и колкото злато и сребро ималъ на Мануила Иваца, неговъ най-близъкъ човѣкъ, за да ги донесе отпосле въ столицата. Обаче Мануилъ Иваца заедно съ единъ камериеръ (κοιτωνίτης), единъ отъ царскитѣ спалници-евнуси, като заграбили всичко, побѣгнали при Дѣляна. [38] Ако се сжди по името, тоя Мануилъ Иваца е билъ несъмнено българинъ и на-вѣрно синъ на храбрия и неустрашимъ български воевода Иваца, който оказа най-дълга и упорита съпротива на Василия II. [39] „Тая постѣпка, справедливо пише Ф. Рачки, колкото и да била нелоялна спрямо императора, оправдава се съ родолюбието, което не бѣ още угаснало въ българската емиграция. Споменътъ за баща му наредъ съ вѣроломството съ него, гласътъ на свободата, който тогава се бѣ разгласилъ по цѣла България, не сж могли да останатъ у Мануила Иваца безъ отгласъ”. [40]

Преминаването на Мануила Иваца на страната на Дѣляна уголѣмило още повече въодушевението въ България, и успѣхътъ на възстанието вземалъ все по-голѣми размѣри. Сега Петъръ Дѣлянъ отдѣлилъ една частъ отъ войската си и подъ началството на кавхана си [41] я изпратилъ противъ Драчъ, за да довърши дѣлото, което бѣ почнато отъ Тихомира въ прибрѣжието на Адриатическо море. Кавханътъ сполучилъ да завладѣе Драчъ и привлѣкълъ населението на страната на Дѣляна. Самъ Дѣлянъ навлѣзълъ въ Тесалия и завладѣлъ гр. Димитриада на северния брѣгъ на Пегасийския заливъ (сег. Воло). [42] Тукъ той отдѣлилъ друга една частъ отъ войската си и подъ началството на воевода Антима я изпратилъ на югъ въ елладската тема съ цель да разпространи възстанието и въ срѣдна Гърция. Тя проникнала навжтре въ Еллада и достигнала до стария градъ Тива, гдето излѣзгълъ насреща ѝ Алакасевсъ, вѣроятно, управителътъ на темата. При Тива било дадено сражение, въ което ромеитѣ били обѣрнати въ бѣгство, и голѣмо множество тиванци били

избити. [43] Успѣхътъ на българскитѣ войски въ тая посока се обяснява съ възстанието, което въ това време избухнало въ навпактската тема, южно отъ драчката на мѣстото на стария Епиръ. Единъ царигражданинъ Иванъ съ прозвище Куцомитъ, който билъ тамъ изпратенъ за практоръ — бирникъ да събира данъци, почналъ силно да притѣснява населението и навлѣклъ върху си страшна гибель и възстанието на жителитѣ. Като не могли повече да понасятъ неговото користолюбие, тѣ се побунили противъ него и го разсѣкли на парчета, а сами, като укорявали ромейския императоръ, се присъединили къмъ българитѣ. При това Скилица-Кедринъ отбелязва, че „тѣ (жителитѣ на навпактската тема) се възбѣсили и скжсали ромейското иго не толкова поради примамката къмъ Дѣляна, колкото поради ненаситността на Орфанотрофа и повишението на данъцитѣ“. [44] Ние мислимъ, че възстанието и присъединението на тамшнитѣ жители не въ по-малка степенъ се дължатъ и на тѣхното сънародно чувство, тъй като населението на тая тема въ XI. вѣкъ била въ своята масса славянобългарско. Не по-малко помогналъ за успѣха на българскитѣ възстаници и заговорътъ на аристократическата партия начело съ Михаила Керуларий, по-сетнешния цариградски знаменитъ патриархъ, и Ивана Макремволитъ, — заговоръ, който билъ съставенъ едновременно съ избухването на българското възстание и ималъ за целъ да отстрани отъ управлението на империята пафлагонската клика, роднинитѣ на Михаила IV, които съ своитѣ притѣснения и грабежи водѣли Византия къмъ погибель. Заговорътъ билъ твърде опасенъ за тогавашнитѣ управници, защото той съвпадалъ съ времето на най-тежкитѣ за населението економически мѣрки на Ивана Орфанотрофъ, които предизвикали толкова народни движения въ всичкитѣ части на империята. Цариградското правителство, изплашено отъ тоя заговоръ, обърнало вниманието си главно на него, като предоставяло на Дѣляна пълна свобода въ действията. Обаче заговорътъ билъ скоро откритъ и виновницитѣ наказани. [45]

Между това успѣхитѣ на Петра Дѣлянъ и на българитѣ почнали да внушаватъ страхъ въ Цариградъ. Тукъ вече почнали да мислятъ за сериозно премахване на опасността, която отъ день на день все повече застрашавала. Къмъ това време и войната въ Италия била завършена. Тамъ храбриятъ византийски пълководецъ Георги Маниакъ съ помощта на разни наемни войски успѣлъ да нанесе нѣколко решителни поражения на сицилийскитѣ араби и отново да издигне славата на византийското оръжие. [46] Затова въ Цариградъ се почнали усиленни приготовления за борба съ българитѣ. Докато вървѣли тия приготовления и, може би, войскитѣ се събирали вече въ Солунъ, въ България работитѣ вземали, другъ обратъ.

Увлѣчени отъ голѣмия и бързъ успѣхъ, българитѣ почнали да ставатъ по-немарливи; въодушевлението захванало да отслабва и предпазливостта да изчезва. Това най-добре се вижда отъ действията на българския воевода, който билъ оставенъ въ гр. Димитриада на заливъ Воло (Пегасийски) следъ като Дѣлянъ сполучилъ да завладѣе тоя градъ, а другиятъ воевода Антимъ извършвалъ похода си въ Еллада. Ето какво четемъ въ „Стратегикона“ на Кекавмена: „Димитриада е градъ приморски въ Еллада, [47] добре защитенъ откъмъ морето и околнитѣ блата. Той билъ завладѣнъ отъ Дѣляна, това бѣ български топархъ (мѣстенъ воевода). А като станалъ той владѣтель неговъ по тоя начинъ, той изпратилъ въ него старъ и опитенъ въ военното дѣло офицеръ (στρατιώτην) — на български езикъ стратегъ се нарича челникъ (τζέλνικος) — Литовой Диваолитъ (т. е. отъ гр. Дѣволъ); като му далъ и войска (λάον) за отбрана на крепостта. Следъ като

пристигналъ (тамъ), той възобновилъ стенитѣ, които били занемарени, поставилъ метателни орждия и машини отбранителни, каквито се изисква отъ единъ стратегъ да постави. Следъ като укрепилъ така крепостъта, той се успокоилъ, безъ да се бои за нѣкакво нападение отвънъ, нито да подозира какво да е зломислие отвътре, защото мѣстнитѣ жители били съвсемъ прости хора и съвършено неопитни, па освенъ това той ги свързалъ и съ клетва. Но безгрижността обикновено донася скърби и неочаквани опасности. Успокоенъ и безъ да има подозрение къмъ вътрешнитѣ, воеводата се предалъ на раскошъ и развратъ. Между това мѣстнитѣ жители, ако и да били неопитни, но понеже природата е учителка на всѣка хитрина и коварство, тайно известили солунския дука, [48] да изпрати нѣкого да завземе крепостъта и да ги почете. Дука изпраща нѣкого-си пантеота, наричанъ Зепа, [49] съ кораби и войска. Когато корабитѣ се спрѣли близу до пристанището въ скрито мѣсто, тайно било съобщено за това на мѣстнитѣ жители, а тѣ веднага отишли, хванали воеводата и, като го свързали, а съ него и стражата, предали го на ромеитѣ”. [50] Тоя разказъ ни ясно рисува, какъ безгрижно българскитѣ воеводи се отнасяли въ това време къмъ дѣлото за освобождението на отечеството. Какъвъ характеръ сж имали действията на воевода Антима въ Еллада следъ поражението на ромеитѣ при Тива и колко време тамъ сж се държали възстаницитѣ, остава неизвестно. Ако прочитането на руническия надписъ върху пирейския (сега венецианския) лѣвъ отъ датския ученъ Рафна може да се приеме за вѣрно, то трѣбва да се предположи, че следъ победата си при Тива Антимъ е сполучилъ да простре възстанието и въ съседната областъ на Еллада — старата Атика, защото усмирението на възстанието презъ 1041 год. се почнало, както ще видимъ, отъ тая областъ. [51] Въ всѣки случай дѣлото въ Димитриада може да се счита, като криза въ българското възстание презъ 1040 год.: оттогава щастieto измѣня на българитѣ и на тѣхния вождъ.

Още по-лошо тръгнали работитѣ въ България следъ неочакваното появяване на Алусиана въ лагера на Петра Дѣлянъ. Тоя Алусианъ [52] билъ вториятъ синъ на българския царъ Иванъ-Владислава (1015—1018). [53] За пръвъ пѣтъ Алусианъ се явява на страницитѣ на историята въ 1018 год. Още когато императоръ Василий II навлѣзълъ презъ тая година въ българска територия, Алусианъ заедно съ по-голѣмия си братъ Пресиана, наследника на престола, и съ по-малкия Аарона, като не искали позорно да се покорятъ и да признаятъ властъта на ромейския императоръ, застанали начело на нѣкои привърженици на националната партия и се оттеглили въ близкитѣ албански планини, именно въ планина Тморъ (днеш. Томоръ между р. р. Дѣволъ съ притока ѝ Томорица и Озумъ), и то въ северната ѝ частъ, известни днесъ подъ име Томоритѣ. [54] Първоначалната цель на тия родолюбиви и свободолюбиви българи била, очевидно, да отстояватъ оттамъ българската независимостъ и да отблъсватъ нападенията на завоевателя, а при възможность да вдигнатъ възстание противъ новия владѣтель. Обаче, когато следъ завземането на българската столица Охридъ отъ ромеитѣ всичко било свършено, когато българското болярство и духовенство заедно съ царица Мария и народътъ се бѣха вече отказали отъ тая независимостъ и доброволно се покорили на ромейския василевсъ, тѣ не могли дълго да се задържатъ ѝ, обиколени отъ всички страни въ планината отъ византийски войски, паднали духомъ и решили да капитулиратъ. „Изнурени отъ продължителната обсада, пише Скилица-Кедринъ, — защото войскитѣ, които ги обсаждали по заповѣдъ на императора, пазѣли спусковетѣ отъ планината, — тѣ съобщили на Василия, че искатъ отъ него вѣрна дума и обещаваатъ да се предадатъ. Императорътъ

имъ далъ чловѣколюбиви отговори”. Василий II въ това време се намиралъ още въ Охридъ, отдето дошелъ при „езерото, наричано Прѣспа”. . . . „Отъ Прѣспа той дохожда въ тъй наречения Дѣволъ, който се казва Селасфоръ [55], дето на издигнато възвишение той приелъ явилитъ се (отъ планината) братя съ Пресиана и, като ги успокоилъ съ кротки и чловѣколюбиви речи, почелъ последния съ магистерски санъ, а другитъ двама — съ патрициански”. [56]

Следъ окончателното покорение на България отъ Василия II, Алусианъ заедно съ майка си, царица Мария, и съ братята и сестритъ си билъ откаранъ въ 1018 год. като пленникъ въ Цариградъ и по-късно билъ изпратенъ въ Мала Азия на служба. Михаилъ Пселлъ, съвремененъ нему писателъ, който го лично познавалъ и дори билъ близъкъ съ него, [57] пише, че Алусианъ билъ най-личниятъ отъ братята си, приятенъ по нравъ, блестящъ по умъ и известенъ по положение, [58] а Кекавменъ, сжщо съвременникъ неговъ, го нарича въ своя Стратегиконъ: „известниятъ удивителенъ войникъ”. [59] Отъ тая характеристика на двамата съвременници не е мжчно да се разбере, че Алусианъ е заемалъ висока и при това военна служба. Той прекаралъ по-голѣмата частъ отъ живота си въ североизточна Мала-Азия, респк. въ Армения, дето той се оженилъ нѣколко години преди 1040 год., защото въ тая година, както ще видимъ, ималъ вече деца, за една знатна и богата арменка, която притежавала прекрасенъ недвижимъ имотъ въ Харсианската тема. [60] При Михаила IV Пафлагонъ (1034—1041) ние го намираме стратегъ-управителъ на тема Теодосиуполь (въ Армения), [61] въ чинъ патриций, т. е. въ сжщия чинъ, въ който го бѣ възвелъ Василий II още въ 1018 год. [62] Къмъ края на 30-тъ години по неизвестни причини билъ лишенъ отъ благоволения на императора, затова не билъ допуснатъ въ съвета, нито пъкъ се ползувалъ съ нѣкакви почести; напротивъ, заповѣдано му било да си остава вжщи и да не дохожда въ Цариградъ, освенъ ако самиятъ императоръ го поканѣлъ. Той билъ крайно обезсърденъ и ядосанъ отъ това положение на работитъ, но въ момента не му било възможно да предприеме каквото и да било. [63] Но и това не стигало. Алусианъ билъ обвиненъ въ много неправди при изпълнение на длъжността си, но, преди да били разгледани хвърленитъ върху него обвинения, Иванъ Орфанотрофъ, известенъ по ненаситната си алчностъ за обогатяване, му наложилъ въ 1040 год. за наказание да заплати 50 литри злато и отнелъ жениния му прекрасенъ недвижимъ имотъ въ Харсианската тема. Алусианъ се оплакалъ нѣколко пжти предъ императора за това, но не било обърнато никакво внимание на неговитъ жалби. Тогава той изгубилъ съвсемъ надежда. [64] Но скоро му се представила възможность да излѣзе отъ това тежко положение.

Когато се научилъ за това, което ставало въ България въ това време, т. е. за голѣмото възстание на българитъ начело съ Петра Дѣлянъ и че неговитъ съотечественици, по липса на лице отъ царски родъ, защото, споредъ М. Пселла, българитъ имали обичай да турятъ начело на народа само лица отъ царски родъ, [65] избрали незаконнороденъ и самозванъ (фиктивенъ) царъ, [66] който да царува надъ тѣхъ, Алусианъ се осмѣлилъ да извърши една постжрка на младежка дързостъ: напуска съвсемъ децата си, пренебрегва нѣжността къмъ жена си и, като не повѣржавалъ никому отъ тѣхъ намѣрението си, а само на нѣколцина отъ своитъ хора, които той познавалъ за способни на необикновени подвизи и готови на всички геройства, решава да потегли отъ източнитъ покрайнини на империята къмъ западъ, а за да се не узнае нищо и за да не бжде забелязанъ отъ ония, които били въ столицата, той съвсемъ се преоблѣкълъ и, не като снелъ или оставилъ на

тѣлото си нѣщо отъ обикновеното си облѣкло, а като се натъкмилъ въ арменското облѣкло на наемникъ-слуга, той се скрилъ отъ очитѣ на всички. Когато пъкъ дошелъ въ Цариградъ, Алусианъ, както отпосле самъ разказвалъ, срещналъ два-три пѣти Михаила Пселлъ, но дори и тоя, макаръ да му билъ близъкъ и го приемалъ приятелски, не можалъ да го познае, както и никой другъ отъ ония, съ които той ималъ работа. Той измамилъ и многооката стража на Орфанотрофа, и тя не могла да го улови. Все пакъ неговото внезапно изчезване будѣло подозренията на властитѣ, които се питали, дали могатъ го намѣри нейде и да го арестуватъ. [67]

Приструвайки се, че билъ близъкъ човѣкъ на Василия Теодоракана [68] и че отива въ Солунъ при императора, Алусианъ тайно отъ всички, или както се изразява М. Пселлъ, „като се изтръгналъ отъ погледитѣ на всички“, избѣгалъ въ България презъ септемврий на 1040 год. и се спасявалъ въ Островъ, гдето по това време Петъръ Дѣлянъ се билъ разположилъ на лагеръ съ цѣлата си войска. [69]

Когато дошелъ въ българския лагеръ, Алусианъ веднага не се открилъ, кой е той, а постепенно се сближавалъ съ нѣколко само лица и, като отворилъ дума за баща си, като за чуждъ човѣкъ и възхвалялъ рода му, попиталъ: „ако нѣкой отъ неговитѣ синове би дошелъ тука, възстаницитѣ биха ли предпочели законния синъ предъ незаконнородения (самозванецъ) или, понеже последниятъ вече е застаналъ начело на всички (станалъ господаръ надъ всички), ще го постигне смъртна участъ?“ Когато Алусианъ видѣлъ и чулъ, че всички се изказали въ полза на законния представител на българския царски родъ, а не „на едно съмнително лице“, тогава той се решилъ да се открие на едного отъ тѣхъ, който по-добре познавалъ Аароновия родъ и по-горещо се отнесълъ къмъ него. Тоя българинъ, като втренчилъ очи въ Алусиана и си припомнилъ лицето му, падналъ на колѣне предъ него и цѣлувалъ нозетѣ му. После, за да отстрани всѣко съмнение, той го попиталъ за единъ скритъ знакъ. Това било черна брадавица, обраснала съ гѣсти косми, която Алусианъ ималъ на дѣсния си лакътъ. Щомъ видѣлъ и тоя знакъ, българинътъ се хвърлилъ на шията на Алусиана и покрилъ съ цѣлувки гърдитѣ му. Следъ това слухътъ за царския произходъ на Алусиана се бързо разпространилъ по лагера, и повечето хора преминали на негова страна като къмъ законенъ потомъкъ на българския царски родъ. По тоя начинъ между българитѣ възникнало ново разцепление, защото едни приели за царъ Алусиана, а други — Дѣляна. Но, за да се избѣгнатъ всѣки нежелателни последици отъ това разцепление, двамата воеводи се споразумѣли, помирили се помежду си и заживѣли наедно, като раздѣляли властта. Обаче тѣ се отнасяли съ недовѣрие единъ къмъ други и взаимно се подозирали. [70]

Петъръ Дѣлянъ, за да избѣгне всѣко ново недоразумение и да отстрани съперничество отъ страна на Алусиана, веднага му възложилъ една твърде важна задача. Той му повѣрилъ една 40-хилядна армия, за да я поведе противъ Солунъ — главния обектъ на възстаницитѣ. Алусианъ, за да оправдае новото си положение, се заловилъ да изпълни тая задача. Българската войска, както изглежда, безъ да срещне нѣкакъвъ отпоръ, достигнала до Солунъ. Алусианъ, разчитвайки на неочакваното си появяване предъ града и на неподготвеността на неговитѣ защитници, решилъ веднага да нападне града и да го завладѣе: въ течение на шестъ дена българитѣ се опитвали съ пристѣпъ да превзематъ града, като действували съ метателни и стенобойни машини, по всичкитѣ правила на тогавашното военно изкуство. Но, когато всички пристѣпи и нападения били отбити по

цѣлата градска стена, Алусианъ намислилъ да поведе правилна и дълготрайна обсада и по тоя начинъ да принуди града самъ да се предаде. Обаче това предприятие не било по силитъ му. Солунскиятъ тогава управителъ патриций Константинъ, употребилъ всички срѣдства за отбрана на града и, за да поддържа духа въ жителитъ и войската, не пренебрегналъ дори и религиозната подбуда. Изплашенитъ жители на Солунъ се обърнали за помощъ къмъ гроба на св. Димитра, патрона на града, и цѣла нощъ прекарвали тамъ въ молитва, като се мажели съ свето миро, което текло отъ гроба на великомъченика. Така подкрепени духомъ, на другия день тѣ неочаквано отворили градскитъ врата и нападнали на българитъ съ всички сили. Съ солунци се намиралъ и отредѣтъ на „великосърднитъ” (τό τάγμα τῶν μεγαθύμων) [71], храбритъ, смѣлитъ. Обсадителитъ, изненадани отъ ненадѣйното нападение, не могли да го издържатъ и се обърнали на бѣгъ. Станало страшно кървопролитие: до 15 хиляди българи били избити и не по-малко взети въ пленъ. Алусианъ съ малцина души едвамъ успѣлъ съ бѣгство да се спаси въ лагера на Дѣляна. Тая победа, споредъ думитъ на Скилица, солунци дължали изключително на св. Димитра Солунски, който се сражавалъ начело на ромейската войска, защото плененитъ българи посетне съ клетва увѣрявали, че тѣ видѣли предъ ромейскитъ редове единъ юноша, който седѣлъ на конь и изпущалъ огнь противъ неприятелитъ. [72]

Така ни разказва Скилица-Кедринъ това отъ голѣма важностъ събитие; но въ този разказъ не е мжно да се констатира не въ малка доза легендарностъ, която го прави малко вѣроятенъ, особено въ обяснение причинитъ за катастрофата на Алусиана подъ Солунъ. Въ това отношение много по-правдоподобенъ се явява разказътъ на Кекавмена, който въ § 63 на своя „Стратегиконъ” пише следното: „Има градъ Тессалоника. [Алусианъ, като дошелъ] [73] съ голѣма тѣла българи, за да го завоюва, не разпъналъ отначало палатката си, не разположилъ на удобно мѣсто войската си на лагеръ, а тѣй, както пристигналъ, се приближилъ до стенитъ съ своето опѣлчение и почналъ да воюва. Между това хората му били уморени отъ трудъ и мжнотиитъ на похода; защото обикновено голѣмитъ уморителни преходи разслабватъ и правятъ грохнали дори ония, които се отличаватъ по якостъ и тѣлесна сила. И тѣй, безъ той да разбие лагеръ, тѣ се прѣснали насамъ-нататъкъ, единъ искалъ да пие вода, другъ — да попасе коня си, трети пѣкъ съвсемъ уморенъ — да си почине. Когато ония, които се намирали въ крепостъта, забелязали, че тѣ се прѣснали така безредно, внезапно излѣзли, нападнали ги и веднага обърнали българитъ въ голѣмо бѣгство. Едни отъ тѣхъ били избити, други измрѣли отъ жегата и умора, а останалитъ, подгонени като овци въ кошара, били взети въ пленъ. Самъ Алусианъ, тоя удивителенъ воинъ, побѣгналъ самичкъ, като хвърлилъ отъ себе си панциря”. [74]

Ако съпоставимъ тоя разказъ на съвременника съ горния на Скилица-Кедрина, ще забележимъ известно разногласие. Споредъ „Стратегикона”, излиза, че българитъ стояли подъ Солунъ не повече отъ едно денонощие и че още въ първия день следъ пристигането имъ тѣхнитъ безредни и разпрѣснати отреди били разбити и пленени, а пѣкъ споредъ Скилица-Кедрина, трѣбва да различаваме два момента: 1. че българитъ още въ началото се опитали да превзематъ града, въ което се схожда съ разказа на Стратегикона и, като не сполучили, 2. почнали тогава обсадата на града, която се продължавала цѣли шестъ дена, и действували по-благоразумно; само тогава последвала катастрофата. Очевидно, тоя вториятъ моментъ е внесенъ въ разказа у Скилица-

Кедрина, за да се даде място на легендарния елемент, и поради това ние го отдаваме на автора на разказа, който е бил съставен в Солун наскоро след събитието от ония, които са водили книгата за чудесата на св. Димитра Солунски, отдето и Ски лица го е заимствувал. [75] Поради това ние даваме предпочитание на разказа в „Стратегикона“, защото в него причините за поражението на българите под Солун се явяват много по-правдоподобни поради тяхната естественост. Както и да било, но резултатът от нападението на Солун и в двата разказа е един и същ: българите били съвършено разбити и разпръснати.

Това поражение на 40-хилядната българска войска под Солун, което трябва да се отнесе към октомври 1040 г., било най-силният удар за българските въстаници. Унищожението на такава голяма армия убilo духа на народа, и Петър Делян бил лишен от по-голямата си част войници; той трябвало да пристъпи отново да събира друга войска, а това било невъзможно, понеже настъпила зима. Но главното зло от това поражение не се ограничило само с това. След завръщането на Алусиана в Остров, между двамата воеводи нямало вече съгласие, което единичко би могло да поправи донейде и да изгладя постигнатата българска катастрофа. „У Деляна се породило, пише Ф. Рачки, съмнение за измяна от страна на Алусиана, а у последния — срам за доказани военни неспособности и страх за своето поражение“. Отначало тази неприязнь между тях била тайна, и те я прикривали един пред друг. Разбира се, при такива отношения за единодушни съвместни действия на двамата сродници-водители не е могло и дума да става: сега те само мислили, кога и как единият ще премахне другия. Алусиан се оказал по-лукав и по-хитър. Той устроил гощавка, на която поканил няколко свои привърженици, а също и Петра Делян. Когато напоили добре Делян до безчувствие, присъстващите се навъртели върху него и му извадили очите, така че нито един от неговите българи не знаел за станалото. „Така скитското племе се събра под една власт“, казва М. Пселл. [76] Но с това злодеяние, упражнено върху своя роднина, който го бе приел така радушно в лагера си, Алусиан не само не достигнал целта си — да завладее властта, но и преминал на друга не по-малко позорна постъпка.

Веднага след ослъбяването на Делян, което трябва да се отнесе към 1041 год., Алусиан поел командата над войските и дори предприел един поход против ромеите, но бил и този път съвсем победен и се спасявал пак с бягство. Тогава той, според думите на Пселл, като се убедил, че не може да си върне силите в редовна война с ромейския император и, като си спомнил за това, което му било най-мило (жена и деца), тайно съобщил на Михаил IV, който тогава се намирал в Мосинопол (ок. днеш. Гюмюрджина), отивайки вече в поход против възстаналите българи, че, ако получи благоволенieto му и други почести, той ще му отдаде себе си и това, което притежава. Така Алусиан бил престанал вече да се чувства като българин и забравил всеки дълг пред отечеството, като предпочел личните си облаги пред народните интереси, защото той се решил, очевидно, на предателство с цел да се реабилитира пред императора и Ивана Орфанотроф и по този начин да осуети хвърлените върху него обвинения. Императорът на драго сърдце приел предложението на Алусиан и му съобщил също така тайно, че е съгласен да изпълни желанието му. И тъй, през лятото на 1041 год., когато Алусиан излъзъл, уж за да почне повторно военните действия, той изведнаж напустнал събраните

наедно войски и избѣгалъ при императора, който отъ благодарностъ за сторената нему услуга го възвелъ въ чинъ магистеръ и го изпратилъ въ Цариградъ при Ив. Орфанотрофа. [77] Каква е била сѣдбата му следъ това, нищо не се знае, защото оттогава неговата личностъ изчезва отъ историческата сцена. [78]

Между това Михаилъ IV, както се каза, билъ вече потеглилъ въ походъ противъ българитѣ. М. Пселлъ, описвайки заминаването на императора отъ столицата, забелязва, че, ако той е трѣбвало да трѣгне противъ варваритѣ, то той билъ длъженъ това да направи веднага, щомъ станало известно за намѣрението на българитѣ да възстанатъ (т. е. въ 1037 г.), защото тогава е билъ здравъ и силенъ и заедно съ виднитѣ воеводи би ги научилъ да не възставатъ противъ ромеитѣ. Въ момента пъкъ, когато той се приготвялъ за войната, той билъ съвсемъ боленъ, защото къмъ болестъта, отъ която той страдалъ, — епилепсия, се прибавила и водянка; тѣлото му се цѣло подуло (въ края на 1039 или въ януарий 1040 г.) [79]. Затова най-близкитѣ му съветници, роднинитѣ му и всички не одобрявали искането му да трѣгне въ походъ и изобщо да напуска столицата. Михаилъ IV обаче не обръщалъ никакво внимание на тия неодобрения, защото него го безпокоилъ силно успѣхътъ на възстаницитѣ и кипѣлъ отъ желание да воюва съ българитѣ. „Защото, пише Пселлъ, той считаше за ужасно, както обикновено казваше, ако нищо не се прибави къмъ ромейското царство, а пъкъ нѣкоя частъ отъ нея би се отнела; сѣщо той се боеше, че ще се оправдае предъ хората и предъ Бога, ако, следъ като се е забавилъ доброволно спрямо станалото, нѣкакъ би отстѣпилъ на българитѣ въ възстанието противъ ромеитѣ“. [80] Въпрѣки тѣлесната си слабостъ и страдания Михаилъ IV се приготвилъ за война. „Той не вдигна цѣлата войска, пише Пселлъ, нито се заобиколи съ множества, но, като събра отборнитѣ отъ войскитѣ и отъ стратегитѣ най-добросъвѣстнитѣ въ стратегията, потегля съ тѣхъ противъ скититѣ (българитѣ), като ги изпращаше въ боенъ редъ и фалангата нареждаше споредъ стратегическитѣ предписания“. [81] Въ състава на приготвената по тоя начинъ византийска армия влизалъ и знаменитиятъ норвежски или варяжки принцъ-авантюристъ, Харалдъ Хардрадъ или Високи, или Дълги (а споредъ други, Страшни), заедно съ своята храбра дружина, като византийски наемникъ.

Както е известно, твърде отрано византийскитѣ императори почнали да усилватъ своята армия съ разни наемници, които съставляли най-добрата войскова частъ. Лейбъ-гвардията на византийскитѣ императори до срѣдата на VI. вѣкъ се набирала предимно отъ съюзнитѣ германски племена, които сѣ се натрупвали по северната граница на империята, по-сетне отъ войници, набирани у разни известни на Византия народи, но въ X. вѣкъ отново захваналъ да надделява германскиятъ елементъ до падането на Византия, но вече северногермански — известенъ подъ име варяги, а по скандинавски — веринги. Това се намирало въ връзка съ голѣмитѣ политически движения, които тогава ставали въ обширната територия на северо-германскитѣ народи и странствуването на датчанитѣ и норманитѣ. Въ XI. в. била особено наводнена ромейската империя отъ разни авантюристи, жадни за приключения отъ най-далечния островъ на северния океанъ, отъ Исландия, и исландцитѣ известно време почнали да надделяватъ между варягитѣ. Така, въ Византия се явилъ исполинътъ Хестъ Торхалсонъ, който бѣгалъ отъ гоненията на своя непримиримъ врагъ Торстейна Стирисонъ. Исланецътъ Колскегъ се оженилъ въ Цариградъ и билъ нааначенъ за командиръ на варягитѣ; сѣщото мѣсто следъ него заемалъ Болле Боллесонъ. Но най-

видно и блъскаво име оставилъ въ Цариградъ мощниятъ норвежски принцъ Харалдъ Хардрадъ или Дълги, синъ на Сгура и братъ на норвежския кралъ Олафъ II Свети отъ една майка, но отъ другъ баща. Въ 1028 год. Олафъ II билъ лишенъ отъ престола отъ знаменития датски кралъ Канутъ Велики; когато той въ 1030 год. се опиталъ да си върне престола и навлѣзълъ въ Норвегия, билъ посрещнатъ недружелюбно отъ предишнитъ си поданици, билъ разбитъ и убитъ въ сражението при Стиклестадъ. Харалдъ, тогава 15-годишенъ юноша, се явилъ на помощъ брату и следъ злополучния изходъ на боя билъ принуденъ да напустне отечеството си, което признало властта на датския кралъ, и да търси спасение на чужбина.

Презъ Русия, въ 1033 год. той пристигналъ съ своята дружина отъ 500 души храбри мъже при двора на императрица Зоя, която тогава се намирала въ бракъ съ Романа III Аргиръ. Харалдъ скрилъ истинското си име и своя царски произходъ, едно, отъ гордостъ и, друго, защото византийската политика не би търпѣла на служба хора, които сж заемали такова положение. Той подъ име Нордбриктъ съ своята огромна сила придобилъ скоро такъвъ авторитетъ между севернитъ наемници, че Зоя го назначила за главнокомандуващъ надъ всички варяги; подъ негово началство се намирали и други войскови части, които били сформирувани отъ европейски и азиатски наемници. Въ Византия Харалдъ Хардрадъ останалъ отъ 1033 до 1044 год., когато той, следъ като взелъ деятелно участие въ свалянето на императоръ Михаила V Калафатъ (1041—1042), трѣбвало да напустне византийската столица и на връщане останалъ известно време въ Русия, дето се оженилъ за дъщерята на руския велики князь Ярослава Мъдри. Отъ Русия въ 1045 год. той се промъкналъ въ Швеция и отначало се съединилъ съ намиращия се тамъ изгоненъ управителъ на Дания, Свенъ Естритсонъ, намѣстникъ и приемникъ на Канута, противъ своя братанецъ (сина на Олафа) Магнуса, който владѣлъ тогава Норвегия и Дания; но скоро се споразумѣлъ съ братанеца и билъ приетъ за съуправителъ, а пкъ следъ смъртъта на Магнуса въ 1047 год. станалъ самодържавенъ управителъ на Норвегия. По-сетне Харалдъ взелъ участие въ събитията на Англия, но презъ септемврий 1066 год. той падналъ убитъ въ кървопролитното сражение при Стамфордбриджъ (Стамфордския мостъ). Бурниятъ животъ на Харалдъ Хардрада доставилъ много материалъ за разни норвежски саги и пѣсни, украсени съ много приказни подробности. [82]

Между многобройнитъ разкази за подвизитъ на Харалдъ Хардрада на византийска служба се намира единъ [83] „за нашествието на нѣкакви-си езичници въ предѣлитъ на византийската империя”. Едната отъ дветъ редакции право казва, че това било при „краля Михаила”. Верингитъ съставяли най-добрата часть въ войската, извадена отъ византийския императоръ противъ варваритъ; а тѣ, по негова заповѣдъ, трѣбвало първи да излѣзатъ противъ страшнитъ врагове, които имали „много желѣзни колесници, снабдени съ колелета” и твърде пагубни въ сражение за противниците. Харалдъ приканилъ своитъ съпътници да дадатъ обещание на свети Олафа, неговия братъ, че тѣ ще построятъ църква въ негова честь, ако само той имъ дарува победа надъ враговетъ, тѣй многобройни и страшни. Всички на това се съгласили. Начело на езическата войска стояли нѣколко царе (*marga konunga*), отъ броя на които единътъ билъ слѣпъ, но все пакъ надминавалъ другитъ по своя умъ и поради това стоялъ начело на всичкитъ и на цѣлата войска. Когато верингитъ почнали сражението, и езичниците пуснали колесницитъ си, то тия колесници не

се мръднали от мѣстото, а слѣпиятъ царъ изведнажъ прогледалъ и видѣлъ предъ неприятелския строй човѣкъ, седящъ на бѣль конь, който разпространявалъ наоколо си страхъ и ужасъ. Когато чули за това отъ слѣпия другитѣ царе, всички се обърнаха на бѣгъ”. [84]

Едва ли може да има съмнение, че тукъ се разказва за похода, предприетъ отъ Михаила IV въ 1041 год., както видѣхме, за усмирение на българското въстание, което бѣ обхванало почти всички области въ западната половина на Балканския полуостровъ, и предимно противъ ослѣпени Петра Дѣлянъ, следов. участието на Харалдъ Хадрада съ дружината си въ тая война става безспорно [85]; а че тъкмо въ тоя походъ е участвувалъ той, се потвърждава и отъ другъ разказъ, който ни дава Никулица въ своитѣ „Военни съвети” и който е излѣзълъ изподъ перото на съвременникъ-участникъ въ сѣщия походъ. Като разказва, кой е билъ Харалдъ (Αράλτης), какъ е дошелъ въ Византия съ своята дружина отъ 500 души, а сѣщо и за похода му въ Сицилия презъ 1038 год., съвременникътъ пише: „следъ това се случи въстанието на Дѣляна въ България, и отиде Харалдъ въ походъ заедно съ императора, като водѣше и своя отредъ; а при това извърши противъ враговетѣ дѣла, достойни за неговото благородство и мъжество. Следъ като покори България, императорътъ се върна. Азъ самъ присѣдствувахъ тамъ и се сражавахъ тогава за императора, колкото имахъ сила” [86]. Отъ Мосинополъ, гдето се бѣ спрѣлъ императорътъ и бѣ приелъ избѣгалия отъ българитѣ Алусиана, Михаилъ IV пристигналъ въ Солунъ. Тамъ вече билъ съставенъ и планътъ за усмирението на въстанието. Нѣма съмнение, че усмирението се е почнало отъ югъ, т. е. отъ ония южни области, които бѣ обхванало въстанието — отъ Еллада. На това право посочва съдържанието на руническитѣ надписи, начертани върху пирейския (сега венециански) лѣвъ [87]. Споредъ четенето на Рафна, тия надписи гласятъ:

1. „Хаконъ, заедно съ Улфа, Асмунда и Ерна завоеваха това пристанище. Тия люди и Харалдъ Високи наложиха (върху жителитѣ на оная страна) значителни данѣци заради въбунтуването на гръцкия народъ. Далкъ остана въ пленъ (билъ задържанъ) въ отдалечени страни. Егилъ отиде въ походъ съ Рагнара въ Румания и Армения”.
2. „Асмундъ начерта тия руни заедно съ Асхейра, Торлейфа, Торда и Ивара по заповѣдъ на Харалда Високи, безъ да гледа на забраната на гръцитѣ” [88].

Като приемаме заедно съ Рафна, че Харалдъ Високи въ надписитѣ е никой другъ освенъ нашиятъ Харалдъ Хардрадъ, ние ще си позволимъ да приспособимъ съдържанието на надписитѣ къмъ историческитѣ събития по следния начинъ. Следъ пристигането си съ императора въ Солунъ, Харалдъ ще да се е покачилъ на кораби съ своята дружина и, следъ като завладѣлъ пристанището Пирей, навлѣзълъ въ Атика и оттамъ почналъ усмирението на въстанието въ Еллада, а може би, и въ навпактската или никополската тема. Какъ е вървѣло усмирението, ние нищо не знаемъ; отъ първия надписъ ясно става, че страната била усмирена и че Харалдъ и неговитѣ хора следъ това наложили върху жителитѣ на страната, които въбунтували „гръцкия народъ”, т. е. върху славяно-българското население, голѣми и тежки данѣци.

Следъ като изпълнилъ възложената нему задача и заповѣдалъ да начертаятъ нашитѣ надписи върху забраната на гръцитѣ, Харалдъ се върналъ въ Солунъ, отгдето заедно съ Михаила IV

потеглилъ противъ Петра Дѣлянъ, който се намиралъ при Островъ. Тамъ било дадено решително сражение, въ което българитѣ били съвсемъ разбити, самъ Дѣлянъ попадналъ въ пленъ и билъ откаранъ въ Солунъ [89]. Тогава императорътъ заедно съ Харалда навлѣзълъ навътре въ България къмъ Прилепъ, гдето се била укрепила друга българска войска подъ началството на воевода Мануила Иваца, който билъ издигналъ въ югоизточнитѣ проходи дървена дема — преграда, като мислилъ да даде решителенъ отпоръ на императора и по тоя начинъ да го задържи. Михаилъ IV обаче се явилъ съ твърде голѣма бързина, разрушилъ дървената преграда, разбилъ и разпръсналъ българския отредъ и пленилъ Иваца [90]. Но и съ това поражение страната не била усмирена. Византийскиятъ императоръ трѣбвало да превзема разни укрепени мѣста навътре въ страната. Отъ М. Аталиата се научаваме, че Михаилъ IV въ своето движение къмъ северъ съ голѣми сили достигналъ до „Сардика, която тогава се наричала Триадица“ (Сръдецъ = София), като нападалъ отъ все-сила на възстаницитѣ и ги разбилъ [91]. Споредъ единъ разказъ на „Стратегикона“, императорътъ срещналъ при тоя градъ силенъ отпоръ при крепостъта Бояна, надъ днеш. с. Бояна югозападно отъ София. „Има яка българска крепостъ Боянъ (Βοϊανός), пише Какавменъ. Императоръ киръ Михаилъ, като навлѣзе въ България на война и потегли къмъ Триадица, достигна и до Боянъ. Тамъ бѣха именити и войнствени мъже българи; а тѣхниятъ воевода (ἐξάρχων) тамъ бѣше тѣй наречениятъ Ботко (ὁ Βότκος). Като се окуражиха въ своята храбростъ, тѣ излизатъ вѣнъ отъ крепостъта, за да се биятъ, като че ли се срамуваха да останатъ въ крепостъта. Когато се завърза сражение и стана силна битка, тия именити българи обърнаха тилъ; а когато искаха да влѣзатъ въ вратата на крепостъта, наедно съ тѣхъ влѣзоха и ромеитѣ. Следъ като превзеха града (τὴν πόλιν) [92], тѣ произведоха голѣмо клане“. [93]

Това било последната съпротива, която българитѣ оказали при новото покорение на отечеството имъ, поне засега друга не е известна. [94] Българскиятъ народъ, останалъ безъ глава и водители, принуденъ билъ отново да се подчини подъ властъта на византийския императоръ. Михаилъ IV, следъ като „мощно покорилъ, пише Аталиатъ, страната имъ (на българитѣ), която е обширна и голѣма и съ тѣсни проходи и се съпротивляла дълги години на предишнитѣ императори поради мъчното излизане отъ долищата въ нея, [95] и, като уредилъ работитѣ въ България и назначилъ стратегии въ темитѣ [96], потеглилъ обратно за Цариградъ. На връщане, когато стигнали въ Мосинополъ, „императорътъ като награда за военнитѣ подвизи на Харалда, възвелъ го въ санъ спатаро-кандидатъ“ [97]. А пъкъ въ едно осмистишие на скалда Тиодолфа, което се намира въ самото начало на Харалдовата сага, самъ Харалдъ е право нареченъ „опустошителъ“ или „разорителъ“ на България (Bolgara brennir) [98], което още веднажъ свидетелствува, че той най-дейтелно е участвувалъ не само въ усмирението на възстанието, но и въ страшното опустошение на България. Отъ Мосинополъ той потеглилъ за столицата, въ която той влѣзълъ съ блѣскавъ триумфъ, посрещнатъ отъ цѣлия градъ, като водѣлъ съ себе си ослѣпения Петра Дѣлянъ, съкрушения Мануила Иваца и други български пленници. [99]

Така скоро било погасено българското възстание, почнато съ такова въодушевление и съ такъвъ голѣмъ успѣхъ, и България отново била присъединена къмъ империята! Съ прискърбие и тоя пжтъ ние трѣбва да констатираме, че причината за несполуката на българитѣ лежала въ оня сжция

раздоръ между членоветъ на последната българска царска фамилия, въ оная сжщата кръвна омраза между синоветъ на Самуила и Аарона, която докара и първото покорение отъ Василия II.

Какво е било положението на българския народъ следъ усмирението на възстанието и изобщо станали ли сж промѣни въ него и какви, ние нищо не знаемъ; въ всѣки случай съ известна достовѣрность можемъ да твърдимъ, че българитѣ не ще да сж получили онова вътрешно самоуправление, дадено тѣмъ отъ Василия II, защото то и преди възстанието вече не сжществувало. Несъмнено е обаче това, че поне на първо време произволътъ на византийскитѣ власти и чиновници ще да е значително намалѣлъ, защото наскоро следъ усмирението както империята, тъй и България се избавили отъ своя притѣснителъ Ивана Орфанотрофъ. Наскоро следъ завръщането си отъ България Михаилъ IV Пафлагонъ се силно разболѣлъ и на 10. декемврий 1041 г. се поминалъ. Неговиятъ приемникъ билъ Михаилъ V Калафатъ (1041—1042), чиято първа работа била да лиши чича си отъ властта и да го изпрати на заточение, защото, макаръ и да достигналъ престола съ неговото усилено съдействие, обаче новиятъ императоръ искалъ самостойно да управлява, като се опре главно на народа. Но тая си цель той не само не успѣлъ да осжществи, но и въоръжилъ срещу себе си аристокрацията и тоя сжщия народъ, на който той тъй много разчитвалъ, когато отстранилъ Зоя отъ властта и я изпратилъ на заточение. Избухналиятъ бунтъ се свършилъ съ това, че Михаилъ V билъ сваленъ, ослѣпенъ и покалугеренъ (21. априлъ), а на негово мѣсто билъ избранъ Константинъ IX Мономахъ на 12. юний 1042 год. [100]

Щомъ завзелъ престола, Константинъ IX Мономахъ (1042—1055) издалъ прокламация по цѣлата империя, въ която той обещавалъ, че ще пази законитѣ и благосъстоянието на населението, а самоволието и грабежитѣ ще преследва. Следъ това той уволнилъ всички роднини на Ивана Орфанотрофъ отъ длѣжноститѣ имъ, а самия него заповѣдалъ да ослѣпятъ и го изпратилъ на заточение на о-въ Лесбосъ, гдето наскоро умрѣлъ. Известието за смъртъта на Орфанотрофа било посрещнато съ голѣма радостъ отъ населението на империята, но промѣната на византийското правителство едвали е могла да донесе нѣщо добро за българитѣ. Ако ударътъ, който бѣ нанесенъ на българския народъ при усмирението на възстанието въ 1041 год., и да билъ дотолкова силенъ, че задълго време била отнета у него решителность за нови самостойни действия противъ Византия, все пакъ българитѣ не изпущали нито единъ удобенъ случай, гдето тѣ сж могли да изтъкнатъ своята враждебность противъ своята владѣтелка.

И наистина, не се изминали още две години следъ унищожението дѣлото на Петра Дѣлянъ, и тѣ на драго сърдце посрѣщатъ бунта на патриций Георгия Маниакъ, единъ отъ най-виднитѣ византийски пълководци въ онова време. Най-първо Георги Маниакъ се отличилъ като добъръ пълководецъ въ Азия въ борбата съ азиатскитѣ араби. При Михаила IV той билъ изпратенъ въ края на 1037 или нач. на 1038 год. въ чинъ катепанъ въ южна Италия, за да защитава тамшнитѣ византийски владения. Маниакъ съ успѣхъ изпълнилъ възложената нему задача и въ скоро време очистилъ Сицилия отъ арабитѣ. Обаче за едно оскръбление, нанесено отъ него на патриция Стефана, шурия на императора и началникъ на византийската флота въ Италия, заслужилиятъ воевода, наклеветенъ въ властолюбиви намѣрения, билъ докаранъ въ Цариградъ и хвърленъ въ затворъ. Но подъ управлението на казания Стефанъ работитѣ въ Италия трѣгнали зле, а Георгиевитѣ приемници,

Михаилъ Докианъ (1041) и Василий Вугианъ, не могли да запратъ нападенията на норманитѣ, които въ това време се бѣха настанили между Неаполъ и Капуа и застрашавали южно-италианскитѣ владения на Византия. Тогава Маниакъ билъ освободенъ, възведенъ въ чинъ магистеръ и изпратенъ отъ Михаила V отново като дука на Италия. Той въ скоро време успѣлъ да събере войска и да изгони норманитѣ отъ византийскитѣ владения. Обаче неговиятъ старъ противникъ Романъ Склиръ, братъ на Склирена, любовницата на Константина IX Мономахъ, опирайки се на влиянието си при двора, сполучилъ отново да оклевети Маниака, и той билъ извиканъ (въ августъ) отъ Италия, на негово мѣсто билъ назначенъ протоспатаръ Пардъ, царигражданинъ, който се ползувалъ съ голѣмото разположение на императора. Такова докачение заслужилиятъ пълководецъ не можелъ вече да претърпи, и затова въ 1042 г. той вдигналъ бунтъ, въ който два пѣти неоснователно го обвинявали. Всички нападения на ромеитѣ противъ войската на Маниака останали безъ успѣхъ; напротивъ, той сполучилъ да разбие ромеитѣ и да плени новия управителъ на Италия Парда заедно съ паритѣ му, и следъ като го убилъ, прогласилъ се за императоръ (септемврий). Той се опиталъ да завземе гр. Бари презъ октомврий 1042 г, но не сполучилъ и тогава отишелъ въ Отранто.

Между това въ Италия билъ изпратенъ новъ дука, магистеръ Василий Теодороканъ, заедно съ началника на флотата, и, когато тѣ се приближили до Бари, Маниакъ „като прекаралъ на кораби войската си и излѣзълъ въ Драчъ, навлѣзълъ (февруарий 1043 г.) въ България” съ намѣрение, очевидно, да побуни недавно усмиренитѣ българи и да потегли право за столицата. Въ скоро време той стигналъ, безъ да срещне отпоръ, до Солунъ, гдето останалъ само два дена и се дръпналъ навжтре въ Македония. Известието за появяването на Маниака на Балканския полуостровъ силно, изплашило Константина IX Мономахъ. Най-първо той изпратилъ до Георгия писмо, въ което императорътъ обещавалъ нему и на привърженицитѣ му пълна амнистия и всевъзможни милости, ако той само сложи орѣжие. Виждайки въ тия предложения само признаци на слабостъ и подържанъ съ съчувствие отъ страна на българското население, Маниакъ решително отхвърлилъ императорското предложение. Тогава Мономахъ решилъ съ сила да се противопостави на узурпатора. Той изпратилъ силна войска подъ началството на пълномощния стратегъ Стефана Севастофоръ. Дветѣ войски се срещнали при Островъ, и въ даденото сражение храбриятъ Маниакъ разбилъ съвсемъ императорската войска и я прѣсналъ въ разни страни. Но, когато Маниакъ почналъ да ги заобикаля, за да имъ отрѣже пѣтя на отстъплението, неизвестно отъ кого била пусната една стрела, която пронизала Маниака въ дѣсната страна, и той падналъ мъртъвъ отъ коня. Главата му била отрѣзана и послужила за украшение въ триумфа на Стефана Севастофоръ [101]. Макаръ и да нѣмаме прави посочвания за участието на българитѣ въ тая гражданска война, обаче едно това обстоятелство, че Маниакъ не срещналъ никакъвъ отпоръ въ българскитѣ земи, гдето той действувалъ, и получилъ свободенъ проходъ презъ тѣхъ, ясно говори, че българитѣ се отнесли съ голѣмо съчувствие къмъ предприятието на Маниака и сж пълнили редоветѣ на неговитѣ войски.

Докато вървѣла борбата съ узурпатора Георгия Маниакъ въ югозападнитѣ български области, източна България била посетена отъ други неочаквани гости. Въ началото на 40-тѣ години на XI. вѣкъ приятелскитѣ още отъ времето на великия князъ св. Владимира (980—1015) отношения

между Русь и Византия били нарушени поради ощетяване интересите на руските търговци, а главно поради убийството на един от почетните гости в Цариград. Понеже тогавашният велики княз Ярослав Мъдрий (1019—1054) не получил никакво удовлетворение от Константина IX Мономах, в 1043 г. той въоръжил голяма флота от ладии с многобройна войска от руси и варяги и ги изпратил начело с най-големия си син Владимир Новгородски и воевода Вышата против Византия. Според руския летопис, русите искали най-първо да направят десант при устието на Дунав, вероятно, с намерение да повдигнат и българите, но варягите се възпротивили на това и убедили Владимира право срещу византийската столица. Обаче тази морска експедиция не могла да постигне целта си: при входа в Босфора руската флота потърпела пълна катастрофа. Една част от руската войска, която сполучила да се спаси на брега, на брой шест хиляди души, начело с Вышата решила да си пробие с оръжие по суша път за отечеството си. Тя потеглила право на север, вероятно, по най-източния път близо до морския бряг, но били посрещнати от местния воевода (άρχων) на градовете и селищата по Дунав, вест Катакалон Кекавмен, на морския бряг при Варна; русите били разбити и обърнати на бяг, много били убити; около 800 души били хванати живи и, оковани в вериги, били изпратени на императора, който заповядал много от тях да ослепят. Мирът между Византия и Русь бил сключен само след три години (1046), когато и пленниците били разменени [102].

Бележка на ред.

Стр. 85

По-подробно за тези събития у М. В. Левченко, Очерки по истории русско-византийских отношений, Москва, 1956, стр. 389 сл. Срв. и Г. Г. Литаврин, Псалм о причинах последнего похода русских на Константинополь в 1043 г. Виз. врем., XXVII 1967, стр. 71, който счита, че главна причина за похода на руския княз трябва да се търси в политиката на византийския император Константин IX Мономах спрямо руските търговци в Константинопол.

Бележка на ред.

Стр. 85

Гледнито, че българите се възползвали от бунта на Лъв Торник и му оказвали подкрепа, се оспорва от И. Дуйчев, Проучвания върху българското средновековие, София, 1945, стр. 30 сл. Той отхвърля по-специално тълкуването на В. Н. Златарски (стр. 86), че под името "варвари" (войници, които влизали в армията на Торник) следва да се подразбират "българи".

Не по-малко се възползвали българите, за да разклатят византийската власт на полуострова и от друг един бунт, който по грандиозност бил много по-опасен за империята, — от бунта на патриция Лъв Торник в 1047 г., защото този бунт носил в себе си елементи на разцепление и враждебност между западната и източната, европейската и азиатската половини на империята, които отдавна вече съществували, но в дадения момент получили по-остра форма. Лъв Торник бил роднина на Константина IX Мономах, но заподозрян по разни придворни интриги в узурпаторски стремежи, бил изпратен за стратег-управител на една от източните теми. Обаче тази разпоредба на императора не могла да отстрани това, което се готвяло в самия императорски дворец. Поддържан от сестрата на Мономах, Лъв Торник чрез своите привърженици влизал в споразумение с стратегите на западните теми, които и повдигнали бунта. Правителството обвинило Торника като главен инициатор на този бунт и взело мерки, за да предупреди узурпацията: Торник бил извикан в Цариград, постриган за монах и оставен там да живее. Обаче неговите привърженици подготвили всичко, за да наредят избягването му от столицата: на 14. септември 1047 г. той се явил в Одрин и обявил бунт. Веднага се почнала агитация в негов полза, и страната на Торника взели много

велможи отъ македонската тема и роднини негови. Съставена била доста силна войска, и Торникъ билъ прогласенъ за императоръ. Въ войската му, освенъ ромеи, влизали и „варвари“ [103], въ които справедливо виждатъ българи, защото, споредъ Пселла, по обичаи си при приглашението Торника за императоръ тѣ го издигнали на щитъ [104]. Градоветъ отъ македонската и тракийската теми единъ следъ други почнали да минаватъ на негова страна; само гр. Редесто оказалъ съпротива. Въ началото на октомврий Торникъ се явилъ подъ стенитъ на Цариградъ и го обсадилъ. Въ столицата въ това време нѣмало никаква войска; всички опитвания да се намѣрятъ защитници на града и по тоя начинъ да не допуснатъ Торника да превземе столицата, не дали никакви резултати; напротивъ, смущението въ града било дотолкова голѣмо, че вратитъ на столицата вече били отворени за бунтовника. Обаче Торникъ не използвалъ това положение, защото, желаейки да избѣгне кървопролитие, както си обяснявали съвременниците, той чакалъ гражданитъ сами да се предадатъ и да го признаятъ за императоръ и тогава съ царско великолепие да влѣзе въ Цариградъ. Но тая тъкмо бавностъ погубила Торника и неговото дѣло. Докато той чакалъ подъ стенитъ на столицата, византийското правителство пуснало въ ходъ своитъ сръдства — интриги и подкупи, които дали добри резултати. Войниците и привържениците на Торника скоро почнали да го напушатъ и да минаватъ на страната на императора. Като се уплашилъ, че армията му по тоя начинъ ще се разбѣга, той дигналъ една нощъ лагера си и си заминалъ отъ Цариградъ. Той се опитвалъ да завладѣе Редесто, който не искалъ да признае властта му, но потърпѣлъ нespoлука и принуденъ билъ да се оттегли навжтре въ страната. Въ това време пристигнали въ Цариградъ войски отъ азиатскитъ провинции и веднага тръгнали противъ Торника. Той билъ вече изоставенъ подъ влиянието на разни милостиви обещания на императора отъ всички свои привърженици и поддържатели, освенъ Ивана Ватаци, който запазилъ вѣрностъ къмъ него до последна минута. Напуснали го и българитъ, защото, когато били изпратени противъ бунтовника източнитъ войски, тѣ били поддържани отъ българския отредъ, който ударилъ въ тила на Торниковата войска [105]. Най-сетне Торникъ и Ватаци, като изгубили всѣка надежда за съпротива, потърсили спасение въ една отъ църквитъ на Българофигонъ (сег. Баба-Ески). Но отъ църквата тѣ били извикани съ хитростъ, като получили клетвено обещание, че ще бждатъ помилвани. Обаче, когато бунтовниците били доведени въ Цариградъ, и Мономахъ погледналъ на тѣхъ, въ него закипѣла омраза, и заповѣдалъ да ги ослѣпятъ, което било извършено въ дена срещу Коледа. Така билъ погасенъ тоя толкова на първо време опасенъ за Мономаха бунтъ на Лѣва Торникъ [106].

Отъ тия бунтове, които ставали на Балканския полуостровъ, българскиятъ народъ не е могълъ да очаква никакви особени облаги; но въ тѣхъ българитъ, като вземали активно или пасивно участие, сж намирали сръдства, за да ослабватъ византийската властъ въ България и да поддържатъ омразата къмъ тежкото чуждо иго. Освенъ това, понеже въ тѣхъ българскиятъ народъ се явява като една сила, на която всѣки единъ властолюбецъ е могълъ да разчитва и да се опре на нея, византийското правителство било принудено да избѣгва всѣко ново дразнене и да бжде оттука, доколкото е възможно, легално спрямо него. Но не било само чуждото иго, съ което българскиятъ народъ трѣбвало да се бори; него го постигналъ другъ тежкъ ударъ, който му отнемалъ всѣка възможностъ не само да се бори за своята свобода, но поне да подобри своето стопанско-економическо положение. Това е новото нашествие на печенѣзитъ.

Бележки

1. Съответният § въ Дюканжовия списъкъ гласи:

Δέων πρῶτος ἐκ

Ρωμῳίων χαρτοφύλαξ τῆς μεγάλης ἐκκλησίας, ὁ κτίσας τὴν κάτω ἐκκλησίαν ὑπ' ὀνόματι τῆς ἁγίας τοῦ θεοῦ Σοφίας

(вж. Йор. Ивановъ, Българ. старини, стр. 566). — Прибавката къмъ Скилица у В. Prokić, п. т., стр. 35, № 58 казва:

καὶ Ἰωάννου δὲ τοῦ Βουλγαρίας ἀρχιεπισκόπου κοιμηθέντος ἕτερον ὁ βασιλεὺς προχειρίζεται Παφλαγονίας μὲν ὀρμημένον κἄν τῇ μεγάλῃ δὲ ἐκκλησίᾳ διαπρέψαντα καὶ τὸ τοῦ χαρτοφύλακος διακόνημα ἐν πολλοῖς ἔτεσιν διανύσαντα . . . οὗτος Δέων μὲν ἐκάλετο.

— Zachariae v. L. п. т., стр. 15. — Голубинский, п. т., стр. 40—41. — Н. Gelzer, Patriarchat v. Achrida, S. 8, възъ основа на известието отъ актовѣтъ на цариградския съборъ въ 1156 год., гдето за Лѡва се казва: тоῦ куроῦ Λέοντος τοῦ Βουλγαρίας τοῦ πρωτοπροβλήτου παρὰ τοῦ μακαρίου καλοῦ ἤτοι Βασιλείου което потвърждава, че Лѡвъ е билъ ромеецъ, подъ уговорка, ако това известие е вѣрно, допуща, че Лѡвъ е заелъ архиепископския престолъ най-късно въ 1025 год.; а Д. Цухлевъ, История на българската църква, т. I. София 1910. стр. 862, отнася това събитие следъ усмирението на възстанието на Петра Дѣлянъ, следов. въ или веднага следъ 1041 г. Обаче отъ приведената тукъ прибавка къмъ текста на Скилица въ виенския ржкопись № 74, въ която да се съмняваме нѣмаме основание, се окончателно установява, че Лѡвъ е билъ назначенъ за охридски архиепископъ отъ Михаила IV Пафлагонъ въ края на 1036 или въ нач. на 1037 г. — Ср. В. Prokić, п. т., стр. 49.

2. Както видѣхме, споредъ думитѣ на Нила Доксопатра, излиза, че и въ негово още време (1143 г.) България получавала епископи (вм. архиепископи) отъ императора (ὕπο μὲν τοῦ βασιλέως λαμβάνουσιν ἐπισκόπους), а се ржкополагали отъ своитѣ собствени епископи (вж. тукъ по-горе, стр. 18, бел. 1); споредъ Ив. Скилица пъкъ, охридския архиепископъ се назначавалъ отъ императора (вж. тукъ предната бел. 1. — Ср. Skyl.-Cedr. ib. p. 611, (15); 659, (1): προχειρίζεται; p. 742, (20): προεβάλετο ὁ βασιλεὺς и най-сетне Г. Кодинъ казва, че „архиепископътъ на Първа Юстиниана Охридъ и на цѣла България“ се назначавалъ по сжция начинъ, както и цариградския патриархъ. Изборътъ пъкъ на последния ставалъ така: прибждващитѣ въ Цариградъ и нѣкои отъ близкосьседнитѣ архиереи представяли на императора имената на трима духовни лица, отъ които едно избиралъ императорътъ и, ако то нѣмало архиерейски санъ, ржкополагало се отъ архиереитѣ на цариградската църква (G. Codinus, De officialibus, ed. Bon. cap. 20, p. 101—105. — Ср. митроп. Симеонъ. п. т., стр. XXI). — Съпоставяйки известията на Н. Доксопатра и на Г. Кодина, би трѣбвало да приемемъ, че тримата кандидати за охридски архиепископъ сж били представяни отъ епископитѣ на охридската архиепископия, но не и отъ тѣхната срѣда, и отъ тия трима кандидати императорътъ назначавалъ единъ. Но отъ Дюканжовия списъкъ ясно личи, че въ действителностъ нищо подобно не ставало: изразътъ πρῶτος ἐκ 'Ρωμῳίων право говори не само за етническия произходъ на назначения архиепископъ, но и потвърждава, че последниятъ излизалъ отъ срѣдата не на висшето духовенство на охридската архиепископия, а на висшето духовенство на цариградската църква; очевидно, че кандидатитѣ се представлявали за назначение отъ цариградската патриаршия, и императорътъ назначавалъ единъ отъ тѣхъ за архиепископъ, или пъкъ лицето предварително се е опредѣляло отъ патриарха въ съгласие съ императора, и после само pro forma се представляли и други двама кандидати за назначение отъ последния. Трѣбва да предполагаеме, че така е станало назначението на архиепископъ Лѡва пафлагонецъ, приемника на Ивана Дебърски; впоследствие обаче лицето се опредѣляло

отъ патриарха и се назначавало направо отъ императора безъ каквито и да било кандидати-конкуренти. Така, както ще видимъ по-долу, е ставало назначението на по-сетнешните охридски архиепископи.

3. M. Psellos, ib., p. 61, (28-29); (22-24). — Zonaras, ib., p. 145, (4): ἀλλὰ σφίσι τὸ ἀναρχῶν ἐκώλυε τὸ ἐννόμηα.

4. M. Psellos, ib., p. 61, (15-16); (23-26).

5. За това подробно вж. тука по-долу, стр. 62 и сл.

6. В. Н. Златарски. История на българ. държава и пр., т. 1, ч. 2, стр. 676—679.

7. Подробно пакъ тамъ, стр. 748—754.

8. M. Psellos, ib., p. 64, и et 65, (3); вж. и тукъ по-долу, стр. 63.

9. Skyl.-Cedr., ib., p. 527, (6-11):

Πέτρος τις Βούλγαρος, Δελεάνος τὴν
προσηγορίαν δοῦλος Βυζαντίου τινὸς ἀνδρὸς ἀποδράς ἐκ τῆς πόλεως ἐπλανᾶτο ἐν
Βουλγαρίᾳ καὶ υἱὸν ἑαυτὸν ἐφήμιζε Ῥωμανοῦ τοῦ υἱοῦ τοῦ Σαμουήλ.

10. Zonaras, ib., p. 145, (4-11):

ἄνθρωπος δὲ τις ἄσημος μὲν τὸ γένος, Δολιάνος
καλούμενος, δόλου δὲ μεστὸς καὶ θεινότητος, υἱὸν ἑαυτὸν ἐπιφήμιζας τοῦ Ἀαρών, ὃς
τοῦ Σαμουήλ τοῦ ἄρξαντος τοῦ ἔθνους ἦν ἀδελφός, ἐκ Βυζαντίου, ὧς λέγεται, ἀπο-
δράς, καὶ πείσας τὸ ἔθνος παῖς εἶναι τοῦ Ἀαρών, ἐξ ἡμιγάμου ἐκείνου γενόμενος,
ἀλλ' οὐκ ἐξ ἐννόμου εὐνῆς, εἰς βασιλέα τοῖς βαρβάροις ἡρέθη.

— Ср. старобъл. преводъ „Лѣтописи Симеона Метафраста и Логотета“, изд. В. И. Срезневскаго, стр. 167.

11. K. Krumbacher. Geschichte der byzantinischen Litteratur. 2-te Aufl. S. 373.

12. F. Rački, Borba južnih Slovena za državnu neodvistnost u X vijeku, Rad jugoslov. Akademije. kn. XXV (1873), str. 225.

13. B. Prokić, п. т., стр. 31, № 24; стр. 36, № 62. — Тукъ подъ маджарски кралъ трѣбва да се разбира Св. Стефанъ I (997—1038), а не първиятъ херцогъ или воевода Гейза (972—997), както предполага Ф. Шиичъ (Geschichte der Kroaten. Zagreb 1917, S. 201, а сжщо въ Povijest hrvata u vrljeme narodnih vladara. Zagreb 1925, str. 480), а следъ него и Г. Фехеръ (Влиянието на българската черква въ Маджарско. Сборникъ В. Н. Златарски. София 1926. стр. 490), защото 1. Гейза не е билъ кралъ и 2. защото този бракъ е могълъ да се свърже, само следъ като Самуилъ станалъ царъ, следов. подиръ 997 год., когато Гейза бѣше вече умрѣлъ, и въ царуването на св. Стефана I, който билъ коронясанъ за кралъ на 15. августъ 1000 год., а оттука и въпросниятъ бракъ може да се отнесе най-рано следъ тая дата. Наистина, ние не знаемъ, колко дъщери е ималъ св. Стефанъ I, когато Гейза е ималъ нѣколко такива; ако пъкъ приемемъ, че Гавриилъ-Радомиръ билъ жененъ за нѣкоя отъ сестритѣ на св. Стефана I, тогава ще трѣбва да допуснемъ, че въ прибавката къмъ Скилица има грѣшка, т. е. вм. дъщеря трѣбва да стои „сестра“, което едвали е възможно, защото тия прибавки изобщо сж излѣзли отъ ржката на лице, еп. Михаилъ Дѣволски, който е билъ добре осведоменъ за

членовeтѣ на последния български царски родъ. За това вж. W. N. Zlatarski, Wer war Peter Deljan? *Mélanges de Philologie offerts à M. J. J. Mikkola* (Annales Academiae Scientiarum Fennicae. B. XXVII (1932), S. 358—360.

14. В. Н. Златарски, История на Българ. държава и пр. т. I, ч. 2, стр. 709—710. Може би, тия близки и приятелски отношения на св. Стефана I съ византийския императоръ и да сѣ били главната причина, задето Гавриилъ намразилъ и напѣдилъ първата си жена — маджаркинята.

15. Дали не трѣбва него да видимъ въ споменувания отъ Скилица по погрѣшка „незаконороденъ синъ на Самуила“ (вж. Skyl.-Cedr., ib., p. 468, (18-19): ὁ νοθογενής υἱός τοῦ Σαμουήλ. — Ср. В. Н. Златарски, п. т., стр. 778.

16. Това име се срѣща въ следнитѣ форми: Δελεάνος (Skyl.-Cedr. ib., p. 527, (6) squ.), Δελιάνος (Strategicon, ib., p. 28, (11) et 97, (14)), Δολεάνος (Skyl.-Cedr. ib., p. 715, (7)), Δολιάνος (M. Psellos, ib., p. 61, (19) et 65, (24). — Zonaras, ib., p. 145, (5)) и Долианъ (въ старобългар. преводъ на продължителя на Симеона Логотета, п. т., стр. 167). Но наредъ съ тия форми срѣща се Ὁδελεάνος (B. Prokić, п. т., стр. 36, № № 60 и 64), което, очевидно, се е получило отъ ὁ Δελεάνος; но отъ него е произлѣзло и „порекло Оделънъ“ на българския царъ Гаган’а,” който се споменува въ лѣтописа-апокрифъ „Сказаніе Исаіе пророка“ (Споменик сръб. Ак., III (1890), стр. 193) и се приема за Петра Дѣлянъ (вж. С. Jireček, Das christliche Element in der topographischen Nomenclatur der Balkanländer. SBWA, B.1. CXXXVI. S. - Ab. Wien 1897, S. 90—91). Обстоятелството, че звукътъ еа е предаденъ правилно чрезъ ѣ, докато въ другитѣ форми стои иа = ѣа = я, показва, че авторътъ на „Сказанието“ е заимствувалъ това име отъ грѣцки изворъ; очевидно, най-вѣрната форма е Δελιάνος - Дѣлянъ, отъ което произлиза днеш. Дѣлю, Дѣлю, Дѣлчо по аналогия съ Велянъ, Велю, Велчо.

17. M. Psellus, ip., p. 61, (19-21): οὐκ οἶδα εἴτε πατρόθεν τῆς τοιαύτης προσηγορίας κληρονομίας εἶθ' ἑαυτῷ τὴν κλίσιν ἐπευφημήσας.

18. Skyl.-Cedr. ib. 527, (6).

19. Zonaras, ib., p. 145, (5).

20. Както мисли Йор. Ивановъ, вж. Произходътъ на царъ Самуиловия родъ. Сборникъ В. Н. Златарски. София 1925, стр. 59—60.

21. Вж. F. Dvornik, Deux inscriptions gréco-bulgares de Philippes. Bulletin de Correspondance Hellénique. LH (1928), p. 128—129.

22. W. N. Zlatarski, Wer war Peter Deljan? п. т. стр. 362—363.

23. M. Psellus, ib., p. 61, (6-11).

24. Zonaras, ib., p. 144, (31)—145, (4).

25. M. Psellus, ib., p. 61, (24-26), (34-36).

26. Skyl.-Cedr., ib. 530, (9-15); вж. и тукъ по-горе, стр. 27, бел. 1.

27. M. Psellus, ib., p. 61, (36)—62, (4). — Skyl.-Cedr. ib., p. 527, (7-14).

28. Skyl.-Cedr. ib., p. 527, (15-18).

29. Skyl.-Cedr. ib., p. 527, (18) — 528, (3).

30. Skyl.-Cedr. ib., p. 528, (3-13). — Zonaras, ib., p. 145, (13-24).

31. ὁ ἐρίθακος — птица отъ рода на папала.

32. Тая сцена е представена у Зонара по-другояче, а въ старобългар. преводъ на продължението на Симеона Метафраста и Логотета, което е нищо друго, освенъ букваленъ преводъ отъ Зонара, сж направени и други измѣнения, поради това тукъ ще приведемъ паралелно и двѣтъ мѣста:

Zonaras, ib. p. 145, ²⁴—146, ⁴

Старобългар. преводъ, п. т., стр. 168.

ἀλλὰ δόλφ μεταῆλθεν ὁ Δολιάνος
τὸν ἀντικαθιστάμενον. μετακαλεῖται γὰρ
αὐτὸν ἐπὶ κοινωνία τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς
πρὸς Ῥωμαίους μάχης· καὶ ὅς πεῖθεται·
ἐπεὶ οὖν ἠνώθησαν ἀμφω οἱ ἀρχηγοὶ
καὶ τὸ πλῆθος τῶν Βουλγάρων συνή-
θροιστο, ὁ Δολιάνος πρὸς τοὺς συνειλεγ-
μένους ἔφη μὴ ἂν ποτε σωθῆσεσθαι τὸ
τῶν Βουλγάρων ἔθνος ὑπ' ἀρχηγῶν
δυοῖν κυβερνώμενον, καὶ „εἰ τὴν σωτη-
ρίαν ὑμῶν βούλεσθε, τὸν ἕνα ἐξ ἡμῶν
ποιήσατε ἐκποδῶν. εἰ μὲν οὖν ἐμὲ τοῦ
γένους εἶναι τοῦ Σαμουὴλ οἴδατε, ἀποσ-
κευάσασθε τὸν Τσιχομηρὸν· εἰ δ' οὐ τοῦ-
το, αὐτῷ μὲν ἑαυτοῦς ὑποτάξατε, ἐμὲ
δ' ἐκ μέσου ποιήσατε,

Нж прѣмнѡже лѣстїж До-
лианъ Тихомира; призна во его
на опшенїе властїи и брани Грѣ-
честѣх; онъ же послоуша его;
и понеже оубо състастасѡ оба
црѣк и множ(ь)ство Българскее
събрасѡ, Долианъ къ събрав-
шїимсѡ рече: не можеть нико-
ли же свободитисѡ Българскыи
языкъ, двѣма княземѡ водим,
аще оубо своемоу спсєнїю хв-
щете, то единого ѿ наю воз-
мете ѿ срѣды, и аще мене ѿ
рода Самоуїлева сжщѡ вѣсте
то изврѣсѣте Тихомира, аще
ли того, то повннѣтисѡ мою,
а мене ѿложите,

т. е. „но Дѣлянъ съ хитрость наказаль противопоставящия се (Тихомира). Защото той го приканва къмъ общность въ властѣта и борбата противъ ромейтъ; и тоя се съгласява. И тъй, когато двамата началници (оба црѣ) се срещнали и множество българѣ“ се събрали, Дѣлянъ казалъ къмъ събралитѣ се, че българскиятъ народъ, управляванъ отъ двама началници (кнѣзема), не би могълъ никога да се спаси (свободитисѡ); „ако желаете спасението си, то отстранете едното отъ насъ; и тъй, ако знаете, че азъ съмъ отъ рода на Самоуїла, то отстранете (изврѣсѣте) Тихомира; ако ли това не е [възможно], то подчинете се нему, а мене отстранете“.

33. Skyl.-Cedr. ib., p. 528, (13)—529, (3). — Zonaras, ib., p. 145, (24)—146, (6). — Споредъ старобългар. преводъ на Симеона Метафраста, Тихомиръ билъ съсѣченъ. Пак. т. стр. 168.

34. B. Prokić, ib., p. 36, № 64: ἀποστέλλει γε μὴν καὶ καθαιρεῖ τό φρούριον Βασιλίδᾱ.

35. B. H. Златарски, История на българ. държава, I, ч. 2., стр. 779.

36. Skyl.-Cedr., ib., p. 521, (22-23).

37. M. Attaleiates, ib. p. 9, (20-21): καὶ μόνους τοὺς ἐν αὐλῇ σωματοφύλακας ἔχοντα.

38. Skyl.-Cedr., p. 529, (3-10).

39. В. Н. Златарски, п. т., стр. 758, 780—784.

40. F. Rački, каз. съч. п. т., стр. 229.

41. У Скилица стои изразъ *tón λεγόμενον Καυκάνον*, отъ който ясно личи, 1. че *καυκάνος* не е собствено лично име и 2. че Петъръ Дѣлянъ усвоилъ старата българска държавна организация. Впрочемъ тая длъжностъ е съществувала и при приемницѣ на Самуила. Вж. В. Н. Златарски, п. т., стр. 745 и 755.

42. За това вж. тукъ по-долу, стр. 58 и бел. 2

43. Skyl.-Cedr. ib., p. 529, (16-22).

44. Ibidem, p. 529, (22)—530, (9). — Zonaras, ib., p. 146, (6-11), който съвсемъ накратко излага горнитѣ събития.

45. Н. Скабалановичъ, п. т., стр. 33—35.

46. Skyl.-Cedr., ib., p. 522, (9)— 525, (16).

47. Собствено Димитриада се намирала въ южна Тесалия, а не въ Еллада; обаче въ византийско време въ тема Еллада е влизала по-големата частъ на стара Тесалия, а въ XI. вѣкъ къмъ нея билъ присъединенъ и Пелопонесъ, който дотогава билъ отдѣлна тема. — В. Г. Васильевскій, Совѣты и пр., п. т., стр. 274. — Н. Скабалановичъ, п. т., стр. 222 и бел. 6.

48. Солунски дука тогава билъ братанецътъ (*ἀνεψιός*) на императора, патриций Константинъ. Вж. Skyl.-Cedr., ib., p. 522, (1-2) и тукъ по-долу, стр. 66. — Н. Скабалановичъ, п. т., стр. 223, бел. 5.

49. Пантеоти (*πανθεώται*) били единъ родъ войска. Самото име *Ζελέ* много напомня боготуръ-боила *Тзѣла* въ надписа на ханъ Маламира. Вж. Абоба-Плиска, п. т., стр. 191.

50. Strategicon, ib., p. 28, (9-13). § 75 подъ надсловъ: „Другъ разказъ за превземане на крепостъ съ хитростъ”. — Ср. В. Г. Васильевскій, Совѣты и пр., п. т., стр. 273—274.

51. Вж. В. Г. Васильевскій, Варяго-русская и варяго-английская дружина въ Кон-полѣ. Труды его, т. I, стр. 272-275 и тукъ по-долу, стр. 77.

52. Това име на грѣцки е предадено: *Ἀλλουσιάνος* (M. Psellus, ib., p. 63, (30)), *Ἀλουσίανος* (M. Attaleiates, ib., p. 123, (11)), *Ἀλουσιάνος* (Skyl.-Cedr., ib., p. 531, (9); 532, (19), (29); 533, (2). — Zonaras, ib., p. 146, (12); 148, (2). — M. Psellus, ib., p. 64, 1, (7)); *Алѹсианъ* (вж. преводъ на Симеонъ-Логотетовата хроника, стр. 168—169), *Alusianus* (Matthieu d'Edesse, ib., p. 34, 35, 40 et 164) и *Ἀλουϊσιανός* (Skyl.-Cedr., ib., p. 678, (22)). — Що се отнася до етническия произходъ на това име, то едва ли може то да се приеме за арменско, защото, както се каза (вж. тукъ по-горе, стр. 49), нѣма арменско собствено име изобщо, което да свършва на *а н ъ* или *я н ъ*; това окончание носятъ само фамилнитѣ имена, и то отговаря на нашитѣ *о в ъ* или *е в ъ*. Недавно биде обнародванъ единъ моливдовуль на сжщия Алусианъ, на чието лице е изобразенъ архангелъ Михаилъ, а на opakото се чето следниятъ надписъ: *Συνοστράτεу(ε) κ(αί) προμάχ(ου) Ἀλουσιάνω*, т.е. „Архангелъ Михаиле, потеглай въ походъ (или на война) и завързвай бой заедно съ Алусиана” (Вж. В. Н. Златарски, Моливдовультъ на Алусиана. Изв. Истор. Д-во, кн. X (1930), стр. 49—50). Възъ основа на авторитетното мнение на покойния Г. Шльомберже (*Sigillographie*, p. 21), че почти всички личности, които носятъ името

Михаилъ, тъй широко употребявано въ Византия, изображаватъ на печатитѣ си тъкмо своя патронъ, архангелъ Михаила, ние изказахме предположението, че кръстното име на Алусиана е било Михаилъ, т. е. че и той е носилъ двойно име, както и другитѣ членове на последния български царски родъ отъ първото царство, като Гавриилъ-Радомиръ, Иванъ-Владиславъ, Петъръ Дѣлянъ, отъ които имена първото било кръстно, църковно име, а второто — народно българско име. Вж. п. т., стр. 62—63.

53. Skyl.-Cedr. ib., p. 470, (6) и допълнение къмъ него у В. Prokić, п. т., стр. 34, § 41. — За недоразуменията около личността на Алусиана вж. тукъ въ края Притурка № 1: „Гръшкитѣ около личността на Алусиана“.

54. В. Н. Златарски, Де се намиралъ гр. Дѣволъ. Изв. И Д-во кн. V (1922), стр. 41.

55. Подробно за това име вж. пакъ тамъ, стр. 54—55.

56. Skyl.-Cedr. ib., p. 469, (4-6); (11-24). — В. Prokić, п. т., стр. 33, § 46; 34, § 47. — Zonnaras. ib., p. 138, (16-21). — В. Н. Златарски, История на българ. държава т. I, ч. 2, стр. 779—780.

57. М. Psellus, ib., p. 64, (27): ἦν γάρ μοι ἕθας ὁ ἀνὴρ (Ἀλουσίανος) καὶ με ἡσπάζετο εὐμένως.

58. Ibidem, p. 63, (5)—64: ὁ χαριέστερος... τό τε ἦθος καὶ τὴν γνώμην λαμπρός, καὶ τὴν τύχην ἐπίσημος.

59. Strategicon, ib. p. 22, (23): ὁ θαυμαστός ἐκείνος στρατιώτης.

60. Тая тема се намира на с.-из. отъ Кападокия и граничила на з. съ Букеларий, а на с. съ Пафлагония и Армениакъ. — Н. Скаблановичъ, п. т. стр. 208.

61. Тая тема се намирала на з. отъ Ани и Карсъ. — Н. Скаблановичъ, п. т., стр. 203.

62. Skyl.-Cedr., ib., p. 531, (9).

63. М. Psellus, ib., p. 64, (7-13). — Zonaras, ib., p. 146, (31)—147, (4), представя работата така, че Алусианъ, следъ като се спрѣчкалъ съ императора, билъ осъденъ да си остава вкъщи, да не дохожда въ царския дворецъ и съвсемъ да не влиза въ Цариградъ, освенъ ако му бжде разрешенъ вхождътъ, поради което той падналъ духомъ.

64. Skyl.-Cedr. ib., p. 531, (12-17).

65. М. Psellus, ib., p. 61, (28-29).

66. Така М. Пселлъ нарича Петра Дѣлянъ, споредъ думитѣ на самия Алусианъ, но това не е вѣрно, защото, както видѣхме, наистина билъ отъ царски родъ, понеже баща му Гавриилъ-Радомиръ, Самуиловиятъ синъ и наследникъ, билъ царъ; за невѣрнитѣ съобщения на М. Пселла вж. тукъ по-горе, стр. 44.

67. М. Psellus, ib., p. 64, (13-32).

68. Патриций Василий Теодороканъ, единъ отъ виднитѣ тогава византийски пълноводци, въ това време се намиралъ въ италиянскитѣ владения на Византия, кждето той билъ изпратенъ заедно съ Георгия Маниакъ, назначенъ въ края на 1037 или въ нач. на 1038 год. за катепанъ на Италия, за борба противъ африканскитѣ араби, които вече заплашвали да отнематъ Сицилия. Но, когато Георги Маниакъ оскърбилъ въ 1040 год. царския зетъ Стефана Калафата, началникъ на византийската флота, той билъ отстраненъ отъ тая длъжностъ и заедно съ Василия Теодорокана били арестувани. — Skyl.-Cedr. ib., p. 522—523. — A. Gfrörer, Byzantinische

Geschichten. Bd. III. Graz 1877, S. 183—184. — Скабалановичъ, п. т., стр. 212. — Подиръ три години (1043), когато Маниакъ, следъ новото му назначение за дука на Италия, възстаналъ и се обявилъ за императоръ въ 1043 г., Теодороканъ билъ назначенъ за дука на Италия въ чинъ магистеръ и му било възложено да потуши възстанието на Маниака. Но той билъ смѣненъ още на следната 1044 година. — Скабалановичъ, п. т., стр. 214—216. — Вж. тукъ по-долу, стр. 83.

69. M. Psellus, *ib.*, p. 64, (13-24). — Skyl.-Cedr, *ib.*, p. 531, (16-20). — Zonaras, *ib.*, p. 147, (4-11).

70. M. Psellus, *ib.*, p. 64, (30)—65, (33). — Zonaras, *ib.*, p. 147, (11)—148, (2).

71. Споредъ В. Г. Васильевски (Совѣты и пр. п. т., стр. 150—151), който допуска, че норвежецътъ Харалдъ Хардрадъ е участвувалъ въ отбиването на българитѣ отъ Солунъ, подъ тоя изразъ се разбира скандинаво-нормандския отредъ на последния. Но нито едното, нито другото твърдение на В. Г. Васильевски не сж приемливи. Вж. тукъ Притурка № 2: “Участвувалъ ли е Харалдъ Хардрадъ при отбраната на Солунъ противъ Алусиана въ 1040 год.?”

72. Skyl.-Cedr. *ib.*, p. 531, (23)—532, (20). — F. Rački, *каз. съч.*, п. т., стр. 230—231.

73. Гръцкиятъ текстъ гласи: Θεσσαλονίκη πόλις ἐστὶν ἐπὶ... πολυάνθρωπος... μετὰ πλήθους πολλοῦ κτλ. (Strategicon, *ib.*, p. 22, (9)). Първоначално В. Г. Васильевски прочелъ това развалено мѣсто ἐπὶ πολλυάνος и го попълнилъ: ἐπελθὼν Ἀλουσιάνος (Совѣты и пр., п. т., стр. 258), което е твърде вѣроятно, защото първото приставно изречение нѣма казуемо; ние държимъ тая поправка.

74. Strategicon, *ib.*, p. 22, (9-14). — В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 257—259.

75. За отбелязване е, че това чудо не се намира въ сборника отъ чудесата на св. Димитра, написанъ отъ Ивана Ставракия, хартофилакса на църквата св. Димитъръ въ Солунъ (XIII. в.).

76. М. Пселлъ (*ib.*, p. 65, (24-26)), който нищо не споменува за каквато и да било гощавка, твърди, че Алусианъ хваналъ Дѣляна безъ всѣкакъвъ шумъ (ἄθροον) и самъ изведнажъ го лишилъ отъ носа и очитѣ, като си послужилъ при това съ готварски ножъ (μαγειρική σφαγίδι). — Skyl.-Cedr., *ib.*, p. 532, (23)—533, (5). — Zonaras, *ib.* p. 148, (3-7). — F. Rački, *каз. съч.*, п. т., стр. 231—232.

77. M. Psellus, *ib.*, p. 65, (30)—66, (3). — Skyl.-Cedr. *ib.*, p. 533 (2-8). — Zonaras, *ib.* 148, (7-18).

78. Отъ направеното тукъ изложение за личността и дейността на Алусиана става явно, че и споменатиятъ неговъ моливдовуль (вж. тукъ по-горе, стр. 60, бел. 1) могълъ е да бжде приготвенъ презъ първата половина на XI. вѣкъ, и то не по-късно отъ 1041 год., откакъ Алусианъ изчезва отъ страницитѣ на историята, но не и по-рано отъ 1039 год. Това се доказва отъ съдържанието на неговия надписъ. Както видѣхме, Алусианъ призовава архангелъ Михаила да го съпровожда презъ време на походъ или война и да се сражава заедно съ него въ бой, т. е. да го защитава. Тоя апелъ показва, 1. че Алусианъ не билъ вече на византийска служба, когато правилъ тоя печатъ, защото, докато почти на всички оловени печати отъ сѣщия характеръ се даватъ въ надписа всѣкога чинътъ и длѣжността на притежателитѣ имъ, или пъкъ едно отъ дветѣ, нашиятъ моливдовуль нѣма нито единия, нито другата, и 2. че Алусианъ направилъ тоя печатъ въ такова време, когато той се е намиралъ постоянно въ опасностъ, а това е било времето, когато той е билъ въ България. Тия две данни ни даватъ достатѣчно основание да отнесемъ моливдовула къмъ периода между 1039 и 1041 години. Самото съдържание на надписа, което може и трѣбва да се смѣта за едничко (unicum) въ византийската сигиллография, защото то не се срѣща, доколкото можяхме да направимъ справки, на другъ печатъ, свидетелствува, че то е индивидуално, т. е. че то стои вънъ отъ шаблонната форма и е свързано само

съ личността на Алусиана, а това показва от своя страна, че той съвсем не е билъ войнственъ, не билъ способенъ и опитенъ пълководецъ, както показватъ неговитъ военни несполуки, макаръ Кекавменъ, както видѣхме, и да го нарича „удивителенъ войникъ“, нито е билъ закаленъ въ боеветъ съ турцитъ, както братъ му Ааронъ въ Васпураканъ и после въ Иверия и синоветъ му Василий и Самуилъ (за тѣхъ вж. тукъ по-долу, стр. 127—8), защото турскитъ нападения на източнитъ области на империята започнали тепърва отъ 1048 год., когато Алусианъ не билъ вече на служба. Вж. В. Н. Златарски, Моливдовулътъ на Алусиана, п. т., стр. 61—62.

79. Skyl.-Cedr., ib., p. 521, (22-23). За това вж. по-долу, стр. 80, бел. 3.

80. M. Psellus, ib., p. 62, (5-39).

81. Ibidem, p. 63, (2-19).

82. В. Г. Васильевскій, Дѣйствительная исторія Гаральда и его Веринговъ въ Константинополѣ. Вж. Труды его, т. I, стр. 258—288. — Отъ сѣщия, Совѣты и пр., п. т., стр. 330—342. — Понеже за Харалдъ Хардрада ние изключително се ползуваме отъ изследваніята на В. Г. Васильевски, считаме за необходимо да предадемъ тука неговия възгледъ върху исландскитъ саги и пѣсни като исторически извори. „Сѣщността му, пише Васильевски, се заключава въ това, че сагитъ, които съставятъ продуктъ отъ личното творчество на по-късни приказвачи, никакъ не могатъ да се считатъ за чисто-исторически материалъ, защото сагосъставителитъ сж давали твърде много свобода и на своята фантазия, на своитъ полуучени комбинации; но ако сагитъ не могатъ да се считатъ за старовремско предание, което неизмѣнно се е запазило и преминавало отъ поколѣние на поколѣние, отъ уста въ уста и само отпосле е било записано, то все пакъ тѣ съдържатъ въ себе си нѣкои елементи отъ такова предание — въ ония откъслечи отъ пѣснитъ на скалдитъ, които често се привождатъ въ видъ на доказателства или украшения на прозаичното повествуване. Относно пѣснитъ, приписвани обикновено на пѣвци съвременници съ възпѣванитъ герои, съвършено справедливо трѣбва да се допустне, че тѣ, благодарение на своята поетическа форма, могли сж да достигнатъ неизмѣнени отъ X. и XI. вѣкове до XIII. и XIV., до епохата на сагосъставителитъ. Да се не върва на приказка или сага и да се върва на пѣсень — това е принципътъ, о който ние се придържахме въ своето опитване да възстановимъ истинската история на Харалда“ (п. т., стр. 331. Ср. и Труды, т. I, стр. 181—194; 221—257). — Г. Ф. Герцбергъ, п. т., стр. 211—212. — За Харалдъ Хардрада вж. Н. Т. Бѣляевъ, Рорикъ Ютландскій и Рюрикъ Начальной лѣтописи. Сборникъ Семинарія имени Н. П. Кондакова, III (1929), стр. 265—268.

83. Собствено има две най-подробни редакции на Харалдовата сага, въ които се срѣща тоя разказъ. Ние привеждаме съдържанието на разказа, както то е предадено отъ В. Г. Васильевски, защото не можахме да имаме подъ рѣка самия му оригиналъ.

84. В. Г. Васильевскій, Труды, т. I, стр. 268—269. — Совѣты и пр. п. т., стр. 336.

85. А че той е участвувалъ само тукъ, но не и въ отбраната на Солунъ противъ българитъ подъ началството на Алусиана въпрѣки твърдението на В. Г. Васильевски, вж. тукъ Притурка № 2: „Участвувалъ ли е Харалдъ Хардрадъ при отбраната на Солунъ противъ Алусиана въ 1040 г.?”

86. Strategicon, ib., p. 97, (17-18). Тоя Никулица билъ синъ на известния Никулица, съратника и другаря на царъ Самуила въ борбата съ Василия II. — (вж. В. Г. Васильевскій, Совѣты, п. т. стр; 124 (83), 324—25. — В. Н. Златарски, История, т. I, ч. 2, стр. 651—2, 718—19).

87. Колкото и да сж лошо запазени тия надписи и четенето имъ да се смѣта за гадателно, все пакъ даденитѣ отъ датския ученъ Рафна четения и обяснения, които ги свързватъ съ българското възстание отъ 1040—41 г., както и мнението на Бугге, норвежски професоръ и добъръ познавачъ на руническитѣ писма, какво тия надписи сж начертани около половината на XI. вѣкъ отъ нѣкой варягъ шведецъ (вж. по това подробно В. Г. Васильевскій, Совѣты и пр., п. т. стр. 340, бел. 1), а главното е, че досега не е предлагано друго четене и обяснение на тия надписи, ни даватъ достатъчно основание да ги използваме, както и В. Г. Васильевски, който напълно приема четенето на Рафна (вж. Труды, т. I, стр. 272—279), при обяснението на събитията и фактитѣ отъ усмириенето на българското възстание, свързано съ името на Харалда.

88. В. Г. Васильевскій, Труды, п. т., стр. 272.

89. Каква е била по-нататъшната сждба на Петра Дѣляна, не се знае. — Въ лѣтописа — апокрифъ „Сказаніе Исаіе пророка“ къмъ края четемъ следния пасажъ:

**И ПОТОМЪ ИЗЫДЕ ИНЪ ЦАРЬ, ИМЕНЕМЪ ГАГѦ, А
ПЕРЕКЛО МОУ ОДЕЛѦНЪ, КРАСЪ СЪКЛО. И ТЫН ПРѢИМЪ ЦАРЬСТВО БЛѢГАР-
СКОЕ И ГРѢЧЬСКОЕ. И ПОГОУБИ ВЪ КОУМИДѢ ДВА ГРѢ, ЕЖЕ БѢХУОУ ВЪ
ОВОМЪ ПОЛѢ МОРЕѢ. И СЪЗДА .Г. ГРАДОВЕ ВЪ ЗЕМЛИ БЛѢГАРСКОИ: А.
ЧРѢВІНЪ .Б. НѢБРЪ .Г. ШТИПЪ. И ТОУ ЦАРЬСТВОВА ЛѢТЪ .КІ. И
ОУСѢЖКОВІНЪ БѢ ОТЪ ИНОПЛЕМЕНИКА НА ОУЧЕ ПОЛЕ**

(Споменик срб. Ак. III (1890), стр. 193). Както се каза по-горе, въ прозвището на тоя царь Гаганъ-Оделѣнъ виждатъ нашия Петра Дѣлянъ, „царя на българското възстание (1040—1041) противъ императоръ Михаила Пафлагонъ“ (С. Jireček, Das Christ. Element etc. S.-Ab. S. 90—91). И наистина, само прозвището му и титлата царь сочатъ къмъ Петра Дѣлянъ, защото нито една отъ даннитѣ въ горния пасажъ не подхожда къмъ неговата дейность, дори ако сблизимъ името Гаганъ съ нарицателното χαράνος съ изключение, може би, само на това, че е царувалъ надъ българска и грѣцка земя и че главата му била отсѣчена (sic!) отъ иноплеменникъ, въ когото, може би, ще трѣбва да видимъ Харалдъ Хардрада, на Овче поле, което, наистина, се намира въ района на неговитѣ военни действия, когато както областъта Кумида, тъй и другитѣ ужъ отъ него основани градове нѣматъ нищо общо съ неговата дейность.

90. Skyl.-Cedr., ib., p. 533, (8-16). — F. Rački, каз. съч., п. т., стр. 232. — За то дѣца, атоз вж. В. Н. Златарски, История и пр. I, ч. 2, стр. 731, бел. 1.

91. M. Attaleiates, ib., p. 10, (4-6).

92. Понеже авторътъ на тоя разказъ, когато говори за Боянската крепость, употребява думата то кáотров, а тукъ е турилъ думата ή πόλις, то, очевидно, подъ тая дума трѣбва да се разбира гр. Триадица — Сръдецъ.

93. Strategicon, ib., p. 32, (2-12). — В. Г. Васильевскій, Совѣты и пр. п. т., стр. 282—283. — Ср. В. Н. Златарски, История и пр. 1, ч. 2, стр. 758.

94. Изобщо трѣбва да се забележи, че византийскитѣ хронисти и историци не даватъ почти никакви подробности за усмириенето на българското възстание въ 1040/41 год. Така, докато Аталиатъ и Скилица-Кедринъ даватъ по нѣкой фактъ, макаръ и незначителенъ, както видѣхме, М. Пселлъ се ограничава само съ следнитѣ думи:

τὸ γὰρ τοι ἔθνος, δια-
φόροις πολέμοις διεσπασμένον ἦδη καὶ οὕτω τετυχικός ἄρχοντος, τρέπεται τε καὶ κα-
ταπολεμεῖ καὶ ὑπήκοον αὖθις τῆς ἀφ' ἧς ἀπεστάτης τίθηται,

т. е. „а народътъ (български), който бѣ разнебитенъ въ разни битки и не бѣ получилъ още управитель, той (императорътъ) разбива и побеждава и покорява отново на оная (власть), отъ която той (народътъ) бѣ отпадналъ” (ib. p. 66, (3-6)). — Зонара пъкъ, като парафразираща Пселла, пише:

ὁ δὲ βασιλεὺς ἐπαίει τῷ ἔθνει εὐθὺς, τὸ
δὲ ἀναρχον ὄν καὶ διεσπαρμένον οὐ δυσέργως καταπολεμηθὲν αὖθις τῇ τῶν Ῥωμαίων
ἡγεμονίᾳ ὑπέκυψε,

т. е. „императорътъ право напада народа, който бѣше безъ началникъ и се бѣ разбѣгалъ, победенъ безпрѣчно, подчинилъ се на ромейската върховна власть” (ib. p. 148, (13-16)).

95. M. Attaleiates, ib., p. 10, (7-11).

96. Ibidem, p. 10, (10-11): τὰ ἐν ταυτῇ καταστησάμενος πράγματα. — Skyl.-Cedr. ib. p. 533, (15-16): καὶ καταστησάμενος πάντα τὰ ἐν Βουλγαρίᾳ, καὶ στρατηγούς ἐν τοῖς θέμασι τάξας. Последното изречение би могло да се изтълкува така, че то се отнася и къмъ България; обаче такова тълкуване ще бѣде погрѣшно, защото второто изречение стои съвсемъ отдѣлно и нѣма никакво отношение къмъ първото; затова подъ тὰ θέματα трѣбва да се разбираатъ ония теми, въ които се бѣ разпространило възстанието, а именно: дирархийската, никополската и елладската. За това вж. тукъ по-горе.

97. Strategicon, ib., p. 97, (17-20): ἐλθόντων δὲ ἡμῶν ἐν Μεσίου πόλει, ἀμειβόμενος αὐτῷ ὁ βασιλεὺς ὑπὲρ ὧν ἀγωνίσατο ἐτίμησεν αὐτόν σπαθαροκανδιδάτην. — В. Г. Васильевскій, Совѣты и пр., п. т., стр. 326—327.

98. В. Г. Васильевскій, Труды, п. т., I, стр. 268. — Совѣты и пр., п. т., стр. 335. — Считаме за не безинтересно да приведемъ тукъ и самото осмистишие на исландски, латински и български:

Hvást frá ek Haugi et naesta
hlífel á gram drífa,
en Bolgara brennir
braedhr sinum vel taedi;
Skildhist hann ok huldhi
hjámsetr gamall vetra,
tiggi tólf ok thriggia
traudhr víðh Olaf daudhan.

Audivi, vehementem procellam
Clypei proxime Högum in regem
ingruisse, Bulgarorum vero incendiator
fratri suo strenue opem tulit;
Rex natus annos tres et
duodecim a mortuo Olavo
disjunctus est invitus
et sedem galeae (id est caput) occuluit

Чухъ азъ, че силната буря на Клипея
близо до Хьогъ нападнала краля,
а опустошительтъ български
бързо на своя братъ помощъ донесълъ;
кральтъ на петнайсетъ отъ рождение
години отъ умрълия Олафа
раздѣлилъ се неохотно
и на шлема мѣстото (т. е. главата) утаилъ.

99. M. Psellus, ib., p. 66, (6-21), ето какъ описва триумфалното влизане въ Цариградъ: „и блестящъ той потегля за столицата, като водѣше много пленници и, разбира се, най-важнитѣ у тѣхъ и самия незаконнороденъ за тѣхъ началникъ съ отрѣзанъ носъ и извадени очи. — И тѣй той влиза блестящъ, следъ като цѣлиятъ градъ се бѣ иссипаль (на улицитѣ) за него. И азъ го видѣхъ тогава олюляващъ се на коня, като въ носило. Прѣститѣ, които държаха поводитѣ му, приличаха на прѣститѣ на гигантитѣ, защото всѣка ржка достигаше голѣма дебелина и величина (дотолюва се бѣ влошило сърдцето му), а лицето не спазваше нито следа отъ предишния образъ. И така донесенъ въ столицата, той повежда блестящъ триумфъ, като прекара презъ срѣдата на театъра пленницитѣ и показа на ромеитѣ, че душевното напрежение изправя трупове, а ревността къмъ хубавото побеждава тѣлесната слабостъ”. — M. Attaleiates, ib., p. 10, (11-12). — Skyl.-Cedr, ib., p. 533, (17-18). — Zonaras, ib., p. 148, (16-19).

100. Н. Скабалановичъ, п. т., стр. 37—54.

101. M. Psellus, ib., p. 123, (7)—128, (31). — M. Attaleiates, ib., p. 8, (9)—9, (15); 18, (11)—19, (22). — Skyl.-Cedr. ib., p. 514, (6-17); 516, (16)—517 (12), 520, (1)-; 522, (9)—525, (10); 545, (13-6); 547, (10)—549 (15). — Zonaras, ib., p. 140, (5)—142, (6); 160, (10)—162, (13). — F. Raćki, каз. съч. п. т. стр. 236—237. — Н. Скабалановичъ, п. т., стр. 58—59; 212—216.

102. Skylitzes, ib., p. 551, (1)—555, (14). — Zonaras, ib., p. 167, (18)—169, (15). — Сводная лѣтопись, стр. 130—131. — Д. И. Иловайскій, Исторія Россіи. ч. I. Кіевскій періодъ. Москва 1876, стр. 98—100. — Ср. В. Н. Златарски, Политическото положение и пр., п. т., стр. 10. — Fr. Dölger, Regesten. ib. 2. Teil, p. 4, № 859; p. 7, № 875.

103. M. Psellus, ib., p. 145, (2-5):

ὁ δὲ γὰρ αὐτοκράτωρ καὶ τὰς δυνάμεις ἐκ
τῆς ἐψῆας ἀνακαλεῖται, καὶ ἐπειδὴ ταχίστα ἐπανελήλυθουσιν, κατὰ τῶν ἐσπερίων
ὁμοφύλων ὁμοῦ καὶ βαρβάρων ἀφίησιν.

104. Ibidem, d. 136, (50-34). Че Пселлъ е ималъ тукъ предъ видъ тъкмо българитѣ, се види отъ думитѣ му, че, когато българитѣ признали Петра Дѣлянъ за членъ отъ царския родъ, тѣ ἐπὶ τῆς ἀσπίδος ἀραντες τὴν ἀρχὴν αὐτῷ ἐγχειρίζουσιν (ib. p. 61, (34-36)). — Matthieu d'Edesse, Chronique (962—1136), traduit par E. Dulaurier, Paris 1858, p. 82, нарича тия “варвари” готи, но въ терминологията на Матей Едесски, готи сж едно и сжщо съ българии. — Ср. Н. Скабалановичъ, п. т., стр. 60, бел. 3.

105. M. Attaleiates, ib., p. 29, (4-14).

106. M. Psellus, ib., p. 123—146. — M. Attaleiates, ib., p. 22, (3)—30, (4). — Skyl.-Cedr. ib., p. 561, (14)—566, (14). — Zonaras, ib., p. 163, (17)—167, (7). — Н. Скабалановичъ, п. т., стр. 60-65.

Нашествието на печенѣзи, маджари и узи

Печенѣзитѣ отъ дълги години, както се каза, чергували между Днѣпъръ и делтата на Дунавъ, като извършвали оттука своитѣ нападения и грабежи въ съседнитѣ страни. Въ XI. вѣкъ тѣ силно били стѣснени, отъ една страна, отъ рускитѣ князе, [1] а отъ друга — отъ своитѣ съплеменници — узитѣ и куманитѣ, които още отъ Азия вървѣли по стѣпкитѣ имъ и ги тласкали къмъ западъ.

По-нова литература във връзка с печенегите и тяхната история през X—XI век у G. Moravcsik, *Byzantinoturcica*, I, 1958, стр. 89 сл.; срв. още А. С. Плетнева, Печенеги, торки и половцы в южнорусских степях, МИА, М. — Л., 1958; E. Stanescu, *Le crise du Bas-Danube byzantine, au cours de la seconde moitié de XI siècle*, Зборник радова Византолошког института, кн. IX, Београд, 1966, стр. 49—73; P. Diaconu, *Les Petchénègue au Bas-Danube*, Bucarest, 1970, стр. 1—158 (със списък на най-нови трудове по този въпрос).

Но към срѣдата на сѣщия вѣкъ тѣ почнали да страдатъ, освенъ отъ вѣншни врагове, и отъ вжтрешни размирици, които и послужили като поводъ за нахлуванията имъ откъмъ Дунавъ, въ българскитѣ земи. Тѣхниятъ хаганъ Тирахъ (или Тиракъ), синъ на Килтера (а по други Килдара), човѣкъ слабъ и страхливъ, почналъ силно да завижда на единъ отъ печенѣжкитѣ главатарѣ, на име Кегенъ, синъ на Валцара, който, макаръ и да не билъ отъ важенъ родъ, но се прославилъ съ военнитѣ си подвизи особено въ борбата съ узитѣ и се ползувалъ съ голѣма популярностъ въ народа. Като чувалъ и виждалъ това, Тирахъ се мжилъ душевно и търсилъ случай да го премахне, понеже се боялъ да му не отнеме властѣта. Кегенъ, който си билъ запазилъ живота отъ засадитѣ на Тираха, билъ принуденъ най-сетне да се спасява съ бѣгство въ Днепровскитѣ блатѣ; тамъ той се криелъ и въ сѣщото време чрезъ своитѣ роднини сполучилъ да привлѣче на своя страна отъ 13-тѣ колѣна, отъ които е състоялъ печенѣжкитъ народъ и всѣко отъ които носило името на своя прародителъ и главатаръ, две — своето на име Велемарнидъ, и друго — Пагуманидъ. Следъ това Кегенъ открито се противопоставилъ на Тираха, но, разбитъ въ тая неравна борба, той билъ принуденъ да търси прибѣжище на отсамния брѣгъ на Дунавъ. „Като дошелъ до Дръстъръ, пише Скилица, и се затворилъ заедно съ своитѣ хора (тѣ били 20 хиляди) на единъ рѣченъ островъ, обезпеченъ отъ засади, той известилъ архонта — мѣстния воевода, Михаила Аколутъ, и съобщилъ, кой е той, и, бѣгайки отъ какви нещастни случки, е дошелъ, и че желае доброволно да премине къмъ императора, обещавайки, че, ако бѣде приетъ, ще бѣде отъ голѣма полза за работитѣ му.” [2] Въ отговоръ на предварителното запитване въ Цариградъ, какъ да постѣпи въ случая, Михаилъ получилъ отъ императора заповѣдъ да приеме Кегена заедно съ неговитѣ хора, да имъ набави всичко необходимо, а самия него да изпрати въ Цариградъ, което било веднага извършено. Константинъ IX Мономахъ приелъ Кегена радушно и благосклонно и, следъ като последниятъ приелъ кръщението, въвелъ го въ чинъ патриций; освенъ това императорътъ му повѣрилъ управлението на три крепости, построени на „високия”, т. е. на българския брѣгъ на Дунава, и много земя въ северна България, на която се поселили 20-тѣ хиляди печенѣзи. По тоя начинъ Кегенъ билъ приетъ въ броя на ромейскитѣ приятели и съюзници. Следъ това билъ изпратенъ монахъ Евтимий при неговитѣ хора и извършилъ покръщението имъ въ водитѣ на Дунавъ, [3] съгласно съ обещанието на тѣхния главатаръ. Това е първото масово поселение на печенѣзи въ северна България (1048).

Този съюзникъ дошелъ за империята тъкмо на време, защото съ своитѣ тѣлпи той сега е могълъ да отблъсва нападенията на съплеменницитѣ си, които останали отвѣдъ Дунавъ. И наистина, Кегенъ, намирайки се въ пълна безопасностъ, почналъ да предприема нападения отвѣдъ рѣката въ земята на Тираховитѣ печенѣзи, като грабилъ и избивалъ мжжетѣ, а женитѣ и децата откарвалъ въ пленъ и ги продавалъ на ромеитѣ. Като не можелъ да понася всичко това, Тирахъ изпратилъ пратеници при императора, чрезъ които го укорявалъ, загдето той, като е ималъ миренъ договоръ съ печенѣзитѣ, не трѣбвало да приема измѣнника (Кегена), а пъкъ като го е приелъ, трѣбвало да му

забрани да напада и граби земята на договорниците, и го предупреждавал, че, ако не забрани на Кегена да върши подобни работи и продължава да го подпомага, то той (Тирахъ) ще наруши договора и ще почне тежка за империята война. Константинъ IX Мономахъ съ насмѣшка посрещналъ тия заплахи и предупреждения, като казалъ, че той не е могълъ само поради заплахитъ на печенѣга да стане предателъ на оногова, който е потърсилъ у него прибѣжище, и да забрани да се вреди на ония, които сж напакостили, и изпроводилъ печенѣжкитъ пратеници безъ нищо. Тогава императорътъ написалъ писмо до Михаила Аколутъ, управителя на придунавскитъ градове, и до самия Кегена да пазятъ внимателно високитъ брѣгове на Дунавъ, и въ случай на нападение отъ печенѣжка страна, да съобщатъ, та да бждатъ изпратени нѣкои отъ западнитъ отреди и заедно съ тѣхъ да попрѣчатъ на печенѣзитъ да минатъ рѣката. Едновременно били изпратени сто кораба по Черно море къмъ устието на Дунавъ, които, като навлѣзатъ въ рѣката, да задържатъ печенѣзитъ. [4]

Следъ завръщането на пратеницитъ, като изслушалъ отговора на императора, Тирахъ решилъ да изпълни заканата си. Той използвалъ суровата и тежка зима на 1048 г., като преминавалъ по замръзналия въ дълбочина до 15 лакти Дунавъ който улеснявалъ преминаването на рѣката на всѣко мѣсто, съ “всички печенѣзи”, които на брой достигали, както казвали, до 800,000 души, впусналъ се да опустошава и граби придунавската българска страна. Михаилъ Аколутъ, като видѣлъ, че не ще може да издържи напора на такова множество варвари, веднага поискалъ отъ императора да му изпрати бърза помощ. По заповѣдъ на Мономаха скоро се явили одринскитъ дука-управителъ на темата Македония и Тракия, магистеръ Константинъ Арианитъ и намѣстникъ-управителъ на България, Василий Монахъ, известенъ още съ титлата синкеллъ, [5] съ своѣтъ войски и, като се съединили съ Михаила и Кегена, съвършено разбили печенѣзитъ, които, изтощени отъ зимата и стомашна болестъ, която се развила между варваритъ отъ чрезмѣрното употребление на вино и други питиета, не могли да издържатъ и ги принудили да сложатъ оржие и да се предадатъ заедно съ Тираха.

Бележка на ред.

Стр. 91

Нови подробности във връзка с нахлуването на Тирах през 1048 г., извлечени из едно произведение на евхатийския митрополит Йоан Мавропус у И. Дуйчев, Проучвания върху българското средновековие, стр. 35 сл.

При всичко че отмѣстителниятъ Кегенъ настоявалъ да бждатъ избити всички пленници до единъ, обаче ромейскитъ военачалници, като обсадили предложението на Кегена, намѣрили го за нечестиво и недостолепно за ромейтъ дѣло и решили, че по-добре и по-полезно ще бжде да се прѣснатъ за поселение въ пуститъ равнини на България и да имъ се наложатъ данъци, които ще бждатъ немалобройни; ако пъкъ на императора потрѣба войска противъ маджаритъ и други иноплеменни народи, той ще може да въоръжи отъ тѣхъ. Тогава Кегенъ, колкото билъ взелъ живи въ пленъ, всички, освенъ ония, които продалъ, изклалъ и се върналъ въ живѣлището си, а хилядитъ печенѣзи приелъ управителъ-намѣстникъ Василий Монахъ и ги поселилъ въ мѣстности около Сръдецъ, Нишъ и на Овче поле, [6] следъ като имъ отнелъ оржието. Тирахъ пъкъ заедно съ други 140 души, вѣроятно, по-важни мъже билъ отведенъ въ Цариградъ, гдето императорътъ ги приелъ ласкаво и, следъ като ги покрѣстилъ, настанилъ ги много добре. [7] И наистина, помощта на печенѣзитъ скоро потрѣбала противъ азиатския неприятелъ, но въ сжщото време се

почувствувало, каква голъма грѣшка била направена съ това поселение на печенѣзитѣ въ България.

Тѣмъ въ това време нападенията на турцитѣ-селджуци въ Азия станали особено опасни за империята. За да подкрепи византийскитѣ войски въ Иверия, Мономахъ заповѣдалъ да набератъ 15 хиляди най-добри войници отъ новитѣ поселници; тѣ били раздѣлени на четири отряда подъ командата на четирма тѣхни воеводи, Сульца, Селте, Караманъ и Каталимъ, които били богато одарени и снабдени съ хубави кола и коне, а общиятъ надзоръ надъ тѣхъ и пѣтеводство били повѣрени на патриция Константина Адроваланъ. Тѣ преминали Босфора и отъ Хрисополъ (сег. Скутари) потеглили навѣтре въ областъта Витиния. Когато стигнали до пл. Даматрисъ, въ тѣхъ се породило едно колебание. „Недовѣрие къмъ византийскитѣ власти и водачи, смѣтни опасения за далечния пѣтъ въ неизвестни страни усилили пробудилата се тревога“, пише В. Г. Васильевски. [8] Печенѣжкиятъ отрядъ се спрѣлъ и отказалъ да върви по-нататѣкъ. Тогава печенѣжкитѣ главатарии държали тамъ съвѣщание, което у тѣхъ се наричало коментъ, [9] и на което мненията се раздѣлили: едни се изказвали, че трѣбва да про-дължатъ пѣтя си и да не се противопоставятъ на императорската заповѣдъ, защото, отдѣлени отъ другитѣ печенѣзи, тѣ не представятъ такава сила, която да може да устои противъ войскитѣ ромейски, назначени да имъ прекѣснатъ пѣтя; други пъкъ предлагали да заседнатъ въ нѣкоя витинска планина и да се защищаватъ, въ случай че бѣдатъ нападнати отъ ромеитѣ, но по никой начинъ да не отиватъ за Иверия, страна далечна и необикновена, гдето тѣ ще иматъ за неприятели не само враговетѣ ромейски, но и самитѣ ромеи. [10] Обаче надделѣло едно трето мнение на главатаря Каталима, който предложилъ да се върнатъ назадъ и да се съединятъ съ съплеменницитѣ си, които останали въ България. Когато нѣкой го попиталъ, какъ ще минатъ морето, той, безъ да отговори нѣщо, заповѣдалъ да вървятъ следъ него. Тѣ се опитали да убиятъ Адровалана, но не сполучили, защото той своевременно избѣгалъ. Тогава тѣ потеглили всички обратно къмъ морето подиръ Каталима. Когато стигнали на морския брѣгъ и не намѣрили тамъ никакви лодки, Каталимъ завикалъ къмъ съпѣтницитѣ си: „който иска да спаси себе си и всички печенѣзи, нека ме последва!“ Той пришпорилъ коня си и навлѣзълъ въ морето; следъ него трѣгналъ единъ, други, трети, а после и цѣлото множество: тѣ преплували Босфора на конетѣ си и излѣзли при мѣнастиря св. Тарасий, който се намиралъ на европейския брѣгъ на Босфора (сега развалини въ Буюкъ-дере при устието на дерето. [11])

Следъ това тѣ продължили пѣтя си къмъ Сръдецъ при другитѣ си съплеменници, безъ да срещнатъ какъвто и да било отпоръ или съпротива, дотолкова било бързо и неочаквано тѣхното движение. Тамъ Каталимъ успѣлъ да възбунтува тамошнитѣ печенѣзи, които вече се занимавали съ земедѣлие и, въорѣжени вмѣсто съ орѣжия съ брадви, коси и други желѣзни земедѣлски орѣдия, присѣединили се къмъ другитѣ, като потеглили заедно въ южна България, съ цель, очевидно, да грабятъ. Обаче, когато пристигнали при Пловдивъ, тѣ промѣнили посоката на пѣтя си къмъ северъ, защото, вѣроятно, узнали, че по-нататѣкъ ще срещнатъ съпротива. Като преминали Стара-планина презъ Троянския проходъ, печенѣзитѣ разпѣнали шатритѣ си въ придунавската равнина покрай р. Осъмъ; само главатарьтъ Селте останалъ въ Ловечъ, споредъ хрониста, за почивка; обаче неговата цель била да се укрепи въ тая недостѣпна крепость и да отбива оттамъ всѣко нападение. Но това той не можалъ да постигне, защото одринскиятъ дука Константинъ Арианитъ, който билъ трѣгналъ

съ войскитѣ си по стѣпкитѣ на печенѣзитѣ, следѣ като преминалъ сѣщия проходѣ, нападналѣ Селте при Ловечѣ, който, безѣ да окаже нѣкакѣвъ отпорѣ, избѣгалѣ, като оставилѣ цѣлия си лагерѣ. Арианитѣ по тоя начинѣ не позволили на печенѣзитѣ да завзематѣ тая важна крепостѣ и, като завладѣлѣ лагера на Селте и оставилѣ гарнизонѣ въ Ловечѣ, върналѣ се назадѣ. [12]

Печенѣзитѣ, следѣ като преминали въ придунавска България, завзели малко по малко цѣлата страна между Дунавѣ и Стара-планина отѣ р. Осѣмѣ до Черно море и се настанили въ нея, защото тамѣ намѣрили мѣстностѣ, богата съ гори, вода и пасбища, която мѣстнитѣ жители наричали Сто могили (Εκατόν βουνοί) или Стохѣлмие и която заемала източната половина на днешна северна България между предгорията на Стара-планина и Черно море. [13] Оттамѣ тѣ почнали да правятѣ своитѣ нападения въ сѣседнитѣ области, които се намирали подѣ властѣта на ромеитѣ. Тия нахлувания, въ които, въроятно, сѣ вземали участие и бѣлгаритѣ, захванали силно да плашатѣ цариградското правителство. За да намѣри срѣдства противѣ тия нападения, Константинѣ IX Мономахѣ извикалѣ въ столицата Кегена, за да се посѣветѣ съ него. Кегенѣ се явилѣ съ цѣлата си войска и се разположилѣ на лагерѣ на равнината предѣ Цариградѣ, наричана Маитасѣ. [14]

Бележка на ред.

Стр. 96

Относно локализацията на “Стохѣлмието” срв. P. Diaconu, *Les Petchénègues au Bas-Danube*, стр. 86. Като изброява различните гледища по този въпрос, той счита, че тази област се е намирала в Североизточна България, но не близо до Стара планина.

Но, преди още да се срещне съ императора и да узнае, защо е билѣ извиканѣ, презѣ нощѣта Кегенѣ билѣ нападнатѣ отѣ трима печенѣзи въ леглото и му нанесли леки рани, защото тѣлохранителѣтѣ на воеводата своевременно ги забелязалѣ и, когато тѣ се спуснали да бѣгатѣ, уловили ги и ги откарали при Кегеновия синѣ Валцара. Но последниятѣ не наказалѣ покусителитѣ върху живота на баща му, а на сутринѣта, като турилѣ ранения Кегенѣ на кола и повелѣ задѣ колата свѣрзани злоумишленицитѣ, той заедно съ брата си Гулина и цѣлата конница потеглили къмѣ императора. Когато това шествие стигнало на Иподрома, то било спрѣно, и само Валцарѣ се явилѣ предѣ императора. Предупреденѣ за причината на това шествие, Константинѣ Мономахѣ запиталѣ Валцара защо той не наказалѣ престѣпницитѣ, на което последниятѣ отговорилѣ, защото тѣ непрестанно произнасяли името на императора. Тогава Мономахѣ, изпадналѣ въ неумѣстно подозрение, заповѣдалѣ веднага да му доведатѣ свѣрзанитѣ и самѣ ги разпиталѣ за причината, отѣ която били подбудени да убиятѣ „патриция”. Тѣ отговорили: „той злоумишляваше противѣ твоето царство и столицата и на сутринѣта рано щѣше да нападне и всички, които бѣха вътре, до единѣ да изколи, а града да ограби и да побѣгне при печенѣзитѣ”. Безѣ да разследѣ работата, Мономахѣ повѣрвалѣ на тия клевети и въвежда Кегена въ единѣ отѣ императорскитѣ дворци подѣ предлогѣ за лѣкуване на ранитѣ, а въ сѣщностѣ го турилѣ подѣ строгѣ надзорѣ; сѣщо така и синоветѣ му били поотдѣлно арестувани, а обвиняванитѣ въ извършеното покушение заповѣдалѣ да пуснатѣ на свобода. За да разположи къмѣ себе си печенѣжката тѣлпа, императорѣтѣ изказвалѣ къмѣ печенѣзитѣ присторно благоволение, като ги постоянно угощавалѣ съ добри яденета и питиета, съ намѣрение тайно да имѣ отнеме орѣжжието, конетѣ и колата и по тоя начинѣ да ги задѣржи. Печенѣзитѣ обаче въ задѣржката на главатаря и арестуването на синоветѣ му, както и въ освобождаването на престѣпницитѣ виждали лоши признаци и дори зложелателства, и затова тѣ приемали всичко, каквото имѣ изпращалѣ императора, съ благодарностѣ, за да

маскиратъ своите тайни намѣрения; и наистина, въ една отъ близките нощи, когато никой не подозиралъ, цѣлата Кегенова орда се вдигнала отъ лагера и съ бързи и усиленни преходи на третия день стигнала до Стара-планина, която тя преминала, безъ да срещне какъвто и да било отпоръ, и се присъединила къмъ голѣмото множество печенѣзи. Не се минало много следъ настаняването на Кегеновата орда въ северна България, печенѣзите, чувствувайки се сега доста силни, почнали да преминаватъ Стара-планина и, като се настанили при крепостъта Авли въ южните поли на планината (въ север, частъ на южна България), [15] да разпространяватъ своите грабежи и опустошения въ Одринската област. [16]

Всички до тукъ изложени събития и факти ясно свидетелствуватъ, че презъ 1049 год. източната половина на днешна северна България заедно съ Добруджа била съвсемъ очистена отъ ромейските войски, а заедно съ това и отъ всѣка византийска власт, следователно архонтътъ въ придунавските градове патриций Михаилъ Аколутъ вече не се намиралъ тамъ, защото Скилица-Кедринъ изрично отбелязва, че никой не се осмѣлилъ да се противопостави на печенѣзите и да имъ попрѣчи, и страната, очевидно, била предоставена въ пълно разположение на върлуващите варвари. Че това е било именно така, се доказва съ обстоятелството, че оттогава ромеите водѣли военните си действия противъ печенѣзите за нѣколко години, както ще видимъ, южно отъ Стара-планина, въ Тракия, която тѣ сжщо немилостиво опустошавали.

И наистина, още въ края на лѣтото или въ началото на есенъта 1049 год. одринскиятъ дука Константинъ Арианитъ, който билъ назначенъ за “началникъ на запада” (ὁ τῆς δύσεως ἀρχὼν), т. е. главнокомандуващъ на европейските войски, се опиталъ да окаже отпоръ на печенѣзите съ военните сили, които ималъ тогава подъ ржка; отначало той ималъ успѣхъ, преследвайки отстъпващите отдѣлни групи, но при Диамполь (днеш. Ямболъ) билъ съвършено разбитъ съ голѣма загуба отъ хора — загинали „не малко тракийци и македонци”, пише Скилица. Арианитъ побързалъ да се върне въ Одринъ и веднага известилъ императора за постигналата го злополука и че опасността е голѣма и трѣбва да се събере нова войска, за да може да се противопоставя на печенѣзите. Константинъ Мономахъ не се отнесълъ безъ внимание. Най-напредъ той поискалъ да използва въ случая Тираха и другите печенѣжки главатари, които, обсипани съ богати подарѣци и голѣми милости, му обещали клетвено, че ще укротятъ съплеменниците си, и ги изпратилъ при одринския дука, а самъ веднага извикалъ всички източни войски въ Европа. Когато войските — едни презъ Хризополь (сегаш. Скутари), (презъ Босфора), а други презъ Абидосъ (презъ Дарданелите) се събрали въ столицата, императорътъ изпратилъ подъ главното командуване на ректоръ Никифора евнухъ [17] съ титла „пълномощенъ стратегъ”, [18] а съ него иверийския дука Катакалона Кекавменъ [19], който билъ издигнатъ въ “стратилатъ на изтока”, [20] и франгопула Херве (Hervé, Ἑρβέβιον), тогавашния предводителъ на едноплеменните нему наемни войници — франките; и на двамата било заповѣдано въ всичко да слушатъ и изпълняватъ заповѣдите и разпоредбите на главнокомандуващия — пълномощенъ стратегъ. Но ректоръ Никифоръ като преминалъ Стара-планина презъ Желѣзните врата въ Котленския балканъ, разположилъ се на лагеръ при крепостъ Диакене, отстояща не много отъ Стохълмието, [21] гдето се окопалъ съ здравъ окопъ, и решилъ на следния день, като остави тамъ обоза и излишната войска, да потегли и да се удари съ неприятеля, защото той мислилъ, че още при първото нападение ще ги завладѣе,

и се боял само, печенѣзитѣ да не се разбѣгатъ преждевременно; войниците му дори носѣли съ себе си вѣжета и ремѣци, за да вържатъ заловенитѣ печенѣзи. Но и при все това Никифоръ не постигналъ цельта си. Той строго се противопоставилъ на умѣстнитѣ съвети на Кекавмена да нападнатъ неприятелитѣ, докато тѣ сѣ били раздѣлени и прѣснати, и дори се надсмивалъ надъ тѣхъ, като казалъ, че „не го придружаватъ ловджийски кучета, които да подущватъ печенѣзитѣ и да ги изкарватъ отъ убѣжищата“. Между това печенѣзитѣ, къмъ които се билъ присѣдинилъ и Тирахъ съ другитѣ главатари противъ обещанието си да усмири съплеменницитѣ си, се обединили и се доближили до ромейския лагеръ. Когато на следния день влѣзълъ въ бой съ тѣхъ, Никифоръ не можелъ да издържи: ромеитѣ и въ това сражение били съвършено разбити, обѣрнати въ бѣгство, и едвамъ остатѣцитѣ отъ тѣхъ намѣрили спасение въ горитѣ и долищата на Стара-планина. Самъ Кекавменъ, който най-дълго отъ другитѣ военачалници се отбивалъ, билъ тежко раненъ, но билъ познатъ и спасенъ отъ единъ печенѣгъ, на име Галинъ, който го помнѣлъ още отъ времето, когато Кекавменъ билъ архонтъ въ придунавскитѣ градове; цѣлиятъ ромейски лагеръ заедно съ обоза станалъ плячка за победителитѣ. Следъ това печенѣзитѣ се впуснали отново да грабятъ и опустошаватъ ромейската земя. [22]

Когато Константинъ IX Мономахъ се научилъ отъ бѣжанци за голѣмата злополука, която постигнала ромейката армия, той, крайно озадаченъ и изплашенъ отъ голѣмитѣ несполуки, побързалъ да пригответи нова армия отъ източни и западни войски, която подъ началството на етериархъ Константина, [23] облѣченъ въ длѣжностъ „пълномощенъ стратегъ“, била изпратена въ 1050 год. въ Одринъ, гдето се укрепилъ съ окопъ. Докато Константинъ се съвещавалъ съ пълководцитѣ си, отгдето да предприеме военнитѣ си действия, на 8. юний с. г. печенѣзитѣ се появили вече предъ Одринъ. Началникътъ на пехотната войска, патриций Самуилъ Вурца, комуто била повѣрена отбраната на окопа, излѣзълъ отъ последния и, безъ да дочака заповѣдь отъ етериарха, преждевременно се сблѣскалъ съ приближаващитѣ се варвари, обаче войниците не могли да издържатъ силния неприятелски натискъ; поради това етериархъ Константинъ, виканъ нѣколко пѣти отъ Вурца на помощъ, билъ принуденъ да изтегли цѣлата си войска и на Царева-ливада (βασιλική Λιβάδα) при Одринъ [24] да влѣзе въ жестокъ бой, въ който ромеитѣ били отново обѣрнати въ бѣгство. При това отъ тѣхъ не били избити много, но били най-позорно прогонени въ окопа. Тогава билъ смъртоносно раненъ въ гърдитѣ Константинъ Арианитъ, [25] единъ отъ най-добритѣ пълководци на Мономаха, който на третия день се поминалъ, а патриций Михаилъ Докианъ, [26] уловенъ живъ и докаранъ при печенѣжкия главатаръ, опиталъ се да го заколи съ близко намиращия се мечъ, но за тая си смѣлость билъ жестоко убитъ: насѣченъ отъ печенѣзитѣ. [27] Останалата ромейска войска, затворена малодушно въ своя окопанъ лагеръ, едвали би издържала обсадата, защото печенѣзитѣ засипвали рова съ камъни и храсти, за да превзематъ съ сила окопа, 1. ако да не билъ тежко раненъ и повлѣченъ отъ коня си печенѣжкиятъ главатаръ Сулце, което навело на тѣхъ голѣмъ страхъ, и 2. ако да не билъ се явилъ отъ Одринъ на помощъ на ромеитѣ протоспатарий Никита Глава. Печенѣзитѣ, като го видѣли и го присторили на синкелла Василия Монаха, управителя на Бѣлгария, понеже се очаквалъ да пристигне тамъ съ бѣлгарскитѣ войски (μετά τὼν Βουλγαρικῶν δυνάμεων), изплашени въ безредие почнали да отстъпватъ и се разбѣгали. [28] Но съ тоя малъкъ успѣхъ не могло да се постигне надмощие надъ печенѣзитѣ, защото следъ сражението при Одринъ тѣ, като се отнасяли презрително къмъ ромеитѣ, не

прекрътавали опустошенията си въ темата Македония и Тракия и достигнали чакъ до с. Катасирти близу до самия Цариградъ. Това смѣло нападение силно изплашило императора, който заповѣдалъ да образуватъ набързо и въоръжатъ войска отъ придворната стража и отъ войници, каквито и гдето ги намѣрятъ. Константинъ Мономахъ самъ искалъ да застане начело на тая войска и да се впусне противъ варваритѣ, обаче подаграта, която го мжчала отъ невъздържанъ животъ, не му позволявала да стане дори отъ креслото. Затова той я изпратилъ подъ началството на евнуха Ивана, нареченъ философъ, единъ отъ спалниците на императрица Зоя. Той нападналъ враговетѣ една нощъ, когато тѣ безгрижно спали, и ги изклалъ; освенъ това императорътъ прибѣгналъ и къмъ друго едно срѣдство. Той извелъ Кегена отъ затвора и го изпратилъ при едноплеменницитѣ му съ обещание отъ негова страна да ги разцепи и разположи къмъ императора. Но мисията си Кегенъ не можалъ да изпълни: когато той изпратилъ пратеници при печенѣзитѣ за преговори, и последнитѣ се обещали съ клетва, че всичко, каквото той пожелае, ще изпълнятъ, Кегенъ отишелъ при тѣхъ; обаче той билъ коварно нападнатъ и съсѣченъ на парчета. [29]

Между това била сформирована нова армия, съставена изключително отъ войскитѣ на нѣкои азиатски провинции, и то повечето конни отреди, на брой до 20 хиляди, подъ главната команда на патриций Никифора Вриений, бждещия претендентъ на императорския престолъ. Начело на тая войска и съ титла „етнархъ“, т. е. началникъ на народитѣ, той потеглилъ къмъ Одринъ и систематично отблъсвалъ неприятеля, като отбранялъ селищата въ Тракия отъ грабежитѣ на печенѣзитѣ. Въпрѣки сполучливитѣ действия на Н. Вриения, страната на югоизтокъ отъ Одринъ до р. Еркене била наводнена отъ малки печенѣжки отреди, които грабѣли страната около Аркадиополъ и Халкида. Тогава била изпратена друга войска отъ наемни войници — франки и варяги подъ началството на патриций Михаила Аколутъ, като недавнашенъ архонтъ-управителъ въ придунавскитѣ градове, и вече опитенъ въ борбата съ печенѣзитѣ; нему било заповѣдано да задържа и отблъсва неприятелските нападения и да избѣгва да влиза въ голѣми сражения. Той достигналъ до крепостъ Хариуполъ (днеш. Айреболъ), гдето се разположилъ на лагеръ. Когато се научилъ, че варваритѣ върлували наблизу, Михаилъ олучилъ удобенъ моментъ, и въ едно нощно неочаквано нападение, когато тѣ спѣли, ги разбилъ и множество избилъ; само не много отъ тѣхъ могли да се спасятъ по гори и долища. Въ Одринъ Михаилъ се присѣдинилъ къмъ Н. Вриения, и двамата пълководци почнали да разбиватъ печенѣзитѣ по части: така, една частъ отъ тѣхъ била унищожена при крепостъ Голое, развалинитѣ при днеш. с. Комарево, Карнобатско, [30] а друга — при Топлицосъ на р. Марица [31]. Следъ тия чувствителни поражения печенѣзитѣ били принудени да станатъ по-предпазливи и да не се кжсатъ на малки части въ по-нататъшнитѣ си опустошения презъ 1051 и 1052 години, и, както изглежда, тѣ дори ги прекратили, защото византийскитѣ извори не говорятъ вече за никакви сблъсквания съ печенѣзитѣ южно отъ Стара-планина. [32] Това тъкмо затишие и вселило у императора идеята за съкрушението силата на варваритѣ и северно отъ Стара-планина.

И наистина, „желаейки окончателно да прогони печенѣзитѣ, пише Скилица-Кедринъ, Константинъ IX Мономахъ събралъ, отгдето е било възможно, отъ изтокъ и отъ западъ, войски“. За тѣхенъ началникъ той отново назначилъ Михаила Аколутъ. [33] Едновременно била дадена заповѣдъ на управителя на България, Василия Монахъ, да побърза съ българскитѣ войски и се присѣдини

къмъ Михаила, та двамата задружно да ударятъ на печенѣзитѣ. Съгласно съ разпоредбата на императора, въ 1053 год. тѣ преминали Стара-планина, вѣроятно презъ Чалжжавакския проходъ, и се явили предъ Велики Преславъ, гдето ромеитѣ се разположили на лагеръ, укрепенъ съ окопъ, имащъ дълбокъ трапъ и палисадъ, и се затворили въ него. Но, понеже ромейскитѣ военачалници не предприемали никакви действия противъ враговетѣ, армията имъ била заобиколена тамъ отъ печенѣзитѣ и се почувствувала обсадена; освенъ това скоро настаналъ гладъ поради липсата на провиантъ. Тогава на свикания отъ Василия Монаха съветъ да се обсъди, какво да се прави, всички решили да отстъпятъ нощно време при гробно мълчание. Обаче, когато се почнало отстъплението, което станало известно на Тираха, ромеитѣ били нападнати отъ всички страни; заварени въ безредие, въ нощната битка тѣ били почти избити отъ варваритѣ, и самъ Василий Монахъ падналъ убитъ, а останалитѣ живи едвамъ успѣли съ Михаила да се спасятъ въ Одринъ. [34] Силно съкрушени отъ това нещастие, което унищожило всички до тогава, макаръ и малки, победи, Константинъ Мономахъ почналъ да набира нова армия, но близкитѣ му го посъветвали да се откаже отъ понататъшна борба съ печенѣзитѣ, като кавали, че „божеството не се съгласява, щото цѣлъ въоръженъ народъ да бѣде пронизанъ и единъ езикъ отъ ония, които сж изброени, да бѣде унищоженъ”. Затова, когато и самитѣ печенѣзи, като се научили за това, изпратили пратеници съ предложение за миръ, императорътъ веднага се съгласилъ и билъ сключилъ миръ за 30 години, като завзетитѣ отъ тѣхъ земи между Дунава и Стара-планина били предоставени на печенѣзитѣ и подъ условие, че тѣ нѣма да минаватъ планината, преди да ги повикатъ. Оттогава императорътъ „почналъ, пише Аталиатъ, да се ползува отъ тѣхното разположение и съ ромейски дарове и чинове да смеччава тѣхнитѣ варварски и нечестиви нрави”. [35]

Така се свършила тази 6-годишна война съ печенѣзитѣ, театъръ на която били българскитѣ земи, следователно всичкитѣ злини отъ тая разрушителна война се изсипали върху българския народъ. Не е мжно да си представимъ, какво е било положението на българитѣ презъ това време: тѣ подпаднали подъ два ярема: византийски и печенѣжки, а това се отразило вредно върху материалното и морално състояние на народа. Българскиятъ народъ не само загивалъ, воювайки противъ печенѣзитѣ въ редоветѣ на ромейскитѣ войски, но още трѣбвало да понася всички страхове и ужаси, които дивитѣ тълпи на това азиатско племе сваляли върху него и отечеството му. Привикнали на скитнишки животъ, печенѣзитѣ живѣели навсѣкжде подъ шатри, като нападали ту една, ту друга област на своя съседъ.

Ето какъ описва тѣхнитѣ нападения известниятъ охридски архиепископъ Теофилактъ въ речъта си къмъ Алексия I Комнинъ, казана презъ 1090 год.: „Кой не знае особеността на скититѣ, за които набѣгътъ е ударъ на мълния, а отстъплението имъ е тежко, а заедно съ това и леко: тежко отъ поради многото плячка, а леко — поради бързината на бѣгството. Защото, нападайки, всѣкога изпреварятъ мѣлвата, а отстъпвайки, не даватъ на преследващитѣ ги да чуютъ за тѣхъ. Нѣщо повече — тѣ опустошаватъ чуждата страна, а своя собствена нѣматъ; ако да бѣше нѣкой по-смѣлъ отъ Дария Истаспа, та да съедини Истъръ (т. е. да направи мостъ на Дунавъ) и почналъ би да търси скититѣ, то това било би сжщото, че той безумно би гонилъ непостижимото. Тѣ завзематъ скалитѣ и се криятъ въ храсталацитѣ, а той нищо повече, или ще блуждае по гори и джбрави, които сж по-диви отъ природата на преследванитѣ, и ще стане само зритель на голѣмата скитска пустиня,

която е добре позната и на пословицата. Ако, въпреки природата на нещата, той ще упорствува, то и самъ той ще загине, заслужвайки не толкова съжаление за злополуката, колкото омраза за надменността; а скититъ ще покажатъ, че тѣ сж деца на скалитъ и джбоветъ, и ще действуватъ, но безъ тѣ да паднатъ, така че, споредъ мене, ако може да се върва на митоветъ, известниятъ Гигасъ, който хвърлялъ стрели изъ тъмнина, безъ да бжде самъ засегнатъ, билъ е скитъ. За тѣхъ животъ бездейственъ е нещастие, а спокойствието — болестъ, и върха на благополучието тѣ считатъ, че сж почувствували, когато или иматъ удобенъ случай за война, или се подиграятъ съ мирнитъ договори. За тѣхъ по-войнственъ е оня, който би се показалъ по-варварски и по-вѣроломнъ, принасяйки жертви съ бѣснуща ржка и подчинявайки се на безумието. Но най-лошото е това, че съ своето множество тѣ надминаватъ пролѣтнитъ пчели, и никой не знае, че тѣ сж хиляди или десетки хиляди, а числото имъ е неизброимо”. [36]

Презъ изложената по-горе война печенѣжкитъ орди се прѣснали, както видѣхме, почти по цѣла България, като грабили и опустошавали всичко, каквото имъ падало подъ ржка; въ мѣста, гдето сж преминавали, тѣ или избивали населението безъ разлика на възраст, или го поробвали, като го излагали на страшни мъки. При такъвъ начинъ на воюване отъ страна на тия диви пълчища, не е чудно, гдето българскиятъ народъ следъ усмирението на възстанието, подигнато въ 1040 год. отъ Петра Дѣлянъ, не показалъ за дълго време никакви признаци за животъ въ тия страни или пъкъ да помисли за нѣкои самостоятелни действия противъ византийската властъ. Наистина, отначало българитъ гледали на печенѣзитъ като на съюзници, съ помощта на които биха могли да се борятъ срещу своитъ потисници; обаче по-сетне тѣ се убедили, че тия съюзници се явяватъ твърде опасни за тѣхъ, а пъкъ поселението имъ между Дунавъ и Стара-планина и покровителството, което имъ оказвали императорътъ и неговитъ съуправители, показали, че българскиятъ народъ по-напредъ трѣбва да се освободи отъ тоя неприятелъ, и тогава вече да мисли за свалянето на византийското тежко иго.

Но не стигало това. България почнала да се наводнява отъ други нови гости, които по грабежитъ и жестокоститъ не отстъпвали на своитъ съплеменници — печенѣзитъ. Не успѣли българитъ да се оправятъ още отъ погрома на печенѣжкото нашествие, и ето захващатъ да нападатъ тѣхното отечество угритъ или маджаритъ. Въ 1059 год. маджарскиятъ кралъ Андрей I (1046—1061) нарушилъ мирнитъ договори съ Византия и нахѣлталъ съ войска на Балканския полуостровъ, респективно въ северозападнитъ български земи. Императоръ Исаакъ I Комнинъ (1057—1059) потеглилъ противъ маджаритъ съ силна войска и се спрѣлъ при Сръдецъ, за да се приготи за отпоръ, но работата не дошла до сражение. Маджарскиятъ кралъ изпратилъ пратеници съ предложение за миръ, което било прието отъ императора, и билъ сключенъ отново миръ съ тѣхъ на сжщитъ условия, каквито били предишнитъ. Но походътъ на Исаака I Комнинъ не се свършилъ само съ това. Възползувани отъ нашествието на маджаритъ, печенѣзитъ, споредъ думитъ на Скилица, отново „изпѣплили отъ пещеритъ, въ които се скривали, и грабили съседната страна”. Исаакъ I веднага следъ сключването на мира съ маджаритъ потеглилъ противъ тѣхъ, вѣроятно, презъ Етрополския проходъ. Печенѣзитъ тоя пѣтъ не показали сериозна съпротива, защото между отдѣлнитъ племена и родове, на които тѣ се дѣлили, нѣмало съгласие и единодушие. Затова тѣхнитъ главатари се подчинили на императора и сключили миръ и приятелство; само единъ

Селте не поискал да признае властта на императора и се съпротивял въ дунавскиѣ блатѣ, кждето той избѣгалъ, и въ тамшната стрѣмна скала. Но скоро той излѣзълъ на равнината съ намѣрение да се срази съ императора, обаче той не можалъ да устои срещу ромейската войска и се обърналъ въ бѣгство; а когато било завзето и прибѣжището му, което било сринато до основитѣ, и печенѣжкия лагеръ билъ разграбенъ, Исаакъ I потеглилъ обратно въ походъ и се разположилъ на лагеръ при Ловечъ около самитѣ поли на планината. Тукъ го застигнала страшна буря: излѣлъ се проливенъ дѣждъ надъ лагера, а несвоевременниятъ снѣгъ и студъ (това било на 24. септемврий) нанесълъ страшни голѣми повреди и злини на войската: почти цѣлата конница и повече отъ присѣтствуващитѣ тамъ, понеже нѣмали нуждното облѣкло, загинали отъ студъ и дѣждъ; скоро се почувствувалъ и гладъ, понеже всички почти хранителни припаси били отвлѣчени отъ водитѣ на пороитѣ и отъ прииждането и разлитieto на р. Осъмъ. [37] Поради тая злополука, а сжщо и поради слуха за избухване на нѣкакво възстание въ Мала Азия Исаакъ I побѣрзалъ да се върне въ столицата и, “като оставилъ гарнизонъ и назначилъ стратегъ, радостно извършилъ завръщането си”, завръшва М. Аталиатъ. [38] Тия думи на съвременника ясно свидетелствуватъ, че тоя походъ на Исаака 1 Комнинъ се е извършилъ не само съ усмирението на печенѣзитѣ, но и съ установяването на византийската властъ въ днешна северна България (есеньта 1059 г.), която поради голѣмата печенѣжка опасност и появяването на нови варвари отвѣдъ Дунава — на узи и кумани, които вече заплашвали империята, била отдѣлена отъ България като особна тема — военно-административна областъ. Цариградското правителство окончателно се убедило, че, за да държи въ покорностъ поселилитѣ се вече въ северна България печенѣзи и да може своевременно и успѣшно да отблъсва всѣки нови нахлувания на варвари отъ отвѣдъ Дунава, ще трѣбва да създаде на балканската североизточна граница на империята една самостоятелна и силна областъ, която добре, организирана и снабдена съ нуждитѣ войски, въ всѣко време да служи като несъкрушима преграда за нови варварски нападения и опустошения на Балканския полуостровъ. За пръвъ управителъ и организаторъ на тая нова тема, наречена „тема на Придунавскиѣ градове“ билъ назначенъ най-добриятъ тогава ромейски пѣлководецъ, патриций Романъ Диогенъ, [39] синъ на познатия вече намъ Константина Диогенъ [40] и по-сетнешенъ императоръ, който преди да завземе престола, билъ жененъ за дѣщерята на българина Алусиана, втория синъ на царъ Ивана-Владислава. Едновременно съ отдѣлянето на северна България въ особна самостоятелна тема станало и откъсването на дрѣстърската епископия отъ Охридската архиепископия и присъединението ѝ къмъ цариградската патриаршия, както това се доказва най-добре отъ единъ списъкъ на епископиитѣ, подчинени на Охридската църква, произлизащъ не по-рано отъ втората половина на XI. вѣкъ, гдето името на дрѣстърската епископия вече не фигурира [41].

Но мирътъ и спокойствието, което бѣ настанало въ северна България следъ възстановяването на византийската властъ, не били за дълго. Не се минало много време, и новъ бичъ споходилъ българскитѣ земи, който размърдалъ цѣлия Балкански полуостровъ. Това били узитѣ, които у руситѣ носили име торки, а у арабскитѣ писатели гузи, огузи, — народъ отъ турски произходъ, родственъ на печенѣзитѣ и куманитѣ, но не били кумани, както нѣкои приематъ, а били отдѣлно племе, което не се отличавало съ особена дивотия и войнственостъ, както печенѣзитѣ и куманитѣ. [42] Още когато сж живѣли между Донъ и Волга, узитѣ постоянно воювали съ печенѣзитѣ, а когато последнитѣ мръднали ок. 1032 год. на западъ и се поселили между Дунавъ и Днепъръ, тѣ се

настанили на тяхните мѣста между Донъ и Днепъръ и станали въ непосредно съседство съ Русь, която тѣ почнали да тревожатъ.

Бележка на ред.

Стр. 114

По-нова литература за узите у G. Moravcsik, *Byzantinoturcica*, I, стр. 92 сл. Относно разрушенията, свързани с тяхното нахлуване, срв. Ch. Stefan, I. Barnea, M. Comsa, E. Comsa в *Dinogetia*, I (Monografie arheologice), Bucurest, 1967, стр. 309 сл. Вж. и P. Diaconi, пос. съч., стр. 79 сл.

Постоянно нападани отъ изтокъ отъ по-силнитѣ и войнствени кумани и отбивани и стѣснени отъ рускитѣ князе, [43] въ 1064 г. [44] узитѣ си пробиха пътъ презъ печенѣжката земя къмъ Дунавъ, за да нахълтатъ въ предѣлитѣ на Византия. Тоя новъ варварски народъ, въ третѣ орди на когото се наброявали до 600 хиляди души, [45] сполучилъ да премине Дунавъ на лодки еднотрѣвни и на надути кожи всецѣло (παῦρυνε) съ покъщнината си. Следъ това узитѣ разбиха ромеитѣ и мѣстнитѣ българи, които се опитвали да имъ попрѣчатъ да минатъ рѣката, а двамата имъ пълководци, Василия Апокапъ, [46] управителтъ на тема Придунавскитѣ градове, и Никифора Вотаниатъ, който му билъ изпратенъ на помощъ, [47] успѣли дори да пленятъ; тѣ се прѣснали по българскитѣ земи, а една доста голѣма частъ отъ тяхъ се спуснала презъ Македония къмъ Солунъ и достигнала чакъ до Еллада, като нападала, грабила и откарвала безбройна плячка. Обаче на връщане тая орда поради настаналата сурова зима, която имъ докарала много епидемически болести, изтеглила твърде много, като изгубила повечето си хора. Главнитѣ сили на узитѣ съ настѣпването на зимата се оттеглили къмъ Стара-планина, гдето изпаднали въ крайно бедствено положение.

Императоръ Константинъ X Дука (1059—1067), като се научилъ за голѣмото множество варвари, силно билъ опечаленъ и обезпокоенъ, но поради свойственото нему скѣперничество побоялъ се да събере веднага силна армия и да я изпрати противъ тяхъ, споредъ едни, а споредъ други, защото той не се осмѣлявалъ да противодействува на такава сила, понеже всички твърдѣли за непобедимото множество на неприятеля, и всички виждали, че избавление отъ него е невъзможно дори съ откупъ; а нѣкои вече мислили да се изселятъ отъ Европа, т. е. отъ Балканския полуостровъ. Тогава императорътъ се опиталъ да ги задържи и усмири по другъ, по старъ за Византия начинъ: той изпратилъ посолство до племеннитѣ началници (ἑθνάρχας) на Узитѣ, чиято задача била съ най-ласкателни и убедителни думи да въздействува върху тяхъ, а предъ нѣкои дори се докарвалъ и съ подарѣци. Посолството обаче нѣмало никакъвъ успѣхъ. [48] Узитѣ въ стремежа си да си набавятъ всичко необходимо за живота, продължавали да притѣсняватъ и грабятъ населението въ българскитѣ земи. Индиферентността на императора къмъ безнаказанитѣ действия на варваритѣ възбудила най-сетне въ Цариградъ силенъ ропотъ: тамъ всички осмивали и обвинявали Константина X Дука, че поради неговата алчностъ и скѣперничество империята страдала и се предоставяла на собствената си сѣдба. Като не можалъ вече да пренася всички тия порицания, императорътъ най-сетне решилъ самъ да трѣгне противъ неприятеля. За всеобщо очудване той излѣзълъ отъ столицата съ единъ отредъ, който не съдържалъ повече отъ 150 души, и се разположилъ на лагеръ срещу рѣката Атира около крепостта Хировакхи [49]. Мнозина се очудвали, какъ императорътъ е трѣгналъ съ толкова малко хорица срещу такова множество, когато той трѣбвало най-напредъ да събере източнитѣ войски и тогава да потегли къмъ западнитѣ мѣста. „Тая войска приличаше, пише Аталиатъ, на

баснословната войска на Диониса, когато той съ менадитъ и силенитъ, я повелъ противъ индийцитъ”. Докато императорътъ кроелъ съ тая незначителна сила да отблъсне неприятелскитъ орди, работата се свършила и безъ него. Бързоходи, дошли отъ войската при Дунавъ, донесли известие, че плененитъ пълководци Василий Апокапъ и Никифоръ Вотаниатъ се освободили отъ плена и че варваритъ сж свършено унищожени; тѣ разказвали, че главатаритъ на узитъ по увещание отъ ромейскитъ власти на градоветъ по Дунавския брѣгъ се качили на лодки, минали рѣката и избѣгали въ земята си. Останалитъ — една все още многобройна тѣла — повечето били изтрѣбени отъ заразна болестъ (чума) и гладъ, другитъ пѣкъ съвсемъ умаломощени, нападани отъ мѣстнитъ българи и печенѣзи, или загинвали най-безмилостно отъ оръжие, стѣпквани отъ копитата на безсловеснитъ животни и отъ собственитъ си кола, или пѣкъ съ покорностъ молили за милостъ и пощада отъ византийскитъ власти; а единъ отредъ узи, който безпрѣчно достигналъ до Цурулъ (сег. Чорлу), билъ унищоженъ по чудесенъ начинъ, както казватъ, отъ нѣкакво небесно войнство, което обсипало неприятелитъ съ множество стрели и не оставило нито едного ненараненъ. Императорътъ, наистина, счелъ това избавление отъ варваритъ като божие чудо, затова отъ благодарностъ къмъ Бога наложилъ постъ и заповѣдалъ навсѣкѣ да се отслужатъ благодарителни молебени. Така той се върналъ въ столицата. Остатѣцитъ отъ узитъ, които на брой ще да сж били не малко, съгласно съ правилото на византийската държавна практика, били покрѣстени и поселени на държавни земи въ Македония, а нѣкои отъ тѣхъ били приети на византийска служба и достигнали високи и важни санове [50]. Така българскитъ народъ билъ оставенъ самъ да се защитава отъ тежкитъ удари на разни варварски народи, които немилостиво грабили мирното население и опустошавали страната. Проявената незаинтересованостъ къмъ сѣдбата на българитъ отъ страна на цариградското правителство засилвала омразата на покоренитъ къмъ владѣтелитъ и правила още по-тежка византийската властъ, която съвсемъ влошила положението на българитъ и предизвикала ново възстание.

Бележки

1. Въ руския лѣтописъ на нѣколко мѣста се говори за нападение на печенѣзитъ въ руската земя презъ XI. вѣкъ, но по време най-близо и най-големо поражение имъ било нанесено отъ великия князь Ярослава Мѣдри въ 1034 год. Вж. Лѣтописъ по Ипатскому списку. С.-Петербургъ 1871, стр. 105—106.
2. Skyl.-Cedr. ib., p. 583, (9-16). Въ цитираното тукъ мѣсто Скилица-Кедринъ нарича Михаила „синъ на Анастасия”, обаче, като се съпостави това известие съ други такива у сжщия Скилица (ib. p. 543, (16-17) et 585, (4-7)), а сжщо и съ известията на Strategicon'a (ib. p. 25, (21)—26, (1)), не е мжно да се признае, че думитъ ὁ τοῦ Ἀναστασίου υἱός сж попаднали въ горната цитата по едно само недоразумение у Скилица-Кедрина. За това подробно вж. В. Н. Златарски, Политическото положение на север. България и пр., п. т., стр. 11—13.
3. Skyl.-Cedr., ib., p. 581, (20)— 584, (7). — Zonaras, ib., p. 174, (11-29). — M. Attaleiates, ib. p. 30, (5-12). — Cp. Fr. Dölger, Regesten, n. т., стр. 8, № 888 и 889.
4. Skyl.-Cedr. ib., p. 584, (8)—585, (11). — Zonaras, ib., p. 174, (29) 175, (8).
5. Skyl.-Cedr. ib. p. 607, (10-11). — Fr. Dölger, Regesten, n. т., 2. Teil, стр. 8, № 890 и 904, неизвестно защо, нарича Василия Монаха proteuon von Bulgarien, когато у цитирания отъ него Кедринъ той е нареченъ ὁ

ἡγέμων τῆς Βουλγαρίας (p. 586, (2-3)) и ὁ τῆς Βουλγαρίας ἀρχὼν (587, (13-14)), а у Аталиата той носи името „сатрапъ на България“ (Attaleiates, p. 37, (12) et 38, (9)).

6. Това име у Скилица-Кедрина (ib. p. 587, (15)) е предадено Εὐτζάπολις, а у Г. Акрополита (edit. A. Heisenberg, p. 78, (21) et 118, (16)) въ нѣкои рѣкописи наредѣ съ Εὐτζάπολις стои и Νευστάπολις, а у Ephremius'a, edit. Bm. v. 8516: Εὐτζα πόλει. — С. Jireček, Heerstrasse, S. 70; — Историѣ болгаръ, Одес. издан. стр. 270, 356. — Йор. Ивановъ, Северна Македония, стр. 41 и другаде.

7. Attaleiates, ib., p. 30, (12)—31, (5). — Skyl.-Cedr. ib., p. 585, (11) 587, (19). — Zonaras, ib. p. 175, (8)—176, (4). — Обикновено къмъ изложеното тукъ събитие се отнася оня предаденъ въ тълкуването къмъ „Видението на Данаила пророка“ разказъ, въ който се разправя, че византийскиятъ царь Михаилъ, който се отъждествява съ българския Борисъ-Михаилъ, преди антихриста ще възкрѣсне, за да пропѣди измаилтянитѣ и да ги разбие съвсемъ, и че тоя български Каганъ, когато дойде уреченото време, ще възкрѣсне, ще срещне измаилтянитѣ на „Овчи поли“ и ще имъ избие „скопские вое на Киевѣ студенци“. Следъ нѣколко време ще дойдатъ още „двѣ чести измаилтънъ и поплѣнятъ всу землю българскую“, но българскиятъ Каганъ пакъ ще излѣзе и ще ги срещне на „Срѣдьци и ту створишь съча два и речеть у Боянѣ: оставите ту плѣнь, идѣте же домоумъ. И начнутъ глаголати измаилѣте: не даимъ мы нѣ бинмъ се. И тоу створеть разбои великъ“ и т. н. (Споменик, кн. V, стр. 12—13). — К. Иречекъ предположи, че тукъ подъ нападения на измаилтяни трѣбва да се разбиратъ походитѣ на маджаритѣ или печенѣзитѣ на Балканския полуостровъ (Das christl. Element etc., S. 92). М. Дриновъ по сѣщия поводъ пише: „авторѣтъ на Данаиловото тълкуване тукъ съ нѣкои апокалипсически събития е уплелъ печенѣжкитѣ върлвания по Балканския полуостровъ между 1048—1051 години. Отъ византийския историкъ Кедринъ ние знаемъ, че на византийцитѣ въ тогавашнитѣ имъ борби съ печенѣзитѣ е помагалъ нѣкой-си Михаилъ български. И може да се мисли, че неговата намѣса въ тая борба е подсѣтила и подбудила тоя авторъ да възкрѣси Бориса-Михаила и да го отождестви съ апокалипсическия византийски Михаилъ“ (Мѣдно (бакърено) гумно, мѣденъ токъ въ словѣнскитѣ и грѣчки умотворения. Сборниче М. С. Дриновъ, София 1900, стр. 110—111). Йор. Ивановъ (Северна Македония, София 1906, стр. 42, бел. 1) повтори това мнение на М. Дринова. Обаче у Скилица-Кедрина нийде не се говори за „Михаилъ български“, а както видѣхме, това е доростолския архонтъ-управитель Михаилъ Аколутъ, следов. да се идентифициратъ тукъ измаилтянитѣ съ печенѣзитѣ нѣма никакви основания. Недоразумението, може би, да е произлѣзло отъ това, че у Скилица-Кедрина се споменува за българска войска, или пъкъ защото той билъ управитель на българския градъ Дръстъръ. — Не трѣбва да се смѣсва нашиятъ Михаилъ Аколутъ и съ споменувания въ житието на св. Гавриила Лѣсновски „Михаилъ великѣи, князь болгарскѣи“, който водѣлъ борба съ нѣкого си Мавраганъ (и Мавранъ), „елинина родомъ сѣло богатъ мѣжъ силенъ“, който се нарича още поганин, т. е. езичникъ. Отначало билъ победенъ Михаилъ, и избѣгалъ „во странѣ Ратковицѣ“ (?), а Мавраганъ завладѣлъ „и державѣ его“. Въ Ратковица Михаилъ се усърдно помолилъ на Бога и на св. Гавриила да му помогнатъ противъ поганина. По указанието и при съдействието на св. Гавриила Михаилъ сполучилъ да се промъкне съ двама войници въ палатитѣ на Маврагана въ Ратаица (?) при Злѣтово и да го убие въ леглото, когато той спѣлъ, безъ да бждатъ отъ нѣкого забелязани, и си отишли посрѣдъ бѣлъ день. Следъ това Михаилъ съ войска нападналъ въ владенията на Маврагана, изгорилъ палатитѣ му и поганскитѣ му войници разпрѣсналъ (вж. Йор. Ивановъ, Български старини и пр., стр. 398—399 и Северна Македония, стр. 104). Макарь по строение и по мѣсто тоя разказъ и да носи сѣщо апокрифиченъ характеръ, както и Данаиловото видение и апокрифичниятъ български лѣтописъ, все пакъ той има въ себе си известна историчность, но въ такъвъ случай ще трѣбва да придадемъ на неговитѣ факти чисто мѣстенъ характеръ: въ Михаила да видимъ нѣкой мѣстенъ „князь“, който притежава своя „държава“ и е нареченъ „български“ въ противоположность на Маврагана, който не е българинъ, а въ Маврагана — нѣкой печенѣжки главатаръ на

ония печенѣзи, които били поселени на Овче поле. Тѣхнитѣ владения сж съседили, както изглежда, и поради това постоянно сж враждували помежду си. Наистина, разказът се почва така:

**По нѣколко время бикшѣ владѣніе с тои дѣржави, и земли
Михаилъ великїи, князь Болгарскїи, добре оустроѣкаше владѣніе
и дѣржави и своеѣ,**

въ които думи би могло да се види въ Михаила нѣкой намѣстникъ-управитель на България, обаче това едва ли е допустимо, защото всички действия се извършват на и около Овче поле и защото Мавраганъ сполучил да завладѣе неговата „дѣржава“, която не е могла да бѣде западнитѣ и югозападни български земи.

8. Вж. Византия и печенѣги. Труды, т. I, стр. 15.

9. Skyl.-Cedr., ib., p. 588, (11-13): καί σtάντες επί όδοу συμβολήν προετίθεσαν, ήτις παρ' κομέντον ώνόμασται. Тукъ κομέντον = συμβουλή = βουλή consilium = съветъ, съвѣщание. Подробно вж. В. Н. Златарски, История на българ. дѣржава, т. I, ч. 1. стр. 320—321, бел. 3.

10. В. Г. Васильевски по тоя поводъ забелязва: „Если бы принято было послѣднее мнѣніе, то, быть можетъ, мы имѣли бы въ исторїи однимъ любопытнымъ явленіемъ болѣе: Печенѣжское государство въ Виѣніи, въ виду Константинополя“ (п. т., стр. 15—16).

11. Г. Ласкинъ, Георгїй Кодинъ о древностяхъ Костантинополя. Кіевъ 1905, стр. 194.

12. Skyl.-Cedr, ib., p. 587, (20)—590, (6). Zonaras, ib., 174 (6), p. -19.

13. С. Jireček (Das christliche Element usw, S. 86—87; ср. сПсп. кн. 55—56 (1898), стр. 262) обяснява, че мѣстнитѣ жители наричали така тая мѣстность поради многобройнитѣ могили въ Черноморския край.

14. Споредъ Византия, това е днеш. Енибахче; но по-вѣроятно е, Μαῖτας се е намирала отвънъ градскитѣ стени, както се види и отъ думитѣ Скилица-Кедрина ib., p. 594, (12-13): καί κατασκηνοί κατά τήν άφωρισμένην πεδιάδα Βυζαντίοις είς πεδίαν (Μαῖτας ό τόπος κατονομάζεται). — Ср. Г. Ласкинъ, п. т., стр. 122.

15. Skyl.-Cedr. ib., p. 596, (13-15): φρούριον δέ ή Αύλή κατά τάς ύπωρείας [κειμένη] τοу Αἴμου καί ού πάνυ πόρρω κείμενον Ἀδριανουπόλεως; у Идризи — Афли, у Willehardonin, édit. N. de Wailly, p. 294: Eului, var. Aulin, Eulin. Стредъ К. Иречека (Пътвания, II, стр. 704—705; ср. Archäl. Fragmente aus Bulgarien, Arch.-Epigr. Milt. X, S. 148—149, Anm. 14), Авли се намирала при дн. с. Гаврилова (преди Дермень-дере), 12 клм. отъ Сливенъ при Сливенскитѣ бани, а споредъ В. Томашека (Zur Kunde der Hämus-Halbinsel, II (Idrîsi), S.-Ab. S. 38; SBWA, t. 113 (1887), S. 320) — при днеш. с. Г. Александрово (преди Бургуджикъ или Бургуджии), източно отъ Сливенъ почти на срѣдата на пѣтя за Карнобадъ. Ако се сжди по даннитѣ на Идризи, именно, че отъ Афли на единъ день пѣтъ западно се намиралъ гр. Истлифносъ — Сливенъ и че на северната страна отъ Афли се издигали височини като стена (Tomaschek, п. т., стр. 37), а това могатъ да бждатъ само Синитѣ камъни, ще трѣбва да признаемъ, че опредѣлението на Томашека е по-вѣрно и по-точно, въпрѣки това, че съществуващото и днешъ с. Авлиени на с.-з. отъ Нова-Загора би могло да говори въ полза на Иречековото.

16. Skyl.-Cedr., ib., p. 594, 4—596, 15.

17. Титлата „ректоръ“ е една отъ ония, които се давали на духовни лица, и е заемала, както изглежда, най-високо мѣсто между другитѣ подобни титли — протосинкеллъ, синкеллъ и ипертимъ (ύπερτιμος). Тоя

Никифоръ евнухъ билъ по-рано свещеникъ на Константинъ Мономахъ, но после се отказалъ отъ духовното си звание заради свѣтска слава, а въ 1043 год. Мономахъ го почелъ съ титлата ректоръ и като стратопедархъ билъ изпратенъ противъ турцитъ въ Азия. — Skyl.-Cedr., ib., p. 593, (3-13) и сл. — Н. Скабалановичъ, п. т., стр. 157—159. — В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 19.

18. За στρατηγός αὐτοκράτωρ - пълномощенъ стратегъ вж. тукъ по-горе, стр. 8—9.

19. Въ 1045 г. той билъ назначенъ за управителъ или генералъ-губернаторъ на Иверия (сег. Грузия) (Skyl.-Cedr., ib., p. 560, (19-20)); въ 1048 год. като управителъ на Иверия и на арменското царство Ани, той удържалъ победа надъ турцитъ, а презъ септемврий с. г. билъ виновникъ на друга голъма победа надъ сжщитъ (ibid., p. 573—574; 577; 580). Въ 1049 год. Константинъ Мономахъ го извикалъ отъ изтокъ и го изпратилъ въ България. — Вж. В. Г. Васильевскій, Совѣты и пр., п. т., стр. 118 (75).

20. στρατηλάτης τῆς ἀνατολῆς — Тая длъжностъ, както и στρατοπεδάρχης имали сродство съ доместика на западнитъ или източнитъ войски, т. е. единиятъ и другиятъ били главнокомандуващи било на западнитъ, било на източнитъ войски (Skyl.-Cedr. ib., p. 630, (10): Βασίλειος ὁ Ταρχανιώτης, στρατηλάτης τότε τυγχάνων τῆς δύσεως). Разликата между στρατηλάτης и στρατοπεδάρχης не може да се прокара строго, но по положение и по рангъ тѣ се приравнявали. — Н. Скабалановичъ, п. т., стр. 323—324, е наклоненъ да приеме, че първиятъ командувалъ конницата, а вториятъ — пехотата, обаче това разграничение ще трѣбва още фактически да се установи.

21. За мѣстото, отгдето е миналъ Никифоръ, както и за идентификацията на Διακένε съ Διαβαινά - Διαβενέ = старобѣлг. Дѣвина — крепостъ, която се намирала на с.-изт. отъ Котелъ по пътя за с. Върбица въ Преславската планина, вж. В. Н. Златарски, Словѣнското житие на св. Наума отъ XVI. вѣкъ. СпБАк. кн. XXX (1925). Притурка, стр. 22—28.

22. Skyl.-Cedr., ib., p. 596, (16)— 600, (9). — За това поражение съобщаватъ и други двама, близки на събитието по време византийски писатели; за тѣхъ подробно вж. тукъ Притурка № 3: „За поражението на ромеитъ при крепостъ Диакене”.

23. Тоя Константинъ евнухъ, койгъ изкарвалъ рода си отъ сарацинитъ, билъ служителъ на Константина IX Мономахъ, преди тоя да стане императоръ, и се ползувалъ съ довѣрието му, билъ още въ 1047 год. ὁ τῆς μεγάλης ἐταιρείας ἀρχὼν или ὁ μέγας ἐταίριάρχης, т. е. билъ главенъ началникъ на цѣлия варяжки корпусъ и ималъ властъ и надзоръ надъ всички изобщо варяги, както надъ тия, които сж живѣли въ императорския дворецъ, управлявани отъ аколута, така и надъ ония, които се намирали вънъ отъ столицата; по рангъ той стоялъ по-долу отъ друнгария на виглата, т. е. отъ началника на всѣкидневната императорска охрана, но билъ по-горе отъ архонта на екскувититъ и аколута. Константинъ евнухъ билъ „пълномощенъ стратегъ” още въ 1047 год. въ войната съ турцитъ-селджуци за Армения. Вж. Skyl.-Cedr. ib., p. 560, (20-22). — Н. Скабалановичъ, п. т., стр. 331—332. — М. Attaleiates, ib., p. 33, 22, нарича сжщия Константинъ ἡγέμων — главнокомандуващъ (комендантъ) и πρῶτος = на старото praepositus sacri cubiculi и отговаря на днеш. министъръ на двора; той стоялъ начело на придворното ведомство, и нему принадлежали властъта и надзорътъ за служащитъ „при двора”, които зависѣли направо отъ него (Н. Скабалановичъ, п. т., стр. 171—172). Очевидно, че тая длъжностъ той е заемалъ въ момента, когато билъ назначенъ за пълномощенъ стратегъ и главнокомандуващъ противъ печенѣзитъ.

24. К. Иречекъ (Heersstrase etc. S. 99—100) опредѣля Царева Ливада така: „На дѣсния брѣгъ на р. Тунджа се простирани широки зелени ливади съ горички „императорски ливади” — βασιλική λιβάδα, „Комненовски ливади” — οἱ τῆς Κομνηνῆς λειμώνες (Cantacuzenus, ed. Bon. lib. II, cap. 34) отъ XIV вѣкъ”, les plus beaux près du

monde”, гдето франките от латинската империя сж разбивали обикновено своя лагеръ. Тѣхното мѣсто сега (въ 1877 г., когато Иречекъ писалъ и издалъ книгата си) заематъ градинитѣ на султанския сарай”. Споредъ М. Attaleiates, ib. p. 34, (11-13), това сражение станало „предъ града” „въ мѣста разорани, лозя и скалисти (каменисти) огради” (πρὸ τῆς πόλεως ἐμβαλόντες αὐτοῖς ἐν τόποις προτριάσμενοις καὶ ἀμπελώσι καὶ φραγμοῖς κατεσπλωμένοις).

25. Споредъ сжция, п. т., стр. 34, (16), Арианитѣ билъ ударенъ съ метателно копие.

26. Споредъ М. Attaleiates, ib. p. 34, (2), Михаилъ Докианъ тогава носѣлъ чинъ „вестархъ”.

27. М. Attaleiates, ib., p. 34, (20-23), разказва за грозната смъртъ на Докиана следното: „скититѣ, кипнали отъ ядъ, разкъсватъ го и, като разрѣзали стомаха му, извадили вътрешноститѣ му и, като отрѣзали ржцетѣ и краката му, пѣхнали ги въ него.

28. М. Attaleiates, ib., p. 33, (14)— 35, (2), по-подробно описва това сражение при Одринъ, но не съобщава причинитѣ, които сж накарали печенѣзитѣ да обърнатъ тилъ и да отстъпятъ, така че отстъплението на печенѣзитѣ въ случая се явява като deus ex machina. — Skyl.-Cedr. ib., p. 600, (9)— 602, (8).

29. Skyl.-Cedr., ib., p. 603, (3-15); 602, (15-18); 603, (16-19). — F. Dölger, п. т., стр. 9, № 903, отнася това събитие къмъ началото на 1051 год.

30. За местонахождението на Голое вж. тукъ по-долу, стр. 191, бел. 3.

31. М. Attaleiates, ib., p. 36, (22-23): εἰς τὸν Τοπλιτζὸν τόπος δὲ οὗτος οὐ μικρὸν ἀποθεν τῆς Ἀδριανουπόλεως κείμενος. — Skyl.-Cedr. ib., p. 604, (4-5): ἐν τῷ Τοπλίτζῳ (φρούριον δὲ οὗτος (?) παρὰ τὸν Ἑβρον κείμενον). — Отъ двете тия не съвсемъ точни опредѣления за местонахождението на Топлицосъ може да се установи само, че това мѣсто или крепостъ не била особено далечъ отъ Одринъ и че се намирала на р. Марица, но гдето именно, мжчно може да се опредѣли, защото това име нигде на друго мѣсто не се споменува. — К. Иречекъ (Пжтувания, II, стр. 480) предположително търси Топлицосъ въ околноститѣ на Хасково, и то къмъ тамошните топли извори (на зап. отъ града).

32. Attaleiates, ib., p. 35, (3)—37, (8). — Skyl.-Cedr., ib. p. 603, (19)—604, (23). — М. Аталиатъ понеже не дава имената на ромейските военачалници, се явява не съвсемъ ясенъ въ изложението и мжчно може да се съпостави точно съ даннитѣ на Скилица-Кедрина. Но все пакъ трѣбва да се приеме неговиятъ редъ на фактитѣ, а именно, че сражението при Хариуполь е предхождало оноа при Топлицосъ, и то преди двамата военачалници да се съединятъ, защото последнитѣ едвали биха се отдалечили така на северъ къмъ Голое, ако тѣ не бѣха унищожили печенѣжкитѣ отреди въ южната и западната части на Трако-македонската тема ; освенъ това сражението е било дадено отъ Михаила Аколутъ, защото М. Аталиатъ право казва, че императорътъ назначилъ за стратегъ на втората армия единъ отъ придворнитѣ си (τὼν ἐπὶ τῆς αὐλῆς ἐνα στρατηγὸν ἀναδεδειχώς), и Михаилъ билъ главенъ началникъ на варяжкитѣ дружини и особено на оная частъ отъ тѣхъ, която била лейбъ-гвардия на императора (Вж. В. Г. Васильевскій, Византия и печенѣги. Труды, п. т., стр. 22—24, 321). — Въ цитирания тукъ пасажъ М. Аталиатъ употребява два пжти израза: ἐντὸς τῆς Σιδηράς λεγομένης [κλεισοῦρας] (вж. p. 35, (21) и 37, (6-7)), несъмнено въ сжция смисълъ, както и Скилица-Кедринъ: διὰ τῆς λεγομένης Σιδηράς (p. 597, 19), т. е. Желѣзнитѣ врата (тур. Демиръ-капу) въ Котленския балканъ; но тукъ е важенъ и характеренъ предл. ἐντὸς, който Аталиатъ употребилъ не въ първоначалното му значение „вътре въ”, защото не може да се допусне, че всичко, за което се разказва, да е ставало въ самия проходъ, а въ смисълъ „отвътре” спроти положението на ромеитѣ „отсамъ” Сидера, т. е. въ страната южно отъ

прохода, а това още веднажъ показва, че борбата на ромеитъ съ печенѣзитъ е вървѣла до това време само южно отъ Стара-планина.

33. Следъ похода въ 1050 г. Михаилъ Аколуть билъ изпратенъ въ 1052 г. на изтокъ въ Иверия за отпоръ на турцитъ (Skyl.-Cedr. ib., p. 606, (15-20)). Сега той билъ отново извиканъ за действие противъ печенѣзитъ.

34. Така е станала тая страшна катастрофа, споредъ Скилица-Кедрина (ib., p. 607, (8)—608, (6)). Съ него се схожда разказътъ на Стратегикона § 67 за сжщото събитие, въ който четемъ следното: „Като се приближили до противницитъ, тѣ (Василий и Михаилъ) отъ неопитностъ не поискали веднага да влѣзатъ въ сражение, но го отлагали отъ день на день. Между това почналъ да се усѣща недостигъ въ припаситъ за войската и добитъка. Противницитъ пъкъ, дохождайки отъ своята невѣздържана трапеза, достигнали близу до войската, вдигали викове и отново си отивали. Ромеитъ, отъ една страна, като страдали отъ недостигъ въ припаситъ, а отъ друга — като се изплашили поради необходимостта да ги виждатъ ежедневно и да имъ чуватъ виковетъ, обърнали тилъ дори безъ бой. Презъ нощта тѣ седнали на конетъ си и се понесли, обаче тѣ не избѣгнали само ржщетъ на супостатитъ; и по тоя начинъ отъ неопитностъ произлѣзло самопроизволно разпадане на армията”. — Strategicon, ib. p. 24, (4-21). — В. Г. Васильевскій, Совѣты и пр., п. т., стр. 262—264. — Съвсемъ иначе обяснява причинитъ за катастрофата М. Аталиатъ. Споредъ него, императорътъ изпратилъ на воеводата писмени увещания „да не завързва бой, ако е възможно, като му подмѣталъ, че работата е мжчна. Но наредъ съ тия инструкции на императора е действувала и завистъта на „българския стратегъ”, т. е. на Василия Монахъ спрямо неговия другаръ, Михаила Аколуть. Докато последниятъ мислѣлъ, че трѣбва да се даде сражение и обмислялъ, какъ да стане то, първиятъ, като се опиралъ на императорското увещание, гледалъ да избѣгва всѣко сблъскване съ неприятеля, защото се боялъ, да не би Михаилъ, като спечели сражението, да се прослави и получи триумфъ. „Той (Василий) хвърлилъ неочаквано мечътъ, споредъ поговорката, противъ себе си, пише Аталиатъ, защото, виждайки, какъ той заграбва победата на другия, непредвидливо не помислилъ за своето спасение. Понеже мнението на тогова, който отхвърлялъ боя, взело върхъ, при настѣпването на нощта палаткитъ били събрани и всѣки се приготвилъ да хване пжтя, който водѣлъ въ кжщи. Скититъ, понеже узнали по-рано за намерението на ромеитъ отъ своитъ пленници, завзематъ изходитъ (на укрепления лагеръ) и, като ги заварили в безредие, извършили голѣмо избиване надъ тѣхъ; като ги съ все-сила разбили и ги преследвали далечъ, а труповетъ (на убититъ) ограбили, нѣкои пъкъ взели живи въ пленъ, поправили предишното поражение и се върнали къмъ изобилие. Българскиятъ управителъ (ἀρχηγός), който бѣ станалъ причина, да не се завързва бой, и отъ завистъ бѣ измислилъ цѣлото това тежко положение, яздейки на единъ дивъ и силенъ конь и довърявайки се на неговитъ нозе да не бжде уловенъ, случайно дохожда до рова (трапа на укреп. лагеръ) и, когато конътъ поискалъ да го мине по въздуха (т. е. да прескочи трапа), самъ се изплѣзналъ отъ седлото и се понесълъ на земята съ злополучно падане. Нѣкои отъ скититъ го нападнали и съ копие го убили — него, който най-сетне разбралъ, че завистъта всячески се противопоставя относно писмото и става способна да роди гибель или за родителя, или за другитъ, които се сношаватъ съ него” (Attaleiates. ib., p. 38, (17)—39, (18)).

35. Attaleiates, ib., p. 43, (11-20). — Skyl.-Cedr., ib., p. 608, (6-12). — Zonaras, ib., p. 175-6. — В. Г. Васильевскій, Византия и печенѣги, п. т., стр. 24.

36. Migne, Patr. gr. t. 126, col. 292 D — 293 B. — В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 4—5.

37. При това Скилица и Анна Комнина разказватъ, че се случило чудо съ императора. Следъ като поутихнала бурята, Исаакъ I потеглилъ обратно и по пжтя си заедно съ приближенитъ се спрѣлъ подъ едно джбово дърво. Но изведнажъ бурята се възобновила съ силенъ вѣтъръ, а императорътъ, като чулъ силенъ шумъ и страшенъ трѣсъкъ, побързалъ да се измѣсти изподъ дървото, и веднага, като че ли по условенъ знакъ,

дждът се изтръгналъ съ корена и се простналъ на земята. Императорътъ стоялъ и се чудилъ, казва Анна, на божие то за него промишление”. Следъ завръщането си въ столицата Исаакъ I отъ благодарностъ за спасението си построилъ въ Влахернитъ великолепна църква въ името на св. Текла, празникътъ на която се пада на 24. септемврий. Вж. Н. П. Кондаковъ. каз. съч., стр. 205—6.

38. Attaleiates, ib., p. 66, (20)—67, (17). — Skyl.-Cedr., ib., p. 645, (17)—647, (8). — Zonaras, ib., p. 195, (8)—196, (2). — Anna Comnena, ed. A. Reifferscheidii, Lipsiae 1884, vol. I, p. 115, 18—117, 16. Анна маджаритъ тукъ нарича даки, а печенѣзитъ — савромати. — Ср. В. Г. Васильевскій, Византия и печенѣги, п. т., стр. 25—26.

39. Че въ края на царуването на Исаака I Комнинъ, т. е. презъ последнитъ месеци на 1059 год. или въ началото на царуването на Константина X Дука, т. е. въ 1060 г. Романъ Диогенъ билъ управителъ (άρχων) на Придунавскитъ градове, се вижда отъ следнитъ думи на М. Attaleiates, ib., p. 97, (15-23):

ἐμπιστευθεὶς οὖν ἐπὶ τέλει τοῦ βασιλέως τοῦ Δούκα τὴν τῆς Σαρδικῆς ἀρχήν, ἐβουλεύσατο (ὁ Διογένης) τοὺς Σαυρομάτας προσλαβέσθαι συνεργοὺς εἰς τὸ μελετώμενον καὶ εἰς προὔπιον αὐτὸ ἀγαγεῖν. ἐπειθόντο γὰρ ἐκείνοι τῷ ἀνδρὶ τούτῳ διὰ τὸ ἐκ τῆς ἀγχιθύρου στρατηγίας προεπιγινώσκεισθαι τοῦτον αὐτοῖς, ὅποτε τῶν περὶ τὸν Ἰστρον ἄρχων πόλεων τοῦτοις ἀντεπολέμησε καὶ παθεῖν ἐκινδύνευσεν, εἰ μὴ ἐξείλετο τοῦτον ἀκαταγωνίστῳ ῥύμῃ καὶ ῥύμῃ Νικηφόρος μάγιστρος ὁ Βοτανειάτης.

— Н. Скабалановичъ.п.т., стр. 229, бел. 3, пише, че, понеже Романъ Диогенъ трѣбвало да се бори съ савроматитъ (маджаритъ) и се излагалъ въ борбата на опасностъ, отъ която го спасилъ магистеръ Никифоръ Вотаниатъ, то най-естествено е подъ “градове на Дунавъ” да се разбиратъ Бѣлградъ-Сирмий, и оттука Скабалановичъ заключава, че Романъ Диогенъ билъ стратегъ на тия градове. Но преди всичко подъ израза αὶ περὶ τὸν Ἰστρον πόλεις се разбирали само градоветъ на долни Дунавъ (за това най-очевидно говорятъ следнитъ думи на сжщия Attaleiates, ib., p. 66, (21-23): Τὼν δὲ πρὸς ἥλιον δύνοντα. Σαυρομάτων ταραττομένων, σὺν αὐτοῖς δὲ καὶ τῶν περὶ τὸν Ἰστρον Σκυθῶν, οὓς Πατζινάκους τὸ πλῆθος κικλήσκουσιν κтл.) но не и градоветъ по срѣдни Дунавъ, какъвто е Бѣлградъ, а още по-малко гр. Сирмий (сег. Митровица); после, подъ „савромати” у Аталиата, наистина, се разбиратъ маджаритъ, обаче Романъ Диогенъ, като архонтъ на Придунавскитъ градове, не е воювалъ, па и не е могълъ да воюва съ тѣхъ, защото още презъ лѣтото на 1059 год. Исаакъ I бѣ вече сключилъ, както видѣхме, миръ с краля имъ; тукъ по-скоро могатъ и трѣбва да се разбиратъ само печенѣзитъ, които и Анна Комнина нарича, както се посочи, сжщо савромати (вж. предната цитата) и съ които той е ималъ сблъсквания, и то само следъ като билъ назначенъ отъ Константина X Дука въ края на царуването му за дука-управителъ на Сардика (Срѣдецъ), т. е. на България, както ще видимъ по-долу. Освенъ това Романъ Диогенъ е търсилъ съюзници, за да произведе държавенъ превратъ и да завземе престола; тая цель той е могълъ да постигне по-скоро съ помощта на печенѣзитъ отъ северна България, които сж били винаги готови да действуватъ, отколкото съ помощта на маджаритъ, съ които той не е могълъ да има връзки.

40. Ако известието на сръбския патриархъ Василия Бъркичъ въ описа си на турскитъ области отъ 1771 год., че Ёюстендил Банъ Дѣωогена кесаря гдѣ онъ родисл” (Споменик, X, стр. 54), т. е. че Романъ Диогенъ билъ роденъ въ Велбуждъ, е автентично, то тогава самото събитие ще трѣбва да отнесемъ къмъ времето, когато баща му Константинъ Диогенъ е билъ назначенъ за дука-управителъ на България въ 1026 год. (вж. тукъ по-горе, стр. 36) и е ималъ резиденцията си въ Срѣдецъ, а семейството му е живѣло или временно е прекарвало въ Велбуждъ, знаменитъ още отъ старо време съ своитъ бани, както се досѣща Йор. Ивановъ и

правилно посочи, какво известието на М. Аталиата, че Диогенъ ἐξιὼν οὐν εἰς Καππαδοκῶν, ἐξ ἧς τὴν ἀρχὴν τῆς γενέσεως ἐσχῆκε (ib., p. 99, (21-22)), трѣбва да се разбира въ смисълъ, че Диогенъ водѣлъ потеклото си отъ кападокийцитѣ (вж. Северна Македония, стр. 45), т. е. че или баща му, или дѣдо му сж произлизили отъ кападокийцитѣ, и затова не може да противоречи на Бъркичевото известие.

41. Издаденъ отъ Н. Gelzer подъ насловъ: αἱ υποκείμεναι ἐπισκοπαὶ τῷ θρόνῳ τῆς Βουλγαρίας въ Byzan. Zeitsch. I (1892), S. 256—257.

42. П. Голубовскій, Печенѣги, торки и половцы до нашествія татаръ. Клевъ 1884, стр. 41 и сл. и 75 и сл. — Д. И. Иловайскій, Исторія Россіи. т. I, стр. 113 и сл. и бел. 42.

43. Рускиятъ лѣтопись съобщава за нѣколко сблъсквания на рускитѣ князе въ даденото време съ торкитѣ или узитѣ. Така, подъ 1055 (6563) год. четемъ: „Въ се же лѣто иде Всеволодъ (Переяславски) на торкы зимѣ къ Воиѹ, и побѣди торкы. Того же лѣта приходи Блушъ с половци, и сотвори Всеволодъ миръ съ ними, и возвратишася [половци] въ свояси“. Но особено важенъ билъ съюзниятъ походъ на рускитѣ князе въ 1060 (6568) г.: „Того же лѣта Изяславъ (Киевски), и Святославъ (Черниговски), и Всеволодъ (Переяславски), и Всеславъ (Полоцки), совокупивше воя бещислены, и поидоша на конихъ и в лодьяхъ, бещисленное множество, на торки. И се слышавше торци, убоявъшеся, пробѣгоша и до сего дни, и помроша бѣгающе, божиимъ гнѣвомъ гоними, овии отъ зими, друзии же гладомъ, инии же моромъ (и) судомъ божиимъ; и такъ Богъ избави крестьяни отъ поганыхъ.“ Сжщо и въ 1061 (6569) г. се споменува за първото нападение на руската земя отъ половци; тѣхниятъ князь билъ Сокалъ. Противъ тѣхъ излѣзълъ князь Всеволодъ, но билъ победенъ. Вж. по Ипатскому списку, стр. 114, (16–19); 114, (29)—115, (10).

44. Скилица-Кедринъ съобщава, че това събитие станало ἐτος μὲν ἕκτον βασιλεύοντι τῷ Δουκί, ἰνδικτῶν γ', ἐτος σφωγ' τῆς κοσμικῆς κτίσεως (ib. p. 657, (4-6)), т. е. въ 6573, която дава, наистина, 1065 г., обаче М. Аталиатъ, отъ когото Скилица е черпалъ, почва разказа си съ думитѣ: Τῆς γ' ἰνδικτιῶνος ἐνστάσης (ib., p. 83, (10)), т. е. „когато бѣ настѣпилъ 3-иятъ индиктъ“, а той се е продължавалъ отъ 1. IX. 1064 до 31. VIII. 1065, и понеже индиктътъ току що настѣпилъ, то и събитието се отнася веднага или наскоро следъ 1. IX. 1064 г.

45. Това число дава М. Attaleiates, като казва: συνεφεφίζετο γάρ τὸ ἔθνος εἰς ἐξήκοντα μυριάδας ἀνδρῶν (ib., p. 83, (19-20)), т. е. „народътъ наброявалъ до 60 X 10.000 (= 600.000) мжже“, безъ жени и деца. Скилица-Кедринъ предава това изречение така: συνεποσοῦτο γάρ τὸ ἔθνος, ὡς οἱ εἰδότες διεβεβαίουοντο, εἰς ἐξήκοντα μυριάδας μαχίμων ἀνδρῶν καὶ πολεμιστῶν (ib., p. 654, (21-23)), т. е. „народътъ достигалъ, както потвърдили ония, които видѣли, до 60 X 10.000 (= 600.000) способни за война и войнствени мжже“. Очевидно, на Скилица се е показало това число преувеличено, и затова той прибавя думитѣ „както потвърдили ония, които видѣли“, за да сHEME отговорностъ отъ себе си. Но Зонара, кой съкращава и парафразира Скилица, смекчилъ тая отговорностъ, като пише: ἦσαν γάρ, ὡς λόγος ὑπὸ ἐξήκοντα χιλιάδας οἱ αἶρειν ὄπλα δυνάμενοι, т. е. „тия, които могли да носятъ оржжие, били, както е дума, подъ 60 хиляди“. Едва ли може да се допустне, че Зонара си е позполилъ да намали числото на 60 хиляди възъ основа на нѣкои другъ изворъ; и нему се е показало числото надуто, и затова на своя отговорностъ е замѣнилъ μυριάδας на своя оригиналъ съ χιλιάδας, което, наистина, е по-правдоподобно. — Ср. В. Г. Васильевски, п. т. стр. 26, бел. 3.

46. Скилица-Кедринъ (ib., p. 591, (4)) обяснява етимологията на името ὁ Ἀποκάτης отъ ὁ ἀπο Κατῆς, безъ да каже, какво е това Κατῆ; обаче това едва ли е вѣрно, защото то е нищо друго, освенъ арменското име Абукабъ, което въ грѣцка транскрипция се е обърнало въ ὁ Ἀποκάτης. Бащата на Василия Абукабъ, арменецъ, билъ, споредъ Матая Едесски, управитель на гр. Едеса при Романа III Аргиръ, която при Никифора Вотаниатъ преминала въ ржцетъ на Василия Абукабъ, и той я управлявалъ до 1083 г., когато умрѣлъ. — Н. Скабалановичъ, п. т., стр. 197. — Ср. М. Attaleiates, ib., p. 116, (10-11).

47. Въ какви отношения се намирали тия двама полководци въ 1064 г. вж. тукъ Притурка № 4: „Билъ ли е Никифоръ Вотаниатъ архонтъ на Придунавскитъ градове”.

48. Неизвестно защо F. Dölger, п. т., стр. 15, № 955 нарича узитъ печенѣзи.

49. M. Attaleiates, ib., p. 85, (3-6): καὶ καταντικρὺ τοῦ Ἀθύρου, περί τόπον οὕτω καλούμενον Χοιροβάκχους... σκηνάς ἰδίας ἐπήξατο καὶ τῶν σὺν αὐτῷ. Име Ἀθύра или Ἀθύρας носила малката рѣкичка, която се вливала въ р. Мелась (тур. Кара-су, т. е. Черна рѣка, която се изтича въ Голѣмо-Чекмедженското езеро), и крепостъ, която се намирала 15 клм. на западъ отъ Регионъ, сег. Кючукъ-Чекмедже (вж. В. Н. Златарски, История на българ. държава, т. 1, ч. 1, стр. 275, бел. 4). Отъ думитъ на Анна Комнина, ib., lib. VIII, cap. 1; II, p. 1, (22-23):

ἑκαῖνος (ὁ αὐτοκράτωρ) μὲν οὖν παραχρῆμα
κατευθὺ Χοιροβάκχων ἤλαυνε καὶ εἰσελθὼν κλείει τὰς πύλας, et p. 2, 4-6: οἱ ἐλπι-
ζόμενοι τῶν Σκυθῶν καταλαβόντες κατὰ τὸν συγκεκολλημένον τῷ τείχει τῶν Χοιρο-
βάκχων αὐχένα ἔστησαν,

— става явно, че Харовакхи сж били градъ-крепостъ, защото тѣ имали стени и врати, а пъкъ отъ думитъ на Никита Акоминатъ, ib., 85, (14-16): εἶχε τοίνυν μεθ' ἡμέρας αὐτοῦς ἢ τῶν Χοιροβάκχων πάσα ἱππῆλατος πηγνύντας στρατόπεδον и на Киннама, ib., p. 73, (18-21):

. . . ἐς τὰς ἐπὶ
Χοιροβάκχων πεδιάδας (ὑπτιάζει γὰρ ἐνταῦθα ὁ χῶρος καὶ πόαν θαψιλὴν μάλιστα ἐς
τὰς ἵππων παρέχεται νομάς);

ср. ib., p. 327, се установява, че предъ крепостъта Хировакхи се простирала голѣма равнина, удобна за поставяне на лагеръ, следов. крепостъта Хировакхи се е намирала северно отъ Голѣмо-Чекмедженското езеро, може би, днеш. Чаталджа или нейде близу до нея. — С. Jireček, Heerstrasse, S. 102.

50. M. Attaleiates, ib., p. 83, (10)—87, (22). — Skylitzes, ib., p. 654, (10)—657, (6). — Zonaras, ib., p. 199, (20)—200, (31). — В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 26—30.

Второ голѣмо възстание на българитъ въ 1072 г. и участието имъ въ други политически движения

Следъ усмирението на възстанието на Петра Дѣлянъ въ 1041 г. едвали на българитъ сж били оставени напълно онова вжтрешно самоуправление, което бѣ имъ оставилъ и потвърдилъ съ грамоти Василий II, и изобщо предишнитъ правдини. Макаръ и да нѣмаме прави данни за положението на българския народъ въ даденото време, все пакъ можемъ съ известна положителность да кажемъ, че неговото стопанско-економическо състояние е било крайно разнебитено презъ времето на варварскитъ нашествия отъ 1048 до 1053 г., и следъ тѣхъ, отъ когато той трѣбвало да тегли двойно иго — византийско и печенѣжко, а сжщо и по-сетне презъ 1064 г., когато билъ подложенъ на грабежитъ и опустошенията на страшнитъ узи. Тая материална съсипия приготвѣла почва за неговото национално обезличение, въ което не малко спомагали и неговитъ управители. Отъ Цариградъ се изпращали както за църквата, така и за страната

управители — правителствени креатюри, на които централната власт е могла да се осланя сигурно, и които много повече залъгали за интересите на държава и църква, отколкото за доброто на подчинените тъмъ българи. Така, следъ смъртта на архиепископъ Лъва, бившия хартофилаксь на великата църква св. София и помощникъ на патриархъ Михаила Керуларий (1043—1058) въ борбата съ римския първосвещеникъ, който билъ „пръвъ отъ ромеитъ“, т. е. не българинъ, всички български архиепископи, въпрѣки църковната имъ независимостъ, били природни ромеи и се назначавали направо отъ императора: въ 1056 год. билъ назначенъ (προεχειρίσατο) отъ императрица Теодора (1555—1056) монахъ Теодулъ, родомъ отъ Икония отъ гр. Триполисъ, игуменъ на манастиря св. Мокия (въ Цариградъ близу до Златните врата), който не се отличавалъ съ своята ученостъ, но билъ преуспѣлъ въ божествената мъдростъ и въ добродетелите. [1] Но все пакъ неговото назначение отъ Теодора, безъ да съблюдава изборните форми, предписвани отъ каноните, предизвикало незадоволство въ съвременниците, между които билъ и Михаилъ Пселлъ; тѣ намирили постъпката на императрицата противозаконна (παράνομειν) и го обяснявали съ твърде ревностно отношение къмъ самодържавната си власт. [2] Теодулъ отбелязалъ своето управление съ това, че построилъ горната част на църквата св. София въ Охридъ, съ помощта на нѣкого си Ивана Анчо (Ἀντζά). [3] Неговъ приемникъ билъ Иванъ Лампинъ (ὁ Λαμπηνός, нареченъ по името на родния му градъ Λάμπη на о-въ Критъ), монахъ отъ планината Олимпъ (витински), сподвижникъ и сътрудникъ на патриархъ Ивана Ксифилинъ (1064—1075). Той билъ назначенъ (προεφίρζεται ὁ βασιλεύς) въ 1064 год. отъ Константина X Дука [4]. Тоя архиепископъ оказалъ голѣма услуга на императора: когато Никифоръ Васиlaki, който бѣ повдигналъ въстание, дошелъ отъ Драчъ въ Охридъ, гдето искалъ да се прогласи за императоръ, Иванъ Лампинъ се противопоставилъ и не му позволилъ да осъществи желанието си, и Васиlaki трѣбвало да напустне Охридъ и да замине за Солунъ. [5] Следъ смъртта на Ивана Лампинъ въ 1078 год. императоръ Никифоръ Вотаниатъ на негово мѣсто назначилъ (ἀντ' αὐτοῦ ὁ βασιλεύς προεβάλετο) за архиепископъ другъ Иванъ съ прозвище Аинъ (Ἄσινος — непиещъ вино = трезви), игумена на Арицийския манастирь (неизвестенъ). [6] И четирмата тия български архиепископи се изпращали направо отъ Цариградъ, надѣхвани съ византийски църковни тенденции, които тѣ се стараели или дори се задължавали да прокарватъ и да прилагатъ, така че Охридската архиепископия по тоя начинъ се обръщала отъ българска въ грѣцка; за националното българско духовенство били оставени само селските енории, гдето най-малко и почти никакъ не могла да се развива книжовна дейностъ. Еднички убѣжища за националната българска църква и книжнина останали само манастирите — стари, каквито сж били св. Наумъ на южния брѣгъ на Охридското езеро, Рилскиятъ св. Иванъ и други, и нови основани презъ XI. и XII. вѣкъ въ североизточна Македония, каквито сж манастирите: 1. на св. Прохора Пчински, който се уединилъ въ „поустыняхъ Враняньскихъ“, на рѣцѣ глѣмѣи Ишиня, подъ планина Козякъ, гдето и днесъ се издига неговиятъ манастирь; 2. на св. Гавриила Лѣсновски, който се подвизавалъ въ „Лѣсновскою гору“ сега Лисецъ-планина, южно отъ Кратово при с. Злетово, и днесъ съществува и 3. на св. Иоакима Осоговски или Сарандапорски, който се спасявалъ въ Осоговската планина при р. Скупица, наричана обикновено Бабинъ-долъ „въ мѣстѣ глѣмѣмъ Саран'дапоръ“, сев.-изт. отъ Крива-паланка, гдето се намира и днесъ тоя манастирь. Тия три манастиря, основателите на които съ били българи, наредъ съ старите манастири, по-сетне презъ XII. вѣкъ, когато се засилва ромеизацията въ западните и югозападните български земи, ставатъ центрове на българщината и нейни крепости за борба съ ромеизма. [7]

Свѣтскитѣ намѣстници-управители на България, които не по-малко сж съдействували за ромеизацията на българския народъ, за дадното време сж известни: Никифоръ Протевонъ (Νικήφορος Πρωτεύων), приемникътъ на синкелла Василия Монахъ, който загиналъ, както се каза, въ 1053 год. въ сражението съ печенѣзитѣ при Велики Преславъ. Тоя български намѣстникъ-управитель билъ изтъкнатъ като кандидатъ за преемникъ на Константина IX Мономахъ, и затова въ края на 1054 год. предъ смъртъта на тоя императоръ и съ негово съгласие Никифоръ Протевонъ билъ извиканъ отъ България въ столицата; но въ това време привърженицитѣ на императрица Теодора сполучили да я доведатъ въ Цариградъ и да я обявятъ за самостоятна императрица. Извиканиятъ Протевонъ на пѣтъ за столицата билъ арестуванъ въ Солунъ и отъ тамъ билъ направо изпратенъ на заточение въ мѣнастиръ Кузина въ Тракийската тема (Мала Азия). [8] Кой е билъ следъ него български намѣстникъ-управитель, не е известно. Отъ Никифора Вриения само узнаваме, че следъ като Исаакъ I Комнинъ станалъ императоръ, той почелъ брата си Ивана Комнинъ (бащата на Алексия I Комнинъ) съ санъ куропалатъ и го назначилъ за началникъ на западнитѣ войски (ἀρχὼν τῶν τῆς δύσεως στρατευμάτων), или доместикъ на схолитѣ (по-късно великъ доместикъ). Въ тая си длъжностъ Иванъ Комнинъ „оставилъ съ своитѣ дѣла незабравими спомени и за тракийци, и за македонци, и за иллирийци, и за българи — началствуващи и подчинени; [9] за жалъ ние не знаемъ, въ какво сж се изразили тия негови дѣла, но трѣбва да се предполага, че тѣ сж били добри и полезни, и затова сж оставили незабравимъ споменъ, съ други думи, презъ царуването на Исаака I Комнинъ (1057—1059) положението е било сносно, което, може би, се е дължелo до известна степенъ и на неговата съпруга императрица Екатерина, българка, дъщеря на царъ Иванъ-Владислава.

При Константина X Дука въ 1065 или 1066 год. намираме катепанъ на България Андроника Филокалесъ (Ἀνδρόνικος Φιλοκάλης), известенъ като помиритель между императора и протоспатария Никулица Делфина — ларисецъ. Последниятъ въ 1076 год. го намѣрилъ въ крепостъ Петърско силно изплашенъ поради почналото се тогава възстаническо движение между власитѣ въ сев.

Бележка на ред.

Стр. 123

Отбелязаната като дата на въстанието година 1076 не е точна, но се касае вероятно до печатна грешка. В същност то е избухнало през 1066 г. и в него са участвували при това не само власи, както сочи В. Н. Златарски, но и българи. Известно е, че през XI век наред с власи и гърци в Тесалия е имало и известен брой българи. Срв. повече подробности по разигралите се събития у Г. Г. Литаврин, *Востание болгар и влахов в Фесалии в 1066 г.*, Виз. врем., XI, 1955, стр. 12—135. Вж. и Г. Цанкова-Петкова, *Югозападните български земи през XI в.* според “Стратегикона” на Кекавмен, ИИБИ, VI, 1956, стр. 614, и *История на България*, I, стр. 160.

Тесалия, защото се боялъ, да не би самиятъ Никулица да се присъедини къмъ възстаницитѣ [10]. Следъ него въ края на царуването на сжщия императоръ билъ назначенъ за дука на Сардика (Сръдецъ) споменатиятъ по-горе патриций, но тогава вече вестархъ, Романъ Диогенъ, синъ на Константина Диогенъ, втория намѣстникъ-управитель на България, отъ втората половина на 1066 и презъ 1067 год. [11], който въ тая длъжностъ решилъ да тури въ изпълнение отдавнашната си мисль [12]. Като виждалъ неспособността на цариградското правителство, което не било въ състояние да защити държавата отъ външнитѣ ѝ врагове, Романъ замислилъ съ помощта на мѣстното българско население и на печенѣзитѣ да извърши държавенъ превратъ и да заграби

върховната власт. Тая мисъл той таилъ въ себе си, докато билъ живъ Константинъ X Дука, т. е. до май 1067 г., но следъ това той явно почналъ да се приготвя за дѣлото, като влизалъ въ споразумение съ мѣстнитъ жители и съ военни люди. Обаче единъ арменецъ, който билъ посветенъ въ цѣлата работа, му измѣнилъ и почналъ да доказва на мѣстното население, т. е. на българитъ, че Диогенъ замислилъ да ги предаде на печенѣзитъ, съ които той се намиралъ въ преговори. Съ помощта на настроенитъ така враждебно мѣстни жители, които следъ разкриването на замислитъ му, разбира се, се отказали да го поддържатъ, арменецътъ сполучилъ да арестува Диогена и въ надежда за голѣма награда, откаралъ го въ столицата и го предалъ на правителството на императрица Евдокия. Романъ Диогенъ билъ подложенъ на сждъ, съзналъ се въ всичко и билъ осжденъ на смъртъ. Но по желанието на сжщата Евдокия смъртното наказание било замѣнено съ заточение въ Кападокия, отгдето той водѣлъ потеклото си. [13] На Рождество обаче сжщата 1067 г. той билъ извиканъ въ Цариградъ и, издигнатъ въ чинъ магистеръ, билъ назначенъ за стратилатъ, а на 1. ян. 1068 год. билъ официално прогласенъ за императоръ [14]. Кой е билъ намѣстникъ-управителъ на България при Романа IV Диогенъ (1068—1071), не се знае; но въ началото на царуването на Михаила VII Парапинакъ (1071—1078) билъ изпратенъ за дука на Скопие Никифоръ Карантинъ [15].

Всички тия управители гледали на България като на най-добра покрайнина въ империята, за да си съставятъ кариера, а сжщо и за да си съставятъ добро материално положение. Освенъ това България е била страната, отгдето се добивала поддържката на империята, особено за попълване византийската армия и за поправяне държавнитъ финансии. Войската на Романа IV, която била отредена за борба съ турцитъ-селджуци въ Мала Азия, се състояла освенъ отъ франки, варяги и узи, още и отъ българи, а после ги срѣщаме въ всичкитъ почти войски на разни претенденти на византийския престолъ, които сж действували на Балканския полуостровъ. Споредъ сполучливата характеристика на Ф. Рачки, въ това време „между българи и ромеи настанали такива отношения, каквито могатъ да бждатъ само между единъ угнетенъ, но дишащъ съ отмъщение народъ и единъ припознатъ, но угриженъ победителъ”. [16] Но българскиятъ народъ билъ оставенъ самъ на себе си и нѣмало на кого да се надѣва, защото не останалъ вече никой отъ членоветъ на царския му родъ, който да се чувствува за българинъ и да го защити отъ своеволието на неговитъ управители. И наистина, отъ синоветъ и внуцитъ на Иванъ-Владислава въ даденото време сж известни:

1. Алусианъ, следъ несполучливата и измѣнническа намѣса въ възстанието на Петра Дѣлянъ, както видѣхме, се върналъ въ Византия благодетелствуванъ отъ императора. Каква е била сждбата му следъ това, нищо не се знае за сега, защото оттогава неговата личностъ изчезва отъ историческата сцена, на която сега вмѣсто него изстѣпватъ неговитъ деца. Отъ брака съ арменката Алусианъ ималъ една дъщеря, която била женена, споредъ Скилица-Кедрина, за Романа IV Диогенъ, преди тоя да се ожени за Евдокия, жената на Константина X Дука, и да стане императоръ, т. е. преди 1067—68 година. [17] Отъ нея Романъ Диогенъ ималъ синъ Константинъ, жененъ въ 1068 год. за Теодора Комнина, дъщеря на Ивана Комнинъ и сестра на Алексия I Комнинъ. Той презъ царуването на баща си участвувалъ и билъ убитъ въ похода на шуря си Исаака Комнинъ противъ турцитъ въ 1069 год. [18] Освенъ дъщеря Алусианъ ималъ и двама синове, Василий и Самуилъ.

Първият Василий, въ началото на царуването на своя зетъ Романа IV Диогенъ, билъ управителъ въ гр. Едесса, главенъ градъ на тема Долна Мидия или още тема на „Поевфратскитѣ градове“ по горното и срѣдно течение на р. Евфратъ — най-източната областъ на византийската империя въ XI. вѣкъ [19]. Той се прославилъ съ блѣскавата отбрана на гр. Едесса, когато го обсаждалъ турскиятъ султанъ Алп-Арсланъ въ 1068 год. [20] Ако нашата идентификация на тоя Василий, сина на Алусиана, съ магистеръ Василия Придунавски, който се споменува въ гръцката приписка отъ 1059 год., не се опровергае, то ще трѣбва да приемемъ, че Василий Алусианъ още при Исаака I Комнинъ (1057—1059) билъ на служба въ чинъ магистеръ въ темата на Поевфратскитѣ градове и отъ тамъ е защищавалъ източната граница на империята противъ турцитѣ [21].

Другиятъ Алусиановъ синъ Самуилъ или, както самъ се нарича въ моливдовула си, Самуилъ Алусианъ, въ чинъ вестархъ заемалъ презъ царуването на Романа IV военна служба въ тема Армениакъ [22]. Той участвувалъ въ похода на императора противъ турцитѣ въ 1068 год. и, следъ като мелитинскиятъ стратегъ умишлено се отказалъ да окаже своевременно отпоръ противъ нападението и разграбването на гр. Аморионъ отъ турцитѣ презъ декемврий 1068 год., Романъ IV отнелъ отъ него главното командуване и го предалъ на Самуила Алусианъ, като на свое предано лице. [23] Но последниятъ особено се отличилъ при усмирението бунта на ромейския наемень пълководецъ, нормандеца Роберта Криспинъ въ 1069 год., за което Романъ IV го издигналъ въ чинъ проедъръ и го назначилъ за дука или командуващъ на намиращитѣ се тогава въ тема Армениакъ петъ западни ромейски легиони, а сжщо и тамошнитѣ наемни войски, както тогава се установява отъ достигналия до насъ неговъ моливдовулъ, който носи надпись: Θεοτόκε, βοήθει τῷ σῷ δοῦλῳ Σαμουήλ προέδρῳ καὶ δοικί τῷ Ἀλουσιάνῳ, т. е. „Богородице, помагай на твоя рабъ Самуила Алусианъ, проедъръ и дука“ [24]. Въ тая длъжностъ Самуилъ останалъ не по-късно отъ 1071 год., когато следъ сваянето на Романа IV той, като неговъ роднина и преданъ човѣкъ, билъ отстраненъ отъ длъжностъ подъ натиска на враждебно настроената къмъ тоя императоръ придворна партия и изгубилъ всѣко политическо значение; затова и неговото име, както и на брата му Василия, нийде повече не се срѣща въ историята на Византия.

2. Ааронъ, третиятъ синъ на царъ Иванъ-Владислава. [25] Какъ е вървѣлъ животътъ му следъ откарването му въ 1018 год. въ Цариградъ заедно съ братята и сестритѣ му, засега нищо не е известно; но, споредъ думитѣ на известния неговъ надпись въ Ани отъ 1055—1056 год., че той „въ цвѣта на красотата и въ годинитѣ на своята младостъ дошелъ на Изтокъ въ тая хубаво изградена крепостъ Ани“, [26] ще трѣбва да приемемъ, че той още въ юношеската си възраст билъ изпратенъ отъ Цариградъ въ източнитѣ области на империята, респек. въ Иверия въ гр. Ани, обаче не като управителъ на тоя градъ, както разбира М. Ласкарисъ, [27] а изобщо на служба. Той става известенъ тепърва презъ царуването на Константина IX Мономахъ, когато въ чинъ „вестъ“ (βέστης) се явява управителъ на тема Горна Мидия и Васпураканъ и като такъвъ много и сполучливо воювалъ противъ турцитѣ-селджуци. Затова Скилица го характеризира на едно мѣсто като „мжжъ храбръ, разуменъ и опитенъ въ военната битка“ [28], а на друго мѣсто като „мжжъ закаленъ въ много боеве“ [29]. Така между 1047 и 1049 г., когато турцитѣ засилили нападенията си върху Армения, следъ като ромейскитѣ войски били изтеглени оттамъ въ Европа противъ възстаналия Лъва Торникъ, Ааронъ, подпомогнатъ отъ управителя на Иверия, Катакалонъ Кекавменъ,

одържалъ блъскава победа надъ емиръ Асана, който падналъ убитъ, а войската му била разпръсната. Наскоро турцитъ начело съ брата на султанъ Тогрула, Ибрахимъ Иналъ, предприели новъ походъ, обаче съединенитъ сили на Аарона, Кекавмена, арменецъ Григория, управителя на Месопотамия, синъ на Васага, и ивериеца Липарита не могли да издържатъ и въ сражението при Капетру на 18. септемврий 1048 год. потърпѣли пълно поражение, отговорността за което нѣкои хвърляли върху Аарона. [30]

Не много следъ това, както се предполага въ 1049 год., когато Катакалонъ Кекавменъ билъ извиканъ начело съ източнитъ войски на помощъ на Константина Арианитъ противъ печенѣзитъ [31], Ааронъ билъ назначенъ за управителъ на Иверия и управлявалъ съ титла магистеръ. За своята дейность, като иверски управителъ, ето какво пише той въ отъ него съставения надписъ на арменски, който се намиралъ доскоро на външната стена на съборната църква въ Ани: „По волята и милостъта на Бога, азъ, магистеръ Ааронъ, възвеличенъ отъ преславнитъ царства, въ цвѣта на красотата и въ годинитъ на моята младость дойдохъ на Изтокъ въ тая хубаво изградена крепость Ани, издигнахъ всичкитъ ѝ стени, като я укрепихъ съ кули отъ камара камъни на здрава дълбоко заложена основа. И на свои въ голѣмо количество изхарчени срѣдства азъ съ трудъ прокарахъ изобилна вода вътре въ тая крепость за радостъ и разхлада на жаднитъ. Азъ донесохъ грамота за свободитъ съ златенъ печатъ отъ самодържавната порфирородна царица относно налозитъ върху кжщитъ на тоя градъ и относно десетъка, които тѣ давали ежегодно въ размѣръ на осемъ литри; а сжщо по просбата на подвластнитъ азъ отмѣнихъ и изискването на два литра, които внасялъ мутасибътъ (контрольорътъ). Това е всичко”. [32] Споменуваната въ тоя надписъ императрица е могла да бѣде само Теодора, сестрата на Зоя, следов. надписътъ се отнася къмъ 1055—1056 год., при това се предполага, че надписътъ е билъ издѣлбанъ, когато Ааронъ е напушалъ Иверия, за да заеме длъжността управителъ на Едесса, както това се установява отъ единъ неговъ моливдовулъ, като „магистеръ и дука на Едесса” [33]. Но и въ тая длъжность той не останалъ дълго, защото въ 1057 год. ние го срѣщаме въ Цариградъ въ сжщия чинъ магистеръ, гдето той взима активно участие въ борбата на Исаака Комнинъ съ Михаила VI Стратиотикъ, който изпратилъ Аарона противъ своя съперникъ заедно съ други византийски пълководци, но разбитъ отъ Исаака въ сражението при Никея (на 20. августъ 1057), се върналъ въ Цариградъ съ остатъка отъ войската [34]. Следъ въцаряването на Исаака I Комнинъ, който билъ жененъ за Аароновата сестра, както ще видимъ по-долу, Ааронъ билъ повишенъ въ чинъ „проедъръ” отъ новия императоръ, а следъ смъртъта на управителя на Месопотамия, магистеръ Григория, сина на Васага, отъ рода на Беглавунитъ, въ 1058 год. билъ изпратенъ за приемникъ неговъ, за да поведе успѣшно борбата срещу постоянно нападащитъ по тая граница турци. [35] Следъ абдикацията на Исаака I Ааронъ не изгубилъ своята важна роля, защото между 1066 и 1073 год. той билъ изпратенъ въ Иверия по случай женитбата на Михаила VII Дука за Марта или Мария, дъщерята на иверския царъ Георгия Багратъ IV [36].

Кога и где е умрѣлъ проедъръ и дука Ааронъ, засега остава неизвестно; но той оставилъ потомство. Той ималъ синъ Теодоръ, който въ царуването на императрица Теодора (1055—1056) билъ управителъ на тема Таронъ (на изт. отъ тема Месопотамия и западно отъ ез. Ванъ) и рано умрѣлъ отъ рана, получена въ едно сражение съ турцитъ. [37] Недавна обнародваниятъ

моливдовулъ, който носи надписъ: [+ Θ(εοτό)κε β(οή)θ(ει)] | [Ῥα]δομῖρῳ | [π]ροέδρῳ (καί) | δουκί τῳ | Ἀρῶν, т. е. „Богородице, помагай на проедра и дука Радомира Ааронъ”, по аналогия съ моливдовула на Самуила Алусианъ, ясно говори, че Ааронъ е ималъ още единъ синъ Радомиръ, който, ако се сѣди по чина и длъжността му, е заемалъ също висока военна служба. [38] Родътъ на Аарона дълго време не се прекратилъ, защото Анна Комнина говори за по-къснитъ Ἀρῶνιοι ἐκεῖνοι — „за известнитъ Аароновци”, отъ които произлизалъ авторътъ на съзаклятието противъ живота на Алексия I Комнинъ въ 1107 год., нѣкой си Ааронъ, за когото се казва, че билъ отъ незаконнороденитъ, заедно съ брата си Теодора. [39] Следъ своевременното откриване на съзаклятието и двамата били интернирани въ гр. Анхиалъ. [40] Твърде вѣроятно е предположението, че единътъ отъ тримата сътрудници на арменския преводъ на тълкуването на св. Ивана Златоуста върху св. Ивана направенъ презъ 1112 г., а именно гъркътъ Теофилъ, който се намиралъ въ Месопотамия и е означенъ като „секретаръ и протонотаръ на дука Аарона”, [41] да е билъ такъвъ на последния Ааронъ поради близостта по време, а това показва, че и той ще да е заемалъ важна длъжностъ при Алексия I Комнинъ.

3. Траянъ (и Троянъ), четвъртиятъ синъ на царъ Иванъ-Владислава. [42] По жена си той билъ роднина на знатнитъ византийски родове Контостефановци, Авалантовци и Фоковци. Той ималъ дъщеря Мария, която, споредъ думитъ на Никифора Вриений, „била най-красивата и най-умната отъ всички жени, съединявала съ външната хубостъ и. вътрешна красота и блестѣла, освенъ съ знатността на рода си, още и съ добродетелна чистота и приятенъ нравъ”; [43] а Анна Комнина казва, че тя „имала корена на своя родъ въ България и дотолкова привличала съ своята красота и стройността на тѣлеснитъ части и членове, че нито една (жена) по онова време не бѣ се явила по-красива отъ нея”. [44] Тя била жена на Андроника Дука, синъ на кесаръ Иванъ Дука, братъ на императоръ Константина X Дука, и имали три дъщери, отъ които първата Ирина била женена за императоръ Алексия I Комнинъ, втората Анна — за Георги Палеологъ, а третата Теодора още като дете била покалугерена, [45] и двама синове — Михаилъ и Иванъ, [46] които при Алексия I Комнинъ, както ще видимъ по-нататъкъ, играли важна роля.

4. Радомиръ, петиятъ синъ на царъ Иванъ-Владислава, когото несъмнено ще трѣбва да видимъ въ споменувания у Анна Родоμῖρῳ, която за него пише: „тоя мжжъ, който излиза отъ българитъ, е благороденъ и по майчина страна е родственикъ на императрицата и нашата майка”. [47] И тъй Анна ни представя тоя Родомиръ като такъвъ, който непосредно излиза отъ българитъ, т. е. отъ ония българи, които били доведени въ Византия следъ покорението на България, членове на последния български царски родъ, защото, когато говори за внуцитъ на Иванъ-Владислава, тя употребява израза: τὰ πρῶτα τοῦ γένους ἐκ τῶν Βουλγάρων ἔχειν, т. е. „началото на рода си има отъ Българитъ”. Що се отнася до роднинството на Радомира съ императрица Ирина, която се разбира въ приведената цитата, именно съпругата на Алексия I Комнинъ и майката на самата Анна, то се определя така: думата μητρόθεν по никой начинъ не може да се отнесе къмъ самия Радомиръ, както и Дюканжъ това посочи въ бележитъ къмъ Алексиадата, [48] а само къмъ τῆς Αὔγουστης, т. е. къмъ императрица Ирина, защото майката на последната, Мария, била, както видѣхме, братова дъщеря на Радомира, или роднинството се установява тъкмо по майчина страна на Ирина, а това иде да потвърди несъмнената идентификация на Аиния Родомиръ съ Радомира, сина на Иванъ-

Владислава. Освенъ това Анна ни съобщава още, че „Радомиръ нѣкога-си (отдавна) билъ уловенъ отъ турцитѣ и, като прекаралъ дълго време съ тѣхъ, научилъ и езика имъ”, [49] отъ което ясно става, че и той, както и братъ му Ааронъ, е живѣлъ въ източнитѣ области на империята и постоянно е воювалъ съ турцитѣ. Но, за жалость, за неговата дейность знаемъ твърде малко, и то само отъ царуването на Алексия I Комнинъ, а именно, той взелъ участие въ знаменитото сражение при Левунионъ на 29. априлъ 1091 год. [50] противъ печенѣзитѣ и, въпрѣки старческата му възраст, [51] въ 1097 год. билъ изпратенъ отъ Алексия I, когато Боемундъ обсаждалъ Никея, да води преговори съ турскитѣ защитници на града, [52] защото е знаелъ езика имъ. Следъ 1097 год. името му вече не се срѣща и трѣбва да се предположи, че наскоро е умрѣлъ.

5. Иванъ Владиславъ е ималъ още единъ 6-ти синъ, [53] но за него нищо не се знае — дори името му е неизвестно; вѣроятно, още като дете ще да е умрѣлъ.

6. Отъ шестѣтъ дѣщери на царъ Иванъ-Владислава [54] известна е по име само най-старата — Екатерина, която се отличава съ своя благъ и строго набоженъ характеръ; тя била съпруга на императоръ Исаака I Комнинъ. Следъ отричането на мжжа ѝ отъ престола тя успѣла да го убеди да приематъ монашество; той постѣпалъ въ Студийския мѣнастирь, и тя, като монахиня съ името Ксения (а не Елена), прекарала живота си въ мѣнастиря Мирелей [55]. Тѣ имали синъ Мануилъ, който твърде рано се поминалъ, преди още баща му да стане императоръ, и дѣщеря Мария, която заедно съ майка си се постригала за монахиня и прекарала живота си въ сѣщия мѣнастирь [56].

7. За другитѣ петъ сестри на Екатерина знаемъ само, че една отъ тѣхъ била женена за Романа Куркуа, участникъ въ придворното съзаклятие въ 1026 год. и тогава билъ ослѣпенъ [57]. Сѣщо така и за сѣдбата, както на дветѣ дѣщери и незаконнородения синъ на Самуила [58], тѣй и за четирмата синове и дветѣ дѣщери на Гавриила-Радомира [59] нищо се не знае.

Колкото и да сѣ били споменатитѣ потомци на Иванъ-Владислава влиятелни при византийския дворъ поради високото си положение, тѣ не сѣ могли да бѣдатъ полезни за българитѣ, защото, намирайки се далечъ отъ отечеството си, у тѣхъ не бѣ останало нито частица национално чувство, което би ги подбудило да промислятъ за своя народъ, а пѣкъ положението на тоя народъ ставало все по-тежко, и той билъ принуденъ отново да се обърне къмъ самозащита. Както по-рано българскиятъ народъ, силно притѣсняванъ, споредъ думитѣ на Скилица, не можелъ да понася алчността на Орфанотрофа, и българитѣ прогласили Дѣляна за царъ, тѣй и сега той не можилъ да понася користолюбieto и насилията на императорския любимецъ, логотета на дрома Никифора или още Никифорица, фактическия управителъ на империята, който „разполагалъ съ голѣмо влияние предъ императора, разпореждалъ се за всичко въ държавата, предписвалъ дори и на самия императоръ това, което той трѣбвало да върши, и раздавалъ чинове и пронии, комуто искалъ, като вземалъ срещу това не малко подкупи”. [60] Понеже въпрѣки всичкитѣ оплаквания на населението императорътъ не предприемалъ нищо противъ самоуправството на Никифорица и се занимавалъ само съ детински забави, българитѣ най-сетне решили да възстанатъ [61].

Възстанието било подготвено отъ българскитѣ първенци (οἱ κατὰ τὴν Βουλγαρίαν προεχόντες) въ Скопие начело съ Георгия Войтахъ или Войтѣхъ, който произлизалъ отъ рода на по-раншнитѣ

кавхани [62]. Тъ, очевидно, използвали немарливостта и разпуснатостта на тогавашния управител на България, дука Никифора Карианитъ, който резидиралъ въ Скопие, но още повече това обстоятелство, гдето презъ последнитъ три години (1068—1071) вниманието на Романа IV Диогенъ било изключително съсредоточено къмъ източнитъ граници на империята, въ Азия противъ турската опасност, кждето били изтеглени всички почти военни сили отъ Европа. Не по-малко помогнали на българитъ и почналитъ се къмъ това време нападения на маджаритъ въ владенията на империята, въ северо-западнитъ български области, — нападения, които, очевидно, така сжщо се намирали въ връзка съ това, гдето ромеитъ били завзети сериозно на източнитъ граници. Така, въ 1068 г. маджарскиятъ кралъ Саломонъ навлѣзълъ, очевидно, въ Срѣмската област и превзелъ нѣкакъвъ градъ български, подъ който трѣбва да разбираме Сирмий (слав. Срѣмъ); но отъ тамъ той билъ отблъснатъ отъ „българи и гърци“, т. е. отъ мѣстнитъ жители и византийския гарнизонъ, и градътъ билъ съ хитростъ повърнатъ [63].

Бележка на ред.

Стр. 138

Относно датата на въстанието на Георги Войтехъ съществуватъ разногласия. Ако се съди отъ данните на Продължителя на хрониката на Скилица, би могло да се заключи, че то е избухнало през 1071 г., когато е началото на царуването на Михаил VII Дука (срв. V. Grumel, *La Chronologie*, Paris, 1958, стр. 358). По-вероятно е обаче предположението, че въстанието е било вдигнато през 1072 г. Срв. Г. Г. Литаврин, *Болгария и Византия в XI—XII вв.*, стр. 402, бел. 2, който дава подробно изложение върху това важно за историята на българския народъ събитие. Срв. и Стр. Лишев, *Къмъ въпроса за неуспеха на въстанието в Македония през 1072 г.*, *Ист. пр.*, XII, 1956, кн. 1, стр. 74—79. В общи линии там е подкрепено гледището на В. Н. Златарски (стр. 149), че липсата на единодушие у българите е била главната причина за разгрома на въстанието.

Въ 1071 г. Саломонъ заедно съ херцогъ Гейза отново навлѣзълъ въ Срѣмската област, но противъ тѣхъ цариградското правителство напратило печенѣзи, т. е. отъ ония печенѣзи, които били останали да живѣятъ въ България [64], по искането на бѣлградския воевода Никота (вм. Никита), защото отпосле маджаритъ него обвинявали за това нападение. Печенѣзитъ, като стигнали въ Бѣлградъ (*Alba Bulgarica*), преминали р. Сава, навлѣзли въ полето Бузиасъ (около гр. Вуковаръ, сега въ жупания Срѣмска) и, като награбили много пленници и плячка, откарали ги въ земята си [65]. Поради това въ 1072 год. Саломонъ отново нападналъ българското царство, [66] т. е. навлѣзълъ отново въ Срѣмската област, завладѣлъ гр. Сирмий (сег. Митровица), преминалъ Сава и превзелъ следъ една тримесечна обсада Бѣлградъ. Споредъ маджарскитъ извори, Михаилъ VII изпратилъ посолство съ предложение за миръ, но маджаритъ отхвърлили това предложение и проникнали на югъ чакъ до Нишъ. На връщане тѣ отнесли съ себе си отъ мощитъ на св. Прокопия ржката на светията и я оставили въ църквата св. Димитъръ въ Митровица. Като сетнина отъ тоя походъ било това, че маджаритъ присъединили къмъ държавата си българската област Срѣмъ, следъ като се отказали отъ Бѣлградъ, така че р. Сава станала граница между Византия и Маджарско [67]. Тоя победоносенъ походъ на маджаритъ още повече насърдчилъ инициаторитъ на възстанието и осигурилъ тила имъ, понеже за тѣхъ било ясно, че отъ северъ не ги заплашва никаква опасностъ.

Следъ като възстанието било обмислено и решено, първиятъ въпросъ, който се изпрѣчилъ предъ неговитъ инициатори, билъ: кого да обявятъ за царъ, около когото възстаницитъ биха се групирани и който би ги повелъ смѣло въ борба съ ромеитъ за освобождение. Колкото и да е билъ Георги Войтѣхъ популяренъ въ народа, той все пакъ, както изглежда, се отказалъ отъ тая голѣма честъ възъ основа на практиката, че българитъ имали обичай да довървяватъ властта надъ себе си само на лица отъ българския царски родъ, обаче такива въ дадения моментъ вече нѣмало въ България,

а пъкъ ония, които се намирали въ другитѣ части на империята, отдавна били, изгубили националното си чувство, а оттука и всѣкакъвъ интересъ къмъ сѣдбата на българския народъ. Поради това, като не се уповавали на своитѣ сили и виждали необходимостъ отъ външна помощъ, отъ една страна, а отъ друга — за да не се предизвикатъ завистъ и разпри при избора на нѣкого изъ-помежду си, инициаторитѣ на възстанието се обърнали къмъ зетския князь Михаила (ок. 1050—1081), сина на Стефана Войслава, като владѣтеленъ и силенъ господарь на Зета, Захълмие, Травуние, Раса и бившия императорски градъ Которъ, „да имъ помогне и съдействува, а сѣщо да имъ даде сина си да го прогласятъ за царь на българитѣ (βασιλέα Βουλγάρων) и по тоя начинъ да се освободятъ отъ робството и жестокостъта на ромеитѣ”. [68] Не по-малко сѣ подбуждали българскитѣ първенци въ Скопие да се обърнатъ къмъ зетския князь съ горната просба и роднинскитѣ връзки на князь Михаила съ последния царски родъ: Михаиловата майка е била внучка на царь Самуила и дъщеря на зетския князь Иванъ-Владимира и Теодора Косара [69].

Князь Михаилъ възприелъ на драго сърдце българското предложение. Като събралъ една дружина отъ 300 души свои хора начело съ воевода Петрила, той ги предалъ на сина си Константина, наричанъ още Бодинъ, който билъ, споредъ дуклянския пресвитеръ, най-малкиятъ отъ седемътъ синове на Михаила отъ първия му бракъ, [70] и го изпратилъ въ България. [71] Константинъ Бодинъ съ дружината си пристигналъ въ Призренъ, [72] гдето българскитѣ първенци отъ Скопие се събрали начело съ Георгия Войтъхъ и го прогласили за свой царь и вождъ, като при това промѣнили името му на Петъръ, вѣроятно, въ честь на Петра Дѣлянъ. Тогава презъ ранната есенъ на 1072 год. [73] било прогласено и възстанието.

Бележка на ред.

Стр. 141, бел. 3

Ново издание на този извор от V. Mosin, *Letopis popa Dukljanina*, Zagreb, 1950. Извадките за възстанието на Георги Войтехъ в Извори за българската история, XII, стр. 179 сл.

Щомъ се научилъ за извършеното въ Призренъ, управителтъ на България, дука Никифоръ Карантинъ, веднага взелъ своитѣ подчинени стратегии и съ българскитѣ войски потеглилъ къмъ центъра на възстанието. Но той поради своята бавностъ и неспособностъ не можалъ нищо да извърши. Затова отъ Цариградъ билъ изпратенъ другъ дука на негово мѣсто, Дамианъ Даласинъ, който трѣбвало да се съедини съ Карантина и заедно да действуватъ противъ възстаницитѣ. Но Даласинъ се отнесълъ къмъ Карантина съ голѣмо пренебрежение и дори оскърбително и подигравалъ офицеритѣ му, като ги наричалъ на присмѣхъ пѣзлювци, затова той самичкъ се приготвилъ за бой и веднага нападналъ сръбския отредъ. Въ станалото голѣмо сражение ромеитѣ били разбити и обърнати на бѣгъ; много ромеи и българи паднали убити, но още повече били пленени, въ това число и самъ дука Дамианъ Даласинъ, нѣкой-си Проватъ, Лонгобардопулъ (отъ южно-италиянскитѣ лонгобарди, т. е. отъ норманитѣ) и други многобройни; освенъ това и цѣлиятъ ромейски лагеръ попадналъ въ ржцетъ на победителитѣ и билъ съвсемъ разграбенъ. Тоя прѣвъ успѣхъ, който предалъ въ ржцетъ на възстаницитѣ гр. Скопие съ окръга му, повдигналъ твърде много духа на българитѣ, които сега открито вече прогласили Бодина за български царь (βασιλεὺς Βουλγαρίας, *Bulgarinorum imperator*), като чрезъ тоя актъ се отказали да признаватъ върховната власть на ромейския императоръ. [74]

Следъ това възстаницитѣ се заловили да освобождаватъ и другитѣ български градове и области. Въ Призренъ тѣ раздѣлили войската си на две части, отъ които едната подъ личното предводителство на Бодина трѣбвало да насочи маршрута си къмъ Нишъ, като имала, очевидно, за задача освобождението на северна придунавска България, а другата частъ подъ командата на воевода Петрила потеглила на югъ въ югозападнитѣ български области. Следъ като преминалъ Шаръ-планина, вѣроятно, презъ Пологъ, Петрила най-първо се явилъ предъ Охридъ и лесно го превзелъ, защото стенитъ на тоя градъ се намирили въ развалини още отъ времето, когато Василий II ги разрушилъ, „понеже се боялъ, казва Скилица, да не би българскитѣ царски дворци въ Охридъ да послужатъ като голѣмъ центъръ за възстание”. Петрила билъ приетъ съ почести отъ мѣстнитѣ жители, които не се забавили да признаятъ Бодина за царъ. Отъ Охридъ той се явилъ предъ кр. Дѣволъ, която сжщо така безъ съпротива се присъединила къмъ възстаницитѣ, а оттамъ съ голѣма бързина потеглилъ къмъ Костуръ, гдето се били събрали мѣстнитѣ воеводи, които държали съ ромеитѣ, а именно, охридскиятъ стратегъ Марианъ и дѣволскиятъ — патриций антипатъ Теогностъ Вурца; тѣ заедно съ костурския воевода се укрепили добре въ крепостъта и чакали да посрещнатъ неприятеля. При тѣхъ се намиралъ и Борисъ Давидъ, очевидно, българинъ, и много други, които, изплашени отъ заканитѣ на възстаналитѣ българи, потърсили убѣжище задъ стенитъ на природно укрепения Костуръ. Когато Петрила пристигналъ тукъ съ многобройната си българска войска и почналъ да се готви за бой, ромеитѣ го изпреварили: тѣ излѣзли отъ крепостъта и го нападнали ненадѣйно. Войската на Петрила не могла да издържи тоя неочакванъ и силенъ ударъ и се обърнала въ бѣгство; много българи били избити, а ромеитѣ сполучили да хванатъ живъ воеводата, който заемалъ второ мѣсто следъ Петрила, и окованъ въ вериги го изпратили при императора. Самъ Петрила следъ поражението потърсилъ спасение въ бѣгство и презъ непристъпни планини сполучилъ да се върне въ Зета при князь Михаила [75].

Това поражение и разнебитване на южната войска било съдбоносно за цѣлото възстание. Бодинъ, наистина, съгласно съ първоначалния планъ, достигналъ до Нишъ и завладѣлъ тоя важенъ градъ-крепостъ, като грабѣлъ всичко, каквото му попадало по пътя; а ония градове, които се отказвали да му се покорятъ като на български царъ, той разрушавалъ и опустошавалъ. Обаче той не можелъ да отиде по-нататкъ, [76] защото въ Цариградъ не сж се оболщавали, че съ костурското поражение е потъпкано възстанието; напротивъ, тамъ била образувана силна армия, съставена отъ „македонци, ромеи и франки” и подъ командата на новоназначения катепанъ на България, вестархъ Михаила Саронитъ, [77] била изпратена противъ Бодина. Но Саронитъ най-първо насочилъ действията си не противъ последния, а противъ градъ Скопие, резиденцията на българския управителъ, защитата на който била повѣрена на Георгия Войтѣхъ. Ромейската войска се разположила предъ града и го обсадила. Защитникътъ на града, като виждалъ, че не ще бжде въ състояние следъ унищожението на южната войска при Костуръ да противостои и да издържи обсадата, очевидно, приторно приелъ предложението на Саронита да му предаде града, следъ като получилъ отъ последния честна дума, че нѣма нищо лошо да го постигне. Саронитъ завзелъ Скопие, който сега ставалъ за него база за по-нататъшни действия противъ Бодина, и вече обмислялъ плана, какъ и отгдето да почне тия действия. Между това Георги Войтѣхъ, казва Скилица, като се разкалялъ, загдето тѣй постжлилъ и взелъ страната на ромеитѣ, тайно извѣстилъ Бодина въ Нишъ за станалото въ Скопие и го повикалъ по-скоро да се яви при него, въ Скопие, за да изколи

жестоко и безжалостно до единъ хората на Саронита, които прекарвали времето нехайно и безгрижно, понеже считали, че победата е спечелена за тяхъ. Презъ зимата, понеже билъ вече декемврий месецъ, по снѣга Бодинъ отъ Нишъ веднага потеглилъ къмъ Скопие, но Саронитъ, известенъ своевременно за това движение, излѣзълъ съ всичката си войска противъ българитъ. Въ мѣстото наречено Таонионъ (Ταώνιον, въ южната частъ на Косово поле, сега Паунъ) Саронитъ далъ сражение, въ което едва ли не всички българи били избити, и самъ Бодинъ попадналъ въ пленъ. Князь Михаилъ се опиталъ да помогне на сина си, като далъ войска отъ сърби и нормани на Лонгобардопула, който следъ пленението му при Призренъ, отведенъ при зетския князь, останалъ на служба у него и дори се оженилъ за дъщеря му, и го изпратилъ противъ ромеитъ; но отъ това нищо не излѣзло, защото Лонгобардопулъ се отметналъ и отново преминалъ на ромейска страна. Така главнитъ водители на възстанието попаднали въ ржцетъ на византийцитъ, още преди да се свърши 1072 година. Бодинъ въ вериги билъ откаранъ въ Цариградъ заедно съ Георгия Войтъхъ, който не можилъ да издържи жестокитъ обноси и мъчения, съ които ромейскитъ войници му отмъщавали, за гдето повикалъ Бодина въ Скопие, и по пжтя още за столицата умрѣлъ. Бодинъ пъкъ, следъ като стигналъ въ Цариградъ, билъ затворенъ въ мѣнастиря св. Сергей [78], но оттамъ наскоро билъ предаденъ на току що назначения антиохийски дука Исаака Комнинъ и отведенъ на заточение въ Антиохия. Но, понеже Исаакъ Комнинъ, завзетъ съ борбата противъ турцитъ и съ усмирението на вълненията въ Антиохия, не особено строго и зорко вардилъ Бодина, то князь Михаилъ сполучилъ съ помощта на наети съ пари венециански моряци да освободи сина си и да го върне въ отечеството му, а следъ смъртта на баща си Бодинъ завзелъ зетския престолъ (около 1081 г.) [79].

Съ пораженията при Костуръ и Таонионъ билъ нанесенъ решителенъ ударъ на българското възстание. Сега оставало на ромеитъ да свършатъ и съ ония българи, които мислили все още да се опиратъ. И за окончателното потушаване на това възстание Михаилъ VII назначилъ за управителъ на „цѣлата българска страна“ съ титла дука и съ особени пълномощия Никифора Вриения, по-сетнешния претендентъ на византийския престолъ, „та да се обуздае засилилиятъ се славински народъ“. Тоя пълководецъ билъ известенъ като добъръ и изкусенъ войникъ: преди повече отъ 20 години той се бѣ борилъ противъ печенѣзитъ (1051) и унищожилъ тяхнитъ орди, а после съ Романа IV Диогенъ воювалъ сжщо така успѣшно противъ турцитъ въ Азия (1071). И наистина, Никифоръ Вриений оправдалъ надеждитъ, възлагани на него отъ императора. „Той, пише неговиятъ внукъ, въ едно кжсо време следъ пристигането си въ България дотолкова усмирилъ „славинския (т. е. българския) народъ“, че последниятъ веднага преклонилъ вратъ подъ ромейския яремъ и билъ доволенъ, че (Вриений) управлявалъ работитъ въ България“. [80] Какви мърки е употребилъ Вриений за умиротворението на страната, неговиятъ внукъ не посочва; но отъ думитъ на Скилица не е мжчно да се установи, че тия мърки ще да сж били доста строги. Императорскитъ наемни войски, състоящи отъ германци и франки (нормани), пише Скилица, като се нахвърлили върху страната, разрушили останалитъ въ Прѣспа български дворци и ограбили тамошната църква св. Ахиллий, построена отъ царъ Самуила, [81] безъ да пощадятъ нѣкоя отъ светинитъ въ нея, отъ които нѣкои били възстановени (върнати), а другитъ войската ги раздѣлила и ги преправила за собствена употреба“. [82] Възстанието било потъпкано презъ 1073 год., но кога точно, остава неизвестно.

И тъй, второто голѣмо възстание на българитѣ се завършило сѣщо несполучливо, както и първото. Причината на тая несполука трѣбва да се търси въ непредпазливото раздѣляне на военнитѣ сили, чрезъ което била дадена възможностъ на ромеитѣ да ги разбиятъ по части; но нѣма съмнение, че главната причина се крие въ отсъствието на единодушие и съгласие у самитѣ българи: въ редоветѣ на византийскитѣ войски е имало, както видѣхме, много българи, които отивали да се сражаватъ противъ своитѣ съотечественици. Това странно нагледъ явление ще трѣбва да обяснимъ по-скоро като резултатъ отъ засилилата се къмъ това време ромеизация, която бѣ почнала вече да пуца своитѣ корени между българското население, и особено въ горнитѣ слоеве, чрезъ църквата и свѣтската властъ, отколкото като резултатъ отъ нежелание на тогавашната българска интелигенция да се подчини на единъ царь отъ сръбско потекло, както нѣкои мислятъ. И наистина, въ даденото време — втората половина на XI. вѣкъ — ромеизацията се бѣ особено засилила въ западнитѣ български земи отъ градоветѣ освенъ гр. Триадица — Сръдецъ, като главенъ и административенъ центъръ, още и отъ Велбуждъ при епископъ Никифора, който се отличавалъ съ своята ученостъ, презъ 70-тѣ години. [83] Отъ тия тъкмо центрове стрелитѣ на нейнитѣ проводници били насочени главно противъ българскитѣ мѣнастири и преди всичко къмъ най-стария отъ тѣхъ — Рилския, главното българско национално сръдище.

Споредъ житието на св. Ивана Рилски, написано отъ сръдешкия управитель Георгия Скилица презъ втората половина на XII. вѣкъ, [84] при Михаила VII Дука Парапинакъ (1071—1078) последвала царска заповѣдь, да се пренесатъ мощитѣ на св. Ивана отъ мѣнастиря му въ Сръдецъ, съ която мѣнастирскиятъ игуменъ се съгласилъ, защото на сънъ му се явилъ „великиятъ между изпостницитъ“, т. е. самиятъ св. Иванъ, като му заповѣдалъ да пренесе ковчега съ мощитѣ му „въ Сръдечьскитѣ градъ“, и тамъ да ги положатъ надъ земята, т. е. да ги не заравятъ въ земята, както тѣ сѣ били въ мѣнастиря, и да не забраняватъ на дохождащитѣ на поклонение да ги виждатъ. Колкото и мъглява да ни представя Георги Скилица причината за бързото съгласие на игумена, като прибѣгналъ къмъ мистическо обяснение, все пакъ царската заповѣдь несъмнено е била категорична, а може би и заплашителна, и поради това игуменътъ не е могълъ да не се съгласи съ тая заповѣдь. Коя е била причината, която накарала Михаила VII Дука да издаде такава заповѣдь, Георги Скилица сѣщо така не отбелязва. Обаче, като се вземе предъ видъ това, че въ царуването тъкмо на тоя императоръ било вдигнато въ 1072—1073 год. голѣмото българско възстание съ центъръ Скопие начело съ българския първенецъ-воевода Георгия Войтѣхъ, което се свършило, както видѣхме, катастрофално за българитѣ, може съ известна достовѣрностъ да се приеме, че тогавашниятъ сръдешки епископъ използвалъ това събитие, за да изпроси отъ императора казаната заповѣдь за пренасяне мощитѣ на св. Ивана отъ мѣнастиря му въ Сръдецъ като наказание на бунтуващитѣ се и непокорни българи. Тоя сръдешки епископъ несъмнено е билъ оня сѣщиятъ Михаилъ, който подиръ 3—4 години (въ 1078 год.) билъ убитъ отъ възстаналия пловдивски павликянинъ Лека, когато той въ пълно архиерейско облачение уговарялъ, споредъ, византийскитѣ извори, сръдешкото население да остане вѣрно на императора. [85] Близостта на тия две събития — пренасянето на мощитѣ въ Сръдецъ и убийството на еп. Михаила, както и обстоятелството, че въ сръдешкото възстание презъ 1078 г. пострадалъ тъкмо последниятъ, не само право сочатъ на тѣхната вжтрешна връзка, но и ясно показватъ, че тоя именно сръдешки епископъ е билъ оня, който си позволилъ така безправно и брутално да посегне върху българската

народна светиня и да наскърби тъй грубо националното чувство на българитѣ; а отъ това ясно става, че българското мѣстно население не така лесно се примирило и не така скоро е забравило насилственото пренасяне мощитѣ на своя любимъ и дълбоко почитанъ светецъ отъ мѣнастиря му въ Сръдецъ и при случай е реагирало противъ своеволията на своитѣ духовни потисници — висшето византийско духовенство. Но причината за пренасянето мощитѣ на св. Ивана е лежала, споредъ насъ, много по-дълбоко. Рилскиятъ мѣнастирь още отъ основанието си всѣкога е билъ ставропигиаленъ, самостоенъ и е признавалъ само върховната властъ на висшето духовно началство — патриаршията. Затова и следъ покорението на България подъ византийска властъ въ силата на Василиевитѣ грамоти той си останалъ такъвъ, безъ да мине подъ ведомството нито на велбуждския епископъ, въ чиято епархия се намиралъ мѣнастирьтъ, нито на сръдешкия епископъ, които поради това не сж могли нито да се мѣсятъ въ работитѣ на мѣнастиря, нито да прокарватъ тамъ влиянието си, а оттука и да го ромеизиратъ. Обаче съ засилването на ромеизацията въ западнитѣ български земи презъ втората половина на XI. вѣкъ сръдешкитѣ епископи намислили да пренесатъ мощитѣ на св. Ивана въ Триадица или Сръдецъ, като главенъ административенъ и църковенъ центъръ, съ явната целъ, чрезъ това да се намали голѣмото историческо значение на Рилския мѣнастирь, като сръдище и крепостъ на българщината, а главно да се отклони стичането на многобройно българско население въ мѣнастиря, и по тоя начинъ то да се извади отъ непосредното влияние на будителитѣ и крепителитѣ на българското национално съзнание. Но задъ тоя антибългарски стремежъ на църквата се криела и чисто користолюбива целъ — приходитѣ отъ поклонници при мощитѣ да отиватъ въ полза на мѣстния архиерей, едно, защото ужъ заповѣдта на самия св. Ивана била, както видѣхме, щото мощитѣ му да бждатъ положени надъ земята и на дохождащитѣ на поклонение да не се забранява да ги видятъ, а всичко това ставало въ сръднитѣ вѣкове, па и днесъ още, съ пари или подаръци въ натура, и друго, защото църквата, въ която били положени мощитѣ най-сетне, както ще видимъ по-долу, била подчинена на сръдешкия епископъ. Българското възстание презъ 1072—73 год. дало най-добъръ поводъ на сръдешкия епископъ Михаила да постигне отдавна начертаната целъ и да лиши Рилския мѣнастирь отъ най-ценното му съкровище.

Бележка на ред.

Стр. 151

Относно Рилския манастир и неговата история през разглеждания период срв. И. Дуичев, *Рилският светец и неговата обител*, София, 1947, стр. 202 сл. Издания на житията на Иван Рилски у Й. Иванов, ГСУ ИФФ, XXXII, 1936. Наскоро бе обнародван един канон на Георги Скилица в чест на Иван Рилски (срв. B. S. Angelov, *Un canon de St. Jean de Rila de Georges Skylitzes*, *Byzantinobulgarica*, III, 1959, p. 171—185).

Следъ като се съгласилъ съ царската заповѣдъ, раказва по-нататъкъ Георги Скилица, игуменътъ, който по една или друга причина не е могълъ, както се каза, да ѝ се противопостави, съобщилъ на монаситѣ за видението, което, може би, да е било измислено, за да не срещне отпоръ отъ страна на мѣнастирското братство, но въ което, споредъ житието, монаситѣ повървали. Тогава тѣ разровили прѣстѣта, извадили ковчега, вдигнали капака му и, като видѣли тѣлото на преподобния нетлѣнно и благоуханно, почнали да хвалятъ Бога. После съ псалми и пѣсни отнесли ковчега съ мощитѣ въ Сръдецъ и първомъ го положили въ епископската църква, която била, както може да се приеме възъ основа на известието на Владислава Граматикъ (XV в.), [86] кръглата църква св. Георги (бивша римска баня, а въ турско време Гюлджамия). [87] Поради малката вмѣстимостъ на

тая църква, вероятно, решено било да пренесат мощите другаде, обаче, когато се опитали много хора и на няколко пъти наедно да вдигнат ковчега, той всеки път оставал неподвижен. Тогава св. Иван отново се явил игумену на сън и му заповядал да го пренесат в църквата св. евангелист Лука, която била дървена и, според думите на стари софиянци, се намирала на днешния площад Позитано. [88] На сутринта игуменът разказал за това видение, и тогава без всякакъв труд и мъжа мощите били пренесени и положени в посочената от светеца църква. Няма съмнение, че под това ново видение на игумена се крие пак друг някой факт в историята за пренасянето на мощите в Сръдец, който Георги Скилица намърил за добре да прикрие пак с мистично обяснение, и който затова остава засега неизвестен. [89] — След като се изминало доста време, [90] един „благочестив по реч и обичай мъж“ българин, на име Грудъ (народ. Грудю), който произлизал от Пеянешко, на свои средства построил в името на светителя каменна църква, „близъ стъни сръдечьскаго града“, около която в началото на XII. векъ се образувал цълъ манастирь. [91] Тая църква била непосредно подчинена на сръдешкия епископ, както това недавно митрополитъ Симеонъ доказа въз основа на писмата на Теофилакта Охридски до триадишкия или сръдешки епископ, [92] а не ставропигиална, независима и подвластна на патриарха, както някои мислят, па не е могло да бже иначе, особено след като се установи, кога, какъ и с каква целъ е станало пренасянето мощите на св. Ивана Рилски от манастиря му в Сръдец. Не се били уталожили духовете в югозападна и западна България след усмирението възстанието на Георгия Войтъхъ, какъ избухнало ново такова вече между населението на северна България — в темата на Придунавските градове. Ние вече видяхме, че след възстановяването на византийската власт в страната между Дунавъ и Стара-планина в 1059 год. пръв нейн управител бил Романъ Диогенъ. [93] До кога той е заемал тая длъжност, остава неизвестно; знае се само, че в 1064 год., както видяхме, бил такъв магистеръ Василий Абукабъ (Апокапъ), комуто на помощ бил изпратен пълководецъ Никифоръ Вотаниатъ през времето на отначало несполучливата борба съ узитъ, когато и двамата били пленени, но по-сетне, когато тия варвари били съвсемъ разбити, тъ сполучили да се освободятъ от плена. Кой е бил управител на тема Придунавски градове след Василия Абукабъ, сщо нямаме никакво книжно известие; но до насъ е достигналъ единъ моливдовулъ, който носи образа на св. Николая и надпись: Κύριε βοήθει Συμεών βεσπτή καί κατεπάνω του Παραδουναβου, т. е. „Господи, помагай на веста Симеона, катепанъ на Подунавието“, следователно тукъ ние имаме единъ катепанъ на тема Придунавски градове, вестъ Симеонъ, чието време въз основа на неговия чинъ и длъжност, както и на географския терминъ тó Παραδουναβου, който се явява само след възстановяването на византийската власт в северна България (в края на 1059 год.), се определя към края на 60-тъ или началото на 70-тъ години на XI. векъ, т. е. към царуването на Романа IV Диогенъ, в всеки случай не по-късно от 1074 год., защото след тая година, както ще видимъ, византийската власт в придунавска България била отново суспендирана от печенъзите, които пакъ станали господари на страната между Дунавъ и Стара-планина. [94] След Симеона катепанъ на Подунавието при Михаила VII Дука се явява изпратеният в или малко преди 1074 год. някой-си Несторъ, за да потъпче почналото се тогава движение в тамошните градове. [95] Работата се заключава в следното.

Още от времето на нахлуването на печенџитѣ и особено откакъ това варварско племе получило позволение отъ цариградското правителство да остане да живѣе въ страната между долни Дунавъ и Стара-планина, северна България, особено източната ѣ половина, се наводнила отъ много преселенци отъ разни народности, които завзели много и голѣми градове по брѣга на Дунавъ и образували едно разноезично (ἐκ πάσης γλώσσης) население. Намирайки се въ сѣседство и подъ влиянието на настанилитѣ се вече печенѣзи и други варварски народи, мѣстното население, което М. Аталиатъ нарича ἐϋχώριοι — „туземци“, а това име сж могли да носятъ само българитѣ, които отъ петъ вѣка населявали и владѣяли тая страна, — почнало да възприема скитския животъ на своитѣ сѣжител-варвари и станало едно полуварварско (μιξοβάρβαρον), но въ същото време то изкарвало не малко тежковѣоръжена пехотна войска [96]. Цариградското правителство всѣкога залѣгало да има това население на своя страна и, за да може чрезъ него да укротява и да държи въ покорность както печенѣзитѣ, така и другитѣ поселили се тамъ варвари, възложило нему отбраната на страната, а то давало нуждната войска, организувана и командувана отъ мѣстнитѣ първенци-воеводи. За тая си длѣжность мѣстнитѣ жители получавали отъ правителството парични срѣдства въ видъ на подарѣци. Но при Михаила VII Дука населението на придунавскитѣ градове не само било ограбвано отъ варваритѣ, но и по разпоредба на евнуха Никифорица, който искалъ да направи сѣкращения въ разходитѣ за войската, „било лишено отъ изпращанитѣ ежегодно отъ императорското сѣкровище щедрости“ (φιλοτιμίας) (около 1074 г.).

Бележка на ред.

Стр. 155

Вѣв връзка с известието на Аталиатъ за „полуварварското население“ в крайдунавскитѣ градове срв. E. Stănescu, Les «m-xobarbares» du Bas-Danube au XIe siècle (quelques problèmes de la terminologie des textes). Nouvelles études d'histoire, publiées à l'occasion du XIIe congrès des sciences historiques, Vienne, 1935, Bucarest, 1965, p. 45—51.

Тая неумѣстна разпоредба дизвикала ропотъ между тамошното население, който се преобърналъ въ явно възстание. Нѣкои Придунавски градове прекъснали сношенията си съ правителството и се обърнали чрезъ пратеници къмъ печенѣзитѣ да искатъ подкрепа [97]. Въ Цариградъ близкитѣ на императора лица, като се страхували да не би това движение да се изроди въ ново нападение на югъ отъ Стара-планина, решили да изпратятъ за „сатрапъ“, т. е. пълномощенъ управителъ на темата „Придунавски градове“ одного отъ най-близкитѣ и довѣрени хора на императора и такъвъ, който би могълъ по-силно да повлияе върху мѣстното население. Тѣ се спрѣли на нѣкого-си Нестора, който билъ родомъ българинъ отъ югозападнитѣ български земи (днешна Македония) и билъ робъ на бащата на императора, т. е. на Константина X Дука. Несторъ билъ възведенъ въ чинъ вестархъ и, назначенъ за катепанъ на тема „Придунавски градове“, билъ изпратенъ въ Дръстъръ [98] заедно съ нѣкои дръстърчани, които дохождали въ Цариградъ да искатъ поддържка и обещавали на императора, че, щомъ катепанътъ пристигне тамъ, крепостъта веднага ще премине на негова страна, т. е. ще се откажатъ отъ печенѣзитѣ и ще признаятъ отново императорската власть.

Въ действителность пристигането на Нестора донесло съвсемъ другъ резултатъ. Той намѣрилъ, че мѣстнитѣ жители (οἱ ἐϋχώριοι) се отказватъ да го признаятъ като представителъ на императора, а пренесли властъта на цѣлата покрайнина върху своя началникъ, нѣкой-си Татушъ, очевидно печенѣгъ, [99] който билъ заседналъ въ Дръстъръ. Изплашенъ отъ това положение, а, може би,

подъ влиянието на едноплеменното си чувство, или пъкъ измжчванъ отъ пръсналия се слухъ, какво неговиятъ врагъ, евнухъ Никифорица, конфискувалъ кжщата и имота му подъ предлогъ, щото той да не изхарчи връченото му злато отъ императорската съкровищница въ случай на нужда, Несторъ станатъ съучастникъ въ решението, и намѣрението на възстаналитѣ чрезъ преговори и клетви и, като привлѣкълъ и печенѣжкия народъ къмъ тѣхъ, съгласилъ се да застане начело на движението и да воюватъ противъ ромеитѣ съ непримирима война. Следъ като се приготвили за това важно предприятие, тѣ потеглили отъ северна България. [100]

Като преминалъ Стара-планина съ дружинитѣ на възстаналитѣ градове и села и съ печенѣзитѣ, Несторъ нахлулъ въ Македонската област (южна България), като постъпвалъ твърде лошо и така сурово, че събранитѣ въ Одринъ ромейски войници не се осмѣлявали да му се противопоставятъ въ открито сражение, и въ скоро време съ голѣма частъ отъ армията си се явилъ предъ самата столица. Останалата частъ войска се нахвърлила върху другитѣ градове и страни, за да граби и опустошава. Въ Цариградъ нѣмало достатъчно войска, която би могла да отблъсне неприятеля, а между това Несторъ дотолкова усилилъ обсадата, че въ столицата скоро се почувствувалъ недостигъ отъ храна. Михаилъ VII поради своята неспособностъ оставалъ въ бездействие и не можалъ да намѣри срѣдства за отстранение на опасността, а пъкъ едничкото избавление отъ толкова злини било предаването на Никифорица на неприятеля, защото Несторъ поставилъ условие, че ще снее веднага обсадата, ако му бжде предаденъ омразниятъ евнухъ, за да го накаже като виновникъ на всички злополуки, и по тоя начинъ ще върне предишната сигурностъ на ромеитѣ и по жребий ще раздѣли имотитѣ имъ. Но императорътъ предпочелъ всичко да допусне и да претърпи, отколкото да изпълни искането на неприятеля. Тогава жителитѣ на столицата, обвинявайки въ всичко Никифорица, искали, щото, ако той не бжде предаденъ на неприятелитѣ, то поне да бжде уволненъ отъ логотетската длъжностъ, да стане частенъ човѣкъ и да се върне въ кжщи като съвсемъ безполезенъ и отъ всички презиранъ, та, може би, неприятелитѣ биха счели това за достатъчно наказание и биха вдигнали лагера и освободили биха столицата. Но императорътъ и на това не се съгласилъ, защото, казва М. Аталиатъ, „той не искалъ да откупи спасението на цѣлия ромейски родъ съ отстранението на единъ човѣкъ“. [101]

Но Цариградъ и тоя пжтъ билъ избавенъ по чудесенъ начинъ, споредъ сжщия Аталиатъ, чрезъ защитата на св. Богородица. Обаче отъ не съвсемъ яснитѣ думи на сжщия авторъ, който пише: „изпратенитѣ отъ печенѣзитѣ пратеници (вѣроятно, за преговори), които били пакъ отпратени назадъ, били заподозрѣни поради една непредвидена причина, какво тайно замислили да убиятъ тѣхния пръвъ съветникъ и състратегъ Нестора“, налага се да се предположи, че Михаилъ VII (resp. Никифорица) се опиталъ чрезъ сжщитѣ печенѣзи — съюзници на Нестора да го премахне. Изплашенъ отъ тая така скроена опасностъ, Несторъ веднага вдигналъ лагера си и потеглилъ съ войската си назадъ. Когато дошелъ въ Одринско и се съединилъ съ другитѣ печенѣзи, които обхождали и грабили цѣлата областъ, той се върналъ въ селищата около Дунавъ, т. е. въ северна България и тамшнитѣ лагери, като водѣлъ голѣма плячка отъ хора, добитѣкъ и друга покжщнина [102]. Каква е била по-нататъшната сждба на вестарха Нестора, ние нищо не знаемъ; обаче едно е напълно известно, че следъ това византийската властъ въ придунавска България била отново, както се каза, отстранена отъ печенѣзитѣ, които станали пакъ пълни господари въ тая страна, както

това се установява от тяхното държане през времето на последвалите едно след друго движения на разни пълководци, претенденти на византийския престол.

*

Когато незадоволството от управлението на омразния Никифорица достигнало до крайни размъри, то почнало да се изразява в открити възстания. Пръв, който намислил да тури край на това своеволие и безобразно управление, бил диррахийският дука Никифоръ Вриений, който уволнен от длъжност без причина и заменен с друг, в 1077 г. се обявил против императора и от Драчъ потеглил с привързаната към него войска на изток и се укрепил в Одринъ; там се намирали братъ му Иванъ Вриений и синъ му Никифоръ Вриений [103], който бил още буюн и храбъръ *μεῖράκιον*, т. е. юноша, младеж между 17—20 години. [104] Ползувайки се от незадоволството на тамошната войска, те двамата сполучили да му придобият привърженици както в Одринско, така и в страната южно от него до гр. Траянополь (сег. Еносъ), гдето синъ му се отличил с това, че пръв по един много смъл начин се покачил върху стените на града и принудил жителите му да признаят баща му за императора. [105] В Траянополь Никифоръ Вриений се прогласил за императоръ и се върнал в Одринъ, а братъ му се отправил с войските към столицата. Когато цариградското правителство решило най-сетне да вземе мерки против войските на узурпатора, и Иванъ Вриений бил отблъснат към Редесто, печенъзите, като сметнали възстанието в Одринско за свое щастие и благоволение, в не малко множество минали Стара-планина и бързо се приближили до Одринъ, без да срещнат какъвто и да било отпоръ и, като го обсадили, заплашвали, че ще ударят на прогласения от одринското население императоръ заедно с ония, които му идели на помощ и тръбвало да се присъединят към него; други пък, обучени за бързо нахлуване, те изпратили по страната, която те цъла ограбили и опустошили, като извършили страшно клане по селата, откарвали стада от многоброен добитък и не пропуснали нито един вид мъчения за пострадалите. Без да се реши да излезе и да ги посрещне с оръжие, Вриений бил принуден от голъмия гладъ, който изтощавал града, да влезе в преговори с варварите и да изпълни всичко, каквото те поискали от него; той събрал много злато от ония, които били възстанали с него, и дал на печенъзите голъм откупъ, който кржгло достигал до не по-малко от 20 таланта или центинарии, а също голмо количество скъпи дрехи и сребърни съдове. Така Вриений можал да накара печенъзите да снемат обсадата на Одринъ и да се оттеглят отново на север от Стара-планина [106].

Не по-малко печенъзите използвали и възстанието на новия диррахийски дука, приемника на Никифора Вриения протопроедъръ Никифора Васибеки, който, след като събрал силна войска от франки (нормани) и българи, от ромеи и арванити (албанци), още по-пътя си от Драчъ за Солунъ поискал в Охридъ още да се прогласи за императоръ, но било му побъркано, както се каза [107], от охридския архиепископъ Ивана Лампинъ. Когато в 1078 год. императоръ Никифоръ Вотаинатъ (1078—1081) изпратил в Солунъ войските си против възстаналия Никифора Васибеки, печенъзите веднага навлезли в южна България и отново достигнали до Одринъ. Те разорили сградите отвън градските стени и, понеже получили голма помощ от най-войнствения народъ — куманите, от яд към Н. Вриения, загдето техните пратеници били убити при него от одринци, хвърлили в тях огън и произвели много пожари; „когато обаче

войската почнала усърдно да ги напада, варварите се обърнали на бѣгъ и не се осмѣлили повече да навлизатъ въ ромейскитѣ граници”, забелязва съвременниятъ историкъ. [108]

И тъй, политическитѣ движения въ българскитѣ земи не преставали да съществуватъ и следъ усмирението на голѣмото възстание въ 1073 год. Въ тия движения участието на българите е вънъ отъ всѣко съмнение, но това участие е било повечето пасивно, т. е. българите сж влизали и служили въ редовете на войскитѣ както на Нестора, тъй и на Никифора Вриения и Никифора Васибеки, които сж ги привличали съ разни обещания, но въ сжщото време чрезъ това тѣ сж спомагали за разклащането на византийската власт на полуострова. Обаче българите сж действували и активно противъ своите владѣтели, като се възползували отъ настаналото смутно време въ империята.

Наскоро следъ отблъсването на печенѣзите отъ Одринъ въ българскитѣ земи избухнало ново движение. Нѣкой-си Лека, павликянинъ отъ Пловдивъ, който по произходъ билъ ромеецъ, но се намиралъ въ роднинство съ печенѣзите отъ женина страна, неизвестно по какви подбуди, преминалъ на страната на печенѣзите, които живѣели въ северна България, и почналъ да ги подстрекава противъ ромеите и тѣхното правителство. Какви сж били планове на Лека, ние не знаемъ, обаче това негово действие намѣрило отгласъ на друго мѣсто. Едновременно другъ, както изглежда, българинъ, на име Добромиръ, който, неизвестно защо, се счита за последовател на богомилската ересь, бунтувалъ населението въ Месемврия и областта и успѣлъ сжщо така да завърже връзка съ печенѣзи и кумани за действия противъ императора. Тия връзки довели работата до тамъ, че печенѣзите нападнали и опустошили околностите на Нишъ и Сръдецъ, въ който Лека убилъ сръдешкия епископъ Михаила, когато тоя въ пълно архиерейско облачение излѣзълъ да увещава градското население да остане вѣрно на императора. [109]

Бележка на ред.

Стр. 162

Срв. относно движенията на Лека и Добромир Д. Ангелов, Богомилството в България, стр. 380.

Тоя фактъ ни дава достатъчно основание да твърдимъ, че къмъ това време (1078 год.) въ Сръдецъ е имало нѣкакъвъ кипежъ противъ мѣстния епископъ, който ще трѣбва, очевидно, да се свърже съ засилването на ромеизацията въ западните български области и съ насилническото пренасяне мощите на св. Иванъ Рилски отъ манастиря му въ Сръдецъ. [110] Сръдечани, крайно недоволни отъ посегателството на тая българска светиня, се възползували отъ движението на Лека въ съюзъ съ печенѣзи и кумани, за да се избавятъ отъ своя притѣснителъ — епископъ Михаил. Но печенѣзите тоя пътъ били отблъснати отъ издигания се тогава даровитъ пълководецъ Алексия Комнинъ.

Когато следъ усмирението бунта на Никифора Васибеки великиятъ доместникъ Алексий Комнинъ пристигналъ въ Цариградъ, гдето билъ награденъ отъ Вотианата съ титла, „севастъ” и съ много други награди, той излѣзълъ презъ пролѣтѣта на 1079 год. да обиколи повѣрената на неговата властъ областъ въ качеството си на „пълномощенъ стратегъ” на запада. [111] Алексий пристигналъ въ Одринъ, гдето следъ нѣколко дена получилъ известие, че скитскитѣ народъ се въоръжавалъ, „за да разграби българскитѣ предѣли” (ὥστε τὰ Βουλγάρων ληίσασθαι ὅρια), т. е. западните

български земи, които до тогава печенѣзитѣ все още щадили. Затова Алексей Комнинъ веднага събралъ всичката войска, която се намирала подъ командата на мѣстнитѣ воеводи и архонти, и потеглилъ на западъ. Когато пристигналъ въ Пловдивъ и му било съобщено, че печенѣзитѣ опустошавали селищата между Нишъ и Скопие, той набързо тръгналъ противъ тѣхъ. Обаче, когато Алексей вече миналъ Срѣдецъ, печенѣзитѣ, като се научили, “че той насочилъ пътя си право противъ тѣхъ, оставили плячката си и набързо отишли въ своитѣ живѣлища. Следъ като ги прогонилъ по тоя начинъ оттамъ, Алексей отново се върналъ въ Пловдивъ, гдето, както изглежда, не било съвсемъ спокойно, защото само, следъ като наредилъ добре работитѣ въ страната и градоветѣ ѝ въ кжсо време, дошелъ въ Цариградъ. [112]

Следъ това бунтовницитѣ не могли да се удържатъ по-нататкъ. „Като се побояли предъ мощта и непреодолимостта на императора, пише М. Аталиатъ, и дадената нему отъ Бога сила, и облагоразумили отъ злочестинитѣ на другитѣ, тѣ, преди да бждатъ нападнати още, наклонили вратоветѣ си въ робския яремъ и влѣзли въ връзки (съ императора), като измолвали своето спасение. Императорътъ не само изпълнилъ исканията имъ, но ги почелъ съ голѣми чинове и богати дарове, чрезъ което ги разположилъ къмъ себе си”. [113] При това М. Аталиатъ разказва, че „скититѣ около Дунавъ и тѣ (побунилитѣ се българи) при слуха за благородството и храбростта на императора, за сключеното отъ дветѣ страни приятелство, както и за щедростта къмъ домашнитѣ и воинствеността срещу противостоящитѣ врагове, като се съгласили на благопристойни решения, изпратили пратеници при него (императора), които увѣрявали въ своята покорностъ. Пратеницитѣ представяли пълна вѣрностъ, а когато се узнало, че нѣкои отъ тѣхъ като измѣнници държали заедно съ печенѣзитѣ при преди царствувалия, въ негово присѣствие тѣ силно се скарали, като показвали пълно несъгласие и най-явно отпадане отъ него. Но все пакъ оттогава повече не се осмѣлили да нападнатъ и грабятъ и да пакостятъ съ нѣщо на ромейскитѣ страни.” [114]

Окончателно била успокоена страната, когато въ 1080 год. за дука на България въ Скопие билъ назначенъ Александъръ Кавасила, а въ Месемврия билъ изпратенъ Лъвъ Диаватинъ, който сполучилъ да уреди тамошнитѣ работи и дори да сключи миренъ договоръ съ печенѣзи и кумани. [115] Какви сж били условията на тоя договоръ, ние не знаемъ; но, като вземемъ въ внимание тежкитѣ времена, които тогава Византия вътрешно преживявала, можемъ съ сигурностъ да твърдимъ, че цариградското правителство чрезъ тоя миренъ договоръ е имало за целъ, едно, да защити южна България отъ постояннитѣ нахлувания на печенѣзитѣ, които вече действували заедно съ куманитѣ, и друго, да отнеме у българитѣ всички опити за възстание съ помощта на тия варвари. [116]

Въ това дѣло не малко спомогнали издигналитѣ се тогава най-близки до императора и най-влиятелни две личности отъ кумано-български произходъ, Борилъ и Германъ [117]. Предъ видъ на съвсемъ явнитѣ властолюбиви домогвания, отъ една страна, на Никифора Мелисинъ, а отъ друга — на Алексия Комнинъ тѣ се стараели да умиротворятъ вътрешно държавата, за да се изцѣло противопоставятъ на тия претенденти на престола и да спасятъ своя благодетель и покровитель Никифора Вотаниатъ. Но тая си целъ тѣ не само не успѣли да постигнатъ, защото не били способни да се борятъ съ държавническия талантъ и голѣмата въ това време популярностъ на братята Исаакъ и Алексей Комнини, но и следъ свалянето на Никифора Вотаниата отъ престола на 3.

април 1081 год. тѣ трѣбвало да се откажатъ отъ всѣка политическа дейность и да се отстранятъ въ своитѣ владения въ северна България. [118]

Бележки

1. Skyl.-Cedr., ib., p. 611, прибавка къмъ редъ 15; за града вж. Ib., p. 502, (6). — За мѣстонахождението на мѣнастиря св. Мокия вж. Н. П. Кондаковъ, каз. съч., стр. 91—92.
2. M. Psellos, ib., p. 186, (5-16). — Н. Скабалановичъ, п. т. стр. 423.
3. Вж. Дюканжовия списъкъ № 10, въ 2-то издание на Йор. Ивановъ, Бѣлг. старини, стр. 566.
4. Skylitzes, ib., p. 658, (23)—659, (3). — Вж. Дюканжовия списъкъ № 11, п. т., стр. 567.
5. Skylitzes, ib., 739, (5-13). — Н. Скабалановичъ, п. т., стр. 423.
6. Skylitzes. ib., p. 742, (18-22). — Вж. Дюканжовия списъкъ № 12, п. т., стр. 567. — В. Г. Васильевски (Рецензія на Успенскаго, п. т., стр. 323) отнася назначението на тоя архиепископъ къмъ 1079 г. — Н. Скабалановичъ, п. т., стр. 423.
7. Йор. Ивановъ, Бѣлг. старини, 2-о изд. стр. 407—409. — Отъ сѣщия, Северна Македония, стр. 90—109.
8. M. Attaleiatés, ib., p. 51, (13) et squ. — Skyl. -Cedr., ib., p. 610, (10-22). — Н. Скабалановичъ, п. т., стр. 68. — Fr. Dölger, Regesten, n. т., стр. 11. № 921.
9. N. Bryennius, ib., p. 19, (20)—20, (9).
10. Strategicon Cecaumeni, ib., p. 72, (6-7): τὸν κατεπάνω Βουλγαρίας Ἀνδρόνικον τὸν Φιλοκάλην. Това презиме се срѣща и въ форма Φιλοκαλλης и Φύλοκαλίτης. Годиная на тоя бѣлгарски управитель 1065—1066 опредѣля случаятъ, по поводъ на който се споменува името му — опитътъ за бунтъ на тесалийскитѣ власи и бѣлгари (Strategicon, ib., p. 68, (4)—72 (22). — В. Г. Васильевскій, Совѣты и пр., п. т., стр. 125—145 (82—102), а тоя последниятъ станалъ въ годината, когато се появила голѣма комета — въ май 1066 г. Подробно за това вж. В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 126—130 (83—87). Споменуваната тукъ креп. τὸ Πετερίσκον (Πετρισκόν γ Skyl., Cedr., ib., p. 462, (11)), която се намирала при днеш. с. Петърско на брѣга на малкото езеро съ сѣщото име, юг.-зап. отъ Островското (В Н. Златарски, История на бѣлгар. държава, I, ч. 2, стр. 752—753) била ли е резиденцията на тоя намѣстникъ-управитель, или Филокалесъ случайно се е намиралъ тамъ, не може да се установи. — Отъ рода на Филокалесовци сѣ познати: при Алексія I Комнинъ Мануилъ (Anna, edit. Teubn. II, p. 40 squ.) и най-прочутиятъ отъ тѣхъ Евматій, дука на о-въ Кипъръ (Anna, ib., II, p. 34, (32); 125, (11); 135, (1); 224, (13) squ; 234, (19)); негови моливдовули сѣ известни засега четири (вж. Schlumberger, Sigillographie, p. 188—190, №№ 1, 2, 3; p. 692—693. — Извѣстія Рус. Археол. Ин-тута т. XIII (1908), стр. 95, № 346 (366). У Шлюмберже има издаденъ още единъ моливдовуль на Михаила Филокалитъ (Μιχαήλ Φιλοκάλιτης, Schlumberger, ib., p. 693, № 6), но дали Φιλοκάλης и Φύλοκαλίτης е едно и сѣщо име, остава неизвестно. Въ какви роднински врѣзки се намиралъ нашиятъ Андроникъ къмъ споменатитѣ тукъ Филокалесовци, Мануила и Евматія, мжно е да се опредѣли; но ако се сѣди по времето на тѣхната дейность, трѣбва да се приеме, че Андроникъ е билъ по-старъ отъ другитѣ. — При Алексія III Ангелъ епархъ на Цариградъ билъ Евматій Филокалитъ, известенъ по своето богатство (Nicetas, ib., p. 630, (7)— 631, (8)) Дали Филокалий (Φιλοκάλιος), тѣстътъ на Алексія V Дука Мурзуфла (Nicetas, ib., p. 749, (4)), има нѣкое отношение къмъ Филокалесовци, остава сѣщо неизвестно.

11. Ив. Скилица, а следъ него и Зонара ни съобщаватъ, че когато Романъ Диогенъ билъ назначенъ за дука на Срѣдецъ въ чинъ патриций, той поискалъ отъ императора да го издигне въ чинъ вестархъ; но Константинъ X Дука отговорилъ, че той трѣбва по-напредъ да покаже дѣла и тогава да иска награда, и го изпратилъ, безъ да обърне внимание на просбата му. Когато Диогенъ пристигналъ въ Срѣдецъ, той се натъкналъ на печенѣзи, които били излѣзли и грабили страната. Той ги надвилъ, уловилъ много отъ тѣхъ живи и главитѣ на убититѣ изпратилъ на императора, който го почелъ веднага съ чинъ вестархъ, следъ като му написалъ: „това не е мой подарѣкъ Диогене, а подарѣкъ на твоята добродетель и храбрость” (Skylitzes, *ib.*, p. 663, (12-22). — Zonaras, *ib.*, p. 203, (28)—204, (3)). Отгдето е заимствувалъ тоя епизодъ Скилица, не е известно, защото у М. Аталиата той не се намира; напротивъ, отъ неговитѣ думи може да се заключи, че Диогенъ билъ вече вестархъ, когато билъ назначенъ за дука на Сердика, така че, ако горниятъ епизодъ е истински, то той ще се отнася къмъ по-ранно време, може би къмъ нѣкое отъ ония печенѣжки нашествия, за които Аталиатъ споменува преди нахлуването на узитѣ въ България (*ib.*, p. 83, (2-5)).

12. Къмъ това време ще трѣбва да отнесемъ следния разказъ въ житието на св. Прохора Пчински. Веднажъ, когато Диогенъ отишелъ на ловъ въ планина Козякъ, дето се спасявалъ светецътъ въ една пещера, той, гонейки една сърна, се доближилъ до пещерата и, като видѣлъ стареца, се уплашилъ и търтилъ да бѣга. Но св. Прохоръ го повикалъ по име и му казалъ да се върне при него, защото и той е човѣкъ. Изплашенъ, Диогенъ, като чулъ, че старецътъ знае името му, въ голѣмъ страхъ дошелъ при стареца и поискалъ благословение отъ него. Св. Прохоръ го благословилъ и му рекълъ: „Диогене, речено е да отидешъ въ Цариградъ и ще бѣдешъ царъ, но, когато възлѣзешъ на престола, спомни си за мене стареца поради предсказания даръ”. Диогенъ си отишелъ, очуденъ отъ думитѣ на стареца, но го забравилъ. Тогава светецътъ му се явилъ и му казалъ: „да отидешъ въ Цариградъ и ще станешъ царъ и мене недей забравя”. И наистина, Диогенъ отишелъ въ столицата, гдето патриархътъ по внушение отъ св. Прохора настоялъ, щото Диогенъ да бѣде избранъ за царъ. Но, когато станалъ царъ, Диогенъ пакъ забравилъ светия старецъ. Между това последниятъ се поминалъ въ пещерата си, и тѣлото му останало неразложено. Тогава св. Прохоръ се явилъ на сънъ Диогену и му напомнилъ, че пакъ го забравилъ. Следъ това царътъ съ патриарха и голѣма свита отишелъ на мѣстото, гдето Диогенъ го бѣ видѣлъ първомъ презъ време на лова, но тамъ го не намѣрилъ. Царътъ, като не знаелъ, где да го търси, мислѣлъ вече да се върне въ Цариградъ, но светецътъ пакъ му се явилъ на сънъ и му казалъ, да го потърси по-навѣтре въ пустинята. Диогенъ заедно съ слугитѣ си бързо отишелъ и по указанието на единъ бѣлъ орелъ намѣрилъ пещерата, гдето лежело тѣлото на светеца. Царътъ влѣзълъ въ пещерата и открилъ тамъ нетленнитѣ му останки и заедно съ патриарха сами ги занесли при р. Пчиня. Тамъ Диогенъ издигналъ църква въ името на светеца, въ която били настанени мощитѣ, положени въ новъукрашенъ съ злато ковчегъ, и въ скоро време изникналъ тамъ хубавъ манастиръ, който и до днесъ съществува (вж. Йор. Ивановъ, Българ. старини изъ Македония, стр. 402—404). — Тая легенда, въ основата на която лежи мѣстно народно предание, дава още едно доказателство въ полза на Бъркичевото известие (Вж. тукъ по-горе, стр. 113, бел. 2).

13. Вж. тукъ по-горе, стр. 113, бел. 2.

14. M. Psellus, *ib.*, p. 247, (1) sqq. — M. Attaleiates, *ib.*, p. 97, (7)—100, (3). — Skylitzes, *ib.*, p. 663, (7)—665, (19). — Zonaras, *ib.*, p. 203, (24)—204, (26). — Н. Скабалановичъ, п. т., стр. 98—101.

15. Skylitzes, *ib.*, p. 715, (22-23): ὁ ἐν Σκοπίοις διέπων τὴν ἀρχὴν τοῦ δουκὸς Νικήφορος ὁ Καραντηνός. — Дали тоя Никифоръ Карантинъ е едно и сѣщо лице съ патриция Никифора Карантинъ, стратегъ на Навпактъ (отъ 1032), който при Романа III Аргиръ сполучливо отблъсвалъ нападенията на сицилийскитѣ и африканскитѣ сарацини върху брѣговетѣ на Иллирикъ и островитѣ (Skyl.-Cedr. *ib.*, p. 599, (13); 500, (15), sqq.; 503, (12-16). — Zonaras, *ib.* p. 132. — Н. Скабалановичъ, п. т., стр. 222), не може да се установи. Известенъ е още патриций

Константинъ Карантинъ, зеть на Романа III по сестра и управитель на Антиохия (Skyl.-Cedr. ib., p. 488, (18-20); 491, (12-15)).

16. F. Rački, *Borba južnih Slovena* и пр. п. т., кн. 27 (1874), стр. 122.

17. Понеже за тая Алусианова дъщеря и жена на Романа IV нищо не се споменува въ събитията при въцаряването на последния, трѣбва да се предполага, че тя не е била жива въ това време, защото въ противенъ случай придворната партия, която се обявила противъ брака на Евдокия съ Романа Диогенъ, несъмнено би я изтъкнала като сѣщественa прѣчка за тоя бракъ и изобщо би станало дума за нейното съществуване.

18. Skylitzes, ib., p. 678, (22-24):

ὁ βεστάρχης Σαμουήλ ὁ Αλουϊσιανὸς ὁ
Βούλγαρος, ἀδελφὸς ὢν τῆς βασιλέως (Διογένης) γυναικὸς, ἦν ἐπὶ ἰδιωτεύων ἡγάγετο.

— N. Bryennius, ib, p. 24, (8-10); 99, (3-7). — Anna Comnena, lib. X. cap 2; II, p. 59, (25-26). — Н. Скабалановичъ, п. т., стр. 100, бел. 1.

19. Н. Скабалановичъ, п. т., стр. 195.

20. Matthieu d'Edesse, *Chronique*, ib., p. 164—166. — Н. Скабалановичъ, п. т., стр. 197.

21. В. Н. Златарски, Една датирана приписка на грѣцки отъ срѣдата на XI. вѣкъ. *Byzantinoslavica*, I (1929), p. 27—30.

22. Тая тема обхващала една прибрѣжна леха по южния брѣгъ на Черно море, западно отъ Трапезунтската областъ, съ гл. гр. Амасия. — Н. Скабалановичъ, п. т., стр. 204.

23. M. Attaleiates, ib., p. 122, (13)—124, (8). — Skylitzes. ib., p. 678, (9)—679, (6).

24. Вж. подробно В. Н. Златарски, Моливдовулъ на Самуила Алусианъ. Изв. на Археол. Ин-тъ, т. I (1922), стр. 86—89; 97—98.

25. Skyl.-Cedr., ib., p. 573, (23)—574, (1) и прибавката къмъ него у В. Prokić'a, п. т., p. 36, § 65: ὁ δὲ χώρας (Βασαπρακανίας) Ἀαρὼν βέστης, ὁ τοῦ Βλαδισθλάβου υἱὸς καὶ Προυσιάνου ἀδελφός. — За реда между синоветъ на Иванъ-Владислава вж. В. Prokić, п. т., стр. 34, § 49. — Въпрѣки тия ясни и отдавна известни данни, все пакъ се правятъ грѣшки около личността на тоя Ааронъ. Така Ch. Diehl (*De la signification du titre de „proèdre” à Byzance. Mélanges Schlumberger. Paris 1924*, I, p. 114, n-o 7) го счита за синъ на Самуила, а пъкъ J. Laurent (*Byzance et les Turcs seldjoudides dans l'Asie occidentale jusqu'en 1081. Nancy 1913*, p. 30. n-o 6) го идентифицира съ Алусиановия синъ Василия (fils du roi bulgare Alousianos).

26. В. Н. Бенешевичъ, Три анійскія надписи XI вѣка из эпохи, византійскаго владычества. Ленинград 1921, стр. 2—4. — Вж. тукъ по-долу, стр. 130—131.

27. M. Lascaris, *Sceau de Radomir Aaron. Byzantinoslavica* III/2 (1931), p. 405.

28. В. Prokić, ib., p. 36, § 65: γενναῖος ἀνὴρ καὶ σύνετος καὶ πολεμικὴς ἐμπειρὸς μάχης.

29. Skyl.-Cedr., ib., p. 628, (1-3): ἐν πολλοῖς ἀγ.... κατηθλημένον ἀνδρα.

30. Ibidem, p. 573, (23)—580, (9). — M. Lascaris, п. т., стр. 405-406. — J. Laurent, п. т., p. 22.

31. Вж. тукъ по-горе, стр. 100—101 и къмъ тѣхъ Притурка № 3.

32. M. Lascaris, п. т., стр. 406—407. — Ние превеждаме съдържанието на надписа по превода на В. Н. Бенешевича, който се смята за по-точенъ отъ другитѣ преводи. Вж. M. Lascaris, п. т., стр. 407, бел. 16.

33. Schlumberger. Sigillographie, p. 316—317. — Тоя моливдовуль на лицето носи бюста на св. Теодора съ надписъ: ὁ ἄγιος Θεόδωρος, а на opakото се чете: Κ(ύρι)ε β(οή)θ(ει) Ἀρών (вм. Ἀαρών) μαγίστρω κ(αί) δουκεί (вм. δουκί) Ἐδέσης.

34. Skyl.-Cedr., ib., p. 627, (9)—631, (12). — Zonaras, ib. p. 187. — Н. Скабалановичъ, п. т., стр. 74—75. — M. Lascaris, п. т., стр. 407.

35. Вж. В. Н. Златарски, Една датирана приписка и пр., п. т. стр. 25—27. — Заблудени отъ невѣрно дадената година за смъртъта на магистеръ Григория 1066 у Н. Скабалановича, ние въ посочената тукъ статия обяснихме израза въ приписката къмъ Codex coislinianus 263: Ἀαρών προέδρου καὶ αὐταδέλφου τῆς Αὐγούστης Μεσσοποταμίας въ смисълъ, че Ааронъ не е билъ дука на Месопотамия, а билъ изпратенъ отъ Исаака I Комнинъ тамъ „въ качеството на командуща войскитѣ въ Месопотамия, може би, предъ видъ на това, че магистеръ Григорий не билъ въ състояние да води успѣшно борбата съ постоянно нападащитѣ по тая граница турци“ (стр. 27). Напоследъкъ обаче М. Ласкарисъ сполучи да изправи тая голѣма заблуда, като доказа, че магистеръ Григорий умрѣлъ не въ 1066, а въ 1058 год. (п. т., стр. 408—409), а оттука ясно става, че Ааронъ билъ назначенъ въ 1058 или 1059 год. съ чинъ проедъръ за управитель на тема Месопотамия. — Ползуваме се отъ случая да премахнемъ още едно наше колебание въ посочената статия относно думата μοναστηριώτης въ същата приписка, която е нищо друго, освенъ фамилно име, какъвто е билъ известниятъ сѣдия Лъвъ Монастириотисъ (Μοναστηριώτης Λέων вж. Nicetas, ib., p. 344, (14); 406, (15) et 488, (3). Ср. Σύνοψις χρονική, ed. K. Sathas, Venetiae 1894, p. 329, (27) et 373, (10)) при Алексия II Комнинъ, Андроника I Комнинъ и Исаака II Ангелъ, следов. изразътъ Ἰωάννης Μοναστηριώτης Ἡβηρίας вм. Ἰβηρίας ще трѣбва да се разбира, по аналогия съ израза за Аарона, че Иванъ Монастириотъ билъ въ 1059 год. управитель на Иверия или Грузия, така че всички наши разсѣждения на стр. 30 и 31 въ споменатата статия оставатъ безпредметни.

36. M. Lascaris, п. т., стр. 409.

37. Н. Скабалановичъ, п. т., стр. 198 и бел. 7. — М. Ласкарисъ (п. т., стр. 410) предава следното твърде интересно съобщение на арменския писателъ отъ втората половина на XI. вѣкъ, Аристакеса Ластивертски за неговата смъртъ: „Въ тая епоха управитель на тема Таронъ бѣше Теодоръ, синъ на Аарона, когото перситѣ наричаха на своя езикъ Аванъ, изпущайки една буква. Единъ воененъ отредъ отъ Туркестанъ дойде да му се подчини, и, за да докаже своята искреностъ, нахлу въ Хелатския окръгъ и събра оттамъ грамадна плячка, която отнесе въ Таронъ. Но войскитѣ, които се бѣха събрали въ Персия и въ Туркестанъ, изпратиха при Теодора пратеникъ да му каже следното: „Предай ни възстаницитѣ, иначе ще опустошимъ земята ти и жителитѣ ще отведемъ въ робство“. Понеже Теодоръ отказа, дветѣ войски се удариха и три пѣти наредъ си премѣриха силитѣ. Въпрѣки многобройнитѣ подвизи, които показа, князътъ, тежко раненъ, умрѣ следъ нѣколко дена. Покойниятъ бѣше достоенъ за най-голѣми благодѣяния. Младъ и надаренъ съ хубави форми, като пророкъ Давида, отличаващъ се отъ другитѣ чрезъ превъзходството на своята храбростъ, той бѣ грабнатъ отъ преждевременна смъртъ“.

38. M. Lascaris, п. т., стр. 404 и 411—412, гдето той идентифицира тоя Радомиръ Ааронъ съ Ραδομῆρος на Анна Комнина, съ което ние не можемъ да се съгласимъ по простата причина, че, ако тоя Радомиръ е билъ

синь на Аарона, то Анна, която е знаела за „известните Аароновци“ (вж. тукъ, 3 бел.), би непременно това отбелязала. Освенъ това, ако Анна е имала предъ видъ внука на Ив. Владислава, то тя би употребила израза: τὰ πρῶτα τοῦ γένους ἐκ τῶν Βουλγάρων ἔχων, т. е. „началото на рода си има отъ българитъ“. За това вж. по-долу, стр. 135.

39. Anna, ib. lib. XIII, cap. 1; II, p. 175, (20-24):

ἀνὴρ γὰρ τις ἐς Ἀρω-
νίους ἔκεινους ἀπὸ μέρους ἀνέλκων τὸ γένος, καὶ ἐκ νόθων κατήγετο, πρὸς φόνον τὸ
στασιάζον [τοῦ αὐτοκράτορος] μέρος παρέθηκε. κεκοινώνηκε δὲ ἀπορρήτου καὶ πρὸς
τὸν ἴδιον ἀδελφὸν Θεόδωρον.

40. Ibidem, p. 175, (26)—178, (9). — Вж. и тукъ по-долу, стр. 244. — М. Ласкарисъ, п. т., стр. 410, счита, че тоя Ааронъ е роденъ отъ нѣкое незаконнородено дете, синъ или дъщеря, на стария Ааронъ, сина на Ив. Владислава. Обаче при наличността на даннитъ такова предположение не може да се приеме, защото отъ думитъ на Анна може сжщо така да се изведе, че въпросниятъ Ааронъ е могълъ да бжде незаконнороденъ синъ както на Теодора, първия Аароновъ синъ, тъй и на Радомира, още повече като се вземе предъ видъ, че братътъ на нашия Ааронъ носи името Теодоръ.

41. M. Lascaris, п. т., стр. 410—411.

42. Skyl.-Cedr., ib., p. 470, (6) и прибавката къмъ него у Prokić'a ib., p. 34, § 49: Τραϊανός.

43. N. Bryennius, ib., p. 106, (6-10), (14).

44. Anna, lib. II, cap. 6; I, p. 74, (8-12).

45. N. Bryennius, ib., p. 106, (10)— 107, (3), погрѣшно нарича Траяна (Τρωϊαννος) синъ на Самуила. — Ср. Н. Скабалановичъ, п. т., стр. 101, бел. 9.

46. Anna, lib. II, cap. 7; I, p. 77, (30-32).

47. Ibidem, lib. VIII, cap. 4; ib. II, p. 11, (13-15):

ἀνὴρ δὲ οὗτος ἐκ Βουλ-
γάρων ὀρμώμενος εὐγενῆς καὶ μητρόθεν συγγενῆς τῆς Αὐγούστης καὶ μητρὸς ἡμετέρας.

48. Ann a, edit. Bon. II. in Alexiadem notae, p. 582: μητρόθεν συγγένης quippe Joanni Ducae Caesari, et Andronico filio Irenes Augustae patri, uxores fuere nobiles Bulgarae.

49. Ibidem, lib. XI, cap. 2; II, p. 108, (11-13):

αὐτὸς δὲ Ῥοδομηρὸς πάλαι
πρὸς τῶν Τούρκων κατασχεθεὶς καὶ χρόνον συχνὸν μετ' αὐτῶν ἐνδιατρίψας οὐδ' αὐτὸς
ἀπαχθῆς τῆς τοιαύτης ἦν διαλέκτου.

50. Ibidem, lib. VIII, cap. 4; II, p. 11, (13)—12, (13).

51. Ако предположимъ, че въ 1018 год. Радомиръ е билъ най-малко на три години (защото е ималъ още единъ по-малъкъ братъ), то къмъ 1091 и 1097 год., когато все още е работилъ като държавенъ служителъ, той ще да е билъ на 76 и 82 години.

52. Anna, lib. XI, cap. 2; II. p. 107, (20)—109, (20).

53. Skyl.-Cedr. ib., p. 468, (18); 469, (4-5).

54. Ibidem, p. 468, (18). — Zonaras, ib., p. 123, (16).

55. Мънастиръ Мирелей (Μυρέλαιον), построенъ отъ Романа Лакапинъ, е днешната джамия Будрунъ, северно отъ Вланга, на южната страна на главната улица. — Вж. Н. П. Кондаковъ, п. т., стр. 140.

56. Skyl.-Cedr., ib., p. 626, (13) и прибавката къмъ него у Prokić'a п. т., стр. 36, § 66: Αίκατερίναν τήν θυγατέρα τοῦ Βλαδισθλάβου τοῦ Βουλγαρίας βασιλέως. — Skylitzes, ib., p. 648, (10)—649, (8); 650, (1) и прибавката къмъ него у Prokić'a, п. т., стр. 36, § 67: Ξένης вμ. Ἑλένης. — N. Bryennius, ib., p. 19, (3-4), погрѣшно нарича Екатерина дъщеря на Самуила. — Skylitzes, ib., p. 649, (2-8). — Скаблановичъ, п. т., стр. 81 и 428.

57. Skyl.-Cedr., ib. p. 483, (13-14). Вж. тукъ по-горе, стр; 34.

58. Ibidem, p. 468, (18); 474, (18) и прибавката у Prokić'a, п. т., стр. 34, § 53.

59. Ibidem, p. 468, (18)—469, (3).

60. M. Attaleiates, ib., p. 200, (19)—201, (1).

61. Skylitzes, ib., p. 715, (5-10).

62. Ibidem, p. 715, (19-20): οἷς (τοῖς προέχεσιν) ἑξάρχος ἦν Γεώργιος ὁ Βοϊταχός, τοῦ τῶν Κομχάνων γένους καταγόμενος, т. е. „предводителъ на тѣхъ (първенциѣ) билъ Георги Войтѣхъ, който произлизалъ отъ рода на Комханитѣ“. За думата Κομχάνων Ф. Рачки се пита, дали тя не трѣбва да се поправи на кроум-хάνων или по-добре кроум-хάνου, и после пише: „Ако историкътъ е билъ добре осведоменъ за рода на Георгия, то втората частъ на думата (хάνων) ни насочва къмъ първитъ „хагани“, ханове български, отъ които и Георги е водѣлъ потеклото си“ (Borba, Rad, кн. 27, str. 123, бел. 2). — Ф. Шишичъ, вѣроятно подъ влиянието на Рачкиевото обяснение пише, че Георги Войтѣхъ билъ potomok starog bulgarskog plemićkog roda (Povijest hrvata u vrijeme narodnih vladara, Zagreb 1925, str. 532). Обаче предложената отъ Ф. Рачки поправка надали може да се приеме, защото тя се явява твърде изкуствена и пресиленна. Ние мислимъ, че ще бжде по-правилно, ако вμ. κομχάνων четемъ καυχάνων, т. е. че Георги Войтѣхъ е произлизалъ отъ рода на предишнитъ кавхани при приемницитъ на царъ Самуила и на оня кавханъ, който въ 1040 год. бѣ изпратенъ отъ Петра Дѣлянъ да завладѣе Драчъ (вж. тукъ по-горе, стр. 56, бел. 2). Затова да се отива толкова надалечъ въ миналото и да се търси родоначалникътъ на Георгия Войтѣхъ въ лицето на ханъ Крума, споредъ насъ, не само не трѣбва, но и не може, защото нѣмаме никакво основание.

63. Chronicon Posoniense въ Rerum Hungaricarum Arpadiana. Edit. S. L. Endlicher. Sangalli 1849, p. 56, sub an. 1068: Ciuitas bulgarorum a rege Salamone capitur. rursumque ab iisdem bulgaris et grecis dolo recipitur.

64. Ф. Шишичъ, имайки предъ видъ съобщението на Н. Вриения, че въ началото на царуването на Михаил а VII „скититѣ (= печенѣзитѣ) правили набѣзи по Тракия и Македония“ (τῶν τε Σκυθῶν Θράκην τε καὶ Μακεδονίαν κατατρεχόντων, ib., p. 100, (16-17)), пише: Prvi provališe u Trakiju i Makedoniju Pečenezi pustošeći i pljačkajući sve krajeve, kojima su prolazili, a onda vraćajući se preko Beograda (Alba Bulgarica) i Srijema u svoju

zemlju (u današnju Vlasku) upadu u dražavu madžarskoga kralja Salomona i naročito opljačkaju kraj oko močvara Vuke nedaleko od ujena ušća u Dunav (п. т., стр. 531—532). Преди всичко трѣбва да се обърне внимание, че известието на Н. Вриения за споменатитѣ набѣзи на печенѣзитѣ въ Тракия и Македония въ началото на царуването на Михаила VII се явява твърде проблематично, защото нито единъ тукъ визант. изворъ, който предава всѣко печенѣжко движение въ дадената епоха, като М. Аталиатъ и Скилица, не споменува за каквото и да било нападение на печенѣзитѣ отвѣдъ Дунавъ; а пъкъ видѣхме, останалите на византийска територия печенѣзи като поселенци въ северна България били въ пълно разположение на цариградското правителство особено за попълване на армията. Освенъ това не може да се допусне, че следъ оплячкосването на Тракия и Македония (подъ която ще трѣбва да разбираме западна днеш. Тракия), тия печенѣзи нападатели биха могли, като врагове на империята, да преминатъ тъй свободно презъ цѣлия полуостровъ и да насочатъ безпричинно нападенията си тъкмо и право на Маджарско. Нѣма съмнение, че Н. Вриений, споменувайки въ общи черти за печенѣжки нападения въ означенитѣ области, ималъ е предъ видъ по-сетнешното движение на печенѣзитѣ (ок. 1074 г.) въ сѣюзъ съ побунилия се вестархъ Несторъ, за когото Вриений нищо не казва, когато тѣ, наистина, нахълтали, както ще видимъ, въ Одринската област и достигнали чакъ до столицата въ Тракия.

65. Chronicon pictum seu Chronicon Vindobonense въ Historiae hungaricae Fontes domestici. t. II, ed. M. Florianus, p. 173—178. Ср. Chronicon Posoniense, ibidem, впрочемъ отбелязва, че *bessenorum exercitus percutitur*.

66. Chron. Poson. ibidem, sub, an. 1072: *Salomon rex bulgarensis regnum inuasit*.

67. Chron. Vindob. ibidem, p. 56—57. — Ср. F. Šišić, каз. съч. стр. 531—532.

68. Skylitzes, ib., p. 715, (11-15):

οἱ κατὰ τὴν Βουλγαρίαν προέχοντες
ἀξιοῦσι τὸν Μιχαηλᾶν ἀρχηγὸν ὄντα [τηνικαῦτα τῶν εἰρημένων Χροβάτων τὴν οἰκισί-
ν τε ἐν Δεκατέροις καὶ Πραπράτοις ποιοῦμενον καὶ Χώραν οὐκ ὀλίγην ἐφ' ἑαυτὸν ἔχοντα]

(Prokić, п. т., стр. 37, № 68),

ἐπαρῆξαι αὐτοῖς καὶ συνεργῆσαι, δοῦναι τε αὐτοῖς
τὸν υἱὸν αὐτοῦ, ὥς ἂν αὐτὸν βασιλέα Βουλγάρων ἀνακηρύξωσι καὶ τῆς ἐν τῶν Ῥω-
μαίων ἐλευθερωθεῖς καταδυναστείας καὶ βαρύτητος.

— Ср. F. Šišić, каз. съч., стр. 532.

69. Летопис попа Дуклянина, уредно Ф. Шишић. Београд-Загребъ 1928, стр. 343—344: *Genuit autem Dragamirus de prima uxore filium Voislavum qui] accepit uxorem puellam virginem speciosam, nepotem Samuelis imperatoris etc.*

70. Пакъ тамъ, стр. 357.

71. Дуклянскитѣ пресвитеръ пише, че „Бодинъ съ братята си управлявалъ България и влизали въ много сражения съ гърцитѣ и българитѣ и владѣли цѣла България, която провинция кралъ Михаилъ далъ на сина си Бодина да управлява” (п. т. 537—538). Но кога и какъ България попаднала подъ властта на князь Михаила, дуклянецътъ нищо не споменува.

72. τὰ Πρισδίανα вм. по-правилната форма τὰ Приζδρίανα, както стои въ първата грамота на Василия II (вж. Byz. Zeits. II, p. 43; у Йор. Иванова п. т., стр. 554) или τὰ Πριсδρίανα и Преσδίανα, както се срѣща въ други списъци на епископиите въ Охридската архиепископия отъ XI. и XII. вѣкове (Byz. Zeits. I, p. 256—257), не е днешната Прищина (както погрѣшно сж го обяснили Е. Голубински (п. т., стр. 70), Рачки (п. т., стр. 124) и А. Петровъ го възприелъ (Князь Константинъ Бодинъ. I Сборникъ въ честь на В. И. Ламанскаго. С.-Петербургъ 1883, стр. 246), а е Призренъ въ недрата на Шаръ-планина. Вж. Иречекъ, Исторія болгаръ. Одесса, стр. 275.

73. Skylitzes, ib., p. 714. (22), разказва за възстанието подъ τὼ δὲ πρώτῳ ἔτει τῆς βασιλείας αὐτοῦ (Μιχαήλ τοῦ Παραπινάκιου), ἰνδικτιώνος ια'. Михаилъ VII Парасинакъ билъ прогласенъ за императоръ, споредъ Е. Муралта (Essai de Chronologie byzantine. S-te Petersburg 1858, II, p. 21, 23), на 24. октомврий 1071 г., а споредъ Н. Скабалановича (п. т., стр. 104—105) — презъ септемврий с. г.; споредъ G. Codinus (De annorum et imperatorum serie, ed. Bon. p. 158), по-вѣрна, изглежда, да е първата дата. 11-иятъ индиктионъ се продължавалъ отъ 1. IX. 1072 до 31. VIII. 1073 г., оттука, ако събитието се отнася къмъ първата година отъ царуването на Михаила VII, то обявяването на възстанието е станало презъ септемврий или октомврий (най-късно) 1072 год. — Zonaras, ib., p. 223, (5), очевидно, невѣрно отнася възстанието къмъ третата година на Михаиловото царуване. — Ср. А. Петровъ, п. т., стр. 246, бел. 1.

74. Skylitzes, ib. p. 715, (15)—716, (14). — Споредъ Дуклянския презвитеръ, Bodinus imposuit dindema capiti suo et jussit se vocari imperatorem (п. т., n. 358).

75. Skylitzes, ib., p. 716, (14)—717, (7) и прибавката къмъ стр. 716, (6); у Prokić, п. т., стр. 37, № 69.

76. Ф. Рачки, позовайки се на известието на Никифора Вриения, дава широко разпространение на възстанието. Той пише: Ustanak se razširio k Savi i k Dunavu, tē gradovi ležeci uz ove rieke odpoivjedaše iztočno-rimskoj carevini vjernost i podanstvo. Toj se rače pokret čak u Srijem prenesao" (п. т. стр. 126). К. Иречекъ приема това мнение и пише: „На северу је устанак био свугде успешам; сви „Славини“ у овим земљама, Срем и градови низ Дунавъ до Видина пристадоша уз устанике" (Историја Срба, Београд 1922, св. I. стр. 173). — Но нека разгледаме самото известие на Н. Вриения, което гласи:

ἐπεὶ γοῦν οὕτω ταῦτα συνέβη καὶ ὁ καῖσαρ τὸν εὐκλεῆ βίον εἰς τὸν μοναδικὸν μετήμεψεν, ὁ βασιλεὺς Μιχαήλ φροντίσει μυρίαῖς ἐπάλαις, τῶν τε Σκυθῶν Θράκην τε καὶ Μακεδονίαν κατατρεχόντων, τοῦ τε Σθλαβίνων ἔθνους τῆς δουλείας Ῥωμαίων ἀφηνιάσαντος καὶ τὴν Βουλγάρων θεωῦντός τε καὶ ληϊζομένου. Σκοῦποι τε καὶ Ναῖσος, ἐπορθοῦντο, καὶ αὐτὸ δὴ τὸ Σίρμιον καὶ τὰ περὶ τὸν Σαβίαν ποταμὸν χωρία καὶ αἱ παρίστριοι πόλεις αἱ μέχρι Βυδίνης κακῶς διατίθεντο,

т. е. „когато това стана така и кесарьът знатния (соб. доброславния) животъ промѣнилъ на монашески, императоръ Михаилъ се борилъ съ многобройни грижи, тъй като скититѣ правѣли набѣги на Тракия и Македония, народътъ славински бѣ свалилъ ромейското робство и грабѣлъ и опустошавалъ бѣлгарския страна; Скопие и Нишъ се разорявали, и самиятъ Сирмий и селищата около рѣка Сава и градоветѣ придунавски до Видинъ се намирали въ жалко положение" (ib. p. 100, (14-22)). — Макарь Н. Вриений и да не дава изобщо хронологически данни, все пакъ той въ горния пасажъ посочва едно събитие — покалугерянето на кесарь Иванъ Дука, което се отнася къмъ 1074 год. (Герцбергъ, п. т., стр. 248. — Н. Скабалановичъ, п. т., стр. 112—113), и отъ което ясно става, че Н. Вриений тукъ говори за ония грижи на императора, които му причинявали събитията въ преднитѣ и въ тая години, а именно: 1. скититѣ, т. е. печенѣзитѣ правили своитѣ набѣги въ Тракия и Македония; какви нападения и кога трѣбва се разбиратъ тукъ, ние посочихме по-горе (вж. тукъ стр. 139, бел. 2); 2. славинскиятъ народъ, следъ като свалилъ

ромейското робство, грабилъ и опустошавалъ България, подъ което трѣбва да разбираме несъмнено българското възстание въ 1072—3 г., както това подкрепятъ и имената на двата града Скопие и Нишъ, които били главнитѣ центрове на възстанието; Н. Вриений употребилъ племенния терминъ „славини“, или за да изрази, че сж участвували въ възстанието и българи и сърби, изобщо славянитѣ, или пъкъ така е нарекулъ населението на югозападнитѣ български земи или днешна Македония (ср. старото ѝ име „Славиния“ отъ VIII. вѣкъ), за да ги противопостави на скититѣ-печенѣзитѣ, най-сетне З, Вриений казва, че и самиятъ Сирмий и селищата по Сава и градоветѣ по Дунавъ до Видинъ се намирили въ жалко положение, разбира се, не защото и тѣ сж вдигнали възстание, а защото тѣ сж били нападани, а тия нападатели сж могли да бждатъ само маджаритѣ, които тъкмо въ даденото време, както видѣхме, правѣли своитѣ нахлувания и грабежи както въ Срѣмската областъ, тъй и навжтре въ полуострова и, ако тѣ сж достигали до Нишъ, то твърде естествено тѣхното нахлуване е могло по Дунавъ да се простре и до Видинъ. Сетнина отъ тия нахлувания на маджаритѣ било това, че последнитѣ се оттеглили назадъ, както се каза, и окончателно се закрепили въ Срѣмската областъ и я присъединили къмъ владенията си.

77. За личното име, чина и за това, че Саронитѣ билъ назначенъ за управителъ на България съ титла „катепанъ“, се научаваме отъ единъ неговъ, достигналъ до насъ, моливдовулъ отъ това време, чийто надписъ гласи: Κύριε βοήθει Μιχαήλ βεστάρχη καί κατεπάνω Βουλγαρίας τῷ Σαρωνίτη, и който носи образа на св. Михаила. Той е издаденъ отъ Mordtmann'a въ Ἑλλην. φυλόλογ. Σύλλογος, прибавление къмъ т. XVII (1886), стр. 144. — N. Bănescu, Changements etc. п. т., стр. 60.

78. Подъ св. Сергей трѣбва да се разбира мѣнастирътъ св. мжченици Сергей и Вакхъ, построенъ още отъ Юстиниана I и украсенъ отъ императрица Теодора; на неговото мѣсто сега се издига джамия Кючукъ ая София близу до Желѣзнитѣ врата на Мраморно море. — Н. П. Кондаковъ, каз. съч., стр. 130 и 133—4. — Г. Ласкинъ. п. т., стр. 157.

79. Skylitzes, ib., p. 767, (7)—718, (22).

80. N. Bryennius, ib. p. 102, (5-11). Fr. Dölger, п. т., стр. 19 № 1001, отнася назначението на Никифора Вриения за намѣстникъ-управителъ на България къмъ 1074 г., което едва ли е приемливо, защото отъ изворитѣ не е мжно да се разбере, че той е потушилъ възстанието.

81. За нея вж. В. Н. Златарски, История на българ. държава и пр. т. 1, ч. 2, стр. 663.

82. Skylitzes, ib., p. 718, (22)—719, (8). При това Скилица разправя, че когато единъ войникъ отъ македонския отредъ, следъ като му било поискано да върне светинята, която той билъ задигналъ, и не се съгласилъ той скоро умрѣлъ, като му се запалили раменстѣ; „справедливостъта обикновено не пропуска, а го наказва за примѣръ на потомцитѣ“. Отъ тая подробностъ ясно става, че не сж били само наемнитѣ войски, които сж грабили българскитѣ земи; имало е и ромеи, какъвто е билъ въпросниятъ тукъ войникъ отъ македонския отредъ.

83. Вж. Йор. Ивановъ, Северна Македония, стр. 46.

84. Както за житието, тъй и за неговия авторъ вж. подробно у В. Н. Златарски, Георги Скилица и написаното отъ него житие на св. Ивана Рилски. Известия на Истор. Д-во кн. XIII (1933), стр. 49—68.

85. За тоя фактъ вж. тукъ по-долу, стр. 163.

86. Вж. неговата „Повѣсть“ за пренасяне мощитѣ на св. Ивана отъ Търново въ мѣнастиря му въ 1469 год. — E. Kalužniacki, Werke etc., стр. 424: въ црквѣ великоюю светаго Гѣургіа иже въ метрополіи. Тая цитата у Йор.

Иванова, Български старини изъ Македония, стр. 604, е предадена така: цркѡвъ великомнѡка и побѣдоносца хѡа Гѡѡргѡа иже въ митрополѡїи, което, споредъ насъ, е по-вѣрно, защото и въ подправената тъй наречена Калиманова грамота за тая църква се казва: мѣтрополѡа храм стѡѡ вѣликомнѡка Гѡѡргѡа (Йор. Ивановъ, п. т., стр. 606). Отъ тия данни става явно, че епископскиятъ домъ или по-сетне митрополията се е помѣщавала въ сградитѣ, които сж обикаляли самата църква, и затова последната се е наричала „епископска” или „митрополитска”. Вж. реконструирания планъ на църквата и сградитѣ около нея у Б. Филовъ, Софийската църква св. Георги. София 1933, стр. 24.

87. За историята на църквата вж. Б. Филовъ, п. т., стр. 65—72.

88. К. Иречекъ, Стари пѣтешествия по България отъ 15—18 столѣтие. СПб., кн. VII (1884), стр. 119—120, бел. 2.

89. Вж. В. Н. Златарски, Георги Скилица и написаното отъ него житие на св. Ивана Рилски, п. т. стр. 68—75.

90. Споредъ известието на първото печатано издание на Пролога (Москва 1642, лис. 227), „второто положение на мощитѣ му” (на св. Ивана), подъ което разбираме „положението” имъ въ каменната църква, а „първо” въ църквата св. евангелистъ Лука, като оставяме настрана кратковременното имъ оставане въ епископската църква, па и у патр. Евтимия се говори само за две „положения”, е станало въ 1097 год. (вж. Йор. Ивановъ, Бълг. старини и пр., 2-о изд. стр. 345), следов. между двата факта сж се изминали повече отъ 20 години.

91. Migne, Patr. gr. t. 126. col. 394 A: τής ἐν τῷ κάστρῳ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου μονής. — Йорд. Ивановъ. Св. Иванъ Рилски и неговиятъ манастиръ София 1917, стр. 18. — Тая църква се намирала, споредъ едни, крайградскитѣ бани, отпосле разрушена отъ турцитѣ и на нейно мѣсто била издигната съществуващата и днесъ Баня-башиджамия, а споредъ други, западно отъ топлитѣ извори срещу старото Ковчежничество въ началото на ул. Пиротска. — Йор. Ивановъ, п. т. стр. 19, бел. 1.

92. Подробно у митр. Симеона. Писмата на Теофилакта Охридски, български архиепископъ. София 1931, стр. 114. бел. 2. — ср. Ст. Станимировъ, Най-стариятъ храмъ „св. Иванъ Рилски” въ Сръдецъ (сег. София). Отд. отп. отъ сп. „Народенъ Стражъ” за 1931 год. кн. 7 и след., стр. 6—11. — Вж. В. Н. Златарски, Георги Скилица и пр. п. т., стр. 75—80.

93. Вж. тукъ по-горе, стр. 112—113.

94. Подробно по въпроса за тоя Симеонъ вж. В. Н. Златарски, Моливдовултъ на веста Симеона, катепана на Подунавieto. Сборникъ въ честь на проф. Ф. Шишичъ. Zagreb 1929, стр. 59—64.

95. Вж. В. Н. Златарски, Политическото положение и пр., п. т. стр. 29—32.

96. Attaleiates, ib. p. 204, (18)— 205, (1):

ἐθρουλλεῖτο δὲ καὶ τὸ παρὰ τὸν
Ἰστρον κατοικοῦν μισοβάρβαρον. παράκεινται γὰρ τῇ ὁχθῇ τούτου πολλαὶ καὶ με-
γάλαι πόλεις, ἐκ πάσης γλῶσσης συνηγμένον ἔχουσαι πλῆθος καὶ ὀπλιτικὸν οὐ μι-
κρὸν ἀποτρέφουσαι. πρὸς αἷς οἱ περαιωθέντες Σχύθαι τὸ πρότερον τὸν Σκυθικὸν
ἐπιφέρουσι βίον.

97. Ibidem, p. 204, (13)— 205, (5).

98. Ibidem, p. 205, (5-10):

σκεψάμενοι δ'οἱ περὶ τὸν βασιλέα σατράπην σταῖλαι
τῶν οἰκιστάτων αὐτῷ, ἔγνωσαν καταπάνω τῆς Δρίστρας χειροτονῆσαι Νέστορά τινα τῶν
τῶν βεσταρχῶν μὲν ἀξιωματι τετιμημένον, ἀπὸ Ἰλλυριῶν δὲ τὸ γένος ἔλκοντα καὶ
δοῦλον πατρῶον γεγονότα τοῦ βασιλεύοντος.

— Skylitzes, ib. p. 719, (8-11):

ἐν ταῖς
παρκακλειμέναις τῇ ὀχθῇ τοῦ Ἰστρου πόλεσι τῶν στρατιωτῶν ἡμελημένων οἷα δὲ μεθ' ἐν
αἷς διοίκησιν λαμβανόντων, στέλλεται ὁ βεστάρχου (βεστάρχης?) Νέστωρ, δοῦλος γα-
γονῶς τοῦ πατρὸς τοῦ βασιλέως, δοῦξ τῶν Παριωτρίων ὀνομασθείς.

— Zonaras, b. p. 223, (12-14). — Макарь че Скилица се е ползувал главно отъ Аталиата, както вече се
изтъкна на много мѣста, все пакъ той се различава отъ него. Така, той изпусналъ изречението за произхода
на Нестора, за когото Аталиатъ казва, че „влѣчалъ своя родъ отъ иллиритъ“. У Аталиата подъ тὸ Ἰλλυρικόν се
разбира не стара Иллирия, а западнитъ и югозападнитъ бѣлгарски земи, т. е. Поморавието и днешна
Македония, както това се ясно види отъ разказа му за усмирението на възстанието на Петра Дѣлянъ,
именно, че императорътъ

θαῦτον ἐξ ἀπασῶν τῶν ἐπαρχιῶν συνεστήσατο στρατιάν,
καὶ μετὰ τῶν δυνάμεων τῇ Σαρδικῇ τῇ νῦν λεγομένη Τριαδίτζῃ καὶ δι' αὐτῆς Ἰλλυ-
ρικῷ προσβαλὼν κατὰ κράτος τοὺς ἀποστατήσαντας ἐτροπώσατο

(ib. p. 10, (3-6)), а, както видѣхме, възстанието въ 1040—41 год. обхванало главно западнитъ и югозападнитъ
бѣлгарски земи. Сжщо така, като говори за нападенията на узитъ въ 1064 г. по полуострова, Аталиатъ пише:

μοῖρα δὲ τις οὐκ ἐλαγίστη
τῶν ἐκεῖ σπουδαίως ἀπάρασα τὸ Ἰλλυρικόν ἅπαν ἄχρι Θεσσαλονίκης καὶ αὐλῆς Ἑλ-
λάδος κατέδραμε κτλ.

(ib. p. 83, (20-23)). При такова разбиране на Ἰλλυρικόν ясно става, че Несторъ произлизалъ отъ днешна
Македония, т. е. той билъ по произходъ бѣлгаринъ. — Различава се Скилица отъ своя изворъ още по това, че
дава на Нестора титла доῦξ, когато Аталиатъ го нарича катепάνω. Като имаме предъ видъ, 1. че
новоучредената тема, макаръ и да била отъ голѣмо значение като погранична, но по обсегъ тя не била
голѣма, 2. че Скилица е черпалъ за дадената епоха изключително отъ Аталиата, ние приемаме за по-вѣрно и
авторитетно известието на последния, че Несторъ билъ възведенъ въ катепанъ, а не въ дуксъ или дука.

99. Тоя Татушъ, споредъ Анна Комнина (ib. II, p. 222, (26)), се наричалъ още Χαλή — Хали. За името и
произхода на тая личность вж. П. Мутавчиевъ, Българи и румъни, п. т., стр. 215—225.

100. Attaleiates, ib., p. 204, (13)—206, (10).

101. Това упорство на императора, споредъ В. Г. Васильевски, едва ли трѣбва да се обясни съ нѣкаква
благородна твърдостъ отъ негова страна, по-скоро въ случая той е действувалъ поая влиянието на
Никифорица; но Васильевски въ сжщото време предполага, че, „може би, Михаил VII се е надѣвалъ сжщо на

съдействие отъ Западъ, гдето папа Григорий VII, съ когото той билъ завързалъ сношения, призовавалъ всички християни на помощ на източната империя противъ езичниците, които били дошли до стениѣ на Цариградъ”. — Пакъ тамъ, стр. 35—36.

102. M. Attaleiates, ib., p. 207, (21)—209, (23). — Skylitzes, ib., p. 719, (8)—720, (3). — Zonaras, ib., p. 223, (5-26). — Ср. В. Г. Васильевски, п. т., стр. 32—36.

103. Че и той е носилъ името Никифоръ, вж. Anna, lib. X. cap. 2; ib. II, p. 62, (10-13).

104. N. Bryennius, ib. p. 112, (1-3).

105. Ibidem, p. 111, (7)—112, (?). — В. Н. Златарски, Намѣстници-управ. въ България, п. т., стр. 389.

106. M. Attaleiates, ib., p. 261, (10)—263, (4). — Skylitzes, ib., p. 731, (1-8). — Zonaras, ib., p. 226, (3-7) — N. Bryennius (ib., p. 116, (20)—117, (12) иначе ни представя работата по въпроса за влизането на узурпатора въ преговори за миръ съ печенѣзите. Когато Иванъ Вриений, братъѣ на Никифора, стоялъ предъ стениѣ на Цариградъ безъ надежда за какъвто и да било успѣхъ и търсѣлъ предлогъ, какъ да се оттегли отъ тамъ, „той получилъ известие, пише внукъѣ му, че множество скити преминали Хемъ и, като се нахвърлили върху селата по Херсонесъ (Галиполския полуостровъ), грабили. Като намѣрилъ въ това предлогъ, военачалникъѣ снema обсадата и се впусналъ противъ скитите. Той се срещналъ съ тѣхъ връщащи се и ги обърналъ на бѣгъ, като произвелъ голѣмо клане, а пѣкъ заловените живи въ твърде голѣмъ брой той докаралъ при брата си. И тѣй, заловените ставатъ за него причина за миръ и съглашение съ скитите; защото, като дали знатни заложници, тѣ получили своите пленници и му (на узурпатора) станали съюзници”. — Това е, очевидно, единъ епизодъ въ това печенѣжко нападение. Иванъ Вриений се е срещналъ съ нѣкой отредъ отъ ония печенѣзи, които грабили страната въ Одринско, и, може би, тоя успѣхъ не малко е помогналъ за снемането на обсадата отъ Одринъ и за мирния договоръ.

107. Вж. тукъ по-горе, стр. 120—121.

108. M. Attaleiates ib., p. 300, (21)—301, (6). — Skylitzes, ib. p. 739, (5)—741, (8).

109. За известията относно тия две движения и тѣхните съотношения вж. тукъ Притурка № 5 „За бунта на Добромира въ Месемврия и на Лека въ Сръдецъ”.

110. Вж. тукъ по-горе, стр. 149—150.

111. Anna, lib. II, cap. 1; I, p. 59, (4-6).

112. N. Bryennius, ib., p. 157, (8)—158, (2). — Че това известие на Вриения се намира въ свръзка съ посочените тукъ възстанически движения, вж. В. Г. Васильевски, п. т., стр. 44, прим. 1.

113. M. Attaleiates ib., p. 302, (5-13).

114. Ibidem, p. 302, (14)—303, (3).

115. Skylitzes, ib., p. 743, (1-4):

Σκοπίων δὲ δοῦξ προεβλήθη ὁ Καβασίλας
'Αλέξανδρος. Λέων δὲ ὁ Διαβατηνὸς εἰς Μεσεμβρίαν ἀποσταλεῖς τὰ ἐκείσε τὴν διοικῶν
καὶ μετὰ τῶν Πατζινάκων καὶ τῶν Κομάνων συμβιάσεις καὶ σπονδὰς τιθέμενος.

— Skylitzes, ib., p. 726, (6-8), като изброява привържениците на Вотаниата въ Анатолия, пише: Ἀλέξανδρός τε καὶ ὁ Καβασιλᾶς οἱ Συναδηνοί, ὁ Γουδέλιος, ὁ Στραβορωμανός καὶ οἱ λοιποὶ κτλ. Очевидно, тукъ погрѣшно сж наредени имената, защото Καβασιλᾶς не е лично име, а е родово, както стои въ посоченото мѣсто ὁ Καβασιλᾶς Ἀλέξανρος, а още по-малко да е билъ единъ отъ Синадиновците. Ние мислимъ, че това мѣсто ще трѣбва да се изправи така: Ἀλέξανδρος ὁ Καβασιλᾶς τε καὶ οἱ Συναδηνοί, ὁ Γουδέλιος κтл. Другъ отъ рода Кавасиловци въ XI. вѣкъ ни е известенъ патриций Константинъ Кавасиласъ (Κωνσταντῖνον πατρίκιον τὸν Κασιλᾶν), който билъ назначенъ за domestikъ на западнитѣ страни следъ свалянето на Михаила V Калафатъ, въ което той взелъ дейно участие. Skyl.-Cedr., ib., p. 541, (12-14). — Ср. Н. Скаблановичъ, п. т. стр. 323.

116. Въ продълженията на византийски хронистъ Георги Амартола, именно въ Венецианския ржкописъ № 608 отъ XV. вѣкъ, който свършва съ царуването на Никифора Вотаниатъ, и въ Парижкия № 1708 отъ XVI. вѣкъ, който стига до царуването на Алексия I Комнинъ, е помѣстенъ въ началото на царуването на Никифора Вотаниатъ единъ разказъ за нѣкакво неочаквано нощно нападение на ромеитѣ върху спящата българска войска, предвождана отъ самия български царъ, и за пълното поражение и избиване на българитѣ, въ което падналъ убитъ и българскиятъ царъ (Georg. Hamartolus, ed. Muralti. Petropoli 1859, p. XXIX et XXX, 893—895). Макаръ и да не сж дадени въ разказа никакви лични имена на действащите лица, нито географско име на мѣстото, гдето сж станали военнитѣ действия, все пакъ, ако се сжди по обстоятелствата, при които е станало нападението и поражението, нѣма никакво съмнение, че тамъ е описано знаменитото сражение при р. Сперхей въ 996 г, следов. тукъ имаме обѣркване на лица: дѣлото на известния пълководецъ на Василия II Българоубиецъ Никифора Уранъ се отдава на Никифора Вотаниатъ, при когото не могло да има български царъ, оттука въпросниятъ разказъ нѣма никаква историческа стойностъ, още повече че съобщава невѣрни факти, като напр., че въ нападението билъ убитъ българскиятъ царъ.

117. Вж. В. Н. Златарски, Потеклото на Петра и Асѣня, водачитѣ на възстанието въ 1185 год. Сп. Бѣлг. Ак. кн. 45 (22) (1933), стр. 19—24.

118. Пакъ тамъ, стр. 10—19.

Епоха на Ромеизацията

Първото норманско нашествие на Балканския полуостровъ и възстанието на павликянитѣ въ южна България

Въ такъвъ постояненъ огънь се намирала България, когато византийския престолъ завзела въ 1081 год. династията на знаменититѣ Комнини въ лицето на Алексия I Комнинъ (1081—1118), който турилъ край на всички вжтрешни безредици. Но, ако оттогава за другитѣ области на империята настанало щастливо време, то за България и за българския народъ злочестинитѣ все още не се прекратили. Още въ първата години отъ царството на Алексия I Комнинъ ги сполетѣли нови разорения и опустошения отъ нашествието на нови завоеватели, които били много по-опасни отъ печенѣзи и кумани. Това било нашествието на норманитѣ.

Когато апулийскитѣ области преминали подъ властта на норманитѣ, които въ 1044 год. окончателно закрепили господството си въ Италия, тѣхниятъ повелитель Робертъ Гюискаръ не се

задоволил само съ това. Бързитъ му военни успѣхи въ южна Италия засилвали неговитъ ламтежи да разшири владенията си и вѣнъ отъ последната. Слуховетъ за богатитъ области на източната империя, които безнаказано се ограбвали отъ разни варвари, печенѣзи и кумани, обърнали вниманието му къмъ Византия, и у него се явила мисль за походъ въ византийскитъ владения на Балканския полуостровъ, които е отдѣляло отъ неговитъ само Адриатическо море. Освенъ това представилъ му се и добъръ поводъ, за да предприеме такъвъ походъ. Следъ свалянето на Михаила VII Дука, който, за да отклони всѣка опасностъ откъмъ смѣлитъ нормани, билъ намислилъ да завърже приятелски отношения съ Роберта Гюискаръ чрезъ брачни връзки, новиятъ императоръ Никифоръ Вотаниатъ (1078—1081) унищожилъ всичко, направено въ тая посока, съ което въоръжилъ гордия Гюискара и му далъ поводъ да пристѣпи къмъ изпълнението на своя вече замисленъ планъ.

Бележка на ред.

Стр. 167

През последно време интересътъ къмъ събитията от времето на Алексий I Комнин (1081—1118 г.) и изобщо епохата на Комнините е твърде голям. Обзор върху литературата за този период с критическа оценка и поставяне на най-важните проблеми в статията на А. П. Каждан, Загадка Комнинов (Опыт историографии), Виз. врем., XXV, 1964, стр. 53—98. Значителен интерес се проявява и къмъ съчинението на Ана Комнина, главния извор за събитията от края на XI и началото на XII в. Заслужава отбелязване руският превод на нейното съчинение (Анна Комнина, Алексиада, Вступительная статья, перевод, комментарий Я. Н. Любарского, Москва, 1965). Там се съдържат редица уточнения във връзка с характера на този важен извор за историята на Византия и на българските земи и за събитията, които са се разиграли по време на царуването на първия представител на Комниновата династия.

Обаче избухналото презъ 1078 год. въ Апулия голѣмо и опасно за него възстание на норманскитъ му васали го принудило да отложи на време замисления походъ; само къмъ пролѣтътъ на 1080 год. той сполучилъ да потѣпче това възстание съ голѣма сила и чрезъ това да прояви всичката си мощъ. Къмъ това време (юний с. г.) Робертъ се помирилъ съ папа Григория VII (1073—1085), съ когото дотогава се намиралъ въ натегнати отношения, и дори се призналъ за васалъ на римската курия. Следъ това той можалъ всецѣло да се предаде на военни приготовления, още повече че самъ папата одобрявалъ замислитъ на Гюискара противъ Византия и му обещавалъ своето съдействие. Но понеже Робертъ нѣмалъ формални причини за война противъ Византия, той се възползувалъ отъ обръщането къмъ него на единъ византийски авантюристъ, който се издавалъ за сваления Михаилъ VII Дука и го молилъ да му помогне да си върне цариградския престолъ: Робертъ изстѣпвалъ навидъ като възстановителъ на династията Дука на престола, а въ сжщностъ искалъ да завоюва Цариградъ [1]. За всичко това въ Цариградъ сж знаели, но тамъ нищо не могли да предприематъ тогава, защото тъкмо въ това време вървѣла борбата на Алексия Комнинъ съ Никифора Вотаниатъ, а турцитъ-селджуци постоянно безпокоили империята съ своитъ нападения по мало-азийската граница. Само следъ като победилъ противника си и завзелъ на 4. априль 1081 год. престола, Алексий I Комнинъ, въпрѣки крайно неблагоприятнитъ обстоятелства вжтре въ държавата, се заловилъ енергично да посрещне тая заплашваща откъмъ западъ опасностъ, като прибѣгналъ къмъ съвършено отчаяни срѣдства и дипломатически хитрости. За да осигури за нѣкакво време тила си отъ изтокъ, той побързалъ да сключи миръ съ турцитъ, по който имъ отстѣпилъ почти всички завоевани отъ тѣхъ византийски земи въ Мала Азия, дори и Никея. Следъ това Алексий I обърналъ всичкото си внимание къмъ западнитъ граници на империята, къмъ брѣговетъ на Адриатика, на които норманитъ най-първо ще насочатъ ударитъ си. Той взелъ да укрепява града Диррахий (сег. Драчъ), главната византийска военна и търговска база и най-

силната крепост на Адриатика, а главно да назначи тамъ за областенъ управителъ човѣкъ надеженъ и нему преданъ, защото тогавашниятъ Георги Мономахатъ не се ползувалъ съ довѣрието на императора, тъй като презъ време на борбата съ Вотаниата той държалъ страната на последния и отказалъ да даде на Алексия исканата отъ него помощъ. Затова Мономахатъ билъ замѣненъ съ Георгия Палеологъ, баджанакъ на императора, и нему напълно преданъ човѣкъ. Едновременно Алексий I се обърналъ за помощъ къмъ враговетъ на Гюискара въ Италия и дори къмъ германския императоръ Хенриха IV, на които той обещавалъ богати дарове; но отъ това не се получилъ никакъвъ сериозенъ резултатъ. По-сполучлива се оказало обръщането му къмъ Венеция, като къмъ морска държава, която съ своята флота да засили морските сили на Византия. Венецианцитъ не отказали да помогнатъ на императора за едно добро възнаграждение, но още и затова, че тѣ се стремили да ослабятъ и самия Гюискаръ, който за тѣхъ билъ много по-опасенъ, нежели императорътъ, защото тѣ се бояли, да не би търговскиятъ пътъ за Цариградъ и изобщо за Изтокъ да премине въ негови ръце. Най-сетне били изгладени и работитъ съ сърбитъ, макаръ че отношенията между Бодина, който бѣ вече наследилъ баща си Михаила, и Алексия I Комнинъ не били строго опредѣлени.

Между това Робертъ Гюискаръ, като предалъ управлението на своето херцогство на най-голѣмия си синъ отъ втората си жена, Рожера, презъ май 1081 год. потеглилъ отъ Отранто заедно съ жена си Сигелгаита и съ псевдо-Михаила VII и съ сина си отъ първата си жена, хубавия строенъ и уменъ Боемунда, къмъ брѣговетъ на Адриатическо море. Числеността на армията му точно не може да се опредѣли, защото изворитъ даватъ разноречиви данни отъ 1300 до 30,000 души; но най-вѣроятното число е 3000 души на 15 кораба. [2] Но норманската флота не насочила маршрута си направо къмъ Диррахий, а една частъ спрѣла въ Ботротъ (грѣц. Βοθρευτόν, сег. Ботрунто) на Адриатическия брѣгъ, а другата частъ била изпратена да завземе о-въ Корфу, което съ успѣхъ било извършено. Въ Ботротъ излѣзла една частъ отъ войската и била изпратена по сухо подъ командата на Боемунда, който бѣ изпреварилъ баща си, за да обсади Драчъ отъ суша, а самъ Робертъ потеглилъ съ флотата на северъ покрай морския брѣгъ къмъ сѣщия градъ, за да го обсади и отъ море. Обаче, като минали Корфу, при носъ Глоса, флотата му потърпѣла голѣма загуби отъ настигналата я буря. „Но, пише Анна Комнина, заедно съ спасилитъ се, защото нѣкои чрезъ необоримата сила божия били изтеглени отъ опасността, той (Робертъ) прекаралъ седемъ дена въ областта Главиница [3], за да се самъ събере съ сили, а спасилитъ се отъ морските вълни да си отпочинатъ сѣщо и да дойдатъ останалитъ въ Бриндизи и въ други мѣста, пристигането на които той очаквалъ на корабитъ, както и тия, които преди малко заминали по сухо“, [4] т. е. Боемунда съ войската му. Въ това време Боемундъ сполучилъ да завоюва Авлона и Канина и, безъ да срещне каквато и да било съпротива, достигналъ до Драчъ и го обсадилъ отъ суша; сѣщо и Робертъ пристигналъ на 17. юний предъ Драчъ и така сѣщо го обсадилъ откъмъ море. Тоя бързъ успѣхъ на норманитъ въ началото на похода се обяснява съ това, че мѣстното население било повечето славянобългарско, което се отнасяло равнодушно къмъ византийскитъ интереси и предпочитало да се предаде въ ръцетъ на една войска, която несъмнено ще бѣде победителъ, защото то е знаело неподготвеността на ромеитъ въ областта, а главното било това, че нѣмало нуждното за отбрана количество войска [5].

Обсадата обаче на първо време не дала никакви резултати: всички приготовления за превземане на Драчъ отъ суша останали напраздно, защото Георги Палеологъ внимателно следилъ за всѣко движение на Роберта и своевременно ощетявалъ всѣко негово предприятие, но и при все това положението на обсадения било твърде опасно. Затова Палеологъ, като описвалъ въ писмата си до императора вървежа на обсадата, нѣколко пѣти го молилъ по-скоро да му изпрати помощъ. Донеиде се подобрило положението на обсадения, следъ като се явила подъ Драчъ съюзната венецианска флота подъ началството на дожа Доменико Селво, която следъ две сражения съ норманската принудила последната да се оттегли на югъ отъ града, завзела входа въ пристанището и влѣзла въ връзка съ обсадения, като имъ доставяла и храна; не по-малко имъ помогнали въ случая и епидемичните болести, които се явили въ норманската войска. Къмъ това време и Алексий I набързо събралъ доста значителна армия, състояща отъ македоно-българи, турци, варяго-английски дружини и нѣкои други народности, и презъ августъ потеглилъ къмъ Драчъ, като заповѣдалъ на великия доместикъ, Григория Пакуриана, да се присъедини къмъ него съ войската си. Той пристигналъ подъ Драчъ въ срѣдата на октомврий и разположилъ войската си на лагеръ западно отъ града близу до залива, гдето се намирала вѣроятно венецианската флота. Императорътъ отначало мислилъ да изглади работата по миренъ начинъ и влѣзълъ въ преговори съ Р. Гюискара, които впрочемъ останали безъ резултатъ. Тогава Алексий I извикалъ Георгия Палеолога, да се посъветва за бъдещите действия. На военния съветъ било решено въпрѣки протестите на Палеолога, да се даде генерално сражение, което станало на 18. октомврий съ гибелни за ромеите резултати: императорската войска била съвсемъ разбита и обърната въ бѣгство; самъ Алексий I едвамъ сполучилъ да се спаси отъ преследването на неприятеля. Несполуката въ това сражение при всичката многобройна армия на императора се отдава на това, гдето единъ доста силенъ отредъ (2500 души) отъ пловдивските павликяне подъ началството на своите главатари Ксанта и Кулеона отстъпилъ въ най-критичния моментъ и си заминалъ по домовете [6], а сѣщо и на разноплеменността на ромейската войска, вследствие на което не било възможно да установи единство въ действията: едни се сражавали за пари, други пъкъ, българите и вардариотите, не особено високо ставили интересите на Византия. Следъ сражението Палеологъ не можилъ вече да се върне въ града. Крепостта, лишена отъ опитния си защитникъ, останала въ ръцете на венецианците, които, подкупени отъ Роберта, отворили му вратата на Драчъ и безъ отпоръ на 8. февруарий 1082 год. пустнали норманската войска въ града; градските жители предпочели да се предадатъ доброволно, отколкото да се излагатъ на ужасенъ грабежъ, ако норманите биха превзели града съ пристѣпъ.

Следъ поражението при Драчъ Алексий I Комнинъ презъ кривите пътеки на пл. Крабе и по мъчнопроходимата долина на горна Шкумба, презъ северния склонъ на планинската верига Бабагора [7] следъ две денонощия пристигналъ въ Охридъ [8]. Като си отпочиналъ тукъ, той отишелъ въ гр. Дѣволъ, за да присрещне отстъпилите отъ Драчъ и прѣснати войници и да ги успокои следъ изморителните страдания, и същевременно далъ заповѣдъ, всички да се събиратъ въ Солунъ, заждето самъ заминалъ да събира нова войска. [9] Обаче всички срѣдства относно войска въ империята били изчерпани, съ изключение на България, на която той не е могълъ да разчита. „Той се нуждаелъ въ съюзници, пише неговата дъщеря Анна, но (да си набави съюзници) не било възможно безъ пари, а (пари) нѣмало, защото царските съкровищници били дотолкова

опустошени отъ предишния императоръ Никифора Вотаниатъ безъ всѣка нужда, че и вратитѣ имъ не се затваряли, но безпрѣчно били открити за всѣкиго, който искалъ да мине презъ тѣхъ: въ сѣкровищницитѣ нѣмало нищо. Поради това всичко изпаднало въ най-голѣма нужда; слабостъ и беднотия терзаели въ едно и сѣщо време ромейското царство". [10] За да набави нужнитѣ срѣдства за наемна войска, Алексий I се обърналъ къмъ майка си и брата си Исаака Комнинъ, които му дали скѣпоценноститѣ си да ги превърне въ пари; тѣхния примѣръ последвали и приятелитѣ на Комниновци; а когато и това не стигнало, взети били свещенитѣ съдове отъ църквитѣ и били сѣщо обърнати въ пари [11].

Но императорътъ потърсилъ и външна помощъ. Въ това време знаменитата борба между папа Григория VII и Хенриха IV, между църковната и свѣтската властъ, взела бѣ въ Италия новъ критически обратъ. Презъ мартъ 1082 год. германскиятъ императоръ съ голѣма армия се явилъ предъ Римъ, и папата, като не можилъ да противостои съ собственитѣ си сили, извикалъ въ Италия своя васалъ Роберта Гюискаръ. Но последниятъ не се отзовалъ на тоя зовъ, а решилъ да продължи завоеванията си навътре въ страната. Още презъ февруарий с. г. той се бѣ настанилъ близу до Дѣволъ, а презъ пролѣтѣта веднага следъ падането на Драчъ той потеглилъ къмъ Костуръ и превзелъ тоя градъ съ пристѣпъ, като покорилъ и околноститѣ му. Пристигналитѣ обаче отъ Италия известия внезапно спрѣли по-нататѣкъ движенията на норманския вождъ: интригитѣ на Алексия I сполучили да предизвикатъ едно опасно възстание въ собственитѣ му владения. Начело на възстанието застаналъ капуанскиятъ князь Йорданъ, старъ врагъ на Гюискара, къмъ когото се присѣединило и апулийското население, което пѣшкало подъ силния гнетъ на норманскитѣ завоеватели. Едновременно Алексий I изпратилъ ново посолство при Хенриха IV съ 144 хиляди динария (окл. 30 хил. зл. л.) и много скѣпоценни дарове и освенъ това му обещалъ още 216 хиляди динария съ условие да нападне владенията на Гюискара въ Апулия. Германскиятъ императоръ, който ималъ голѣма нужда отъ пари, на драго сѣрдце приелъ предложението и се обещалъ да се съюзи съ възстаницитѣ. При тая сериозна опасностъ Рожеръ, по-малкиятъ синъ на Гюискара, веднага извикалъ баща си въ Апулия, който набързо преминалъ въ Отранто презъ пролѣтѣта на 1082 година, като предалъ главното командване на сина си Боемунда. Последниятъ се отказалъ отъ похода срещу Солунъ и се стараелъ съ пълното подчинение на страната по адриатическия брѣгъ отъ Драчъ до Арта да тури здрава военна база за норманското владичество на Балканския полуостровъ. Лѣтото и есенъта на 1082 година минали въ бездействие, и за презимуване Боемундъ се оттегилъ въ Янина, която била завоевана още преди Драчъ. [12]

Въ май 1083 год. Алексий I Комнинъ потеглилъ отъ Цариградъ съ нова армия, която той успѣлъ да набере презъ зимата. Той се явилъ предъ Янина, гдето се решилъ да даде сражение, но отново билъ разбитъ и избѣгалъ презъ Струга въ Охридъ, като предоставилъ на Григория Пакуриана да реорганизира остатѣцитѣ отъ армията, а самъ въ сѣщото време се завзелъ да прави новъ наборъ въ долината на Вардаръ. [13] Между това Боемундъ обсадилъ Арта. На помощъ ѝ се притекълъ Пакурианъ, който успѣлъ да се съедини съ императора, но въ даденото сражение тѣ отново били разбити, и Арта се предала на Боемунда. [14] Следъ тия две победи за Боемунда не било мжно вече да завладѣе Иллирикъ (Албания и Епиръ), по-голѣмата частъ отъ Македония и тѣй наречената Велика Влахия (сев. днешна Тесалия). Ако и да нѣмалъ много войска, Боемундъ,

ползувайки се отъ това, че морално ромеитѣ били силно съкрушени, сега можелъ свободно да се разхожда въ западната половина на Балканския полуостровъ и да завземе градоветѣ тамъ единъ следъ други, безъ да срещне сериозенъ отпоръ. Така тогава билъ завзетъ гр. Скопие отъ единъ неговъ пълководецъ, а самъ Боемундъ, повиканъ отъ самитѣ охридчани се настанилъ въ Охридъ, огнището на ромеизацията въ тая страна и резиденцията на българския архиепископъ, но не можилъ да превземе самата му крепостъ. Предъ Островъ той претърпѣлъ несполука, но завзелъ Веррея, Сервия, Соскъ, Воденъ и Мъгленъ, гдето оставилъ гарнизони. Следъ това Боемундъ насочилъ маршрута си къмъ долината на р. Вардаръ и се разположилъ на лагеръ предъ селище Бѣли Църкви (Ἀσπρὰ Ἐκκλησίαι [15]), гдето той престоялъ три месеца. Презъ това време ромейскитѣ войски, бидейки слаби, за да предприематъ нови нападения, очаквали да получатъ подкрепа. Но и Алексий I не оставалъ въ бездействие: на неговитѣ интриги трѣбва несъмнено да се отдаде съзаклятието на тримата нормански началници, които искали да измѣнятъ на Боемунда; но това съзаклятие било своевременно открито, а отъ съзаклятниците единъ избѣгалъ при императора, а другитѣ двама били жестоко наказани. Отъ Бѣли Църкви Боемундъ заминалъ за Костуръ. Отъ това се възползувалъ великиятъ domestikъ Пакурианъ, който сполучилъ да отвоюва обратно крепостъ Мъгленъ и, като я разрушилъ, потеглилъ за Лариса, гдето ималъ намѣрение да презимува.

Между това Алексий I, който се бѣ върналъ въ Цариградъ, набиралъ нова армия, къмъ която успѣлъ да присъедини и единъ изпросенъ отъ турския султанъ 7-хиляденъ отредъ. Презъ това време Боемундъ успѣлъ да завладѣе Пелагония (Битоля), Трикала и Цивискъ, а на 23. априлъ, въ деня на св. Георги, подстѣпилъ къмъ Лариса. Защитникътъ на града, Лъвъ Кефала, се държалъ цѣли шестъ месеца, като известилъ за това императора и искалъ бърза помощъ. Обсаденитѣ се намирили въ много стѣснено положение, защото почнали да гладуватъ, но за щастие Алексий I, който бѣ потеглилъ отъ Цариградъ противъ Боемунда съ формираната отъ него голѣма войска, се намиралъ недалечъ и побързалъ на помощъ на обсаденитѣ ларисчани. Тоя пѣтъ той обиколилъ твърде сполучливо Боемунда и въ даденото сражение го съвсемъ разбилъ и завладѣлъ лагера му (юний 1084 г.). Следъ това победениятъ се видѣлъ принуденъ да отстѣпи отново въ Костуръ. [16]

Тоя пръвъ успѣхъ на Алексия I ималъ за сетнина това, че скоро норманитѣ били изтикани изъ Тесалия, и оттогава военното щастие преминало на страна на ромеитѣ, на което не малко спомогнали и работитѣ въ норманския лагеръ. Отъ дълго време войницитѣ на Боемунда били крайно недоволни, загдето не получили заплата за цѣла година, и вдигнали цѣлъ бунтъ; на това оказали своето влияние и интригитѣ на императора, който чрезъ своитѣ емисари обещавалъ на норманитѣ благополучие и богатство на ония, които преминатъ въ негова услуга. Работата дошла дотамъ, че норманитѣ почнали да искатъ заплата за много повече години. Боемундъ нѣмалъ пари; затова билъ принуденъ да имъ обещае, че веднага ще замине за Италия при баща си, за да търси пари и подкрепа, и отишелъ въ Авлона и оттамъ преминалъ въ Апулия. Защитата на Костуръ той повѣрилъ на конетабля Бриена [17], когото Алексий I, като придавалъ голѣмо стратегическо значение на тая крепостъ, бѣ обсадилъ тамъ наскоро следъ победата при Лариса. Императорътъ, макаръ и да повелъ правилна обсада, все пакъ за падането на Костуръ не малко спомогнало и това, гдето много нормани преминали на страна на Алексия I, чийто примѣръ въпрочемъ Бриенъ

отказалъ да последва, и, следъ като далъ клетва, че нѣма да вдига оржие противъ императора, било му позволено, заедно съ своята дружина да бѣде доведенъ до границитѣ на империята и да се върне въ владенията си. Завладяването на Костуръ е станало презъ октомврий или ноемврий 1084 г., защото Алексий I се върналъ въ Цариградъ на 1. декемврий с. г. Презъ лѣтото на сѣщата тая година се отнася още едно събитие въ полза на императора: една ромео-венецианска флота се явила предъ Драчъ и отнела града отъ норманитѣ [18].

Между това презъ есенъта на 1084 год. Робертъ Гюискаръ, като се помирилъ съ своитѣ васали и възстановилъ спокойствие въ владенията си, съ новоприготвена въоръжена флота отъ 20 (а споредъ нѣкои 120) кораба отъ Отранто потеглилъ отново за Балканския полуостровъ. Тоя пѣтъ той водѣлъ съ себе си тримата си синове, Рожера, Боемунда и Гвида: първия и третия той изпратилъ напредъ да окупиратъ Авлона, а самъ съ ядрото на армията потеглилъ къмъ Ботрунто. Оттамъ той искалъ да отиде къмъ о-въ Корфу, който бѣ така сѣщо падналъ въ рѣцетъ на ромеитѣ, но билъ задържанъ два месеца въ Ботрунто поради бурното море. Когато Робертъ се приближилъ до острова, тамъ срещналъ съединена венецианска и ромейска флоти. Въ даденото тамъ сражение норманитѣ удържали пълна победа; били потопени много венециански кораби и хора и въ пленъ попаднали немалко. Следъ тая победа Робертъ отново завоевалъ о-въ Корфу, гдето останалъ да презимува; но въ това време се появила въ норманския лагеръ страшна стомашна епидемия (холера?), отъ която загинали до 10 хиляди души; разболѣлъ се отъ нея и Боемундъ, който заминалъ за Италия да се лѣкува. Презъ пролѣтъта на 1085 год. Гюискаръ замислѣлъ вече новъ походъ противъ Цариградъ, но по-напредъ искалъ да стане пълень владѣтель на Ионийско море, и затова изпратилъ сина си Рожера да завземе и о-въ Кефалония. Подиръ нѣколко време и той трѣгналъ за Кефалония, за да вземе самъ командата, но по пѣтя още се разболѣлъ се върналъ на о-въ Корфу, гдето на 17. юлий 1085 год. се поминалъ, безъ да осществи своитѣ обширни планове за завоеванието на византийската столица и унищожението на Византия. Следъ смъртъта на баща си Рожеръ прекратилъ войната и се върналъ въ Апулия заедно съ тѣлото на Роберта. Венецианскитѣ колонисти въ Драчъ предали града на ромеитѣ сѣщо така безъ отпоръ, както въ 1081 год. на норманитѣ. [19]

Така се свършилъ тоя знаменитъ походъ на норманския херцогъ Роберта Гюискаръ, който въ течение на четири години доведе Византия почти до загиване. За театъръ на военнитѣ действия, както видѣхме, служили югозападнитѣ български области, и ние считаме за излишно да се говори, какви злини сѣ постигнали тия български области презъ четиригодишната война и колко гибелни сѣ били сетнинитѣ отъ нея за благосъстоянието на българския народъ, защото опустошенията и разоренията на норманитѣ сѣ общоизвестни. Но несъмнено тогава сѣ пострадали и другитѣ български области — източнитѣ. Ние видѣхме, че следъ първитѣ несполуки на Алексия I Комнинъ противъ Роберта Гюискаръ, па и по-сетне, византийската армия се подпѣлвала отъ българското население, което ще да се е набирало не безъ насилия, както това показва изневѣрата на павликянския отредъ, който напустналъ императора въ най-критическата минута. Разбира се, всичко това се струпвало като тежко бремене върху българския народъ и не се забавило да предизвика новъ бунтъ въ страната, който струвалъ на Алексия I не малко трудъ и загуби, докато го усмири.

Като поводъ за това въстание послужило безчовъчната постъпка на императора съ павликяните [20] за тяхната изневъра въ сражението при Драчъ въ 1081 год. [21] Следъ предаването на Костуръ отъ нотабля Бриена въ 1083 год. и одържаната победа надъ норманитъ, Алексий I Комнинъ намислил по пята си за Цариградъ да накаже павликянския отредъ, който го бѣ напустналъ въ най-критическия моментъ, защото, пише дъщеря му Анна, „не му се искало да влѣзе въ цариградския дворецъ, преди да обуздае и тия отстъпници”.

Но, като не искалъ да пролива кръвъ, ако би прибѣгналъ до непосредно нападение на живѣлищата имъ около Пловдивъ, „защото, забелязва същата, тия хора сж твърде буйни и спрямо враговетъ сж свирепи”, па и освенъ това той искалъ да накаже само тяхнитъ главатари, а останалитъ (т. е. самитъ павликяни) да присъедини къмъ другитъ си войски, защото тѣ били смѣли и храбри войници, Алексий I употребилъ хитростъ не съвсемъ прилична на царското му достойнство. Той изпратилъ писмо до главатаритъ на отреда и до по-виднитъ представители на пловдивската павликянска община, въ което съ разни обещания той ги канилъ да дойдатъ въ Цариградъ; но тѣ следъ дълги колебания, защото не довърявали на императорското писмо, най-сетне, ако и неохотно, решили да отидатъ. Алексий I ги чакалъ въ Мосинополь. Когато главатаритъ пристигнали тамъ, тѣ съ измама били лишени отъ оръжието и конетъ, арестувани, като главни виновници за изневърата, после хвърлени въ тъмница, а имотитъ имъ императорътъ заповѣдалъ да се конфискуватъ и да се раздадатъ на ония войници, които заедно съ него се подвизавали въ тогавашнитъ битки и опасности. Чиновникътъ, който билъ изпратенъ въ отечеството имъ, за да извърши конфискацията, се отнесълъ съ твърде голѣма жестокостъ: той изгонилъ отъ жилищата женитъ на компрометиранитъ павликянски главатари, и къщитъ имъ били предадени на нови притежатели, а самитъ тяхъ турилъ подъ стража въ пловдивската крепостъ. [22] Тая коварна постъпка силно раздразнило павликянитъ, и тѣ скоро вдигнали въстание.

Начело на въстанието застаналъ нѣкой-си Травълъ, покръстенъ павликянинъ, който билъ причисленъ къмъ домашнитъ слуги на Алексия I, още когато тоя билъ великъ domestikъ при Никифора Вотаниатъ. Той ималъ четири сестри и ожененъ билъ за една отъ слугинитъ на императрицата. Когато се научилъ, че последнитъ така сжщо се намѣрили между пострадалитъ въ Пловдивъ жени, „възнегодувалъ и не можилъ да претърпи това нѣщо и почналъ да замисля (крои), какъ да се изплъзне отъ ржката на самодръжца”, казва Анна. Макаръ жена му и да известила своевременно за това заведущия работитъ на манихеитъ, т. е. представителя на византийската властъ, Травълъ обаче всичко узналъ, и това ускорило прогласяването на въстанието. Една вечеръ той свикалъ при себе си всички, на които по-рано открилъ тайната си мисль и които били повечето негови родственици, и съ тяхъ завзелъ крепостъта Бѣлятово, която се намирала северно не далечъ отъ Пловдивъ въ планината [23], и станала главенъ центъръ на въстанието, гдето се събирали отъ всички страни павликянитъ. Оттука въстаницитъ почнали да нападатъ на околноститъ на Пловдивъ и се връщали отново въ планината съ голѣма плячка. Но Травълъ не се задоволил само съ това; той сключилъ съюзъ съ „скититъ, които населявали придунавската областъ”, т. е. съ печенѣзитъ, на които бѣ предоставено да се поселятъ въ северна България, за да действуватъ заедно противъ императора; а за да има влияние върху владѣтелитъ

на Главиница [24] и Дръстър и близките тъм области, той напустнал първата си жена, въ която той не намърлил съчувствие, и се оженил за дъщерята на едного от печенъжките главатари.

Бележка на ред.

Стр. 181, бел. 2

Във връзка с въпроса за местонахождението на Главиница: Р. Diaconi, Крепостъ X—XV вв. в Пакуол дуй Соаре в свете археологических исследований, Dada, V, 1961, стр. 501, бел. 1; същият, Les Petchenegues au Bas-Danube, стр. 116. Възприетото от В. Н. Златарски гледище, че Главиница трябва да се търси някъде близо до Силистра (Дръстър), остава в сила, но къде точно се е намирала тя, все още не може да се определи със сигурност.

Алексий I, който получавалъ известия всъкидневно за действията на Травла, се опиталъ по миренъ начинъ да го разположи къмъ себе си чрезъ писма и обещания, защото предвиждалъ, какво зло последниятъ може да му стори; той дори му изпратилъ царски хрисовулъ, въ който му гарантиралъ безопасност и пълна свобода. „Но тоя ракъ, казва Анна, не се научи да ходи право; какъвто си бѣ винаги, такъвъ си остана и сега; разполагаше къмъ себе си скититѣ (т. е. печенъзитѣ) и пращаше своитѣ въ голѣмо количество, за да опустошаватъ съседнитѣ области.“ [25] Всичко това ставало презъ 1084 год.

Между това на долни Дунавъ се явили отново варварски тълпи. Следъ несполучливото нашествие на узитѣ или торкитѣ въ североизточна България и по-нататкъ въ вътрешността на Балканския полуостровъ презъ 1064 год. една доста голѣма частъ отъ тѣхъ съ главатаритѣ си, както видѣхме, [26] сполучили да се прехвърлятъ обратно презъ Дунавъ и да се върнатъ въ собствената си земя. Обаче тия завърнали се узи, както и тѣхнитѣ съплеменници, останали въ югозападнитѣ покрайнини на черноморскитѣ степи, не могли да поведатъ единъ спокоенъ животъ. Тласкани постоянно отъ съседнитѣ тъм кумани, които, откакъ почнали да нападатъ систематично въ рускитѣ земи, главно отъ 1071 год., разширявали малко-по-малко властта си западно отъ Донъ, узитѣ поискали да заседнатъ въ предѣлитѣ на Киевска Русъ. Но тогавашниятъ киевски князь Всеволодъ Ярославичъ (1078-1093) изпратилъ противъ тѣхъ сина си Владимира Мономахъ, който имъ нанесълъ въ 1080 год. голѣмо поражение. [27] По тоя начинъ нападани постоянно и ограбвани отъ куманитѣ и отблъсвани отъ руситѣ, една голѣма частъ отъ тия узи, или както ги нарича Анна Комнина, „единъ скитски родъ (γένος τι Σκυθικόν), [28] като не искали да признаятъ нито куманска, нито руска властъ надъ себе си, напустили живѣлищата си и се явили на долни Дунавъ да търсятъ мѣсто за поселение на византийска територия, гдето останалитѣ тѣхни съплеменници следъ поражението въ 1064 год. били така добре приети и настанени.

Следъ като пристигнали на долни Дунавъ, разказва Анна, за преселенцитѣ било необходимо да сключатъ миренъ договоръ съ населението, което живѣло по дѣсния брѣгъ на Дунавъ, а тая необходимостъ изтичала отъ това, че тъкмо въ тая страна се разпореждали, както видѣхме, тогава печенъзитѣ, стари и върли неприятели, тѣхни врагове. Затова съ общо съгласие тѣ влѣзли въ споразумение съ управителитѣ на придунавскитѣ градове, които били печенъжки главатари, какъвто е билъ Татушъ въ Дръстъръ, и български воеводи, какъвто е билъ Сеславъ (Всеславъ) въ гр. Вичина (днеш. гр. Мачинъ), защото, както вече се изтъкна възъ основа на думитѣ на М. Аталиата, въ североизточна България въ това време действовали задружно българи и печенъзи и съ своята многобройностъ сж имали силно влияние и сж играли голѣма роля въ сждбата на тая страна. Следъ като имъ обяснили, че тѣ нѣматъ никакви войнствени намѣрения, а мирно търсятъ само

земя за поселение, мирният договор бил сключен, и „скитският род“ безъ страхъ се прехвърлилъ отсамъ Дунавъ, по всѣка вѣроятность, при Вичина или днеш. Мачинъ, като мѣсто, което се смѣтало отъ дълбока старина най-удобно за преминаване на тая рѣка [29]; но, за да се здраво закрепятъ въ новитѣ си живѣлища, тѣ трѣбвало все пакъ да си пробиватъ пъть съ оржие презъ страната, за да завладѣятъ нѣкои малки градове крепости. Оттука ясно става, че новитѣ преселенци се поселили въ днешна Добруджа, може би, въ южната частъ, гдето и днесъ се намиратъ остатъци отъ подобни полѣхνια, т. е. малки крепости [30].

Бележка на ред.

Стр. 183

Подробно изследване на въпроса за тези управители на придунавските градове от М. Gyoni, Zur Frage der rumänischen Staatsbildungen im XI in Paristrion (Archaisierende Volksnamen und ethnische Wirklichkeit in der Alexias von Anna Komnene), Budapest, 1944, стр. 1 — 106. Той счита, че се касае за печенежки воеводи, които по това време са били фактически самостоятелни и не се подчинявали на византийската власт. Други изследвачи ги считат за власи (срв. N. Banescu, Ein ethnographisches Problem am Unterlauf der Donau, Byzant., VI, 1931, стр. 297 сл.; вж. и P. Diaconu, Les Petchenegues au Bas-Danube, стр. 112 сл.). Като се има пред вид, че по това време печенегите са държали голяма част от тема Паристрион, най-вероятно остава предположението, че се касае за полусамостоятелни местни управници от печенежки и български произход, както приема и В. Н. Златарски.

Следъ настаняването и закрепването си въ Добруджа новитѣ поселеници, казва Анна, се ползували съ известно спокойствие (соб. примирие), т. е. тѣ престанали да воюватъ съ съседитѣ си, а това обстоятелство имъ дало възможность да се предадатъ на миренъ трудъ—тѣ почнали „да оратъ земята и сѣятъ пшеница“. Доколкото може да се сѣди по сѣдбата на узитѣ—торкитѣ, тѣ не се отличавали съ нѣкоя особено силна воинственность и страсть да грабятъ и опустошаватъ, както тѣхнитѣ съродичи — печенѣзитѣ и куманитѣ; напротивъ, ония отъ тѣхъ, които останали въ предѣлитѣ на византийската империя, а сѣщо и ония, които по-сетне се поселили въ рускитѣ земи подъ името „черные клубоки“ (черни шапки), като военни погранични поселенци, бързо и лесно заседнали тамъ и въ скоро време станали полуоседнало население, [31] следователно тѣ, още докато сѣ живѣли въ южно-рускитѣ степи, вече сѣ водѣли единъ полуоседналь животъ, какъвто продължавали да водятъ и тѣхнитѣ изселенци — „скитскиятъ родъ“ на Анна въ такава плодородна земя, каквато е била и е Добруджа. Поселението на тия узи или торки, споредъ насъ, се отнася между 1083 и 1085 год., т. е. между голѣмото поражение на узитѣ отъ руситѣ [33] и участието имъ въ възстанието на павликянитѣ. И наистина, тъкмо следъ като на долни Дунавъ настанало спокойствие, Травълъ, като завзелъ всички планински пѣтища и клисури съ своитѣ павликяни, повикалъ на помощъ печенѣзитѣ и новопоселилитѣ се узи и почнали отъ своята крекостъ Бѣлятово да нападатъ и опустошаватъ ромейскитѣ земи и наводнили Тракия [33].

Когато Алексий I Комнинъ се научилъ за голѣмата опасности, която заплашвала вѣтрешното спокойствие на империята, въ 1086 год. той заповѣдалъ на великия domestikъ на западнитѣ войски, известния византийски храбъръ и опитенъ пълководецъ, Григория Пакурианъ, основателя на Бачковския мѣнастирь, и на другъ смѣль пълководецъ Николай Вранѣ да взематъ командата надъ войскитѣ и да трѣгнатъ направо противъ възстаницитѣ. Когато се приближили до Бѣлятово, около което печенѣзитѣ и узитѣ се разположили на лагеръ, тѣ били поразени отъ многобройността на неприятеля, но при все това по настояването на Вранѣ било дадено сражение, въ което ромейтѣ били съвсемъ разбити, и самъ Вранѣ падналь убитъ; загиналь и самиятъ великъ domestikъ Григорий Пакурианъ, и войскитѣ имъ се прѣснали въ разни страни. Това ромейско поражение повдигнало духа на варваритѣ, които се впуснали по плячка въ

околността на Пловдивъ. Алексий I, колкото и да съжалявалъ за лошия изходъ на сражението и за смъртта на добритъ си пълководци, не се отчаялъ. Той извикалъ отъ Мала Азия войски начело съ пълководецъ Татикия, родомъ турчинъ, който като момче билъ взетъ въ пленъ отъ ромеитъ и израсълъ заедно съ Алексия I, и, като го снабдилъ съ достатъчно количество пари, изпратилъ го въ Одринъ съ заповѣдь да раздаде на войниците заплата за цѣла година и да набере нова войска. Въ сжщото време императорътъ извикалъ отъ Кизикъ и Константина Убертопулъ, единъ отъ южно-италиянскитъ нормани, преминали на византийска служба, съ заповѣдь, като остави силна стража въ града, да побърза да се съедини съ Татикия.

Ободренъ съ тая помощъ, Татикий веднага потеглилъ къмъ Пловдивъ. По пжтя къмъ тоя градъ той се разположилъ на лагеръ при устието на една рѣка, която протичала покрай Влисна или Блисна, на три дена пжтъ източно отъ Пловдивъ. [34] Отъ тука той, безъ да се бави много, нападналъ на тълпа печенѣзи, които се връщали отъ грабежъ по околнитъ селища съ голѣма плячка и многобройни пленници; въ станалата упорита битка отъ печенѣзитъ били много избити и разбити прѣснали се въ разни страни. Татикий отнелъ цѣлата плячка и влѣзълъ въ Пловдивъ като пълень победителъ. Следъ като разположилъ войската си при тоя градъ, той почналъ да си съставя планъ за окончателното изгонване на варваритъ и усмирението на павликянитъ. Отъ Пловдивъ той следилъ за всѣко движение на неприятеля, но не се решавалъ да нападне на Бѣлятово, защото силно го плашило безбройното му множество. Единъ день нѣкой му донесълъ известие, че неприятелитъ се готвятъ да го нападнатъ и че тѣ вече дошли близу до него. Татикий веднага приготвилъ войската си, преминалъ Марица и потеглилъ срещу тѣхъ, като очаквалъ нападението имъ. Дветъ войски се приближили на северъ отъ Пловдивъ, но нито едната, нито другата не се решавала да влѣзе въ бой, защото, казва Анна, „ромейтъ се бояли отъ многобройността на скититъ, а скититъ — отъ ромейскитъ ризници, знамена, лѣскави облѣкла и отъ отражаващия се отъ тѣхъ блѣсъкъ“. Така стояли цѣли два дена и на третия варваритъ почнали да отстъпватъ. Татикий веднага се впусналъ подире имъ, но безуспѣшно, защото тѣ сполучили вече да преминатъ Сидера. [35] Като не можилъ да ги настигне и се убедилъ, че наистина варваритъ прехвърлили отвѣдъ планината, събралъ войскитъ си и заминалъ за Одринъ; тамъ той разпусналъ опълченцитъ си и, като оставилъ наемната войска, само съ една малка частъ войници се върналъ въ Цариградъ. [36] Какво е станало съ възстанницитъ, Анна нищо не споменува; но трѣбва да се предполага, че следъ като съюзницитъ имъ ги напустнали, тѣ ще да сж се прѣснали.

Бележки

1. При изложението на тоя знаменитъ походъ на норманския херцогъ Роберта Гюискаръ ние се ползувахме главно отъ специалното изследване на П. Безобразовъ, Бозмундъ Тарентскій, Ж.М.Н.Пр. ч. 226 (1883), II, стр. 38—72 и отдѣл. отпечаткъ С. Петербургъ 1883, стр. 2—36, защото авторътъ му се отнесълъ напълно научно-критически къмъ всички извори и е най-добре изложилъ и обяснилъ събитията, както и точно опредѣлилъ хронологията имъ. Но вж. сжщо F. Chalandon. Histoire de la domination normande en Italie et en Sicile. t. I. Paris 1907, p. 265—283. — Отъ сжщия, Essai sur le règne d'Alexis I Comnène. Paris 1900, p. 57—94. Ср. сжщо Г. Ф. Герцбергъ, Исторія Византии. Москва 1896, стр. 257—263. С. Hopf, Geschichte, Griechenlands etc. вж. Griechenland geographisch, geschichtlich und culturhistorisch von ältesten Zeiten bis auf gegenwart. S. — Ab. aus Ersch-Gruber's Encyclop. in 8 Bde. Bd. VI. Leipzig 1870, S. 139—144.

2. Подробно вж. П. Безобразовъ, каз. съч., стр. 17 (53).
3. Че тукъ трѣбва да се разбира областъ Главиница, а не градъ-крепостъ, вж. В. Н. Златарски, Намѣреніята въ Албания надписъ съ името на българ. князь Бориса-Михаила. *Slavia*, II, 1 (1923), стр. 79—70.
4. *Anna*, lib, III, cap. 12; *ib.* I, p. 128, (12-19).
5. П. Безобразовъ, каз. стат., стр. 20 (56)—22 (58).
6. *Anna Comnina*, *ib.*, p. 160, (22-24).
7. Тая планинска верига се спуща отъ чупката на р. Шкумба отъ сев.-зап. на юго-зап. посока на югъ между горнитѣ течения на р. Дѣволъ и Шкумба западно отъ планина Мокра къмъ горното течение на р. Дѣволъ. Подробно вж. В. Н. Златарски, Багора—Бабагора—*Bagulatus*. Сборникъ въ честь на А. Иширковъ. София, 1933, стр. 187—190.
8. *Anna*, lib., IV, cap. 8; *ib.* I, p. 152, (21-25).
9. *Ibidem*, p. 155, (25-30).
10. *Ibidem*, p. 156, (3-10).
11. *Ibidem*, p. 156, (28)—157, (27).
12. М. Безобразовъ, п. т.; стр. 26 (62)—28 (64).
13. *Anna*, p. 163, (12)—165, (25).
14. П. Безобразовъ, п. т., стр. 28 (64)—29 (65).
15. Това селище се намирало въ областъ ὁ Βαρδάριος — Вардария (тур. Вардаръ-ова), западно отъ долното течение на р. Вардаръ, днешно Енидже-Вардарско. Вж. за него тукъ по-долу, стр. 276, бел. 3.
16. *Anna lib.*, V. cap. 5—7; *ib.* I, p. 167, (24)—176, (13). — П. Безобразовъ, п. т., стр. 28 (64)—31 (67).
17. Тоя Бриенъ или Вриений, който билъ отъ графска или княжеска фамилия на арморикска Британия, трѣбва да се различава отъ Бриена, споменуванъ у Вилхелма Апулийски и произлизащъ родомъ отъ белгийска Кампания. Като извършилъ много славни рицарски подвизи въ Англия, той отишелъ въ Италия и тамъ, като се присъединилъ къмъ Роберта, получилъ отъ него санъ канетабль, следъ свършването на похода останалъ на служба въ Италия. Вж. подробно Ducange. in *Alexiadem notae*. *Anna Comnena*. ed. Bon., t. II, p. 525—526.
18. *Anna*. *ib.* I, p. 176, (13)—177, (2); *lib.* VI, cap. 1; *ib.* *ib.* 185, (1)—187, (19).
19. *Anna*, *lib.* VI, cap. 5—6; *ib.* p. 193, (4)—199, (23). — П. Безобразовъ, п. т., стр. 31(67)—34(70).
20. Анна Комнина нарича еретицитѣ ту павликяни, ту манихеи, като че ли смѣсва еднитѣ съ другитѣ, когато въ ученията имъ има сжществени разлики. Обаче, говорейки за манихеитѣ, тя ги нарича τοὺς ἐκ Παυλικιανῶν ὁρμωμένους ἐκείνους (*ib.*, I, p. 187, (27-28)), т. е. че тѣ сж произлѣзли отъ павликянитѣ, когато въ сжщность последнитѣ сж произлѣзли отъ първитѣ, като сж заимствували тѣхния основенъ принципъ. Това опредѣление на Анна ни кара да се запитае: не разбира писателката подъ манихеи тукъ българскитѣ

богомили, въ чието учение сж влѣзли елементи както отъ едното, така и отъ другото учение, както тя сама казва на друго мѣсто, че богомилското учение произлѣзло отъ месалианското и манихейското (ib, II. p. 294, (28-29)).

21. Вж. тукъ по-горе, стр. 172.

22. Anna Comnena, ib. I, p, 187, (20)— 189, (7).

23. Анна Комнина описва мѣстонахождението на ἡ Βελιάτοβα така:

πο-

λίχιον δὲ τοῦτο διακείμενον κατὰ τὴν ἀκρολοφίαν τοῦ κατὰ ταυτηνὴ τὴν Βελιάτοβαν
τέμπος (ib. I, p. 192, 15-16, ср. p. 223, 4: τὸ κατὰ τὴν ἀκρολοφίαν τῆς Βελιατόβης
πολίχιον; p. 223, 16-17: τῆς Βελιατόβης ἔνθεν; p. 225, 10: περὶ τὴν Βελιάτοβαν).

Отъ това описание става явно, че Бѣлятово е било малко градче-крепостъ, разположена на планински върхъ въ долината при самото Бѣлятово. К. Иречекъ (История Болгаръ, одес. изд., стр. 274) го посочва въ Срѣдна Гора и въ Балкана северно отъ Пловдивъ. В. Томашекъ (Idrîsî, ib. p. 41) го сжщо търси на северъ отъ Пловдивъ, но го поставя при входа на Шипченския проходъ. Даннитъ, които ни дава Анна за театра на военнитъ действия при усмирението на възстанието (вж. тукъ по-долу), наистина идатъ да потвърдятъ опредѣлението на Иречека; обаче, ако въ думата, употребена отъ Анна въ случая, за да посочи, че при Бѣлятово имало долина, — τὸ τέμπος мн. τὰ τέμλη, която означава „ливада, поляна, покрита съ ароматични красиви цвѣта“, можемъ да видимъ намекване на днешната розова долина, то би трѣбвало да се даде предпочтение на Томашековото опредѣление. Тѣй или инакъ, точно да се опредѣли мѣстото на Бѣлятово за сега е невъзможно.

24. За тая придунавска Главиница, която очевидно се намирала недалечъ отъ Дръстъръ, ние предположихме на друго мѣсто, че тя трѣбва да се търси около днеш. Тутраканъ или старата Трансмариска. Вж. В. Н. Златарски, Полит. положение и пр. п. т., стр. 43. бел. 2. — Tomaschek, п. т., стр. 18. — Вж. тукъ по-долу стр. 384—385.

25. Anna Comnena, ib. I, p. 191, (30)—193, (3).

26. Вж. тукъ по-горе, стр. 115—119.

27. Ипат. рус. лѣт. ib., стр. 143: „В лѣто 6588 (= 1080). Заратишася Торці Переяславлестии на Русь, Всеволодъ же посла на нѣ сына своего Володимера, Володимеръ же шедъ побивъ Торки“. — П. Голубовскій, п. т., стр. 47—49; 77—78 и 147 и сл. — К. Бестужевъ-Рюминъ, Руская исторя. С. Петербургъ 1872, I, стр. 165. — Д. И. Иловайскій. каз. съч., стр. 113—115. — Д. А. Расовскій, Печеньги, Торки и Берендѣи на Руси и въ Угріи. Seminar. Kondakovianum, VI (1933), отд. отп., стр. 10.

28. Че подъ γένος τι Σκυθόν трѣбва да се разбиратъ именно узитѣ или торкитѣ, вж. В. Н. Златарски. Какъвъ народъ се разбира у Анна Комнина подъ израза γένος τι Σκυθικόν. Известия на Истор. Д-во, кн. XI—XII (1931—32), стр. 71—83.

29. Подробно по тоя въпросъ вж. В. Н. Златарски, п. т., стр. 71—77.

30. К. Шкорпилъ, Абоба-Плиса. Изв. Р. А. И-тъ, кн. X. (1906), стр. 385 и сл.

31. П. Голубовский, п. т. стр. 75—76.

32. За годината на това поражение вж. В. Н. Златарски, п. т., стр. 77-78.

33. Anna Comnena. *ib.*, I. p. 223, (2-11).

34. Anna, *ib.* I, p. 224, (19-20): καταλαβών τά περί τήν Φιλιππούπολιν παρά τῷ χεῖλει τον κατά τόν Βλίσονον ρέοντος παταμού χάρακα πηγνύται. — Ansbert edit A. Chroust, *Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friedrichs I.* Berlin 1928, p. 52, 15-18: . . . exivimus a Fhylippoli et versus Adrianopolim iter arripuimus, ... et tertia die venimus ad oppidum Blisinos. Въ *Historia Peregrinorum* тоя градъ е нареченъ погрѣшно Glismon, *ibidem*, p. 145, 5. — G. de Villehardouin, *Conquête de Constantinople etc.* edit. par. Em. Bouchet. t I., Paris 1891, ch. 243, p. 319: une cité, long de là (Veroi). à une journée, que on appelle Blisme. — Нѣма съмнение, че ὁ Βλίσονος е сжщото Blisinos у Ансберта и Blisme у Вилардусна — крепостъ, която се е намирала на единъ день разстояние отъ Вероя и на три дена отъ Пловдивъ. К. Иречекъ я вижда въ развалинитъ, които се намиратъ недалечъ северно отъ ж. п. станция Търново-Сеймень (сег. Симеоновъ градъ) и на които населението и днесъ казва Босна – градъ на дѣсния брѣгъ на р. Сазлийка въ съседство съ село Теке-Мусачево. — Вж. Jireček, *Archeol.-epigr. Mitth.* X. S. 297. — Отъ сжщия, Княжество България, II, стр. 158. — Описанието на крепостъта вж. у Х. и К. Шкорпилъ, Нѣколко бѣлѣжки върху археологическитъ и историческитъ изслѣдования въ Тракия. Пловдивъ 1885, стр. 17—19. — Ср. Tomaschek, *ib.*, p. 44. — И тъй, Татикий се разположилъ на лагеръ на брѣга на р. Сазлийка близу до вливането ѝ въ Марица, защото стариятъ римски пѣтъ отъ Одринъ за Пловдивъ е вървѣлъ по лѣвата страна на Марица. Анна Комнина, както се види, не е имала ясна представа за мѣстността, и затова, споредъ нея, рѣката се намирала близу до Пловдивъ.

35. Какво трѣбва да се разбира подъ Σιδηρά у Анна, мжчно може да се опредѣли, защото тя само отбелязва: τέμνη δ'οὕτως εἰσί κατονομαζόμενα, т. е. „една долина така се наричала“. Ако се сѣди по мѣстото, гдето сж ставали действията — недалечъ северно или сев.-източно отъ Пловдивъ, то по никой начинъ тукъ подъ Сидера не трѣбва да се разбира Котленскиятъ проходъ, презъ който обикновено сж навлизали печенѣзитъ, както видѣхме, въ южна България. Следов. подъ Сидера тукъ трѣбва да разбираме другъ нѣкой планински проходъ, по-близъкъ до Пловдивъ, защото, както може да се заключи отъ думитъ на Анна, отстѣпването на печенѣзитъ отвѣдъ планината станало твърде бързо. Оттука трѣбва да се предположи, че варваритъ сж отстѣпили край Боруи (Стара Загора) презъ Змѣевския проходъ и оттамъ презъ Хаинския или Твърдишкия проходъ минали планината,

36. Anna Comnena, *ib.*, 223, (11)—226, (19). — В. Г. Васильевский, п. т., стр. 45—48.

Въдворение спокойствие на Балканския полуостровъ: унищожение на печенѣзитъ, отблъсване на куманитъ и усмирение на сърбитъ

Така се свършила 1086 година. Ние не знаемъ, дали Алексий I Комникъ е мислилъ, че варваритъ сж победени и че той се е вече отървалъ отъ тѣхъ; но по всичко изглежда, че печенѣзитъ отстѣпили отвѣдъ Стара-планина не отъ съзнание, че сж били победени, но отишли, за да образуватъ нови и по-силни орди и отново да нападнатъ Византия. Такъвъ случай имъ се представилъ скоро. Маджарскиятъ кралъ Саломонъ (1061—1074), синъ на Андрея I, лишенъ отъ престола въ 1074 г. отъ братовчедитъ си, Гейза (1074—1077) и Ладислава (1077—1095), и напустнатъ отъ жена си Юдитъ, дъщеря на Хенриха IV Германски, избѣгалъ при куманитъ за помощъ, надъ които преди

дванадесет години той заедно с Гейза и Ладислава бѣ одържалъ при Дубока блѣскава победа. Куманскитѣ главатарѣ Кутескѣ сега, следъ като Саломонъ се обещалъ да се ожени за дъщеря му, а Седмиградието да отстъпи на куманитѣ, се явилъ съ войската си, за да му помогне да си върне престола. Обаче нейде около Мункачѣ куманитѣ били разбити отъ Ладислава (1083), и Саломонъ потърсилъ помощъ у печенѣзитѣ, въ които той се надѣвалъ така сѣщо да намѣри орѣдие за постигане целта си. Саломонъ заедно съ своя съюзникъ, куманина Кутеска, навлѣзълъ въ България и се съединили съ печенѣжкия главатаръ Челгу. Съ настѣпването на пролѣтѣта на 1087 год. една 80-хилядна армия, състояща отъ печенѣзи, кумани и маджари, привърженици на Саломона, преминали Стара-планина и насочили своя маршрутъ къмъ Цариградъ. [1] Безъ да срещнатъ какъвто да е било отпоръ, съюзникитѣ навлѣзли въ Тракия, минали покрай Одринъ и достигнали до гр. Хариуполъ (днеш. Айреболъ), като грабили и опустошавали всички градове по пътя си. Тѣ завладѣли тоя градъ и съ голѣма плячка завзели едно селище, наричано Скотинонъ.

Само сега и тукъ ромейскитѣ войски могли да посрещнатъ неприятеля. Къмъ това време византийскитѣ пълководци Никола Маврокатакалонъ и Вембециотъ [2] пристигнали въ крепостъ — градъ Памфилъ. Като забелязали, че населението отъ селата се стичало въ градове и крепости, тѣ оттамъ потеглили къмъ малката крепостъ Кули. Печенѣзитѣ, следъ като открили ромейскитѣ войски, трѣгнали по стѣпкитѣ имъ. На следния день Челгу построилъ войскитѣ си и искалъ да предизвика Маврокатакалона на бой. Последниятъ, наистина, следъ малки колебания предъ видъ на многобройността на неприятеля, сѣщо разположилъ войскитѣ си въ боенъ редъ. Завързало се голѣмо сражение, въ което печенѣзитѣ и куманитѣ били съвсемъ разбити и разпрѣснати. Самъ Челгу билъ смъртоносно раненъ и скоро умрѣлъ; сѣщо тамъ ще да е загиналъ и Саломонъ презъ времето на паническото бѣгство [3]. Следъ тая блѣскава победа надъ варваритѣ Маврокатакалонъ се върналъ въ Цариградъ, гдето войницитѣ му били наградени и отново изпратени противъ неприятелитѣ подъ началството на новоназначения великъ доместикъ на запада Адриана Комнинъ, брата на императора. [4]

Удържаната обаче тѣй блѣскава победа надъ неприятеля не била все още решителна. Печенѣзитѣ и куманитѣ, отстъпили отъ южна Тракия, били прогонени и отъ Пловдивъ, а като преминали Стара-планина, разположили се въ северна България като въ своя собствена земя и не прекъсвали грабежитѣ си. Тогава Алексий I решилъ да имъ нанесе силенъ ударъ въ самия имъ центъръ и окончателно да ги изгони отъ предѣлитѣ на империята. Той събралъ голѣма армия и презъ лѣтото на 1088 год. потеглилъ отъ столицата за Одринъ и оттамъ дошелъ въ крепостъта Лардея (днеш. Хисарлъкъ западно отъ гр. Карнобатъ). Оттука той далъ заповѣдь на ромейската флота, която стояла при Анхиалъ и командата надъ която повѣрилъ на Георгия Евфорвинъ, да отплува презъ устието на Дунавъ къмъ Дръстъръ, за да действува противъ печенѣзитѣ едновременно съ сухопѣтната войска. Самъ императорътъ останалъ въ Лардея 40 дена, за да събира нова войска. Тукъ той съставилъ своя планъ за действия: да премине Стара-планина и да удари на главния печенѣжки центъръ — Дръстъръ, още повече че при всичкитѣ си старания не можалъ да произведе разцепление между самитѣ печенѣзи, като разположи нѣкои къмъ себе си; дори и отдѣлни личности не се предавали. Но стариятъ вече слѣпъ Никифоръ Вриений-дѣдо и Григорий Маврокатакалонъ когото Алексий I билъ откупилъ отъ печенѣжкия пленъ за 40 хиляди номизми,

никакъ не одобрявали, щото той да почне войната въ Паристрионъ, т. е. въ страната между Стара-планина и Дунавъ, и му предсказвали лоши сетнини. Обаче Алексей I, поддържанъ отъ помладитъ и буйни пълководци, Георгия Палеологъ, Николая Маврокатакалонъ и другитъ, настоявалъ на своя планъ, и решено било веднага да преминатъ Хемскитъ тѣснини и да се сразятъ съ печенѣзитъ. Така византийската армия начело съ самия императоръ потеглила на северъ къмъ близкия старопланински проходъ. [5]

Когато печенѣзитъ се научили, че императорътъ съ голѣми военни сили идѣлъ противъ тѣхъ, отъ една страна, а отъ друга — като забелязали, че византийската флота съ достатъчно войска навлѣзла въ Дунавъ, изплашени почнали да търсятъ срѣдства, за да отклонятъ своевременно опасността. Тѣ изпратили при Алексия I пратеничество отъ 150 души съ предложение и готовностъ да се сключи незабавно миръ, като заплашвали и въ сѣщото време обещавали, че ако императорътъ се съгласи да приеме тѣхното предложение и просба, ще му дадатъ помощна войска до 30 хиляди души конница. Алексей I Комнинъ, като виждалъ въ това пратеничество едно само срѣдство отъ страна на неприятелитъ, за да предупредятъ опасността, и знаелъ, че варваритъ никога нѣма и следъ това да се смиратъ, не само отказалъ да приеме предложението и да изпълни просбата имъ, но и цѣлото пратеничество предалъ на Лѣва Никеритъ съ достатъченъ конвой, който да го откара въ Цариградъ. Когато обаче последнитъ пристигнали въ Малка Никея или български Никица [6], презъ нощта варваритъ избили стражата, която хлабаво ги пазѣла, и презъ планински пѣтеки се върнали при съплеменницитъ си, а Лѣвъ Никеритъ едва се спасилъ съ други двама отъ конвоя и дошелъ при императора, който вече се намиралъ въ крепостта Голое (при днешно с. Комарево, с.-з. отъ Карнобадъ). [7] Когато се научилъ за станалата случка и се побоялъ, да не би бѣглецитъ да повдигнатъ цѣлото скитско племе противъ него, Алексей I, безъ да се бави много, преминалъ Верегавския (днеш. Чалджавакския) проходъ и се разположилъ на лагеръ при р. Бичина (днеш. Голѣма Камчия, на равнината северно отъ с. Драгоево). Печенѣзитъ въ малки отреди следили за движението на императорскитъ войски и, когато забелязали, че много отъ ромеитъ се прѣснали да събиратъ фуражъ, нападнали ги, едни избили, а други хванали въ пленъ. На другия день рано Алексей I потеглилъ и бързо завзелъ Плиска (при днеш. с. Абоба), а оттамъ се изкачилъ на тѣй нареченото „Симеоново краехълмие“, което мѣстното (българско) население наричало и „Скитско съвещалище“, защото, очевидно, тамъ печенѣзитъ се събирали на съветъ [8], а това е естествената конусообразна висока могила (414 м.) при с. Войвода, сев.-изт. отъ Плиска [9]. При Плиска се случило сѣщото, което станало въ лагера при р. Бичина: съ такава единъ видъ партизанска война печенѣзитъ всѣвали страхъ у ромеитъ. Но императорътъ бързалъ къмъ Дръстъръ, като билъ твърде много увѣренъ въ победата си. Въ движението си на северъ Алексей I се разположилъ на лагеръ на 24 стадии отъ града при една рѣка, която се вливала въ Дунавъ. Но тукъ печенѣзитъ неочаквано нападнали ромейския лагеръ, вдигнали страшно смущение, много народъ изтрепали и не по-малко взели въ пленъ. Презъ времето на паниката и блѣскотията, които овладѣли цѣлия лагеръ, императорската палатка била съборена, което нѣкои взели за лоша поличба. Следъ като отблѣсналъ и прогонилъ варваритъ, Алексей I вдигналъ лагера и се приближилъ до Дръстъръ, който и обсадилъ отъ вси страни. Той сполучилъ съ обсадни машини да разбие отъ една страна града и да навлѣзе въ него; обаче дветъ укрепления надъ него се държали упорито отъ роднинитъ на споменатия вече Татушъ, владѣтеля на Дръстъръ и неговата

область. Самъ Татушъ, още преди императорътъ да се яви предъ града, като разставилъ войскитъ си на добри позиции и ободрилъ своитъ печенъзи, успѣлъ да мине Дунавъ и да отиде при куманитъ, за да ги придума да се явятъ на помощъ на печенъзитъ [10].

Между това Алексий I Комнинъ се убедилъ въ безуспѣшността на обсадата и, като я снелъ, оттеглилъ се на лагеръ при една рѣчичка близу до Дунавъ, като мислѣлъ да извика печенъзитъ на бой, ако се яви нужда. Обаче на военния съветъ Георги Палеологъ и Григорий Маврокатакалонъ не одобрили намѣрението на императора и съветвали му въ пълно въоръжение да отстъпятъ къмъ Велики Преславъ, защото въ такъвъ случай печенъзитъ биха гледали на тѣхъ съ уважение и не биха се осмѣлили да влѣзатъ въ бой. „Като имаме тоя градъ, казвали тѣ между другото, за убѣжище, ние всѣкидневно ще тревожимъ скититъ съ стрелба, нѣма да преставаме да имъ пакостимъ и никакъ нѣма да имъ позволимъ да излизатъ отъ лагера си да събиратъ сѣно и храна“. Императорътъ, обаче, не послушалъ тоя съветъ и, като събралъ палатката си и цѣлия обозъ, които повѣрилъ на Георгия Куцомитъ и ги изпратилъ въ Ветринъ [11], решилъ да даде сражение. Още на следния день сутринта Алексий I наредилъ войскитъ си въ боенъ редъ, като опредѣлилъ на всѣки военачалникъ мѣстото на фронта; тукъ били, освенъ наемнитъ войски, и ония узи, които били останали на византийска служба подъ началството на главатаритъ си Уза и Карача; освенъ това Алексий I избралъ шестима души, на които повѣрилъ охраната на своята особа. Същевременно се построили и печенъзитъ, които се явили съ своитъ покрити коля, съ женитъ и децата си, и първи почнали действията. Завързалъ се жестокъ бой, който се продължавалъ цѣль день съ загуби отъ дветъ страни. Колкото голѣма храбростъ и опитностъ въ боя и да показали, споредъ описанието на Анна, византийскитъ военачалници начело съ самия императоръ, който извършилъ нечувани подвизи, ромеитъ не могли да издържатъ напора на показалитъ се отъ засада до 36 хиляди варвари и се обърнали въ бѣгство; тогава били много избити и взети въ пленъ [12]. Самъ Алексий I презъ нощта избѣгалъ въ Голое, а следъ единъ день пристигналъ въ Вероя. Когато въ столицата се научили за печалния изходъ на похода, царигражданитъ иронически казвали: „Отъ Дръстъръ до Голое е хубаво разстояние, Комнине!“. Въ Вероя императорътъ получилъ известие, че печенъжкитъ началници искали да избиятъ всички пленници, обаче народътъ въ общото си събрание не позволилъ това да стане, защото пленениятъ кесарь Никифоръ Мелисинъ, зетъ на императора (по сестра), сполучилъ да убеди варваритъ, че пленниците могатъ да бждатъ откупени. И наистина, щомъ получилъ отъ столицата достатъчно пари, Алексий I сполучилъ да възвърне свободата на плененитъ си пълководци и войници [13].

Между това печенъжкиятъ главатаръ Татушъ пристигналъ на Дунавъ съ набранитъ кумани, но вече било късно. Обаче куманитъ не се съгласили да се върнатъ обратно съ празни рѣще. Като видѣли голѣмата плячка, която печенъзитъ били награбили следъ победата надъ ромеитъ, тѣ, споредъ Анна, казали на печенъзитъ: „ние оставихме кѣшитъ си и, като изминахме такъвъ дълъгъ пѣтъ, дойдохме ви на помощъ, за да раздѣлимъ съ васъ опасността и победата. Затова, ако отъ наша страна е направено всичко, то не трѣбва да ни изпратите назадъ безъ нищо. Ние не нарочно се явихме следъ свършването на войната; въ това не сме ние виновни, а императорътъ, който ни изтрѣгна случая да повоюваме. И тъй, или раздѣлете съ насъ плячката, или вмѣсто съюзници ще намѣрите въ насъ врагове“. Но печенъзитъ не се съгласили на това предложение. Куманитъ тогава

ги нападнали, разбили ги и ги отблъснали къмъ ез. Озолимна, сег. ез. Расимъ при устието на Дунавъ въ северна Добруджа. [14] Стѣснени тамъ, печенѣзитѣ останали дълго време, безъ да преминатъ на друго мѣсто; но и куманитѣ не могли да се задържатъ, защото гладътъ ги принудилъ да си отидатъ въ земята си, но съ намѣрение отново да дойдатъ противъ печенѣзитѣ [15].

Докато всичко това ставало при устието на Дунавъ, Алексей I Комнинъ въ Вероя презъ 1089 год. почналъ да събира разпрѣснатитѣ си войски и откупувалъ плененитѣ. Тамъ го посетилъ Робертъ I Фризъ, графъ Фландърски, който билъ ходилъ на покаяние въ Иерусалимъ и сега се връщалъ презъ Тракия. Като видѣлъ, въ какво тежко положение се намиралъ Алексей I, той му далъ клетвено обещание, че незабавно ще му изпрати отъ западъ 500 рицари. Ободренъ отъ това обещание, императорътъ се върналъ въ Одринъ съ войската си. Обаче печенѣзитѣ, следъ като се освободили отъ куманитѣ и се научили, че императорътъ заминалъ за Одринъ, отново прехвърлили Стара-планина и, като преминали равнината между Голое и Диамполь, се разположили на лагеръ северно отъ крепостта Маркелли [16]. Въ това време императорътъ узналъ за станалото сблъскване между печенѣзи и кумани, за отстъпването и намѣрението на последнитѣ отново да нападнатъ на печенѣжката земя. Като се боялъ, да не би отъ това да произлѣзе нова война, Алексей I изпратилъ при печенѣзитѣ нѣкого-си Синесия, когото снабдилъ съ златни грамоти до печенѣжкитѣ главатари, да имъ обяви, че, ако тѣ се съгласятъ на миръ и дадатъ заложници, нека да спратъ движението си, а той ще имъ отстъпи завѣтитѣ отъ тѣхъ земи и ще имъ достави храни въ голѣмо изобилие; ако пъкъ печенѣзитѣ не се съгласятъ на тия условия, да ги остави и да се върне назадъ. По всичко се види, че Алексей I е искалъ да използва настаналитѣ враждебни отношения между кумани и печенѣзи и да употреби последнитѣ като отпоръ противъ куманитѣ, които нѣма да се забавятъ отново да се явятъ на Балканския полуостровъ. Синесий благополучно изпълнилъ мисията си: той успѣлъ да убеди печенѣзитѣ да сключатъ миренъ договоръ съ императора и така умѣло повелъ работата, че отстранилъ всѣки поводъ за недоволства. [17] Но императорътъ не сполучилъ да изпълни плана си.

Куманитѣ, следъ като се върнали въ земята и се приготвили за война съ печенѣзитѣ, отново нахлули въ земята имъ; но, като не ги намѣрили тамъ и узнали, че печенѣзитѣ преминали балканскитѣ тѣснини и че, следъ като стигнали Маркелли, сключили миренъ договоръ съ императора, поискали отъ последния и тѣ да преминатъ клисуритѣ и да нападнатъ печенѣзитѣ. Алексей I обаче имъ отказалъ, понеже вече билъ сключилъ миръ съ последнитѣ, и, като приелъ ласкаво куманскитѣ пратеници и ги обдарилъ съ богати дарове, казалъ имъ: “засега нѣмаме нужда отъ помощъ; следъ като получихте приличното, идете си назадъ”. Куманитѣ тоя пътъ се задоволили отъ направеното и се върнали въ земята си. Алексей I мислѣлъ, че поне временно се е отървалъ отъ тия гра-бители и че ще настане миръ на полуострова. Обаче печенѣзитѣ съвсемъ другояче погледнали на постѣпкитѣ на куманитѣ. Преди това тѣ сключили миръ съ императора предъ видъ на опасността, която ги заплашва откъмъ куманитѣ; сега обаче, когато тая опасност минала, тѣ останали вѣрни на себе си. Освободени отъ враговетѣ си, не се минало много, и печенѣзитѣ нарушаватъ мирния договоръ и отново почнали своитѣ нападения и грабежи по околнитѣ села и градове и западно скоро достигнали до Пловдивъ, а отдѣлни отреди наводнили цѣлата областъ на долна Марица. Алексей I се намѣрилъ въ крайно стѣснено положение: той

нѣмалъ достатъчно войски, за да противостои на такова множество неприятели и самоувѣрено да излѣзе противъ тѣхъ. Той смѣталъ съ партизанска война да се разправи поотдѣлно съ всѣки отредъ, но, когато се срещналъ съ тѣхъ при Кипсела (днеш. Ипсала) и не билъ въ състояние да се удари, понеже очакваната отъ столицата наемна войска не пристигнала, и като се боялъ, да не би варваритѣ да насочатъ маршрута си къмъ столицата, той отново се обърналъ къмъ мирни предложения [18]. Печенѣзитѣ и тоя пѣтъ приели желанието на императора; но, вмѣсто да се оттеглятъ презъ планината въ своитѣ живѣлища, тѣ отъ Кипсела отишли въ Таврокомъ, не далечъ отъ Одринъ [19] и останали да зимуватъ, безъ да спратъ грабежитѣ си по околнитѣ селища. Самъ Алексий I дошелъ въ Българофигонъ (днеш. Баба-Ески) и се заловилъ да приготви възможнитѣ срѣдства за отбрана. Очаквайки обещаната отъ фландърския графъ помощъ, той образувалъ единъ отборенъ отредъ отъ тѣй нареченитѣ архонтопули, т.е. синове на архонти, отъ почитъ къмъ родителитѣ имъ и за поощрение въ военната доблестъ. Тоя две-хиляденъ отредъ билъ приготвенъ специално за борба противъ печенѣзитѣ и билъ обученъ отъ самия императоръ, който билъ вече добилъ известна опитностъ въ борбата съ варваритѣ [20].

Щомъ пукнала пролѣтътъ на 1090 год., печенѣзитѣ отново нарушили мира и, като се вдигнали отъ Таврокомъ вече съ намѣрение да нападнатъ на самата столица, пристигнали въ Хариуполь. Срещу тѣхъ Алексий I изпратилъ отряда на архонтопулитѣ. Въ станалото тамъ сражение ромеитѣ били съвсемъ разбити, и до триста юноши отъ архонтопулитѣ паднали мъртви, които Алексий I горко оплаквалъ. Скоро следъ това печенѣзатѣ насочили пѣтя си къмъ гр. Апри, [21] гдето скоро се явилъ самъ императорътъ съ намѣрение да запре движението имъ къмъ столицата. Той набързо събралъ единъ незначителенъ отредъ отъ разни хора и го предалъ на полководецъ Татикия, който съгласно съ заповѣдта на императора нападналъ печенѣзитѣ, когато тѣ една сутринъ рано се прѣснали да събиратъ фуражъ, избилъ доста отъ тѣхъ и останалитѣ се прѣснали. Тѣкмо въ тая критическа минута при Алексия I пристигнали обещанитѣ отъ Роберта Фландърски 500 добре въоръжени западни рицари, които му предали и 150 отлични коня като подарѣкъ и продали на ромеитѣ всички тѣхни излишни коне. Императорътъ съ радостъ и благодарностъ посрещналъ тая прекрасна конница, която той мислѣлъ да употреби за окончателно отблъсване на печенѣзитѣ. Но той не можалъ да я използва, защото голѣма опасностъ заплашвала империята въ Мала Азия.[22]

Докато Алексий I Комнинъ билъ заетъ съ борбата противъ печенѣзитѣ въ Европа, турцитѣ-селджуци все повече напредвали съ своитѣ завоевания въ Мала Азия. Предприемчивиятъ пиратъ Чаха, владѣтельтъ на Смирна, замислилъ широкъ планъ противъ Цариградъ. Тоя Чаха, плененъ отъ ромеитѣ още като юноша презъ времето на селджукскитѣ нападения и въведенъ въ двореца при Никифора Вотаниатъ, достигналъ до чина протоновелисимъ и, добре обдаренъ отъ тоя императоръ, обещалъ вѣрно да му служи. Но следъ свалянето на Вотаниата, той избѣгалъ въ отечеството си и се обявилъ за непримиримъ врагъ на Алексия I. Чаха въоръжилъ голѣма флота и, следъ като завладѣлъ приморскитѣ градове Фокея и Клазомени и островитѣ Лесбосъ и Хиосъ, достигналъ до брѣговетѣ на Мраморно море къмъ Никомидия. За да даде отпоръ на турцитѣ, императорътъ се видѣлъ принуденъ да изпрати западнитѣ си съюзници противъ Чаха. [23] Между това презъ лѣтото 1090 год. печенѣзитѣ се явили въ околноститѣ на гр. Русионъ [24] и се разположили на лагеръ при гр. Поливотъ. [25] Императорътъ бързо пристигналъ въ Русионъ, гдето

въ станалитѣ сблъсквания ромеитѣ били отново разбити и обърнати въ бѣгство, и макаръ и да сполучилъ да нанесе едно поражение на печенѣзитѣ, но за него било твърде ясно, че тѣ отново ще почнатъ грабежитѣ и нападенията си. Затова той се оттеглилъ въ Цурулъ (сег. Чорлу) съ главната си квартира, гдето се добре укрепилъ. Печенѣзитѣ го последвали и го заобиколили. Понеже нѣмалъ достатъчно войска, за да влѣзе въ откритъ бой съ неприятеля, Алексей I намислилъ да отблъсне нападението на печенѣзитѣ по следния начинъ. Крепостъ Цурулъ била разположена на високъ хълмъ съ стрѣмни спускове. На върха подъ самитѣ стени Алексей I заповѣдалъ да турятъ единъ редъ тежки кола, събрани отъ мѣстното население. Като снели отъ колата ритлитѣ и другитѣ имъ части и оставили само оситѣ и колелата, ромеитѣ ги привързали съ вжжета о крепостнитѣ стени наоколо. Когато печенежката конница се втурнала на пристѣпъ къмъ крепостъта и се намирала на половината на стрѣмнината, тѣ срѣзали вжжетата, които удържали колата, и последнитѣ почнали да се търкалятъ съ неудържима бързина и съвсемъ разбъркали неприятелскитѣ редове. Въ това време ромеитѣ излѣзли отъ крепостъта и нанесли доста голѣмо поражение на неприятелитѣ. На следния день печенѣзитѣ се опитали отново да нападнатъ, но и тоя пѣтъ ромеитѣ, безъ да очакватъ, удържали победа и се впуснали да преследватъ варваритѣ. „Така, пише Анна, въ тоя день се разстанали дветѣ войски: едни — като бѣгълци, а императорътъ се върналъ въ лагера си веселъ, като тържествуващъ победителъ”. Разбититѣ печенѣзи се оттеглили и разпънали своитѣ шатри между Българофигонъ (днеш. Баба-Ески) и Малка Никея (Никеица, днеш. Хафса). Понеже настанала вече зима, Алексей I се върналъ въ столицата, за да даде почивка на войскитѣ си и на себе си, и въ сѣщото време мислѣлъ да се приготви добре, за да посрещне сънови сили неприятеля презъ пролѣтъта на 1091 год. [26]

Но печенѣзитѣ и следъ това не му дали почивка. Не се минала и една недѣля, и императорътъ се научилъ, че печенѣжкитѣ главатари отдѣлили една значителна частъ отъ войската и я изпратили къмъ мѣстността Хировакхи (с.-из. отъ Голѣмо-Чекмедженското езеро) [27] и че тамъ вече я очаквали. Алексей I веднага събралъ градската стража и новобранци около 500 души и веднага потеглилъ на 14. февруарий (петъкъ на кривата недѣля) къмъ Хировакхи. Той веднага затворилъ крепостъта и взелъ ключа съ себе си, защото се страхувалъ, да не би печенѣзитѣ да намѣрятъ приятели въ крепостъта. Когато на другия день варварскитѣ тѣлпи се явили предъ крепостъта и една частъ отъ тѣхъ, около шестъ хиляди души, се прѣснали по грабежъ и разбой, а отъ останалитѣ въ лагера си едни спѣли, а други още ядѣли, ромеитѣ, ободрени отъ императора, който търсѣлъ само срѣдства да отклони варваритѣ отъ столицата, нападнали ги неочаквано, много избили и не по-малко уловили въ пленъ. Следъ това той заповѣдалъ на своитѣ войници да облѣкатъ печенѣжко облѣкло, снето отъ убититѣ и плененитѣ, да възседнатъ печенѣжкитѣ коне, да взематъ тѣхнитѣ знамена, и тия войници заприличали дотолкова на печенѣзи, че сами се плашели отъ себе си; така наредени, тѣ се върнали къмъ крепостъта, гдето печенѣзитѣ се бѣха разположили на лагеръ, къмъ рѣката (Меласа или Карасу), която протичала наблизу до Хировакхи. Въ това време се връщалъ шестъ-хилядниятъ отредъ печенѣзи съ награбената плячка и отдалечъ приела преоблѣченитѣ ромеи за свои хора; безъ да взематъ каквито и да било предпазителни мѣрки, печенѣзитѣ били неочаквано нападнати и съвсемъ разбити — едни паднали убити, а други били пленени [28].

Това било въ сжбота на 15. февруарий 1091 г., а въ понеделникъ на сирната недѣля (17. февруарий) Алексий I Комнинъ, въодушевенъ отъ тая неочаквана отъ самитъ ромеи победа, потеглилъ въ триумфално шествие къмъ столицата, което украсявали преоблѣченитъ въ варварско облѣкло войници и плененитъ и съ свързани отзадъ ржце печенѣзи, а ромейскитъ конници носѣли на своитъ копия главитъ на убититъ печенѣзи. „Така Богъ даде тогава на владѣтеля тая чудна победа“, пише Анна. „Царигражданитъ, като го виждали да влиза въ града, радвали се, поразени отъ бързината, смѣлостта и похватността на предприятието и неочакваната победа, пѣли, скачали и прославяли Бога, загдето имъ далъ такъва спасителъ и благодетель“ [29]. Но презъ времето на тоя общи възторгъ само кесарь Никифоръ Мелисинъ виждалъ въ тая победа „радость безплодна и скръбъ безвредна“, т. е. той намиралъ, че тържеството било преждевременно. И наистина, печенѣзитъ, макаръ и да потърпѣли голѣми загуби въ хора, поради своята многобройностъ скоро се оправили и се впуснали да отмъщаватъ, като грабили и не се спирали предъ нищо; тѣ дори превземали малкитъ градове и достигнали чакъ до околноститъ на самия Цариградъ, така че столичнитъ жители не могли да излизатъ вънъ отъ стенитъ, защото отдѣлни печенѣжки отреди върлували вече въ предмѣстията на столицата.

Но съ това не се ограничила опасността за Византия. Непокойниятъ Чаха сполучилъ да засили флотата си отъ покоренитъ приморски градове и, като опустошилъ останалитъ острови, решилъ да използва опустошителнитъ действия на печенѣзитъ въ околноститъ на столицата за едно съвмѣстно съ тѣхъ нападение на самия Цариградъ. Той влѣзълъ въ непосредни връзки съ тѣхъ и поискалъ отъ тѣхъ да завзематъ презъ пролѣтта на 1091 год. Херсонесъ Тракийски, т. е. днеш. Галиполския полуостровъ, съ цель да установи постоянни връзки съ печенѣзитъ за общи и съвмѣстни действия противъ Византия; той убеждавалъ дори наемнитъ ромейски войски отъ турцитъ да сключатъ съ него съюзъ, като ги подбуждалъ съ щедри обещания, да напустнатъ императора и се присъединятъ къмъ него, когато завземе гр. Крития въ южната крайнина на полуострова [30]. Когато Чаха правѣлъ тия предложения, той, очевидно, е ималъ планъ да завладѣе Дарданелския проливъ и да откъсне Цариградъ по море отъ другитъ европейски провинции на империята и съ помощта на печенѣзитъ да го нападне по море и по суша. [31] Византия се намирала въ страшна опасностъ: „ако сѣдимъ по човѣшки, пише Анна, нѣмаше надежда за спасение“. [32] Но колкото и да билъ смутенъ отъ известието за кроения съюзъ на турци съ печенѣзи, Алексий I Комнинъ сега решилъ какъ и какъ да не допустне неговото осжществение. Въ тая критическа минута, въпрѣки тежката многоснѣжна зима, той, споредъ думитъ на Анна, „побързалъ, колкото било възможно, чрезъ писма да свика отвсѣкжде наемната войска. [33]

Като се научилъ, че печенѣзитъ напустили околноститъ на столицата и се запжтили къмъ южно-тракийскитъ брѣгове, вѣроятно, съ цель да се съединятъ съ турскитъ отреди на Чаха, императорътъ, следъ като разпратилъ малки гарнизони въ градоветъ западно отъ столицата, за да защищаватъ по-главнитъ крепости, той заповѣдалъ на кесаря Никифора Мелисинъ да замине незабавно къмъ гр. Еносъ при устието на р. Марица съ всичката си войска, която да засили и съ други войници, главно отъ новобранци българи и отъ чергаритъ власи, а сжщо и отъ другаде, каквито дойдатъ, конница или пехота. [34] Самъ Алексий I, като извикалъ отъ Никоимидия 500-тъ

рицари на фландърския графъ, заедно съ своитѣ близки, съ голѣма бързина пристигналъ въ Еносъ. Следъ като избралъ удобно и прикрито отъ една страна отъ р. Марица, а отъ друга — съ блатлива мѣстность, за воененъ лагерь равното мѣсто на дѣсния брѣгъ на рѣката при една малка крепостъ, наричана отъ туземцитѣ Хирины (Χοιρηνοί), той почналъ да се приготвя за генерално сражение, макаръ че по количество армията му далечъ отстъпвала на безбройната варварска сгань. Но Византия и тоя пжтъ била спасена отъ неочаквана помощъ. [35]

Докато Алексей I билъ заетъ съ мислитѣ, какъ да отбие печенѣзитѣ, на четвъртия день било му съобщено, че се приближавала страшна варварска сгань. Той побързалъ да се яви на мѣстото на опасността. Обаче това се оказало куманска орда, броятъ на която достигалъ до 40 хиляди. Макаръ Алексей I и да не знаелъ, какво е било намѣрението имъ, но, като се боялъ, да не би тѣ да се съединятъ съ печенѣзитѣ, което би донесло явна погибель, той решилъ да ги привлѣче на своя страна, „защото, пише Анна, и по-рано ги бѣ повикалъ на помощъ”. [36] Той поканилъ при себе си куманскитѣ главатари начело съ най-главнитѣ между тѣхъ Тугортакъ и Бонякъ [37] и съ помощта на вкусни угощения, богати подарѣци и злато сполучилъ да ги склони да сключатъ съюзъ съ него противъ печенѣзитѣ, като при това за по-голѣма сигурность тѣ дали заложници и обещали вѣрность до край; но за това пѣкъ тѣ искали позволение да се биятъ съ печенѣзитѣ непрестанно три дена наредъ и всичката плячка да дѣлятъ наполовина. Императорътъ, обрадванъ отъ тая неочаквана помощъ, не три, а десетъ дена имъ позволилъ да се сражаватъ и имъ отстъпилъ цѣлата заловена отъ печенѣзитѣ плячка. Между това печенѣзитѣ, които се разположили при рѣкичка Мавропотамъ, като предвиждали, какво зло ги очаква отъ тоя съюзъ, опитали се да го развалятъ: тѣ така сжщо се стараели да привлѣкатъ куманитѣ къмъ себе си, но последнитѣ, едно, отъ враждебно чувство къмъ печенѣзитѣ и, друго, поради двусмисленитѣ обещания тѣхни, останали вѣрни на думата си; освенъ това печенѣзитѣ предлагали миръ на императора, но той имъ давалъ неясни отговори, за да ги държи въ нерешителность, защото не се бѣ събрала всичката му войска, а Анна казва, че мислѣлъ, дали нѣма да му дойде отъ Римъ неочаквана наемна войска. Докато Алексей I правѣлъ своитѣ приготовления за предстоящото сражение, при него пристигнала събраната и добре стѣкмена отъ кесаръ Никифора Мелисинъ войска [38], която той заедно съ другитѣ ромейски войски, разположилъ на лагерь, следъ като преминали Марица, при брода, нареченъ отъ мѣстнитѣ жители Филокалосъ (πόρον τοῦ Φιλοκάλου), около доминиращия надъ равнината хълмъ, на име Левуна или Левунионъ (Λεβούνη и Λεβούνιον), а куманитѣ завзели мѣстото на дотогавашния ромейски лагерь при мѣстностьта Хирины. Като разположил [39] следъ едно незначително, но сполучливо сблъскване съ единъ неприятелски отредъ, решилъ да даде генерално сражение, особено следъ като билъ подкрепенъ съ още единъ 5-хиляденъ отредъ отъ Родопскитѣ планински мѣста, смѣли и храбри жители, които доброволно се присѣединили къмъ ромеитѣ. [40] Следъ като направилъ всички необходими разпоредби и въодушевилъ войската си подиръ едно тържествено нощно молебствие, Алексей I почналъ на 29. априль 1091 год. сражението при хълма Левунионъ, което се продължило цѣлъ день и се свършило съ пълна катастрофа за печенѣзитѣ. Ето какъ описва това знаменито сражение В. Г. Васильевски споредъ разказа на Анна Комнина.

„Съ изгрѣвъ-слънце се почнала кървава битка. Ромеитѣ и куманитѣ се нахвърляли върху печенѣжкия станъ, заобиколенъ съ грамадни степни кола; императоръ Алексий се намиралъ предъ всички. Печенѣзитѣ не издържали напора и изгубили духъ. Виждайки неминуемата беда, нѣколко печенѣзи припнали насреща и се предали на куманитѣ, като молили тѣхното посрѣдничество за примирие съ императора. Тая случка отново възбудила подозрението на Алексия: той се боялъ, че и други ще последватъ сѣщия примѣръ, че това ще охлади военния жаръ и усърдната ревностъ на съюзниците му, които бѣха дошли съ Боняка и Тугоркана. — Той заповѣдалъ на знаменосеца да застане съ императорското знаме посрѣдъ куманското опълчение и да върви напредъ, за да увлѣче подиря си воинственитѣ номади. Стратегемата се увѣнчала съ блѣскавъ успѣхъ. Съпротивата на печенѣзитѣ била напълно сломена; почнало се безпощадно и невидено клане задъ колата, които ограждали печенѣжкия станъ. Пладнешкото, горещо пролѣтно слънце освѣтявало ужасната сцена на остървението; изморени отъ горещина и жажда, победителитѣ били готови да прекратятъ своята кървава работа, уморенитѣ рѣже се отказвали да служатъ повече. Императоръ Алексий още веднажъ находчиво се разпоредилъ. Той пратилъ хора по най-близкитѣ села; по тѣхно искане селянитѣ се явили въ армията и докарали на своитѣ катѣри бѣчви, кофе и мѣхове, пълни съ вода. Следъ като се разхладили малко, войниците и Алексиевитѣ съюзници отново почнали сражението, т. е. безпощадно изтрѣбване на победения врагъ, „И можеше да се види, казва Анна Комнина, ново зрелище, цѣлъ народъ, който състоеше не отъ десетки хиляди, но надминаваше всѣки брой, въ него день съвършено загина“. Само при залѣзъ-слънце се спрѣло клането на беззащитнитѣ и обезоржжени печенѣзи, тѣхнитѣ жени и деца, които се криели въ колата и талигитѣ и всѣкога придружавали воинствената орда презъ нейнитѣ мѣстения. Всичко, което уцѣлѣло отъ меча, попаднало въ пленъ у победителитѣ. Безъ да се гледа на кръвопролитието, което се продължавало цѣлъ день, броятъ на плененитѣ билъ огроменъ. Нека спомнимъ, че, споредъ думитѣ на византийския историкъ, печенѣжката орда преди четиредесетъ години навлѣзла въ предѣлитѣ на империята на брой 800 хиляди [а сега състояла отъ 600 хиляди]. Така се свършилъ 29. априлъ 1091 година (вторникъ), за който въ Цариградъ била съставена пѣсень съ следния припѣвъ: „заради единъ день не видѣха май!“ [41] Всички пленници Алексий I заповѣдалъ да обезоржжатъ и да ги държатъ подъ най-строга стража; обаче презъ нощта, въпрѣки предупрежденията на императора, ромеитѣ съ общо съгласие избили твърде много отъ пленниците, като ги намалили до безопасенъ брой, за което Алексий се силно разсърдилъ и дори искалъ да накаже виновнитѣ, но го въздържали, макаръ че Анна се старае да представи, че това безчеловѣчие станало „по божествено внушение или по нѣкакъвъ другъ начинъ“. [42]

Тази постѣпка на ромеитѣ, обаче, направила силно впечатление на куманитѣ. Изплашени, да не би да ги постигне сѣщата участъ, както печенѣзитѣ, по-голѣмата частъ отъ тѣхъ, като задигнали съ себе си плячката, на втората нощъ потеглили на северъ къмъ Дунавъ. Тукъ Анна ни предава единъ любопитенъ и характеренъ епизодъ. Когато Алексий I пристигналъ въ мѣстото, наречено Каладендри (хубави дървета), което се намирало на 18 стадии отъ Хирина и кждето се оттеглилъ, за да избѣгне зловонието на лешоветѣ, и се научилъ за побѣгването на куманитѣ, той се разпоредилъ да се натовари на мѣски всичко, което имъ се падало споредъ условията на договора, и имъ го изпратилъ, като при това заповѣдалъ на пратеницитѣ бързо да ги настигнатъ,

дори, ако е възможно, отвъд Дунавъ, и да имъ предадатъ изпратеното. Разбира се, Анна ни разказва тоя епизодъ, за да покаже, доколко нейниятъ баща е билъ справедливъ и вѣренъ на думата си; обаче ние не можемъ да не видимъ въ него само единъ дипломатически маневръ отъ страна на императора, за да разположи къмъ себе си куманитъ и да не имъ дава поводъ за незадоволства и нападения. Къмъ тия отъ куманитъ, които останали при ромейскитъ войски, Алексей I с отнесълъ така също внимателно: той ги угостилъ богато, надарилъ ги съ великолепно подаръци и, като взелъ отъ тѣхъ заложници, понеже се боялъ, да не би на връщане да грабятъ мѣстното население, изпратилъ ги назадъ, придружени отъ византийския смѣлъ и храбъръ пълководецъ Иоаникия чакъ до самата Стара-планина (μέχρις αὐτοῦ τοῦ Ζυγοῦ), който при това трѣбвало да се грижи за всички удобства и потребности на куманитъ презъ времето на пътуването. Следъ това императоръ Алексей I Комнинъ тържествено влѣзълъ въ Цариградъ като победителъ. [43] Така се свършила тая жестока и опасна за Византия война, която почти безъ пресѣкулки се продължавала отъ 1086—1091 год. и ѝ струвала толкова много жертви. Поражението и унищожението на по-големата частъ отъ печенѣзитъ при Левунионъ направили за дълго време тоя дивъ народъ безвреденъ за византийската империя. Останалитъ живи печенѣзи били поселени съ жени и деца въ Мъгленската областъ въ Македония, и Алексей I „съставилъ отъ тѣхъ съвсемъ отдѣленъ (особенъ) отредъ войска (ἰδιαιτάτων τάγμα), които и до днесъ, казва Зонара, си оставатъ тамъ по наследство и получили името на мѣстото, въ което се бѣха поселили, наричайки се мъгленски печенѣзи“. [44]

Следъ окончателното разнебитване на печенѣзитъ и принудителното оттегляне на куманитъ отвъд Дунавъ въ 1091 год. въ придунавска България била отново възстановена византийската властъ. Споредъ известието на Анна Комнина, още въ същата 1091 год. дука на Паристрионъ билъ Львъ Никеритъ [45], когото сама Анна характеризова така: „това билъ евнухъ, който отъ детинство прекаралъ въ военнитъ лагери и билъ обявенъ за най-изпитанъ човѣкъ“. [46] Назначението му за дука на Подунавieto несъмнено трѣбва да се постави въ връзка съ участието му въ похода на Алексей I противъ печенѣзитъ въ 1088 год. [47] Обаче Львъ Никеритъ не можалъ да остане на тая си длъжностъ, защото въ страната между Дунавъ и Стара-планина наскоро отново нахлули варваритъ — сега куманитъ, които, въпреки съществуващия миренъ договоръ съ императора отъ 1091 год., се явили като помощници на единъ самозванецъ да завземе византийския престолъ.

Въ 1090 год. единъ авантюристъ отъ долень произходъ, избѣгалъ отъ военния лагеръ и пристигналъ въ Цариградъ като просякъ, цѣлъ одърпанъ, почналъ да се издава за сина на Романа IV Диогенъ, Константинъ, отъ първия му бракъ. Както е известно, Романъ IV Диогенъ, преди да стане императоръ, билъ жененъ за дъщерята на Алусиана или внучката на царъ Иванъ-Владислава, която му родила синъ Константинъ. Тоя Константинъ обаче още въ царуването на баща си билъ убитъ подъ Антиохия презъ времето на единъ походъ противъ турцитъ въ Сирия [48]. Самозванецътъ почналъ да разказва за своя царски произходъ и за това, какъ се билъ спасилъ, вѣроятно, отъ турския пленъ, отначало само между познати, а по-сетне и открито. Скоро намѣрили се хора, които почнали да вѣрватъ на разказитъ му, и малко-по-малко той придобилъ привѣрженици, които го поддържали въ неговитъ планове. Алексей I отначало не обръщалъ надлежно внимание на авантюриста; но, когато разказитъ на самозванеца достигнали до ушитъ на

Алексиевата сестра Теодора, която била женена за истинския Константин и следъ смъртта на мъжа си се покалугерила въ мѣнастирь [49], тя не само не потвърдила тая безочлива лъжа, но съ голѣмо възмущение се отнесла къмъ всичко, казвано въ полза на авантюриста. Но, когато и направенитѣ предупреждения и внушения къмъ последния не помогнали, и, за да тури край на тая опасна игра, която би могла да послужи като основа за съзаклятие противъ императора, Алексий I изпратилъ псевдо-Константина въ Херсонъ съ заповѣдь да се държи подъ най-строга стража. Тамъ той сполучилъ да се сближи съ дохождащитѣ въ града кумани по търговия, и за пазаруване, които му помогнали да избѣга отъ мѣстото на неговия затворъ и го отвели въ своята земя. Следъ като той поживѣлъ съ тѣхъ, куманитѣ почнали вече да го наричатъ царь, и той успѣлъ да ги убеди да му помогнатъ да си върне бащиния престолъ.

Куманитѣ, които се теготили отъ склучения съ Алексия I миренъ договоръ въ 1091 г., жадни за плячка, решили да използватъ случая и се съгласили на самозванцовото предложение. Макаръ това решение тѣ и да държали въ тайно съ целъ, вѣроятно, да изненадатъ ромеитѣ, обаче то не останало неизвестно за Алексия I. Последниятъ веднага въоръжилъ, колкото било възможно, войски и се приготвилъ за борба съ варваритѣ, защото той по-рано вече билъ укрепилъ всички тѣсни проходи или клисури и сега ги снабдилъ съ гарнизони. Отъ тази разпоредба на императора се ясно види, че, макаръ и да е билъ назначенъ отново дука на Паристрионъ, разбира се, съ съответното количество войска, все пакъ въ Цариградъ не сж считали за сигурна тая граница на империята, защото не довѣрявали все още на мѣстното население, което е било враждебно настроено противъ империята. Затова, когато куманитѣ дошли на Дунавъ заедно съ псевдо-Константина и го преминали, тѣ не срещнали никакъвъ отпоръ. Когато се научилъ, че куманитѣ заедно съ самозванеца преминали въ Паристрионъ, Алексий I свикалъ на съветъ тия, които заемали първо мѣсто въ военната организация и свои близки и роднини, за да се посъветва, трѣбва ли да потегли противъ варваритѣ. Всички отъ това го въздържали. Обаче самъ, като не вѣрвалъ на себе си, нито пъкъ искалъ да възприеме мнението на другитѣ, решилъ да предостави на Бога да разреши въпроса. Споредъ единъ старъ византийски обичай, императорътъ надвечеръ отишелъ въ великата църква (св. София), гдето били свикани всички военни чинове и многобройно духовенство, и въ присѣтствието на патриарха отбелязалъ на две хартии питането: на едната „трѣбва ли да потегли и да нападне куманитѣ“, а на другата „не“, и ги далъ на патриарха да ги тури на светата трапеза (на престола). Тамъ тѣ престояли презъ цѣлата всенощна служба, и сутринта патриархътъ влѣзълъ въ църква, взелъ едната хартия, и като я изнесълъ и я разпечаталъ, въ присѣтствието на всички я прочелъ: тя говорила въ полза на похода. [50]

Като видѣлъ въ това божи гласъ, Алексий почналъ да събира войски и, като се добре приготвилъ, потеглилъ противъ куманитѣ. Съ всичката си армия той пристигналъ въ Анхиалъ; оттамъ изпратилъ кесарь Никифора Мелисинъ, Георги Палеологъ и племенника му (по жена) Ивана Таронита въ Вероя (Стара Загора) съ заповѣдь да бодърствуватъ и се грижатъ за безопасността както за тоя градъ, тъй и за близкитѣ нему мѣста; а останалитѣ отреди изпратилъ да пазятъ проходите на Стара-планина. Оттамъ той дошелъ въ старо-планинския проходъ Хортарея (неизвестенъ) и обиколилъ цѣла Стара-планина отъ южна страна, като оглеждалъ, дали сж изпълнени всичкитѣ му предишни заповѣди и, ако има нѣщо недовършено или да липсва, да се довърши и добави, та

преминаването на куманитѣ през планината да се затрудни. Самѣ Алексий I се върналъ следъ това въ лагера си при Свещеното езеро близу до Анхиалъ [51]. Когато единъ важенъ влахъ Пудиль пристигналъ въ лагера и съобщилъ, че куманитѣ вече минали Дунавъ, императорѣтъ на сутринѣта свикалъ на съветъ своитѣ роднини и военачалницѣтъ; решено било той да остане съ войската си въ Анхиалъ, а Кантакузина и Татикия веднага той изпратилъ въ Терми [52] заедно съ нѣкои други, за отбрана на тамошнитѣ мѣста. Между това до Алексия I дошло известие, че движението на куманитѣ е насочено къмъ Одринъ. По този случай той повикалъ при себе си видни одрински граждани, между които били патриций Никифоръ Вриенний, синѣтъ на стария знаменитъ виденъ пълководецъ съ сѣщото име, претендента на императорския престолъ, и Катакалона Тарханиотъ, и ги убеждавалъ да не губятъ куражъ, но да пазятъ добре града, та, когато се явятъ куманитѣ, храбро да ги посрещнатъ, но въ сѣщо време да не излизатъ за бой отъ града, а добре и здраво да заключатъ градскитѣ крепостни врати; при това той имъ обещалъ добри резултати, ако тѣ ще съблюдаютъ разпореденото. Одринци си заминали ободрени и насърдени. Но при всички тия разпоредби добре обмислени, императорѣтъ не билъ увѣренъ, че неприятелѣтъ ще може да бѣде задържанъ при проходитѣ, и затова той заповѣдалъ на военачалницѣтъ, които били разставени при проходитѣ, да отстъпятъ отъ позициитѣ съ войскитѣ си и, следъ като узнаятъ, че куманитѣ сѣ преминали планината, да се опитатъ неочаквано и отзаде имъ да ги нападнатъ [53]. Куманитѣ въ това време, като узнали отъ власитѣ тѣснитѣ пѣтеки презъ планината, лесно преминали Стара-планина и се отзовали предъ крепостѣта Голое, жителитѣ на която веднага свързали крепостната стража и я предали на куманитѣ, а сами на драго сърдце приели последнитѣ. Като видѣли, че куманитѣ владѣятъ вече Голое, жителитѣ на околнитѣ градове, като Диамполь и други, доброволно ги приемали, предавали градоветъ и приветствували псевдо-Константина, който, като се научилъ, че Алексий I се намиралъ въ Анхиалъ, повелъ цѣлата куманска войска къмъ тоя градъ съ намѣрение въ кѣсо време да го превземе. Императорѣтъ, който се намиралъ вѣтре и отначало мислѣлъ да даде сражение вѣнъ отъ стениѣ на крепостѣта, но, като не сполучилъ въ това, и като видѣлъ голѣмото множество неприятели, противъ които не може да устои поради малкото си войска, забранилъ всѣко сблъскване съ куманитѣ. Последнитѣ не могли така сѣщо нищо да предприематъ, защото Анхиалъ билъ добре защитенъ: отъ една страна, отъ морето, а отъ друга — съ вълнообразна и недостѣпна мѣстностъ, покрита съ лозя, презъ която куманската конница не била въ състояние да действува.

Следъ като престояли въ течение на три дни въ пълно бездействие и видѣли, че въ нищо нѣма да успѣятъ, куманитѣ потеглили къмъ Одринъ, понеже псевдо-Константинъ сполучилъ да ги увѣри, че тамъ ще иматъ по-голѣмъ успѣхъ, защото най-видното лице въ града, стариятъ Никифоръ Вриенний, който нѣкога се билъ побратимилъ съ Романа Диогена, безпрѣчно ще му отвори вратитѣ на града. Но самозванецѣтъ се излѣгалъ. Когато той се явилъ съ куманитѣ подъ стениѣ на Одринъ и извикалъ своя чичо, — така той наричалъ Никифора Вриенния синъ — на лична среща, последниятъ не само не го призналъ за свой братанецъ, защото той добре знаелъ, че истинскиятъ синъ на Романа IV Диогена билъ отдавна убитъ при Антиохия, но го и обявилъ за измамникъ и съ срамъ изпратилъ назадъ самозванецѣта. Когато одринчани следъ това били крайно стѣснени, тѣ се обърнали за бърза помощъ къмъ Алексия I, който не се забавилъ да изпрати единъ силенъ отредъ подъ началството на Катакалона съ заповѣдъ нощно време да се промъкне въ града; обаче

забелязанъ своевременно отъ куманитѣ, той билъ отбитъ и прогоненъ отъ града. Обсадата се продължила цели седемъ седмици, и одринчани почнали да усѣщатъ голѣма нужда отъ храна, което принудило Никифора Вриения да предприеме излазъ отъ крепостъта, за да даде сражение на неприятеля. Но и това не помогнало, защото ромеитѣ, въпрѣки голѣмата имъ храбростъ и самопожертвуване, били разбити и повечето паднали убити; но и куманитѣ потърпѣли не малко загуби, дори самъ Тугортакъ едвамъ не загиналъ отъ ржката на Мариана Маврокатакалона, който често излизалъ отъ града, за да се сражава съ куманитѣ, а единъ пжтъ той забелязалъ, че лъже-Диогенъ, който билъ вече облѣченъ въ царски дрехи и обутъ въ червени ботуши, билъ оставенъ отъ свитата си, приблизилъ се до него и като вдигналъ нагоре бича си, силно го ударилъ по главата, наричайки го лъжливъ царь. [54]

Като узналъ за тия успѣхи на куманитѣ и за тѣхната несъкрушима сила, Алексий I Комнинъ решилъ самъ да потегли за Одринъ на помощъ на обсадениятъ. Той свикалъ на съветъ по-главнитѣ военачалници, за да обсъждатъ, какво да предприематъ въ случая. Въ това време на съвета се явилъ нѣкой-си Алакасевсъ, който предложилъ услугитѣ си да премахне лъже-Константина. Планътъ му билъ следниятъ: да увѣри самозванеца, че неговиятъ баща билъ близъкъ приятелъ на бащата на последния, и затова той миналъ на негова страна; после, като спечели съ различни ласки и възвеличения довѣрието му, да го заведе въ нѣкоя малка крепостъ и да го завладѣе. Алексий I одобрилъ тоя планъ и далъ на Алакасевса писмо до коменданта на малката крепостъ, на име Пуца или Поджа на рѣка съ същото име, южно отъ Айреболъ и западно отъ Родосто. [55] Въ писмото се казвало на коменданта, че всичко, каквото и да предложи Алакасевсъ, той да изпълнява точно и да му се покорява. За да постигне целъта си, Алакасевсъ употребилъ способа на известния персиецъ Зомира, синъ на Мегавиза, при завладяването на възстаналия Вавилонъ: той обръсналъ брадата си и остригалъ косата си до кожа, а тѣлото си обезобразилъ, и въ тоя видъ се явилъ предъ лъже-Диогена. Като му напомнилъ за старото приятелство на баща си съ неговия баща и му се оплакалъ, че потърпѣлъ много жестокости отъ императора, който го докаралъ до това положение въ външния му видъ, той го увѣрилъ, че дошелъ да му помогне въ неговото справедливо дѣло, а за да го разположи още повече къмъ себе си, нарекалъ го съ много ласкателни думи. Между другото той му казалъ: „азъ съмъ избѣгалъ (отъ императора) тайно при тебе, моя господарь, като освободихъ себе си отъ оковитѣ и като предприехъ всичко, което ще бжде полезно за тебе“. Самозванецътъ дотолкова се поддалъ на тая въдица, че го запиталъ, какво трѣбва да предприеме. Тогава Алакасевсъ му посочилъ на малката крепостъ Пуца и широката равнина, която щѣла да служи за пасище на конетѣ, когато той ще почива въ крепостъта заедно съ войската си, следъ като я завладѣе, а куманитѣ ще дойдатъ съ всичко необходимо, за да продължатъ пътя си за столицата. Презъ нощъта тѣ се приближили до казаната крепостъ, и Алакасевсъ изпратилъ на коменданта царското писмо привързано с една стрела, която той пуствалъ тайно въ крепостъта. Комендантътъ, щомъ прочелъ писмото, веднага се приготвилъ да предаде крепостъта. На сутринъта Алакасевсъ пръвъ се приблизилъ до крепостнитѣ врата и се присторилъ, че води преговори съ стражата. Следъ това той далъ знакъ на лъже-Диогена, споредъ предварителната уговорка, да влѣзе право въ града, което самозванецътъ веднага направилъ, като взелъ съ себе си твърде не много свои войници. Следъ като жителитѣ на крепостъта приели радостно самозванеца и го окжпали, била му сложена богата трапеза. Когато лъже-Диогенъ и

свитата му тъй добре похапнали и попилинали, че дълбоко заспали, Алакасевсъ заедно съ коменданта и нъкои други, като оставили самозванецъ да спи, а конетъ отвели и имъ взели оръжието, изклали войницитъ му и ги закопали. Катакалонъ, който бѣ отблѣснатъ отъ Одринъ, следяйки за куманската войска отстрани, съгласно съ наставленията на Алексия I, като видѣлъ, че самозванецътъ влѣзълъ въ крепостта, а куманитъ се прѣснали да събиратъ фуражъ, приблизилъ се до града и се разположилъ тамъ на лагеръ. Тъй като кумански шайки обикаляли наоколо, то Алакасевсъ не се решилъ да изпрати плячката си — пленения псевдо-Константина — при императора, а се завзелъ да го изпрати направо въ Цариградъ. Когато стигнали въ Цурулъ, императрицата майка веднага изпратила друнгария на флотата евнуха Евстатия Киминианъ, за да доведе самозванецъ въ столицата, но по пътя още той билъ ослѣпенъ. [56]

Между това Алексий I Комнинъ здраво се държалъ въ Анхиалъ и, когато се научилъ, че единъ отъ воеводитѣ на куманската войска, като повелъ съ себе си до 12 хиляди кумани и награвилъ голѣма плячка, завзелъ тѣснината при Таврокомъ, потеглилъ съ цѣлата си войска и застаналъ на брѣга на рѣката, която протичала низъ тѣснината [57]) На това мѣсто било дадено сражение, зъ което куманитъ потърпѣли страшно поражение: споредъ Анна, тамъ паднали седемъ хиляди кумани убити и били пленени до три хиляди, а останалитъ се прѣснали въ разни посоки; ромеитъ отнели отъ тѣхъ всичката плячка, но вмѣсто да я подѣли между войницитъ, както билъ обичаятъ, императорътъ я върналъ на мѣстнитъ жители, които отправили къмъ императора голѣми благодарности. Алексий I, като събралъ войскитъ си, съ радостъ се върналъ пакъ въ малка Никея, гдето прекаралъ два дена и на третия тържествено влѣзълъ въ Одринъ като победителъ. Тамъ при императора се явила една депутация отъ видни избраници измежду куманитъ, съ желанія да измаматъ, приструвайки се, какво тѣ доброволно искатъ по-скоро да сключатъ миренъ договоръ, за да може куманската войска, докато се протакатъ преговоритъ, да се изтегли назадъ въ предишнитъ си живѣлища. Куманскитъ пратеници прекарвали три дена и следъ третия день нощемъ хванали пътя за дома си. Алексий I, като забелязалъ измамата на куманитъ, веднага извѣстилъ на отредитъ, които вардили балканскитъ проходи, да бодърствуватъ и да бждатъ готови да посрещнатъ неприятеля, а самъ съ войскитъ си трѣгналъ подиръ отстъпващитъ кумани. Като миналъ презъ Скутарионъ и Агатоники [58], той ги настигналъ при върха Авролево [59], гдето тѣ били разположени на лагеръ. Изплашени отъ многото огньове предъ византийския лагеръ, запалени презъ нощта по заповѣдъ на императора, и като помислили, че безбройна ромейска войска ги преследва, куманитъ, нападнати отъ ромеитъ, обърнали грѣбъ, но при входа на Желѣзната клисура Алексий I имъ нанесълъ втори ударъ, като много избилъ и не по-малко хваналъ въ пленъ. Така най-сетне куманитъ въ твърде незначителенъ брой минали Стара-планина и достигнали до своята земя. Следъ това Алексий I останалъ едно денонощие въ Голое, гдето наградилъ отличилитъ се въ боеветъ съ твърде голѣми подаръци и, като разпусналъ войницитъ, върналъ се въ столицата, безъ да сключи миръ или каквито и да било мирни съглашения съ куманитъ [60].

Тия именно неопредѣлени отношения дали възможность на куманитъ да се опитатъ да нахлуятъ презъ царуването на Алексия I още веднажъ въ северна България, но вече отъ северозападна страна, обаче безъ всѣкаквъ успѣхъ. Анна Комнина ни съобщава, че въ 1114 год. се прѣсналъ

слухъ, какво куманитъ преминали Дунавъ. Презъ ноемврий с. г. императорътъ заминалъ за Пловдивъ, отгдето, следъ като събралъ доста силна войска, изпратилъ я презъ Петричъ (?), Сръдецъ и Нишавската областъ къмъ придунавския градъ Браничево, а самъ останалъ въ Пловдивъ, гдето водѣлъ религиозни спорове съ тамошнитъ манихеи [61]. Между това нѣкой пристигналъ отъ придунавската страна и съобщилъ, че куманитъ вече преминали Дунавъ. Безъ да се бави, Алексей I веднага потеглилъ къмъ Дунавъ съ всичката си войска, която въ дадения моментъ ималъ подъ ржка. Когато стигналъ въ Видинъ и не намѣрилъ тамъ неприятелитъ, защото куманитъ, щомъ научили за пристигането на императора, побързали да се оттеглятъ назадъ. Преследвани отъ ромеитъ три денонощия, тѣ не могли да бждатъ настигнати и дори сполучили на лодки да преминатъ Дунавъ обратно, а ромеитъ безъ да извършатъ нѣщо, се върнали при императора, който билъ крайно недоволенъ, загдето варваритъ не могли да бждатъ заловени. Следъ това Алексей I отново се върналъ въ Пловдивъ, гдето продължилъ борбата си съ манихеитъ [62], а куманитъ за нѣколко години не тревожили империята.

Макаръ и да нѣмаме никакви известия за положението на северна България следъ оттеглянето на куманитъ отвъдъ Дунавъ, все пакъ може да се твърди съ известна достоверность, че следъ това несъмнено византийската властъ е била възстановена тамъ, но дали Лъвъ Никеритъ сжщо така е завзелъ длжността дука на Паристрионъ, и изобщо кой е билъ следъ 1092 год. управителъ на тая областъ, остава засега неизвестно по липса на данни. Обаче настаняването на ромейски войски въ северна България и временното осигуряване съ безопасность североизточнитъ граници на империята дали възможность на Алексия I Комнинъ да обърне сериозно внимание къмъ северозападнитъ съседи на империята — къмъ неспокойнитъ сърби.

Следъ смъртта на князь Михаила (ок. 1082) зетския престолъ завзелъ синъ му Бодинъ, който, споредъ дуклянския лѣтописецъ, завладѣлъ Босна, а сжщо и Рашка, гдето поставилъ двама свои върни жупани, Вълкана и Марка. Презъ времето на норманската война Бодинъ държалъ съ Роберта Гюискаръ [63] и поради това следъ смъртта на последния, когато въ Драчъ била отново възстановена византийската властъ, сърбитъ вече станали за Византия голѣми неприятели. Поставениятъ въ 1085 год. въ Драчъ дука-управителъ Иванъ Дука, братътъ на императрица Ирина, [64] презъ времето на борбата съ печенѣзитъ, постоянно воювалъ съ тѣхъ и ги изгонилъ изъ завзетитъ отъ тѣхъ градове въ драчката тема, а въ една кървава битка дори сполучилъ да вземе въ пленъ Бодина. Оттогава личността на Бодина изчезва отъ историческата сцена и вмѣсто него изстѣпва вече Вълканъ, великиятъ жупанъ на източнитъ сърби съ центъръ Рашка. Още следъ победата си надъ печенѣзитъ Алексей I намѣрилъ за възможно да се погрижи и за запазване границитъ на империята откъмъ сърбитъ, за враждебнитъ намѣрения на които достигали вече известия до него.

Презъ пролѣтътъ на 1091 год. императорътъ презъ Пловдивъ потеглилъ право за Косово поле въ южната му частъ въ гр. Липлянъ (Λιπέλιον), който билъ ромейска погранична крепость. Всичката му грижа била сега да укрепи границата така, щото сръбскитъ нахлувания да могатъ да бждатъ лесно отбивани. Сърбитъ, като се научили, че самъ императорътъ се явилъ на границата, не се осмѣлили да излѣзатъ срещу него, а Алексей I набързо се върналъ въ Цариградъ, гдето го чакали приготовления за борба съ турцитъ, която се продължила презъ цѣлата 1092 година; отъ друга

пъкъ страна презъ сжщата тая година императорътъ билъ лично заетъ, както видѣхме, съ войната противъ опаснитѣ кумани. Сърбитѣ обаче се възползували отъ това и почнали отново да нападатъ въ драчската областъ, а въ следната 1093 год. Вълканъ предприелъ цѣлъ походъ. Отъ сръбската погранична крепостъ Звечанъ, която се издигала на единъ високъ връхъ при съединението на р. Ситница съ Ибаръ, той миналъ границата и достигналъ до Липлянъ, който билъ превзетъ и изгоренъ отъ него. Императорътъ, който се бѣ вече отървалъ отъ куманитѣ, а войната съ страшния Чаха бѣ свършилъ благополучно, самъ потеглилъ противъ Вълкана, който и тоя пътъ не се решилъ да влѣзе въ сражение съ него и, когато Алексей I пристигналъ въ Скопие, чрезъ пратеникъ му предложилъ миръ, съ обещание, че ще му даде заложенници, и съ оправдание, че той билъ принуденъ да нападне поради враждебнитѣ действия на пограничнитѣ ромейски управители. Императорътъ се задоволилъ съ тия обещания на Вълкана и се върналъ въ столицата.

Вълканъ обаче не пратилъ обещанитѣ заложенници и, не минало и една година, пакъ възобновилъ нападенията си. Изпратениятъ още въ 1090 год. драчски дука, Иванъ Комнинъ, синъ на севастократоръ Исаака, по-големия братъ на Алексия I [65], почналъ да отбива сърбитѣ и навлѣзълъ въ сръбска територия чакъ до Звечанъ; но съ измама една нощъ сърбитѣ нападнали ромейския лагеръ, гдето произвели страшно клане. Иванъ Комнинъ едва сполучилъ да се спаси и съ останалитѣ си войници се върналъ назадъ, като веднага заминалъ за Цариградъ, за да извести самъ за поражението си. Между това Вълканъ навлѣзълъ въ ромейска територия, ограбилъ и изгорилъ много български селища въ околноститѣ на Скопие, преминалъ въ Положката котловина и достигналъ чакъ до Враня, отгдето се върналъ съ огромна плячка. Това вѣроломно поведение на сръбския великъ жупанъ принудило императора отново да се въоръжи противъ него. Презъ февруарий 1094 год. Алексей I лично потеглилъ противъ Вълкана, който, изплашенъ отъ голѣмата ромейска войска, когато императорътъ стигналъ въ Липлянъ, отново предложилъ миръ, съ обещание незабавно да даде обещанитѣ заложенници и за въ бждеще да не предприема нищо лошо спрямо империята. Като получилъ съгласието на императора, Вълканъ самъ заобиколенъ отъ свои роднини и важни жупани, се явилъ предъ Алексия I и му предалъ двадесетъ заложенници, между които се намирали и синоветѣ на братовчедъ му, Урошъ и Стефанъ Вълканъ [66]. Така най-сетне билъ сключенъ миръ и съ сърбитѣ.

Бележки

1. Anna ib., p. 227, (1-6):

Ἐπεὶ δὲ ἐπιφανέντος διελθὼν ὁ Τζελοῦ τὰ ὑπερχείμενα τοῦ Δανούβου τέμπη (ἡγεμὼν δὲ οὗτος ὑπάρχων τοῦ Σκυθικοῦ στρατεύματος) σύμμικτον, ἐπαγόμενος στρατεύμα ὡσεὶ χιλιάδας ὀγδοήκοντα ἐκ τε Σαυροματῶν καὶ Σκυθῶν καὶ ἀπὸ τοῦ Δακικοῦ στρατεύματος οὐκ ὀλίγους, ὧν ὁ οὕτω καλούμενος Σολομών δημαγωγὸς ἦν.

— Каква е била цельта на тоя походъ противъ Византия, остава неизвестно, защото изворитѣ нищо не споменуватъ за нея. Маджарскитѣ историци наричатъ тоя походъ разбойнишки (Raubzug) (вж. L. Scalay, Geschichte Ungarns. Bd. I, Pest. 1866. S. 214—215. — J. A. Fessler, Geschichte von Ungarn. Bd.1. Leipzig 1867, S. 178. — E. Csuday, Die Geschichte der Ungarn. Bd. I, 2-te Aufl. 1900, S. 164. — Cp. Ed. Sayons, Histoire générale des

Hongrois. Paris, t. I, p, 163). В. Г. Васильевскій (п. т., стр. 48) се изказва, че „Соломонъ задумалъ едно общее большое нападение на Византию, можетъ быть, съ цѣлію основать новое царство взаменъ утраченнаго“. Ние мислимъ пъкъ, че Соломонъ едва ли си е задавалъ такива широки планове; по-скоро тоя походъ е билъ предприетъ отъ него, за да даде възможност на куманитѣ да се наградятъ вмѣсто награда за указаната помощъ, а, за да бжде походътъ по-сполучливъ, Соломонъ повикалъ и печенѣзитѣ, които никога не изпускали случай да нахлуятъ въ Тракия.

2. Anna (ib. p. 227, (10-11)) казва за пълководецъ Βεμπετζιώτης, че получилъ името си по родината си, както показва и окончанието іωτης. Въ таквъ случай той ще да е билъ оня градъ Βεμπετζ, който се намиралъ нар. Ефратъ. Вж. Nicetas Acominatos, ed. Bon., p. 37, (7).

3. Anna (ib., p. 228, (13-16)) казва, че “твърде много (хора) въ бѣгството, падайки въ потока, който протичалъ между Скотинонъ и Кули, задашали се, като се стѣпквали единъ другъ” и още, че преди сражението Маврокатакалонъ се изкачилъ на едно високо мѣсто, което доминирало надъ равнината (ib. p. 227, (22)). Възъ основа на тия данни и като се вземе предъ видъ, че Хариуполь, който се намиралъ въ рѣцетъ на неприятеля, е днеш. Айреболъ, а τό Πάμφηλον, който, споредъ Вилардуена (ib., eh. 214, p. 280 Panfile), се намиралъ на единъ день пѣтъ южно отъ Одринъ, между Димотика и Родосто, може би при днешн. Узунъ-Кюпрю, може да се приеме, че сражението е станало ю.-з. отъ Айреболъ, или между тоя градъ и Кешанъ, а въ споменатия потокъ трѣбва да видимъ р. Поджа-дере, лѣвъ притокъ на Айреболска рѣка, или нѣкой другъ притокъ на сѣщата рѣка, а оттука τόπον τινά Σκοιτεινόν и τό τοῦ Κοῦλη πολίχνιον, което ще да е Culi (вин. п. Culos) у Ансберта (ib, p. 58, (27)), трѣбва да се търсятъ именно въ посочената мѣстностъ; тая областъ за жалостъ не е изучена археологически, и поради това не може точно да се посочи мѣстото имъ.

4. Anna, ib., p. 227, (2)—228, (21). — За тоя походъ въ *Chronicum pictum Vindob*, ib., p. 195, се чете: At rex Salomon cum latrunculis Cunorum invasit Bulgariam et confinia Grece, ubi ab exercitu imperatoris Grece miserabiliter sunt percussi, e quibus panci valde euaserunt. Cum enim vidissent Cuni magnam multitudinem loricorum, timecerunt valde ceperuntque festinare ut iransirent Danubium, priusquam ab hostibus concluderentur.

5. Anna, ib., I, p. 228, (22)—229, (27); 230, (11-18). — В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 48—51.

6. Старо-тракийското Ostudizus, сер. Хафса на ю.-из. отъ Одринъ. — C. Jireček, Heerstrasse, S. 100.

7. Вж. Ат. Игнатиевъ, Градището при с. Комарево, Карнобадско. Изв. Бгл. Арх. Ин-тъ, т. 1 (1921-22), стр. 206—215. — Отъ сѣщия, Стари пѣтища въ Карнобадско, п. т., IV (1926—27). стр. 291—295. — По-рано ние смѣтахме, че Голое е Хисарътъ при Карнобадъ, а Лардея — на върха св. Спасъ, Ямболско. Сега обаче следъ направенитѣ подробни изучвания отъ г. Ат. Игнатиевъ на Комаревското градище остава вънъ отъ всѣко съмнение, че крепостъта Голое се намирала тъкмо при с. Комарево и е защищавала входа на Верегавския или Чалжжавакския проходъ. Що се отнася до името Σιδηρά (κλεισούρα) и Σιδηραί (πύλαι), то надали може да се приеме, че то е било свързано само съ единъ проходъ: византийцитѣ обикновено наричали така всѣки тъсенъ планински проходъ, както отпосле и турцитѣ следъ тѣхъ такива сѣщо наричали Демиръ-капия.

8. Anna, lib. VII, cap. 3; ib. 1, p. 233, (21-24):

ὁ δὲ αὐτοκράτωρ κατὰ
τὸ περίορθρον ταχὺ καταλαμβάνει τὴν Πλίσκοβαν κακείθεν εἰς ἀκρολοφίαν τινὰ
τοῦ Συμεῶνος καλουμένην ἀνείσιν, ἣ καὶ Βουλευτήριον τῶν Σκυθῶν ἐγγχερίως
ὠνομαζέτο.

9. За тия названия вж. тукъ Притурка № 6: “Симеоново краехълмие — Скитско съвещалище”.

10. Anna, ib., I, p. 231, (21)—234, (27). — В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 51—53.

11. Anna, ib., 1. p. 235, (31)—236, (1): ἄλλα τὴν βασιλικὴν σκηνὴν καὶ τὰς σκευὰς ἀπάσας ἀναθέμενος τῷ Κουτζομίτῃ Γεωργίῳ πρὸς τὸ Βέτρινον ἐξέπεμψε. Идризѣ съобщава, че „отъ градъ Варна на брѣга на Понта или 30 мили навътре въ страната до хубавото мѣсто Бетерни” (Beternî) (вж. W. Tomaschek, Idrîsî, п. т., стр. 28). Дали тукъ имаме едно и сѣщо име, което на български, може би, да е звучало Вѣтрень, мѣчно може да се каже. За Бетерни Ф. Каницъ (Donaubulgarien, 2-te Aufl., Bd. III, S. 128) прѣвъ посочи на с. Девня, стария Маркианополь, но дори да приемемъ, че Вέτρινον и Beternî е едно и сѣщо име, едвали Алексѣй I би изпратилъ багажа и обоза си тѣй далечъ отъ мѣстото на сражението; по-скоро ние бихме посочили на и днесъ сѣществуващото село Вѣтрень западно отъ Силистра, което носи очевидно, старо име, както и близкото южно отъ него село Сребърне.

12. По поводъ на това поражение по-сетне Анна, като говори за блѣскавата победа на ромеитѣ при Левунионъ въ 1091 г. (вж. тукъ по-долу, стр. 205-206), прави следната бележка: „за размишляващия човѣкъ ще се покаже чудно, какъ излизащитѣ нѣкога-си отъ Цариградъ противъ скититѣ (печенѣзитѣ) закупували върви и ремъци, на които да доведатъ свързани плененитѣ неприятели, а пѣкъ, напротивъ, тѣ сами пострадаха, следъ като били пленени и свързани отъ скититѣ. Но това бѣше тогава, когато стана сражение съ скититѣ при Дръстъръ, и тогава тѣкмо Богъ съкруши ромейската гордостъ” (ib. II, p. 16, (2-9)).

13. Anna, ib, p. 234, (27)—135, (8); 235, (18)—240, (7); 241, (22-30). — В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 53—56.

14. За това езеро подробно вж. Притурка № 7: „За езерото Озолимна”.

15. Anna, ib., I, p. 242, (1)—243, (22). — В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 57.

16. Anna, ib., p. 243, (32)—244, (2): οἱ δὲ Σκύθαι διεληλυθότες τὰ μεταξύ τέμνη μέσον Γολόης καὶ Διαμπόλεως κατὰ τὴν λεγομένην Μαρκέλλαν τὸν χάρακα ἐπλήξαντο. Това мѣсто обикновено криво се разбира, именно, че крепостъта Маркелли се намирала между Голое и Даимполь, когато въ текста ясно се казва, че между тия две крепости се намирала равнината, долината на рѣка Азмакъ-дере съ притоцитѣ ѝ и съ Стралджанското блато. Следъ като преминали тая равнина между Комарево и Ямболъ, скититѣ разпѣнали шатритѣ си κατὰ τὴν λεγομένην Μαρκέλλαν. Предлогъ κατὰ за мѣсто означава, че действието се разпространява по или на нѣщо, или пѣкъ показва посоката по или къмъ нѣщо надолу. Въ случая, очевидно, κατὰ има второто значение: скититѣ, движейки се отъ северъ, следъ като преминали Стара-планина, разположили лагера си около, къмъ, срещу тѣй наречената Маркелла. Оттука ясно става, че кр. Маркелли трѣбва да се търси не между Комарево и Ямболъ, а на върха Бакаджикъ при с. Войникъ (вж. В. Н. Златарски, История, т. I, ч. I, стр. 204, бел. 1), а скититѣ разпѣнали шатритѣ си северно отъ него у самата Еркесия.

17. Anna, ib., p. 243, (23)—244, (17). — В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 61—63. — F. Dölger, Regesten, 2. Teil. S. 37, № 1144-1145, отнася тия събития къмъ 1087 г, което едва ли е правилно, защото както презъ тая година, така и презъ следната 1088 г. Алексѣй I Комнинъ билъ заетъ съ сѣвсемъ други работи и действия, както видѣхме, така че само въ 1089 г. той е могълъ да склучи, макаръ и кратковремененъ, сѣюзъ съ печенѣзитѣ, и то предъ видъ на голѣмата за тѣхъ куманска опасностъ.

18. Споредъ речъта, държана на Богоявление на 1090 г. отъ началника на риторическата школа Теофилакта, посетнешни знаменитѣ охридски архиепископъ, излиза, какво императорътъ така повелъ работата съ варваритѣ, че тоя пѣтъ сами печенѣзитѣ поискали миръ. — В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 64—65.

19. Какво нѣщо е ὁ Τάυρόκωμος и где се намиралъ той, Никита Акоминатъ опредѣля така: κτησείδιον ἐν ἐστὶ οὗτος οἰκοῦμενον κωμηδὸν καὶ μὴ πάνυ πόρρω τῆς Ἀδριανοῦ κείμενον (ed. Bon. p. 516, (4-6)), т. е. „това е не голѣмъ чифликъ, населенъ по селски и лежи не съвсемъ далечъ отъ Одринъ”, обаче въ каква посока, остава неизвестно.

20. Anna, ib. I, p. 244, (17)—245, (23); 246, (3-26). — Васильевскій. п. т., стр. 63—64, 66.

21. Ἀπρως и Ἀπρος, старъ градъ, римската колония Argi, нареченъ отъ Теодосия Велики Θεοδοσιούπολις (Skyl.—Cedr. ib. I, p. 568, (3-5)), намиралъ се на 12 лѣо западно отъ Родосто (Виллардуенъ). Споредъ В. Томашека (п. т., стр. 52), най-добре по мѣсто отговаря днеш. Кестридже на р. Поджа-дере (виз. Ποῦτζης) южно отъ Айреболъ.

22. Anna, ib. I, p. 246, (26)—247, (27). — В. Г. Васильевскій. п. т., стр. 66—67.

23. Anna, ib. I, p. 248, (1)—253, (31).

24. τό Ρούσιον и Ρώσιον, тур. Рус-кьой на 13 мили южно отъ Одринъ, 5 1/2 мили северно отъ Еносъ и единъ день пѣтъ отъ Родосто западно. Крепостъта се наричала τό Κισσοῦ φρούριον и ἡ Κισσός, отгдето и турск. Кешанъ, Вж. В. Г. Васильевскій, п. т, стр. 68, бел. 2. — W. Tomaschek, п. т., стр. 52.

25. τό Πολυβοτόν и Πολύβοτον, споредъ Кантакузина, тракийски градъ. Когато въ 1332 год. турцитѣ османи извършили нападение на Тракия, то единъ коненъ турски отредъ разорявалъ околноститѣ на тракийскитѣ градове: Киссъ, Поливотъ и Аконита, а другъ потеглилъ къмъ Родосто. (Cantakuzenus, ed. Bon. I, p. 435, (21)—436, (5). Ср. ib. II, p. 475, (4)). Ако Κισσός е днеш. Кешанъ, то ясно е, че Πολύβοτον се е намиралъ наблизу до Ρούσιον.

26. Anna, ib. I, p. 254, (1)—263, (23). — В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 67—69.

27. Вж. тукъ погоре, стр. 65, бел. 1.

28. Anna, ib., II, p. 1, (1)—3, (33). — В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 69—71.

29. Anna, ib. II, p. 6, (16-21).

30. У Anna, ib. II, p. 7, (18-23), се чете:

οὐ μὴν οὐδὲ τὸ ἐκ τῆς ἐψᾶς προσ-
εληλυθὸς τῷ αὐτοκράτορι μισθοφορικόν. τῶν Τούρκων φημί, συνεχώρει τὰς πρὸς
αὐτὸν σπονδὰς ἀρῶνταις τηρεῖν ὑποσχέσεις· χρησταῖς ὑποσάων εἰ τὸν αὐτοκράτορα,
καταλιπόντες αὐτῷ προσχωρήσαιεν, ὅπηνίκα τὰς κριθὰς καταλάβοι.

Последното изречение, споредъ В. Васильевски (п. т., стр. 73, бел. 1), е съвсемъ безсмислено, а въ κριθὰς той вижда собствено име, особено като се има предъ видъ, че Анна употребява гл. καταλαμβάνω въ значение “пристигамъ”, “заемамъ нѣкое мѣсто”. Въмѣсто κριθὰς трѣбва да се чете името и на днешъ сѣществующия въ южния край на Галиполския полуостровъ градъ Крития (Κριθῶτη, Κριθέα и Κριθαί). Предлаганата отъ В. Г. Васильевски поправка на текста е не само остроумна, но и твърде правдоподобна, и затова ние я усвояваме.

31. Anna, ib., II, p. 4, (1)—7, (23).

32. Ibidem, II, p. 9, (13-14): μὴ ἔχων τὸν ἐπαρήγοντα κατὰ ἀνθρώπων.

33. Ibidem, II, p. (7), 29-(30): ὡς ἐνὸν διὰ γραμμάτων ἀπανταχόθεν ἐσπευδε μισθοφορικόν μετακαλέσασθαι. — Къмъ това време, очевидно, ще трѣбва да отнесемъ и обръщането на Алексия I за военна помощъ както къмъ западния християнски свѣтъ за обща борба противъ невѣрнитѣ, тъй и къмъ куманитѣ и дори руситѣ (вж. В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 73—96).

34. Anna, ib., VIII, cap. 3; II, p. 8, (10-13):

ἀλλὰ κατὰ μέρος νεολέκτους κα-
ταλέγων, ὅποσοι τε ἐκ Βουλγάρων καὶ ὅποσοι τὸν νομάδα βιον εἶλοντο (Βλάχους
τούτους ἢ κοινὴ καλεῖν οἶδε διάλεκτος) καὶ τοὺς ἄλλοθεν ἐξ ἀπασῶν τῶν χωρῶν
ἐρχομένους ἱππέας τε καὶ πεζοὺς.

35. Anna, ib., II, p. 7, (23)—9, (5). — В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 96—98.

36. Anna, ib., II, p. 9, (18-22):

σκεψάμενος δὲ μὴ καὶ αὐτοὶ τοῖς Σκύθαις προσ-
τεθέντες δεινὸν τὸν κατ' αὐτοῦ ποιήσωνται πόλεμον (καὶ οὐδὲν ἄλλο ἐντεῦθεν τὸ
ἐλπίζόμενον ἢ πανωλεθρία) δεῖν ἐλογίσατο ὑποποιήσασθαι αὐτοῦς. καὶ γὰρ προέφθη
τούτους μετακαλέσασθαι.

— Последното изречение право говори, че презъ зимата на 1090-91 год. Алексий I е потърсилъ помощъ у куманитѣ, вѣроятно, възъ основа на тѣхното предложение да действуватъ съвмѣстно съ ромеитѣ противъ печенѣзитѣ, направено отъ тѣхъ на императора презъ лѣтото на 1090 год. — Вж. тукъ по-горе, стр. 196.

37. Anna, ib. II, p. 9, (23-24): προαγοὶ δὲ πάντων ὁ Τογортὰκ, ὁ Μανιάκ καὶ ἕτεροι ἄνδρες μαχιμώτατοι. Нѣма съмнение, че тия двама кумански ханове сж сжщитѣ Тугортоканъ (Тугорканъ, Тугортъканъ, Тугътороканъ, Торканъ, вж. Сводная лѣтопись. стр. 176, 181—182, 331) и Бонякъ (п. т. стр. 181—182, 201, 203, 211—212, 331—332), „князи половецкіе“ (кумански), за които споменува и рускиятъ лѣтопись отъ 1094 год. Какъ отъ „Бонякъ е станало Манякъ“ вж. у В. Г. Васильевски, п. т., стр. 98, бел. 2.

38. За пристигането на тая войска Анна (ib. II, 11, (7-18)) разказва следното. Когато войската се приближила на разстояние, отъ което окото може да разпознава, на мнозина въ ромейския лагерь се сторило, какво скитски отредъ идѣлъ къмъ тѣхъ. „Нѣкой билъ дотолкова увѣренъ въ това, пише Анна, че дори съ прѣстъ сочилъ на императора, че това сж скити. Като приелъ това за истина и като нѣмалъ сили да противостане на такова множество, императорътъ билъ въ затруднение. Той повикалъ при себе си Родомира (това билъ мжжъ благороденъ, произлизащъ отъ България и отъ майчина страна се падалъ роднина на Августата, моята майка) и го изпратилъ съ поржчка да разузнае, кой е тоя, който иде. Родомиръ бързо изпълнилъ поржчката, върналъ се и доложилъ, че това сж изпратенитѣ отъ Мелисина войски“. Тоя Родомиръ несъмнено е Родомиръ, четвъртиятъ синъ на българския царъ Иванъ-Владислава. За неговото роднинство съ им-ца Ирина вж. тукъ по-горе, стр. 135—136.

39. Анна (ib. II, p. 12, (21-26)) разказва, че единъ день надвечеръ куманскитѣ главатари пратили да кажатъ на императора: „докога ще отлагаме битката? Знай, че дълго ние нѣма да чакаме; утре съ изгрѣвъ-слънце ще ядемъ или вълче или агнешко месо“, което значело, че на следния день тѣ ще се биятъ или съ печенѣзи, или съ ромеи. Вж. В. Г. Васильевскій, п. т. стр. 101.

40. Anna; ib. II, p. 13, (4-7):

ταῦτα γοῦν διασκοπούμενου τοῦ βασιλέως κατέ-
λαβον πρὸς αὐτὸν τῶν ὀρεινοτέρων μέρων ἄνδρες τολμηταί καὶ Ἀρειμάνιοι αὐτόμολοι
πρὸς συνασπισμὸν αὐτοῦ εἰς χιλιάδας ποσούμενοι πέντε.

— Обяснение на тая цитата вж. Притурка № 8: „За народността на 5-хилядния отредъ, който се присъединил къмъ ромеитъ предъ боя при Левунионъ”.

41. Anna, ib. II, p. 13, (31)—15, (29). — В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 103—104.

42. Anna, ib. II, p. 9, (6)—17, (15). — В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 98—105.

43. Anna, ib. II, p. 17, (15)—18, (32). — В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 105—107.

44. Zonaras, ib. IV, p. 241, (20)—242, (8). — За специалния отредъ споменува Матей Едески, п. т., стр. 86: Kogh'-Vasil envoya aux deux chefs franks un détachement de huit cent hommes et un corps des Patzinaces à la solde de l'empereur des Romains, et cantonnés dans la ville de Mécis (Mopsueste). — Ср. В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 107, бел. 1.

45. Anna, ib. II, p. 26, (32)—27, (2): πρὸς Λέοντα τὸν Νικερίτην δούκα τῷ τότε τοῦ Παραδανουβίου τυγχάνοντα.

46. Ibidem, I, p. 233, (1-3): ἑκτομίας δέ οὗτος καὶ τοῖς στρατιωτικοῖς νηπιόθεν ἐν διατρίφας καταναφανεῖς δοκιμώτατος.

47. Ibidem, I, p. 232—233. — Вж. тукъ по-горе, стр. 190. — За по-късната дейность на Лъва Никерита вж. В. Н. Златарски, Политическото положение и пр. п. т., стр. 37—40.

48. За него подробно вж. по-горе, стр. 127. — Анна Комнина (ib. p. 59, (11—13)) нарича тоя Диогеновъ синъ Лъвъ, което е очевидна грѣшка, както това доказва на времето си още В. Г. Васильевскій (п. т., стр. 109 и бел. 2) възъ основа на думитъ на самата Анна и на нейния мъжъ Никифоръ Вриения.

49. Anna, ib. II, p. 59, (25-30).

50. Anna, ib., II, p. 58, (31)—61, (9). — В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 109—115.

51. Anna, ib., II, p. 61, (27-29): περὶ τήν ἑράν καλουμένην Λίμνην... τῆς Ἀγχιάλου ἀγχοῦ διακεκμένην, очевидно така се е наричало днешното Атанаскѡйско езеро, западно отъ Анхиалъ.

52. Старо-римскитъ Aquae calidae, а византийското τό Θέρμιον, τὰ Θέρμα, ἡ Θερμόπολις западно отъ Анхиалъ и юго-изт. отъ Айтошь въ политъ на планината при с. Лжжакѡй, днеш. Айтошки бани, 18 клм. с.-з. отъ Бургасъ. — К. Иречекъ, Княжество България, II, стр. 757—758. — Heerstrasse, S. 148. — Arch. Epig. Mitt. X. S. 168 u. fol. — W. Tomaschek, Idrîsî, ib. p. 33—34.

53. Anna, ib. II, p. 61, (9)—62, (37). — В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 109—114.

54. Anna, ib., II, p. 62, (28)—66, (17). — В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 114—116.

55. Πούτζα, която, споредъ опредѣлението на В. Томашека, може би да е старата крепость Ἀπρως и Ἀπρος. За това вж. тукъ по-горе стр. 198, бел. 1.

56. Anna, ib. II, p. 66, (18)—69, (5). — В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 115.

57. За Таврокомъ вж. тукъ стр. 198.

58. Σκουτάριον — крепость, която отстояла отъ Одринъ сев.-западно при днеш. с. Юскюдаръ. — Ἀγαθονική — крепость сев. отъ Одринъ. Вж. В. Н. Златарски, Извѣстия за българитѣ и пр., стр. 67—68. — Сжщиятъ, История на бѣлг. държава и пр. т. I, ч. 1, стр. 336, 299—301, 455—457.

59. Ἀβρόλεβα — върхъ сев. отъ с. Юскюдаръ, днеш. Дервишка могила. — В. Н. Златарски, История и пр., п. т., стр. 244, бел. 1.

60. Anna, ib., II, p. 69, (5)—72, (3). — В. Г. Васильевскій, п. т, стр. 115—117.

61. Anna, lib. XIV, cap. 8; ib., II, p. 256, (1-11) et squ.

62. Ibidem, cap. 9, p. 260, (29)—261, (17).

63. Ibidem, I, p. 141, (14-22).

64. Вж. В. Н. Златарски. Намѣстници-управители на България презъ царуването на Алексия I Комнинъ. Byzantinoslavica, IV (1932), p. 141—142.

65. Пакъ тамъ, стр. 142—143.

66. Anna, ib., II, p. 28, (1-20); p. 37, (1)—39, (14); 53, (14)—54, (2). — К. Иречек, Историја срба, т. I (1922), стр. 175—176.

Преминаване на кръстоносцитѣ отъ първия походъ презъ българскитѣ земи и второто норманско нашествие

Следъ като очистилъ и усмирилъ по тоя начинъ Балканския полуостровъ, Алексий I Комнинъ намислилъ вече да обърне вниманието си къмъ източния неприятель на империята, къмъ турцитѣ-селджуци, за да отвоюва отново завладѣнитѣ отъ тѣхъ византийски земи въ Мала Азия. Но съ едни само сръдства отъ европейскитѣ владения да постигне начертания си планъ за него било невъзможно, защото, военнитѣ сили на Византия били силно разнебитени и ослабени поради непрестаннитѣ войни. „Затова Алексий I решилъ да се обърне за помощъ къмъ западнитѣ държави, пише Херцбергъ, и при това чрезъ посръдството на Римъ. Макаръ че църковната катастрофа, т. е. раздѣлението на църквитѣ, което станало при патриархъ Михаила Каруларий въ 1054 год., и да раздѣлила завинаги Изтокъ отъ Западъ, обаче омразата между тѣхъ не била още пустнала такива дълбоки корени, щото политиката на Византия въ борбата си съ селджуцитѣ, много по-сериозни и по-опасни врагове на християнството, отколкото нѣкогашнитѣ араби, да не е могла да помисли за единъ съюзъ съ Римъ”. Че такова сближение съ римския папа все още е било възможно въ даденото време, показва и това, че опитътъ въ същата посока, който билъ направенъ при Михаила VII Дука (1071—1078), намѣрилъ съчувствие отъ страна на папа Григория VII главно за това, че тоя императоръ намеквалъ въ обръщението си на възможность за ново обединение на източната църква съ римската. „Обаче въоръженията, които били предприети отъ тоя папа въ 1074 год. въ високъ стилъ и съ широки планове, не докарали никакви резултати: побъркали

италиянските и германските раздори. Но въ даденото време поканата на императоръ Алексия I съвпадала съ общото настроение въ всичките слоеве на западното общество, — настроение, което се бѣ пробудило въ много страни на западна Европа и искало най-настойчиво да се отблъсне съ оръжие Ислама, както това сполучили да направятъ норманитѣ на о-въ Сицилия. Мощното религиозно-аскетическо въодушевление, чрезъ което се право сочило на необходимостта да се изгонятъ отъ гроба Господень турцитѣ, които владѣли Иерусалимъ още отъ 1076 год., заедно съ стремежа на папата да разшири своето господство и съ социални, политически и търговски подбуди подготвили за дълго време въ Европа оная атмосфера, която най-сетне създаде религиозно-воинственото преселение на западнитѣ народи къмъ Изтокъ, известно въ историята подъ името кръстоносни походи, които представятъ едно отъ най-своеобразнитѣ явления презъ срѣднитѣ вѣкове и получили всесвѣтно — историческо значение”, като оставили не малък споменъ и въ историята на нашия народъ.

Бележка на ред.

Стр. 222

През последните години литературата върху кръстоносните походи нарасна извънредно много. Като по-важни нови работи могат да бъдат посочени: М. А. Заборов, Крестовые походы, Москва, 1956; E. Meyer, Geschichte der Kreuzzüge, Stuttgart, 1965; същият, Bibliographie zur Geschichte der Kreuzzüge, Hannover, 1960. Вж. още М. А. Заборов, Введение в историографию крестовых походов (латинская хронография XI—XIII веков), Москва, 1966; Д. Ангелов, История на Византия, II, стр. 159 сл.; История Византии, II, стр. 315 сл.

Презъ есента на 1095 год. на събора въ Пияченца се представили предъ папа Урбанъ II (1088—1099) пратеници отъ византийския императоръ и заявили, че последниятъ искалъ да „ангажира мнозина, които да се задължатъ съ клетва да отидатъ на помощ на Алексия I”. Макарь въ Пияченца да не станало дума за кръстоносен походъ, обаче Урбанъ II, който билъ проникнатъ отъ идеитъ на своя предшественикъ Григория VII, напълно одобрилъ и усвоилъ неговитѣ планове: той сполучилъ да създаде не само между своитѣ съотечественици — френцитѣ, но и въ цѣла западна Европа духовно-воинствено настроение противъ владѣтелитѣ на Иерусалимъ за освобождението на Гроба Господень. Обаче византийскиятъ императоръ тогава не мислилъ още, че той съ това си предложение навличалъ нови беди върху империята; но той още въ началото на кръстоноснитѣ походи съзналъ своята грѣшка. „Съ голѣмо очудване и безпокойствие той посрещналъ известието за необикновеното и устроено при съдействието на папата движение презъ лѣтото на 1095 год., което обхващало все по-голѣми народни маси отъ западъ”. [1] Алексий I съвсемъ не това очаквалъ отъ Западъ. Въ критичната минута презъ 1091 год. Европа не му оказала никаква помощ, а сега, когато той дори самъ е могълъ да се разправи съ неприятеля, идѣла грамадна войска, която нѣколко пъти надминавала византийската армия. Императорътъ се надѣвалъ, че западнитѣ народи ще го пожелѣятъ и ще му изпратятъ единъ отредъ, който ще влѣзе като частъ въ неговата армия и който той ще държи въ пълна покорностъ. Излѣзло обаче не това, което се очаквало: оттука и произлѣзли взаимнитѣ недоразумения и недоумения, който стрували на империята не малко жертви. Но първитѣ печални резултати отъ грѣшката на императора било следено да изпита Балканскиятъ полуостровъ, и въ частностъ България и българскиятъ народъ.

Презъ пролѣтътъ на 1096 год. известниятъ Валтеръ Голакъ, придруженъ отъ една огромна тълпа простъ народъ пилигрими, отъ Франция презъ Маджарско потеглилъ за Иерусалимъ. [2] Когато стигналъ въ Малевила (Malevilla, сег. Землинъ срб.-хър. Земунъ), безъ да срещне нѣкоя

враждебност или неприятност от страна на маджаритѣ, той преминал на кораби Дунавъ при „българския градъ Белеграва“ (Belegrava civitas Bulgarorum, сег. Бѣлградъ), отгдето той трѣбвало съ сила да си пробива пѣтъ, защото българското население, като виждало въ хората на Валтера едни само нехранимайковци и мошеници, посрещнало ги твърде недружелюбно. Когато Валтеръ разпъналъ палаткитѣ си наблизко подъ стѣнитѣ на Бѣлградъ, той се обърналъ къмъ тогавашния дука, намѣстникъ-управителъ на България и комендантъ на Бѣлградъ, проедъръ Никита Карики [3], да иска позволение да купи въ града храна за себе си и за войската си, но „тъ, като ги счели за измамници и шпиони, забранили всѣкакви покупки“. Валтеръ и дружината му, оскърбени отъ тоя отказъ, нахвърлили се върху стадата отъ едъръ и дребенъ добитѣкъ, които прѣснато се пасѣли отвънъ града, и искали да ги откарать съ себе си; „тогава българитѣ и пилигримитѣ се скарали здравата, и работата стигнала до орѣжие“. Между това населението се погрижило за защита отъ тия готовановци; споредъ Алберта Ахенски, събрали се до 140 хиляди (sic) души българи и почнали да отбивать пилигримитѣ, които се прѣснали въ разни страни да търсятъ убѣжище; една частъ отъ тѣхъ се скрили въ единъ молитвенъ домъ, но българи ги намѣрили и изгорили въ него до 60 души. Следъ тая нещастна случка, която му струвала много хора, Валтеръ, като оставилъ прѣснатата си войска, като бѣглець крилъ се въ течение на осемъ дена въ „българскитѣ гори“ (sylvas Bulgarorum) и най-сетне стигналъ въ твърде богатия градъ Нишъ (Nizch), който се намиралъ въ срѣдата на българското царство“ (in medio Bulgarorum regno). Тамъ той намѣрилъ дука Никита и му се оплакалъ за нанесенитѣ обиди и загуби. Никита се оказа милосърденъ, несъмнено по заповѣдь отъ Цариградъ; той призналъ Валтера за правъ въ всичко и въ знакъ на миролюбие снабдилъ го дори съ пари и орѣжие. Освенъ това той му далъ водачи, за да мине спокойно презъ българскитѣ градове Срѣдецъ (Sternitz), Пловдивъ (Phinopolin) и Одринъ (Adrianopolin) и право да си купува храна, докато стигне заедно съ войската си до „Цариградъ, столицата на цѣлото грѣцко царство“. Когато Валтеръ се отзовалъ предъ стѣнитѣ на византийската столица, той смиренно и убедително молилъ императора да му позволи да живѣе мирно около Цариградъ и да си купува храни, докато го настигне Петъръ Пустинникъ, по убѣждението на когото той предприелъ това странствуване. Алексий I благосклонно отговорилъ на просбата му и се съгласилъ на всичко. [4] Така, следъ като разположили лагера си подъ самата столица, крѣстоносцитѣ почнали отново да се събирать около Валтера. Не се минало много време, откакъ Валтеръ и дружината му преминали презъ България, и на Дунава се явилъ и Петъръ Пустинникъ отъ Амьенъ, придруженъ отъ „безбройна армия, казва Албертъ, като морския пѣсѣкъ, която се била събрала около него отъ различни държави и състояла отъ френци, шваби, баварци и лотарингци“. Съ разрешението на маджарския кралъ Коломана (1095—1114) крѣстоносцитѣ свободно преминали презъ цѣло Маджарско, но при гр. Малевила (Землинъ) срещнали силенъ отпоръ отъ управителя на тая областъ, на име Гуцъ (comes Guz). Тоя графъ Гуцъ, „увлѣченъ отъ користолюбие“, влѣзълъ въ връзки съ дука Никита, и двамата решили: Никита съ своята пехота да удари на авангарда на Петровата армия, а Гуцъ съ конницата си да атакува ариергарда; „по този начинъ, пише Албертъ, тѣ могли биха лесно да заграбятъ цѣлия имотъ на такава многобройна армия, който състоялъ отъ коне, злато, сребро и дрехи, които тѣ предполагали да раздѣлятъ помежду си“. Петъръ обаче преварилъ тѣхното съюзяване. „Като се научилъ за него, той не искалъ да вѣрва, че българи и маджари, народъ християнски, ще се осмѣлятъ да извършатъ такова престѣпление; но все пакъ той сполучилъ да въодушеви своята войска и бързо потеглилъ къмъ Малевила; тамъ станало

големо сражение, въ което Гуцъ и маджаритѣ били жестоко разбити, и градътъ билъ превзетъ отъ кръстоносцитѣ; въ града последнитѣ намѣрили голѣми запаси отъ храни, добитѣкъ и много коне, което собствено имъ трѣбвало. [5]

Когато се научилъ за победата на пилигримитѣ, одържана при Малевила, управителътъ на България Никита, следъ едно съвѣщание съ близкитѣ си, не се решилъ да дочака Петра въ Бѣлградъ, а веднага се разпоредилъ за отстъпване въ Нишъ съ всички съкровища, като се надѣвалъ, че тамъ ще му бѣде по-добре и по-удобно да се защищава противъ безбройнитѣ тѣпи на кръстоносцитѣ, тъй като тоя градъ билъ заобиколенъ съ яки стени. На бѣлградчани той заповѣдалъ да се отстранятъ въ гори и планини съ семействата и стадата си и въ непристъпни мѣста, докато дойде помощъ отъ Цариградъ, и съ взематъ нуждитѣ мѣрки противъ дружинитѣ на Петра, и да отмъстятъ за поражението на Гуца. По въ това време Петъръ Амьенски получилъ известие, какво маджарскиятъ кралъ съ голѣма войска потеглилъ противъ него, за да отмъсти за нападението на владенията му и за избиването на маджаритѣ въ Малевила. Изплашенъ отъ това известие, Петъръ веднага напустналъ града и съ голѣма плячка и стада почналъ да прехвърля голѣмата си войска на събранитѣ по брѣговетѣ 150 кораба, и понеже тия не били достатъчни, къмъ тѣхъ прибавили набързо сглобенитѣ салове, свързани съ върбови прѣчки. Презъ време на преминаването презъ рѣката, освенъ че много отъ саловетѣ били увличани отъ течението на водата и се преобрѣщали, но появили се на лодки нѣкакви-си „пинценарии (Pincenarii), които населявали България”, въ които ще трѣбва да видимъ печенѣзитѣ. Тия печенѣзи, които сѣ били изпратени несъмнено отъ дука Никита, защото Албертъ Ахенски по-нататѣкъ ги нарича „пинценарии на бѣлградския дука”, [6] нападнали кръстоносцитѣ и много отъ тѣхъ изтрепали и потопили. „Петъръ, пише Албертъ, като видѣлъ, че хората му загиватъ и потъватъ, заповѣдалъ на баварцитѣ и швабитѣ и на другитѣ нѣмци, напомняйки имъ за клетвата да се покоряватъ, да помогнатъ на френцитѣ, своитѣ братя. Тѣ се качили незабавно на седемъ кораби и потопили седемъ лодки съ печенѣзи, отъ които само седемъ били хванати въ пленъ; като ги докарали при Петра, кръстоносцитѣ изклали плененитѣ по негова заповѣдъ. Като отмъстили по тоя начинъ за своитѣ, тѣ преминали презъ р. Сава [7] при Бѣлградъ. Петъръ влѣзълъ въ града, но, безъ да се бави тамъ, потеглилъ на пѣтъ и се скрилъ въ „обширнитѣ бѣлгарски гори” (*ingentia et spaciosissima nemora Bulgarorum*), като возѣлъ съ себе си голѣма, наградена въ Бѣлградъ плячка. „Следъ като прекарали седемъ дена въ тая обширна гориста мѣстность, Петъръ стигналъ съ своитѣ хора въ градъ Нишъ (Nizch), защитенъ съ яки стени. Тамъ, като преминали една рѣка предъ града (р. Нишава несъмнено) по камененъ мостъ, кръстоносцитѣ завзели една широка ливада, покрита съ зеленина, и разпънали палаткитѣ си по брѣга на рѣката”. [8]

Като настанилъ така своитѣ пилигрими, Петъръ, следъ като се посѣветвалъ съ по-старитѣ отъ воеводитѣ, чрезъ пратеници поискалъ отъ дука Никита позволение да направи нѣкакви покупки въ града. Никита се съгласилъ, но съ условие, че Петъръ ще му даде заложенници, защото се боялъ, да не би кръстоносцитѣ да направятъ пакъ нѣкои оскѣрбления и насилия, както въ Бѣлградъ. Впрочемъ тая отстъпчивость на Никита може да се обясни съ това, че той не бѣ още получилъ никакви инструкции отъ Цариградъ, какъ да се държи спрямо кръстоносцитѣ. Както и да било, но Петъръ приелъ предложението на Никита и му изпратилъ двама рицари, които останали въ града

презъ цѣль день, докато кръстоносцитѣ правили своитѣ покупки, като получили голѣмо улеснение отъ гражданитѣ, които на беднитѣ пилигрими давали продукти безъ пари. Нощъта преминала спокойно, и Никита отпустналъ назадъ заложницитѣ. Но когато на следния день Петъръ потеглилъ на пѣтъ съ войската си, сто души отъ нѣмскитѣ пилигрими, които имали презъ времето на покупкитѣ въ предния день нѣкакви спрѣчквания съ единъ българинъ, останали назадъ, изгорили седемъ воденици по Нишава и запалили нѣколко кѣщи, които се намирали въ покрайнините на града и съ това удовлетворили своята необузданостъ. Жителитѣ на Нишъ, като видѣли кѣшитѣ въ пламъци, оплакали се на дука Никита, като казвали, че „Петъръ и всичкитѣ негови другари сѣ лъжехристияни, крадци, а не мирни хора, защото тѣ, като изклаха плененитѣ ни пинценарии въ Бѣлградъ и избиха толкова маджари въ Малевила, сега се осмѣлили да запалятъ сградитѣ имъ, и забравили оказанитѣ тѣмъ много благодеяния”. [9]

Следъ като изслушалъ оплакванията на гражданитѣ и узналъ за нанесенитѣ тѣмъ щети, дука Никита веднага заповѣдалъ имъ да се взематъ всички за орѣжие, а самъ приготвилъ конница, която той събралъ въ Нишъ, още когато узналъ за нападението на Малевила, и която състояла отъ кумани, маджари и печенѣзи, за да се впусне подиръ пи-лигримитѣ и да ги накаже за причиненото отъ тѣхъ зло. „На тая заповѣдъ на дука, пише Албертъ, бѣлгари, команити (разб. кумани), много маджари заедно съ пинценарии (печенѣзи), които се събрали за условена заплата да защищаватъ града, грабватъ своитѣ рогови и костени лѣжкове, обличатъ ризници и, като привързали байраци на копията си, пустнали се да стигнатъ Петра, който пѣтувалъ спокойно съ войската си”, безъ да знае нѣщо за станалото. Войскитѣ настигнали ариергарда на Петровата армия и безпощадно избили и изклали придружаващитѣ го; цѣлиятъ имъ обозъ билъ спрѣнъ, а женитѣ, девойкитѣ и момцитѣ били откарани въ пленъ заедно съ всичкия имъ имотъ и съ стадата: „тѣ останали, забелязва Албертъ, като пленници и въ изгнание въ бѣлгарската земя (in terra Bulgariae) до день днешенъ”, т. е. до срѣдата на първата половина на XII. вѣкъ. Известенъ отъ единъ спасилъ се съ бѣгство за станалата катастрофа, Петъръ на съвета съ другитѣ по-благоразумни мѣже казалъ следното: „Насъ ни заплашва страшна беда поради неистовството на безсмисленитѣ нѣмци; много отъ нашитѣ и отъ самитѣ нѣмци паднаха подъ стрелитѣ и ударитѣ на дука Никита и войската му, наказани за пожара, за който азъ нищо не зная. Враговетѣ заграбили нашитѣ кола, нашитѣ богатства и нашитѣ стада. Азъ мисля, че по-добре ще бѣде да се върнемъ назадъ при дука и да сключимъ съ него миръ, защото нашитѣ не бѣха справедливи къмъ него тъкмо тогава, когато гражданитѣ ни доставиха миролюбиво всичко, въ каквото ние имаме нужда”. Това решение било изпълнено. Обаче, когато кръстоносната армия се върнала и отново се разположила на сѣщата ливада предъ града, а Петъръ билъ вече готовъ да иска предъ дука Никита извинение за себе си и за другаритѣ си и, като го успокои, да получи назадъ плененитѣ и обоза, една тѣлпа безсмислени младежи отъ хиляда души, неукротими и буйни, поддържани отъ други хиляда младежи не по-малко буйни, безъ да гледатъ на желанието на Петра да сключи миръ и да се покоряватъ на заповѣдитѣ му, да бѣдатъ спокойни, минали едни по каменния мостъ, а други прегазили рѣката и съ викове и псувни нападнали на градската врата; другитѣ пилигрими, които били съ Петра, оставали спокойни на мѣстата си. Отъ това разногласие между кръстоносцитѣ се възползували бѣлгаритѣ: тѣ излѣзли отъ града въ голѣмо количество и не само отблѣснали нападателитѣ, но и много отъ тѣхъ избили при отстъпването имъ презъ Нишава. Като

видѣли явната и жестока гибелъ на своитѣ хора, другитѣ пилигрими, които до тогава оставали спокойни, притекли имъ се на помощъ; произлѣзълъ страшенъ бой, въ който кръстоносцитѣ били съвсемъ разбити и обърнати на бѣгъ. Петъръ Амьенски веднага изпратилъ при дука Никита единъ българинъ, който пожелалъ сжщо така да вземе участие въ светия походъ въ Иерусалимъ, съ проща да почнатъ преговори за миръ и да опредѣлятъ самитѣ условия, което и станало. [10]

Но щомъ известието за почналитѣ се преговори се прѣснало изъ лагера и настѣпило спокойствие, пехотната сганъ, винаги буйна и неизправна, безъ да слуша увещанията на Петра и другитѣ водачи и безъ да дочака окончателното сключване на мира, натоварили полученитѣ обратно талиги и кола и потеглили на пѣтъ. Никита, както и гражданитѣ, като помислили, че това бѣгство било нарочно устроено отъ кръстоносцитѣ, само за да си получатъ обоза и пленницитѣ си и да не се обвържатъ съ нѣкакъвъ миръ, изпратили конница да ги преследва, която ги настигнала и избила много народъ и взела отново много пленници. Между плячката била откарана и колата, която возѣла съкровището на Петра Амьенски, пълно съ голѣмо количество злато и сребро; то било донесено заедно съ пленницитѣ въ Нишъ и предадено въ ковчежничеството на дука, а другата плячка била раздѣлена между конницитѣ. „Българитѣ, пише Албертъ, избили много народъ; тѣ откарали много деца съ майкитѣ имъ и безбройно количество женени и неженени жени“. [11] Петъръ и ония отъ водачитѣ, които сполучили да се спасятъ, се прѣснали въ разни посоки и се скитали по голѣмитѣ и мрачни гори и най-сетне почнали пакъ да се събиратъ и отъ 40-хилядната си войска могли да набератъ чрезъ разни знакове всичко седемъ хиляди души и потеглили отново на пѣтъ. Тѣ стигнали до единъ градъ, въ който не намѣрили нито хора, нито покжщина; тамъ тѣ се разположили на лагеръ и причаквали, дали нѣма да ги настигнатъ другаритѣ. Като нѣмало, отгдето да си набавятъ храна, тѣ почувствували гладъ, понеже всичкитѣ имъ коли съ съестни припаси били отнети. „Тая злополука ги настигнала, пише Албертъ, презъ месецъ юлий, когато хранитѣ и всѣкакви продукти узрѣватъ въ нея страна и желтѣятъ предъ жетва. Докато народътъ гладувалъ, по-досѣтливитѣ хора намислили да пекатъ зърната отъ узрѣлото въ околността на тоя градъ жито и да хранятъ съ тѣхъ гладувания народъ“. Така пилигримитѣ прекарвали на това мѣсто три дни, презъ които почнали да се събиратъ отъ разни посоки прѣснатитѣ бѣгълци, и броятъ имъ достигналъ до 30 хиляди души. На 8. юлий тѣ потеглили за Срѣдецъ. [12]

Между това пратеници отъ дука Никита пристигнали въ Цариградъ и донесли на императора за всички злини, които изпитали българитѣ отъ кръстоносцитѣ, а сжщо и за избиването на маджаритѣ въ Малевила. Като узналъ за всичко станало, Алексий I Комнинъ веднага изпратилъ пратеници при Петра, който вече билъ напустналъ безлюдния градъ и когото тѣ намѣрили вече въ Срѣдецъ, и възъ основа на императорската заповѣдъ му казали следното: „Петре, до господарь-императора достигнаха тежки обвинения противъ тебе и твоята войска, защото въ предѣлитѣ на собствената му държава вие сте извършили грабежи и безчиния. Затова императорътъ ти забранява да оставашъ въ градоветѣ повече отъ три дни, докато стигнешъ въ Цариградъ. Възъ основа на императорската заповѣдъ, ние ще предприемемъ на всички градове, презъ които ще минешъ, мирно да продаватъ на тебе и на твоитѣ хора всичко необходимо и въ нищо да не ти прѣчатъ по пѣтя, защото ти си християнинъ и всичкитѣ ти хора сж така сжщо християни. Императорътъ напълно ти прощава престѣпленията, които сж извършили твоитѣ хора по своята необузданостъ и

яроост спрямо дука Никита, защото тѣ сж заплатили скжпо за нанесенитѣ отъ тѣхъ обиди”. Петъръ съ радостъ изслушалъ благосклонната разпоредба на императора и, като благодарилъ Бога, безъ да се бави дълго въ Сръдецъ, потеглилъ съ цѣлия си народъ за градъ Пловдивъ, гдето, подъ влиянието на неговитѣ разкази за постигналитѣ го злини, грѣцкото население направило на кръстоносцитѣ голѣми подарѣци въ византийски пари, сребро, коне и мулета въ името божие и Христа ради. Снабдени по тоя начинъ съ всичко необходимо, пилигримитѣ съ радостъ на третото утро заминали за Одринъ, гдето останали само два дена (24. и 25. юлий), защото тамъ ги присрещнали нови пратеници на императора и имъ съобщили, че последниятъ желае да види Петра, колкото е възможно по-скоро. Отъ Одринъ пилигримитѣ потеглили право за Цариградъ, предъ чиито стени на известно разстояние на 1. августъ 1096 г. се разположили на лагеръ, като имъ било дадено право да си купуватъ въ столицата необходимитѣ припаси. Тамъ тѣ се съединили съ хората на Валтера и дѣлили помежду си и храни, и оржжие, и всичко потрѣбно за живота, [13] безъ обаче да се откажатъ отъ своитѣ грабливи наклонности.

Не е мжчно да си обяснимъ, коя е била причината, гдето Алексей I Комнинъ, безъ да гледа на многото злини, които кръстоносцитѣ нанесли на държавата му, се отнесълъ къмъ тѣхъ тъй миролюбиво и дори имъ помагалъ, а пъкъ когато Петъръ Амьенски пристигналъ въ Одринъ, той изпратилъ нови пратеници при него съ покана да побърза за Цариградъ, „защото императорътъ горѣлъ отъ желание да види Петра поради ония разкази, които той чувалъ за него”. Като ромеецъ Алексей I не питаелъ никакво довѣрие изобщо къмъ чужденцитѣ, а особено къмъ тия неканени гости — кръстоносцитѣ, които, едвамъ встъпили въ предѣлитѣ на империята, и вече показали, на какво сж тѣ способни. Сега той бързалъ по-скоро да се отърве отъ тѣхъ и да избави Балканския полуостровъ отъ тѣхнитѣ грабежи и буйства, едно, защото българското население и тъй било наежено противъ византийскитѣ власти и би могло да използва и тая неукротима тѣлпа, която стояла сега подъ стенитѣ на столицата, и, друго, защото до него дошло известие, че нови войски идѣли отъ западъ, и то вече не безредни тѣлпи, а добре уредена армия подъ предводителството на най-видни западни князе и графове, които, ако би се съединили съ дружинитѣ на Валтера Голакъ и Петра Амьенски, едва ли лесно би се отървалъ отъ тѣхъ, още повече че самъ императорътъ кроялъ да ги използва, за да си върне азиатскитѣ владения на империята. Затова следъ петъ дена отъ пристигането на Петра всичката тая сганъ била прекарана въ Мала Азия, която, както е известно, загинала още въ първитѣ сражения съ турцитѣ.

И наистина, не се минало много време, и България посетили нови кръстоносци, които обаче не оставили такъвъ лошевъ споменъ за себе си благодарение, отъ една страна, на голѣмата и строга дисциплина, която владѣла въ тѣхнитѣ редове, а отъ друга — на тѣхнитѣ предводители. Това били войскитѣ на херцогъ Годфрида Лотарингски, които презъ Маджарско минали тихо и мирно и, изпроводени отъ самия маджарски кралъ, стигнали въ Малевила, отгдето презъ р. Сава се прехвърлили и се разположили на лагеръ предъ „българския градъ Бѣлградъ”. Следъ като се приготвили добре, кръстоносцитѣ потеглили на пжтъ. Тѣ навлѣзли въ голѣмитѣ „български гори” (Bulgariae Silvas) и стигнали безъ никакви инциденти първомъ въ Нишъ (Niz). Но преди да стигне въ Нишъ, херцогътъ билъ посрещнатъ отъ пратеници на Алексия I, които му вржчили писмо отъ своя господаръ съ следното съдържание: „Алексий, императоръ на Цариградъ (столица на грѣцката

държава), (поздравява) съ голѣма радост херцогъ Готфрида и неговитѣ съшктники. Моля те, най-християнскій княже, да не допустнешъ, щото твоята войска (*gentem tuam*) да граби и опустошава държавата и земитѣ ми, въ които ти си навлѣзълъ, но ти ще имашъ свобода да купувашъ, и по тоя начинъ отъ нашата властъ ще ти се даде възможностъ да купувашъ и да ти се продава всичко достатъчно, отъ което се нуждаешъ”. Къмъ това предупреждение Готфридъ се отнесълъ съ надлежното внимание и не допустналъ никакви недоразумения между мѣстното население и кръстоносцитѣ. Отъ Нишъ последнитѣ дошли въ Срѣдецъ (*Sternitz, Straliciam*), отгдето презъ Ихтиманския проходъ (*exsuperatis claustris, qui vulgo dieuntur Sancti Basilii*) слѣзли въ по-равни мѣста, които доставяли изобилни храни, пристигнали въ „прекрасния градъ Пловдивъ”, знаменитъ и твърде богатъ градъ.

Тамъ се прѣсналъ слухъ, какво Хуго, графъ де Вермандуа, братъ на френския кралъ Филипа I, човѣкъ съ голѣми претенции, но съ малки способности, който по-рано отъ Апулия излѣзълъ въ Драчъ, гдето билъ любезно приетъ и сетне съ голѣма почитъ билъ доведенъ въ Цариградъ, се намиралъ въ пленъ въ Византия, — слухъ, основанъ на това, че императорътъ, който билъ получилъ едно надуто писмо, въ което Хуго искалъ да бѣде достойно посрещнатъ, наистина държалъ френския графъ подъ надзоръ, и че фактически не се ползувалъ съ пълна свобода. Тоя слухъ подигналъ страшно незадоволство въ лотарингската войска, и се почнали грабежи по страната. Готфридъ не задържалъ войницитѣ отъ тѣхнитѣ своеволия и грабежи, които се продължили до пристигането на кръстоносцитѣ подъ стеницѣ на столицата на 23. декемврий, като мислилъ, че съ това ще принуди императора да освободи пленницитѣ, което въ действителностъ било постигнато. Настаналитѣ обаче следъ това недоразумения между Алексия I и, Готфрида, които недоразумения имали въ основата си, отъ една страна, старанието на първия да получи отъ втория ленна клетва, а отъ друга — недовѣрието и отказътъ на последния, донесли най-после въоръжени сблъсквания между ромеи и кръстоносци и ускорили пристигането на другъ единъ отъ виднитѣ участници на първия походъ предъ Цариградъ — на Боемунда Тарентски. Още презъ зимата въ едно писмо до Готфрида, като изтъквалъ злобата на ромеитѣ и тѣхната упорита и непреодолима омраза къмъ латинскитѣ народи, Боемундъ го съветвалъ за презъ зимата „да отстѣпи отъ столицата къмъ Одринъ и Пловдивъ” или да отведе войската си „въ ония богати страни, за да ѝ даде да си почине въ изобилие отъ хранителни припаси, които тя тамъ ще намѣри”. „Азъ пъкъ, писалъ Боемундъ, съ божия помощъ въ началото на пролѣтътъ ще побързамъ (да дойда) при тебе, моя господарь, и съ братска обичъ ще дамъ съветъ и ще окажа съдействие противъ безбожния владѣтель на гърцитѣ”. [14]

И наистина, презъ есеньта още на 1096 г. Боемундъ заедно съ своя племенникъ Танкреда и други италиански и галски владѣтели и съ една 10-хилядна армия се прехвърлилъ презъ Адриатика въ Драчъ, отгдето презъ Епиръ пристигналъ на Коледа при Костуръ (*Castoream*). Но понеже гражданитѣ имъ прѣчили да направятъ нужднитѣ покупки, кръстоносцитѣ насила откарвали стада отъ дребенъ и едъръ добитъкъ и всичко необходимо за ядене и голѣми загуби нанесли на мѣстнитѣ жители, които ги мразѣли като неприятели; Оттамъ тѣ навлѣзли въ една много плодородна страна, на име Пелагония (Битолско), и се разположили тамъ на лагеръ. „Като чули, пише Вилхелмъ Тирски, че въ съседство се намирало селище, напълнено само отъ еретици жители

(богомили?), кръстоносците с голъма бързина се нахвърлили и, като завзели с сила крепостта, запалили сградите, а, след като гражданите загинали едни от мечъ, други въ пожара, върнали се оттам с голъма и богата плячка”.

Бележка на ред.

Стр. 236

Срв. Д. Ангелов, Богомилството в България, стр. 374.

Императорът, като се научил, че войската на Боемунда се приближавала, тайно заповѣдал на началниците на своите войски, които поради зимата били разположени въ сѣщитѣ мѣстности, да я следятъ съ всичката войска на ония области отстрани чакъ до р. Вардаръ непрекъснато и, ако имъ се падне случай, удобно време денемъ или нощемъ, тайно или по другъ начинъ, да се опитватъ да тревожатъ минаващата кръстоносна войска, защото твърде подозрително се гледало на Боемундовото навлизане. Но въ сѣщото време Алексий I изпращалъ свои хора при Боемунда съ писма, въ които се обръщалъ къмъ последния съ ласкави думи и го канилъ по-скоро да дойде при него. А пъкъ ромейските пълководци които следвали и наблюдавали войската на Боемунда, при преминаването ѝ презъ Вардаръ нападнали на останалите отреди, но при това тѣ потърпѣли поражение. Боемундъ, обаче, който по хитростъ не отстъпвалъ на Алексия I, не обръщалъ внимание на всичко това, скрилъ своето незадоволство и продължилъ пътя по стария крайбръженъ пътъ *via Egnatia*, къмъ Цариградъ, като искалъ да използва приятелската покана на императора. Тамъ той пристигналъ на 3. априлъ 1097 год. въ четвъртъкъ предъ Великденъ и се присъединилъ къмъ Готфрида Лотарингски за съвмѣстни действия противъ турците. [15]

Отъ сѣщия характеръ било и преминаването на енергичния и воинственъ графъ тулузски Раймундъ съ голъма кръстоносна войска, който презъ северна Италия и Далмация презъ есента на 1096 г. се спусналъ по източния бръгъ на Адриатическо море въ Драчъ, отгдето навлѣзълъ въ византийска територия. Кръстоносците минали презъ югозападните български земи, по *via Egnatia*, сѣщо подъ непосредното наблюдение на наемни императорски войски, състоящи отъ турци, кумани, печенѣзи и българи, които не позволявали на кръстоносците да се отбиватъ отъ пътя си навътре въ страната; и, ако е имало такива случаи, последните бивали нападани отъ ромейската войска и мѣстните жители, като имъ устроявали по пътя засади и ги избивали, на което и кръстоносците отговаряли съ не по-малка жестокостъ, така че работата дошла до въоръжени сблъсквания, каквото е било сражението при Русионъ (*Rossa*, сег. Руской). Алексий I, за да прекрати тия нежелателни сблъсквания, извикалъ чрезъ пратеници Раймунда да дойде по-скоро въ столицата, макаръ че и следъ това враждебните действия между ромеи и кръстоносци не се прекратявали. Последни отъ кръстоносните водачи, които минали така сѣщо презъ българските земи (*Bulgarorum regiones*), били херцогъ Робертъ Нормандски, синътъ на Роберта Фризь, и неговиятъ зетъ Стефанъ графъ на Блуа и Шартрь. Тѣ отъ Бриндизи минали морето презъ пролѣтта на 1097 г. и излѣзли при Драчъ, отгдето по *via Egnatia* тихо и мирно, както изглежда, пътували безъ всѣкакви инциденти било съ ромейската войска, било съ мѣстното население и стигнали предъ Цариградъ. [16] Така предъ столицата на Византия били събрани почти всички главни водачи на кръстоносните опълчения. Тѣ били задържани отъ императора доста време и само следъ дълги разпавии и преговори съ тѣхъ, за да осигури за себе си всички завоевани отъ

кръстоносците земи, и, следъ като дали ленна клетва и се признали за ленници на ромейския императоръ, Алексий I Комнинъ имъ разрешилъ да минатъ презъ Босфора и да навлѣзатъ въ Мала Азия.

Такива били събитията, които се разиграли въ българскитѣ земи въ началото на първия кръстоносенъ походъ и въ връзка съ него и оставили въ историята на българския народъ твърде нелестенъ споменъ за преминаването на първитѣ освободители на гроба Господенъ презъ нашето отечество. Вече това обстоятелство, че и мѣстното българско население наредъ съ императорскитѣ войски се противопоставяло навсѣкаде на кръстоносците, за да се защити отъ тѣхнитѣ своеволия и грабежи, ясно показва, че то е гледало на тѣхъ като на разбойници и искало чакъ по-скоро да се отърве отъ тия неканени гости. Затова едва ли може да се допусне, че съ запознаването си съ западноевропейскитѣ народи у българитѣ се е зародила мисълта съ тѣхна помощъ да се освободятъ отъ владичеството на ромеитѣ, особено при Алексия I, когато политическото и социално-економическото положение на българския народъ се бѣ твърде влошило, както ще видимъ, а националното съзнание у българитѣ бѣ силно притиснато.

*

Обаче презъ времето на първия кръстоносенъ походъ на българскитѣ земи било садено още единъ пѣтждъ да се подложатъ на нападение откъмъ норманитѣ, респек. отъ страна на Боемунда Тарентски. Когато следъ първитѣ успѣхи въ борбата съ турцитѣ-селджуци Боемундъ завладѣлъ Антиохия и основалъ антиохийското княжество, въ него се породила идеята да образува въ Азия силна, самостоятелна норманска държава, която напълно да отговаряла на неговия държавнически умъ, засвидетелствуванъ храбростъ и голѣмо честолюбие. Поради това подъ предлогъ, че Алексий I Комнинъ не му прасалъ помощъ противъ селджуцитѣ, той отказалъ да му предаде завоеванитѣ земи съгласно съ договора отъ 1097 г., а оттука и да признава върховната властъ на византийския императоръ. Обаче, когато опитътъ му да наложи рѣка на слабото Иерусалимско кралство се оказалъ несполучливъ, Боемундъ обърналъ вниманието си отново къмъ селджуцитѣ. Повиканъ на помощъ отъ арменския князь на гр. Малатия Гавриила противъ кападокийския султанъ Мелико-Гази Данишменда, който обсаждалъ тоя градъ, Боемундъ, неочаквано нападнатъ отъ последния, преди да достигне Малатия, билъ съвсемъ разбитъ и попадналъ въ пленъ (1100 г.). Отъ тая злополука на антиохийския князь поискалъ да се възползува Алексий I, за да го окончателно унищожи: той предложилъ на Данишменда голѣма откупна сума на условие, че норманътъ ще му баде предоставенъ на пълно разпореждане. Но тоя опитъ не далъ никакъвъ резултатъ, и Боемундъ останалъ като пленникъ цѣли три години, до 1103 год., когато билъ откупенъ за 100 хиляди жълтици, заплатени една частъ отъ Балдуина Едески, а другата частъ отъ арменския князь Когъ-Василь (1082—1112), владѣтель на областта Комагенъ, който се намнралъ постоянно въ връзки съ кръстоносците и особено съ Танкреда, братовчеда на Боемунда. [17]

Следъ завръщането си отъ плена Боемундъ намѣрилъ съвсемъ измѣнени работитѣ на антиохийското княжество. Въпрѣки това, че Танкредъ, който управлявалъ княжеството презъ времето на Боемундовия пленъ, умѣло защитавалъ норманскитѣ интереси, тѣхната държава била силно стѣснена, отъ една страна, отъ селджуци, а отъ друга — отъ ромеи. Сега тъкмо Боемундъ

искал да отстрани тая заплашваща от две страни опасност. Но въ борбата съ селджуцитъ той потърпѣл пълно поражение при гр. Харранъ, южно отъ Едеса, и едвамъ сполучил да се спаси отъ пленъ. Действията му пъкъ противъ ромеитъ сжщо така били безуспѣшни. Следъ тия чувствителни несполуки за Боемунда станало повече отъ ясно, че при тогавашнитъ обстоятелства, а главно при силитъ, съ които той разполагалъ, осществението на първоначалнитъ му планове — да основе силна, самостоятелна норманска държава въ Сирия — се оказало невъзможно. Затова, безъ да се отказва отъ първоначалната си целъ, Боемундъ решил да потърси нови сили и сръдства за нейното окончателно постигане. Като предалъ властта надъ разлагащето се антиохийското княжество на Танкреда, въ 1104 г. той заминал за Италия. [18]

Следъ като се завърналъ отъ Азия, Боемундъ предприелъ пътуване по Европа, за да вербува нова войска. Презъ януарий 1105 год. той пристигналъ въ Бари и тамъ останалъ до септемврий, но, преди да предприеме своето пътуване по Европа, той сполучил да се сдобие съ благословението на папа Пасхалия II (1099—1118), който не само одобрилъ плана на Боемунда за освобождението на Гроба Господень, но и прикомандирувалъ къмъ него епископъ Бруно като легатъ на папския престолъ; епископътъ го придружавалъ презъ времена пътуването му. Презъ мартъ той вече обхождалъ Франция, а на Великденъ въ Нормандия се срещналъ съ английския кралъ Вилхелма, който разрешилъ на своитъ васали да се присъединятъ къмъ Боемунда и да му помогнатъ въ предприятието. Навсѣкжде въ Франция той се домогвалъ да възбуди господствуващото тамъ аскетическо настроение и показвалъ на народа донесенитъ отъ Светата земя мощи и други свети предмети. Той се срѣщалъ нѣколко пѣти съ френския кралъ Филипа I и въ 1106 год. се оженил въ Шартъръ за разведената му дъщеря Констанция. Въ речта си, която той държалъ тамъ отъ олтаря на Богородица, той проповѣдвалъ походъ за освобождението на Гроба Господень, но въ сжщото време подбуждалъ слушателитъ си противъ враговетъ на християнството и особено противъ ромеитъ схизматици и тѣхния императоръ. Тая речъ имала нечуванъ успѣхъ. На 26. юний 1106 г. Боемундъ заедно съ папския легатъ присѣствувалъ на църковния съборъ въ Пуату, гдето двамата говорили речи, и къмъ Боемунда се присъединили много видни рицари; презъ августъ сжщата година той се върналъ въ своето княжество Тарентъ и останалъ тамъ до есеньта на 1107 год., като стѣмнявалъ флота и се приготвялъ за походъ. [19]

Но противъ кого е билъ насоченъ тоя походъ? Понеже главнитъ автори, които сж описали тоя походъ, сж разногласни, то и новитъ историци различно отговарятъ на тоя въпросъ, който се свежда къмъ следното: главниятъ обектъ на Боемунда въ този походъ, споредъ едни, билъ Иерусалимъ, т. е. защитата на Гроба Господень отъ неприятелитъ, а споредъ други — изключително Византия, т. е. покорението на византийската империя, съ други думи, Боемундъ искал да осществи мисълта на баща си Роберта Гюискаръ. Тия два въпроса, споредъ насъ, не бива да се разглеждатъ отдѣлно единъ отъ другъ, защото тѣ сж тѣсно свързани помежду си. Заминавайки отъ Азия, Боемундъ, както видѣхме, не се отказалъ отъ първичния си планъ, защото въ противенъ случай той би изтеглилъ цѣлата норманска войска заедно съ братовчеда си Танкреда, особено ако той би решилъ въ душата си да унищожи Византия. По-нататкъ презъ 1105 и 1106 год., пътувайки по Европа, той проповѣдвалъ кръстоносенъ походъ противъ неприятелитъ на Гроба Господень, между които той поставялъ и ромеитъ и тѣхния императоръ, и то не само

като такъв, от когото трѣбва да се освободи Светата земя, но и като такъв, който главно му попрѣчилъ за закрепата и засилването на антиохийското княжество, следователно императорътъ се явявалъ въ очитъ му, като неговъ личенъ неприятель; оттука за Боемунда било повече отъ ясно, че първомъ той трѣбвало да сломи силата на тоя свой врагъ, да го принуди да се откаже отъ завоеванието на Сирия и, като склучи за себе си твърде сгоденъ миренъ договоръ за нѣколко години, да бжде свободенъ откъмъ Византия при осъществението на първоначалния си планъ — да основе силна, самостоятелна норманска държава въ Сирия. По тоя начинъ на Боемунда се налагало отъ самото положение на работитъ да насочи своя походъ презъ Византия, а не противъ Византия, въ смисълъ на завоевание, за Азия. [20]

Алексий I Комнинъ, който своевременно узналъ както за заминаването му за Италия, а също и пътуването му по Европа за събиране на нова многобройна войска, отъ своя страна се заловилъ да се приготи да посрещне новото нападение на Боемунда. Той събралъ войскитъ отъ цѣлата империя, вербувалъ наемници въ чужбина, дори и турци. Извикалъ отъ Сирия войскитъ, командувани отъ Кантакузина. Още презъ септемврий 1105 год. той самъ пристигналъ въ Солунъ, и произведенъ билъ наборъ на войници въ България, които самъ императорътъ обучавалъ. Следъ това събралъ корабитъ отъ всички приморски области на империята, къмъ които била присъединена и венецианска флота. За „велики дука“ на образуваната по този начинъ флота назначилъ Контостефана, комуто било поръчано зорко да отбранява адриатическия брѣгъ и да не позволи на норманитъ да направятъ десантъ. Въ Драчъ назначилъ за дука Алексия Комнинъ, втория синъ на севастократора Исаака, като му възложилъ добре да укрепи тоя градъ и да отбива всички нападения. Очевидно, Алексий I Комнинъ ималъ за цель не само да не позволи на неприятеля да навлѣзе въ империята, както бѣ въ 1097 год., но и да го не допустне изобщо да излѣзе на адриатическия брѣгъ. Отъ Солунъ той заминалъ за Струмица, отгдето посетилъ мѣнастиря Богородица Елиуса при днеш. село Велюша или Велюса и направилъ известни дарения; оттамъ дошелъ до Слѣпимъ (Σλόπιμος или Σλόπιτος, неизв.) и оттамъ презъ Валовище (Βαλαβίστα, тур. Демир-хисаръ) се завърналъ въ Солунъ, а въ началото на ноемврий 1106 год. въ Цариградъ [21].

Между това презъ есеньта (октомврий) на 1107 год. Боемундъ потеглилъ отъ Бриндизи на 200 транспорта и 30 военни кораба, които носѣли една армия отъ 34,000 души (а споредъ други 3,400, което е малко вѣроятно [22]). Великиятъ дука на византийската флота Контостефанъ, въпрѣки порѣчкитъ на императора, не можилъ да възпре десанта на норманската флота, и Боемундъ излѣзълъ при Авлона, завладѣлъ града, а на 13. октомврий се разположилъ предъ Драчъ. Планътъ на Гюискаровия синъ, очевидно, билъ същиятъ както и на баща му презъ 1081 год.: отъ Драчъ да потегли срещу Солунъ и оттамъ за Цариградъ. Известенъ своевременно отъ Алексия Комнинъ, дука и защитникъ на Драчъ, за пристигането и обсада на града отъ норманитъ, Алексий I веднага взелъ всички необходими мѣрки, за да локализира войната: веднага заповѣдалъ на флотата въ Адриатическо море зорко да бди и да прекъсне всѣкакви сношения на неприятеля, та да попрѣчи за снабдяването му съ съестни припаси. После, като повѣрилъ охраната на столицата на великия друнгарий на флотата и евнухъ Евстатия Киминианъ и на Никифора Деканъ, императорътъ потеглилъ отъ столицата, за да поеме самъ ръководството на воннитъ действия. Но, споредъ

думитъ на Анна Комнина, той трѣбвало да спре твърде близо до Цариградъ, въ Геранионъ, да чака чудото, което обикновено ставало въ Влахернската църква, при заминаването на императора за нѣкоя война. Това е било на 1. ноемврий 1107 год., когато потеглилъ за Солунъ. По пѣтя като стигналъ въ Хировакхи, той назначилъ бившия български управителъ Ивана Таронитъ за епархъ, т. е. префектъ на столицата, следъ което продължилъ пѣтя си, но като миналъ Марица и се разположилъ на лагеръ при Псилонъ, било открито ново съзаклятие противъ живота на императора, начело на което застаналъ единъ отъ българитѣ Аароновци, именно правнукътъ на царъ Иванъ-Владислава Ааронъ заедно съ брата си Теодора, които били интернирани въ гр. Анхиалъ. Следъ това Алексий I стигналъ въ Солунъ, гдето се събрала армията му, разпратилъ отдѣлни отреди да завзематъ разни проходи, презъ които норманитѣ биха могли да завладѣятъ Епиръ, а самъ останалъ въ Солунъ до края на зимата. [23]

Следъ като се закрепилъ въ Авлона, Боемундъ съсрѣдоточилъ вниманието си на Драчъ и искалъ какъ-и-какъ да го завладѣе. Следъ дълги приготовления той можалъ да предприеме сериозни действия само съ настѣпването на пролѣтътъ 1108 год. Той сполучалъ да завладѣе нѣколко крепости около Драчъ; обаче и третѣ опитвания на норманитѣ да завладѣятъ града се оказали безъ резултатъ, защото въ лицето на дука Алексия Комнинъ, защитника на града, тѣ срещнали опитенъ пълководецъ, който съ своята бдителностъ и предупредителностъ успѣлъ да осуети всичкитѣ имъ атаки и опити да завладѣятъ стенитѣ на града. Освенъ това презъ пролѣтътъ на военния театръ се явилъ и самъ Алексий I. Отъ Солунъ презъ Пелагония и Охридъ той навлѣзълъ въ днеш. Албания и се разположилъ на лагеръ при крепостъ Дѣволъ, т. е. на равнината между р. р. Шкумба и Дѣволъ, гдето тия рѣки се най-вече сближаватъ. [24] Алексий I помнилъ добре страшното поражение, което той бѣ потърпѣлъ въ 1081 год. при Драчъ и, наученъ отъ опита, решилъ тоя пѣтъ да не дава генерално сражение. Той само заповѣдалъ на лековѣоржената войска сегизъ-тогизъ да безпокои норманитѣ и да пушатъ стрели, но главно въ конетѣ, а не въ яздачитѣ, защото, споредъ Анна, императорътъ знаелъ, че норманскитѣ рицари поради желѣзното си облѣкло сж неуязвими. Следъ това той се разпоредилъ да се завзематъ и укрепятъ всички крепости около Драчъ, кждето били изпратени войски. Така, Авлона, пристанището Иерихо и Канина имали за свой защитникъ Михаила Кекавмень; Петрула крепостъ, която се намирала по пѣтя отъ днеш. Елбасанъ за Драчъ, завзелъ Александъръ Кавасила; въ Дебъръ на Черни Дринъ билъ поставенъ гарнизонъ подъ началството на известния намъ Лъвъ Никеритъ, бившия дука на Пари-стрионъ, който ималъ назначение, очевидно, да пази Охридъ и пѣтя на отстъплението на императора въ случай на нужда; на Евстатия Камица било възложено да брани проходите около Арбанъ, днешния Кройски окржгъ съ Миридитскитѣ и отчасти Дукагинскитѣ планини, и най-сетне крепостъ Главиница при горното течение на днеш. р. Гяница, лѣвъ притокъ на долни Семени, отбранялъ пълководецътъ Алиятъ. [25]

Въпрѣки това, че ромеитѣ завзели такива важни стратегически пунктове, които опасвали мѣстноститѣ около Драчъ, все пакъ Боемундъ сполучилъ да си пробие пѣтъ и да завладѣе Арбанонъ (сег. Елбасанъ) съ околнитѣ крепости, а сжщо ио-сетне и Дебъръ. Норманитѣ „ограбили областъта Мокра (западно отъ Охридското езеро) и завзели Багора, твърде голѣма планина между българскитѣ и диррахийски планини“. [26] Следъ това братътъ Боемундовъ Гвидо Далъ сражение

на Евстатия Камица, въ което му нанесъл страшно поражение. Норманската войска удържала още една победа надъ отбранителя на Главиница при горното течение на р. Гяница Алиатъ, който падналъ убитъ. Между това положението на норманската войска не било много добро: отъ една страна, съединената ромейско-венецианска флота внимателно пазѣла адриатическия брѣгъ и не допускала никаква връзка съ Италия, а отъ друга — сухопътната войска завземала всички планински проходи на изтокъ отъ Драчъ; прехраната била свързана съ голѣми мъчности, и въ лагера на Боемунда се почувствувалъ гладъ и се почнала нѣкаква стомашна болестъ, може би, холера. Затова по-нататъшнитѣ действия на норманитѣ били насочени главно, какъ да се отстрани това бедствие и да се набавятъ храни. [27]

На мѣстото на убития Алиатъ императорътъ изпратилъ въ Главиница Кантакузина, който по пята си обсадилъ завзетата отъ норманитѣ крепостъ Милонъ, при прохода на р. Симени въ Музакийската равнина, но не можилъ да завладѣе крепостта, защото на помощъ на обсаденитѣ се явили нормански рицари, които принудили Кантакузина да отстъпи отъ Милонъ. Появяването на Кантакузина подъ тая крепостъ и опитването му да я завладѣе, както изглежда, открили плана на Алексия I, и Боемундовиятъ братъ Гвидо решилъ да го осуети, като се разправи поотдѣлно както съ Михаила Кекавмена, тъй и съ Кантакузина. Той изпратилъ една частъ отъ рицаритѣ противъ защитника на Иерихо и Канина, комуто нанесли поражение. Следъ това тѣ се обърнали къмъ Кантакузина, като проникнали до лагера му; но тукъ норманитѣ били разбити, и Кантакузинъ отново ги преследвалъ до кр. Милонъ. Но Боемундъ, който въ това време се намиралъ въ твърде стѣснено положение и на море, и на суша и чувствувалъ голѣма нужда отъ храна, изпратилъ доста голѣма частъ отъ войската си, за да ограби градоветъ около Иерихо, Канина и Авлона. Кантакузинъ обаче зорко следилъ за движението на норманитѣ и веднага изпратилъ нѣкого-си Вероита съ силна войска; тоя сполучилъ да ги разбие и при отстъплението си да изгори корабитѣ на Боемунда. Тогава последниятъ, разядосанъ отъ тая чувствителна несполука, събралъ до седемъ хиляди пеша и конна войска противъ Кантакузина, като билъ увѣренъ, че още при първото ѝ нападение ромейската войска заедно съ пълководеца си ще бѣде взета въ пленъ. Но и тоя пътъ Кантакузинъ, благодарение на своята бдителностъ и всѣкогашна готовностъ, сполучилъ да имъ нанесе пълно поражение при р. Дѣволъ (сег. Семени), като много отъ тѣхъ избилъ и пленилъ, а останалитѣ потънали въ вироветъ на рѣката. „А всички графове, забелязва Анна, той изпратилъ при императора и после се върналъ при план. Томоръ”, като продължавалъ да нанася на норманитѣ нови поражения. По едно време положението на Боемунда малко нѣщо се подобрило. Контостефанъ лошо охранявалъ илирския брѣгъ и преплувалата отъ Италия флота сполучила да донесе храна на норманската войска. Известенъ за този новъ промахъ на великия дука на флотата, императорътъ го смѣнилъ и на мѣстото му назначилъ Маврокатакалона, който турилъ край на всѣкакви връзки съ Италия и изгорилъ нѣколко неприятелски кораби, които се опитвали да пристанатъ на брѣга. [28]

Като се видѣлъ най-сетне заобиколенъ отъ всички страни отъ неприятеля и се убедилъ, че той не ще може да превземе Драчъ, че мжно ще продоволствува войската си, защото отъ Италия не можело нищо да се докара, а пъкъ да граби страната сжщо не било възможно, Боемундъ почналъ преговори за миръ. Особено го подбуждали къмъ това другитѣ рицари, които били останали при

него, като казвали, че тѣ се заловили за едно предприятие, което надминава силитѣ имъ, и че Богъ ги наказва за алчността и несправедливостта имъ да се сражаватъ съ християни — ромеитѣ. Но нѣма съмнение, че главната причина, която го принудила да иска миръ отъ императора, била измѣната, която извършили най-близки до него лица, на които той се довърявалъ най-много, братъ му Гвидо и Робертъ Монфорски. При отчаяното положение, въ което се намирали норманитѣ и тѣхниятъ вождъ, много отъ рицаритѣ виждали, че ще загинатъ всички отъ гладъ и отъ върлуващата болестъ, и поради това тѣ решили на своя глава, безъ знанието на Боемунда, да се обърнатъ къмъ императора съ предложение да ги приеме, което Алексий I направилъ на драго сърдце, като при това имъ направилъ подаръци и ги почелъ съ разни титли. Едно отъ главнитѣ условия отъ страна на рицаритѣ било това, че императорътъ ще имъ даде пѣтъ свободно да заминатъ за Светата земя, отъ което може съ известна достовѣрностъ да се заключи, че измѣната на рицаритѣ не се дължала на нѣкои егоистични стремежи, а се налагала отъ самитѣ стекли се тежки обстоятелства, безъ обаче тѣ да се откажатъ отъ първоначалната си цель: вмѣсто съ орѣжие въ рѣце да преминатъ презъ Византия, както искалъ да постѣпи за свои лични цели тѣхниятъ вождъ, и което въ края на краищата се оказало невъзможно, тѣ предпочели спокойно да преминатъ презъ тая държава и да запазятъ своя животъ и сили за борба съ мюсюлманитѣ. Нѣма съмнение, че преговоритѣ на рицаритѣ съ императора се почнали преди сключването на окончателния договоръ. [29]

Както и да било, но тая постѣпка на рицаритѣ ускорила сключването на мира: за Боемунда, който разбралъ напълно своето тежко положение, не оставало нищо друго, освенъ да побѣрза съ сключването на мира съ императора. Нему се искало, обаче, да запази своя външенъ престижъ и да води преговори съ източния монархъ, като равенъ съ равенъ. Боемундъ поискалъ, щото нѣколко знатни ромеи да му бѣдатъ оставени за заложници, и императорътъ изпратилъ четирма пратеници, за да уговорятъ, какъ ще се водятъ преговоритѣ за миръ. Боемундъ искалъ да го посрещнатъ на шестъ стадии най-близкитѣ сродници на императора, самъ императорътъ да стане на крака, щомъ той влѣзе въ палатката му, да не споменува за предишната васална клетва, да му бѣде позволено да говори за всичко, колкото му било угодно, императорътъ да го вземе за рѣка и да го тури да седне при възглавието на своето седалище, да му бѣде позволено да влѣзе, придруженъ отъ рицари, и да не прекланя нито глава, нито колѣне. Пратеницитѣ се съгласили, щото императорътъ да го вземе за рѣка и да го тури да седне при възглавието, да го посрещнатъ царски роднини, обаче не най-близкитѣ, да влѣзе съ придружаващи го рицари; на другитѣ условия тѣ не се съгласили. Трима отъ пратеницитѣ били предадени на Гвидо като заложници. Четвъртиятъ пратеникъ, Константинъ Евфорвинъ, позволилъ на Боемунда да пренесе лагера си на по-здрaво мѣсто, а въ замѣна на това Боемундъ разрешилъ на Евфорвина да влѣзе въ Драчъ, гдето всичко намѣрилъ въ добро състояние. Боемундъ, придруженъ отъ Евфорвина, отишълъ въ императорския лагеръ при Дѣволъ; Алексий I Комнинъ го взелъ за рѣката, както било уговорено, и поканилъ да седне при царското седалище. Отначало преговоритѣ не трѣгнали добре и заплашвали да се прекъснатъ. Защото императорътъ му спомнилъ, макаръ и между другото, за предишния договоръ между тѣхъ, уговарвалъ Боемунда доброто да му се покори и да накара и Танкреда да направи същото. Това силно оскърбило гордия норманинъ, и той излѣзълъ отъ царската палатка, съ намѣрение да се върне къмъ Драчъ, но кесаръ Никифоръ Вриений сполучилъ

да придума Боемунда да се съгласи с някои искания на императора и го върналъ, като го уловилъ за ржката, отново въ царската палатка. Следъ това безпрѣчно билъ подписанъ на 2. септемврий 6617 = 1108 год. мирниятъ договоръ, чиито главни точки били следнитѣ:

Боемундъ отново се призналъ за васалъ на императоръ Алексия I Комнинъ и на неговия синъ Ивана; той се задължилъ да имъ помага противъ всѣкакъвъ неприятелъ, билъ той християнинъ, или мюсюлманинъ; въ случай че му побърка война и бжде боленъ, той обещалъ да изпрати на Византия помощна войска; той се задължилъ да не завоевава нито единъ градъ, който се намира или нѣкога се намиралъ въ предѣлитѣ на византийската империя, да не почва война по собствена инициатива; ако пъкъ той отвоюва нѣкой градъ длъженъ е да го предостави на императора, който или да го запази, или да му го даде като ленъ; той се обещалъ да не се признава за васалъ на нѣкой другъ монархъ, всички възможни завоевания да счита за ленни на Византия. Той обещалъ съ сила да накара Танкреда да предаде всички земи на Византия съ изключение на тия, които ще бждатъ предадени на Боемунда като ленни. По-нататкъ въ договора се изброявали всички градове и страни, които оставали като ленни на Боемунда, а сжщо и ония, които трѣбвало да се върнатъ на Византия. Антиохия се предавала на Боемунда въ пожизнено владение, а графство Едесско за наследственъ ленъ. Дадена му била и почетната титла „севастъ”. Най-сетне на императора било предоставено правото да назначава антиохийския патриархъ и се задължилъ освенъ това да заплати на Боемунда 20 таланта. [30]

Колкото тежки и да били за Боемунда тия условия, той трѣбвало да ги подпише, защото неговото предприятие противъ Византия потърпѣло пълна несполука, така че той не билъ въ състояние да продължи похода по-нататкъ на изтокъ, т. е. да се върне въ Антиохия и да продължи борбата съ селджуцитѣ, защото неговата войска чувствително била намалена както отъ византийското оржие, тъй и отъ разнитѣ епидемически болести, които ще трѣбва да поставимъ въ връзка съ липсата на необходимата храна и изобщо съ глада, който бѣ настаналъ въ неговия лагеръ; но несъмнено главната причина, която направила армията на Боемунда недееспособна за по-нататъшни действия, било нарушението на военната дисциплина и изчезването на сплотеностъ: рицаритѣ действували, както видѣхме, на своя глава, грижили се повечето за себе си и не искали единодушно да се заловятъ за изпълнение плана на своя вождъ. Боемундъ разбралъ, че той не е вече въ състояние да държи въ ржцетѣ си кръстоносната войска. И наистина, следъ подписването на мирния договоръ повечето рицари отишли въ Цариградъ, отгдето тѣ, почетени съ много дарове, заминали за Иерусалимъ; други се върнали въ роднитѣ си мѣста, а трети намѣрили края на живота си въ българскитѣ земи при разни случаи. Така, не много следъ това, докато Боемундъ не бѣ напустналъ областта на военнитѣ действия, братъ му Гвидо се разболѣлъ и открито призналъ измѣната, извършена отъ него; но не можилъ да получи никога прошка отъ брата си, защото се поминалъ наскоро отъ треска (малария). „Тогавя сжщо и Робертъ, съучастникъ въ сжщата измѣна, умрѣлъ, безъ да бжде възхваленъ отъ устата на нѣкого за заслугитѣ”, завършва западниятъ хронистъ Ordericus Vitalis, който най-подробно описва трагедията на Боемунда на Балканския полуостровъ. Тоя Робертъ, за когото тукъ Ордерику споменува, е Робертъ Монфорски (Robertus de Monteforti), който билъ погребанъ въ манастиря Св. Димитъръ при кр. Главиница, чиито развалини бидоха разкопани презъ последната война при с. Балши (въ горното течение на

р. Гяница); надгробният му надпис билъ написанъ на мраморния стълбъ — подъ надписа съ името на князь Бориса отъ IX. вѣкъ, въ който надписъ се съобщава за покръщането на българския князь Михаила съ народа му въ 6374 год. = 865 г. Отъ тоя надписъ се установява, че Робертъ Монфорски се е поминалъ на 20. септемврий 1108 год., т. е. наскоро следъ подписването на мирния договоръ. [31] При такива обстоятелства за Боемунда не оставало нищо друго, освенъ да се върне отново въ Италия и да формирава нова кръстоносна войска, за да се яви отново въ Антиохия и да възстанови тамъ своята сирийска държава, но тая своя мечта Боемундъ не можилъ да постигне, защото той се поминалъ въ 1111 год.

Бележки

1. Г. Ф. Герцбергъ, *Исторія Византии*. Москва 1896, стр. 268—269. — А. А. Васильевъ, *Византия и кръстоносцы*, Петербургъ 1923, стр. 23—30. — Св. Георгиевъ, *Първиятъ кръстоносенъ походъ и българските земи*, Бълг. Ист. Библ. год. I, т. II (1928), стр. 78 и сл.

2. Пътуването на Валтера Голакъ, както и на Петря Амьенски презъ България описва каноникъ и пазител на Ахенската църква Албертъ, който е живѣлъ презъ 1-та половина на XII вѣкъ, въ своята *Historia Hierosolimitanae expeditionis*, т. е. История на първия кръстоносенъ походъ, въ 12 книги (писана преди 1158 г.) до 1121 год., издадена у Bongars'a *Gesta Dei per Francos*, t. I, Hanoviae 1611, p. 184—381; отъ това издание ние се ползуваме. — За Алберта Ахенски вж. W. Wattenbach, *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter* 6-te Aufl. 2. Bd. Berlin 1894, S. 178—180. Също Св. Георгиевъ, п. т. стр. 88—89.

3. Въ текста у Алберта стои: *principe Bulgarorum et magistratu civitatis* (ib. p. 186, (11)); по-нататъкъ сжиятъ тоя *princeps* се нарича *duci et princepi terrae* (186, (45—46)), *dominus terrae* (p. 186, (48)), а най-сетне му дава и собственото име: *Duce Nichita nomine, principe Bulgarorum et praeside civitatis Belegrove* (p. 187, (14-15)) (Ср. сжщо p. 187, (49): *Dux praefatus Nichita*; p. 188, (24-25): *ad ducem Nichita, principem Bulgarorum*; p. 188, (39): *Ducem Nichitam*; p. 188, (41): *Ducis Belegrove*. Вилхелмъ Тирски пъкъ го право нарича *Bulgarorum dux Nichita nomine* (ib. p. 644, (8-9)). И тъй, споредъ Алберта Ахенски, Никита билъ *dux, princeps Bulgarorum, dux et princeps terrae, dominus terrae* и *praeses civitatis Belegrove*. Наричайки Никита *princeps Bulgarorum, dux et princeps terrae, dominus terrae*, т. е. господарь князь на българитѣ и на българската земя, Албертъ е искалъ, очевидно да изтъкне, че съ титлата *dux* се свързва по-широка власт, т. е. че Никита билъ не простъ водачъ на българитѣ, а господарь, князь, и въ случая намѣстникъ императорски въ България (вж. тукъ по-горе, стр. 15). Това наше обяснение се потвърждава отъ надписа на единъ моливдовуль, който е известенъ въ два екземпляра и несъмнено принадлежи на нашия дука Никита (вж. В. Н. Златарски, *Политич. положение на северна България* и пр. п. т., стр. 38—39). Тоя надписъ представя едно двустишие, написано въ размѣръ на ямбически триметри, и гласи: *Γραφὼν σφραγὶς τοῦ δουκὸς Βουλγαρίας | τοῦ προέδρου Νικήτα τοῦ Καρίκη*, т. е. „Печатъ за писма на българския дука, проедъръ Никита Карики“, отъ което ясно се установява, 1. че Никита наистина е билъ дука, т. е. намѣстникъ-управител на България; 2. че чинътъ му билъ *проѣдрос*, който Албертъ, като не разбиралъ значението на тая дума, просто превелъ съ съответната латинска дума *praeses, idis*, като ирибавилъ къмъ нея *civitatis Belegrove*, може би съ цель да посочи, че въ Бѣлградъ се намирало неговото постоянно мѣстопробивалище, което впрочемъ се право потвърждава съ това, че го нарича *Dux Belegrove*, и 3. че прозвището му било Карики. За единъ *Καρίκη* споменува Анна Комнина (ib., II, p. 33, (1-8)), който на о-въ Критъ въ 1092 се отменалъ отъ императора и се обявилъ за независимъ. Вж. и F. Chalandon, *Essai etc.* p. 147—148. За четенето на горния надписъ вж. Schlumberger, *Sigillographie*, p. 239. — N. Bănescu *Changements etc.* п. т., стр. 62 (14). — Н. Мушмовъ, *Византийски печати съ значение за българ. история*, п. т.,

стр. 90—92. V. Laurent, Bulletin de Sigillographie byzantine, въ Byzantion, vol. V. (1929—1930), fasc. II, p. 590—592. — Ср. В. Н. Златарски, Намѣстници-управители и пр., п. т., стр. 145—147.

4. Albertus Aquensis, ib., lib. I, cap. VII, p. 186, (8-58). — Св. Георгиевъ п. т., стр. 89—90.

5. Ibidem, cap. VIII. p. 186, (58)—187, (46).

6. Ibidem, cap. X, p. 188, (41): Pincenarios Ducis Belegrove.

7. Както тукъ (р. 188, (17)), тъй и по-горе (р. 186, (21)), гдето се говори за преминаването на Валтера и дружината му отъ Землинъ въ Бѣлградъ, (сжщо ср. р. 188, (3-6)), Албертъ нарича рѣката Мароа, въ която ще трѣбва да видимъ името на р. Морава; обаче да се отиде отъ Землинъ направо въ Бѣлградъ може, само следъ като се премине презъ Дунавъ или презъ р. Сава, но не и Морава; оттука ясно става, че Албертъ е объркалъ р. Морава съ р. Сава, за която той тукъ не споменува; а понеже името на Дунавъ му е било известно (вж. р. 187, (47): Danubius), то трѣбва да се приеме, че кръстоносцитѣ както на Валтера, тъй и на Петра Амьенски се прехвърлили отъ Землинъ въ Бѣлградъ не презъ Дунавъ, а презъ р. Сава, която, наистина, представя по-удобно и по-тѣсно мѣсто за преминаване, защото и опълчението на Готфрида Лотарингски малко по-късно минало тъкмо презъ р. Сава (вж. р. 199, (50-51): Sowa, както Албертъ р. Драва нарича Drowa, ib. р. 199, (45)).

8. Albertus, ibid. cap. IX, p. 187, (46)—188, (23).

9. Ibidem, cap. X, p. 188, (23-42).

10. Ibidem, cap. XI—XII, p. 188, (43)—189, (32).

11. Споредъ Св. Георгиевъ, п. т., стр. 91—92, имало само две сражения между кръстоносци и бѣлгари и е смѣсилъ резултатитѣ отъ тия сражения.

12. Albertus, ib., cap. XIII, p. 189, (33)—190, (10). Макарь Албертъ Ахенски и да не назовава по име тоя градъ, приема се, че това е билъ днеш. Бѣла Паланка, стариятъ гр. Remesiana. C. Jireček, Heerstrasse etc S. 90). — Св. Георгиевъ, п. т., стр. 93.

13. Albertus, ib., cap. XIV—XV, p. 190, (13-14).

14. Albertus, ib., lib. II, cap. VI—XIV, p. 199, (36)—202, (42). — Willermi Tyrensis Historia rerum etc, lib. II, cap. III—IV, p. 653, (4-18), (48-57)—654, (9); cap. X, p. 656, (45-55). — Св. Георгиевъ, п. т., стр. 95—98.

15. Albertus, ib. cap. XVIII—XIX, p. 203, (48)—204, (20). — Willermus ib. cap. XIII—XIV, p. 658, (12)—659, (23). — Подробно вж. Св. Георгиевъ, п. т., стр. 98—105.

16. Albertus, ib., cap. XX—XXI, p. 204, (20-56). — Willermus, ib. lib. II, cap. XVI—XXII, p. 659, (50)—664, (33). — Подробно вж. Св. Георгиевъ, п. т., стр. 106—115.

17. П. Безобразовъ, Боемундъ Тарентскій, п. т., стр. 85 (49)—99 (55). — Г. Ф. Герцбергъ, п. т., стр. 270—273. — F. Chalandon, ib., p. 217—222, 232—233.

18. F. Chalandon, ib. p. 233—236. П. Безобразовъ, п. т., стр. 92 (56)—94 (58). — Г. Ф. Герцбергъ, п. т., стр. 273.

19. П. Безобразовъ, п. т., стр. 100 (64)—103 (67). — F. Chalandon, ib., p. 242—243.

20. Вж. подробно по тоя въпросъ П. Безобразовъ, п. т., стр. 95 (59)—100 (64).
21. Anna, ib. II, p. 153, (16)—155, (17); 165, (28). — П. Безобразовъ, п. т., стр. 103 (67). — Вж. В. Н. Златарски, Намѣстници-управители на България и пр. п. т., стр. 391—392, и тукъ по-долу, стр. 310.
22. П. Безобразовъ, п. т., стр. 104 (68), бел. 1. — F. Chalandon, ib., p. 243.
23. Anna, ib. II, p. 174, (1)—178, (9). — Вж. тукъ по-горе, стр. 133. — F. Chalandon, ib., p. 243—244.
24. Вж. В. Н. Златарски, Де се е намиралъ Дѣволъ. Известия на Истор. Д-во, кн. V (1922), стр. 35—45.
25. Anna, ib. II, p. 189, (26)—190, (11), (27), (29). — П. Безобразовъ, п. т., стр. 105 (69)—106 (70). — Ср. В. Н. Златарски. Намѣрениятъ въ Албания надпись и пр., п. т., стр. 71—72.
26. Theophylacti Bulgari Epistola 65 apud Meursium, Migne, ib., col. 484 C:

καὶ τὸ τοῦ Μόκρου μέρος (ὃ δὲ Μόκρος τῆς Ἀχρίδος τμήμα) παρὰ τοῦ δούλου καὶ ἀποστάτου λεγέσται. Ἡ δὲ Βαγορά (ὅρος δὲ αὕτη πάμμεγα, καὶ τοῖς Βουλγαρικοῖς καὶ Δυρδραχικοῖς ὄρεσι μεσιτεῦον) παρὰ τοῦ ἀντάρτου φυλάττεται,

- т. е. „Областта Мокра (Мокра е частъ отъ Охридско) е ограбена отъ роба и отстѣпника. Багора (това е твърде голѣма планина, която се намира между българскитѣ и диррахийскитѣ планини) завзель бунтовникътъ”. Тукъ подъ „робъ”, „отстѣпникъ” и „бунтовникъ” се разбира тъкмо Боемундъ Тарентски (за това вж. митр. Симеонъ, п. т., стр. 164—167). Съ сжщитѣ имена архиеп. Теофилактъ го нарича и въ писмото си до солунския митрополитъ Теодула (Писмо 11-о по Меурсия. Migne, ib., col. 376 D—377 B. — Митроп. Симеонъ, п. т., стр. 56—57). — Тукъ, план. Багора е сжщата Бабагора. Вж. тукъ по-горе стр. 173, бел. 1 и подробно В. Н. Златарски, Багора—Бабагора—Bagalatus. Сборникъ въ честь на А. Иширковъ. София 1933, стр. 187—190.
27. Anna, ib., II, p. 190, (12-27); 191, (4-11). — П. Безобразовъ, п. т., стр. 106 (70). — В. Н. Златарски, Намѣрениятъ въ Албания надпись и пр. п. т., стр. 73.
28. Anna, ib., II, p. 191, (11)—198, (24). — В. Н. Златарски, п. т., стр. 73—77. — П. Безобразовъ, п. т., стр. 106 (70)—107 (71).
29. Подробно вж. П. Безобразовъ, п. т., стр. 107 (71)—113 (77). — Ср. В. Н. Златарски, п. т., стр. 82—83.
30. Anna, ib. II, p. 201, (32)—221, (14). — П. Безобразовъ, п. т., стр. 113 (77)—115 (79). — Вж. Fr. Dölger, Regesten, 2. Teil, n. т., стр. 51, № 1243.
31. П. Безобразовъ, п. т., стр. 116 (80). — В. Н. Златарски, Намѣрениятъ въ Албания надпись и пр., п. т.

Вътрешното положение въ България въ края на XI. и началото на XII. вѣкъ въ връзка съ дейността на Теофилакта Охридски

Политическата и църковна автономия, която бѣ дадена на българския народъ следъ покорението му отъ Василия II, както по-горе вече изтъкнахме, следъ неговата смъртъ била много отрано, ако не съвсемъ отнета, то поне съществено нарушена отъ неговитѣ приемници. Избухването на

нѣколко пѣти възстания както въ западна, така и въ източна България е достатъчно да ни покаже, доколко се измѣнило политическото и социално положение на българитѣ подѣ византийско владичество. Разбира се, както едната, тъй и другата промѣни имали за целъ да засилятъ властѣта на владѣтелитѣ въ България. Откакъ северна и североизточна България била отдѣлена въ края на 6-ия или въ началото на 7-ия десетѣкъ на XI. вѣкъ като самостоятелна областна единица — тема подѣ име Паристрионъ — Подунавие съ целъ да бѣде по-добре защитена северната граница на империята отъ нахлуванията на варваритѣ, [1] византийската властъ все пакъ не могла да се задържи въ тая областъ за едно по-продължително време, защото тя постоянно се нападала и следъ това и се наводнявала, както видѣхме, отъ печенѣзи, узи и кумани, които, следъ като се настанили тамъ, разпореждали се въ нея като пълни владѣтели въ собствена земя. Поради това византийското влияние въ тая областъ било твърде слабо, и ромеизацията не е могла да пустне дълбоки корени. Съвсемъ друга картина представляла западна и югозападна България, която, споредъ думитѣ на Ѳ. Успенски, „съ течение на времето напълно влѣзла въ общата система на държавното управление. За тая частъ въ края на XI. и въ началото на XII. вѣкъ не могло и дума да става за привилегии, изключения и мѣстна автономия съгласно съ първоначалните условия, които сѣ имали мѣсто и смисълъ само въ началото на покорението. Тя се управлявала на сѣщитѣ основания, както и другитѣ области на империята“. [2]

Следъ откъсването на северна и североизточна България като отдѣлна тема отъ ядрото на българскитѣ земи и подвеждането на дрѣстърската епархия подѣ властѣта на цариградския патриархъ, [3] не сѣ ставали презъ дадената епоха нѣкои съществени промѣни нито въ административно нито въ църковно отношение въ българскитѣ земи: западната имъ половина продължавала да носи името „България“, т. е. на тѣхъ сѣ гледали все още като на едно недѣлимо цѣло [4] и се управлявала, както и по-рано, отъ дуки и катепани — императорски намѣстници.

Следъ Александра Кавасила, дука на Скопие, презъ царуването на Никифора Вотаниатъ [5], кой е билъ непосредствено управителъ на България, засега не е известно; но отъ съдържанието на две писма на архиепископъ Теофилакта не остава никакво съмнение, че въ началото на неговото архиепископствование управителъ на България билъ Иванъ Дука, шурейтъ на Алексия I Комнинъ, или братъ на императрица Ирина и внукъ на българина Трояна, сина на царъ Иванъ-Владислава. Следъ войната противъ Роберта Гюискаръ въ 1085 г. Иванъ Дука билъ назначенъ за управителъ на драчката тема, както за да защитава крепостѣта Драчъ, тъй и да воюва противъ сърбитѣ, които постоянно нападали драчката областъ [6]. На тая длъжностъ той останалъ до 1090 год., когато билъ назначенъ за управителъ на България, а на негово мѣсто билъ изпратенъ Иванъ Комнинъ, най-голѣмиятъ синъ на севастократоръ Исаака Комнинъ, по-голѣмия братъ на Алексия I [7]. Кои сѣ били причинитѣ за тия размѣствания, остава засега неизвестно; но като се вземе подѣ внимание почналата се къмъ това време вражда между Комниновци и Дуковци, която презъ 1090 год. получила особено остра форма [8], трѣбва да приемемъ, че замѣстването на Ивана Дука съ Ивана Комнинъ се е намирало въ връзка съ тая вражда. Когато Теофилактъ пристигналъ въ България (респк. въ Охридъ) като български архиепископъ презъ есенѣта на 1090 год., той заварилъ вече тамъ Ивана Дука, който, въ силата на сѣществуващото разположение на Дуковци къмъ Теофилакта и разчитвайки на привѣрзаностѣта на последния къмъ първитѣ, поискалъ да компрометира Ивана

Комнина. Анна Комнина, като пише за събитията, станали през 1091 год., споменува, че, когато Алексей I, отивайки въ походъ противъ сърбитъ, стигналъ въ Пловдивъ, той получилъ отъ тогавашния български архиепископъ писмо, въ което тоя му съобщавалъ, че драчскиятъ дука, неговиятъ братанецъ Иванъ Комнинъ, синътъ на севастократора, замислялъ измѣна и отцепване. [9] Кой е билъ тоя български архиепископъ, Анна не споменува, но той несъмнено е билъ Теофилактъ; [10] тя премълчава името му, което не е могла да не знае много добре, тъй, както не отбелязва, че Иванъ Дука билъ управителъ на България, едно, защото е прекаралъ тамъ малко време, и друго, защото тя избѣгвала да пише за работи, които биха извадили наяве враждата между Комниновци и Дуковци, и въ случая тя би трѣбвало да каже и причинитѣ за смѣняването на Ивана Дука съ Ивана Комнина, защото, споредъ думитѣ ѝ, тя „по природа се отвръщавала отъ клеветничеството“ [11], затова тя предпочела да не споменува нито за едното, нито за другото. Въпрѣки това, че въпросниятъ доносъ на архиепископа следъ направеното отъ императора разследване се оказалъ свършено лъжливъ [12], все пакъ той изтъква неприязненитѣ отношения между Ивана Дука и Ивана Комнинъ и твърде е за върване, че той е билъ съставенъ подъ влиянието и внушението на първия. Това най-ясно доказватъ думитѣ отъ второто писмо (12-о по Ламия) на Теофилакта до Ивана Дука, писано въ или наскоро следъ 1093 год. Като изтъква неговата благотворителностъ, щедра рѣка, почтителностъ и челолюбие и снизходителностъ къмъ духовнитѣ, Теофилактъ пише: „Явно е, че за тия добродетели ти ни бѣше подаренъ отъ Бога, а за нашитѣ грѣхове ни напустна“ [13]; въ тия думи ясно звучи едно разкаяне за доноса му отъ една страна, а отъ друга — отъ тѣхъ ясно става, че и краткото пребѣждане на Ивана Дука като управителъ на България трѣбва да се постави въ връзка съ сѣщия доносъ.

Когато следъ превземането на Смирна пиратътъ Чаха станалъ особено опасенъ за Византия, Алексей I решилъ въ 1092 год. да тури край на завоеванията му. „Като знаелъ по много опити, пише Анна, че тоя Иванъ Дука билъ твърде воинственъ, изкусенъ въ военнитѣ работи и неразположенъ да отмѣнява каквото и да било въ императорскитѣ заповѣди, понеже се нуждаелъ сега тъкмо отъ такъвъ човѣкъ, за да го противопостави на Чаха, императорътъ го извикалъ оттамъ (отъ България) и като го нареклъ „велики дука“ (μεγιστος δουξ) на флотата, съ голѣми сили сухопѣтни и морски изпратилъ го противъ Чаха“. [14] Колкото Анна и да се стареа да прикрие истинската причина за извикването на Ивана Дука, все пакъ поради неприязненитѣ отношения между двамата млади и буйни Ивановци не е било възможно оставането имъ наблизу, особено пъкъ следъ доноса на архиепископа, съставянето на който било отдадено, очевидно, на Ивана Дука по подозрение. Затова Алексей I намѣрилъ за добре да извика последния отъ България въ 1092 год. и, като го отличилъ съ особено висока титла, изпратилъ го противъ Чаха. Като управители на България, Иванъ Дука правилъ услуги и добрини на Теофилакта: така той далъ въ владение на архиепископа селото Могила въ Пелагонийската области, гдето Охридската архиепископия притежавала единъ старъ стонанственъ имотъ (чифликъ). [15]

Кой е билъ непосредно следъ Ивана Дука управители на България, не се знае; известно е само, че въ 1096 год. билъ такъвъ проедъръ Никита Карики, когото Албертъ Ахенски нарича, както видѣхме, [16] „господаръ на българската земя“ и „князь на българитѣ“. Той ималъ за своя резиденция „българския градъ Бѣлградъ“ поради преминаването на кръстоносцитѣ отъ първия

походъ презъ Балканския полуостровъ. Колко години следъ 1096 год. Никита Кирики е стоялъ начело въ управлението на България, прави данни нѣмаме; но като се взематъ подъ внимание събитията, които станали въ България въ 1096 г. при преминаването на кръстоносцитѣ и презъ 1097 год. предъ стенитъ на Цариградъ, едвали ще бждемъ далечъ отъ истината, ако неговото уволнение поставимъ въ връзка съ преминаването на кръстоносцитѣ презъ България. Когато Годфридъ Лотарингски и Боемундъ Тарентски се съгласили следъ дълги преговори съ Алексия I Комнинъ да му дадатъ ленна клетва, между условията ще да е било поставено, щото тогавашниятъ български управители да бжде наказанъ или уволненъ отъ длъжности като удовлетворение за враждебнитѣ му действия противъ кръстоноснитѣ войски. Тая промѣна въ управлението на България е станала не по-късно отъ 1098 год., когато на мѣстото на Никита Кирики билъ назначенъ Никифоръ Вриений — внукъ, зетѣтъ на Алексия I или мжжѣтъ на писателката Анна Комнина. [17]

Като управители на България Никифоръ Вриений, споредъ свидетелството на архиеп. Теофилакта, не останалъ дълго време, защото това мѣсто на властѣта е за отбѣгване, като истинско мѣсто на разврата и е или Кидарско селение, или пещъ желѣзна, и „затова той, току речи крилатъ, се понесълъ за столицата”. Колкото и да сж неясни тия думи, въ които архиепископътъ обяснява причинитѣ за напушането на високия постъ отъ Никифора Вриения, все пакъ отъ тѣхъ може да се заключи, че въ България службата му не ще да е била лека, но благодарение на своя благъ характеръ и пѣргавина, той проявилъ широка, разнообразна и благотворна дейности, която Теофилактъ, като изтъква тежкото и лошо положение, въ което изпадналъ следъ заминаването на Н. Вриения, ни представя въ следната риторична форма въ писмото си „до великия доместикъ Адриана”, брата на Алексия I. [18] „Наистина, младежътъ (Н. Вриений) бѣше кринъ и роза и, следъ като благоухая за-малко, или по-добре да кажа, следъ като стана чрезъ сиромаситѣ благовоненъ Богу, комуто мирисътъ отъ неговитѣ дѣла бѣше по-приятна, отколкото жертвитѣ на древния Ноя (Бит. 8, (20–21)), той следъ това замина за вашия въздухъ, като остави на насъ безутешенъ споменъ. Защото кой ще събира занаяпредъ излишъцитѣ въ полза на безимотнитѣ ? Кой ще помага на сиромаситѣ, за да влѣзатъ въ реда на състоятелнитѣ? Кой ще даде поводъ на сирачетата почти да благодарятъ на смъртъта, загдето ги е лишила отъ слаби родители и е станала причина да получатъ вмѣсто тѣхъ като баща толкова силенъ човѣкъ? Чии заповѣди, отзвукъ на божията благодѣть, ще подкрепятъ вдовишката граница? Чии очи, като ронятъ сълзи за онеправданитѣ, ще оплакватъ повече онеправдателитѣ затова, че тѣ повече губятъ, и следов. кой ще побърза и двамата да обезщети, като премахне по-големата щета на първия и по-малката на втория ? Кой ще бжде застъпникъ на сиромаша противъ грабители богаташи, и кой ще помага на богатия противъ злонравни и клеветници сиромаси? Божиитѣ служители въ кого ще намѣрятъ служителъ, който да не придирава за достойнства, както усърдно правятъ безбожницитѣ, за да оправдаятъ омразата си къмъ Бога, проявявана съ това, гдето безчестятъ Божиитѣ раби, осжждатъ като недостойни дори и заслужаващитѣ почитъ и уважение? Въ лицето на кого ще намѣрятъ тѣ човѣка, който да счита всички божии служители по-горни отъ себе си, да вѣрва, че чрезъ тѣхъ съ силата на помазането отъ св. Духъ се освещаватъ и извършватъ божественитѣ и освещаващи тайнства, и да смѣта несъгласилитѣ се съ това мнение за непосветени, нечестиви и лишени отъ всѣка освещаваща благодатъ? . . . Кой — и това не е за вѣрване, защото нито се е видѣло, нито се е чуло, — бидейки

на такова високо положение, би приелъ дотамъ да се лиши отъ потребноститѣ на живота, щото и българитѣ дори да не роптаятъ? Съ едно само нѣщо е наскърбилъ севастѣтъ ония, които му услужиха, а това е, че не само не сж припечелили нищо, но сж и похарчили, каквото имаха отпреди, и, споредъ пословицата, съкровищата имъ излѣзоха вжглища, и вмѣсто да се нахранятъ, напариха се. Трѣбва, обаче, да кажа и това, което е и по-вѣрно, че и тѣхъ той не е огорчилъ, защото и тѣ счетоха за голѣма печалба и богата придобивка, а не загуба това, гдето младежътъ вършеше такива великолепно дѣла. Защото на добритѣ слуги е свойствено да предпочитатъ бедността, която обогатява господаря имъ съ похвали, отколкото богатство, което го прави сиромашъ поради укори и злословия и го лишава отъ добро име... А ония, които се бѣха усладили съ неговата доброта, като окайватъ себе си, че сега повече, отколкото преди, ще чувствуватъ мжнотиитѣ (защото, следъ като опита човѣкъ доброто, злото му се вижда по-зло), ще благопожелаватъ на тебе, който така си училъ, и на твоитѣ, които така се учили, всѣко добро отъ Господа.” [19] Колкото и кратко време да е останалъ Никифоръ Вриений въ България, все пакъ, за да прояви такава широка и разнообразна дейность, сж се изминали най-малко две години, тъй че той е заемалъ длъжността управител на България до 1100 или 1101 год., въ или наскоро следъ която било изпратено писмото до великия доместикъ Адриана. Целта на това писмо, очевидно, е била: спомняйки си за добрата и благотворна дейность, която той описва въ такива ярки и хубави черти, Теофилактъ е искалъ да представи по-релефно непоносимо тежкото и за него мжчително управление на неговия приемникъ, което той описва въ началото на сжщото писмо. А неговъ приемникъ билъ назначениетъ за дука на Скопие, а оттука и управител на България Иванъ Таронитъ, синъ на Михаила Таронитъ, жененъ за по-голѣмата сестра на Алексий I, и който поради това получилъ титла „памиперсевастъ”. [20] Анна Комнина характеризира Ивана Таронитъ като човѣкъ благороденъ, който „още като дете билъ прибранъ при императора, билъ му по-сетне дълго време помощникъ-секретаръ, познавалъ добре ромейскитѣ закони, одобрявалъ заповѣдитѣ на императора, когато тоя предписвалъ такива, достойни за царското великодушие, билъ добъръ ораторъ и не закривалъ уста при нагла хула, но дотолкова, доколкото Стагиритъ (Аристотель) съветвалъ да бжде способенъ да държи речъ”. [21] Иванъ Таронитъ участвувалъ въ войната противъ лъже-Диогена и куманитѣ презъ 1092 г. [22] Времето на неговото управление като дука на Скопие и управител на България се опредѣля по това, че, когато Алексий I Комнинъ потеглилъ въ 1107 год. отъ Цариградъ за Солунъ, за да поеме лично ръководството на военнитѣ действия противъ Боемунда, той още въ Хировакхи го назначилъ за епархъ, т. е. префектъ на столицата; но понеже тая длъжность, споредъ Васильевски, била по-горна отъ дука на Скопие, то последната длъжность той е заемалъ по-рано отъ 1107 год.; [23] отъ друга пъкъ страна, понеже презъ тая година той не е билъ въ България, то имаме достатъчно основание да приемемъ, че по ходатайството на Теофилактовитѣ приятели той е билъ смѣненъ отъ длъжността дука на Скопие, може би, още въ 1105 год., въ всѣки случай не по-късно отъ 1106 г., когато Алексий I Комнинъ пребъдваше въ Солунъ и посетилъ нѣкои градове на България, [24] така че Иванъ Таронитъ билъ намѣстникъ-управител на България отъ 1101—1105/6 год. [25] Неговото управление било най-тежкото и съкрушително време за Теофилакта, защото той държалъ страната на неговитѣ врагове — финансовитѣ чиновници, които се опълчили, както ще видимъ, противъ архиепископа.

Непосрѣденъ приемникъ на Ивана Таронитъ — управитель на България билъ Константинъ Комнинъ, третиятъ синъ на севастократоръ Исаака, по-големия братъ на Алексий I. Въ първото си писмо до него Теофилактъ го титулува „дука на Верроя“. [26] Обаче градъ-крепостъ Верроя (сег. Беръ или Караферия) никога не е билъ въ XI. вѣкъ, па и въ други вѣкове центъръ на нѣкоя отдѣлна административна област или тема, и поради това военниятъ му началникъ не е могълъ да носи такава висока титла, каквото е била титлата δοῦξ — дука. Оттука става явно, че, ако Константинъ Комнинъ билъ почетенъ съ тая титла, то той ще да е заемалъ по-важна дръжностъ, която да отговаря на ранга, и билъ съ по-широка властъ, отколкото единъ мѣстенъ архонтъ или стратегъ; но понеже гр. Верроя се намиралъ въ българска областъ, то не подлежи на никакво съмнение, че Константинъ Комнинъ билъ управитель на България и нареченъ билъ „дука на Верроя“, само защото той ималъ за резиденция тъкмо тоя градъ-крепостъ тѣй, както и неговитѣ предшественици сж живѣли въ разни градове, но въ същото време съ били и управители на България. [27] До кога обаче той е заемалъ тая длъжностъ, остава неизвестно; но съдържанието на 18-о по Ламия писмо на Теофилакта, което е адресирано до него и въ което се говори за войнишки наборъ въ Охридско презъ 1106 год., изключва всѣко съмнение, че Константинъ Комнинъ е билъ български управитель и презъ войната съ Боемунда Тарентски въ 1107—1108 год. Кой е билъ следъ него дука на България презъ останалата частъ отъ царуването на Алексия I, Комнинъ не може да се установи, защото въ византийскитѣ извори се прекратяватъ всѣкакви известия за български управители презъ XII. вѣкъ [28], но това още не значи, че такива не сж се назначавали, защото имаме известие за единъ намѣстникъ управитель въ 1189 год. [29]

Въ църковно отношение западнитѣ български земи, както и по-рано, сж влизали въ диоцеза на Охридската архиепископия, която, ако и продължавала да се нарича българска, ако и все още да е оставала и била признавана за автокефална, не могла да запази предвиденитѣ въ хрисовулитѣ на Василия II за българското население права и предимства. Вече назначаването на българския архиепископъ въ Охридъ отъ императора и при това не отъ мѣстното българско духовенство, а отъ природни ромеи, изпращани отъ Цариградъ, било вече ясно доказателство, че византийското правителство, а съ него съ цариградската църква се стремили да ромеизиратъ Охридската архиепископия, а чрезъ църквата да погрчатъ съ време и българския народъ. Тая ромеизация била засилена къмъ края на XI. вѣкъ. Особена заслуга въ това дѣло ималъ известниятъ и знаменитъ охридски архиепископъ Теофилактъ, нареченъ още „български“ (Bulgarus).

До кога е стоялъ начело въ управлението на Охридската архиепископия назначениятъ въ 1079 г. отъ Никифора Вотаниатъ Иванъ Аинъ (Ἀοίνος), засега остава неизвестно. Споредъ Дюканжовия списъкъ, неговъ непосредственъ приемникъ билъ именно Теофилактъ, а понеже въ тоя списъкъ редътъ на охридскитѣ архиепископи напълно се потвърждава особено отъ Ивана Дебърски, и отъ други извори, нѣмаме засега основание да предполагаме, че между Ивана Аинъ и Теофилакта е имало другъ архиепископъ. Теофилактъ билъ родомъ отъ гр. Еврипъ (Εύριπος) на о-въ Евбея (сег. Негропонтъ) [30] и поради това се предполага, че той почналъ своето образование въ Атина и оттамъ се премѣстилъ въ Цариградъ, гдето преминалъ презъ школата на знаменития въ срѣдата на XI. вѣкъ ученъ монахъ Михаила Пселлъ, върховникътъ на философитѣ (ὑπάρχων τῶν φιλοσόφων),

на когото той “по справедливост дължалъ мъчно изплатими благодарности, защото много нѣщо се ползувалъ отъ музата на тоя човѣкъ” [31].

Следъ свършване на образованието си Теофилактъ заемалъ въ Цариградъ длъжността дяконъ при великата църква Св. София, и, благодарение на широкото си образование и голѣмитѣ си дарби, сполучилъ да се издигне въ цариградското общество и дори станалъ началникъ въ училището на риторитѣ или, както самъ се наричалъ, *κορυφαῖος τῶν ρητόρων*, а въ надслова на св. Климентовото житие е титулуванъ *μαῖστορος τῶν ρητόρων*. Сѣщевременно той билъ (между 1083 — 1090 г. г.) учителъ и възпитателъ на Константина Порфирогенита, сина на Михаила VII Дука (1071 — 1078) и, като такъвъ, написалъ своето съчинение „Царско наставление” (*Παιδεία βασιλική*), и то не по-късно отъ 1089—1090 г.; а понеже неговото „Слово къмъ самодържеца Господина Алексия Комнинъ” било произнесено на 6. януарий 1090 г. [32], той все още се е намиралъ презъ тая година въ Цариградъ, и тогава е билъ възведенъ отъ патриархъ Николая II Граматикъ (1084—1111) въ епископски санъ и назначенъ отъ императора, както и неговитѣ предшественици, за охридски архиепископъ презъ есенъта на 1090 год. [33]

Бележка на ред.

Стр. 263

Относно живота и произведенията на Теофилактъ Охридски е излязла през последните години след обнародването на труда на В. Н. Златарски значителна литература. Редица въпроси във връзка с неговата биография, с хронологията на някои негови писма и с авторството на отделни творби все още не са напълно изяснени и са предмет на спорове. По-важна нова литература: D. Xanlatos, Beiträge zur Wirtschafts- und sozialgeschichte Makedoniens, стр. 1 сл.; I. Snegarov, Les sources sur la vie et l'activité de Clement d'Ochrida, Byzantinobulgarica, I, 1962, стр. 7—9 сл.; P. Gautier, Le discours de Théophylacte de Bulgarie a l'autocrator Alexis I Comnène (16 Janvier 1088), Revue des études byzantines, XX, 1962, p. 93 сл.; същият, L'épiscopat de Théophylacte Néphaistos, Archéviéque de Bulgarie, Revue des études byzantines, XXI, 1963, p. 159 сл. Противно на изказаното от В. Н. Златарски гледище Готие приема, че Теофилактъ е бил определен за архиепископ в Охрид през 1088—1089 г. Смъртта му той отнася след 1126 г. R. Katičić, Βιογραφικά περί Θεοφυλάκτος Ἀρχιεπισκόπου Ἀχρίδος. Ἐπιτηρίς ἑταιρείας βυζαντινῶν σπουδῶν, XXX, 1960/61, стр. 364 сл., поддържа становището, че Теофилактъ е заел своя пост към 1090/1091 г. Вж. от същия автор Αἱ πρὸς Πακουριάνους ἐπιστολαὶ τοῦ Θεοφυλάκτου Ἀρχιεπισκόπου Ἀχρίδος (пак там, стр. 386 сл.). Бележки и оправки във връзка с хронологията на В. Н. Златарски за някои писма на Теофилактъ в статията на Ив. Божилков, Писмата на Теофилактъ Охридски като исторически извор, Известия на държавните архиви, София, 1968, стр. 60—100.

Защо изборътъ за тая длъжностъ падналъ на Теофилакта, се обяснява съ това, че той станалъ нетърпимъ въ Цариградъ, и затова архиепископството му било наложено като наказание. Тая нетърпимостъ произтичала отъ това, че той се ползувалъ твърде много съ благоволенieto на рода Дуковци и особено на бившата императрица Мария, жената на Михаила VII Дука, която не била гледана добре отъ Алексия I. Че Теофилактъ заминалъ за Охридъ не по добра воля, се посочва на това, 1. че презъ всичкото време на архиепископствуването си той не отивалъ въ Цариградъ, нито единъ пътъ съ изключение на ходенето му въ Никомидия въ 1095 г. при императора и отбиването му за кжсо време на връщане въ столицата, а пъкъ той ималъ нужда да се срещне съ личности и приятели въ столицата по много въпроси и работи, и се ограничавалъ да пише всѣкога само писма, и 2. че архиепископътъ не ималъ много добро мнение за царскитѣ дворци изобщо и въ частностъ за Алексия I Комнинъ, когото причислявалъ къмъ тиранитѣ. [34]

Безъ да отричаме вѣрността на тия съображения за времето следъ 1093 год., когато, наистина, коренно се промѣнили отношенията на Алексия I къмъ императрица Мария, а оттука и къмъ Теофилакта, ние не можемъ да приемемъ, че такива сж били тия отношения при назначението на

последния за охридски архиепископъ. Напротивъ, панигирическата му речъ къмъ Алексия I въ началото на 1090 год. (6. януарий), въ която Теофилактъ тъй възторжено хвали императора, най-ясно говори, че такива враждебни отношения не е могло да има между двамата, и че, ако такива се явили, то тѣ трѣбва да се отнесатъ къмъ по-късно време, именно, следъ като архиепископътъ влѣзълъ въ борба съ мѣстнитѣ финансови власти и клеветитѣ противъ него се посипали предъ императора (отъ 1097 год. нататъкъ) [35]. Поради това едвали назначението на Теофилакта за охридски архиепископъ може да се смѣта като наказание; напротивъ, ние мислимъ, че други съображения сж ръководили както императора, тъй и патриарха въ това дѣло: тѣ и двамата въ него виждали една отъ най-образованитѣ на времето си личности, най-способенъ управителъ, който да уреди погърчената вече Охридска архиепископия, и да тури здрави основи за ромеизацията на българския народъ.

Къмъ него време гръцкиятъ езикъ несъмнено е билъ въведенъ въ българската църква, т. е. служило се е вече навсѣкжде въ България по гръцки, и всички български училища, основани отъ ученицитѣ на св. Климента, били вече закрити. Обаче съ това не се постигала крайната цель: съществувало още това, което служи като най-здрава основа за запазването на една народностъ, — съществувала още българска книжнина и езикъ, които трѣбвало да се унищожатъ. И това е съставляло главната задача на Теофилакта. Това най-добре доказва неговата книжовна дейность.

Бележка на ред.

Стр. 265 сл.

По въпроса за ромеизацията в българските земи, на която набляга особено силно В. Н. Златарски още в увода на своята книга, срв. критичните бележки на Г. Г. Литаврин, България и Византия в XI—XII вв., стр. 363 сл., който привежда и съответна литература. Като отхвърля становището за “систематическа и съзнателна асимилация”, Г. Г. Литаврин убедително показва по мое мнение, че през разглеждания период е съществувало съзнание за етническа принадлежност и етническо своеобразие в управляващите кръгове на ромейската държава и в такъв смисъл на тях не е бил безразличен въпросът “о степени монолитности государства, единства его территории и прочности связей окраин с центральными греческими областями” (стр. 365 сл.). Тук трябва да се добави, че от своя страна българският народ през XI—XII век също е имал ясно изразено народностно самосъзнание. Това личи отчетливо от характера на създадената по това време литература (жития, апокрифи и пр.), както и от честите бунтове и въстания, насочени срещу византийската власт. Срв. Д. Ангелов, Кирил и Методий в средновековната българска книжнина, Археология, V, 1963, кн. 3, стр. 16; същия, Богомилството в България, стр. 362 сл. същия, Образуване на българската народност, София, 1971, стр. 351 сл.

Като охридски архиепископъ той се залавя да напише на гръцки езикъ житиета на славяно-българскитѣ светии възъ основа на старобългарскитѣ имъ житиета и на други произведения на старобългарската книжнина. Засага такива сж известни: 1. житието на св. Климента Охридски, при написването на което той се ползувалъ несъмнено отъ славяно-българскитѣ пространни житиета на св. св. Кирила и Методия, тъй нареченитѣ панонски житиета, отъ нѣкакво-си сказание за покръщението на князь Борисъ-Михаила и „за превода на книгитѣ (св. Писание) отъ гръцки на български” [36] и отъ старото първообразно житие на св. Климента, написано отъ нѣкое близко нему лице, респ. неговъ ученикъ, подобно на достигналото до насъ житие на св. Наума, [37] и 2. житието на 15 – тѣ тивериуполски мъченици, въ което историческия материялъ изъ българската история безспорно е заимствувалъ отъ нѣкой старобългарски книжовенъ паметникъ [38]. „Но обработката, на която били подложени тия извори, подъ перото на Теофилакта, пише Н. Л. Туницкій, се явява въ твърде голѣма степень изкуствена, тенденциозна и самоволна”. [39] Вече тия тъй характерни и добре подбелязани черти въ двата труда на Теофилакта и особено старанието на последния навсѣкжде да изтъкне голѣмата историческа роля на българитѣ, ясно говорятъ за

целта, която е гонѣлъ тоя охридски архиепископъ, когато се е залавялъ да състави на гръцки споменатитѣ жития: очевидно, той е искалъ да замѣни съществуващитѣ тогава славяно-български жития съ такива на гръцки езикъ, и по тоя начинъ, като поласкае националното самолюбие на българитѣ чрезъ тѣхното славно минало и унищожи паметницитѣ на старобългарската книжнина, да принуди своето българско паство да чете и слуша за живота и дѣлата на своитѣ родни светии на гръцки езикъ и така да забрави своя роденъ езикъ, който, споредъ самия Теофилактъ, билъ варварски езикъ. [40] Дали още тогава е било предприето гонение противъ българската книга, ние засега не знаемъ; но ние не можемъ да допустнемъ, че ученицитѣ на Климентовитѣ ученици въ югозападнитѣ български земи сж се отказали да продължаватъ тѣхното дѣло презъ епохата на западното царство или че основаниятъ отъ св. Климента книжовенъ центъръ въ Дѣволъ е престаналъ да съществува презъ времето на знаменития български царъ Самуила, а между това и до днесъ не сж изнамѣрени никакви книжовни паметници отъ тая епоха. Голѣмата рѣдкост на жития отъ рода на старото Наумово и изчезването на нѣкои отъ тѣхъ въ книжнината, като напр., Климентовото, ни дава достатъчно основание да приемемъ, че ако не открито, то тайно следъ това сж били унищожавани и други паметници на старобългарската книжнина; донейде това се потвърждава отъ появяването на старобългарски палимпсести съ гръцко писмо тъкмо въ XII. вѣкъ, какъвто е cod. Barberinus gr. 388 въ Ватиканската библиотека. [41] Както и да било, но че житията на българскитѣ светии, които се почитали особено въ югозападнитѣ български земи (днеш. Македония) и други произведения на старобългарската книжнина, свързани съ историческия животъ на българитѣ, сж били преведени твърде рано (може би, още въ XI. вѣкъ) на гръцки, показватъ тъй нареченитѣ Мосхополски жития, които макаръ и да сж потърпѣли известни преправки и съкращения при новото имъ печатно издаване въ XVIII вѣкъ, все пакъ въ основата имъ сж легнали много по-стари ръкописни текстове. [42] Това най-ясно доказва моехополското житие на св. Климента, въ основата на което, както и на другитѣ по-късни издания лежи преписътъ на пространното житие отъ манастиря св. Наумъ, както то е излѣзло отъ ръката на Теофилакта. [43] Не въ по-малка степенъ говорятъ въ полза на изказаното мнение и гръцката служба на св. Климента, която била така сжщо съставена отъ Теофилакта, [44] както и гръцкитѣ служби на другитѣ български светии, особено на седмочисленицитѣ, въ основата на които сж легнали така сжщо старобългарски такива, които следъ това сж били унищожени. Че е съществувала на старобългарски служба на св. Климента, доказва най-ясно запазилата се такава отъ срѣдата на XV. в. (1453), която, споредъ мнението на Йор. Ивановъ, била съставена отъ непосредни Климентови ученици. [45] Съставянето или преводитѣ на тия служби на гръцки езикъ сж имали сжщата целъ, т. е. окончателното изхвърляне и унищожение на старобългарския езикъ отъ българскитѣ църкви и замѣната му съ гръцкия.

Дали Теофилактъ е направилъ нѣкои специални разпоредби въ тая посока, ние не знаемъ, защото имаме малко сведения, и то само отъ неговата преписка, за дейността му като свещеноначалникъ на Охридската архиепископия; обаче голѣмото му незадоволство и дори явна враждебностъ къмъ своето българско паство, което отъ своя страна, както ще видимъ, му отговаряло съ сжщото настроение, ясно сочи, че неговата дейностъ носила характеръ, опасенъ за българитѣ и тѣхната народностъ, които още отъ самото начало му се така силно противопоставили, особено охридчани, у които националното чувство и самосъзнание всѣкога, и въ старо, и въ ново

време, е било будно. Оттука и произлизали ония разочарования, които Теофилактъ получилъ още наскоро следъ пристигането си въ Охридъ. Така въ писмото си до великия domestikъ Адриана Комнинъ, като сравнява своята участъ между българскитъ съ тежкитъ изпитания, на които билъ подложенъ Хераклъ презъ времето на своята служба у лидийската царица Омфала, той пише: „но има една разлика, че азъ робувамъ не на царица, чиста и хубава и изобщо на златна Афродита, а на роби, варвари, нечисти, отъ които дъхти на куческа миризма отъ овчи кожи, които сж толкова скромни въ своя поминъкъ, колкото богати по злонравие, или по-добре, на царе надъ всички наедно по своето злонравие и нѣмотия въ живота. Отървете ме отъ това мръсно робство”. По-нататкъ въ сжщото писмо, което било написано презъ първата година следъ пристигането му въ престолния си градъ, той пише.: „Не бѣхъ стѣпилъ още въ Охридъ, и азъ, злополучния въ любовта си, захванахъ да копнѣя за града, гдето живѣете вие. Защото отдалеко ме удари една смъртоносна воня, каквато излиза отъ Хароновия трапъ (адскитъ пещери). Споредъ Емпедокла (V. вѣкъ пр. Хр.), отъ враждата изникватъ глави безъ вратове, а отъ тукашния надзоръ върху безредицата израстнаха хиляди вратове безъ глави. Защото кой охридчанинъ не е вратъ безъ глава, който не знае да тачи нито Бога, нито човѣка. Съ такива чудовища съмъ осъденъ да живѣя. А най-малкото е това, че и надежда дори нѣма, тия вратове да добиятъ нѣкога глава съ помощта на нѣкакви горни сили, както и приятелството, споредъ Акрагантинския мѣдрецъ (т. е. сжщия Емпедоклъ), докарва до съвършенство незавършенитъ глави”. Теофилактъ по-нататкъ сравнява себе си съ Зевсовата птица — орела, а охридчани уподобява на „жаби, които, мислейки, че би било тежко и недостойно за честититъ имъ времена, ако би че не се насмѣятъ на Зевсовата птица, окаляни и смрадни, качватъ ѝ се на гърба и, като се качатъ, врѣкатъ грозно и зловучно и какъ другояче, освенъ както прилича на кална душа. Изглежда, че тѣ пѣятъ нѣкаква бойна и победна пѣсенъ. Обаче Зевсовата птица има още и човка яка, и нокти остри и може още да разкъсва и да дера мяса”. Затова Теофилактъ считалъ за обидна да се поведе по ума имъ и да почне отъ самото начало открита борба и ще чака удобно и подходно време и случай. [46]

Въ друго едно писмо до приятеля си лѣкарь Пантехни той пише, че „охридчани слушали пѣсенята му като магаретата цигулка” [47] и ги нарича „ливитрии”, т. е. най-невежественъ народъ, а пъкъ въ писмото си до сина на Григория Пакуриана, който билъ бирникъ въ България, пише: „Отколе оплаквахъ сѣдбата си и я наричахъ опасна и злочеста, загдето ме тя доведе и захвърли въ тая покрайнина, гдето царува завистъ и омраза и гъмжило отъ други злини, гдето мразятъ гласа на разума повече, отколкото бръмбаритъ мирото, но сега се принуждавамъ да ѝ бѣда благодаренъ, че ми даде да живѣя между тия варвари, поради което добихъ богатството да те имамъ за слушателъ”. [48] До приятеля си Анема, който билъ, както изглежда, сжщо така на служба въ България и му се оплакалъ, че се обърналъ на варваринъ, пише: „Като казвашъ, че си станалъ съвсемъ варваринъ посрѣдъ българитъ, ти казвашъ това, което азъ сънувамъ. Защото разсѣди, колко съмъ пилъ азъ отъ чашата на простацината, като се намирамъ толкова години далечъ отъ странитъ на мѣдростта, и колко съмъ се опилъ съ амюзия (незачитане на музитъ).. И тѣй, понеже ние живѣемъ отъ дълго време въ земята на българитъ, простацината ни стана близка другарка и съжителка”. [49] На оплакванията на видинския епископъ, че положението му било печално, Теофилактъ, като изтъква, че и неговото не е по-добро, отговаря: „И тѣй, не унивай, не бѣди малодушенъ, като че ли само ти страдашъ... Кумани ли имашъ, които нахлуватъ отвънъ? Но какво

сж тѣ въ сравнение съ охридчани, които слизатъ отъ града (т. е. Цариградъ) и ни нападатъ? Тия, които самото отиване въ Цариградъ смѣтатъ като орѣжие на благоволение и като вѣнецъ, тѣ плячкосватъ всичко, безъ да има кой да избави и спаси (Псл. 7, (3)). Защото кой ще противостои на царигражданинѣ? — Лукави граждани ли имашъ? Но тѣ сж деца при нашитѣ граждани българи, или по-добре, за да не засрамя голѣмата въ нашия градъ злоба, какво сж твоитѣ вселукави въ сравнение съ нашитѣ простаци мокренци? Всичко сравнихъ съ това, което има въ Охридъ, защото и ти го знаешъ, понеже не малко време си живѣлъ въ тая долина на плача, та по аналогия отъ частното ще разберешъ общото". [50] До приятеля си Мерментопула Теофилактъ се оплаква: „Като се обърнахъ на скотъ отъ царуващата, както се знае, тукъ простацина, имамъ нужда отъ нѣкого, който да ме върне у дома поне чрезъ възпоминание". [51] — Въ писмото до приятеля си Махитаря, като го моли да му пише по-често, той по-нататъкъ казва: „защото въ страни тѣй варварски, като тукашнитѣ, гдето не искатъ да ме научатъ на нищо добро, ако слѣзе до насъ една слаба капка отъ мъдростъ, тя ще ни се види като самия източникъ на нектаря. Затова молимъ, да не ни оставяшъ сухи въ земя пуста, непроходима и безводна. Благатъ ме смѣтатъ на пазаря, но, като отворя вратата си, се оказвамъ трижъ злочестъ. Но, като не съмъ се оплаквалъ никога за това, не съмъ получилъ досега и утешение" [52]. А въ писмото си до игумена на манастиря Апапѣлъ, Симеона, той пише: „тази пустиня, въ която сме осѣдени да киснемъ, понеже по желанието си ние се върнахме въ Египетъ, [53] е добра да храни змии и скорпиони, и поради злобата на хората не може нищо добро да роди, или, ако приеме отвѣнъ нѣщо такова, тя го измѣнява и го прави подобно на себе си". [54] Какви чувства е ималъ Теофилактъ къмъ българския народъ и колко много е мразѣлъ българитѣ, най-добре се види отъ това, че той призовавъ божията сила не да ги благослови, а за да ги съвсемъ провали и унищожи, както това показватъ следнитѣ негови думи въ писмото до приятеля му Ивана Перивлептина: „Но, ако би че тя (силата, която изгонва демонитѣ) изпрати яростъта му (на най-вѣрлия му неприятелъ Иасита) и на свинитѣ и тласне покровителствуванитѣ отъ него българи низъ стрѣмнината надолу, което имъ прилича, това не е нѣкоя беда, стига само ние да пѣтуваме безпрѣчно по нашия шклъ и да насочваме стѣпкитѣ си къмъ Бога". [55] Всички тия незадоволства на Теофилакта, разбира се, на първо време изтичали отъ оня изтънченъ вкусъ и отъ навика къмъ удобствата на живота, които е притежавалъ всѣки добре възпитанъ и образованъ ромей — царигражданинъ; но по-сетне, когато той се свикналъ до известна степенъ съ своето положение, тия незадоволства произлизали отъ отпора, който българското му паство оказвало противъ неговата дейность въ прокарването на главната му задача — националното обезличение на българския народъ. Че тъкмо тая насока била дадена не само въ дейността на Теофилакта, но и изобщо въ политиката на цариградското правителство къмъ българитѣ, показватъ голѣмитѣ промѣни, които настанали въ социално-економическото имъ положение подъ силата и тежината на византийската администрация и особено на фискалната властъ.

Ние вече видѣхме, че отъ началото на царуването на Алексия I Комнинъ империята се намирала въ критическо положение, което оставило най-дълбоки дири на Балканския полуостровъ: нашествието на норманитѣ отъ западъ (1081—1085), непрекъснатата борба съ разни варварски народи (1086—1092) и преминаването на първитѣ кръстоносци презъ българскитѣ земи — били събития, които се отзовали твърде гибелно върху стопанско-економическото състояние на

българския народъ. Притисната откъмъ Европа отъ печенѣзи, узи и кумани, а откъмъ Мала Азия, гдето империята била изгубила почти всичкитъ си владения, отъ турцитъ-селджуци, Византия въ тия критически моменти била спасена върху плещитъ на балканското население и предимно на българския народъ. Войска ли достатъчно нѣмало, или се чувствувала голѣма нужда отъ парични срѣдства, Алексей I изпращалъ своитъ пълководци и чиновници да събиратъ едната и другитъ въ България. Нѣма никакво съмнение, че въ такива критически моменти не сж се спазвали никакви права и привилегии, не сж се взимали въ внимание интереситъ на населението още повече въ една покорена страна, гдето отъ мало до голѣмо дишало съ омраза къмъ ненаситнитъ му владѣтели.

Какъ сж се отнасяли изобщо византийскитъ чиновници къмъ българското население, се вижда отъ следната характеристика, която Теофилактъ дава за тѣхъ въ писмото си до патриарха: „Всички, поставени надъ насъ, сж млади по възраст и по умъ, но и по неправда всѣкога по-млади, никога нито остаряватъ, нито прецѣвтяватъ, но всѣки пжтъ изнамѣрватъ новъ видъ за изнудване и укрепяватъ въ сърдцето си кривъ духъ, и нито предъ съвети, нито предъ страхъ човѣшки се стжписватъ, а се вторачватъ къмъ нѣщо по-силно, съ помощта на което злобата имъ взима по-голѣми размѣри и несправедливостта имъ се подхранва и усилва. Ако нѣкой имъ припомни царя и меча, който той носи за страхъ на злосторницитъ, тѣ се присмиватъ на това изтрито слово, а осжждатъ въ простотия оногова, който го говори, като забравятъ, че лицемѣрието отколе е направило слабо това имъ осжждане. Освенъ това, съ цель да отвлѣкатъ съвършено придирчивостта на царя, измислятъ свои собствени злочестини, за да не би той, свободенъ отъ грижи за собственитъ си работи, когато тѣ се намиратъ въ добро положение, да полюбопитствува за чуждитъ работи, и така, като го отбиватъ като нѣкоя рѣка, която ги завлича, насочватъ го другаде”. [56]

Въ писмото си пжкъ до семнонския епископъ Теофилактъ, като се оплаква, че е лишенъ отъ всѣка почивка, пише: „Сега отрупани отъ една страна съ нашитъ собствени злини, отъ друга съ общитъ, нѣмаме, какъ да се сдобиемъ съ нѣкое облекчение. Тѣй много е завладѣлъ сатаната всички изобщо, които се занимаватъ съ държавнитъ работи (οί τὰ δημόσια πράττοντες). И сега време е да каже човѣкъ апостолското изречение, не както е речено, а както ни го внушаватъ самитъ работи, че не току тѣй всѣки отъ тѣхъ носи мечъ, а за да колятъ, унищожаватъ и лишаватъ хората отъ чадата имъ. И тѣй, тѣ не проявяватъ нито бавежъ, нито слабостъ въ работата си, но, като да се надѣватъ да угодятъ нѣкому, ако причинятъ на християнитъ по-голѣмо зло, надпреварватъ се въ златорство и се стараятъ да се надминатъ единъ други. Затова и при такива обстоятелства призоваваме твоитъ молитви, за да направятъ тжпъ меча имъ, или по-добре, понеже той отъ дълго употребяване въ клане е станалъ тжпъ, а тжпиятъ мечъ причинява повече болки, затова призоваваме молитвитъ ти да помогнатъ за окончателното му строшаване”. [57]

Особено се измѣнили отношенията на чиновницитъ къмъ населението, когато за управител на България билъ назначенъ Иванъ Таронитъ. Като си спомня за доброто управление на Никифора Вриений, виновникъ на което билъ великиятъ domestikъ Адрианъ, въ писмото си до последния Теофилактъ пише: „Като гледахъ бъркотията на сегашния животъ, безсрамието на нахалството и на користолюбието, което тѣй безстыдно развратило и омърсило всичко, а държавнитъ служители

(τοὺς τὰ δημόσια πράττοντες) повечето плячкаджии, отколкото бирници (порθητάς μάλλον ἢ φρολόγους), които смѣтатъ, че божественитѣ закони и царскитѣ заповѣди сѣ паяджина, за да се ловятъ мухи, а отъ оси да се разкъсватъ, както е казалъ Анахарсисъ на Солона; като гледахъ, че всичко, принадлежащо на християнския народъ се плякосва по нѣмане на избавителъ и спасителъ, изгубилъ бѣхъ всѣка надежда за спасение, която, ако човѣкъ нарече духъ на паднала въ злочестина душа, нѣма да сгрѣша”. [58]. Най-сетне, въ писмото си до видинския епископъ, който се оплаквалъ отъ своитѣ бирници, Теофилактъ пише: „Жестоки ли бирници имашъ? Но тѣ не сѣ жестоки (πικροτέρους) отъ ония на тукашнитѣ страни, които отъ петъ деца откарватъ едно въ робство, като едно отъ добичетата, отъ които се взима на петъ или на десетъ едно”, [59] следователно бирницитѣ се отнасяли по-жестоко къмъ децата, отколкото къмъ животнитѣ. Противъ такова държане на властитѣ въ България възстаналъ Теофилактъ, за да защити както „християнския народъ”, т. е. своето паство, тъй и правата и интереситѣ на своята църква. Той най-първо се противопоставилъ на фискалнитѣ чиновници и дотолкова билъ безпощаденъ въ своитѣ изобличения противъ злоупотрѣбителитѣ съ властѣта, че българскиятъ управителъ Иванъ Таронитѣ го упрекналъ, какво „той билъ спѣнка за ония, които завеждали държавнитѣ данѣци” (τοῖς τὰ τοῦ δημοσίου χειρίζουσιν). [60] Съ това той си навлѣкалъ гнѣва на фискалнитѣ власти, които почнали съ това, че посегнали най-първо върху църковнитѣ поземлени имоти. Главниятъ обектъ на спора между фискалнитѣ власти и архиепископа било село Църкви (Ἐκκλησίαι), което се намирало въ Вардарската областъ [61] и принадлежало на Охридската църква, било обречено да бѣде заграбено отъ „най-безбожнитѣ бирници”.

Бележка на ред.

Стр. 276

Във връзка с растежа на едрото църковно и светско земевладение в българските земи през периода на византийското владичество и по-специално във връзка с големите поземлени богатства на Охридската архиепископия и с нейните права и привилегии на едър феодален собственик се направиха през последните години редица изследвания. По-важни работи: D. Xanatalos, Beiträge zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte Makedoniens im Mittelalter, hauptsächlich auf Grund der Briefe des Erzbischofs Theophylaktos von Achrida, München, 1937; Г. Цанкова-Петкова, Феодалното земевладение в южните и югозападни български земи под византийско владичество, ИИИ, VIII, 1960, стр. 273 сл.; същата, За аграрните отношения в средновековна България, XI—XIII в., София, 1964; П. Тивчев, Нарастането на едрото земевладение във Византия през XII в., ИИИ, IX, 1960, стр. 215 сл.; Г. Г. Литаврин, България и Византия в XI—XII вв., стр. 73—175; Д. Ангелов, История на Византия, т. II, стр. 134 сл.; P. Tivčev, G. Cankova-Petkova, Au sujet des relations féodales dans les territoire bulgares sous la domination byzantine, a la fin du XIe et pendant la première moitié du XII siècle, Byzantinobulgarica, II, 1966, p. 107—125. Специален интерес предизвиква въпросът за развитието и характера на имунитетите, който се отнася главно до именията на църкви и манастири и който в изложението на В. Н. Златарски изобщо не е засегнат. Срв. по този въпрос: А. П. Каждан, Аграрные отношения в Византии XIII—XIV вв.; М. М. Фрейденберг, Экспуссия в Византии XI—XII вв., Уч. зап. Великолукского гос. пед. инст., т. I, 1958, стр. 339 сл.; Г. Г. Литаврин, България и Византия в XI—XII вв., стр. 219 сл.; Д. Ангелов, Аграрните отношения в Северна и Средна Македония през XIV в., 1958, стр. 123 сл.; Г. Острогорский, К истории имунитета в Византии, Виз. врем., XIII, 1958, стр. 57 сл.; Б. Панов, Имунитетот и феудалната рента во Македонија во XI и XII в. според писмата на Теофилакт Охридски, Философ, факултет на университетот — Скопје, Годишен зборник, кн. 22, 1970, стр. 225.

Отначало Теофилактъ дочулъ, че се готвѣло отнемането на селото и поискалъ да осуети заблаговременно това намѣрение. Затова най-първо той се обърналъ писмено къмъ протостраторъ Михаила Дука, чийто синъ Константинъ, ученикъ Теофилактовъ, въ 1105 г. билъ назначенъ за управителъ на Вардарската областъ, [62] съ просба „да се застъпи, споредъ обичая си, за него и да внуши на предрогия си синъ, да има по-благосклонни чувства къмъ архиепископа”. „А ще бѣде той благосклоненъ, пише Теофилактъ, ако нареди да не ми се правятъ пакости и ако не се изпращатъ описвачи на селото, и съ това ще угоди и намъ, а най-много на Бога. Това ни сѣ харизвали и най-безчовѣчнитѣ бирници”. Писмото си до протостраторъ Михаила изпратилъ презъ

Ивана, секретаря на Палеолога, комуто той писалъ лично следното: „Пишемъ и на твоята почтеностъ и свещеностъ, та дано да направишъ и ти сжщото. Дано да помогнешъ, колкото можешъ, на любовъта и на Бога, а на любовъта ти би услужилъ, ако представишъ писмото ми на пансевича. Подканвай го всъкога да изпълни това, което искаме въ писмото си. Досаденъ ли ти се виждамъ, дивний брате? Но какво да направя? Не мога да се боря съ нуждата, която, споредъ пословицата, е по-силна и отъ боговетъ. И тъй, вземи върху си тоя подвигъ и стани за насъ Хераклъ, убиецъ на разбойници. Защото азъ считамъ, че описвачитъ сж разбойници на истината (ληστές τῆς ἀληθείας). [63]

Едновременно той се обърналъ съ сжщата целъ и къмъ самия управителъ вардарски, Константина Дука, комуто архиепископътъ писалъ: „И тъй, да ти кажа ли нуждата, или би трѣбвало да се засрамя, ако, когато ти си вардарски управителъ, бихъ те подканялъ съ челоуколюбие да се застѣпишъ за селото, което имамъ въ Вардаръ, ти, който всъкога ходатайствуващъ за моята немощъ предъ други, които могатъ да ми помогнатъ? Това изисква приличието. Но, понеже имаме обичай да окриляме съ подканитъ си дори ония, които тичатъ добре при надбѣгванията, затова и азъ молбата си, да се застѣпишъ за тамошнитъ наши хора, като за свои слуги, ти поднасямъ като нѣкое окриляване, като зная, че и ти си разположенъ къмъ това. И така, докажи на всички, че и бащино ти наследство е да хранишъ благоразположение къмъ архиепископа, но и ти си го преумножилъ, така щото и Богъ комуто угождавашъ съ добринитъ си къмъ мене, да те награди съ слава много по-голѣма отъ оная на баща ти и да те направи съ всички добрини по-благатъ и да те запазва отъ всѣка злоба и беда”. [64] Всички тия комплименти, както и извиненията, изказани въ началото на писмото, че тѣлеснитъ немощи не му позволявали да прекрачи прага и да поднесе „длъжимото поклонение” лично поради новата му висока служба, ясно говорятъ, че Теофилактъ искалъ не само да го предизвика да спаси църковния имотъ, но и да го предразположи къмъ себе си и да го има като свой застѣпникъ и покровителъ. Съ това може да се обясни и това, гдето Теофилактъ изпратилъ „малко риба” като армаганъ съ „благословение отъ нашата Владичица и Богородица майка” на Константина Дука и молбата му да я „приеме съ приятностъ”. [65] Дали Константинъ Дука е направилъ нѣщо въ полза на архиепископа, не се знае; но Теофилактъ не пропусналъ да се обърне и къмъ други лица съ целъ, да отклони заплашващата го беда. Така въ писмото си до главния лѣкаръ на Алексия I, Николая Калликли, пише така: „Въ село Църкви имаме кжщурка, въ която слизаме и складираме каквото ни е нужно. Нѣкои отъ хората на пансевича, нашия господаръ (т. е. управителя на България), се закарвали да я взематъ и напълнятъ. Спри ми това, защото би било тежко, други да почиватъ въ нашия домъ, а ние да обикаляме чужди врати. Село Църкви, ако не се остави спокойно, да знаешъ, че ще бжде изпразнено (т. е. населението ще се разбѣга). Моля те спри това изпразване. По какъвъ начинъ? Като не казвашъ за сега нищо, нито малко, нито много, за селото. Обаче, ако нашитъ, които живѣятъ тамъ, ти се представятъ и кажатъ, че скоро ще ги безпокоятъ или ги вече безпокоятъ, тогава молимъ те да не пожалишъ нито дума, нито действия въ наша полза”. [66] Но, както изглежда, Никола Калликли не можилъ нищо да стори въ негова полза, защото отъ писмото на Теофилакта до Григория Каматиръ протасикритъ, началника на императорската канцелария, се види, че, когато Каматиръ повдигналъ въпроса за селото Църкви, той ималъ нѣкакви неприятности и поради това поискалъ да отнесе въпроса до императора. Затова архиепископътъ пише: „Ако стане нужда да се отнесе до царя стореното за

селото, ние по-скоро бихме се съгласили да спрете слънцето, отколкото да направите вие това, което ние развалихме, освенъ ако мислишъ, че спънка, за да се отнесе въпросътъ до императора, е това, гдето е поискано да се протоколира дѣлото, защото много настоятелно ние поискахме това. Но, ако стане това, съ голѣмо удоволствие ще приемемъ протоколирането. Така че отдавашъ ли на мене причината на смущенията, които те споветѣха, както казватъ, защото сме сгрѣшили въ това, което трѣбваше да се направи, или не ме смѣташъ за виновенъ, ти опаши на бедрото си своя мечъ, силний, и противостои на ония, които ме гонятъ, и Богъ ще те препаши съ сила въ всѣко време и при всѣки случай на живота.” [67]

Следъ ходатайството на Григория Каматиръ, който ималъ голѣмо влияние предъ императора, дѣлото по въпроса за сжщото село взело по-благоприятна за Теофилакта посока. Обаче и враговетъ му не останали съ скръстени рѣще и усилили клеветитъ си. За да може още по-добре да защити дѣлото по село Църкви, Теофилактъ решилъ да се обърне и къмъ великия domestikъ Адриана (писмо 30-то по Меурсия), „като използвалъ едно подканване на последния, — да се залови да напише тълкувания къмъ пророческитъ книги на Вехтия Заветъ. Въ отговора си на това писмено подканване, Теофилактъ пита: „Но кой ще раздуха и разгони облака на бедитъ, който твърде много е сгъстенъ отъ изпаренията на клеветитъ предъ нашето слънце? Кое то и да е това слънце, то е хубаво като младоженецъ и величаво като гигантъ и всичко побеждава и оживотворява съ горещината и топлината си. То трѣбваше тъй да премахне тия изпарения, щото да не се вижда дори, че ги е имало. Обаче то така ги съгъстява, че се съставятъ облаци справедливо, споредъ едни, а споредъ както казватъ повечето, несправедливо. Не бѣ настанала ведрината отъ предишнитъ облаци, и ето духнаха източень и юженъ вѣтеръ и бурень зефиръ и се спустина отъ небето нощъ. А онова, което ме прави да чувствувамъ по-силно и по-болезнено трънето на унинието, то е, че нощта ми дотѣгаше отгоре, отгдето очаквахъ свѣтлина”. Изречениетъ така иносказателно мисли Теофилактъ по-сетне ги обяснява тъй: „несправедливитъ свидетели, които доскоро бѣха се повдигнали противъ мене, а всесилниятъ нашъ царъ и предрагъ вашъ братъ, като ги уловилъ въ лъжа, бѣше ги накаралъ да се изоставятъ отъ своитъ замисли, така че неправдата бѣше изобличила сама себе си въ лъжа, тия сжщитъ сега, пакъ като му се представили и повторили сжщитъ клевети, толкова много успѣли да взематъ връхъ, за да го убедятъ да захвърли въ бездната ония бѣли гласове (φίφους), които бѣше ни харизалъ за нашитъ права, и вмѣсто тѣхъ да даде черни и пълни съ голѣма скръбъ, че оная истинска царска присѣда се окажа Пенелопино платно, изтъкано презъ деня на истината и разнищено презъ нощта на лъжата”. При това ново попадане на императора подъ влиянието на клеветитъ на противниците и отмѣтане да го защити, Теофилактъ поискалъ да покаже законнитъ си права върху селото. „А най-тежкото е това, продължава архиепископътъ, че насъ ни осжждатъ задочно, -защото, както се научихъ, изпратениятъ намъ описвачъ (ἀναγραφεύς) опредѣлилъ да се отнеме селото на Охридската църква [68] — село, което било отстъпено отъ държавата срещу планинскитъ мѣста на църквата, която ги владѣе, и за което били издадени размѣнни книжа, а тая (църквата) го взела заради паришката служба (работа). Нѣщо по-важно: биде издаденъ и хрисовулъ, който потвърждаваше размѣната; и царското сждебно решение биде заплашено, когато кекропитъ се подиграха съ Х рак “ [69]. Отъ тия думи става ясно, че архиепископътъ получилъ с. Църкви въ Вардарската областъ [70] отъ държавата чрезъ размѣнни книжа въ замѣна на нѣкакви планински мѣста (вѣроятно пасища),

които владѣла Охридската църква, за да се сдобие съ парици — работни ръце; за по-голяма сигурност на тая спогодба бил издаден и хрисовулъ, който потвърждавал размѣната, а „царското съдебно решение“, т. е. същият акт царски губил значението си, когато бирниците се подиграли съ самия архиепископъ, следователно, последният на законни основания владѣл селото, но все пакъ финансовиятъ чиновникъ опредѣлил то да се отнеме отъ църквата.

”При тия обстоятелства какъ мислишъ, че мога да съмъ разположенъ? пита Теофилактъ великия доместикъ. Какъ да не ме боли утробата, както казва божествениятъ Иеремия (4, (19))? Какъ да не се смущаватъ всичкитъ ми чувства, като отвѣкжде съмъ разтревоженъ и, тъй да кажа, полудѣлъ? Доскорошнитъ клевети, ако и да не бѣха хванали корень, но само за това, не се посѣха на добра земя — въ царския слухъ, като конионъ (κόνιον), или аконитъ (άκόνιτον) или друго отровно растение, така ме сломиха отъ мъки, че ме направиха да се прекамбуря, да гледамъ надолу, да не мога да се издигамъ нагоре споредъ чина си и да търпя, кога ме роби биятъ... Кой, мислишъ, нѣма да се осмѣли дори и рѣка да дигне противъ насъ, като вижда моитъ обвинители да се разхождатъ като полубогове, яхнали, както казватъ, на мулета, да разправятъ въ пьянски пиршества, какъ скроили това и онова противъ архиерея, и го казали на благочестивейшитъ царе, какъ отбѣгнали съда, и сетне на всичко това отгоре да се смѣятъ съ високъ гласъ? ... Но сега много ще ме търпятъ, кога азъ изобличавамъ, кога гълча или умолявамъ нѣкого отъ народа и отъ църковния клиръ, като видятъ, че страдамъ тъй зле за предишнитъ изобличения, за които виновнитъ, озвѣрени, ме обиколиха съ думи на омраза и се борятъ противъ мене даромъ (Псл. 108, (3)). И надъ всичко това тѣ не само сж останали ненаказани, но, напротивъ, били сж похвалявани за злостата си, като за победенъ трофей, и нийде нѣма страхъ” По-нататкъ, като разказва, че Хераклъ можалъ да убие Лернейската хидра само следъ изгаряне мѣстото на отсѣчената глава при помощта на Йолая, вади следното заключение: „Злината, т. е. хидрата, не бива да се рѣже, и наказва повърхностно. Защото така наказванитъ бихме направили зли, като мислятъ, че се подиграли съ правосъдието, и затова занапредъ биха проявили злината си открито и безъ страхъ, защото смѣлостта на злитъ хора става по-голяма, когато бждатъ наказани меко, ако и да сж се надѣвали да намѣрятъ по-строга наказание. И тъй, не трѣбва да се отсичатъ само издѣнкитъ на злината, но да се пресушаватъ самитъ източници на кръвта, отъ която изникватъ и се хранятъ звѣрскитъ глави”. Отъ всички тия разсѣждения на Теофилакта се ясно види, че той искалъ заслуженото наказание на своитъ противници за всички лъжливи клевети, защото иначе той нѣма да се избави отъ клеветницитъ си. Затова той пише: „понеже ние възложихме съдбинитъ си на Бога и на царстващия отъ него и чрезъ него и на добрината на ваше величество, затова се надѣваме, че упованието ми нѣма да бжде посрамено, нито ще пропадне до край търпението на сиромаситъ, нито злостата ще превъзмогне надъ мъдростта, ако трѣбва да се дава вѣра на това, което би подсказала мъдростта”. Въ заключение Теофилактъ увѣрява, че, следъ като му олекне и се събере съ сили, ще се залови за работа, т. е. да напише тълкувания на пророцитъ, като ще му изпрати една частъ като мостра и, само ако я одобри, ще продължи работата си.

Най-сетне с. Църкви било отнето, както се види отъ писмото до Григория Каматиръ [71], писано презъ 1108 год., т. е. кога главниятъ бирникъ въ България Иаситъ билъ отстраненъ и Теофилактъ поискалъ чрезъ Каматира да си върне селото. Като изтъква, че Богъ въ своята благостъ не

допустналъ да бжде изкусенъ повече отъ това, което можелъ да носи, и като пресмѣтналъ десетовълнението (не би казалъ тривълнение) на изкушенията му, той изгубвалъ надежда, че ще може да изплува и да се избави отъ тѣхъ. „Обаче, пише по-нататъкъ архиепископътъ, като обърна погледъ къмъ корѣмчията, който всемѣдро управлява коритото ми, побеждавамъ и отчаяние, и буря. Ето на, като взема предъ видъ това, което ми се случва съ селото Църкви, кои последователни, една следъ друга, вълни не надминава то? Не бѣхме още избѣгнали предишната скала (разбирамъ евнуха, а ти самъ отъ това, което си научилъ отъ поезията, би казалъ Скила и Харибда), и противъ мене духна по-прѣсенъ и буренъ вѣтъръ, така наречениятъ отъ моя поетъ Лука Евроклидонъ (Дѣян. 27, (15)). Но азъ имамъ, кой да каже на морето: „млъкни“, „престани“ (Мар. 4, (39)). Нему се покоряватъ и вѣтроветъ. Той ходи пеша по водитъ и заповѣдва, и позволява и на други да правятъ същото (Мат. 14, (29)). Така, като ми даде като рѣка тебе, който си за всичко годенъ и не се боишъ отъ нищо противно и опасно, той не само нѣма да остави да се преобърне или да потъне коритото ми, но, о чудо! нито да се покрие отъ вълнитъ. Защото немалка, наистина, скръбъ ни обзе, когато се научихме, че селото е измѣрено. Защото всѣкога църквата първа вкусува отъ отровата, и сждѣтъ, споредъ писанието, захваща отъ дома Господенъ“. Макаръ и да е мжно да се отгатне, кого Теофилакътъ разбира тукъ подъ „евнухъ“, все пакъ тая дума ни подсѣща, че подъ „скала“ трѣбва да разбираме човѣкъ—личностъ и при това предишенъ, когото сега вече нѣмало, а това, споредъ насъ, не е никой другъ освенъ Иаситъ, о когото се разбивали, като о скала, всички начинания Теофилактови и който главно се домогвалъ, както видѣхме, да отнеме у архиепископа селото Църкви, и затова последниятъ пише, че тогава „не малка скръбъ го обзела, когато се научилъ, че селото е измѣрено“, т. е. върху него било турено рѣка, или то било отнето, защото „всѣкога църквата първа откусва отъ отровата“. Но току що се отървалъ отъ тоя си противникъ, и новъ, макаръ „по-прѣсенъ, но буренъ вѣтъръ духналъ“, т. е. съ назначението на Константина Комнинъ за управител на България, който не билъ тѣй задушливъ вѣтъръ, както предшественикътъ му, но все пакъ билъ направенъ опитъ да му отнематъ и село Могила. [72] Но Христосъ, който укротява бури и спира вѣтрове, чрезъ Григория Каматиръ „не само нѣма да остави да се преобърне или да потъне коритото му“, т. е. селото да се отнеме, „но нито ще бжде покрито отъ вълнитъ“, т. е. селото ще бжде повърнато. Но, понеже му казвали, когато се оплаквалъ, че работата напълно зависѣла отъ него (Каматира), то и скръбъта му отслабвала и му ставало приятно, защото той билъ убеденъ, че неговата просба ще бжде изпълнена. „И какъ нѣма да се утешавамъ, като работата зависи отъ твоята къмъ насъ добрина, поради която прекарахме предишнитъ беди?“ т.е. както Каматиръ му помогналъ да се отърве отъ предишнитъ беди, т. е. въ борбата му съ бирницитъ, така и сега той ще му помогне да си върне отнетитъ му имоти съ ходатайствата си предъ императора.

Всички тия оплаквания, желаня и надежди на архиепископа нищо не помогнали, напротивъ, положението му се още повече влошило, защото въ самата България нѣмало кой да защити, понеже българскиятъ управителъ, Иванъ Таронитъ, държалъ съ неговитъ противници и, може би, ги е насърдавалъ въ действията имъ противъ Теофилакта. И наистина; представителитъ на фискалната властъ не се ограничили само съ описване и отнемане на църковнитъ земи и имоти. За да съкрушатъ окончателно Теофилакта за неговитъ оплаквания и противодействия чрезъ ходатайствата на влиятелни личности и главно за неговитъ изобличения или, както самъ той се

изразява, защото „тѣ не можаха да търпятъ острието на езика ми, съ което изрѣзвахъ нервитѣ на несправедливостѣта имъ”, тѣ повдигнали борба лично противъ него. На чело на враговетѣ му застаналъ главниятъ бирникъ (πράκτωρ) въ България, нѣкой-си Иаситѣ, [73] който, споредъ думитѣ на архиепископа, „билъ неизлѣчимъ по своята ненаситностъ и не знаелъ да почита нито Бога, нито човѣци и цѣлъ билъ обладанъ отъ лють бѣсъ. Нашитѣ лукави съседи той употреби, би рекълъ нѣкой, като мрежа и неводъ, за да постигне душевното си желание, заграби всички почти части на селото, изяде ме, разпокъса ме като нѣкой безумецъ, който негодува противъ здравия разумъ”. [74] Въ писмото си до епископа на Керкира Теофилактъ пише: „Той (Иаситѣ) е толкова по-жестокъ, колкото е по-безуменъ (защото глупостѣта прави питомцитѣ си още по-сурови и по-груби въ всичко друго, но и въ завистѣта). Така, понеже ние му се възпротивихме за нашитѣ обични (ако бива да наричаме така тия, които отпосле се оказаха наши зломисленици) и му говорихме нѣколко думи за народа, когото сѣкатъ и рѣжатъ на късове, той се разгнѣви, надrobi ме, преогорчи ме, упи ме съ злъчка. Съ една дума, който или е говорилъ, или е направилъ нѣщо противъ църквата, той му е скѣпъ или почетенъ; а за когото биха му донесли, че се е срѣщалъ съ мене, или че е влѣзълъ въ църквата по случай на нѣкой праздникъ, той нѣма никаква почитъ и е по-доленъ отъ всѣки злотворецъ. Ненавижда християнитѣ, които ходятъ на църква, защото, ако всички не биха се черкували, ще се прикрива и неговата грѣшка. Той дори не прие да се поклони на Божията майка подъ предлогъ, че не искалъ да се унижи предъ насъ и да ни направи отстъпки (до такава степенъ поглупѣлъ). Но, както азъ сѣдя, тази му по-стъпка е достойна за него и за нея само той заслужава да бѣде наказанъ, защото, както се каза, съвършено е полудѣлъ и не знае да тачи нито човѣци, нито Бога, и цѣлъ побѣснѣлъ”. [75] А въ писмото си „до Хартофилакса”, до когото изпратилъ брата си посрѣдъ зима на дълъгъ пѣтъ, за да му съобщи за тежкото му положение, архиепископътъ пише: „Ние изпаднахме въ толкова голѣма по злочестини участъ, че предъ многото беди, които ни се случиха, откакъ се заселихме въ Кидарскитѣ селения (Псл. 119, (т. е. въ България), сегашнитѣ по своята лютина стоятъ толкова напредъ отъ старитѣ, колкото последнитѣ надминаватъ всичко, което весели душата. Сега повече отъ всѣки другъ пѣтъ на дѣло разбрахъ, че отстъпникътъ и бунтовникътъ противъ Бога ни тласка да напустнемъ, като малодушни, притѣсняваното село Църкви, за да обърне всичко съ главата надолу и да си играе съ всичко божествено и небесно”. [76] Теофилактъ нарича Иасита още „извергъ”, който „по примѣра на звѣроветѣ, които, като огладнѣятъ, ставатъ по-лоши и като да полудяватъ, съвършено се е разярилъ и, желаейки да умре, явно бѣснѣе,” [77] и „джелатинъ, който прѣчи на благосъстоянието на хората и се ползува отъ злочестинитѣ имъ”. [78]

Главната целъ на Иасита и неговитѣ хора била да оклеветятъ и унижатъ архиепископа предъ императора и по тоя начинъ да го лишатъ отъ възможностъ да се оплаче предъ него противъ тѣхнитѣ несправедливости и незаконни действия въ България. Това време е било най-тежкото и мъчително за Теофилакта, защото работата дошла дотамъ, че той билъ изгоненъ отъ Охридската земя и побѣгналъ въ Пелагония, гдето самъ той тежко заболѣлъ, [79] но Иаситѣ изисквалъ той да не стѣпва и въ тая земя, т. е. не искалъ да го пустне да отиде тамъ, затова Теофилактъ пише на императорския лѣкаръ, Никола Калликли, и го моли да спре скитането му. [80] Ние бихме очаквали, че Теофилактъ ще се обърне да търси защита въ тоя моментъ къмъ императорския намѣстникъ-управителъ, като къмъ най-силно и авторитетно лице, но това той не можалъ да

направи, защото тогавашният управител на България, Иванъ Таронитъ, билъ настроенъ враждебно къмъ архиепископа и поради това давалъ вѣра на клеветитѣ отъ страна на неговитѣ противници — Иасита и неговитѣ хора, както това най-ясно се види отъ адресираното до Ивана Таронитъ писмо, [81] следов. той е държалъ тѣхната страна, именно, тѣ обвинявали архиепископа че по незачитане той не отговорилъ на нѣкакво дуково писмо, когато никакво писмо той (архиепископътъ), както самъ твърди, не билъ получавалъ отъ Таронита. Освенъ това последниятъ се намѣсвалъ въ работитѣ на архиепископа, като искалъ, щото Теофилактъ да назначи неговъ кандидатъ на епископска катедра. Като отказвалъ да изпълни искането му, архиепископътъ пише: „Ако обаче той (кандидатътъ) не е познатъ нито на нашата църква, нито е чютовенъ между ония, които сж известни въ Цариградъ по своята наука или по своя животъ, то нито ти искай току тѣй и напразно да се противопоставишъ на Бога, нито намъ предписвай да направимъ това, защото ни е заповѣдано да се повинуваме повече на Бога, отколкото на човѣци“. А въ края на писмото архиепископътъ обвинява Ивана Таронитъ, загдето не си сдържалъ думата. „Живѣещитѣ въ градчето (οἱ ἐν τῷ πολυχνίῳ) свещеници, пише той, не сж получили никакво облекчение и спокойствие, ако и да си ни писалъ ти, моятъ господарь, че съ уважаемо писмо до своя представителъ (въ Охридъ) си облекчилъ положението имъ. Защото и стража да пазятъ ги влачатъ, и хлѣбъ да мѣсятъ ги каратъ, и това става, ако и да е заповѣдано съ хрисовулъ да ги държатъ по-високо отъ такива мърсотии, и да не служатъ за умѣсване хлѣбъ. И тѣй, каквото справедливо искане имахъ и имамъ, азъ го представихъ на господаря си. Ако нѣкои спѣватъ твоята благость, знай, че тѣ сж врагове на доброто и прѣчатъ на твоята чиста душа да отдава Божието на Бога, когото имай за съюзникъ въ всичко, и не оставяй посветенитѣ нему да ги смѣсватъ съ тѣлпата, и дано, бидейки въ миръ съ Него, да бждешъ запазванъ въ мирно и военно време“.

Още по-ясно е изразена тая взаимна враждебностъ между Теофилакта и Ивана Таронитъ въ друго едно писмо [82], което, ако и да не носи личенъ надписъ, и по духъ, и по нѣкои изрази показва, че то е било адресирано до Ивана Таронитъ [83]. Въ началото на това си писмо Теофилактъ благодари оногова, който го наклеветилъ, защото станалъ причина, за да получи писмо отъ адресата — Таронита, но той още повече се зарадвалъ, защото получилъ и дозволение да отговори на писмото му, въ което архиепископътъ се укорявалъ, какво той билъ спѣнка за ония, които завеждали държавнитѣ данъци (τοῖς τὰ τοῦ δημοσίου χειρίζουσιν), т. е. че той се противопоставялъ на действията на финансовитѣ чиновници. Теофилактъ счелъ тоя укоръ като клевета, и то като частъ отъ миналата буря, въ време на която го нападнали потоци отъ клевети. „Но Господь е съ насъ, пише той, и неудържимата вода нѣма да ни потопа, но душата ми ще премине потока, безъ да се повреди; напротивъ, съ тая вода ще се умиемъ и оперемъ и ще излѣземъ чисти отъ това, съ което се надѣваха, че ще останемъ опетнени“.

Но съ това само не се свършвали, споредъ Теофилакта, клеветитѣ. Нѣкой неговъ събратъ (вѣроятно, нѣкой враждебно настроенъ къмъ него епископъ, какъвто е билъ, както ще видимъ, срѣдешкиятъ) го наклеветилъ или щѣлъ да го наклевети въ това, какво той (архиепископътъ) претендиралъ, че ималъ нѣкакви права върху Охридското езеро, че билъ „великъ и силенъ“ и че „всичко се вършило по неговата дума“, когато всички го хулѣли и презирали, затова той „оглушалъ“, т. е. не искалъ вече да слуша това, което се приказвало противъ него, „смирилъ се и

млъкналъ”, т. е. престаналъ да се защитава противъ защитниците си, „като да е станалъ човѣкъ, лишенъ отъ всѣко добро и предоставилъ гърба си за биене и ланитите си —за плесници”. „Никой не може, продължава архиепископътъ, да запуши уста по природа клеветнишки. Би приличало на твоето високо положение да стоишъ по-високо, за да не приемашъ грачанията на гаргите и шептенията на косоветъ, но да притежавашъ свойството на Бога, да казвашъ и вършишъ всичко, следъ като го обеждишъ и разследвашъ добре. Защото и Той (Богъ), ако и да знае всичко, преди то да стане, казалъ: ще слѣза и ще видя (Битие, 18, (20-21)). Дано Той да ти помогне да бждешъ подобенъ Нему, колкото това е възможно, и да те пази по-горе отъ всѣка злоба и беда”. И тъй, и тукъ се проявява у автора на дветъ писма сжщото неразположение и дори неприязненост къмъ Ивана Таронитъ, загдето последниятъ държалъ страната на неговите противници и билъ готовъ да действа въ тяхна полза. Затова Теофилакътъ, като му привежда мѣста отъ Омира (Илиада) и Библията, прикрито искалъ да му напомни, че божеството жестоко наказва ония, които искатъ да се покажатъ по-силни отъ него, и при това безъ да прави разлика между виновенъ и невиненъ, особено пъкъ „когато олучи държавни служители, които не сж просвѣтени отъ духа и разсѣдка”.

Най-добре Теофилакътъ рисува своето положение презъ това време въ писмото си до игумена на Анапѣлския мѣнастирь, Симеона. „За нашето положение толкова само мога да кажа, че, ако Господъ не би билъ съ насъ, живи биха ни погълнали (Псл. 123, (1)) грѣшните, които градятъ върху гърба ни издѣлия на зълъ градежъ (Псл. 128, (3)) и не знаятъ сѣдъ и милость, както казва Соломонъ (Прит. 1, (3)). Дано съ вашите молитви да не ни се отнеме противникътъ на грѣшните, Господи, но да бжде съ насъ, догдето се свършатъ дѣлата на лукавия вѣкъ, споредъ даденото велико обещание, и дано да не задрѣме, нито да заспи израилевиятъ светия, който пази всичко наше (Псл. 123, 120, (4)). Защото, ако той не пази, напразно ще бдимъ ние (Пс. 120, (1-2)), защото дните сж лукави (Ефес. 5, (17)), и всѣки братъ ще ритне своя близъкъ, домашните сж врагове, бирниците всѣкога ни обиратъ, началниците, наистина, се покриха съ унижение [84], изчезна благочестивъ отъ земята, всички станаха кождери, всѣки гради своя Сионъ отъ грабежи и неправди и отъ всѣка пиявица вмѣсто три се показаха десетъ хиляди дѣщери, толкова многочедна е станала тя сега, заченва всѣкога болезни противъ насъ и произвежда беззакония, затова станахъ като терпентинъ, който е изгубилъ листата си, и като градина, лишена отъ вода. Книги похващамъ, наистина, но само презъ годината, а се занимавамъ съ грижите, които ми задаватъ несправедливи хора, за да бихъ могълъ да ги смекча съ разни щедри подарѣци. Защото, ако и да сж далеко, страхътъ отъ тяхъ царува, както казватъ, наравно съ она отъ Бога. И тъй, ние имаме нужда отъ вашите молитви, защото отколе знаете нашата немощ”. [85]

Тая враждебностъ, която Теофилакътъ срѣщалъ отъ страна на управителя на България — Ивана Таронитъ, го е накарала да търси защита и покровителство у други високопоставени и влиятелни личности. Къмъ това време се отнасятъ знаменитите му писма до тогавашния патриархъ Николая II, [86] до великия domestikъ Андриана, брата на Алексия I, [87] и до кесаря Никифора Вриения, зетя на императора [88]. Въ тия писма Теофилакътъ реагира противъ своите противници, и затова излага съ голѣми подробности всички техни несправедливости и беззакония, които тѣ вършили въ България. Общо отношенията на бирниците начело съ Иасита къмъ църквата и селяните Теофилакътъ описва въ писмото си до патриарха така: „Не е да не знае той (патриархътъ) (уви! какъ

да ги нарека) бодилитъ на сега свещеноначалствуващитъ и трънитъ, на които, натъкнати, ние станахме за окайване въ сегашно време, когато до небесата е опрѣло глава самохвалството на грѣшниците, които убиватъ сираче и вдовица и умъртвяватъ всѣки мѣстенъ жителъ и пришелецъ, а да помогне или да избави нѣма кой, но всичко се граби и завлича, защото нѣма кой да избави и спаси, и ругателитъ господствуватъ надъ насъ, а бирниците (οἱ πράκτορες) ни жънатъ, каквото е останало отъ остъръ сѣрпъ (Иса 3, (4), (11)). Всички, поставени надъ насъ, сж млади по възраст и по умъ, но и по неправда всѣкога по-млади, никога не остаряватъ, нито прецѣвтяватъ, но всѣки пжтъ изнамѣрватъ новъ видъ на изнудване и укрепватъ въ сѣрдцето си кривъ духъ (Псл. 50, (12)), и нито предъ съвети, нито предъ страхъ човѣшки се стжписватъ, а се вторачватъ къмъ нѣщо по-силно, съ помощта на което злобата имъ взима по-голѣми размѣри и несправедливостта имъ се подхранва и усилва. Ако нѣкой имъ припомни царя и меча, който той носи за страхъ на злосторниците (Рим. 13, (3)), тѣ се присмиватъ на това изтрито слово, и осжждатъ въ простотия оногова, който го казва, като забравятъ, че лицемѣрието отколе е направило слабо това имъ осжждане. Освенъ това, съ цель да отвлѣкатъ съвършено , придирчивостта на царя, измислюватъ свои собствени злочестини (намеква на клеветитъ на парика Лазаря [89]), за да не би той, свободенъ отъ грижи за собственитъ си работи, когато тѣ се намиратъ въ добро положение, да полюбопитствува за чуждитъ работи, и така, като го отбиватъ като нѣкоя рѣка, която ги завлича, го насочватъ надругаде. И така въздигатъ победенъ паметникъ и се хвалятъ силнитъ въ злоба (Псл. 51, 3), а мждритъ въ злоторство”. [90]

За сжщитъ действия на Иасита и неговитъ чиновници Теофилактъ въ писмото си до великия доместикъ Адриана пише: „Отъ синоветъ на непокорството (т. е. бирниците), никаквиятъ (т. е. Иаситъ), който, като първомайсторъ стои на първо мѣсто, поставилъ за основа на клеветитъ тежки и мжчно движими камъни, и, като насѣбралъ неврѣли-некипѣли противъ насъ, нахвърлилъ ги въ царскитъ уши. Върху тия камъни построиха и дигнаха нагоре сграда тия, които следъ него подкопаха охридскитъ работи дори подъ земята. Понеже азъ, краенъ и придирчивъ въ всичко, странѣхъ отъ пжтищата имъ, като отъ мърсотии, и ги изобличавахъ, тѣ не искаха да ме видятъ и затова съ умисълъ да унижатъ честта ми, като ожеднѣли, затекоха се къмъ държавнейшия нашъ царъ и възделенъ вашъ братъ и ме наковладиха, че съмъ билъ нѣкакъвъ силенъ голѣмецъ, че съмъ разполагалъ толкова и толкова богати приходи и че улицитъ ми били отрупани съ блага. Съ всичко това тѣ навѣрно кроеха да ми попрѣчатъ да се представя на императора и така, като ме лишатъ отъ стълбата, на която стоейки се борѣхъ противъ тѣхъ и осуетявахъ замислитъ имъ, като употребявахъ словото като деятелни ржце, и то по различенъ начинъ, споредъ както внушава разсждителната умѣреностъ”. [91] А на кесаря и паниперсеваста Никифора Вриенния по сжщия въпросъ архиепископътъ пише: „Така враговетъ ми отъ една страна се представиха лично на самия държавнейши нашъ царъ и му се оплакаха противъ моето нищожество, като дадоха плътъ и кръвъ на нѣща не сжществуващи и окичиха лъжата съ голѣма тържественостъ и удостовѣриха, че ние сме притежавали необорима сила, и го убедиха, че ония чутовни баснословни сжщества съ сто ржце или сто глави, на име Вриареи или Тифони въ сравнение съ насъ били нищо, съ цель да попрѣчатъ по тоя начинъ на нашето явяване предъ императора, острието на което, прониквайки въ сѣрдцата имъ, правѣше ги да се ужасяватъ и да си свиватъ ржцетъ”. [92]

Беззаконията и притѣсненията на бирниците Теофилактъ рисува въ писмото си до патриарха така: „Тѣй надхитряватъ божия дѣлъ, като казватъ и тѣ почти като фараонѣтъ: „нѣмате работа, бездѣлници сте, затова измисляте за народа празникъ и почивка“. Това е причината, гдето се налагатъ по-тежки работи и по-строги надзиратели на работата, и клирици се събличатъ и оголватъ, парицитѣ се преброяватъ и изтънко се пресмѣтватъ, и земята се измѣрва по скоковетѣ на бѣлхата, за да ни израстватъ сега действително трѣни и бодили (Бит. 3, (10)). И всичко се претѣрсва и претегля така, че тия безсмислени работи достигатъ до раздѣляне на месата отъ коститѣ (Евр. 4, (12)), и принадлежеството на Бога свойство да изпитва вѣтрешноститѣ и сърдцата (Псл. 7, (10)) си присвояватъ и бирниците (прѣкторес), за да нѣма: вседержителѣтъ нищо повече отъ свѣтодържитѣ, нито отецѣтъ на бѣдещия вѣкъ (Ис. 9, (6)) отъ князетѣ на тоя вѣкъ. Така тѣ пристѣпиха и по-нататѣкъ и, следъ като оскверниха божественитѣ вещи, съ грабежитѣ си дръзнаха да си присвоятъ и свойствата на Бога, и, споредъ великата у Иова гатанка, който между тѣхъ бѣше мравка, стана лѣвъ. При това тѣ обсебватъ и правото да не подлежатъ на отговорностъ, или, като се домогватъ предварително до него, разбѣркватъ работитѣ. Взиматъ още и други подарѣци и, като ги получатъ, ставатъ по-лакоми и всѣкога плашатъ ония, които сж дали веднажъ, да даватъ, като научени всѣкога да поднасятъ, и, ако не получатъ, свирепствуватъ. Защото тѣ изискватъ, щото епископѣтъ да не е сиромасъ, и това, което дава земята, да изниква и расте, безъ да се оре и сѣе; рѣкитѣ да му свличатъ току тѣй саморасло злато; псетата да му раждатъ коне и мулета, и всичко, което има божиятъ служителъ, да бѣде нѣщо странно и ново и, ако не бѣде таково, той не е служителъ божий, а нечистъ и скверенъ отъ насита, и охулникъ на всичко божие, и пристрастенъ къмъ своитѣ, и зестроподавателъ, и по-лошъ отъ всѣки дяволъ. Защото не се ужасяватъ отъ това, което тѣ сами, подбудени отъ бѣса на лихоимството, бѣсно вършатъ противъ християнитѣ, но злословятъ епископитѣ, за да защитятъ себе си, като че ли имъ предстои нѣкоя награда, ако опропастьятъ църковнитѣ работи и опетнятъ епископитѣ. Тѣ, може би, вършатъ това последователно, за да не оставятъ нищо незасегнато, и за да не остане пастирѣтъ неповреденъ, когато се разграбва стадото, но за да се знае, че и главата е едно съ тѣлото не само по това, гдето устѣца болката на останалитѣ членове, но и по това, че и тя остава причастница на удара, така че тя двойно да страда както отъ това, гдето по съчувствие възприема болкитѣ на другитѣ членове, тѣй и отъ това, гдето непосредно страда, затова азъ плача, казва Иеремия (Плачъ 1, (16)), затова, както и ти знаешъ, онѣмѣхъ. Защото азъ не съмъ великодушенъ, че, като отърся лесно толкова голѣми товари, леко да нося длѣжноститѣ си“. [93]

Но Иаситѣ и неговитѣ сподвижници не се ограничили само съ тия незаконни действия на бирниците. Той се опиталъ да побуни противъ архиепископа самото му паство, а главно селянитѣ на църковнитѣ земи, за да намѣри опора въ тѣхъ и чрезъ тѣхъ да действува противъ Теофилакта. Такъвъ помощникъ Иаситѣ намѣрилъ въ лицето на нѣкого-си Лазаря, „църковенъ парикъ, който, увлѣченъ отъ свободолюбиви мисли, копнѣлъ, споредъ Теофилакта, да снесе отъ себе си ярема на парикията“. За неговото издигане ето какво пише самъ архиепископѣтъ въ писмото си до великия доместикъ Адриана. „Тогова Лазаря (ти го знаешъ, кому не е известенъ той по злодействата, които ми е сторилъ, като оня, вселукавиятъ, който отъ желание да стане отъ неизвестенъ чутовенъ, опожарилъ храма на Артемида Ефеска), прочее, като употребиха за орѣдие, тѣ извършиха всичко, което желяеха. Той, който е лика-прилика по всичко на оса безъ

жило, съ едно нѣщо само се занимава — да помага на бирниците, да се върти около тѣхъ за прехранка, да очаква да го снабдятъ съ дрехи по-чисти и по-пристойни отъ ония, които заслужава да носи поради занаята си, и да го приветствуватъ, — тоя човѣкъ, казвамъ, едно нѣщо има за храна и наслада — да ме хули и, като разбралъ, че азъ всичко мога да понеса, но не и да се хули името ми, той забива острия си мечъ, езика си, въ най-слабото ми мѣсто”. [94] Иаситъ и неговитѣ хора го подучвали, какво и какъ да говори противъ архиепископа, и то не само въ Охридъ, но и другитѣ области на България, като търсѣлъ навсѣкжде недоволни отъ Теофилакта лица, за да може по тоя начинъ да възбуди общи оплаквания противъ архиепископа. Следъ като успѣлъ въ това си дѣло, Лазаръ при съдействието на своя покровителъ сполучилъ да отиде въ Цариградъ, за да се оплаче предъ императора и да изсипе цѣлъ купъ клевети противъ архиепископа. „И тъй, този Лазаръ, пише Теофилактъ, като видѣлъ веднажъ, че измислицитѣ му успѣватъ, а дѣлото на истината остава на сухо, не престава даупотрѣблява природата си противъ насъ, защото българската природа храни всѣкаква злина. Той, ако и да му стигаше да вземе като съратници въ борбата противъ насъ само охридчани, обикаля и други страни въ България и твърде прилежно търси, има ли нѣкой осѣденъ отъ насъ като еретикъ, или като многоженецъ, или като встѣпитель въ престѣпенъ бракъ и затова подложенъ на църковно наказание, и, като намѣрилъ и въ столицата други, които били готови да се оплачатъ на императора по други причини, та и тѣхъ убедилъ да злословятъ името ми, защото знае, че само да се вика противъ архиепископа и да се проси царска помощъ това сж удари по главата ми, и съ тѣхъ се опетнява славата ми, или, за да употребя думата на св. Духъ, въ гробъ се вселява”. Но най-главното обвинение, което Лазаръ хвърлилъ предъ императора върху архиепископа, било това, че последниятъ го опожарилъ. „Наскоро той увѣрилъ императора, че съмъ го подпалилъ, при всичко че никой не го е подпалилъ, нито има той какво да изгуби, защото нищо не работи, а си хаби времето въ праздни работи и се занимава съ изкуството да се потрива около бирниците и по примѣра на домашнитѣ и едномахленски псета за едно само гледа, какво ще му бжде подхвърлено, та затова най-напредъ лае противъ тѣхъ, а сетне се кеври около тѣхъ съ лаене, но все пакъ остава по-голъ отъ голъ ракъ. Но и да е подпаленъ, това има толкова общо съ мене, колкото събитията въ Ливия съ живѣещитѣ въ градъ Ниса индийци. Когато той казвалъ, че е пострадалъ отъ оная неистинска страшна злочестина, азъ отсѣтствувахъ отъ Охридъ и по единъ особитъ начинъ пребждвахъ въ Пелагония, гдето тежко боледувахъ”.. „Но той така представилъ и оформилъ неоснователното си обвинение, като се заливалъ съ сълзи, блѣскалъ главата си о земята и се вайкалъ съ олелии и други обикновени на българитѣ способности, и се оплаквалъ, че изпатилъ всички тия злини, защото защищавалъ хазната и повдигналъ война противъ тиранията на архиепископа, за да завладѣе съвършено съчувствието на царя”. [95] „Той увѣрилъ още съ клетва, пише Теофилактъ, че ми се търкаляло по улицитѣ сирене, а въ горитѣ ми течело млѣко, че съмъ билъ едъръ и голѣмъ богаташъ съ не знамъ колко съ просия натрупани таланти, че съмъ водѣлъ животъ сатрапски, или по-добре, че домоветѣ на мидийци и царскитѣ дворци въ Суза и Екбатана били нищожни и сжщински колиби въ сравнение съ моитѣ многоетажни жилища и съ моитѣ добре провѣтривани домове, где то лѣтувамъ и разхлаждамъ пещъта на буйната плътъ. Всичко това сж измислици на сатанински умъ и изявления на езикъ, който се е научилъ само да злослови”. Но и при все това, колкото „императорътъ, споредъ думитѣ на Теофилакта, да е билъ човѣкъ твърде внимателенъ и твърдъ и мжно да се подавалъ на лъжи, тоя прехитъръ клеветникъ го смекчилъ, и за тая цель

какви не преструвки е употребилъ, какво не се е оплакалъ, въ какво не се е клелъ, за да изтъкне палежа и да убеди императора, че претърпѣлъ такава работа отъ архиепископа като наказание, защото билъ добре разположенъ къмъ бирника, когото той скубѣлъ*.

И наистина, Алексей I Комнинъ се поддалъ на тия клевети и поржчалъ на самия бирникъ да разследва работата [96]. Иаситъ това тъкмо и чакалъ. Той най-първо направилъ обискъ на архиепископа и поискалъ отъ него подробна смѣтка за всичко. По-нататъкъ, той посегналъ върху правата на клирицитѣ, а именно освенъ поземления данѣкъ (ζευγάριον), бирникътъ имъ отнелъ и правото да не плащатъ десетѣкъ за всички животни, отъ който тѣ били освободени по царска щедростъ по-рано. Така че клирицитѣ „не само не били освободени отъ поземления данѣкъ и не се сдобили съ опредѣленото право да не плащатъ данѣкъ за добитѣка си, но записвачѣтъ или описвачѣтъ (καταγραφεύς ή ἀναγραφεύς) имъ надписалъ повече зевгарии и повече добитѣкъ и ги принудилъ не само да платятъ за това, за което били освободени отъ данѣкъ, но и да доплатятъ за повечето. Това тѣ потърпѣха най-незаконно и на основание на други статии (κεφαλαίωv). Защото клирицитѣ плащали и за мелницитѣ два пѣти повече, отколкото мирянитѣ, и за тѣй нареченитѣ по български струги (отроуγαι), а елинѣтъ би ги нарекалъ вади (διωρύχας = прокопъ, канава), които улесняватъ риболовството, клирицитѣ били подложени на много по-голѣми щети, отколкото другитѣ”. „Всичко това е скроилъ вѣрниятъ и благочестивиятъ (т. е. Иаситъ), пише Теофилактъ, за да станатъ по-голѣми изземанитѣ отъ клирицитѣ печалби въ полза на хазната и за да бѣда наклеветенъ и азъ, неблагодарниятъ и ненаситниятъ, че съмъ нанесълъ такава голѣма щета на моя благодетель и застъпникъ”, т. е. императора. Но не само църковнитѣ селяни сж страдали отъ финансовитѣ чиновници, но и самитѣ „хора на църквата”, именно „монаситѣ и ржкоположенитѣ евнуси”, защото Иаситъ поискалъ най-несправедливо данѣкъ: тѣ били обложени съ десетѣкъ за твърде малкото добитѣкъ, който имъ билъ подаренъ отъ архиепископа „за малка подкрепа”, когато „църквата по царско дарение притежавала привилегията да не плаща нищо нито за едѣръ, нито за дребенъ добитѣкъ*. Нѣкои миряне пъкъ били подложени на данѣкъ, ако и да не се ползували съ нищо държавно и, следов., нѣмало законно основание да плащатъ данѣкъ. „Това и царѣтъ дори не може да направи!” възкликва Теофилактъ. Самъ архиепископѣтъ не избѣгналъ насилията на Иасита. „За да не посрами ужъ, пише Теофилактъ, високия ми санъ, той (Иаситъ) и отъ мене самия дори е събралъ толкова много, че за отколе сринати мелници поискалъ всичко (т. е. за всички години), а за здравитѣ — двойно, отколкото отъ българитѣ. За едно блатисто мѣстенце, гдето сиромашкини ловятъ риба, той принуди да се заплатятъ тринайсетъ (обола) възъ основа на осемъ статии [97], когато отъ тамъ не взематъ риба на стойностъ не повече отъ единъ диоболъ макаръ че всѣки другъ за такива мѣста дава само единъ диоболъ”.

Но Иаситъ не се задоволилъ само съ това, че той чрезъ парика Лазара получилъ възможностъ да бунтува парицитѣ на църковнитѣ земи противъ Теофилакта; той поискалъ да проникне въ срѣдата на нисшето духовенство, да си прокара такъвъ каналъ и между българското монашество, за да може да вѣоржи и монаситѣ противъ архиепископа, които най-добре схващали опасната дейностъ на последния за българщината. Такъвъ каналъ той намѣрилъ въ лицето на единъ иеромонахъ, който, споредъ думитѣ на Теофилакта, „взель образа на блудница, снелъ отъ себе си свещеното облѣкло, станалъ отъ постникъ месоядецъ, отъ цѣломѣдѣръ сладострастенъ, или по-

добре да се каже, ако и да е посветенъ на цѣломъдріе, той и съ жена заживѣлъ и безъ срамъ се хвалилъ предъ всички съ своето разпѣтство” [98]. Но, споредъ думитѣ на архиепископа, злото не се свършило съ това. Тоя монахъ-разпопъ се отдалъ въ услуга на Иаситовитѣ хора, т. е. на фискалнитѣ чиновници, „за да взематъ несправедливи и незаконни подкупи”, за което тѣ го много почитали и комахай на глава го носѣли, а пъкъ „сиромаситѣ се сгромолясвали и гинали отъ клевети, защото нѣмало кой да ги избави и спаси”. Теофилакътъ се опиталъ да упражни върху него своята властъ, като пратилъ да го доведатъ, дори го държалъ известно време въ затворъ, но всичко това нищо не помогнало, защото нѣмало сѣдии въ Охридъ, предъ които да го изправи и да го обвини. Затова архиепископътъ се видѣлъ принуденъ да го освободи. Но Иаситовитѣ хора отново го приели и го наричали ловецъ, защото той самъ се наричалъ така поради това, че имъ доставялъ добъръ и приятенъ ловъ. Това сѣ факти, които сѣ ставали въ България и, ако архиепископътъ не успѣлъ да се противопостави на действията на тоя монахъ-разпопъ, то това е произлизло отъ туй, че последниятъ се намиралъ подъ покровителството на фискалнитѣ чиновници — негови противници; но той не е могълъ да потърси помощъ и у управителя на България, защото такъвъ въ това време билъ Иванъ Таронитъ, който държалъ страната на Иаситовитѣ хора. Но щомъ Иванъ Таронитъ напустналъ България и на негово мѣсто билъ назначенъ Константинъ Комнинъ за управител на България, Теофилакътъ веднага се обърналъ съ споменатото писмо да иска съдействието му за премахването на тоя монахъ-разпопъ, защото той е билъ едничкото лице, което можело да поправи злото, стига само да продума една дума, и „демонътъ, който мжчелъ божия народъ, ще бѣде прогоненъ”. [99]

Що се отнася до въпроса, кой е билъ тоя монахъ-разпопъ, то Ѳ. Успенски видѣлъ въ него „сѣятелъ на нѣкакво-си ново учение* и дори „попъ Василия, учителя на българскитѣ богомили”. [100] Но В. Г. Васильевски още на времето си се противопостави на това предположение като „лишено отъ каквото и да било основание”. „Монахътъ, пише той, който снелъ отъ себе си монашеското облѣкло и почналъ да живѣе съ жена, вече разбира се, е постѣпилъ така не отъ привързаностъ къмъ богомилския дуализъмъ. „Богомилската природа”, изразява се Анна Комнина, — твърде ловко умѣе да надѣне личината на добродетелта: рѣдко ще видишъ човѣкъ, който носи коса по свѣтски, да е богомилъ; напротивъ, това зло обича да се прикрива съ мантия и кукулъ (монашеска шапка). Богомилътъ има мраченъ изгледъ, нататрузва до самия си носъ покривалото на главата, ходи наведенъ и нѣщо шепне съ уста”. [101] Нима това прилича, пита В. Г. Васильевски, на безпѣтния монахъ, за когото пише Теофилакътъ? Що се отнася въ частностъ до попъ Василия, то ние знаемъ отъ разказа сѣщо на самата царкиня Анна, че тоя фанатикъ всѣкога носѣлъ монашеско облѣкло и поразявалъ съ изтощени си изгледъ”. [102] Митроп. Симеонъ, като възприема напълно опроверженията на В. Васильевски и посочва отъ своя страна на храната и образа на живота на богомилитѣ и на поведението на въпросния монахъ, не допуска, че ако, споредъ думитѣ на Ѳ. Успенски, наистина, монахътъ-разпопъ билъ проповѣдникъ на нѣкакво ново учение, за което въ писмото и намекване нѣма, то Теофилакътъ едва ли би премълчалъ това, което би му дало материалъ, за да го обвини още повече. Митр. Симеонъ дохожда до заключение, че „монахътъ свещеникъ въ това писмо нѣма нищо общо съ Василия, учителя и разпространителя на богомилството въ Цариградъ”. [103] Къмъ всичко гореизложено ние ще прибавимъ и следното. Отказването на йеромонаха отъ духовния си санъ и неговото безпѣтство за Теофилакта било,

разбира се, зло, което обаче се търпело, защото подобни случаи е имало въ миналото, но за него по-големо зло, „което гнѣвило най-много Бога, а него наскърбявало“, било това, че той (монахътъ), като отхвърлил страхъ Божий и рекълъ на Бога: „твоитѣ пѣтища не искамъ да зная“, т. е. като изгубилъ страха предъ Бога и се отказалъ да се покорява на Божия законъ, съ други думи, като станалъ безвѣрникъ, а не че сѣялъ нѣкакво ново учение, „той чезне, продължава Теофилакътъ, да стане силенъ чрезъ зло и да служи на Иаситовитѣ хора, за да взиматъ несправедливи и незаконни подкупи“. Последнитѣ думи показватъ, както се каза, че монахътъ-разпопъ се сблизилъ съ хората на бирника Иасита, т. е. фискалнитѣ чиновници, негови привѣрженици и противници на Теофилакта, за да имъ служи, като имъ давалъ „добъръ и приятенъ ловъ“, т. е. най-точни сведения за имотитѣ както на свѣтскитѣ земевладѣлци, тъй и на църквата и архиепископа, или както самъ последниятъ се изразява, „чрезъ злото да стане силенъ“. Затова Теофилакътъ призовава управителя на България, Константина Комнинъ, „да се смили най-много надъ неговата (на монаха) душа, която, преди той да повреди на другитѣ съ пакости, сама се изхажява отъ лошотия“, т. е. отъ лошитѣ му замисли, „и да нареди да се пропѣди отъ тия страни“, т. е. не само отъ Охридско, но и отъ другитѣ български области, „тая заразителна и обща болестъ“. [104]

Но най-големата вреда, която Иаситъ нанесълъ на църквата изобщо и въ частностъ на архиепископа, било това, че той подбуждалъ клирицитѣ да бѣгатъ отъ църковнитѣ земи. „Бирникътъ, пише Теофилакътъ на Никифора Вриений, направи за насъ съвсемъ безполезна недавно издадената заповѣдь на вашата добрина [105], като заплашва по всѣкакви способности селянитѣ въ нашето село (ἐπί τῷ χωρίῳ), че на всѣкого ще наложи данѣци по-тежки отъ силата му, ако тѣ пакъ избератъ за свой владѣтель архиепископията. Той извършва и друго злодеяние: да не предава на църквата излишнитѣ въ селото [106] (селяни), относно които той е длъженъ да изпълни царската заповѣдь“, т. е. за тѣхъ църквата да плаща данѣкъ, както се види отъ следнитѣ думи на архиепископа. „Когато ние поискахме, продължава той, тѣ да бѣдатъ описани (ἀναγραφῆναι) споредъ благосъстоянието на всѣкиго и следъ това да ни бѣдатъ предадени, той, ядосанъ и обиденъ отъ самото ни искане, каза: ако азъ изискамъ, щото за първия да бѣде внесено отъ църквата толкова, колкото и за седмия презъ времето на събиране на данѣцитѣ (ἐν καίρῳ συντελεῖας), то и противъ волята си ще плащате толкова. Защото кой ще се противопостави на волята ми? И кой ще ме съди, ако способния да плати толкова азъ го оценя за толкова? Досега азъ знаехъ, че премъдрата Юдитъ, обръщайки се само къмъ Бога, е пѣла: „казалъ си, и стана, намислилъ си, и се яви!“ (Юдитъ, 9, (5–6)). А сега — се прави участникъ въ това блаженство — кой? какъвъ? колко голѣмъ? колко силенъ? — Такъвъ, подъ когото ще постелятъ гнилочь. Той добавя още и това, че за подаренитѣ на църквата парици (πάροικοι), броятъ на които несправедливо е преувеличенъ, нищо друго нѣма да отстъпи на църквата, освенъ единъ само зевгарий. На другитѣ статии, заплашва самъ, ще да се противопостави — нѣщо, което заповѣдта за предаването на селото не допуска. Всичко това той прави, за да стана чрезъ това азъ, огорчениятъ, по-малко деятеленъ относно напомнимането за селото, та по тоя начинъ да го завладѣе най-милиятъ му отъ другаритѣ му Лазаръ. При предаването на земята той скѣсява мѣрката (дължината) на вжето, и въ прѣсмятането количеството на модитѣ постѣпва най-невежествено. Защото, отгдето е могълъ той да знае землемѣрие? ... А защо съмъ се заловилъ да смѣтамъ броя на пѣсѣка и дъждовнитѣ капки? На всѣки начинъ и мѣсто, и поводъ, и време и предметъ, и лице тоя най-справедливъ

човѣкъ устроява ми вреда и щета, ухитрява се да ме подложи на надсмѣшки, чрезъ които, той знае, се постигатъ най-добре неговитѣ замисли”. [107]

Но и това не стигало: Иаситѣ почналѣ да бунтува и парицитѣ, т. е. селенитѣ на църковнитѣ земи. „Върниятѣ ужъ и благочестивѣ (Иаситѣ), пише архиепископътъ въ писмото си до великия domestikъ, бунтува всички противъ насъ, като имъ обещава като награда, загдето се бунтуватъ и ме обвиняватъ, облекчение отъ наложенитѣ имъ даждия, което тѣ желаятъ като медъ” ... „Защото той и сега пакъ, като изпратилъ Лазара (разб. въ селото), съветва нѣкои жители на селото да се, бунтуватъ. Той ги научилъ, какво трѣба да говорятъ, като се мжи да осуети издадената въ полза на църквата заповѣдь за селото, а вашето застъпничество за насъ да направи празна и безполезна работа, или по-добре да кажа, той смѣта да убеди императора съ лъжитѣ, които отъ себе си говори, да отмѣни заповѣдитѣ за размѣнката и да гледа на издадения въ случая хрисовулъ като на паяджина. Заговори крои, трапове копае, съветва примка да скриятъ и казва: кой ще го види (Псл. 63, (6)), съ една дума, той се отнася къмъ насъ, като къмъ инославни. Следъ всичко това не е ли тежко, че той остава необоримъ въ злобата си и твърдѣ като алмазъ, а вашата благодетелство ще се умори да върши добро и ще се окаже, че свѣтодържителътъ има надмощие надъ вседержителя?” [108].

Следъ всичкитѣ тия обвинения по-адресъ на Иасита и оплаквания противъ неговитѣ хора Теофилактъ се обръща съ молба къмъ тримата си адресата. Така, като „изповѣдва, че толкова злини надминаватъ силитѣ му”, и „да не се мисли, че силата му е като оная на камѣкъ” и че „като окаянь човѣкъ, душата му чезне като паяджина и самъ има нужда отъ почивка”, архиепископътъ увѣрява патриарха, че чрезъ светитѣ му молитви той ще се избави отъ това, което го безпокои, или по-малко ще се тревожи, или ще добие сили, за да го носи съ търпение”. Затова го моли по-силно да се обръща съ молитвитѣ си къмъ добрия Владика, т. е. Бога-Въ писмото си до Никифора Вриенния той моли, „да му се даде възможностъ да се защити и да не се приематъ думитѣ на Иасита (или Лазара) като предсказание на прорицарище, защото, като се разпрѣснатъ сѣнкитѣ, истината ще смѣкне личината на лѣва, и ще излѣзе, че задъ сѣнкитѣ се крие безобразна маймуна”. Теофилактъ още моли,, „да се издаде заповѣдь, съ която да му се позволи да излѣзе безпрѣчно оттамъ (т. е. отъ Охридъ или изобщо отъ България), или да се освободи, за да не бѣде погълнатъ отъ униние. „Защото, пише той, силата ми не е сила отъ камѣни. Нека бѣде отнета безъ време душата отъ мене, който въ нищо не съмъ беззаконствувалъ, както азъ мисля, нито предъ Бога отъ тая страна, нито предъ царството ви изобщо” [109]. Въ заключението пъкъ на писмото си до великия domestikъ Адриана той моли „злоненавидящата му душа, възмутена отъ присторното държане на човѣка къмъ него, да напомни на светия и държавенъ императоръ за дълбокото му благоразумие, за което нито него окаяния ще осѣди туку-тъй отъ предразположение въ полза на бирника, а ще запази за него цѣло едното си ухо”, т. е. императорътъ ще изслуша неговата защита, защото християнскитѣ законъ не осѣжда човѣкъ, докато предварително не го изслуша ... „нито каквото е нередилъ съ твърда и безпрѣкословна заповѣдь ще допустне да се нарушава”, [110] т. е. да нареди, щото даденитѣ на църквата съ царска грамота права да не се отнематъ.

Колкото и да смѣтаме съгъстени боитѣ, съ които Теофилактъ ни рисува въ разгледанитѣ три писма действията на бирника Иасита и на неговитѣ сподвижници въ България, все пакъ ние не

допускаме, че архиепископът би си позволил въ писмата си до такива високопоставени лица самъ да измисля факти, които всъкога биха могли да бъдат проверени, а пък тия факти ни разкриват печалната картина на българската действителност през дадената епоха, особено тежкото положение на крепостното население както на църковните, тъй и на господарските земи. Сжщо така от тия писма се научаваме, че благодарение на ходатайствата и високопоставените лица, към които Теофилакт се обръщал, село Църкви все още оставало незавладено от бирника Иасита, а това още повече дразнило фискалните чиновници, които още повече усилвали своите клевети и действия против архиепископа. Работата достигнала дотам, че Теофилакт се видял принуден да напише до великия доместик Адриана следното отчаяно писмо. [111]

„Съ отправеното наскоро до ваше величество мое писмо, светий мой господарю, азъ нареждахъ за черните облаци, които се надигнаха около мене. И понеже ми беше тежко, съ сълзи почти бяхъ начерталъ писмото си. Но сега виждамъ, че ме брули и градушка, която ужасно изпотроши всичко наше, и нмамъ какъ да изплача достойно злочестината си. Защото се сломи дори и силата на езика ми, която, като не може да се укрие, стана като прицелна точка за нападки. Но едно нещо мога да кажа, а то е, че лъжата, е досущъ по-честита от истината, и клеветата увенчана, блестяща на багрена колесница светло тържествува надъ правдата... Защото сцената на сегашния животъ показва, че азъ съмъ играчка, о земя и слънце! на двама българи...” Кой сж били тия двама българи ? — Това сж били несъмнено ония две фатални за Теофилакта личности, които, поддържани от Иасита и фискалните чиновници, му нанесли, както видяхме, толкова обиди и оскърбления, а именно, парикът Лазаръ и иеромонахът-разпопъ. „Но ти, ученикъ, приятелъ и поборникъ на истината, помогни й, колкото можешъ, защото тя се намира въ опасност, а това ще стане, ако благоволишъ да проговоришъ въ нейна защита на ушите на императора и брата. Защото тежко, тежко е, мъртви псета да се гаврятъ съ живъ лъвъ, който, окованъ съ височайши царски окови и съ углавникъ на уста, не може да изреве и само съ това да вдъхне страхъ. Тежко е единъ Сампсонъ да бъде обръснатъ съ бръснача на клеветата и сетне да бъде предаденъ на иноплеменниците, и тѣ да му извадятъ очите, съ които виждаше всичко небесно, и да го каратъ да мели това, което храни безбожниците, и да се върти все около сжщото място, та да не може въ нищо да преуспее. Нмамъ сила да говоря повече отъ това. Толкова се смущавамъ, само като си спомня, какво става съ мене. Но, ако справедливостта на императора съ помощта на вашето силно ходатайство въ наша полза заповѣда да се ограничи това, съ което се осмѣляватъ да ни обиждатъ сега, скоро може би, ние, чиято коса е обръсната, ще можемъ да цѣвнемъ съ нова коса, ще се завземемъ и, като съборимъ дома на обидата върху иноплеменните, които се гаврятъ съ насъ, ще прекратимъ дългия и недоволенъ подвигъ, а сами ние ще можемъ да се отървемъ отъ срамъ и отъ смъртъ.”

Дали тоя отчаянъ повикъ на Теофилакта, който се отнася към времето преди 19. априлъ 1105 г., или усилените ходатайства на високопоставените и важни личности, към които той се обръщал, както видяхме, за защита и покровителство, или единътъ и другите сж оказали надлежното влияние въ Цариградъ, остава засега неизвестно; но по всичко изглежда, че въ положението на архиепископа следъ това настанало подобрение, което ще трѣба да свържемъ съ посещението на западните области на империята от императора. Както вече се спомена, Алексей I Комнинъ, за

да се пригответи да посрѣщне очакваното и готвено отъ Боемунда Тарентски нападение, като укрепи по-важните стратегически пунктове, при-стигналъ презъ септемврий 1105 год. въ Солунъ, отдето посетилъ и други градове и крепости. Това пътуване на императора се продължило година и два месеца, следователно, Алексей I се върналъ въ Цариградъ презъ ноемврий 1106 год. [112] Какви резултати е имало това пътуване по българските земи, Теофилактъ ни рисува въ писмото си до протасикрита Григория Каматиръ, който придружавалъ императора презъ това време. На оплакванията на Каматира, че му дотегнало продължителното странствуване, Теофилактъ пише: „Не бива да се оплаквашъ твърде много отъ него, защото ти знаешъ, като никой другъ, че то (странствуването) е общополезно и доказва износливостта и грижливостта на нашия царъ, който, за да плаши отблизо враговетъ, пренебрегва чудната столица и ония царски дворци и свързанитъ съ тяхъ други наслади, търпи полскитъ несгоди, излага се на студове и горещини, прекарва на открито противоречиви часове съ най-обичните си, а въ сѣщото време по царски и великолепно урежда странитъ, на които би желалъ да помогне, като става устроителъ (ἄρμοστής) на другитъ работи, а особено на църковните. Тия и безъ брой други ползи извличатъ и села, и градове отъ вашето дълго пътуване; така че, ако ти би билъ не мърморко, а човѣколюбивъ и братолюбивъ, не само не би ти дотегнало странствуването, но и би пожелалъ то да се продължи повече, за да бждемъ облагодетелствувани повече и въ много повече нѣща. [113] Въ какво сж се изразили конкретно тия разпоредби на Алексия I въ споходенитъ отъ него западни покрайнини и кои сж били тия “страни”, Теофилактъ нищо не съобщава. Анна, която дава сведения за това пътуване, [114] сжщо много данни не ни дава, защото тя пише само за военните разпоредби и отбелязва само нѣкои отъ споходенитъ градове, като Струмица, отгдето той тогава посетилъ и мѣнастиря Богородица Елеуса при с. Велюша или Велюса, [115] Слупимъ (или Σλόπιτος, неизвестенъ), Валовище (Демиръ-Хисаръ), а така сжщо говори и за назначението на Алексия Комнинъ, втория синъ на севастократоръ Исаака, за драчки управителъ, [116] а отъ разгледаното писмо (71-о) се научаваме, че сжщо тогава билъ назначенъ за управителъ на Вардарската областъ Константинъ Дука, сина на протостратора Михаила Дука. [117] Къмъ това време ще да е станала промѣна и въ управлението на България. Теофилактъ не ще да се е забавилъ да използва близостта на императора, за да го убеди чрезъ своитъ приятели, каквито сж били Григорий Каматиръ, който опредѣлялъ и представялъ за назначение висшите чиновници и областните управители, и царския лѣкаръ Никита, най-близка до императора личностъ, [118] да го избавятъ отъ неговитъ противници чрезъ отстранението на Ивана Таронитъ отъ длъжността управителъ на България, у когото както Иаситъ, той и неговитъ сподвижници, както видѣхме, намирали опора и поддържка въ действията си противъ архиепископа; но дали двамата едновременно били уволнени отъ длъжностъ, не се знае; едно е само положително известно, че съ назначението на новия управителъ на България, веррейския дука Константина Комнинъ, което е станало, ако не още въ 1105 год., то сигурно презъ първата половина на 1106 год., борбата на Теофилакта съ фискалните чиновници значително отслабнала, може би, затуй, защото последнитъ не намѣрили сжщата поддържка у новия управителъ, или защото тѣхниятъ водачъ Иаситъ билъ отстраненъ отъ България, а заедно съ него и неговиятъ приятелъ и Теофилактовиятъ противникъ — парикътъ Лазаръ изгубилъ значение и изчезналъ отъ сцената.

Но Теофилактъ не ще да се задоволил само съ уволнението на намѣстника-управителъ Ивана Таронитъ и главния бирникъ Иасита. Писмото си до пелагонийския епископъ [119] той почва така: „Научихъ се, че на нашитъ работи е даденъ сега единъ тласкъ, защото досегашниятъ стратегъ билъ смѣненъ господинъ Евмалъ билъ изпратенъ да разследва дѣлата му, а благородниятъ по душа и бащинска слава Михаилъ, синътъ на господина Полиевкта, станалъ стратегъ“. Но кого трѣбва да разбираме подъ тоя „досегашенъ стратегъ“, за уволнението на когото Теофилактъ бързалъ да съобщи на пелагонийския епископъ, а сжщо така и за опредѣлението на неговъ анкетьоръ и дори за назначението на неговъ замѣстникъ? Споредъ насъ, това не е могълъ да бжде никой другъ, освенъ управителътъ на България, скопскиятъ дука Иванъ Таронитъ, и то възъ основа на следнитъ съображения. Както уволнението на „стратега“, тъй и назначението на другитъ две личности Теофилактъ свързва отъ една страна съ това, че „билъ даденъ на неговитъ работи единъ тласкъ“, т. е. неговитъ работи тръгнали напредъ споредъ желанието му, а подъ тия „негови работи“ се разбира борбата му съ фискалнитъ власти начело съ Иасита и неговитъ хора и съ тѣхния покровителъ и помощникъ Ивана Таронитъ; отъ друга пкъ страна, Теофилактъ въ писмото за сжщитъ две личности, пише: „Понеже, прочее, стана така, и тѣ сж мои сждии“, т. е. понеже уволнението на „стратега“ станало и билъ назначенъ анкетьоръ или анкетьори на дѣлата му, които ставали и негови (на Теофилакта) сждии, следов. анкетьоритъ, разследвайки дѣлата на „стратега“, ще се обърнатъ за разяснение и къмъ архиепископа, оттука самиятъ „стратегъ“ се намиралъ въ известни неприязнени отношения къмъ Теофилакта, а въ такива отношения последниятъ, както видѣхме, се намиралъ само съ Ивана Таронитъ. Най-сетне такава голѣма заинтересованостъ на Теофилакта къмъ уволнения „стратегъ“ ясно показва, че той не е нѣкой мѣстенъ стратегъ, и неговото уволнение се намира въ известна връзка съ личността на архиепископа, а това право сочи на Ивана Таронитъ, съ когото Теофилактъ се намиралъ въ враждебни отношения. Теофилактъ употребилъ въ случая само думата „стратегъ“, а не истинската му титла и име или отъ предпазливостъ, или по-скоро отъ презрение, защото той не искалъ да постави името и титлата на тоя омразенъ за него човѣкъ, както изобщо въ писмата си той избѣгва да назовава своитъ противници съ имената имъ. Приведенитъ тукъ две данни отъ разгледваното писмо ни даватъ достатъчно основание да приемемъ, че споменатитъ две личности: господинъ Евмалъ, който билъ изпратенъ отъ Цариградъ, гдето е заемалъ нѣкоя важна длъжностъ, и новиятъ скопски стратегъ, [120] т. е. командувачиятъ мѣстнитъ войски, благородниятъ по душа и бащинска слава Михаилъ, синъ на Полиевкта, заедно съ пелагонийския епископъ сж образували специална комисиия подъ председателството на епископа, защото Теофилактъ пише на последния „да ги ржководи колкото е възможно, а най-много Димитра“, т. е. брата му, който, като най-близко и най-довѣрено лице на архиепископа, е представялъ последния, защото „ималъ и повече врагове, понеже държалъ срѣденъ пжтъ и не можелъ да угоди на всички“... „И тъй, помогни имъ, ако срещнатъ нѣщо противно“, т. е. въ полза на уволнения. Въ писмото се споменува „великолепния господинъ Евматий“, който е представенъ като твърде близъкъ човѣкъ на пелагонийския епископъ, [121] защото „което принадлежи на Евматия, пише архиепископътъ, е твое и твоето — негово, ако любовта е въ сила“; макаръ въ писмото и да не се казва, но той ще да е влизалъ въ комисията, защото веднага следъ горнитъ думи, Теофилактъ продължава: „Следователитъ нека бждатъ ржководени отъ тебе въ всичко, защото знаешъ прилива, или да се изразя по-добре споредъ писанието, суетата на тоя свѣтъ и, както казва единъ отъ нашитъ мждреци: смутена душа не

смущавай”, или съ други думи, Теофилактъ е искалъ отъ епископа да стои на негова страна. Где е заседавала комисията, не се види отъ писмото; но като се вземе подъ внимание, че пелагонийскиятъ епископъ е ръководилъ цѣлата работа, ще трѣбва да се предполага, че гр. Пелагония, като такъвъ, който се намира на срѣдата между Скопие и Охридъ, е билъ избранъ за седалище на комисията. На тая комисия, очевидно, било възложено да разследва освенъ дѣлата на уволнения „стратегъ”, т. е. на уволнения скопски дука, Ивана Таронитъ, но и да се произведе анкета върху действията на покровителствувания отъ него бирникъ Иасита въ България. Може би, тая анкета да е била изискана отъ самия Теофилактъ, разбира се, следъ уволнението на Ивана Таронитъ, като чрезъ такава анкета той се е домогвалъ да си върне всичко, което му било отнето презъ времето на борбата му съ фискалнитъ чиновници.

И наистина, въ писмата на Теофилакта оттогава (отъ 1106 г.) до неговитъ приятели и познати, не се срещатъ вече никакви оплаквания отъ фискалнитъ чиновници въ България; напротивъ, въ тѣхъ той имъ благодари за оказаната нему помощъ, или пъкъ се старае да поправи това, което по-рано било несправедливо и незаконно извършено.

Къмъ това време ще трѣба да отнесемъ писмото, адресирано „до Палеолога”, [122] т. е. до Георгия Палеолога, баджанакъ на Алексия I, който билъ жененъ за Мария, сестрата на императрица Ирина, и комуто Теофилактъ пише така: „Чрезъ твоето преголѣмо застъпничество, всеуважаемый мой господарю, ние намѣрихме слабо спокойствие въ малкото, което остана на църквата въ Охридъ. Защото писано бѣ да направишъ нѣщо за нашата немощъ, като приспишъ нашия бирникъ. Затова не преставаме да поднасяме, каквото имаме за вашата несравняема благодѣлностъ: на Бога — молитви като негови служители; на хората — благодарности и похвала, ако и малко да се грижишъ ти за словесни похвали, защото съзнавашъ човѣшката немощъ”. Отъ тия думи ясно личи, че Георгий Палеологъ не малко е съдействувалъ и спомогналъ за избавянето на Теофилакта отъ неговитъ противници — бирницитъ, защото по-нататъкъ последниятъ пише: „Но дано да не престанешъ да премахвашъ охканията, като опитомявашъ тази пустиня чрезъ чудодействията, които правишъ за насъ. Такива азъ считамъ вашитъ грижи за църквата ни. Защото, ако ти не ни бѣше помощникъ, нищо не щѣше да спре да ни изядатъ змиитъ, които въ голѣмо количество храни тази пустиня и които по попущение свише се вждятъ и вирѣятъ за нашитъ грѣхове”. Очевидно, архиепископътъ говори за своето избавление отъ Иасита и неговитъ хора.

Но още по-ясно това доказватъ писмата на Теофилакта до новия намѣстникъ-управителъ на България.

Още въ първото си писмо до Константина Комнинъ, което, очевидно, било писано наскоро, следъ като последниятъ пристигналъ въ Веррея и поелъ управлението на България като ублажава брата си Димитра, по когото изпратилъ писмото си и го натоварилъ да го поздрави съ встъпването му въ новата длъжностъ, задето ще се срещне лично съ севаста, и като говори за братовата си радостъ, пише: „Следъ това, като прегърнахъ брата си, ублажавахъ го, че ще се наслади съ такава гледка, ще се напирува съ амвросията на твоя нравъ и ще се опие съ нектаря му. Така ти привличашъ всички съ действително златната верига на благодѣлността си”. Като отправя къмъ Константина такива похвали за благия му характеръ, архиепископътъ продължава: “Не преставай, прочее, да ѝ (на

веригата) прилагашъ нови брънки, за да можешъ да привличашъ по-много хора. Защото да те подканва да не разплиташъ веригата, това не подобава нито на оногова, който чувствува великодушието ти, нито на оногова, който храни голъми и добри надежди на тебе” [123]. По тоя начинъ Теофилактъ искалъ отъ самото начало да разположи новия управителъ къмъ себе си, безъ обаче да изстъпва на първо време съ конкретни искания. И наистина, той въ второто си писмо, следъ като му поднася дължимия поздравъ, съобщава на Константина, че писмото му съдържа най-първо молитва за неговото здраве, като при това себе си нарича „слуга на неговата благодать”, а самия Константинъ — „застъпникъ свой, който отъ самото начало (т. е. откакъ адресатътъ заелъ длъжността си) билъ единъ отъ първитъ му помощници, и стена, и ограда, а сетне — и молба за добротворство”. Като му напомня да не забравя своята добродетелна природа и остроумнитъ и здрави наставления на баща си, архиепископътъ пише: „Като знаешъ, че добротворството е свойствено на Бога, а злосторството — на злитъ орисници, дигни се заради страданията на сиромаситъ, заради охканията на беднитъ и противъ ония, които имъ ги причиняватъ”. Въ заключението на писмото, като му съветва да подражава на Бога, който да го пази отъ всъка злина и всъка беда, завършва съ думитъ: „та съ твоята висока сила да помогнешъ на нашата немощ и слабостъ”. [124] Това писмо най-ясно свидетелствува, какъ Теофилактъ е гледалъ на новия управителъ и какъ той е искалъ да стане съ него въ добри отношения, за да поправи това, което бѣ извършилъ неговиятъ предшестеникъ.

Още въ следващото 3-о писмо до Константина Комнинъ, като му изтъква, че се застъпилъ вече за сиромаситъ и го подканя, да не престава въ това дѣло, Теофилактъ го моли да избави беднитъ, т. е. простото население отъ въздействието на известния вече намъ иеромонахъ-разпопъ, комуто архиепископътъ не можалъ нищо да направи при Ивана Таронитъ, защото се поддържалъ, както видѣхме, отъ Иасита и неговитъ хора. Сега обаче, следъ като тия негови покровители изчезнали или сж загубили значение, архиепископътъ поискалъ да се освободи и отъ него. Като му разправя цѣлата история на тоя монахъ-разпопъ [125], той пише: „Затова стани ти, о мой господарю, продумаи една дума, и демонътъ, който мѣчи божия народъ, ще бѣде прогоненъ. Никой да не те измами съ празни думи, че крадецътъ ще се разкае. Колко лѣкарства за покаяние не му поднесохъ азъ лани (т. е. при другия управителъ) и сега и съ писма, и въ лични срещи. Но говорѣхъ на глуха вълна, и леопардътъ все си остава сжщиятъ. И тъй, смили се надъ сиромаситъ, а най-много надъ неговата душа, която, преди той да повреди на други съ пакости, сама се изхабява отъ лошотия (т. е. отъ лошитъ си замисли), и нареди да се пропѣди отъ тия страни (т. е. не само отъ Охридско, но и отъ другитъ български области) тая заразителна и обща болестъ. Ако пъкъ азъ успѣя да го уловя (което той при предишния управителъ не е могълъ да направи), той ще умре въ кулата (т. е. въ затвора) като общо и обществено зло” (ὥς κακόν καὶ νόνον καὶ δημόσιον, [126], разбира се не въ вѣрско, а въ морално и материално отношение.

Колкото Константинъ Комнинъ и да се е отнасялъ добре и съ подобаващото внимание къмъ архиепископа, последниятъ, както изглежда, станалъ причина за нарушението на тия добри отношения, както това показва съдържанието на 4-о му писмо до него. Въ това писмо Теофилактъ, като излиза отъ максимата, че „даренията на божественитъ мѣже трѣба да сж неотмѣними, каквито сж ония отъ Бога”, пита своя адресатъ, защо е отмѣнилъ една отъ най-сжщественитъ

привилегии на съседните по място (т. е. от неговата епархия) свещеници, а именно, съвършеното имъ освобождение отъ всички други даждия и тегоби освенъ отъ поземелния данъкъ [127], — привилегия, която била дадена по ходатайството на Константина преди това отъ императоръ Алексия I Комнинъ, защото по-нататкъ въ същото писмо архиепископътъ пише: „Виждашъ ли, какъ сигилията на пансеваста Комнина бѣ отмѣнена отъ самия Комнинъ. Това е обидно малко нѣщо и дрѣзко“. Теофилактъ при това обяснява: „Ако ние сме съгрѣшили съ нѣщо предъ славата ти и отъ неблагодарностъ сме осквернили стореното добро, дори и въ такъвъ случай пакъ не бива да се отмѣнява сторената на божия домъ милостъ, защото църквата се нарича и домъ божий, и вѣрва се, че е такъвъ. Обаче ние те признаваме за господарь и благодетель, защото не сме обезумѣли дотамъ, че отъ гламавщина да се покажемъ неблагодарни на вашата благодѣлностъ“. Отъ тия думи ясно личи, че той е билъ причината, за да се лишатъ свещеницитъ му отъ тая привилегия, и затова побързалъ да увѣри управителя, че той не е дотолкова гламавъ, за да се покаже къмъ него неблагодаренъ. Както и да било, но Теофилактъ иска отъ Константина да тури пластирь на тая рана, т. е. да повърне отново казаната привилегия на свещеницитъ, което напълно отъ него зависѣло и което той ще направи твърде лесно, като подпише съ ржката си разпоредбата и заповѣда на своя представителъ въ Охридъ, да освободи свещеницитъ му отъ всѣка тегоба и робия на преторията [128], каквито били наложени върху мирянитъ, и да повърне, каквото е взелъ отъ свещеницитъ или... клирици и други нѣкои (хора)“. По-нататкъ въ това писмо Теофилактъ споменува за нѣкакви „посрѣдници“. Това ще да сж били, както се досѣща митр. Симеонъ, особени чиновници, които сж посрѣдничали между управителя и населението, ползували сж се съ голѣмо значение и сила и поради това твърде много сж злоупотрѣбавали съ тия си предимства [129], като сж държали дори свещеници на частни свои служби, и „дотолкова изплашили простото население, че то не могло да се оплаче за свещеницитъ на господаря му (т. е. на управителя), защото искали сами да ги изкористватъ и по тоя начинъ нарушавали предимствата на църквата за своя печалба“. Най-после архиепископътъ, като призовава „първия нашъ архиерей Иисуса Христа“ да запази неговия господарь, моли го да приеме неговото благословение, изразено въ сто риби армаганъ, отъ което ясно става, че той е искалъ отново да разположи Константина къмъ себе си.

Още по-ярка картина за резултата отъ по-раншните своеволия на бирниците и желанието му да ги поправи ни показва 5-то му писмо до управителя на България. Теофилактъ почва това писмо съ туй, че споменува за нѣкакви добрини, които Константинъ сторилъ за гр. Прѣспа и Дѣволъ, „като ги разхладилъ съ лѣха на правотата и правосѣдието, което той показалъ спрямо ония, които ги онеправдали“. Въ какво се състояли тия добрини и кои сж били тия онеправдатели, Теофилактъ не посочва, нито пъкъ това може да се установи отъ нѣкое друго писмо или другъ изворъ; обаче едно остава вънъ отъ всѣко съмнение, че главната цель на архиепископа била да нарисува жалкото положение на дѣволската епископия. Той изтъква обстоятелството, че тая епископия въ даденото време преживявала голѣма опасностъ, която състояла въ това, че църквата въ Дѣволъ, „най-честитата нѣкога църква, една отъ седемтъ съборни, които известниятъ прехристиянски Борисъ, български царь, е съградилъ, останала безъ богослужение, безъ освѣтление и свещенослужители, като се почне отъ дякона, та до епископа, и че мѣстното население около тая църква се разбѣгало по гори и планини. Като причина на това печално положение на тая епископия Теофилактъ изтъква следното: „Като е тя на пѣтъ (на главния пѣтъ Солунъ — Драчъ), пише той, както е било и

споменуваното отъ Давида лозе съ хубави нъкога-си пръчки, но обирано отъ минаващитъ покрай него (Псл. 79, (13)), тя нито постояненъ епископъ има, защото не търпи да дава гърба си на бичове и ланититъ си на плесници (Исайя, 50, (6)), нито пъкъ, кога епископътъ бѣга поради страшнитъ притѣснители (διὰ τοὺς δεινοὺς ἐπηρεαστάς), естествено не ще се намѣри другъ нъкой човѣкъ, да пребивава при църквата. Защото съ главата е свързана и останалата частъ на тѣлото. Така и живѣещитъ около църквата, които съ грамота отъ светия нашъ и държавенъ господарь и царь сж дадени нему (на епископа), напуснали по-рано (πρότερον) бащинитъ си живѣлища поради сжщата причина и, като повѣрили себе си на гъстата гора, тамъ се криятъ.” И тъй „страшнитъ притѣснители”, т. е. бирницитъ въ своитъ своеволия въ Дѣволъ и въ околността достигнали дотамъ, че епископътъ билъ принуденъ да напустне града, защото не искалъ да търпи разни оскърбления и заплахи, а населението, оставено безъ защитникъ — да избѣга далечъ отъ притѣснителитъ. Теофилактъ ни представя положението на дѣволската епископия тъкмо въ момента, когато епископътъ, който току що билъ назначенъ съ царска грамота, гдето билъ определенъ броя на неговитъ парици и клирици, трѣбало да отиде въ седалището си, при паството си, може би по уговарянето на Теофилакта, но такова не останало около града. Както изглежда, самъ архиепископътъ се опиталъ да въздействува лично върху мѣстнитъ жители, като споходилъ Дѣволъ, но тоя опитъ не донесълъ никакъвъ резултатъ. „Излѣзохъ, пише той, да я посетя и, като я видѣхъ, заплакахъ; а като заплакахъ, запитахъ за причината; а като запитахъ, научихъ се и, като се научихъ, съобщавамъ на държавнейшия мой господарь съ настоящето си писмо.” Затова той се обърналъ къмъ оногова, който билъ по-силенъ отъ него и ималъ по-голѣмъ авторитетъ въ страната — къмъ управителя на България, защото само той е ималъ властъ да защити правата на църквата — въ случая на дѣволския епископъ и като императорски намѣстникъ да въздействува върху прѣсналото се по гори и планини население отъ земитъ на дѣволската епископия. Затова, като отправя къмъ Константина Комнинъ молба да помогне въ това дѣло, Теофилактъ го уговаря, че голѣмъ трудъ за това не е потрѣбенъ, а само „едно протягане на ржката” и „три прѣста”: да се напише и издаде „негова умоляваща грамота”, т. е. едно въззвание къмъ „ония, които сж дадени на епископа отъ държавния нашъ и свети господарь и царь и които порано (πρίν) сж живѣли около църквата и после се разбѣгали поради притѣсненията”, разбира се, на фискалнитъ чиновници. Теофилактъ билъ увѣренъ, че „тѣ, окуражени чрезъ това, ще се измъкнатъ отъ гжсталака, църквата пакъ ще се разцѣвне, ще се освѣтли и ще се удостои съ богослужение”. Последовало ли е подобно въззвание, ние не знаемъ; обаче положението на дѣволската епископия несъмнено ще да се е поправило, защото вече презъ втория десетѣкъ на XII. вѣкъ следъ смъртъта на Теофилакта тукъ срѣщаме епископъ Михаила Дѣволски, който е известенъ съ това, че въ 1118 год. попълнилъ хрониката на Ивана Скилица съ нъкои подробности и нови данни, относящи се къмъ историята на западното българско царство. [130]

Следващето 5-то писмо до българския управитель носи частенъ характеръ, но то има несъмнено и право отношение къмъ Теофилакта. Нъкой-си Никола Вутовъ, очевидно българинъ, причинилъ на земеделѣца Веса Михаилъ Ламбинъ по-рано безбройни щети, като при това използувалъ съдействието на Макремволита, въ когото несъмнено ще трѣбва да видимъ тогавашния прѣспански началникъ, [131] и който, споредъ думитъ на Теофилакта, „билъ много изкусенъ да се залавя за чужди работи”, макаръ че на друго мѣсто той го хвали, че дотогава не билъ далъ поводъ

за каквито и да било „словесни удари“, „защото действувалъ съгласно съ истинския здравъ разумъ“. Работата стигнала чакъ до управителя на България, когато такъвъ билъ Иванъ Дука, който осъдилъ Никола, като издалъ нуждния документъ, т. е. писмена присяжка, подписанъ отъ самия севасть — дука. Никола, обаче, не само не искалъ да се подчини, но и оспорвалъ решението на българските управители, като, досаждалъ на високото правосъдие не държавнейшия му (Теофилактовъ) господарь (τοῦ κρατίστου μου αὐθέντου) и разтакалъ казания Веса Михайловъ по сѣдилища и разправи и въ най-работно за земеделеца време. Че такава е била работата, Теофилактъ посочвалъ на войската, командувана отъ Макремволита въ Прѣспанската областъ, която „цѣла, попитана, щѣла да обяви истината по тая работа“. Теофилактъ при това изказва пожелание: „дано, прочее, клеветниците и клюкарите да проживяватъ черни дни презъ времената на държавнейшия ми господарь“, отъ което не е мжно да се разбере, че подъ „държавнейши господарь“ (ὁ κράτιστός μου αὐθέντης) се разбира тъкмо българскиятъ управитель Константинъ Комнинъ, и че речениятъ Никола Вутовъ е заемалъ първо мѣсто между „клеветниците и клюкарите“, които при неговия предшественикъ свободно си разигравали коня, а при него не само това нѣма да го бѣде, но и ще настанатъ за тѣхъ „черни дни“, т. е. ще се преследватъ отъ властѣта. Затова Теофилактъ искалъ, щото „несравняемата справедливостъ на Константина, пазителката на всички насъ, които сме ѝ предадени отъ Бога, него (Никола Вутовъ) прѣвъ да накаже за злината му“. [132] И тъй, Теофилактъ почналъ да отплаща на своите противници презъ времето на Ивана Таронитъ, макаръ че той изстѣпва тукъ по-скоро като защитникъ на Веса Михайловъ, който е билъ, вѣроятно, нѣкой отъ неговите селяни-парици, и затова го представя като „работникъ“, който се занимава съ земедѣлие, очевидно, на църковните земи.

Но Теофилактъ не само изстѣпвалъ като защитникъ на частни лица, но и „ходатайствувалъ за тегобите на народа“, както той се изразява самъ въ 7-о писмо до управителя на България. [133] Въпросътъ се отнася до войнишки наборъ. „Охридско (τὸ τῆς Ἀχρίδος), пансевасте, нашъ застъпникъ, пише архиепископътъ, ще изчезне отъ България по-скоро, отколкото човѣкъ може да очаква, ако всесилната ти ръка не се погрижи за него. Защото тая (область) е малка, съвършено бедна, произвежда малко дървено масло (зихтинъ) и се явява най-окаяна отъ всички други области. Нека, прочее, милостивата ти и грижлива властъ се смили по въпроса за набора на пехота, и нека той се намали.

Бележка на ред.

Стр. 322

Във връзка с набирането на българи за византийската войска през XI—XII век срв. статията на П. Тивчев, За участието на българи във византийската войска през периода на византийското иго (1018—1185 г.), Ист. пр., XIX, 1963, кн. 1, стр. 79.

Защото събраните отъ тука за пехотата какъ нѣма да направятъ твърде явно намалението на цѣлата областъ? И останалите тука какъ нѣма да намразятъ обичната отечествена земя, като враждебна и опропастителна и за заплюване, и какъ нѣма да обикнатъ чуждата? Не азъ само моля. Вода и други двама ходатаи —самото право, основано върху това, че областѣта е малка, и нейното мѣстоположение, защото областѣта е на пѣтъ и служи за спасение на всички пѣтници. Тя заслужва да бѣде помилвана отъ господаря ми, ако не за нея самата, то поне за да спасява проходещите. Събраните за пехотата стигатъ, за да бѣдемъ ние съвсемъ смазани, и дано съ

величайшата помощ на господаря ми, който е дошелъ, за да ни спаси, да не се увеличава наборътъ. Защото, както казахъ, произведениятъ такъвъ достатъчно е намалилъ малката областъ. Нашата страна не е Пелагония, а пословичниятъ по своята незначителность и малъкъ о-въ Миконосъ”. [134]

Войнишкиятъ наборъ произвеждалъ въ Охридско, както се види отъ 65-о по Меурсия писмо, протостраторъ Михаилъ, който „билъ изпратенъ отъ императора да събира войска и да се противопостави на изверга”. „И той събира вече, и ето ще го нападне и ще навлѣзе въ страната”, пише Теофилакътъ. [135] Протостраторъ Михаилъ билъ братъ на императрица Ирина и на Ивана Дука, или вториятъ внукъ на Иванъ-Владиславовия синъ Трояна. Анна Комнина ни го характеризира така: „мжжъ, който се славѣше по умъ и надминаваше съ хубостта и височината на тѣлото не само своитѣ съвременници, но и всички хора, които нѣкога сж живѣли (всички, които сж го видѣли, очудвали се); това бѣше човѣкъ ненадминатъ и способенъ да предугажда бждещето, да открива настоящето и своитѣ наблюдения да обръща въ дѣло”. [136] Той е участвувалъ като началникъ на отдѣленъ отредъ въ войната противъ Роберта Гюискаръ и действувалъ противъ Боемунда въ 1083 год. въ Тесалия, [137] после въ знаменития походъ на Алексия I Комнинъ противъ печенѣзитѣ въ 1086 год. [138] и въ борбата противъ лъже-Диогена и куманитѣ въ 1092 год. [139] Следъ това Анна нищо не споменува за него; обаче той взелъ участие и въ войната противъ Боемунда Тарентски презъ 1107—1108 год., както се установява отъ гореприведения пасажъ (отъ 65-о писмо), [140] въ който подъ думата „извергъ”, както и подъ „отстъпникъ”, и „гущеръ, стопленъ отъ лжчитѣ на царскитѣ добрини”, както се каза, се разбира тъкмо Боемундъ, а не известниятъ противникъ на Теофилакта, парикътъ Лазаръ, както обикновено се приема [141], и чиято история ние по-горе изложихме. Протостраторъ Михаилъ Дука билъ строгъ въ изпълнението на възложената нему задача и предъ видъ на опасността откъмъ Боемунда искалъ да набере въ Охридско повече войници измежду хората на църковнитѣ земи, населението на които било освободено отъ войнишката тежба, а главното било това, че тия земи въ такъвъ случай биха останали безъ работни ржце; па имало, споредъ думитѣ на архиепископа, и опасностъ, да не би и тия, които останатъ следъ набора, да се разбѣгатъ. Поради това Теофилакътъ пише, че „събранитѣ за пехотата стигатъ, за да бждатъ смазани”. Той, очевидно, не е билъ въ състояние да се противопостави на протостраторъ Михаила, който ще да е билъ облѣченъ съ пълномощни права, и затова потърсилъ „всесилната ржка”, „милостивата и грижлива власть” и „величайшата помощ” на „своя всевеличайши господаръ и застѣжникъ”, т. е. на управителя на България, Константина Комнинъ, който като императорски намѣстникъ, ималъ по-голѣма власть и по-силенъ авторитетъ, а главно, споредъ думитѣ на архиепископа, защото „той дошелъ, за да го спаси”. Но и при все това, като не билъ увѣренъ, че синътъ на севастократора, единъ младежъ, ще баде послушанъ отъ протостратора, Теофилакътъ писалъ на самия Михаила Дука, като му намеквалъ „за нарушение на божиитѣ заповѣди”, а пъкъ за да има писмото му по-голѣмо значение и по-силно да въздействува върху него, архиепископътъ изпратилъ писмото чрезъ своя ученикъ Никита, дяконъ на халкидонския митрополитъ, до майка му Мария, на която така сжщо писалъ по сжщата работа. [142]

Въ последното си 8-о писмо до управителя на България, [143] Теофилактъ защитава правото на църквата да владѣе едно село въ Пелагонийската областъ. Охридската църква отъ старо време притежавала едно село, безъ да плаща данѣкъ за него; но императорътъ го отнелъ отъ църквата, както и селата на всички архонти — едри земевладѣлци. Архиепископътъ обаче съ помощта на една „малка утеха“ (парично възнаграждение) придобилъ снизходителната услуга на тогавашния бирникъ и отново го владѣлъ, както и много други земевладѣлци — своитѣ. [144] Въ дадения моментъ, т. е. когато било писано писмото (следъ 1105 г.), това село било пакъ отнето отъ императора, който ужъ искалъ другиму да го подари, и поради това Теофилактъ не се противопоставялъ на царската воля, при което той намѣрилъ за необходимо да забележи, какво „благочестивиятъ родъ на Дуковци всѣкога е давалъ предпочтение на църквата предъ всѣкиго другиго“, т. е. че Дуковци всѣкога сж покровителствували църквата и сж били щедри къмъ нея; но отъ друга пѣкъ страна той не можелъ да допусне, че била издадена отъ „неговия господарь“, т. е. отъ намѣстника-управителъ на България, такава сжщо заповѣдь за църковния домъ и дворището, които се намирали въ сжщото село. Затова архиепископътъ изпратилъ при адресата свой човѣкъ, който, очевидно, донесълъ и писмото, за да узнае отъ управителя лично, кои сж били причинитѣ, загдето се посегнало върху тоя имотъ на църквата, която го е владѣла отъ старо време и се ползувала отъ него; но, като предполагалъ, че църковниятъ имотъ (домътъ и дворището) се изземвалъ сега поради това, че той не билъ въ „практикона“, т. е. въ емлячната книга и за него порано не билъ плащанъ поземленъ данѣкъ, а пѣкъ въ разпоредбата на българския управителъ се казвало, че тоя данѣкъ щѣлъ да се разпростре върху всички други не само църковни, но и свѣтски имоти, архиепископътъ изказалъ готовность да внесе припадащия се поземленъ данѣкъ, за да може по тоя начинъ да предупреди отнемането на въпросния имотъ.

Къмъ това време, т. е. следъ 1105 г., ще трѣбва да отнесемъ възвръщането на друго едно Теофилактово право, отъ което той е билъ лишенъ отъ предишнитѣ му врагове, както това се види отъ писмо 5-о по Ламия, адресирано „до кесаря“, подъ когото се разбира кесарь Никифоръ Мелисинъ, жененъ за Евдокия, сестра на императора, единъ отъ най-виднитѣ и влиятелни съвременници на Алексия I, известенъ като времененъ неговъ съперникъ въ домогване до трона; но той отпосле се задоволилъ само съ титлата „кесарь“ и съ това, че получилъ управлението на гр. Солунъ съ цѣлия окръгъ. [145] Той, очевидно, е билъ единъ отъ ония личности, които най-много сж помогнали на Теофилакта да се избави отъ неговитѣ противници и гонители, защото последниятъ не може да намѣри думи, за да му отблагодари. Писмото си той почва така: „Владико мой светий, като претеглихъ много пѣти силата на езика си и добринитѣ, които ми е направило отпреди царството ти, и се опитахъ да изнамѣря езикъ равенъ на нѣщата, съзнахъ следъ опита, че моята лекость е много голѣма. Защото благодеянията ти сж и много, и тежки, а езикътъ ми слабъ и безъ всѣка тежестъ. Но, понеже на предишнитѣ добрини е прибавена сега и заповѣдта за каноническия данѣкъ (τό κανονικόν), ти си извършилъ това, което чудовищно измислили, споредъ митологията, гигантитѣ, т. е. приковали планина Осса върху Пелионъ, или, за да кажа това, което повече ни подобава, ти си умножилъ надъ мене величието си“. Освенъ другитѣ доходи, които получавалъ всѣки митрополитъ и епископъ отъ мѣнастиритѣ и недвижимитѣ църковни имоти отъ хиротонии и отъ брачни вѣнчила, за българския архиепископъ билъ предвиденъ още отъ Василия II единъ канониченъ данѣкъ (τό κανονικόν) отъ всички епископии, които влизали въ диоцеза на

Охридската архиепископия, а също отъ власитѣ по цѣла България и отъ турцитѣ, които влизали въ българскитѣ предѣли. [146] Презъ времето на борбата си съ българскитѣ бирници начело съ Иасита по настояването на нѣкои отъ епископитѣ, враждебно настроени противъ своя архиепископъ, Теофилактъ, очевидно, е билъ лишенъ отъ тоя данѣкъ; но, следъ като се отървалъ отъ тѣхъ, той е настоявалъ, да му се повърне тоя доходъ и, както се види отъ горния пасажъ, той сполучилъ да си върне това право, защото била издадена заповѣдь за него, за което архиепископътъ билъ толкова доволенъ, че не намиралъ изрази да изкаже благодарността си. „И тъй, продължава той, азъ, който и безъ тая прибавка бѣхъ слабъ да ти благодаря за предишнитѣ благодеяния, сега где да се дѣна? Какво слово ще да заема, което да е равносилно по тежестъ съ толкова добрини?“ и т. н. Но тая заповѣдь за каноничния данѣкъ, както изглежда, обхващала само църковнитѣ и частно земевладѣлскитѣ земи, но не и царскитѣ (δεσποτικὰ) имоти — земи [147], и затова Теофилактъ поискалъ да разпространи това право и върху тия последнитѣ подъ следната благовидна форма. „Но въ отговоръ на това, (гдето кесарѣтъ прѣскалъ добрини), пише архиепископътъ, струва ми се да слушамъ сладкия ти гласъ: „какво ли би казалъ, архиепископе, ако заповѣдаме да ти плащатъ и останалитѣ села, царскитѣ, казвамъ, имоти (κτῆματα), узаконения τὸ κανονικόν? Какво друго, освенъ че моятъ владика се надпреварва да победи не само моя езикъ, но и всѣки другъ, който се слави по своята благость, и че той е като слънце, което на пладне сияе по-свѣтло и по-топло? Какво по-хубаво отъ това, владико светии, да побеждавашъ не само моя езикъ, но и оня на всѣкиго, който витийствува“, и т. н. и, като прокарва мисълта, че „подареното на църквитѣ ще получи Богъ, който заповѣдва на всички да плащатъ дидрахми и възнаграждава благостта и тукъ, и тамъ“, отправя къмъ кесаря голѣми благословии. [148] Но, ако Теофилактъ съ помощта на приятели сполучилъ да се избави отъ своитѣ свѣтски притѣснители и до известна степенъ да поправи положението си, като си възвърналъ повечето, отъ което билъ лишенъ, то не тъй лесно било за него да се бори и да преодолѣе своитѣ противници, излѣзли отъ срѣдата на самото висше духовенство. Така той се оплаква на приятеля си, халкидонския епископъ Михаила, [149] като пише: „Догдето се грабѣха само вещественитѣ предмети на църквитѣ, честнейший брате и владико, досадно ни бѣше, но досадата ни се намаляваше донейде, като гледахме, че духовнитѣ имъ интереси не се нарушаваха, и съ това твърде много се утешавахме. Сега, обаче, когато гледаме, че и тѣ се нарушаватъ, изчезва всѣка утеха. Защото, когато божественитѣ и свещени правила за нищо друго толкова не сж се погрижили, колкото да се пазятъ незасегнати отъ нововъведения границитѣ на всѣка енория и да не се вмѣква въ духовнитѣ работи надменността на свѣтската власть, а ония, които сж решили да ги възвестяватъ и на другитѣ хора и да изправятъ съгрѣшилитѣ, тѣ най-много поддържатъ и крепятъ непокорството спрямо правилата и, като се вмѣкнатъ въ чужди енории, разбъркватъ всичко божествено и човѣшко, — тогава не виждамъ, какво друго може да ни утеша, освенъ поправката на станалото зло“. За да потвърди изказанитѣ тукъ мисли, Теофилактъ разказва по-нататѣкъ, какво противоканоническо нѣщо се случило въ Кичево, градъ, който влизалъ въ Охридската епархия, следов. билъ непосредно подчиненъ на Теофилакта. „Тамъ единъ монахъ, разказва последниятъ въ писмото си, предприелъ да издигне молитвенъ домъ и, понеже той бѣ захваналъ дѣлото си безъ наше позволение и постѣпилъ противъ това, което повеляватъ църковнитѣ правила (τοῖς κανόσι) и гражданскитѣ закони (τοῖς τῆς πολιτείας νόμοις), ние го спрѣхме; той каза, че билъ получилъ патриаршеско ставропигиално писмо, и така захваналъ своето дѣло. Но той е осѣденъ на отлъчване, което му наложихме

съгласно съ правилата, както знаете”. Макаръ, че цариградският патриархъ е ималъ право, споредъ византийскитъ закони, да издава ставропигии и за другитъ автономни църкви, дори и за чужди патриаршии [150], обаче, като му е било известно, че цариградският патриарси винаги сж гледали съ незадоволство на автономията на Охридската архиепископия и сж се стремили, ако не да я унищожатъ, по посоченитъ вече по-горе причини, то поне да я подчинятъ подъ своята властъ, като почнатъ да се мѣсятъ въ вътрешнитъ ѝ работи, Теофилактъ счелъ тоя случай тъкмо като такава намѣса, и затова не само не призналъ патриаршеската ставропигия, но и наказалъ самия монахъ, може би, българинъ.

Като придавалъ такова важно значение на въпроса, архиепископътъ решилъ да даде и по-широка гласностъ на своя протестъ: той писалъ по тоя случай обаче не направо до патриарха, защото не е искалъ, очевидно, да влиза въ лични разправи сж своя благодетелъ, а на патриаршеския хартофилаксъ Петра, който ще доложи всичко на патриарха. Едновременно писалъ и на халкидонския епископъ Михаила съ покана, последниятъ „да поговори по въпроса на човѣка, който, ако и да знаелъ по-добре отъ всѣкиго, какво опредѣлятъ правилата и какво наказание надлежи да се наложи на нарушителитъ имъ”, т. е. на патриарха, последниятъ все пакъ позволявалъ да ставатъ такива работи. „Защото, какво се бърка въ (страната на) българитъ, пише Теофилактъ, цариградскиятъ патриархъ, който нѣма нито право да ржкополага въ нея, която си има автономенъ архиепископъ, нито друго нѣкое предимство е получилъ върху нея по приемство? И кой ще следи за грѣшкитъ, които ще правятъ монаситъ отъ основаната съ негово позволение обителъ, и ще ги изправя? Оня ли, който властвува и управлява подведомственитъ си монаси и когото наричаме екзархъ? Но ... кой е тъй глупавъ и на ветушина вонещъ човѣкъ, който ще търпи спокойно между българитъ присѣтствието на цариградския екзархъ и нѣма да се отнесе къмъ него, като къмъ прелюбодеецъ съ гнѣвъ, пѣленъ съ ревностъ, споредъ както казва Соломонъ? Азъ не мисля, че ще се намѣри такъвъ човѣкъ. И кой, като чуе това беззаконие, не би се възмутилъ, догдето поне има благочестие между насъ и догдето нашето общество се въодушевява отъ почитъ къмъ правилата? Ако, прочее, нашето писмо и вашата дума турятъ край на въпроса, ще благодаримъ Бога на благочинието и на мира, ще благодаримъ и на вашата любовъ, на която Той е богъ, както и вие казвате и вѣрвате. Но, ако би че останатъ глухи ония, които могатъ да поправятъ станалото зло, то ще стане нужда да надамъ общъ викъ и да разглася между мнозина болката си съ надежда да я изцѣрятъ”.

Така строго и настойчиво архиепископъ Теофилактъ е защищавалъ правата и автономията на управляваната отъ него Охридска църква. Но въпрѣки това между епископитъ ѝ се намѣрили такива, въ лицето на които той срещналъ върли противници, които му отравяли живота. Това най-ясно се види отъ писмото до Михаила Пантехни, царския лѣкаръ, въ което Теофилактъ пише: „Огнь гори вътрешността ми тъй че, ако той напредне, ще се обърне въ злокачественъ. Кашлица суха и безъ мокрота ме безпокои. Плешката ме боли отъ дълги години, а върхътъ на злинитъ сж неизказанитъ ми и безутешни грижи за общи народни работи, за общи църковни работи. Нѣма нищо отъ тукашнитъ, за което да не се грижа. Но захванаха вече и далечни работи да ме тревожатъ. Ако и да седя въ Охридъ, стрелятъ ме отъ Главиница [151], и отъ Видинъ, и отъ Сланица [152] ... И друга стрела, хвърлена отъ друго мѣсто, се заби въ сърдцето ми, и нийде нѣма

Пейонъ [153], или втори по него Махаонъ или Подалирий, [154] за да изтръгне стрелата и, следъ като изсмуче кръвта, да посипе раната съ успокоителни лѣкарства (Илиада, IV, 219), но остава забита и причинява тежки или остри болки. Въ такова положение съмъ азъ. Но знай, че си чулъ десетохилядна частъ отъ нашитѣ болки. Защото при другото зле съмъ и въ това отношение, че не ми се позволява да казвамъ, какъ съмъ”. [155] И тъй, недоразумения е ималъ Теофилактъ съ епископитѣ: главинишки [156], видински [157] и сланишки, но въ какво се заключаваха тѣ, той нищо не казва; за четвъртата пъкъ стрела, която била най-острата и най-опасната, той дори не споменува, отгдето е пузната. Обаче, понеже за нея той говори и въ други писма, то нѣма да бжде мъчно да се опредѣли и тя.

Въ едно отъ писмата си до керкирския епископъ [158] той между другото се оплаква така: „Азъ не скърбя за приходитѣ, съ които архиепископията едно време бѣше силна, нито за простиращитѣ се отъ рѣкитѣ до предѣлитѣ на морето власти и ведомство (ἐξουσία καὶ ἐπικράτεια). Защото първата (т. е. властта) ни е достатъчна, повечето отъ кого е, научихме се (Мат, 5, 37), а за второто (т. е. ведомството) ще кажемъ, че нашитѣ сили сж слаби, за да можемъ да го удържимъ. [159] Но многото грижи, тежкитѣ разправии, безпокойствието безъ полза, още неуталожването на лукавитѣ дни, това е червей на коститѣ ни, това изсушава мозъка на коститѣ ми. Не сме още избѣгали отъ лѣва, и мечката ни иде насреща; отървахме ли се отъ нея, опрѣхме ли ржце въ стениитѣ на къщата, змия злонамѣрена отъ дупка се подава, а това прави по-люти болкитѣ ми. Всичко това, ако и да искахъ твърде много да го изплювамъ, за да ми олекне малко, обаче търпя го великодушно. И сега поставямъ стража на устата си (Псл. 140, 3), както когато се повдигна противъ мене грѣшникътъ, [160] за да не посрамя великото достойнство и име на архиерейството. Защото, както знаешъ, това, което се казва писма, е нѣщо многоглаголиво и не премълчава. Съсвещеници и съепископи, които смѣтатъ за свое право да сждятъ народа, тѣ прострѣха мрежитѣ на нашитѣ скърби. А ти, честний отче и владико, моли се да се отървемъ отъ опасноститѣ между тия лѣжебрата, а тѣ да дойдатъ на себе си и да се избавятъ отъ примката на дявола, въ която сж уловени” и т. н. Това писмо е писано презъ 1107—1108 г., както показватъ 1. думитѣ на Теофилакта: „отвънъ боеве, отвѣтре страхове, защото враговетѣ бѣха надделѣли, а отъ приятелитѣ и близкитѣ му едни станаха противници, други — по-човѣколюбивитѣ застанаха отдалечъ”, които ясно сочатъ, че войната съ Боемунда не била се свършила, и че епископитѣ му измѣнили отношенията си къмъ него поради почналитѣ се „отвѣтре страхове”, т. е. недоразуменията му съ тѣхъ, и 2. иносказателнитѣ олицетворения, въ които се разбира подъ лѣвъ Иванъ Таронитъ [161], подъ мечка — главниятъ бирникъ Иаситъ, [162] а подъ змия злонамѣрена — триадишкиятъ или срѣдешкиятъ епископъ. [163] Че тая змия е билъ именно триадишкиятъ или срѣдешкиятъ епископъ, се установява отъ второто писмо до керкирския епископъ, въ което Теофилактъ пише: „Като не бѣше доволенъ оня, който отъ самото начало е врагъ и човѣкоубиецъ (т. е. дяволътъ), отъ нанесенитѣ ми отблизу удари и наранявания, той изострилъ противъ насъ епископска стрела, за която азъ и по-преди загатнахъ въ едно писмо до ваше свещенство. Защото, като разбунтувалъ епископа на едикой-си градъ, човѣкъ работникъ и въ сщцото време работилница за всѣко кознодействие, той (дяволътъ) щѣше мене да постави между слизащитѣ въ гробъ (Псл. 87, (6)), а него да направи (горко ми за злочестината!) убиецъ. Но, за да излагамъ дѣлата му (на враждебния епископъ), това изисква по-дълго време, отколкото имамъ, и е по-печално, отколкото можешъ ти да слушашъ при сегашното

си положение, за да нѣмашъ скръбъ върху скръбъ поради бра-толюбieto, което хранишъ еднакво къмъ него и къмъ мене. Споредъ мѣдрото наставление: „тегли отъ злото оня, който го прави“, и затова то е по-жалко, оттука и разказътъ за него е много по-прискърбенъ за тебе. И тъй ще престана да говоря по тоя въпросъ, за да не излагамъ архи-епископството на двойно охулване и съ това, което вършимъ и което не е прилично да се говори, и съ това, загдето говоримъ, а не бива и да го мислимъ. Такива нѣща трѣбва да ги забравяме въ ума си, за да не даваме по-голъмо мѣсто на народнитѣ страдания. Но освенъ това, понеже азъ се спогодихъ съ брата, ако той и да не стои на единъ умъ и останалъ непримиримъ, все пакъ бихъ билъ непоследователенъ, ако се бѣхъ заловилъ да чопля отвратителни работи“. [164] Отъ цѣлия тоя пасажъ се ясно види, че противникътъ, отъ когото Теофилактъ се оплаква, билъ епископъ, обаче на кой градъ той не отбелязва, но тоя градъ се лесно опредѣля възъ основа на подчертанитѣ тукъ думи: спогодба или помирение Теофилактъ е ималъ само съ триадишкия или срѣдешкия (софийския) епископъ, както това се види отъ писмо 32-о по Меурсия, адресирано до последния, но по какъвъ поводъ, ще се посочи по-долу.

Триадишкиятъ или срѣдешкиятъ епископъ, чието име зажалъ все още остава неизвестно, наистина, се обявилъ противъ Теофилакта — своя архиепископъ. Той не само не се покорявалъ на заповѣдитѣ му, но и почналъ открита борба противъ архиепископа, както ще покаже следниятъ случай. Единъ старецъ-монахъ, бѣлгаринъ, игуменъ на мѣнастиря на св. Иванъ Рилски, който се намиралъ въ крепостта на Срѣдецъ и въ който били най-сетне положени мощитѣ на светеца следъ пренасянето имъ отъ мѣнастиря му, [165] билъ преследванъ отъ срѣдешкия епископъ, който, очевидно, искалъ да присвои нѣкакви приходи на мѣнастиря, но срещналъ отпоръ въ лицето на игумена, както това ще се види по-нататкъ. Затова игуменътъ отишелъ въ Охридъ при Теофилакта, когато и срѣдешкиятъ епископъ се намиралъ сѣщо тамъ, за да се оплаче на архиепископа и потърси защита у него. Ходатайството на Теофилакта предъ епископа „да се отнесе човѣколюбиво къмъ стареца и да поправи, каквото скръбно му е причинилъ“, било добре посрещнато отъ последния, който се обещалъ да го удовлетвори. Но епископътъ не изпълнилъ обещанието си, и това принудило стареца-игуменъ „да прибѣгне къмъ силния и свети нашъ царъ, като изгубилъ всѣка надежда отъ помощта на архиепископа, или по-добре, като дошелъ до заключение,“ че тя е не само безполезна, за да излѣкува ранитѣ му, но, напротивъ, и ги разранявала. Той се представилъ предъ висотата на оная власт и получилъ лѣкарства твърде действени, колкото зависѣло отъ оногова, който ги далъ“, т. е. императора. Обаче епископътъ не само „осутилъ действието на царскитѣ лѣкарства, но изгонилъ злочестия старецъ отъ предѣлитѣ на Триадица (Срѣдецъ) и подложилъ го подъ запрещение да свещенодействува“. Тогава старецътъ пакъ се явилъ при архиепископа, за да го моли отново да се застъпи за него. По настояването на ония лица, въ присѣдствието на които била изложена молбата на стареца и които искали не само по-строго да се накаже оскърбителътъ-епископъ и „да не се оставя необуздано самоуправството“, но и „да се накаже оскърблението не само заради тоя старецъ, но изобщо и за много други (защото, казвали тѣ, епископътъ и на мнозина други далъ примѣръ на такова надменно и буйно поведение), които всички трѣбва да се стегнатъ по случай на това, което се случило съ стареца.

Като повървалъ, че епископът не се отнесъл къмъ стареца тъй, както му билъ обещалъ, т. е. „благостно, отечески, накъсо казано, евангелски“, Теофилактъ, като счелъ тая негова постъпка за обидна и решилъ пакъ „да пише на негова свещеностъ за него (стареца) съ надежда, че, като се умилистави къмъ старинитъ на монаха, като пощади положението му и като вземе предъ видъ тогавашнитъ времена, които и комаритъ уголѣмяватъ и ги правятъ като камили, ще остави стареца да изпусне въ манастиря душата си, която едвамъ се държала на устнитъ му, и ако би че ималъ приходи, той да се ползувалъ и разпорежда въ тѣхъ“, „защото, пише архиепископътъ, той ще даде смѣтки за тѣхъ на общия сѣдия, както и ние, на които е повѣрено да се разпореждаме съ църковнитъ приходи, не признаваме за справедливо да подпадаме подъ смѣткитъ на човѣшки день (1 Кор. 4, (3)) съ изключение на ония нѣща, които навличатъ явно осѣждане и съблзняватъ мнозина, и мислимъ, и казваме, и убеждаваме и себе си, и другитъ, че само Бога очакваме да иска отъ насъ смѣтка. И ако, ласкаейки себе си, ставаме строги сѣдии на другитъ, опасно е да не изпаднемъ въ реда на ония, които товарятъ другитъ съ товари тежки и мѣчно носими, а тѣ не искатъ и съ прѣстъ да ги помрѣднатъ“. По-нататкъ, като го предупреждава съ нѣкои изречения отъ св. Писание за съвършенството на духовнитъ лица, Теофилактъ кани епископа да го послуша и изпълни предлаганото му. „Но ако и сега не ни зачетешъ, пише архиепископътъ, ти знаешъ, кого нѣма да зачетешъ чрезъ насъ и кому ти предстои да дадешъ най-ужасна смѣтка. А ти нѣма да ни зачетешъ, ако, първо, не повърнешъ на монаха манастиря, както е заповѣдалъ и царътъ, и не го освободишъ отъ запрещение. Отсетне ще представишъ на Синода (т. е. на епископския съборъ) ясно обвиненията противъ него (а това трѣбва безъ друго да направишъ, както поради възбуденото противъ липенийския (липлианския) епископъ дѣло, на което трѣбва да се даде край отъ ония, които сѣ го завели и отъ които единъ си и ти), така и поради решението, което непременно ви чака, затова и писахъ, колкото можеше по-скоро. И тогава следъ разглеждането ще приемешъ, каквото реши братството, иначе ще разгнѣвишъ незачетения въ нашето лице, както Той самъ е казалъ“ (Лук. 10, 6). Като му обръща вниманието още и на това, че той не зачиталъ и църковнитъ правила, архиепископътъ го предупреждава, да не би да пострада въ нѣщо, като напимѣръ: „понеже ти си наложилъ на монаха запрещение и нѣмашъ общение съ него, затова Духътъ, който е проговорилъ чрезъ събранитъ въ Картагенъ отци, ще наложи и на тебе самаго лишение отъ общение, [166] ако не се разкаешъ справедливо и не отмѣнишъ несправедливото наказание“. [167]

Срѣдешкиятъ епископъ обаче не само не отговорилъ направо на поставения отъ архиепископа въпросъ за стареца, нито споменалъ за наложеното върху последния наказание, но и отказалъ дори да дойде на събора на епископитъ, както го бѣ поканилъ Теофилактъ. Като причини за неявяването си на събора той привеждалъ: 1. това, че ималъ намѣрение да отиде въ Цариградъ, за да представялъ на императора обѣрнатитъ въ православието арменци и 2. това, че щѣлъ да дойде „описвачътъ на темата“, т. е. областниятъ фискаленъ чиновникъ за описване на имотитъ, та не искалъ „да остави току тъй работитъ“, т. е. описвачътъ да върши работата си въ неговото отсъствие. Писмото на срѣдешкия епископъ било разгледано и обсадено на състоялия се съборъ, който, следъ като посочилъ на невѣрноститъ и обидитъ, нанесени отъ него на членоветъ на събора, защото той пишелъ: „ако наредите нѣщо, което не е противно на божественитъ правила и на истината, съ това благочестиво мнение се съгласявамъ и азъ“, като че ли епископитъ се

събрали, за да нарушават църковните правила и изобщо истината и да се занимават с нововъведения, — намѣрилъ писмото му за недействително и безъ значение, защото то не било завѣрено съ саморѣчния му подписъ. Освенъ това изтъквало се въ събора противоречието, че отъ една страна щѣлъ да отива въ Цариградъ съ арменцитѣ, а отъ друга — щѣлъ да остане въ Сръдецъ, защото очаквалъ пристигането на описвача. Затова съборътъ не уважилъ причинитѣ за неявяването му и го обвинилъ въ неискреностъ и зълъ умисълъ, защото той измислялъ нарочно само разни претексти, за да се отклони отъ събора, на кой го той трѣбвало да се яви, защото това му налагали църковнитѣ правила; а що се отнася до арменцитѣ, то тѣ сж могли да почакаатъ, докато се свърши съборътъ, ако тѣ, наистина, съзнателно и искрено сж признали истината и сж приели православната вѣра. Поради всичко това съборътъ му наложилъ, като наказание, „запрещение на всѣко свещенодействие съ силата на св. Духъ, предъ когото епископътъ билъ длъженъ безъ друго да даде край на дѣлото, което билъ почналъ предъ Синода”, т. е. дѣлото на липенийския (липланския) епископъ. Но, понеже дѣлото по обръщението на арменцитѣ не било окончателно свършено, то съборътъ се съгласилъ да остане свободенъ петнадесетъ дни следъ получаването на писмото, съ което ще му се съобщи за съборното решение; „презъ тия дни пристѣпилитѣ въ православието навѣрно щѣли да бждатъ помазани, а следъ това епископътъ ще носи на врата си веригата на запрещението отъ свещенодействие”. Тия решения на събора Теофилактъ съобщилъ на сръдешкия епископъ въ специално писмо отъ името на самия съборъ, което се завършва съ следнитѣ думи: „Ако ти се вижда тежко да се лишава църквата ти отъ архиерейската ти служба, разбери, че и на други църкви е тежко да се лишаватъ отъ архиереи поради твоето отсъствие. Защото трѣбва да знаешъ добре, че, ако ти не присѣтствуващъ, нито дѣлото на липенийския епископъ ще вземе край, нито останалитѣ вдовствуващи църкви ще получатъ епископи, за да не би пакъ нападащиятъ отъ засада езикъ да има възможность да хвърля противъ своитѣ противници клевети, които поради своята дребнавостъ не могатъ да се казватъ открито, и да стреля въ тъмнина противъ правитѣ по сърдце. И понеже единъ българинъ монахъ се оплака предъ насъ, когато заседавахме, и каза, че единъ старецъ неговъ братъ монахъ, предстоятель на мѣнастиря св. Иванъ въ града, билъ ограниченъ, за да не получава отъ никого каквато и да е помощъ, защото твое благоговѣйство съ глашатай си запретилъ да приближаватъ тоя монахъ, а това, ако е вѣрно, е недостойно за архиерейското челоувѣколюбие и по необходимостъ подлежи на бързо изправление, затова твоя почтеностъ нека пристѣпи къмъ поправка на станалото. А Господъ нека я запазва и ѝ помага да проявява плода на Духа въ всѣка благодѣтелностъ, истина и правда”. [168]

Обаче това синодално писмо Теофилактъ счелъ необходимо да придружи съ свое частно писмо, въ което му изказалъ това, което въ едно официално писмо не може да се каже. Като го укорява, че не разбралъ или не искалъ да разбере съдържанието на неговото писмо (17-о по Финети) и че не е вѣрно твърдението му, какво това писмо било пълно съ гнѣвъ и горчевина, а когато то е едно само добродушие, Теофилактъ възразява на всичкитѣ му изопачения на своитѣ думи, а именно: че архиепископътъ „далъ ухо на монаха*”, което не било вѣрно, защото той билъ далечъ да му повѣрва; че епископътъ билъ осѣденъ въ негово отсъствие, което сжщо не било истина, защото той билъ повиканъ да присѣтствува на събора и да се оправдае, а това не е равносилно съ да го осѣждатъ; и да възстановявашъ нѣкого въ правата му да се ползува отъ единъ имотъ, отъ който е билъ изтласканъ, и по тоя начинъ да се дава поводъ на сѣдилището да се произнесе за право на

владение, така също не значи да осъдиш нѣкого. Затова Теофилактъ подканя епископа вмѣсто да въвежда нови закони и да кара другитѣ да ги изучаватъ, да облагороди и направи езика си по-справедливъ; упрѣква го, че той не само изопачилъ дори смисъла на царското постановление, но и допустналъ, какво началникътъ на канцеларията за прошенията билъ подкупенъ отъ монаха старецъ и извършилъ фалшификация на царското решение. Най-вече Теофилактъ се възмущава отъ клеветитѣ му и особено, загдето въ писмото на епископа било казано, какво архиепископътъ му заповѣдалъ да се откаже отъ епископскитѣ си права върху мѣнастиря, [169] когато той искалъ, щото епископътъ „да отстъпи отъ несправедливото нападение“, което причинило по-много и по-тежки злини на монаха, понеже последниятъ билъ лишенъ отъ всѣка тѣлесна утеха. Също така архиепископътъ осъжда, гдето епископътъ писалъ въ писмото си, че щомъ първиятъ му се сърдѣлъ, той не трѣбвало и да пристѣпи въ събора, за да не станѣлъ причина за по-голѣмъ скандалъ. „Но, о безумие, въ което си изпадналъ, окаянико! пише Теофилактъ, та се осмѣли да пишешъ такива работи на човѣкъ, който щади твоята немощъ и я прикрива. Защото да бѣхъ искалъ да пусна езика си противъ твоята въ всичко гламавщина и невежество, ти живѣ би потѣналь въ дѣното на ада. Безумно говоря, но ти ме принуди. Азъ се почудихъ на твоята подлостъ и за това, че не си споменаль нищо за аргосването, което, както казва монахътъ, му си наложилъ. Ти знаешъ, какво е последствието отъ това, че си го премѣлчалъ. Но и ние сега не прилагаме нищо повече отъ това, което намѣрихме за благословено да ти съобщимъ въ предишното си писмо, защото всичко е съгласно съ правилата и стои по-горе отъ всѣко осъждане. Това ти писахъ по начинъ, който не ми е обикновенъ, понеже разбрахъ, че кротостъта е разпалила твоята луда надутостъ. Оставихъ сега малко на страна тази кротостъ, като непотрѣбна, и я замѣнихъ съ единъ слабъ плодъ на огъня. Но дано да ти бѣде възможно да съзнаешъ своята мѣрка, като те вразуми Господъ въ всичко и махне безумието, което виждахме твърде живо нарисувано въ тебе, да унищожити и стопи дивотията и звѣрщината, поради която се измѣчва старъ свещеникъ-монахъ, и я преобърне въ кротостъ и снизходителностъ, подобаваща на архиерей монахъ и старъ вече човѣкъ“. [170]

Дали тия изобличения и строгъ езикъ, или съзнанието на своитѣ грѣшки и виновностъ сж принудили срѣдешкия епископъ да се разкае и поиска прошка отъ архиепископа, не може точно да се установи. Въ всѣки случай като отговоръ на горното писмо той изпратилъ писмо, въ което, „като се препорѣчвалъ, че хранѣлъ добри чувства къмъ архиепископа и изповѣдвалъ, какво последниятъ билъ неговъ благодетель и по-добъръ отъ баща и майка и други сродници, молѣлъ да бѣде освободенъ отъ наказанието, което му бѣ наложено отъ събраното братство заедно съ архиепископа, загдето той, ако и поканенъ, не се явилъ на събора и съ това попрѣчилъ да се уредятъ важни въпроси“. Теофилактъ, макаръ и да не вѣрвалъ на думитѣ на епископа, защото той добре познавалъ преструвкитѣ и лицемѣрието му и знаелъ, че епископътъ, когато ходилъ въ столицата, „пустналъ безброй копия отъ клевети противъ него и не останаль никой почти, нито малъкъ, нито голѣмъ, който да не билъ проглушенъ съ злословията на езика му противъ него (архиепископа), за което имало не малко достовѣрни свидетели, обаче се отказва да говори за всичко това, и като се уповава и предоставя всичко на Бога, „който или ще изправи кривото, или ще заплаче, като го види непоправимо“ и който, „богатъ по своята милостъ, щедро седемдесетъ и петъ пжти прощаваль“, приелъ исканата отъ епископа молба, особено като узналъ, че последниятъ заболѣлъ отъ тежка болестъ, която го заплашвала съ смъртъ. „Колкото се отнася до насъ, пише

архиепископът, бжди разрешенъ въ Духа Светаго и свободенъ да извършвашъ безпрепятствено всѣко архиерейско дѣло. Но, понеже наказанието ти е наложено отъ повече братя, както явяваше и синодалното, отправено до тебе, писмо, затова писахъ по тоя въпросъ до струмишкия (πρός τόν Στρομβίτζης) и малешевския (τὸν Μαλεσόβης) (епископи), презъ (епархиитъ на) които навѣрно ще мине твоятъ пратеникъ. Зная, че и тѣ нѣма да отхвърлятъ молбата ти и ще простятъ наказанието, което ти сж наложили, движими отъ единъ и сжщи духъ. Ще пишемъ и на другитъ, които сами ще ти известятъ, какво мислятъ. Моли се, прочее, за насъ, като благославяшъ, а не проклинашъ тия, които те обичатъ, и като се срамувашъ, загдето си прескочилъ границитъ на евангелската заповѣдь, която изисква, не да проклинаме, а да благославяме ония, които ни гонятъ”. [171]

Ето при какви обстоятелства и по какъвъ поводъ е станала спогодбата или помирението между архиепископъ Теофилакта и срѣдешкия епископъ; но все пакъ последниятъ и следъ това не се поправилъ и останалъ непримиримъ, както архиепископътъ се оплаква въ писмото си до керкирския епископъ, което му причинявало скръбъ. “За всичко това, продължава архиепископътъ, трѣбваше да стана да отида при царя, а това ще каже, да замина пакъ покрай пагубната Харибда, или да пропътувамъ презъ Египетъ, пжтъ мжченъ и труденъ. Да не мислишъ, човѣче божий, че считамъ тоя пжтъ по-малко скърбенъ отъ всички други скърби, които съмъ претърпѣлъ досега, или че не намирамъ вѣроятното избавление отъ мжчнотиитъ за вжзелъ, който ще се разжса много по-мжчно. Това е така, не само защото да се явява епископъ въ царския лагеръ въ тия грѣшни дни е нѣщо доста осѣдително и омразно, но и затова, защото кобилитъ ни трѣбвало да се окончатъ по три пжти на годината за да можемъ да снабдяваме съ коне всички, съ които бихме се срещнали, а нивитъ ни да даватъ изобилна златна жетва, или овошкитъ да раждатъ златни плодове, каквито били, както описва поезията, ябълкитъ на Есперидитъ. Нали всѣки, който завърне, такива нѣща иска отъ насъ, и, ако не можемъ да задоволимъ тия строги просители съ исканитъ отъ тѣхъ подарѣци, нали ни хулятъ, че сме заравяли въ земята съкровищата си? Дано да можахме да заровимъ тѣхъ, които говорятъ това”. Втората причина, която затруднявала отиването му въ царския лагеръ, ясно говори, че военнитъ началници, а може би, и самиятъ императоръ, презъ времето на войната съ Боемунда, очевидно, сж се често обръщали къмъ Теофилакта да искатъ да имъ доставя разни предмети, като го мислили за твърде богатъ, но той, вѣроятно, имъ отказвалъ да удовлетвори тия тѣхни искания, което и възбуждало негодувания въ висшето военно началство и лошо говорили за него и предъ императора. „И тѣй, завършва Теофилактъ второто си писмо до керкирския епископъ, не е само всичко това, което ни прави пжтя за царския лагеръ стрѣменъ или тѣсенъ и скърбенъ, или такъвъ, който нѣма добъръ край, но нашето паяджино тѣло, както знаешъ, е слабо да понесе всѣки трудъ, а най-паче оня за пжтъ и лесно може да загине. Обаче, ако ти ни облѣчешъ съ мощъ и чрезъ молитвитъ си ни опашешъ съ сила, всичко ще ни стане лесно, защото Богъ изпълнява волята на ония, които му се боятъ, отваря ни пжтъ чрезъ твоитъ ангелски молитви и го разчиства отъ камъни”. [172] По всичко изглежда, че Теофилактъ не искалъ да действува чрезъ императора непосредно противъ срѣдешкия епископъ, поне отъ преписката му това не може да се установи. Това писмо, въ което се споменува за царския лагеръ, както и първото е било писано несъмнено сжщо презъ времето на войната съ Боемунда, но следъ първото (17-о по Меурсия) и следъ събора въ Прѣспа, т. е. презъ втората половина още преди 2. септемврий, сключването на мира, на 1108 год., следов. помирението на

Теофилакта, а оттука и борбата му със срѣдешкия епископъ е станало преди това и преди събора въ Прѣспа, вѣроятно, презъ 1107 год. и, може би, второто му отиване въ Цариградъ презъ тая година ще трѣбва да свържемъ съ клеветитѣ, които триадишкиятъ епископъ тъй обилно прѣскалъ въ столицата по адресъ на охридския архиепископъ.

Всичкитѣ тия тревоги и душевни измѣчвания се силно отразили върху и тъй разклатеното здраве на архиепископъ Теофилакта. Той е страдалъ, както се изтъкна, отъ периодическа малария, която изтощавала организма му. Още въ писмото до Макремволита, т. е. въ началото на 1108 год., Теофилактъ се оплаквалъ, че болестъта го държала на легло, че той едвамъ се продигналъ, за да замине за Прѣспа на епископския съборъ. [173] Отъ писмата му, обаче, писани презъ втората половина на 1108 год., се види, че той вече се чувствувалъ съвсемъ слабъ. Така въ писмото си до китърския епископъ [174] той, като съобщава за смъртъта на брата си Димитра, пише: „Като се лишихъ отъ тоя си братъ, не мога съ думи да изкажа, колко се нуждая отъ чужда помощъ. Такава нека ми бждатъ молитвитѣ на твоята почтеностъ, като ми се придадатъ такива повече отъ обикновеното. Може би, тѣ нѣма да ми се даватъ за дълго време. Защото може и ние да трѣгнемъ на пѣтъ подиръ предобрия си братъ. Усѣщаме, че тѣлото ни захвана да отслабва съвършено и че ще пострада това, което докарватъ съединенитѣ душевни и тѣлесни болки” и т. н. А въ писмото до царския лѣкаръ Михаила Пантехни (7-о по Финети) той пише: „Огнь гори вътрешността ми тъй, че, ако той напредне, ще се обърне въ злокачественъ. Кашлица суха и безъ мокрота ме безпокои. Плешката ме боли отъ дълги години” [175]; въ писмото си пъкъ до керкирския епископъ (22-о по Меурсия) се оплаква: „и нашето паяджинно тѣло, както знаешъ, е слабо да понесе всѣки трудъ, а най-вече оня за пѣтъ и лесно може да загине”. [176] Отъ тия думи ясно личи, че архиепископътъ е страдалъ и отъ нѣкой сухъ плевритъ, който ще да го е окончателно сломилъ, и легналъ тежко боленъ, както се види отъ 48-о му писмо по Меурсия, което той почва така: „Чезне душата ми отъ желание за божиитѣ селения, и затова бихъ употребилъ криле, ако бѣше това възможно, за да отида тамъ и се насладя на това, което желая. Но струва ми се да слушамъ болката на бедрото, която вика: „оставай, окаянико, на постелката си”. Прочее, вие, моитѣ, оповестете на моитѣ и на не моитѣ като отъ моитѣ уста: потърпете малко моята немощъ, която подиръ не дълго време мене, досадаващия, ще повали, а васъ претоваренитѣ ще разтовари. Не се опитвайте да сложите товара съ помощъта на злобата. Защото не само че нѣма да постигнете желанието си (понеже това не е лесно), но ще спечелите и това, че ще се окажете зли — последствието (отъ вашето опитване), а това е товаръ по-тежъкъ отъ всѣки другъ за ония поне, които носятъ името на благия Христосъ, отъ когото мислятъ, че и сж образувани и се образуватъ по-нататъкъ”. [177] Това писмо, изглежда, ще да е било последното му писмо, защото Теофилактъ е лежалъ тежко боленъ и дори предчувствувалъ близкия край на живота си, както видѣхме, понеже той пише, че иска и скоро ще отиде въ божиитѣ селения. Но къмъ кого сж насочени тия последни думи на охридския архиепископъ? Самото писмо носи надписъ: Τοῖς παιδευθεῖσιν ὑπ' αὐτοῦ Βουλγάροις, обаче отъ съдържанието му не може да се заключи, че то се отнася до нѣкакви-си българи, дори и да приемемъ обяснението, което митр. Симеонъ дава на гл. παιδεύω = „наказвамъ”, а не „наставямъ” и превежда надписа: „до наказанитѣ (наставенитѣ) българи”.

Ние вече на няколко пъти изтъкнахме, че надписите на няколко Теофилакови писма не отговарят на съдържанието им и че на много места те са поставяни произволно. Към тия писма, според нас, трябва да се отнесе и нашето писмо. Преди всичко текстът, който е поставен под горния надпис, не представя нещо цяло, както са писани другите Теофилакови писма, а прави впечатление на откъслек от писмо, начало без край. Вече тая ампутация на това писмо дава повод да се съмняваме в истинността на неговия надпис. По-нататък. В писмото Теофилактъ говори за „мои“ и „не мои“ (οἱ ἐμοὶ и οἱ οὐκ ἐμοί). Кого разбира той под тия думи? Предчувствайки приближението края на живота си, Теофилактъ не е могъл да не помисли, че той „отива в селенията божии“, без да е свършил борбата си с ония от своите епископи, които, както видяхме, не преставали да му се противопоставят и да го клеветят и хулят, а той в старческата си болезнена раздражителност да им налага наказания, които те считали за тежки товари. От обръщението му към „моите“, за да оповестят на „моите“ и „не моите“ като от негови уста, не е мъчно да се разбере, че под „мои“ Теофилактъ е имал пред вид ония епископи, които са държали с него, а под „не мои“ ония, които са враждували с него. Самото пък предупреждение към епископите, до които, очевидно, е било адресирано самото писмо, — да потърпят още малко, защото приближаващата се смърт ще ги освободи от него „досадващия“, а наказаните — от товара, и да не се опитват последните това да направят с злоба, т. е. с клевети и хули, защото те не само няма да сполучат с тия си действия, но и ще се покажат зли като сетнина от опитването им, а това е един много по-тежък от всеки друг товар поне за християните, — това предупреждение вече показва, че Теофилактъ е призовавал „своите“ и „не своите“ към сдобрение, към помирение, за да може спокойно да се пресели в божията селения, в които той желае да литне по-скоро, ако да имал криле, т. е. да склопи очи в пълно душевно спокойствие. Тая мисъл той, може би, ще да е развил по-нататък в втората половина на писмото, като в същото време ги напътствувал строго поучително и изобличително за самите епископи, което съставителят на сбирката, издадена от Меурсия, [178] намърлил за добре да изпусне, а в надписа вместо ἐπισκόποις да постави Βουλγαρίας, а може би, и съвсем да е променил първоначалния надпис. [179] И тъй, като имаме пред вид 1. съдържанието на разгледаното по-горе писмо и 2. това, че нито едно от известните засега Теофилакови писма не е било писано по-късно от 1108 г., ние дохождаме до заключение, че архиепископъ Теофилактъ се поминал в Охрид, защото след завръщането си от епископския събор в Прѣспа и през времето на болестта и след смъртта на брата си Димитра, той не е напускал престолния си град, гдето, вѣроятно, е бил и погребан, а смъртта на тоя знаменит иерарх на Охридската църква, макар и да е дълбоко мразел българите и всичко българско, па дори и земята им, ние отнасяме към началото на 1109 година.

*

Слизането на такава силна личност, като архиепископъ Теофилактъ, от историческата сцена имало голямо значение за по-нататъшния вървеж на работите в България. Негови приемници били: Лъвъ Мунгъ (Λέων ὁ Μουγγός), по произходъ еврейин, преди това бил, както и прадедите му, „учител на езичниците“, известен още под име „философ“, от 1109 до 1120 год.; [180] Михаилъ съ прозвище Максимъ, бивши дверникъ (δοκιμῖος) между патриаршеските чиновници и

дяконъ на великата църква, евнухъ, до 1133 год.; [181] Евстатий, за когото знаемъ само, че ржкоположилъ св. Илариона Мъгленски за епископъ до 1142 год., [182] и Иванъ Комнинъ съ свѣтско име Адрианъ, севасть и велики друнгарий, синъ на севастократоръ Исаака, [183] по-големия братъ на Алексия I Комнинъ, който е присъствувалъ на цариградскитѣ събори въ 1143 и 1156—57 год. [184] Макарь и да нѣмаме почти никакви други известия за дейността на тия български архиепископи, но по всичко се види, че тѣ не сж притежавали голѣмия авторитетъ на своя предшественикъ и поради това не били въ състояние да държатъ въ покорностъ и тъй разпуснатото висше духовенство въ България, което угнетявало своето паство не по-малко отъ административнитѣ и финансови чиновници и работѣло за националното обезличаване на българитѣ, а това е силно възбуждало духоветѣ противъ църквата. Освенъ това не малко е спомогнало въ това отношение и преминаването на първитѣ кръстоносци презъ Балканския полуостровъ, респ. презъ българскитѣ земи, сетнинитѣ на което едвали се изчерпватъ и ограничаватъ само съ изложената по-горе външна страна на събитията. Религиозно-аскетическия духъ, който бѣ обхваналъ въ края на XI. и въ началото на XII. вѣкъ цѣлия християнски свѣтъ и който кръстоносцитѣ присаждали навсѣкжде, презъ кждето минавали, не се забавилъ да прояви своето влияние и въ България. Това влияние се изразило въ новото движение на богомилитѣ, което намѣрило въ вътрешното положение на българитѣ добра почва за засилване, особено презъ царуването на Алексия I Комнинъ, което ще се опитаме тукъ да представимъ, доколкото позволяватъ твърде оскѣднитѣ известия по тоя въпросъ.

Богомилската ересъ следъ преврата, който тя произведе презъ царуването на царъ Петра въ X. вѣкъ, не угаснала въ България. Ученицитѣ на попъ Богомила: Михаилъ, Тодоръ, Добри, Стефанъ, Василий и Петъръ, които сж изброени въ Синодика на царъ Борила, [185] продължавали да проповѣдватъ и разпространяватъ увлѣкателното учение на своя учителъ.

Бележка на ред.

Стр. 352

Отрицателното отношение на В. Н. Златарски спрямо житието на Иван Владимир не бива по мое мнение да се абсолютизира, тъй като покрай недостоверния материал то съдържа и някои интересни и надеждни изворови данни, които могат да бъдат използвани от изследвачите. Специално по въпроса за сведенията, които то ни дава относно богомилството и политиката на цар Самуил спрямо еретиците, срв. Д. Ангелов, Богомилството в България, стр. 345.

Ако за сега липсватъ каквито и да било известия за богомилитѣ почти следъ пренасянето центъра на държавата въ югозападна България, това още не значи, че то е заглъхнало. Това трѣбва да се обясни съ туй, че тѣ не сж срещнали никакво гонение, нито пъкъ сж били предизвиквани съ нѣкое решително действие отъ страна на западнитѣ български царе. Царъ Самуилъ, който прекаралъ цѣлия си животъ въ борба съ Византия, не е могълъ да мисли за нѣкакви религиозни въпроси, па и едвали сж го интересували подобни въпроси. Обикновено се привожда отъ късно съставеното на гръцки житие на зетския князь Иванъ-Владимира, зетъ на царъ Самуила, известието, че убиецътъ на Ивана-Владимира билъ не царъ Иванъ-Владиславъ, а братътъ (sic) на Владимировата жена, Теодора-Косара, т. е. Самуиловиятъ синъ, който заедно съ жена си поддържалъ смъртоносното учение на богомилитѣ или месалианитѣ. Обаче това известие, както и цѣлото житие, не само не се схожда съ това, което ни даватъ Дуклянскитѣ презвитеръ и Иванъ Скилица, но то съдържа и твърде голѣми анахронизми, неясности и бъркотии, които ясно сочатъ на неговата

недостовърност и измислици [186] на гръцкия му издател, преправяч на първообразното житие от края на XVII. век, с цел да унизи българския царски род. И тъй, ако нъмаме никакво основание да считаме, че цар Самуил не бил чужд на богомилското влияние, то той, може би, е бил равнодушен към разпространението на богомилството в държавата.

И наистина, в края на X. и в началото на XI. век богомилството обхванало цяла западна България: богомили сръщаме в Македония, около Сръдец, а в южна България — около Пловдив. През първото време на византийското владичество те оставали спокойни и мирни, докато разпоредбите на цариградското правителство не засягали националното чувство на българите, а църквата била толерантна към самото учение. В царуването обаче на Алексия I Комнин работите взели съвсем друг обрат. Освен тежкото социално-економическо положение, в което била изпаднала населението, още и строгите мерки, предприети за националното обезличаване на българския народ и дори неговата ромеизация чрез църквата, после омразата и отвръщението, което свещеночалникът на българската църква, Теофилакт, не само чувствувал, но и явно изказвал към българското синаство, най-сетне религиозно-аскетическият дух, който повел от запад и бил присаден, както се казва, и на Балканския полуостров от първите кръстоносци, възкресили отново принципите на богомилската ерес в народните маси, които намърлили не малко подкрепа и в павликянските движения през 1078 и 1083 год. В учението на богомилите народът намирал утеха и отново тръгнал подир учениците на поп Богомила. Интересно се явява това обстоятелство, че, докато на архиепископския престол седял Теофилакт, нийде не се чува за богомилството; поне в писмата му нийде не се споменува, щото той да се е борил с богомилите. Но това още не значи, че България е била чиста от богомили и изобщо от еретици, както това се види от писмото му до кесаря Никифора Вриения, гдето се казва, че известният противник Теофилактов, парикът Лазар, търсел не само между охридчани, но и в други области на България, „има ли нкой осъден от архиепископа като еретик“, [187] за да го привлече на своя страна; а Анна Комнина, като посочва, че богомилското учение било съставено от манихейското и масалианското, право пише, че тая ерес, както трябва да се мисли, е съществувала преди нейния баща, но умела да се скрива под личината на лицемерно благочестие; [188] следов., масово еретическо движение е нъмало, а това са били отделни личности — еретици, и не може да се каже, че това са били непременно богомили, защото в това време в България е имало и други еретици.

Бележка на ред.

Стр. 354

Гледището на В. Н. Златарски, че „религиозно-аскетичният дух“ е бил присаден от кръстоносците на Балканския полуостров и това отново възкресило принципите на богомилската ерес, не може да се приеме. В същност аскетизмът е бил свойствен на богомилството още в началото на неговото създаване (през X век) и от него са били увлечени специално тъй нар. свършени богомили. Срв. Д. Ангелов, Богомилството в България, стр. 324. Що се отнася до обикновените вярващи и до голямото мнозинство от привържениците на богомилското учение, то те съвсем не били аскети и аскетичният идеал не ги привличал.

Така Вилхелм Тирски споменува, че през есента на 1096 г. кръстоносците на Боемунда Тарентски, като навлезли в Пелагонийско (Битолско), намърлили селище, напълнено само с жители еретици. [189] След смъртта на архиепископ Теофилакта, обаче, като че ли богомилите чакали да изчезне тая силна личност, и се почнало всеобщо богомилско движение по цялата империя. За отбелязване е, че в това движение начело на богомилите изстъпва дребното

духовенство — монаситѣ, които, като българи и при това по-развити, по-добре схващали опасността и гибелта, които висшето византийско духовенство е готвѣло за българския народѣ.

Докато Алексей I Комнинъ билъ завзетъ съ войнитѣ на западъ и изтокъ, „мѣлвата за богомилитѣ, пише Анна Комнина, се разпространяваше навсѣкѣде, и злото съ бѣрзината на огъня обхвана много души“. Нѣкой си монахъ, на име Василий, най-изкусниятъ да проповѣдва богомилското безбожие, разпространилъ злото навсѣкѣде, [190] а споредъ Зонара, изпълнилъ цѣлата вселенна съ своето осквернение. [191] У известния византийски писателъ-богословъ Евтимия Зигавинъ, [192] монахъ отъ мѣнастиря τῆς Περίβλεπτοу въ Цариградъ, [193] когото Анна нарича „превъзходенъ граматикъ, твърде изкусенъ риторикъ и най-добъръ познавачъ на църковнитѣ догмата“ и комуто Алексей I възложилъ „да изложи всички ереси, всѣка отдѣлно и противъ всѣка да напише опровержения отъ св. отци и между тѣхъ и противъ богомилската ересь, [194] тогавашниятъ ересиархъ Василий е нареченъ ἰατρός - врачъ, [195] както и въ българския Синодикъ, но не въ смисълъ на „лѣкарь“, защото той никога не е билъ такъвъ, а на магьосникъ, чародей, какъвто народътъ е виждалъ въ ересиарха на богомилитѣ, който се намиралъ въ сношение съ висшитѣ сили и билъ способенъ да врачува всѣкакви недѣжи и болести. [196] Затова Зонара, който се е ползувалъ отъ Евтимия Зигавина, казва, че той, наричайки се врачъ, обличалъ се въ монашеска дреха, а въ себе си криелъ самия оня сатана“. [197] Споредъ описанието на Анна Комнина, Василий ходѣлъ въ монашеско облѣкло, ималъ изтощено лице, лишенъ билъ отъ мустаци и брада (къосе) и на бой билъ дѣлтъгъ сухъ. Старческиятъ му изнемошѣлъ изгледъ показвалъ въ него доста старъ човѣкъ, и затова Евтимий Зигавинъ го нарича „изкуфялъ старецъ“, но и при все това той запазилъ външна бодростъ на духа и способностъ масторски да говори, която той придобилъ отъ многогодишната си практика като учителъ на сектата: споредъ Зигавина, Василий 15 години изучавалъ ересъта и повече отъ 40 години я проповѣдвалъ, [198] а Зонара наброява 52 години за проповѣждане на ересъта. [199] Василия обикновено придружавали дванайсетъ ученици, които се наричали апостоли, и нѣколко ученички (μαθητρίδας), „женички злонравни и съвсемъ развратни“ (γύναια κακότητι καὶ πανλόνηρα).

Бележка на ред.

Стр. 357

За богомила Василий и за процеса срещу него, завършил с изгарянето му на кладата, срв. подробно у D. Angelov, *Der Bogomilismus auf dem Gebiete des Byzantinischen Reiches, Ursprung, Wesen und Geschichte*, ГСУ ИФФ, т. XLVI, 1949/50, стр. 15 сл.; същия, *Богомилството в България*, стр. 391 — 400; Я. И. Любарский, *Расправа императора Алексея Комнина с богомиллами*, *Вопросы истории религии и атеизма*, 12, 1964, стр. 310.

Успѣхътъ на богомилитѣ, които намѣрили много привърженици и последователи въ самата столица, и то главно между женитѣ въ знатнитѣ кѣщи, почналъ да внушава страхъ въ Цариградъ. „Душата на императора, казва Анна, не можеше вече да пренася това и реши да разследва това, което се отнася до ересъта“. Затова, щомъ опасността отъ западъ изчезнала съ смъртъта на Боемунда Тарентски въ 1111 год., Алексей I съсредоточилъ вниманието си на еретицитѣ. Той заповѣдалъ да уловятъ нѣколко богомили и да ги докаратъ въ столицата, отъ които той узналъ, че „учителътъ и върховниятъ предстоятель на богомилската ересь билъ нѣкой-си Василий“. Между докаранитѣ въ Цариградъ богомили имало единъ, на име Дивлатий, който се държалъ подъ стража и не искалъ да се изкаже; подложенъ обаче на разни изтезания, той изказалъ, какъвъ е тоя

Василий и кои сж неговитѣ апостоли. Скоро следъ това по даденитѣ отъ арестуванитѣ еретици описания и самъ Василий, „архисатрапа на Сатанаила“, билъ уловенъ и докаранъ въ Цариградъ. Алексей I му заповѣдалъ да се яви лично при него, „като не искалъ да изтрѣгне скритото (тайното) съ насилия“, а въ сжщностъ той изигралъ една хитра комедия. Той приелъ ересиарха съ почитъ, като станалъ отъ стола и го поканилъ да седне близу до него. Следъ това влѣзълъ въ „приятенъ разговоръ и ласкава беседа и въ беседата изказалъ сладки любезности“, „като се преструвалъ, че иска да стане неговъ ученикъ и не само той, но и неговиятъ братъ Исаакъ севастократоръ, [200] че всичко говорено отъ него счита за божествено откровение и че ще му се покорява въ всичко, стига само Василий да му изпроси спасението на душата му. „Императорътъ между другото казалъ: „Азъ, почитаемий отче, високо те уважавамъ поради ересъта, и искамъ твърде много да узная нѣщо отъ това, което твоята лочтеностъ въвежда, защото нашитѣ работи сами по себе си сж негодни и никакъ не водятъ къмъ добродетель“. При такъвъ приемъ и такива увѣрения Василий не можилъ да не повѣрва въ искреностъта на императора и цѣлъ се поддалъ на измамата.

Тая измама станала при следната обстановка: императорътъ заповѣдалъ да преградятъ коридора, който водѣлъ въ женското отдѣление на двореца, съ завеса, и отъ едната страна на завесата се настанилъ императорътъ съ братанеца си и Василия, а отъ другата — билъ поставенъ единъ бързописецъ, който трѣбвало да записва всичко, каквото щѣлъ да каже богомилскитъ ересиархъ. [201] Василий, безъ да подозира каквато и да било хитростъ, почналъ да излага учението като учителъ предъ ученицитѣ съ най-голѣма пълнота и откровеностъ. Въ края на беседата императорътъ изведнажъ и неочаквано отдрѣпналъ завесата, и само тогава Василий разбралъ измамата. Едновременно императорътъ заповѣдалъ да се събере цѣлиятъ сенатъ и църковниятъ синодъ и висшето военно съсловие, и се образувалъ цѣлъ съборъ подъ председателството на тогавашния цариградски патриархъ Николай II Граматикъ. Предъ тоя съборъ сега билъ изправенъ Василий, и току що записаното му учение било представено за обсъждане. Съборътъ го призналъ за богоненавистно, порицавалъ ересиарха за нечестието и за това, гдето той увлѣкълъ съ себе си въ погибель толкова хора, и го заплашвалъ, че го очаква живоизгаръ и други изтезания, ако той не се откаже отъ заблудата си. Василий обаче, безъ да отрича или опровергава порицанията и доводитѣ на събора, останалъ непоколебимъ и вѣренъ богомилъ, като заявилъ, че той за истината на своето вѣроучение е готовъ да претърпи огънь, бичове и хиляди смърти. Тогава той билъ осъденъ да бѣде живъ изгоренъ и предварително билъ хвърленъ въ затворъ, отгдето императорътъ много пъти го викалъ при себе си и го придумвалъ да се откаже отъ лъжеучението си. [202]

Между това по заповѣдъ на императора били изловени ученицитѣ и последователитѣ на Василия и особено дванайсеттѣ му ученици и доведени въ Цариградъ. Ето какъ описва Евтимий Зигавинъ душевното състояние на ересиархъ Василия въ това време: „Той бѣ обхванатъ отъ много болести, следъ като присѣдата чрезъ огънь бѣ дадена противъ него; отъ страхъ той бѣ изнемощѣлъ и люти рани получи на сърдцето, когато, следъ като дѣлото бѣ изкарано наяве, той узна, че е подигранъ, когато тайнитѣ на неговово вѣроучение се разкриха и бѣха изложени писмено за изобличение, когато ученицитѣ му и особено роднинитѣ и въ друго (отношение) най-близкитѣ му хора бѣха изловени и въ тъмници затворени, и когато всѣка помощ отвсѣкжде за него бѣ изчезнала, и

надеждитѣ станаха напраздни”. [203] Понеже между изловенитѣ имало такива, които се отказвали, че сѣ богомили, а тия, които се противопоставяли на ересѣта, твърдѣли, че сѣ такива, то „императорѣтъ, пише Анна, очевидно, не е могълъ да имѣ вѣрва, и за да не би нѣкакъ нѣкой християнинѣ да се смѣси съ богомилитѣ, като богомилъ, или да пребѣгне [нѣкой богомилъ] като християнинѣ, той измислилъ следния начинѣ, по който истинскитѣ християни щѣли да се покажатѣ”. Когато изловенитѣ били доведени предѣ събора, като обвинени въ ересѣта, императорѣтъ заповѣдалъ всѣкого отново да разпитатѣ. Така едни открито признавали, че сѣ богомили и силно се придѣржали о своята ересѣ, а други отричали сѣвсемѣ, наричайки себе си християни, и обвинявани отѣ другитѣ по никой начинѣ не се покорявали. Тогава Алексий I, разсърденѣ, заповѣдалъ да се запалѣтъ две кладѣ и въ едната да се забие кръстѣ и да се предостави на всички: на тия, които се издаватѣ за християни, да отидатѣ къмъ кладата съ кръста и да умратѣ тамъ за християнската вѣра, а тия, които се придѣржатѣ о ересѣта, да се хвърлятѣ въ другата кладѣ. „Защото, казалъ той, по-добре е, щото тия, които сѣ християни да умратѣ, отколкото, живѣейки, да се преследватѣ като богомили и да тѣпчатѣ убежденията на повечето”. Кладитѣ били запалени на тѣй наречения Циканистирий, [204] и то не на две, а на седемѣ мѣста, а кръстѣ билъ забитъ само въ една кладѣ. Огнѣтъ се издигалъ до небесата. При вида на тая страшна картина истинскитѣ православни пристѣпили къмъ кладата съ кръста, „които, наистина, искали да приематѣ мъченичество,” а еретицитѣ се насочили къмъ другата кладѣ. Тѣкмо, когато последнитѣ трѣбвало да бѣдатѣ хвърлени наедно въ кладата и многобройната тѣлпа народѣ, който се бѣ стекълъ тамъ отѣ цѣлата столица, дълбоко скѣрбѣла за християнитѣ, които така сѣщо трѣбвало да бѣдатѣ изгорени, една предварително издадена отѣ императора заповѣдъ спрѣла езекуцията. Понеже сега станало ясно, кои сѣ истинскитѣ богомоли, императорѣтъ, следъ като смѣмралъ клеветницитѣ отпустналъ християнитѣ на свобода, а еретицитѣ отново из, пратилъ въ затворитѣ, като отдѣлилъ „апостолитѣ” отѣ другитѣ. Следъ това императорѣтъ не преставалъ всѣки день своитѣ хора, които се били заразили отѣ ересѣта, да ги поучава и да ги увещава да се откажатѣ отѣ нечестивото учение, а къмъ ония знатни отѣ цѣрковното управление се отнасялъ съ молба да се върнатѣ въ православната вѣра. Нѣкои отѣ тѣхъ, наистина, се отказали отѣ богомилската ересѣ и били освободени отѣ затвора; „онѣ пѣкъ, които се придѣржали о своята ересѣ, умрѣли по-късно въ затворитѣ, като имали достатѣчно издрѣжки за храна и облѣкло. [205]

Следъ това Алексий I се завзелъ да изпълни решението на събора относно Василия, който като истински ересиархъ не се разкайвалъ и по никой начинѣ не искалъ да се отклони отѣ ересѣта си. Той заповѣдалъ да се издигнатѣ сѣщо две кладѣ вече на голѣмия иподромѣ. Подѣ едната кладѣ била изкопана дълбока яма, натрупана съ дѣрва, а на иподрома били донесени толкова много дѣрвета съ листа, че иподромѣтъ се показвалъ като планина; въ другата кладѣ билъ забитъ голѣмъ кръстѣ, защото предполагали, че ересиархѣтъ, като види кладата, може би, ще се разколебае и ще отиде къмъ кръста и ще се освободи. Когато била запалена едната кладѣ, голѣмо множество народѣ се стекълъ отѣ цѣлия градѣ, за да види всичко това, което щѣло да стане; тамъ присѣтствували и еретицитѣ. Когато Василий билъ доведенъ на иподрома и видѣлъ отдалечъ пламтещия огнѣ, усмихналъ се и почналъ да лѣготи, казвайки, какво нѣкакви-си ангели ще го грабнатѣ изъ срѣдата на огнѣя, и пѣлъ известното Давидово изречение: „ангеломѣ своимѣ заповѣстъ о тебѣ сохрани ти” и „къ тебѣ же не приближитѣ: обаче очима твоима смотриши”

(Псл. 90, (7–8), (11)). „Обаче, разказва Анна, когато тълпата, възбудена, безъ всяко стѣснение му предлагала да погледне на страшната картина на кладата, отъ която се издигалъ и пращѣлъ пламъкъ, изпущащъ езици, издигащи се на височина съ стоещия въ срѣдата на иподрома гранитенъ обелискъ, Василий, както изглежда, се уплашилъ отъ огъня и се твърде смутилъ, защото той отвърщаль очитѣ си, плѣскалъ съ рѣце и удрялъ бедрото си, като да се намиралъ цѣлъ въ затруднение“. Но и при все това нито огънятъ смекчилъ желѣзната му душа, нито пъкъ отпавениятъ къмъ него отъ императора показания не го прелѣстили; но заедно съ това той не се решавалъ на нищо и стоялъ неподвиженъ.

Докато вървѣли всичкитѣ разговори и се прѣскали неговитѣ предсказания, палачитѣ, като се побояли, да не би нѣкакъ, по попущение божие, демонитѣ на Василия да извършатъ нѣкое неумѣстно чудодействие, и нечестивецътъ да бѣде извлѣченъ неповреденъ отъ такъвъ огънь и се върне въ нѣкое обществено мѣсто, и тогава последната заблуда ще бѣде по-лоша отъ първата, решили да направятъ провѣрка. Когато той почналъ да предсказва и магѣосва, какво той ще излѣзе неповреденъ отъ срѣдата на огъня, тѣ снели расото му и казали: „нека видимъ, дали огънятъ нѣма да изгори дрехитѣ ти“, и веднага го хвърлили въ срѣдата на кладата. Василий посрещналъ съ радостъ това и веднага казалъ: „вижте хвърчащето въ въздуха наметало!“ Тогава тия, които стояли близу до него, го издигнали нагоре и го блѣснали съ дрехитѣ и сандалитѣ въ срѣдата на кладата. „Пламъкътъ, пише Анна, като да бѣ се разсърдилъ на него, погълна нечестивеца, така че никаква миризма нѣма, нито пъкъ нѣщо ново отъ нѣкакъвъ димъ, а само се показва една слаба димообразна черта въ срѣдата на пламъка ... Поради това ония, които го въздигаха, все още не били увѣрени въ тоя безбожникъ Василия, па и пламъкътъ като да избѣгваше да го грабне. Когато присѣтстващиятъ народъ се възмутилъ и искалъ на сила да хвърли въ огъня и останалото число (еретици), които бѣха отъ гибелта на Василия, самодържецътъ, обаче не се съгласилъ и заповѣдалъ тѣ да бѣдатъ заключени въ колонидитѣ на най-големитѣ дворци и галериитѣ. И това като стана, зрелището се свърши. [206] Следъ това безбожникитѣ приели друга една най-сигурна охрана, въ която тѣ, хвърлени и много време добре доволствуващи, умрѣли въ своето нечестие. Това бѣше последното дѣло и награда за дългитѣ ония трудове и предприятия на самодържеца, едно нововедение и необикновена смѣлость“. [207] Възъ основа на последния пасажъ на Анна нѣкои приематъ, че изгарянето на ересиарха е станало презъ последната година отъ живота на Алексия I Комнинъ — въ 1118 год.; [208] обаче едва ли това заключение е вѣрно, защото тукъ подъ „последно дѣло“, очевидно, трѣбва да се разбира изобщо въ гоненето на богомилитѣ, което се бѣ почнало още при патриархъ Николая II Граматикъ, а съборътъ, на който билъ осаденъ Василий, станалъ преди или презъ 1111 год., но съборното решение било изпълнено много по-късно, защото искали, както самиятъ ересиархъ, тѣй и неговитѣ последователи да ги принудятъ въ затвора да се откажатъ отъ ересъта. Но това не ще да е продължило дълго време, и поради това изгарянето на Василия ние отнасяме къмъ 1114 год., когато Алексий I билъ заетъ специално съ религиозни въпроси — съ спороветѣ си съ пловдивскитѣ манихеи. [209]

Но съ загиването на ересиархъ Василия богомилството не било унищожено завинаги: несъмнено, еретицитѣ сж се преследвали въ България и следъ това. Евтимий Зигавинъ, комуто Алексий I

Комнинъ бѣ възложилъ да изучи, изложи и опровергае богомилското учение, своя трактатъ „противъ богомилитѣ“ (κατά Βογομίλων) завършва съ следнитѣ думи: „Замълча вече лукавиятъ и бѣбривъ езикъ и многоглаголивитѣ устни на оногова, който проповѣдваше това проклето глумление, замълчаха и се затулиха несправедливитѣ уста на бѣбрицитѣ. Защото, следъ като мѣдрейшиятъ и великодушенъ императоръ го (Василия) изправи предъ себе си и разкри лицемѣрието на дѣлото и разгласи за него, понеже той намѣри навсѣкаде да звѣнти като медъ и фалшиво, а сега да обещава промѣна, тъкмо като псето, което се връща на своята бѣлвотина“ (2 Петр. II, 22), той предложи на разгледване дѣлото му, следъ като свика всички власти църковни и граждански, и произнесе присѣда, да се подложи на огънь този, който мнозина е изпратилъ въ гиената огнена. И ето, въ огънь изгорѣлиятъ си отиде, като претърпѣ позорно надгробно безчестие. Кой би могълъ, следъ като види, че риданията се изравняватъ съ страдания, достойно да оплаче тогова, който е изучавалъ учението на заблудата въ течение на 15 години, а пъкъ го проповѣдвалъ повече отъ 40 години, който десетки хиляди ученици провалили въ пропастьта на гибелта и съвсемъ нечестиво и злостно си замина отъ тѣхъ, който се лиши отъ двата живота и се подложи на тоя и онзи огънь и чрезъ угасимия (огънь) настани се въ неугасимия? За останалитѣ трѣбва да се надѣваме. Защото съкруши се вече главата на дракона, а най-важнитѣ отъ неговитѣ части и членове (разб. ученицитѣ му апостоли) сѣ събрани (т. е. арестувани), отъ които едни иматъ намѣрение, а други всѣки день се издаватъ; но ние питаемъ благи надежди, че и опашката нѣма да избѣгне надлежното изпитване и щателно разследване на отъ Бога съдействувания императоръ, който всѣкакъ съ голѣми грижи се старае да ги улови въ мрежа и да покаже нивитѣ на благочестието очистени отъ плѣвелитѣ“. [210]

Тия думи на Евтимия Зигавина ясно говорятъ, че богомилството още е запазило посѣянитѣ въ народната маса семена и че никакви гонения не сѣ могли да го унищожатъ; напротивъ, нетърпимостта на византийското правителство къмъ богомилитѣ откривала широко поприще за злоупотрѣбения и притѣснения отъ страна както на църквата, така и на административнитѣ и финансови власти, а това още повече карало населението да търси защита и утеха поне тайно въ учението и общината на богомилитѣ. Обаче каква роля е играло богомилството въ сѣдбата на българския народъ следъ смъртта на Алексия I Комнинъ чакъ до XIII. вѣкъ, нищо не е известно. Изобщо трѣбва да се забележи, че за историята на българитѣ следъ богомилското движение и до освобождението имъ отъ владичество на Византия, т. е. презъ царуванятия на приемницитѣ на Алексия I, ние притежаваме твърде малко, и то повечето косвени сведения, които да се отнасятъ право къмъ българската история. Обаче и при тая оскѣдностъ на книжовни данни, ние все пакъ трѣбва да се спремъ поне накратко върху събитията, които сѣ станали презъ тая епоха на Балканския полуостровъ и въ българскитѣ земи, защото тѣ не само се намиратъ въ връзка съ историята на Византия, но сѣ и оказали немалко влияние върху вървежа на по-нататѣшнитѣ събития отъ българската история.

Бележки

1. Вж. тукъ по-горе, стр. 112—113.
2. Θ. Успенскій, Образование втораго болгар. царства, стр. 16.
3. Вж. тукъ по-горе, стр. 113.
4. Това най-ясно се види отъ следнитъ писма на архиепископъ Теофилакта: писмо 41-о по изд. на Меурсия и писма 12-о, 16-о и 18-о по изд. на Ламия у митрополитъ Симеона, Писмата на Теофилакта Охридски, архиепископъ български и пр. София 1931 (Сборникъ на Българската академия на наукитъ, кн. XXV), стр. 126, 209, 215 и 217.
5. Skylitzes, *ib.*, p. 743, (1-2). — Вж. тукъ по-горе, стр. 165.
6. Anna, *ib.*, lib. VII, стр. 9; I, p. 252, (21-26).
7. В. Н. Златарски, Намѣстници-управители на България и пр., п. т., стр. 139—144.
8. Вж. В. Г. Васильевскій, Теофилактъ болгарскій и его съчинения. Труды его, т. I, стр. 141—142. — Отъ сжщия, реценз. на Успенски, Образование и пр. п. т., стр. 155—156.
9. Anna, *lib.* VIII. cap. 7; *ib.* II, p. 19, (19-23).
10. Подробно по тоя въпросъ вж. у митр. Симеона, п. т., стр. 185—186 и особ. 201—203.
11. Anna, *lib.* III, cap. 2; I, p. 98, (17-18).
12. Anna, *lib.* VIII, cap. 7; *ib.* II, p. 19, (23)—23, (14).
13. Migne, *ib.*, col. 521 D: ἄλλ' ἡμῖν μὲν проφανώς δοθείς ἐκ Θεοῦ διὰ αὐτοῦ ἀρετάς, εἶτα διὰ τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν ἀποδημήσας. — Вж. у митр. Симеона, п. т., стр. 208—209.
14. Anna, *lib.* VII, cap. 9; *ib.* I, p. 253, (3—10).
15. В. Н. Златарски, Намѣстници-управители и пр. п. т., стр. 144—145.
16. Пакъ тамъ, стр. 145—147. — Вж. тукъ по-горе, стр. 224, бел. 2.
17. Подробно за назначението на Никифора Вриения вж. В. Н. Златарски, Намѣстници управители на България и пр., п. т., стр. 147—152 и Притурка къмъ нея въ края, п. т., стр. 395—396.
18. 24-о писмо по Меурсия, Migne *ib.*, col. 408 B. — У митр. Симеона, п. т., стр. 83. — Въ сбирката на Меурсия има 4 писма, адресирани до великия domestikъ Адриана : 24-о, 30-о, 34-о и 43-о; има обаче още едно писмо въ сбирката на Ламия подъ № 2 съ надписъ само: „до великия domestikъ”, втората частъ на което (отъ думитъ: „Тоя човѣкъ не е вече сжщиятъ” до края) представя 1-во безименно по Финети. Обаче, ако съдържанието му се съпостави съ другитъ Теофилактови писма до великия domestikъ Адриана, то не е мжно да се забележи, споредъ митр. Симеона, че то се отличава и по изрази, и по мисли отъ другитъ писма, и има голѣма другарска интимностъ къмъ адресата, който се занимавалъ съ книжнина и наука и просвѣщавалъ млади хора, но несъмнено е билъ близъкъ сродникъ на императора, както това доказва обръщението му ἀγίε μου — „светии мой”; оттука се заключава, че надписътъ на последното писмо не е

поставенъ отъ автора на писмото, а е по-сетнешна и при това погрѣшна вставка, следов. писмото първоначално не е било адресирано до Адриана. — Вж. В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 159.— У митр. Симеона, п. т., стр. 190—191.

19. Migne, ib., col. 405 B—D et 408 A—B. — У митр. Симеона, п. т., стр. 82—83.

20. Че Иванъ Таронитъ билъ дука на Скопие, узнаваме отъ безсмисления надпись на 13-о по Ламия (въ изд. на Migne'я, ib., col. 524 C) писмо на архиеп. Теофилакта: τῷ Τονωσοποῦλῳ τῷ Δοκισκοπιῶν, който Θ. Успенски поправи споредъ ватиканския препись на Теофилактовитъ писма на τῷ Ταρωναίτοπουλῳ τῷ δουκί Σκοπίων (Образование и пр., стр. 45, бел. 1) „до Таронитопула (т. е. сина на Таронита), скопски дука“. В. Г. Васильевски пъкъ, изхождайки отъ това, че въ казаното писмо той се величае отъ архиепископа „всесвети“, а майка му „света“ — епитети, които се давали само на императорови близки роднини, доказва, че подъ името Ταρωναίτοπουλος се крие синътъ на Михаила Таронитъ, зетя на Алексия I по сестра, и че той се наричалъ Иванъ (Anna, lib. III, cap. 4, ib. I, p. 103, (10-13); lib. IX, cap. 6, ib. II, p. 44, (17-19); cap. 8, ib. II, p. 49, (24-26); lib. XII, cap. 7, ib. II, p. 164, (20-21). — В. Г. Васильевскій, каз, рец. п. т., стр. 331—332. — Митр. Симеонъ, п. т., стр. 209—211.

21. Anna, lib. XIII, cap. 1, ib. II, p. 175, (2-9).

22. Ibidem, lib. X, cap. 2, ib. II, p. 61, (13-14); вж. и тукъ по-горе, стр. 212.

23. Ibidem, lib. XIII, cap. 1, ib. II, p. 174, (23)—175, (2). — В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 332, невѣрно отнася назначението на Ивана Таронитъ за епархъ къмъ 1105 год., т. е. когато Алексий I заминавалъ на западъ, за да се приготи за отпоръ на Боемунда, както това показва приведената тукъ цитата отъ Алексиадата.

24. Вж. тукъ по-горе, стр. 243.

25. В. Н. Златарски, Намѣстници-управители въ България и пр., п. т., стр. 153—158.

26. Писмо 68-о по Меурсия. — Migne, ib. col. 485 C: Τῷ σεβαστῷ καὶ δουκί Βερροίας, κυρίῳ Κωνσταντίνῳ, τῷ υἱῷ σεβαστοκράτορος. — У митр. Симеона, п. т., стр. 170.

27. В. Н. Златарски, Намѣстници-управители и пр., п. т., стр. 371.

28. Пакъ тамъ, стр. 387—388.

29. В. Н. Златарски, Ансбертовиятъ „жупанъ или сатрапъ“ на България не е билъ Добромиръ Хризь. Годишникъ на Соф. Уни-тетъ, Ист.-Фил. ф-тъ, т. XXIX, 6, (1933), стр. 13—14.

30. Вж. Дюканжовия списъкъ № 13 по изданието на Йор. Ивановъ, п. т., стр. 567, а сжщо и 2-о писмо по Финети и 4-о по Ламия на Теофилакта у митр. Симеона, п. т., стр. VIII, 3 и 194.

31. Митр. Симеонъ, п. т., стр. IX—X и писмо 15-то по Меурсия, п. т., стр. 62.

32. Вж. F. Chalandon, Essai etc., p. XXV—XXVI. — Между своитъ доказателства, че Теофилактъ е билъ въ 1091 г. вече охридски архиепископъ, Шаландонъ посочва на писмата му 5-о и 9-о по Ламия, „адресирани до кесаръ Никифора Мелисинъ, който билъ натоваренъ да организира българска армия въ 1091 г.“, т. е. презъ времето на отчаяната борба на Алексия I Комнинъ съ печенѣзитъ (вж. тукъ по-горе, стр. 204). Обаче тия две писма, както 12-о по Меурсия не могатъ по никой начинъ да се отнесатъ къмъ 1091 г.: тѣ сж писани следъ 1105 г. въ 1107—1108 год. Подробно за това вж. тукъ по-долу стр. 326—327 и бележ. 2 на стр. 328. Но че Теофилактъ е

билъ въ 1091 г. вече охридски архиепископъ, се доказва отъ известието на Анна Комнина (II, р. 19, (19-23)), че „тогавашниятъ български архиепископъ“ билъ изпратилъ въ 1091 г. до Алексия I писмо съ донесение, че братанецътъ му Иванъ Комнинъ, синътъ на по-големия му братъ, севастократоръ Исаакъ, който въ предната година билъ назначенъ за дука-управителъ на Драчъ, замислялъ отцепване. Че този български архиепископъ билъ тъкмо Теофилактъ, а не неговиятъ предшественикъ, както се опитва това да изведе В. Г. Васильевски (вж. Рецензията му върху книгата на Θ. Успенски, Образование и пр. въ ЖМНПр. ч. 204 (1879), стр. 157—158), вж. тукъ по-горе, стр. 254—255. — Ср. K. Roth. Studie zu den Briefen des Theophylactos Bulgarus (Programm des K. Gymnasiums Ludwigshafen am Rhein). Ludwigshafen a/Rh. 1900, S. 1—22.

33. Митр. Симеонъ, п. т., стр. X—XIII; XVII—XXII; 185—186; 201—203. — Предположението на В. Г. Васильевски (п. т., стр. 324), какво Теофилактъ, преди да стане възпитателъ на Константина Дука, „заемалъ нѣкакво мѣсто въ клира на Охридската църква и служилъ като секретаръ на тогавашния архиепископъ“, не може да се приеме, както това показва митр. Симеонъ, п. т., стр. 110—112; 149; 201—203.

34. Митр. Симеонъ, п. т., стр. XIV—XVII.

35. Пакъ тамъ, стр. 131.

36. За съществуването на подобни „сказания“ вж. В. Н. Златарски, Болгарскій историко-литературный элементъ въ русской лѣтописи. Труды V съѣзда академическихъ организацій заграницей. ч. I София 1931, стр. 347—351.

37. Н. Л. Туницкій, Св. Климентъ, епископъ словенскій. Сергіевъ Посадъ 1913, стр. 62—89. — Що се отнася до въпроса, кой е билъ авторътъ на това житие, то отдавна бѣ изказано мнение, че то не било написано отъ Теофилакта, на което се противопостави А. Вороновъ, Главнѣйшіе источники для исторіи Кирилла и Меѳодія, Кіевъ 1877, стр. 109—139, обаче следъ подробното и всестранно изучване и изследване на въпроса отъ Н. Л. Туницки (вж. п. т., особ. стр. 45—61) вече не подлежи на никакво съмнение, че авторътъ на това житие не е могълъ да бѣде другъ, освенъ нашиятъ Теофилактъ. — Ср. F. Dvornik, Les slaves, Byzance et Rome au IX-e siecle, Paris 1925, p. 312, n. 2. — Йор. Ивановъ, Българ. старини изъ Македония, 2-о изд., стр. 314—315.

38. Вж. В. Н. Златарски, Легендата за откриване мощитѣ на Тивериуполскитѣ мъченици, въ Отчетъ I на Българския Археологически Институтъ. София 1922 стр. 27—35. — Ср. Н. Л. Туницкій, п. т., стр. 82—86.

39. Н. Л. Туницкій, п. т., стр. 87—89.

40. Примѣра на Теофилакта последвалъ по-късниятъ му достоенъ приемникъ — Димитъръ Хоматианъ, който, въодушевявайки се отъ идеитѣ на своя предшественикъ спрямо славянското си паство, написалъ така сжщо на грѣцки и съ същата цель тъй нареченото кратко (проложно) житие на св. Климента, чийто славянски преводъ отъ по-късно време е достигналъ до насъ въ непълненъ видъ. При съставянето на това житие Димитъръ Хоматианъ се е ползувалъ отъ пространното на Теофилакта, но е внесълъ и нѣкои нови известия за св. Климента, почерпани отъ по-стари извори и отъ охридскитѣ предания за тоя светителъ. Вж. Йор. Ивановъ, п. т., стр. 313—321.

41. П. А. Лавровъ, Палеографическое обозрѣніе кирилловскаго писма. ЭСФ, выпус. 4, (1). Петроградъ 1915, стр. 173—174. — Е. Ф. Карский, Славянская кирилловская палеография. Ленинградъ 1928, стр. 94.

42. Сжществуващето въ литературата мнение, какво житията на българскитѣ светии били писани първоначално на грѣцки езикъ и сетне превеждани на старобългарски (вж. Н. М. Петровскій, Рецензия върху

книгата на Н. Л. Туницки. ЖМНПр. новая серия L (1914), № 3, стр. 131—132), сега трябва да се изхвърли като съвсемъ несъстоятелно, защото то върви въ разрѣзъ съ политиката и стремежитѣ на първитѣ български християнски господари, Бориса и Симеона, и съ трудоветѣ на първитѣ наши книжовници отъ групата на еп. Константина и Ивана Екзарха. Едничкото, което може да се допусне въ случая, то е, че тия старобългарски жития сж били писани по образца на византийскитѣ, макаръ че по своята простота въ изложениято, като, напр., старото Наумово житие, тѣ се явяватъ по-скоро оригинални, отколкото подражателни.

43. Н. Л. Туницкій, п. т., стр. 6—44.

44. Пакъ тамъ, стр. 57—61.

45. Йор. Ивановъ, п. т., стр. 322—324.

46. Вж. писмо 1-о по Финети и 2-о по Ламия, у митроп. Симеона, п. т., стр. 1 и 187.

47. Вж. писмо 9-о по Финети, у митроп. Симеона, п. т., стр. 10.

48. Вж. писмо 14-о по Финети, у митроп. Симеона, п. т., стр. 15.

49. Вж. писмо 21-о по Меурсия, у митроп. Симеона, п. т., стр. 71—72.

50. Вж. писмо 16-о по Финети, у митроп. Симеона, п. т., стр. 18—19.

51. Вж. писмо 19-о по Ламия, у митроп. Симеона, п. т., стр. 218.

52. Вж. писмо 3-о по Финети, у митроп. Симеона, п. т., стр. 3—4.

53. Тукъ трябва да се разбира връщането на архиепископа въ Охридъ следъ побѣгването му въ Пелагония. Вж. писмо 39-о по Меурсия, у митроп. Симеона, п. т., стр. 124. — Вж. тукъ по-долу, стр. 288—289.

54. Вж. писмо 29-то по Ламия. — Migne, ib. col. 548 B. — У митроп. Симеона, п. т., стр. 223.

55. Вж. писмо 46-о по Меурсия, у митр. Симеона, п. т., стр. 143. — Тукъ Теофилактъ ималъ предъ видъ случката съ гадаринскитѣ свини въ Генисаретското езеро, разказана у евангелиста Матея гл. 8, ст. 31—33. Българитѣ архиепископътъ счита издавилитѣ се свине и, ако би това да се случи, то за него нѣма никакво значение.

56. 4-о по Финети. — Migne, ib., col. 313 B — 317 C. — У митр. Симеона, п. т., стр. 4—7.

57. 15-о по Финети. — Migne, ib., col. 336 B—C. — У митр. Симеона п. т., стр. 17.

58. Вм. писмо 24-о по Меурсия. — Migne, ib., col. 405 A. — У митр. Симеона, п. т., стр. 31—82.

59. Вж. писмо 16-о по Финети. — Migne, ib., col. 337 B. — У митр. Симеона, п. т., стр. 18. — За значението на това известие вж. по-долу за робството въ България.

60. Вж. писмо 1-о по Меурсия. — Migne, ib., col. 357 A et 360 B.—У митр. Симеона, п. т., стр. 31—32. — Подробно за това писмо вж. В. Н. Златарски, Намѣстници-управители и пр., п. т., стр. 156—157.

61. Вж. Migne, ib., col. 432 D: ἡ περὶ τὸν Βαρδάριον ἀρχή, et col. 481 A: Ἀρ' οὖν ἐρώ σοι τὴν χρεῖσαν, ἡ αἰσχυνοῖμην ἂν, εἴ σε τοῦ Βαρδαρίου ἀρμόστην, ἐπιστάντα πράγμασιν, ἔχων αὐτοῦς ἐν τῷ Βαρδαρίῳ χωρίῳ κτλ.

Подъ ὁ Βαρδάριος и въ дветѣ мѣста, както и у Анна Комнина подъ ὁ Βαρδάρης (lib. V, cap. 1; I, p. 165, (24) et cap. 5, ib., p. 168, (8)) се разбира не рѣката Вардаръ, както нѣкои приематъ (вж. D. Detschew, Vardarios, Zeitsch. für Ortsnamenforschung, VIII (1932), S. 193–194), а областта западно отъ долното течение на р. Вардаръ, днеш. Енидже-Вардарско, тур. Вардаръ-ова, българ. Вардария (В. Кжнчовъ, Орохидрография на Македония. Пловдивъ 1911, стр. 98), както това показватъ конструкцията и смисълътъ на приведенитѣ цитати, а оттука и подъ οἱ Βαρδαριῶται, за които Теофилактъ споменува въ писмото си до Григория Каматиръ (71-о по Меурсия, Migne, ib., col. 492 B), се разбиратъ не преселенитѣ отъ императоръ Теофила (828–842) перси, а жителитѣ тъкмо на тая областъ. Една частъ отъ нея, споредъ грамотитѣ на Василия II, влизала въ диоцеза на Охридската архиепископия, а заедно съ другата частъ въ държавно-административно отношение при Алсксия I Комнинъ образувала отдѣлна областъ, гдето въ 1105 год. за неинъ управителъ билъ назначенъ Константинъ Дука, синътъ на пропостратора Михаила Дука (вж. писма 33-о, 63-о и 71-о по Меурсия. — Migne, посоченитѣ тукъ мѣста и у митр. Симеона, п. т., стр. 115, 161—162, 172; вж. сжщо и следната бележка). Самото селище Ἐκκλησίαι ще да сж щититѣ Ἀσπραῖ Ἐκκλησίαι (вж. тукъ по-горе, стр. 175), за които Анна Комнина пише: (ὁ Βαϊμόουντος) εἰς τὸν Βαρδάρην κατέλαβεν εἰς τὰς καλουμένας Ἀσπρας Ἐκκλησίας (ib. I, 168, (8-9)).

62. Въ писмото на Теофилакта до Ивана, писаря на Палеолога, се чете следното: „понеже властѣта надъ Вардарската областъ била възложена, както чухме, върху сина на пансевича, нашия господаръ, затова писахъ на общия господаръ, да се застъпи ... на любовѣта ти би заслужилъ, като представишъ на пансевича писмото ни” (Вж. писмо 33-о по Меурсия. Migne, ib., col. 432 C et 433 A). Кого трѣбва да разбираме подъ „общия господаръ”? Понеже писмото се изпращало презъ Палеологовия писаръ и понеже въ писмо 70-о по Меурсия, адресирано „до Палеолога”, се споменува, че адресатътъ оказалъ на Теофилакта преголъмо застъпничество, отъ което намѣрилъ слабо спокойствие въ малкото, останало на църквата въ Охридъ, защото му било писано да направи нѣщо за неговата немощъ, „като приспи неговия бирникъ”, то митр. Симеонъ (п. т. стр. 116) заключава, че тукъ става дума за Георгия Палеологъ, баджанакъ на императора, а подъ „синъ на пансевича” трѣбва да се разбира синътъ на Георгия Палеологъ. Обаче по-нататъкъ архиепископътъ пише: „Но дано да не престанешъ да премахвашъ охканията, като опитомявашъ тази пустиня чрезъ чудодѣйствиата, които правишъ за насъ. Такива считамъ азъ вашитѣ грижи за църквата ни, съ които въ разни времена се осуетяватъ замислитѣ на бирниците” и т. н. (Migne, ib. col. 489 B—C. — Митр. Симеонъ, п. т., стр. 171). Отъ тия думи ясно личи, че 70-о писмо е нищо друго, освенъ едно общо благодарително писмо за всички застъпничества и помощи, съ които въ разни времена адресатътъ, т. е. Георги Палеологъ, а не неговиятъ синъ, е помагалъ на Теофилакта, а не се визира една само просба, каквато е въ 30-о писмо, и затова първото не може да се постави въ непосредна връзка съ второто, следов. подъ „общия господаръ” не може да се разбира Георги Палеологъ, а другъ нѣкой, който ни се посочва отъ 71-о по Меурсия писмо „до протасикритъ Григория Каматира”, гдето Теофилактъ пише: „Научихъ се, че е изпратенъ за управителъ на Вардариотитѣ моятъ възпитаникъ, всеуважаемиятъ синъ на протостратора, който прилича на баща си въ другитѣ работи” и т. н. (Migne, ib. col. 492 B: Ἐπιθόμην τοῖς Βαρδαριώταις ἐπαφεθῆναι τὸν πανσέβαστον υἱὸν τοῦ πρωτοστράτορος, τὰ τε ἄλλα πατρῶζοντα κτλ.) И тъй новиятъ управителъ билъ синъ на протостратора, т. е. на Михаила Дука, шурей на Алексия I, както това се потвърждава и отъ 63-о по Меурсия писмо, адресирано до Константина Дука, сина на Михаила Дука, когото Теофилактъ нарича вардарски управителъ (Migne, ib. col. 481 A: σε τοῦ Βαρδαρίου ἀρμόστην ἐπιστάντα). — Ср. В. Г. Васильевски, п. т., стр. 329—330.

63. Писмо 33-о по Меурсия. — Migne, ib., col. 432 B—433 B. — У митр. Симеона, п. т., стр. 115—116.

64. Писмо 63-о по Меурсия. — Migne, ib., col. 480 D—481 B. — У митр. Симеона, п. т., стр. 161—162.

65. Писмо 64-о по Меурсия. — Migne, ib., col. 481 C—D. — У митр Симеона, п. т., стр. 162.

66. Писмо 56-о по Меурсия. — Migne ib., col. 473 B—D et 476 A. — У митр. Симеона, п. т., стр. 156.

67. Писмо 30-о по Ламия. — Migne, ib., col. 549 C et 552 B. — У митр. Симеона, п. т., стр. 232—233.

68. Въ гръцкия текстъ се чете: ἀφελέσθαι τοῦ ἐν Ἀχρίδι τῆς Ἐκκλησίας χωρίου, което митр. Симеонъ превежда : „да се отнеме отъ църквата находящето се въ Охридъ село“, когато, споредъ насъ, би трѣбвало да се преведе: „да се отнеме селото на църквата въ Ахрида“ — на Охридската църква, защото 1. мжно може да се разбере изразътъ „село въ Охридъ“ и 2. защото тукъ става дума за сщцото село Църкви, както и въ преднитъ писма.

69. Тоя пасажъ въ гръцкия текстъ се чете:

καὶ τὸ θεινότετον δι καὶ
ἐρήμην αἰρούμεθα. Ὡς γὰρ ἐπυθόμην, ὁ ἐπαρθεὶς ἡμῖν ἀναγραφὴς ἀφελέσθαι τοῦ
ἐν Ἀχρίδι τῆς Ἐκκλησίας χωρίου διώριται· χωρίου, ἐφ' ᾧ καὶ ἀνταλλαγῆς ἔγγραφα
προῦβησαν τῆς Ἐκκλησίας ἀντὶ τῶν πλανητῶν (βм. πλανητῶν), ὧν δεσπόζουσα
ὑπεξέστην τῇ δημοσίῳ, τοῦτο λαβούσης διὰ τὴν παροιικὴν δουλείαν. χρῆμα πάντων
ἀναγκαιότερον, καὶ χρυσόβουλος ἐδράζων τὴν ἀνταλλαγὴν προσεγένετο. Καὶ βα-
σιλικὸν ἐπαπειλήθη σημείωμα, ὅτε τὸν Ἡρακλέα ἐρεσχελοῦντες ἦσαν οἱ Κερκώπες

(βм. Κέρκωπες) (Migne, ib., col. 424 A—B). — Ние си позволихме да приведемъ цѣлия тоя пасажъ, защото нашиятъ преводъ се различава отъ другитъ преводи: преводътъ на Успенски (Образование, стр. 40) не е пъленъ и е неточенъ; ето какъ той превежда цѣлия пасажъ: „Какъ я узналъ, посланный къ намъ чиновникъ (ἀναγροφεύς) имѣеть приказаніе отмежевать отъ охридской церкви мѣстечко, которымъ она владѣеть по мѣнной записи. Она поступилась своими правами на планины въ пользу общества и взамѣнъ того получила это мѣстечко, чтобы поселить на немъ своихъ париковъ, — что весьма необходимо; былъ полученъ и хризовуль, утверждающій эту обмѣнную сдѣлку, съ подписью царской“. Нѣщо вѣрно има, но повечето си остава невѣрно. — По-точенъ и пъленъ се явява преводътъ на митр. Симеона (стр. 96), но и той въ последното изречение не е превелъ гл. ἐπαπειλήθη, а βασιλικὸν σημείωμα отнесълъ къмъ предното изречение. — Нѣма съмнение, тоя пасажъ и по конструкция, и по синтаксисъ, споредъ насъ, е твърде неправиленъ и обърканъ, и да се разбере налага се да се размѣстятъ нѣкои изречения и да се преведатъ нѣкои мѣста по смисълъ.

70. Вж. тукъ по-горе, стр. 276 и бел. 2.

71. Вж. 23-о по Ламия писмо. — Migne, ib., col. 540 A—B. — У митр. Симеона, п. т., стр. 222—223. — Това писмо е писано отъ Прѣспа, гдето презъ пролѣтътъ на 1108 год. Теофилакть бѣ свикалъ „свещения синодъ“, т. е. епископитъ отъ Охридската църква на съборъ, който щѣлъ да бѣде закрыть на 15. май въ деня на св. Ахилия. Подробно за мѣстото и времето на тоя съборъ вж. Притурка № 9: „Защо архиепископъ Теофилакть свикалъ „свещения синодъ“ въ Прѣспа и кога?“

72. Вж. тукъ по-долу, стр. 325—326.

73. Родътъ на Иаситовци билъ добре известенъ въ Византия презъ XI. вѣкъ. Единъ отъ тоя родъ, магистеръ Михаилъ Иаситъ, при Константина IX Мономахъ билъ катепанъ на Иверия (Грузия) и взелъ участие въ усмирението бунта на Лѣва Торникъ въ 1047 год. като командуващъ източнитъ войски (Scyl.-Cedr., ib., p. 519,

(6) et 565, (9)—566, (14)). При Алексия I Комнинъ Иаситовци се издигат доста високо. Така въ протокола на примирителния съборъ по дѣлото на халкидонския еп. Лѣва въ 1090 г. се споменува куропалатъ Константинъ Иаситъ (В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 328, прим. 1). — Сжщо единъ Константинъ Иаситъ билъ жененъ за дъщерята на Алексия I, Евдокия, но, понеже не се обнасялъ съ жена си не като съ царска дъщеря, па и тъща си императрица Ирина, твърде често оскърбявалъ, поради това последната, огорчена отъ него тежко, веднага покалугерила разболѣлата се дъщеря, а Иасита изгонила отъ двореца. (Zonaras, ib. IV, p. 241, (4-11)). Дали тия двама Константиновци сж една и сжща личностъ, не може да се установи. — Знае се сжщо, че Иаситовци заедно съ Сервлиевци имало между ученицитъ и привърженицитъ на известния Ивана Итала, философъ-софистъ, по произходъ италиянецъ, който билъ осъденъ за еретически убеждения на два църковни събора при патриарситъ Евстратия Гарида (1081—1084) и Николая II Граматикъ (1084—1111). — Вж. Θ. Успенскій, Образование, стр. 31, прим. 1. — Митр. Симеонъ, п. т., стр. 117.

74. Вж. писмо 33-о по Меурсия. — Migne, ib., col. 432 C. — У митр. Симеона, п. т., стр. 115.

75. Вж. писмо 22-о по Меурсия. — Migne, ib., col. 397 B—C. — У митр. Симеона, п. т., стр. 73—74.

76. Вж. писмо 35-о по Меурсия. — Migne, ib., col. 436 B—C. — У митр. Симеона, п. т., стр. 120.

77. Вж. писмо 46-о по Меурсия. — Migne, ib., col. 464 A—B. — У митр. Симеона, п. т., стр. 143.

78. Вж. писмо 39-о по Меурсия. — Migne, ib., col. 441 A—B. — У митр. Симеона, п. т., стр. 124.

79. Вж. писмо 41-о по Меурсия. — Migne, ib., col. 446 D. — У митр. Симеона, п. т., стр. 127.

80. Вж. писмо 13-о по Ламия. — Migne, ib., col. 524 C—D. — У митр. Симеона, п. т., стр. 209—210.

81. 13-о по Ламия. — Migne, ib., col. 524 C—D — 525 C. — У митр. Симеона, п. т., стр. 209—210.

82. 1-о по Меурсия. — Migne, ib., col. 357 A—B et 360 A—B. — У митр. Симеона, п. т., стр. 31—32,

83. За това подробно вж. В. Н. Златарски, Намѣстници-управители и пр. п. т., стр. 156—157.

84. Въ грѣцкия текстъ това изречение се чете: καὶ ὁὕτως ἐξεχύθη ἐπ' ἀρχοντας ἐξουδένωσις, т. е. „и наистина върху началници се излѣ презрение“, съ което се наемква за управителя на Бѣлгария, Ивана Таронитъ, както въ израза „домашнитъ сж врагове“ (ἐχθροὶ οἱ οἰκειακοὶ) визира, очевидно, враговетъ си изъ срѣдата на висшето духовенство, каквито Теофилакътъ е ималъ достатъчно, както ще видимъ по-нататкъ.

85. Вж. писмо 29-о по Ламия. — Migne, ib., col. 549 A—B. — У митр. Симеона, п. т., стр. 229—230.

86. Писмо 4-о по Финети. — Migne, ib., col. 313 B—D et 316 A—317 C. — У митр. Симеона, п. т., стр. 4—7.

87. Писмо 43-о по Меурсия, — Migne, ib., col. 453 C—D et 456 A—357 D et 460 A—B. — У митр. Симеона, п. т., стр. 135—138.

88. Писмо 41-о по Меурсия. — Migne, ib., col. 441 D et 444 A—445 D et 448 A—449 D et 452 A—B. — У митр. Симеона, п. т. стр. 124—129. И тритъ тия писма сж писани въ едно и сжщо време, защото и по съдържание, и по цель сж твърде сходни, особено последнитъ две. Затова ние ще съпоставяме паралелно тѣхното съдържание. Написването имъ се отнася преди 1105 год., защото великиятъ доместикъ Адрианъ се поминалъ на 19. априлъ 1105 год., т. е. презъ управлението на Ивана Таронитъ. — Вж. В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 321.

89. Вж. тукъ по-долу, стр. 297—299.

90. Писмо 4-о по Финети. — Migne, ib., col. 313 C et 316 A. — У митр. Симеона. п. т., стр. 4—5.

91. Писмо 43-о по Меурсия. — Migne, ib., col. 453 D et 456 B. — У митр. Симеона, п. т., стр. 136.

92. Писмо 41-о по Меурсия. — Migne, ib., col. 444 B—C. — У митр. Симеона, п. т., стр. 126.

93. Писмо 4-о по Финети. — Migne, ib., col. 316 A—317 A. — У митр. Симеона, стр. 5—6.

94. Писмо 43-о, по Migne, ib., col. 456 C. — У митр. Симеона, п. т. стр. 136.

95. Migne, ib., col. 457 A. — У митр. Симеона, п. т., стр. 137.

96. Въ гръцкия текстъ (Migne, ib. col. 457 B) стои: Ταύτ'ἄρα καὶ ἐνεχειρίσθη σὺ πράκτορι τῶν πρακτόρων καθητής (вж. καθηγητής) καὶ τοῦ κυριεύοντος ἡμῶν κύριος, т. е. “И тъй началникътъ на бирницитъ и господарьтъ на господаруващия надъ насъ натовари съ разследването на това дѣло бирника”. Тукъ подъ „началникъ” и „господарь” се разбира никой другъ освенъ императорьтъ, защото той назначавалъ както бирницитъ, тъй и „господаруващия надъ насъ”, т. е. намѣстникъ-управителя на България.

97. Това изречение въ гръцкия текстъ гласи: καὶ ἐπὶ τινὶ τοπαρίῳ λιμναίῳ... τρισκαίδεκα κεφαλαίων ὀκτώ καταθέσθαι ἐξεβιάσατο (Migne, ib. col. 449 A), което се превежда отъ Θ. Успенски: „съ одной болотины . . . принудилъ платить тринадацать оболовъ съ восьми штукъ” (Образование, стр. 36), отъ В. Г. Васильевски: „За одно озерное мѣстечко . . . я восемь статей вынужденъ былъ внести съ тринадцати (?)” (Материалы и пр., п. т., стр. 422) и отъ митр. Симеона: „За едно блатисто мѣстенце . . . ме принуди да платя осемъ на тринадесетъ” (п. т., стр. 128). Вече тия разнообразни преводи показватъ, че въ самия гръцки текстъ нѣщо има да липсва. Ако съпоставимъ съ горното изречение и следното отъ сѣщото писмо: Τοῦτο δὲ καὶ ἐπὶ κεφαλαίων ἄλλων ἐπαθον ἀνομώτατα (Migne, ib., col. 448 C, у митр. Симеонъ, стр. 128), то не е мжно да се установи, 1. че и въ горното изречение е пропустнатъ предлогътъ ἐπὶ, 2. че κεφαλαίων се отнася къмъ ὀκτώ и 3. че τό κεφάλαιον означава статия или глава въ законитъ, както го разбира и В. Г. Васильевски, затова второто изречение ние превеждаме : „това тѣ изтеглиха най-незаконно възъ основа на други статии” (или глава на фискалнитъ закони), а оттука дадохме и горния преводъ на въпросното изречение, който се отличава отъ другитъ.

98. Вж. 7-о по Ламия писмо. — Migne, ib., col. 513 D et 516 C. — У митр. Симеона, п. т., стр. 197—198. — Това писмо носи надпись: „до Господина севастъ Ивана, сина на севастократора”, но то по никой начинъ не може да се отнесе къмъ Ивана Комнина, както обикновено се приема, защото това не позволява самото му съдържание. — Вж. В. Н. Златарски, Намѣстници-управители и пр., п. т., стр. 373—374.

99. За това вж. тукъ по-долу, стр. 317.

100. Θ. Успенски, Образование и пр., стр. 32; прим. 3.

101. Anna, lib. XV, cap. 8; ib. II, p. 294, (31)—295, (5).

102. В. Г. Васильевскій, каз. рец., стр. 161—165.

103. Митр. Симеонъ, п. т., стр. 199. — В. Н. Златарски, Намѣстници-управители и пр., п. т., стр. 375—376.

104. Подробно вж. тукъ по-долу, стр. 317.

105. Тръбва да се разбира, когато Никифоръ Вриений е билъ управителъ на България, гдето той се показалъ особено разположенъ, както видѣхме, къмъ църквата и нейнитѣ интереси.

106. Въ грѣцкия текстъ стои: τοὺς ἐν χωρίῳ περισσοὺς (Migne, ib. col. 449 C, — у митр. Симеона, стр. 129), което е преведено отъ Θ. Успенски: „зажиточнѣйшихъ крестянь мѣстечка“, отъ митр. Симеона: „стижнитѣ (заможнитѣ) отъ селото“, вѣроятно, подъ влиянието на Успенски, а отъ В. Т. Васильевски: „излишнихъ въселеніи крестянь“, което, споредъ насъ, е вѣрно, както това се види отъ самия контекстъ, защото царската заповѣдь още при Никифора Вриений, очевидно, предоставяла излишнитѣ въ селото селяни на църквата, която за тѣхъ плащала данѣкъ. — Подъ „село“ трѣбва да се разбира с. Църкви, което се намирало въ Вардарийската областъ, и на което Иаситъ билъ хвърлилъ око да го отнеме отъ църквата, както това най-ясно се види отъ 43-о по Меурсия писмо до великия доместикъ Адриана. Вж. тукъ по-горе, стр. 282 и 284.

107. Migne, ib. col. 449 B—D et 452 A—B. — У митр. Симеона, п. т., стр. 128—129.

108. Migne, ib., col. 457 B—D. — У митр. Симеона, п. т., стр. 137.

109. Последниятъ изразъ: μῆτε τὴν βασιλείαν ὑμῶν (Migne, ib., col. 452 B), както и: τῆς βασιλείας σου δέομαι въ сжщото писмо (ib. col. 448 A), който Теофилакътъ употребява въ писмата си до кесарь (Migne, ib., col. 380 A—B — 12-о по Меурсия писмо; 5-о и 9-о по Ламия, Migne, ib., col. 512 C et 517 D), ни дава достатъчно основание да приемемъ, че писмо 41-о по Меурсия е писано, когато Никифоръ Вриений вече носилъ титлата кесарь, а понеже писмото, както видѣхме, било писано преди 1105 г., то, очевидно, Никифоръ Вриений получилъ тая титла преди тая година.

110. Митр. Симеонъ п. т., стр. 137—138.

111. Писмо 34-о по Меурсия. — Migne, ib., col. 433 C—D et 436 A—B. — У митр. Симеона, п. т., стр. 117—118.

112. Anna, lib. XII, cap. 3; ib. II, p. 149, (15-19); ib. cap. 4, II, p. 155 (7-8), (15-17). — Алексій I, като отпразднувалъ деня на великомъченикъ Димитра (26. октомврий) въ Валовище, потегли за столицата, така, че той е могълъ да пристигне въ Цариградъ или въ самия край на октомврий, или въ първитѣ дни на ноемврий 1106 год. — Вж. В. Н. Златарски, Намѣстници-управители и пр., п. т., стр. 391—392.

113. Вж. писмо, 71-о по Меурсия. — Migne, ib., col. 497 B—C. — У митр. Симеона, п. т., стр. 175. — В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 326—327.

114. Anna, lib. XII, cap. 3—4; ib. II, p. 149—155.

115. Вм. В. Н. Златарски, Намѣстници-управители и пр., п. т., Притурка, стр. 392, особ. бел. 110.

116. Вж. тукъ по-горе, стр. 243.

117. Вж. тукъ по-горе, стр. 277, бел. 1.

118. Вж. писмо, 55-о по Меурсия. — Migne, ib., col. 472 C — 473 B. — У митр. Симеона, п. т., стр. 154—155, и тукъ Притурка № 10: „Обяснение къмъ писмо 55-о по Меурсия“.

119. Вж. писмо 15-о по Ламия. — Migne, ib., col. 528 C—D. — У митр. Симеона, п. т., стр. 213.

120. Той не могълъ да носи титла дука, защото нея я носилъ новоназначениятъ управителъ на България, веррейскія дука Константинъ Комнинъ.

121. Анна Комнина ни дава сведения за известния византийски пълководец Евматия Филокалесъ, дука на о-въ Кипъръ, който е действувалъ презъ всичко време въ Мала Азия противъ враговетъ на империята — турци-селджуци и кръстоносци. Тя го характеризира така: „тоя мъжъ е най-способния и се отличава отъ знатнитъ не само по родъ, но и по разумъ отъ повечето, благороденъ по мисълъ и щедъръ по ржка, вѣренъ къмъ Бога и къмъ приятелитъ си, привързанъ къмъ господаритъ, като никой другъ, но безъ всѣко войнишко възпитание, защото не знаелъ да изтегли стрела и тетива на гърди, нито да се прикрие съ голѣмъ четвъртитъ щитъ, а въ други отношения той е най-способниятъ да разставя засади, да побеждава неприятелитъ съ разни хитрости” (Анна, lib. XIV, cap. 1; II, p. 224, (13-21)). Епитетътъ „великолепенъ”, който Теофилактъ дава на своя Евматий, отговаря донѣйде на Анината характеристика, но като се вземе въ внимание обстоятелството, че Евматий Филокалесъ е действувалъ презъ всичко време въ Мала Азия, мъчно може да се идентифициратъ тия две личности.

122. Вж. писмо 70-о по Меурсия. — Migne, ib., col. 489 B—C. — У митр. Симеона, п. т., стр. 171.

123. Писмо 68-о по Меурсия. — Migne, ib. col. 488 C — 489 A. — У митр. Симеона, п. т., стр. 170.

124. Писмо 6-о по Ламия. — Migne, ib. col. 513 B. — У митр. Симеона, п. т., стр. 197. — Че както това писмо, тъй и следващитъ 7-о, 8-о, 16-о, 17-о, 18-о и 20-о всички по Ламия, сж били изпратени до новия управителъ на България, Константина Комнинъ, подробно вж. В. Н. Златарски, Намѣстници-управители и пр., п. т., стр. 371—387.

125. За нея вж. тукъ по-горе, стр. 301—302, 303—304.

126. Вж. писмо 8-о по Ламия. — Migne, ib., col. 516 D—517 B. — У митр. Симеона, п. т., стр. 200—201.

127. За разбирането на това изречение, вж. В. Н. Златарски, Намѣстници-управители и пр. п. т., стр. 376, бел. 70.

128. Понеже една отъ титлитъ на българскитъ управители била и преторъ (πραιτωρ) (вж. тукъ по-горе стр. 9), очевидно, че подъ „претория” (τό πραιτώριον) тукъ трѣба да се разбира висшата властъ въ лицето на управителя, на която сж били подчинени всичкитъ ѝ органи — административни, сѣдебни и финансови.

129. Митр Симеонъ, п. т., стр. 204.

130. Migne, ib. col. 529 A—D. — У митр. Симеона, п. т., стр. 214—215. — В. Н. Златарски, Де се намиралъ Дѣволъ, п. т., 51—53.

131. За Макремволита вж. тукъ Притурка № 9: „Защо архиепископъ Теофилактъ свикалъ „свещения синодъ” въ Прѣспа и кога”?

132. Писмо 17-о по Ламия. — Migne, ib. col. 532 A—C. — У митр. Симеона, п. т., стр. 216—217.

133. Писмо 18-о по Ламия. — Migne, ib., col. 532C — 533 A. — У митр. Симеона, п. т., стр. 217.

134. Μύκονος, Μύconus и Μύcone, днеш. Микони, малъкъ скалистъ цикладски о-въ на ю.-из. отъ Теносъ и сев. отъ Делосъ. Легендата пренесла на тоя островъ митичната битка на гигантитъ, и всички избити отъ Херакла гиганти сж погребани подъ тоя островъ. Вж. Pauly-Wissova, Realencyklopedie d. clas. Altertumwissenschaftem, s. v.

135. Migne, ib., col. 484 D—485 A. — У митр. Симеона, п. т., стр. 165. — Писмото е адресирано до „магистеръ Ивана Пантехни”.

136. Anna, lib. V, cap. 7; ib. I, p. 175, (4-11).

137. Ibidem, I, p. 175, (11-29).

138. Ibidem, lib. VII, cap. 3; ib. I, p. 237, (18-23).

139. Ibidem, lib. VIII, cap. 4; ib. II, p. 10, (20-28).

140. В. Г. Васильевски, изхождайки от това, че въ подробния разказъ на Анна за войната съ Боемунда нийде не се срѣща неговото име, предполага, че „всичката му роля се ограничавала съ грижитъ за наборъ на войска въ България едновременно съ другитъ многобройни приготовления и отбранителни мѣрки, предприети отъ самия императоръ при първитъ слухове за готвеното нашествие на Боемунда” (вж. каз. рец., стр. 167—168).

141. Подробно по тоя въпросъ въ литературата вж. у митр. Симеон п. т., стр. 165—167.

142. Вж. подробно за това у В. Н. Златарски, Намѣстници-управители и пр. п. т., стр. 380—384.

143. Вж. писмо 20-о по Ламия. — Migne, ib., col. 533 C et 536 B: τὸ σεβαστὸν τοῦ σεβαστοκράτορος. За тоя безсмисленъ надписъ и неговата поправка вж. подробно В. Н. Златарски, Намѣстници-управители и пр. п. т., стр. 384.

144. Въпросното тукъ село ще да е с. Могила въ Пелагонийската област (то съществува и днесъ източно отъ срѣдата на шосето между Битоля и Прилепъ), за което както и за църковния имотъ въ него се говори въ 12-о по Ламия Теофилактово писмо (Migne, ib., col. 524 A. — У митр. Симеона, п. т., стр. 209), гдето се споменува, че нѣкой-си Романъ Стравороманъ билъ се настанилъ въ тоя имотъ съ намѣрение да го обсеби; въ него ние виждаме услужливия бирникъ, който за „малка утеха” върналъ селото на архиепископа. За това вж. подробно В. Н. Златарски, п. т., стр. 144—145 и 384—387.

145. Migne, ib., col. 512 C—513 B. — У митр. Симеона, п. т., стр. 195—196.

146. Вж тукъ по-горе, стр. 21.

147. Вж. Θ. Успенскій, Образование и пр., стр. 37, бел. 1. — Ср. митр. Симеонъ, п. т., стр. 196.

148. До кесарь Никифора Мелисинъ между Теофилактовитъ писма сж известни освенъ тукъ разгледанитъ (Migne, ib., col. 512 C—D—513 A—B, — У митр. Симеона, п. т., стр. 195—196), още две: 12-о по Меурсия и 9-о по Ламия. Въ първото писмо Теофилактъ утешава кесаря по случай смъртъта на севастократора Исаака — „на сродника му царъ” и, понеже въ писмата си Мелисинъ намеква, какво „рибата на архиепископа била сладка”, като думитъ му, и възбуждала охотата, която била мъртва къмъ всичко друго, Теофилактъ му изпратилъ „риби — едни прѣсносолни, и други въ хлѣбъ опечени”, като му пожелава да му се услади още повече рибата, която му изпраща съ благословението си „родилата за насъ тѣлесно жизнодавеца” (т. е. Богородица) (Migne, ib., col. 377 B—D et 380 A—C. — У митр. Симеона, п. т., стр. 57—60). Споредъ Васильевски (п. т., стр. 326), смъртъта на севастократоръ Исаака се отнася не по-рано отъ 1108 г., а оттука и самото писмо е писано презъ тая година. — Второто писмо Теофилактъ почва така: „Владико мой светий, изпратенъ въ нашата варварска страна като избавляващъ богъ (θεός ἐλευθέριος), ти си утеха и разтуха за всички, които прибѣгватъ до боговънчаната ти държава, а особено за немощъта на моята смиреностъ ти си

силенъ жезълъ и крепостна кула противъ врага, какъвто и да е той, или твърде несправедливъ изкуситель, или скръбъ, която като стрела пронизва вътрешността” (Migne, ib., col. 517 C—D et 520 A. — У митр. Симеона, п. т., стр. 204—205). — И тъй, кесарь Никифоръ Мелисинъ се намиралъ въ България, когато му е било изпратено това писмо; а че кесарьтъ билъ наблизу до Теофилакта, показва армаганътъ му. Но въ България той дошелъ като „избавляващъ богъ” — изразъ, който ще трѣбва да разбираме, споредъ насъ, че Мелисинъ дошелъ да избави страната отъ външни врагове — Боемунда и неговата войска. Ако това наше разбиране е приемливо, то това писмо ще трѣбва да отнесемъ също къмъ 1107/08 година. По-нататкъ въ писмото следъ нѣколко комплимента къмъ адресата Теофилактъ пита съ гордостъ: „кой, като чуе, че боговънчаниятъ владика приема добре писмата на архиепископа и взима страната на ония, надъ които той се смилява, ще посмѣе да покаже нѣкое неприятно чувство къмъ мене и моитъ?” Тия думи на Теофилакта ясно сведочатъ, колко силенъ се е чувствувалъ въ това време той на поста си. И продължава архиепископътъ писмото съ думитъ: “И понеже сега е време на постъ и се яде риба, затова моята пазителка Богородица изпраща на царството ти двесте солени риблета за благословение”; оттука писмото изпратено било презъ пролѣтта на 1108 г.

149. Вж. писмо 27-о по Меурсия. — Migne, ib. col. 416 C—417 C. — У митр. Симеона, п. т., стр. 90—91.

150. Подробно за това вж. митр. Симеонъ, п. т., стр. 92—93.

151. Градъ-крепостъ Главиница била построена на единъ отъ върховетъ между рр. Гяница и Бувалица, лѣви притоци на р. Семени. — В. Н. Златарски, Намѣренитъ въ Албания надписъ и пр., п. т., стр. 9—10.

152. Споредъ В. Томашекъ (Idrīsi, п. т., стр. 70), това българско селище Сланица, въ грѣцка транскрипция Σθλάνιτζα, се намирало ю.-из. отъ гр. Китросъ при лагуната Тузла. Когато въ 1106 г. Алексий I заминавалъ за Солунъ, за да се приготви да посрещне нападението на Боемунда, той писалъ на пребиваващитъ на западъ воеводи (ἡγεμόνας) направо въ Сланица, като имъ заповѣдалъ да потеглятъ отъ Сланица (Anna, lib. XII, с. 3; ib. II, р. 149, (10)).

153. Παῖαν, Παίῳων, Παίῳν = „цѣлитель”, лѣкарь на олимпийскитъ богове. II. V, 401, 899.

154. Μαχάων и братъ му Ποδαλείριος, синове на Асклепия и Епиона, били лѣкари на гърцитъ при обсадата на Троя. II. II, 729 ssq.; IV, 193; XI, 512, 833.

155. Вж. писмо 7-о по Финети. — Migne, ib., col. 321 A—B. — У митр. Симеона, п. т., стр. 9.

156. Въ преписката на Теофилакта се споменува за изпращането на единъ новоржкоположенъ главинишки епископъ, който дълго не се съгласявалъ да приеме епископския санъ, но Теофилактъ го убедилъ да поеме “товара на епископството”, като го обнадеждалъ, че въ лицето на нѣкого си Никита Политисъ, също духовно лице, когото Теофилактъ нарича „Хераклъ на добродетельта”, той ще намѣри добъръ помощникъ (вж. писмо 32-о по Ламия до Никита Политисъ (Migne, ib., col. 553 C—D et 556 A. — У митр. Симеона, п. т., стр. 234—235). Би могло да се предположи, че тъкмо тоя епископъ, който, следъ като пристигналъ въ Главиница и не намѣрилъ това, което му било обещано и което той очаквалъ, по единъ или другъ начинъ проявилъ незадоволството си противъ архиепископа.

157. До видинския епископъ Теофилактъ изпратилъ писмо, въ което, като разгледва оплакванията му за тежкото и печално положение, и като описва изобщо тежкото положение на страната, защото имало „отвънъ брани, отвътре страхове”, утешава го, че всѣка глава е въ болка и всѣко сърдце въ печаль и че общността на злочестината ще послужи за утеха”. „Защото, пита Теофилактъ, кажи ми, кому е леко въ тия

лукави дни? Никому мисля”. Архиепископът прави съпоставление между онова духовно лице, което се отнася съчувствено към общия скърби на народа, и онова, което е безчувствено към общия братски злочестини, и заключава че последният е „повече за оплакване, защото е по-окаян от всички и от ония дори, които сж осждени на най-голъми наказания”. Най-сетне, като прокарва паралелъ между неговото и своето положение (вж. тукъ по-горе, стр. 271) и дохожда до заключение, че положението на видинския епископъ не е по-лошо от неговото, Теофилакът свършва писмото си съ думитъ: „Прочее, единъ само е врач и избавитель отъ всичко това. Него ако току тъй наскърбяваме, никакъ нѣма да го разположимъ да ни бжде милостивъ, за да не кажа, че ще го разсърдимъ. Но, ако му се молимъ и го призоваваме на помощъ съ сълзи, убеденъ съмъ, че ще го направимъ да се смили къмъ насъ съ своето милосърдие” (вж. писмо 16-о по Финети. — Migne, ib. col 336 D—337 A—D — У митр. Симеона, п. т., стр. 18—19). Това по-скоро мъмрене, отколкото утешение ще да е предизвикало, може би, у видинския епископъ, който е очаквалъ да получи помощъ и подкрепа отъ архиепископа си, е станало причина да се развалятъ добритъ отношения между него и Теофилакта, комуто първиятъ му е изпратилъ нѣкое сърдито писмо.

158. Вж. писмо 17-о по Меурсия. — Migne, ib., col. 388 B—389 B. — У митр. Симеона, п. т., стр. 64—65.

159. Това изречение въ гръцкия текстъ гласи така:

Τῆς (ἐξουσίας) μὲν
γὰρ αὐτάρκως ἔχομεν· τὸ δὲ περισσὸν ἐκ τίνος ἐστὶ, μεμαθήκαμεν τῆς (ἐπικρατείας)
δὲ, ἀρρωστότερον ἢ ὥστε ἀντέχεσθαι

(Migne, ib., col. 388 C—D). Митр. Симеонъ го превелъ по смисълъ, защото то иначе не може да се разбере. Но все пакъ правилното разбиране на изречението ще се получи отъ изтълкуването на думитъ ἐξουσία и ἐπικράτεια, които въ сжщностъ означаватъ едно и сжщото понятие съ тая само разлика, че подъ ἐξουσία Теофилакътъ разбира „власть”, която се свързва съ чина му, като епископъ, а подъ ἐπικράτεια — съ длъжността, като архиепископъ, като такъвъ, който има върховната власть въ архиепископията. Поради това и митр. Симеонъ, вѣроятно, е превелъ ἐπικράτεια „ведомство”. Смисълътъ, споредъ насъ, е тоя: Теофилакътъ представя себе си слабъ да държи въ покорностъ подчиненитъ си епископи като архиепископъ.

160. т. е. презъ времето на борбата му съ Иасита, вж. тукъ по-горе, стр. 286—306.

161. В. Г. Васильевски (рец. п. т., стр. 327), като съпоставя съ израза: „не сме още избѣгали отъ лѣва” следнитъ думи отъ 22-о по Меурсия писмо пакъ до керкирския епископъ: „Смачка ни ассириецътъ Сенахиримъ, когото безмилостния ни натрапи страната между рѣкитъ (Migne, ib., col. 397: Ἐξέθλιφε μὲν Σαναχρηὶμ ὁ Ἀσούριος, ὃν ἡ ἐν μέσῃ τῶν ποταμῶν [χώρα] ἡμῖν ἀμείλικτον ἐπαπέστειλεν. Ние приемаме твърде умѣстната прибавка въ тоя текстъ, направена отъ митр. Симеона, п. т., стр. 73, бел. п. л.), въ „лѣва” узнава Боемунда Тарентски, който се явилъ въ Европа съ враждебни планове противъ Алексия действително отъ Месопотамия. Митр. Симеонъ (п. т., стр. 66 и 78) възприелъ това обяснение на Васильевски, което, споредъ насъ, едвали е приемливо. Преди всичко Боемундъ не е дошелъ отъ Месопотамия въ Европа, а отъ Антиохия, която се намира далечъ отъ Месопотамия, и никога не е „смачквалъ” архиепископа. Наистина, Теофилакътъ въ писмото си (17-о по Меурсия) до сжщия керкирски епископъ пише: „Отвънъ боеве, отвжтре страхове”, въ първото отъ които той право сочи на нашествието на Боемунда, но то още не е било избѣгнато, защото войната все още е вървѣла, а въ второто той разбира вжтрешнитъ разбъркани отношения, защото той веднага обяснява че „враговетъ бѣха надделѣли, а отъ приятелитъ и близкитъ му едни станали противници, други — по-человѣколюбивитъ застанали отдалечъ”; тия думи ясно показватъ, че архиепископътъ ималъ тукъ предъ видъ не външнитъ, а вжтрешнитъ си врагове, а това сж били на първо

мѣсто българскиятъ намѣстникъ-управитель Иванъ Таронитъ, скопски дука, а после и покровителствуваниятъ отъ него главенъ български бирникъ Иаситъ, които, както видѣхме, причинили на Теофилакта най-голъми морални мжки и материални загуби (вж. тукъ по-горе, стр. 286 и след.). Че подъ „лъвъ“ трѣбва да се разбира тъкмо Иванъ Таронитъ, а не Боемундъ Тарентски, най-добре показватъ думитъ, че „него безмилостния ни натрапила страната между рѣкитъ“, т. е. Месопотамия, а това е областта Таронъ, която е обхващала североизточната частъ на Месопотамия, и отгдето е произлизалъ именно Иванъ Таронитъ, както това показва и самото му презиме; Теофилактъ го нарича още ассириецъ, защото областта Таронъ е влизала въ територията на стара Ассирия, а — Сенахиримъ, защото го уподобява на тоя ассирийски царъ поради неговата безмилостъ и жестокостъ, и затова казва, че билъ смачканъ отъ него, съ което явно сочи на враждебнитъ отношения на Ивана Таронитъ спрямо себе си.

162. Него Теофилактъ рисува въ второто си писмо до керкирския епископъ (22-о по Меурсия). Migne, ib. col. 397 B—D et 400 A. — У митр. Симеона, п. т., стр. 73—74. — Вж. тукъ по-горе, стр. 286—288.

163. В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 327—328. — Ср. митроп. Симеонъ, п. т., стр. 66 и 78.

164. Migne, ib., col. 400 A—B. — У митр. Симеона, п. т., стр. 75.

165. За това вж. подробно у В. Н. Златарски, Георги Скилица и написаното отъ него житие на св. Ивана Рилски, п. т., стр. 79. — Ср. тукъ по-горе, стр. 153.

166. Тукъ Теофилактъ е ималъ предъ видъ 19. правило на помѣстния Картагенски съборъ въ 491 г., въ което се казва, че, когато въ нѣщо се обвинява епископъ, той се предава на първенствувания въ епархията.

167. Вж. 17-о по Финети писмо. — Migne, ib., col. 337 D et 340 A—D—341 A—D et 344 A—D. — У митр. Симеона, п. т., стр. 19—22.

168. Вж. писмо 18-о по Финети. — Migne, ib., стр. 344 D—345 A—B et 348 A—D—349 A. — У митр. Симеона, п. т., стр. 22—25.

169. Вж. подробно за тия фраза тукъ, по-горе, стр. 153.

170. Вж. писмо 19-о по Финети. — Migne, ib., col. 349 A—D et 352 A—D—353 A—C. — У митр. Симеона, п. т., стр. 25—28.

171. Вж. писмо 32-о по Меурсия. — Migne, ib. col. 429 A—D et 432 A. — У митр. Симеона, п. т., стр. 112—113.

172. Вж. писмо 22-о по Меурсия. — Migne, ib., col. 400 C—401 A. — У митр. Симеона, п. т., стр. 75—76.

173. Вж. тукъ Притурка № 9: „Защо архиепископъ Теофилактъ свикалъ “свещения синодъ” въ Прѣспа и кога?“

174. Вж. писмо 66-о по Меурсия. — Migne, ib., col. 485 B—D et 448 A — У митр. Симеона, п. т., стр. 168—169.

175. Вж. тукъ по-горе, стр. 331—332.

176. Вж. писмо 22-о по Меурсия. — Migne, in. col. 400 C—401 A. — У митр. Симеона, п. т., стр. 75—76.

177. Вж. писмо 48-о по Меурсия. — Migne, ib., col. 465 A—B. — У митр. Симеона, п. т., стр. 145.

178. Възникването на три отделни сбирки отъ Теофилаковитѣ писма ние си обясняваме така. Първоначално е имало единъ codex — ръкописенъ сборникъ отъ всичкитѣ писма, който се е пазилъ въ архива на Охридската архиепископия. Отъ този codex разни лица сж преписвали и изваждали такива писма, които или просто сж искали да ги иматъ и четатъ, или пъкъ имъ сж били потребни за други цели, напр., като образци за ораторски писма и т. н. Тая наша догадка намира подкрепа въ това, гдето въ отделнитѣ сбирки се повтарятъ едни и сщи, както това вече изтъкнахме тукъ на нѣколко мѣста. Така писмо 2-о по Финети е еднакво съ 4-о по Ламия; писмо 19-о по Меурсия — съ 26-о по Ламия; писмо 21-о по Меурсия — съ 26-о по Ламия, а писмо 1-о по Финети съ надписъ „безименно“ представя частъ отъ 2-о по Ламия съ надписъ „до великия доместникъ“, който съвсемъ не подхожда на съдържанието (вж. митр. Симеона, п. т. стр. 190).

179. Митр. Симеонъ, безъ да подозира, че въ надписа може да има измѣнения, а въ текста — пропускъ, като допуска, че освенъ поддържания отъ бирникъ Иасита парикъ Лазаръ, неумолимъ и безогледенъ врагъ на архиепископа, противъ които били издадени присъди за духовни престѣпления, е имало и други такива негови клеветници и хулители, разбира се, българи, които Теофилактъ сжщо наказалъ, пише по-нататъкъ. „Тия, наказанитѣ, искали да се отърватъ отъ наказанието, което било за тѣхъ товаръ. Теофилактъ ги предупреждава да не опитватъ да направятъ това, понеже нѣма да сполучатъ, а да почакатъ малко, защото болестъта него щѣла да повали, а тѣхъ да освободи“. Това дало поводъ на митр. Симеона да мисли възъ основа на писмо 65-о до Ивана Пантехни, 1. че настоящето писмо било писано отъ Солунъ, гдето ужъ Теофилактъ прекарвалъ последнитѣ си години, като останалъ тамъ следъ пѣтуването си въ Цариградъ и 2. че понеже въ писмото до Ивана Пантехни и въ нашето писмо се казва, че Теофилактъ желаелъ да има криле, за да литне споредъ първото — за Охридъ, а споредъ второто — въ Божиитѣ селения. Поради това той „прави заключение, че съ думитѣ „божии селения“ трѣбва да се разбира Охридъ и че наказанитѣ българи били охридчани. Наказанитѣ той нарича „не мои“, а съ „мои“ трѣбва да се разбира, по всѣка вѣроятность, тия отъ охридчани, които му останали вѣрни“ (стр. 146). — Но преди всичко Теофилактъ следъ завръщането отъ второто си пѣтуване въ Цариградъ презъ есенъта на 1107 год. (вж. тукъ Притурка № 11 „Колко пѣти Теофилактъ, като български архиепископъ, е ходилъ въ Цариградъ“), съвсемъ не останалъ въ Солунъ да живѣе, а, споредъ 65-о писмо до Ив. Пантехни, той, когато стигналъ въ Солунъ и узналъ, че работитѣ въ Охридъ отивали зле, особено следъ като Боемундовитѣ войски ограбили съседната областъ Мокра и завладѣли пл. Бабагора, взелъ коне подъ наемъ и си отишелъ въ Охридъ. Презъ пролѣтъта на 1108 г. билъ, както видѣхме, въ Прѣспа по случай епископския съборъ и отъ тамъ се завърналъ съ болния си братъ въ Охридъ (вж. Притурка № 10: „Обяснения къмъ писмо 55-о по Меурсия“). После, отъ самото съдържание на писмото не личи съ нищо, че се говори тамъ за българи, па и самиятъ надписъ на писмото, както показахме, е твърде съмнителенъ, и поради това не може да му се вѣрва, че тукъ става дума изобщо за българи, а още по-малко Теофилактъ би нареклъ охридчани „мои“ и „не мои“, когато тѣхъ всички той мразѣлъ, считалъ ги за варвари, роби, нечисти, вонещи на кожа, злонравни, вратове безъ глави, олицетворение на злоба и лукавство и др. такива епитети имъ давалъ. Най-сетне, Теофилактъ никога не би нареклъ Охридъ и България „божии селения“, защото тѣ за него сж били само „кидарски селения“ (вж. писма 24-о и 35-о по Меурсия).

180. Вж. Дюканжовия списъкъ по изданието на Йор. Ивановъ, Българ. старини и пр., стр. 567, № 14.

181. Пакъ тамъ № 15. — L. Petit, Le Monastère de Notre-Darne de Pitié. Изв. Рус. Археол. Ин-та въ Кон-полѣ, т. IV, выпуск. 1 (1900), стр. 123, (3-4) и стр. 140.

182. Вж. Житието на св. Илариона Мъгленски. E. Kalužniacki, Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius. Wien 1901, S. 31:

Къ въ-

**дѣніе свѣтаа прѣдстаѣ' Богородица иже въ Охридѣ блѣгарско-
моу тогда архієпископоу — Евстадіе же въ томоу прозваніе — и
такока къ нѣмоу прокѣща.**

— За него вж. тукъ Притурка № 12: „Имало ли е охридски архиепископъ Евстатий?“

183. Севастократоръ Исаакъ Комнинъ, както видѣхме вече, ималъ трима синове: Иванъ, Алексий и Константинъ, отъ които първитѣ двама бивали драчки дуки-управители, а последниятъ — берски дука и управитель-намѣстникъ на България (вж. тукъ по-горе, стр. 243, 254 и 261). Дюканжовиятъ списъкъ обаче ни дава още единъ неговъ синъ Адрианъ съ чинъ „севастъ“ и съ длъжностъ „велики друнгарий“ (вж. Ράλλη καί Ποτλή, t. V, p. 85:

*ἐκ βασιλικῆς καὶ θείας προσταξέως τοῦ πανσεβάστου σεβαστοῦ
καὶ μεγάλου δρουγγαρίου, τοῦ μακαριωτάτου ἀρχιεπισκόπου Βουλγαρίας),*

следов. той е заемалъ голѣма свѣтска длъжностъ, а между това никой отъ съвременнитѣ нему и близки по време византийски писатели не споменуватъ нищо за него, което навежда съмнение, дали Исаакъ Комнинъ е ималъ и четвърти синъ. L. Petit (п. т., стр. 141) пише за него, че билъ въ 1106 год. драчки дука: но тогава такъвъ е билъ не Адрианъ, а Алексий, вториятъ синъ на Исаака (Anna lib. XII, cap. 4; ib. II, p. 154, (20-23); вж. тукъ по-горе, стр. 243), следов. L. Petit, а следъ него и Ив. Снѣгаровъ (История на Охридската архиепископия, т. I (1924), стр. 205) бъркатъ тия две личности, защото Адрианъ и Алексий сж две съвсемъ различни имена. Всички тия недоразумения биха могли да се отстранятъ само съ следната алтернатива: или ако се предположи, че въ Дюканжовия списъкъ е по погрѣшка написано Адрианъ вм. Алексий, или ако се приеме, че Исаакъ Комнинъ, наистина, е ималъ и четвърти синъ Адрианъ. Ние сме наклонни да приемемъ първото, защото Алексий е ималъ чичо Адрианъ, велики domestikъ († на 9. IX. 1105), съ чието име е било смѣсено името на Алексия.

184. Вж. Дюканжовия списъкъ, п. т., стр. 567—68, № 16, съ който се свършва списъкътъ. — Ράλλη καί Ποτλή, t. V, p. 86. — Migne, Patrol. gr., t. 140, col. 179 et 197.

185. Вж. по новото издание на М. Г. Попруженко, стр. 82.

186. За това подробно вж. В. Н. Златарски, История на българ. държава и пр. т. 1, ч. 2, стр. 765, бел. 1 и посочената тамъ литература.

187. Вж. писмо 41-о по Меурсия. — Migne, ib., col. 444 D—445 A: εἰ τις εἶη καθ' ἡμᾶς ἐπὶ αἰρέσει καταγνωσθεὶς. — У митр. Симеона, п. т., стр. 126.

188. Anna Comnena, ib. II, lib. XV, cap. 8, p. 294, (28)— 295, (1):

*τοιοῦτον δὲ ἐστὶ τὸ τῶν Βογομίλων δόγμα ἐκ Μασσαλιανῶν καὶ Μανιχαίων συγχεί-
μενον. καὶ ὡς ἔοικεν, ἣν μὲν κἂν τοῖς πρὸ τοῦμοῦ πατρὸς χρόνοις, ἐλάνθανε δὲ.
δεινότατον γὰρ τὸ Βογομίλων γένος ἀρετὴν ὑποκρίνασθαι.*

189. Вж. тукъ по-горе, стр. 236.

190. Anna, lib. XV, cap. 8; ib., p. 295, (8-20).

191. Zonaras, ib. IV, p. 243, (25-27).

192. Това прозвище се пише Ζιγαβηνός (също Ζυγαβηνός и Ζηγαβηνός) и Ζιγαδηνός (и Ζυγαδηνός), отъ които старитъ учени считатъ за по-вѣрно четенето Ζιγαδηνός и го произвеждатъ отъ мѣсторождението му, едно незначително село Ζύγαδος или Ζίγαδος, когато по-новитъ учени, напротивъ, предпочитатъ Ζιγαβηνός, защото въ тая форма то се срѣща въ повечето и по-старитъ ржкописи на съчиненията му (Кипріановичъ, Жизнь и учение богомиловъ. Православное Обозрѣніе за 1875 годъ, 1юль и августъ, препечатано у Порфирия Успенски, Исторія Аѳона, ч. III, отд. 2. С.-Петербургъ 1892, стр. 864.

193. На брѣга на Мраморно море при вратитъ на Псаматия, гдето сега се намира арменскитъ мѣнастиръ Сулу. — Г. Ласкинъ, п. т., стр. 44—45.

194. Anna, lib. XV, cap. 9; ib. II, p. 299, (11-19). Самиятъ трудъ на Зигавина Алексій I нарекъль Δογματικὴ πανοπλία, а цѣлиятъ му надсловъ гласи: Πανοπλία δογματικὴ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως ἥτοι ὀπλοθήκη δογμάτων — тоя арсеналъ „трѣбвало да достави за въ бждеще време орѣжие за духовна борба съ разнитъ появяващи се заблуди“, а самъ Евтимій въ предговора си увѣрява, че „съ това разнообразие на стрелитъ и на орѣжието ще може навѣрно да се отблъсне всѣко нападение противъ религията“, следов. Паноплията е било едно полемическо съчинение и представя единъ сборникъ отъ доказательства за отбрана чистотата на православието и опровержение на дотогавашнитъ ереси (Кипріановичъ, п. т., стр. 865. — K. Krumbacher, Geschichte d. byzan. Litteratur, S. 82—84). Тя е била непълно издавана нѣколко пѣти, но цѣла е издадена у Migne, Patrol. gr. t. 130, col. 20—1360. — Трактатътъ противъ богомитъ — κατὰ Βογομίλων, споредъ изданието на Migne'я, съставя 27-о титло или глава, а споредъ онова на I. Car. Lud. Gieseler, Euthymii Zygadeni Narratio de Bogomilis seu Panopliae dogmaticae titulus XXIII. Göttingen 1842 на грѣцки и латински, тя е 23-глава. Това съчинение на Зигавина се ползувало съ голѣма известность, която твърде отрано е достигнала и въ България и е била преведена на старобългарски, ако не цѣлото, то поне отдѣлни глави и преди всичко оная противъ богомитъ, може би още въ началото на XIII. вѣкъ, защото при съставянето на българския Синодикъ на Търновския съборъ въ 1211 год. нѣкои статии противъ богомитъ сж заимствувани отъ Паноплията на Зигавина (вж. М. Г. Попруженко, Синодикъ царя Бориса. Одеса 1899, стр. 75—82). До насъ е дошелъ тоя преводъ въ сръбска редакция, но съ много българизми въ него, които право сочатъ, че тя е преложена отъ български, и е издадена отъ проф. М. Г. Попруженко по ржкопись отъ XV. вѣкъ, принадлежащъ на библиотеката на Одеския университетъ подъ № 10 (36) въ сбирката на В. И. Григоровича (п. т., стр. 110—118 и Приложение III, стр. 10—12; самиятъ славянски текстъ: Титло кг: на бѣмиле, стр. 13—48). Това, вѣроятно, ще да е препись отъ оная „догматики паноплиа по словенскомъ же келеніомъ паче же богословіомъ (sic) всеорѣство“ която В. Григоровичъ видѣлъ въ библиотеката на Хилендарския мѣнастиръ на Атонъ и споменува за нея въ своя „Очеркъ путешествія по Европейской Турціи. 2-ое издан. 1877, стр. 30, бел. 14. — Ср. Sava Chilandares, Rukopisy a starotisky Chilendarski. Praha 1896, стр. 55, ржкопись № 216.

195. Migne, ib., t. 130, col. 1282 D: Βασίλειος ἢν οὗτος ὁ ἰατρός — М. Г. Попруженко, Синодикъ царя Борила. 2-ое изданіе. Софія 1928, стр. 48, § 53 по Палаузовския препись:

**Басиліа врача, иже въ Кѣнстантінѣ
градѣ: вѣсѣавшаго сѣж трѣкоаннѣж богомилъскѣж**

(въ Дриновския препись, п. т., стр. 47, § 60, прибавено: богомръскою) ересь. при алези православнѣмъ цри комнинѣ.

196. Отъ думата „врачъ“ въ горния смисълъ въ нашия езикъ се запазила само въ женски родъ „врачка“. — Магьосникъ и чародей народътъ виждалъ и въ приемника на Василия Ликопетра (Λυκόπετρος), който, споредъ думитъ на ученицитъ му, възкръсналъ отъ мъртвитъ на третия день следъ смъртта си и имъ се явилъ въ видъ на вълкъ — чисто славянобългарско вѣрване (Киприановичъ, п. т., стр. 862), какъвто е билъ и нашиятъ Венеаминъ или Боянъ, царь-Петровиятъ синъ, който се обръщаль на вълкъ и всѣко друго животно (вж. В. Н. Златарски, История на българ. държава, т. I, ч. 2, стр. 516, бел. 2). Изобщо трѣбва да се отбележи, че ересиярситъ всѣкога сж прибѣгвали къмъ лѣкуване на своитъ последователи, очевидно, съ цель да ги увѣрятъ въ своята свѣрхестествена сила, както това прави и нашиятъ съвременникъ еретикътъ Дѣновъ.

197. Zonaras, ib., p. 243, (21-23): ...Βασίλειός τις λεγόμενος ἰαρός, σχῆμα μὲν περικείμενος μοναχοῦ, αὐτόν δ' ἐκεῖον ἐνδεδυμένος τὸν σατανάν.

198. Euthymius Zigabenus, ib. § 52. Migne, ib., col. 1332 C:

μα-
θόντα μὲν τὰ δόγματα τῆς πλάνης ἐν ἑτσει πεντεκαίδεκα, διδάξαντα δὲ ταῦτα πάλιν ἐν
πλείοσι τῶν τεσσαράκοντα.

199. Zonaras, ib., p. 243, 23-25.

200. Това съобщение на Анна (ib. II, p. 296, (8-9)) се явява твърде съмнително, 1. защото въ писмо 12-о по Меурсия до „кесаря“ — Никифора Мелисинъ архиепископъ Теофилакть Охридски говори за смъртта на севастократора (вж. Migne, ib. col. 377 B—C: δία τὸν τοῦ ἐν πάσι ἀ|παραμίλλου τοῦ σεβαστοκράτορος θάνατον), а това писмо не може да се отнесе по-късно отъ 1108 год., понеже самъ Теофилакть се поминалъ въ 1109 год. (Ср. В. Г. Василевскій, п. т., стр. 326, бел. 1), и 2. защото малко понататкъ Анна пише: συμπαρὴν δ' ἄρα τοῦτω ἐν πάσι καὶ συνεδραματοῦργει καὶ ὁ τοῦ βασιλέως ἐξάδελφος καὶ σεβαστοράτωρ, т. е. „съприсъжтствувахе съ него (императора) въ всичко и играеше роля и братанецътъ на императора и севастократоръ“. Както е известно, при Алексия I имало само единъ севастократоръ — неговиятъ по-старъ братъ Исаакъ Комнинъ, който ималь трима сина: Иванъ, Алекси и Константинъ, но нито единъ отъ тѣхъ, както видѣхме, не е носилъ титлата севастократоръ, следов. тукъ у Анна трѣбва да има нѣкоя бъркотия. Затова като имаме предъ видъ, че въ 1111 год. Исаакъ не билъ вече между живитъ, ние мислимъ, че второто съобщение е по-вѣрно, като смѣтаме първото за по-късна интерполация, или пъкъ въ дветъ съобщения въ текста е стояло: ὁ αὐτοῦ ἐξάδελφος καὶ υἱός τοῦ Ἰσαακίου τοῦ σεβαστοκράτορος, защото Анна, вече като съвременница и очевидица, не е могла да направи такава грѣшка за чича си и братовчеда си.

201. Тая обстановка Анна рисува така:

παραπέτασμα γὰρ μεταξὺ τὴν τε
γυναικωνίτιν ἀπετείχιζε καὶ τοὺς βασιλεῖς μετὰ τοῦ ββαυροῦ τούτου πάνθ' ὅπως εἶχε ἐν τῇ
ψυχῇ, ἐξερευγομένου καὶ ἀνάφαντον λέγοντος. ὁ δὲ γραμματεὺς ἀπεγράφето, ἐνδοθεν
τοῦ πετάσματος τὰ λεγόμενα.

Малко по-надолу Анна вече не употребява παραπέτασμα или πέτασμα, а окληνὴ (ib. II, p. 297, (8): ἀπορρίπτει τὴν σκηνὴν ὁ βασιλεύς), отъ което ясно става, че тя си е представяла цѣлата тая картина като театрална сцена, което се потвърждава съ туй, гдето употребява и гл. συνεδραματοῦργειν (вж. предната бележка).

202. Anna, lib. XV, cap. 8; ib. 1, p. 295, (8)—297, (28).

203. Euthymius Zygabenus, ib. § 22. Migne ib., col. 1317 D.

204. Τζικανίστηρις — частен дворцов иподром (манеж) към Голѣмия дворецъ, въ който императоритъ се занимавали частно съ гимнастически упражнения и язда на коне. Той се намиралъ на югоизтокъ отъ Хризотриклина, въ края на Месокипия (дворцовъ паркъ) на брѣга на Босфора. Той билъ построенъ отъ Теодосия Мали, и Михаилъ III го украсилъ и построилъ конюшна съ куполъ, а Василий I Македонецъ значително го разширилъ. — Вж. Д. Θ. Бѣляевъ, Byzantina. Очерки, материали и замѣтки, но византійскимъ древностямъ. Книга I. С.-Петербургъ 1891, стр. 76 и прим. 1; сжщо и на приложения планъ на Голѣмия дворецъ № 131.

205. Anna, lib. XV, cap. 9; II, p 299, (21)—301, (25).

206. Ето какъ Евтимий Зигавинъ ни рисува душевното състояние на Василия предъ смъртъта му: „Когато той видѣ, противъ очакване, че неговитъ ученици и роднини, както се каза, се намиратъ въ такова жалко положение, понеже до последния день той мислѣше, че тѣ ще бждатъ помилвани съгласно съ обещанието на императора, поразенъ отъ тѣхната измѣна, пролѣ извори отъ горчиви сълзи, изпуста дълбоки стенания, които възвѣстваха за вжтрешния пламъкъ на сърдцето, и, като че ли отъ вихъръ сваленъ, изнемогваше отъ злочестини и, като се отново пресиялаше, той се терзаше, не можеше да стане, докато, подхванатъ отъ ония, които бѣха получили заповѣдь да го водятъ, носенъ, бѣ доведенъ при кладата и, лишенъ отъ гласа си, задушванъ отъ често дишане, той бѣ хвърленъ въ пламъка и бѣ предаденъ на всеизгара за демона, когото той почиташе. И той отиде на приготвеното за него мѣсто на тъмнината и всѣка друга злочестина. Тѣлото пкъ на тоя триокаянъ старецъ ще възстане въ деня на общото възкресение по присждата на Спасителя, който е казалъ, че ще възкрѣснатъ и ония, които ст правили злини, за вѣчна мжка; а пкъ той (Василий) не учеше ли, че нѣма да има възкресение на мъртвитъ, като отхвърляше като лъжливи толкова свидетелства и важни показания на Апостола за него” (ibid. § 22, Migne, ib., col. 1317 D—1320 B).

207. Anna, lib. XV, cap. 10; ib. II, p. 301, (25)— 304, (12).

208. Вж. F. Chalandon, Essai et., p. 319.

209. Anna, lib. XIV, cap. 8; ib. 256 et squ. — Нашиятъ изводъ се потвърдява и съ това още, че вече въ 1115 год, била издадена грамота, съ която на по-важнитъ отъ върналитъ се въ църквата богомили се давали подаръци и мѣста въ войската, а по-проститъ били поселени въ Алексиполь (Neokastron) и получили земи за себе си и потомцитъ си, вж. Fr. Dölger, Regesten. 2. Teil, п. т., стр. 55, № 1268.

210. Migne, ib. t. 130, col. 1332 B—D.

Сѣбитията на Балканския полуостровъ, респ. въ българскитъ земи, при приемницитъ на Алексия I Комнинъ

Нанесеното въ 1091 год. на печенѣзитъ страшно и съкрушително поражение отъ Алексия I Комнинъ и жестокото имъ и масово избиване не освободили българскитъ земи и българския народъ отъ грабливитъ нападения на тия варвари. Колкото голѣми и многобройни преселения на печенѣзи и да станали въ 1048 год. и презъ следнитъ години, все пакъ една доста голѣма частъ отъ тѣхъ останала въ черноморскитъ степи; обаче тия печенѣжки остатъци не сж представляли вече нѣкоя самостоятна политическа сила, а се намирали подъ властѣта по-напредъ на торкитъ (узитѣ), а

после на куманитѣ, отгдето тѣ или сами търсили прибѣжище на руска територия, или пъкъ се извеждали отъ руситѣ презъ времето на войнитѣ имъ съ куманитѣ. Голѣмитѣ и сполучливи походи, които предприемали рускитѣ князе противъ куманитѣ въ началото на XII. вѣкъ (презъ 1103, 1109 и 1111 год.) и особено презъ 1116 год., не само разклатили господството на куманитѣ надъ торкитѣ и печенѣзитѣ, но и дали възможность на последнитѣ да вдигнатъ и възстание, което се свършило за тѣхъ съвсемъ несполучливо, така че тѣ трѣбвало да напустнатъ степитѣ и да преминатъ къмъ киевския князь Владимира Мономаха (1113—1125). Разбира се, това нахлуване на бѣжанци въ киевска Русь не могло да мине безъ търкания. Споредъ руския лѣтописъ, въ 1121 год. Владимиръ Мономахъ изгонилъ тюркското племе берендѣи отъ Русь, а торкитѣ и печенѣзитѣ „сами бѣжаша“. [1] Накѣде сѣ насочили последнитѣ своя пѣть следъ това, лѣтописецѣтъ не посочва; обаче досѣщането, дали въ тия изгнаници не трѣбва да видимъ тъкмо последнитѣ печенѣжки тѣлпи, които въ 1122 год. се явили на долни Дунавъ, се явява, споредъ насъ, твърде правдоподобно, защото не само хронологията насочва къмъ това, но и защото мѣчно може да се допусне, че остатѣци отъ печенѣзитѣ следъ 1091 год. сѣ могли все още свободно да живѣятъ въ земитѣ по лѣвата страна на долни Дунавъ, гдето въ това време вече напълно господарували куманитѣ; [2] освенъ това самото бързо преминаване на Дунавъ следъ явяването имъ тамъ показва, че тѣ не сѣ искали да останатъ на лѣвия брѣгъ на рѣката, защото въ противенъ случай тѣ биха били принудени да признаятъ надъ себе си властта на куманитѣ.

Както и да било, но тия тѣлпи отъ печенѣжкия народъ, ползувайки се отъ това, че тъкмо въ това време императоръ Иванъ II Комнинъ билъ заетъ съ войни въ Азия, презъ есеньта на 1122 год. преминали Дунавъ въ голѣмо количество (πανотρατί) и се настанили въ северна България, безъ нѣкой да имъ окаже отпоръ; скоро следъ това тѣ прехвърлили Стара-планина и нахлули въ Тракия, като „опустошавали по-лошо отъ скакалци всичко, каквото срѣщали“, казва Никита Акоминатъ (края на XII. и нач. на XIII. в.). [3] Императорѣтъ, който току-що се билъ върналъ отъ Азия, незабавно излѣзълъ срещу тѣхъ, но, понеже настанала зима, той останалъ въ Верроя (сег. Стара-Загора) да презимува, та да може да се приготви по-добре за предстоящата война. Това безпрѣчно преминаване на Дунавъ отъ печенѣзитѣ и тѣхното свободно настаняване отново въ северна България ни ясно говорятъ, че въ тема Паристрионъ е нѣмало както византийски войски, тѣй и византийски власти, защото печенѣзитѣ преминавали и Стара-планина и опустошавали Тракия; вече това обстоятелство, че императорѣтъ не се решилъ веднага да ги нападне, а отложилъ похода си за презъ пролѣтъта, за да се приготви по-добре, показва, че опасността и тоя пѣтъ не е била малка, защото на Ивана Комнинъ не е било известно, въ какви отношения сега сѣ станали тия нови преселенци спрямо владѣтелитѣ на отдѣлнитѣ крепости въ северна България. Затова императорѣтъ, за да си облекчи самата война, употребилъ следната хитрость.

Презъ зимата Иванъ II Комнинъ сполучилъ чрезъ посолства да влѣзе въ преговори съ нѣкои отъ филарситѣ имъ, т. е. съ главатаритѣ на отдѣлнитѣ колѣна, на които се разпадали печенѣзитѣ. Съ гошавки, подарѣци, „които състояли отъ копринени дрехи и сребърни чаши и сахани“, и съ други ласкателства той успѣлъ да ги привлѣче и разположи къмъ себе си и по тоя начинъ предизвикалъ разцепление между тѣхъ. Презъ пролѣтъта, следъ като били завзети отъ ромеитѣ всички близки планински проходи, Иванъ II решилъ да удари на останалитѣ печенѣзи. Въ даденото при Верроя

сражение (1123), при всичкото упорство на варварите въ борбата, печенѣзите въ края на краищата били съвършено разбити; лагерътъ имъ, въ който тѣ оставили и укрепили жените и децата си, билъ разнебитенъ и разграбенъ. Следъ тая знаменита и блѣскава победа надъ печенѣзите императорътъ отъ благодарностъ къмъ Бога и за споменъ на това събитие учредилъ тѣй наречения „праздникъ на печенѣзите“ (ή Πατζινάκων τελετή). Презъ тая война много печенѣзи били избити и не по-малко уловени въ пленъ; а тия, които искали да се спасятъ съ бѣгство, пише Иванъ Кинамъ, отъ обичъ къмъ пленените сами, като преминали на страната на императора, получили за живѣлища ромейски земи и, като били записани въ войнишките списъци, за дълго тамъ останали”; а Никита Акоминатъ, като казва, че при него още съществували печенѣжки селища, прибавя, какво значителни тѣлпи отъ пленените били продадени. [4] Тия думи на византийските историци ясно говорятъ, че на остатъците отъ печенѣзите било позволено да се поселятъ на ромейска територия, и то пакъ само въ придунавска България и съ задължения, като войници на императора, да я защищаватъ отъ други варвари. Оттогава изчезва и терминътъ τὸ Παρίστριον, защото и самата тема не е вече съществувала, а заедно съ това, очевидно, не се е и назначавалъ вече за тамъ нито катепанъ, нито дука. Византийските историци, които описватъ събитията отъ дадената епоха, Никифоръ Вриений и Иванъ Кинамъ, нийде вече не споменуватъ, че е имало въ тѣхно време подобна тема на Балканския полуостровъ и за нѣкой неинъ катепанъ или дука. Наистина, Кинамъ на две мѣста употребява термина αἱ παρίστριοι πόλεις, [5] обаче отъ контекста се установява, че съ това име той нарича градовете по срѣдни Дунавъ, които нѣматъ нищо общо съ тема Паристрионъ. И тѣй, северна България къмъ срѣдата на XII. вѣкъ е признавала само върховната властъ на ромейския императоръ, и населението въ нея се е управлявало отъ вътрешни мѣстни владѣтели-воеводи на отдѣлни крепости съ тѣхната територия, и се считали като съюзници на Византия. Следъ поражението въ 1123 год. името на печенѣзите вече изчезва отъ страниците на историята, а това ясно показва, че тѣ се примирили съ новото си положение като защитници на северните граници на империята въ течение на около 25 години. Тѣхните живѣлища отвъдъ Дунавъ постепенно завземали куманите, които, отблѣсвани отъ южно-руските князе, се примѣквали все повече на западъ, така че къмъ срѣдата на XII. вѣкъ тѣ станали непосредни северни съседи на Византия, а къмъ края на същия вѣкъ Кумания, завземала Влашко, Молдова и частъ отъ Седмиградско (Трансилвания) и играла, както ще видимъ, немаловажна роля при освобождението на българите отъ византийското владичество.

Следъ блѣскавата си победа надъ печенѣзите императоръ Иванъ Комнинъ билъ принуденъ още въ 1124 год. да предприеме походъ противъ сърбите, които веднага следъ смъртта на Алексий I Комнинъ нарушили сключения съ него въ 1094 год. миръ и отново почнали да нахлуватъ въ предѣлите на империята. — Възстанията на сърбите за освобождение отъ Византия, както е известно, се почнали още отъ срѣдата на XI вѣкъ. За свой центъръ тѣ на първо време имали една отъ западните сръбски области — Зета или Дукля; по-сетне обаче тѣ се разширили и въ съседните области при всичките старания на ромеите да ги локализируютъ само въ тая областъ. Но сръбската независимостъ особено се затвърдява, откакъ центърътъ на политическия животъ и държавността се пренася въ вътрешната частъ на сръбските земи, въ Раса или Рашка, владѣтелите на която ставатъ обединители на сръбското племе на полуострова въ лицето на Неманите, по името на първия силенъ и успѣшенъ борецъ за независимостъ и събирателъ на

сръбските дотогава разкъсани земи — Стефана Немань. През 20-те години на XII. векът велики жупан сръбски бил бащата на Стефана Немань, Бела-Урошъ, или Урошъ I велики или старий. На него се отдава началото за обединението на сръбските земи и към неговото жупанствуване се отнася нападението на сърбите въ пределите на империята въ 1124 год. Целта на Бела-Урошъ била, вероятно, да отнеме и присъедини сръбските земи, които още се намирали подъ властта на Византия. Но той не сполучилъ, защото, следъ като билъ разбитъ съвсемъ отъ императора, последниятъ принудилъ да сключатъ миръ и „тия варвари, пише Никита Акоминатъ, които не се отличавали съ воински доблести и поради това всъкога се намирали подъ властта на съседитъ“. Иванъ Комнинъ изнесълъ отъ сърбите голъма плячка и откаралъ много пленници, отъ които едни преселилъ въ никомидийската областъ, други зачислилъ въ редоветъ на армията, а трети отново направилъ свои поданици. [6]

Но, ако Иванъ Комнинъ смогналъ така лесно да се разправи съ сърбите, то нему предстояла за защита интереситъ на Византия на Балканския полуостровъ друга много по-голъма и по-опасна война съ единъ народъ, който къмъ срѣдата на XII. векътъ засилилъ своитъ аспирации за прокарване на своето влияние върху дѣлата на полуострова, — именно съ маджаритъ.

Маджарско, откакъ приело християнството (998—999) при кралъ Стефана I Свети (997—1038), благодарение на неговитъ политически успѣхи чрезъ роднински връзки почти съ всички съседни царски родове и на разумната му законодателна дейность въз основа на равноправността на народитъ и автономията на областитъ, заемало въ началото на XII. векътъ вече видно мѣсто между европейскитъ държави въпрѣки всички ония вътрешни размирици и междубоия, които то трѣбвало да прекара следъ смъртта на Стефана Свети. Това бързо издигане Маджарско дължало главно на двама свои господари Ладислава I Свети (1077—1095) и Коломана (1095—1114), които не само засилили външната му мощъ и политическо значение и осигурили въ него вътрешния редъ и уредба въз национални самобитни начала, не само закрепили маджарската власть въ покрайнинитъ на държавата, напр. въ Седмиградско, но и значително разширили нейната територия на югозападъ съ присъединението на нови славянски области — Хърватско съ Словенско и Далмация. По тоя начинъ сега маджаритъ решително прекрачили на Балканския полуостровъ и се закрепили на Адриатическо море, отъ което не били доволни както венецианската република, тъй и дветъ империи, особено източната. Византия почнала да гледа на Маджарско подозрително и съ ревность и да се стреми да го привлече въ сферата на своето влияние. Още императоръ Алексий I Комнинъ влѣзълъ въ връзка съ династията, която управлявала тоя народъ, и оженилъ сина си Ивана, наследника на престола, въ 1104 год. за дъщерята на Ладислава I Свети, Пирошка или Ирина. Но тая крачка отъ страна на Византия не донесла никаква полза; а пъкъ съ закрепата на маджарската власть въ Далмация въ началото на XII векътъ били право нарушени историческитъ права на византийския императоръ върху тая частъ на Балканския полуостровъ, и затова тя не е могла да не възбуди още повече недоволство въ него. [7]

При Ивана II Комнинъ маджаро-византийскитъ отношения могли сж донейде да се подобрятъ поради роднинскитъ връзки на византийския дворъ съ маджарската династия, но и „тия връзки, споредъ К. Грота, не могли да унищожатъ ония чувства на взаимно недовѣрие и съперничество,

които бяха успели да възникнатъ съ време между тия две съседни държави". Иванъ II Комнинъ, завзетъ повечето съ азиатскитъ си работи, не билъ, както изглежда, особено наклоненъ пръвъ да наруши мира съ Маджарско, макаръ той и да е силно желалъ да прокара влиянието си въ вътрешнитъ работи на маджаритъ. Това твърде ясно се види въ отношенията му къмъ постъпката на кралъ Коломана I спрямо своя братъ Алмуша и сина му Бела, които той ослѣпилъ; само за да запази престола за сина си Стефана, защото въ Маджарско се държалъ още принципътъ на родовото старшинство при престолонаследиято. Когато поради тая жестока постъпка, наистина, синътъ на Коломана Стефанъ II (1114—1131) завзелъ маджарския престолъ, той съ своята подозрителностъ и преследвания накаралъ нещастния си чичо Алмуша да търси убѣжище при византийския императоръ. Иванъ Комнинъ на драго сърдце приелъ Алмуша и неговитъ хора и му далъ единъ градъ въ Македония, нареченъ по неговото ново име „Константинъ", дадено нему въ Византия. Тукъ, разбира се, сж играли роля не едни само роднински чувства на императрица Ирина, но и други политически съображения отъ страна на Ивана II, т. е. представялъ му се случай да се намѣси въ вътрешнитъ работи на Маджарско и да прокара своето влияние тамъ. Обаче буйниятъ Стефанъ II не е могълъ да гледа спокойно на хитрата византийска политика и търсилъ само поводъ, за да влѣзе въ открита борба съ Византия. [8]

Като поводъ, споредъ Никита Акомината, послужило това, че ужъ жителитъ на крайдунавския градъ Браничево „разбойнически нападали дохождащитъ за търговия маджари и твърде лошо се отнасяли съ тяхъ". Но главната причина за нападението на Стефана II билъ, споредъ Акомината и Кинама, приемътъ, който императорътъ оказалъ на Алмуша, при което, споредъ Кинама, маджарскиятъ кралъ чрезъ пратеници искалъ да се изгони последниятъ отъ ромейската земя, но получилъ отказъ. Оскърбенъ по тоя начинъ, Стефанъ II почналъ въ 1128 год. война, която той отворилъ съ това, че преминалъ неочаквано Дунавъ и обсадилъ Бѣлградъ. Той скоро завладѣлъ града, разорилъ стенитъ до основи и отъ камънитъ, които на кораби пренесълъ на отвѣдния брѣгъ, съградилъ въ Сирмий града Зевгминъ (старобѣл. Землинъ, сѣр.-хѣр. Земунъ). Следъ това кралътъ навлѣзълъ въ бѣлгарскитъ земи и достигналъ до Сръдецъ и по-нататъкъ къмъ Пловдивъ. Когато получилъ известие за разорението на Бѣлградъ, Иванъ Комнинъ най-напредъ пристигналъ въ Пловдивъ съ намѣрение на първо време да запази тракийскитъ проходи, после, като събралъ войска и стѣкмилъ флота, която изпратилъ презъ Черно-море въ Дунавъ, смогналъ да проникне навътре въ придунавскитъ области и при Браничево се съединилъ съ дунавската флота. Стефанъ II, който въ това време заболѣлъ, заповѣдалъ на воеводитѣ си, да не допустнатъ императора да мине рѣката. Но императорътъ следъ една хитра маневра сполучилъ да излѣзе на маджарския брѣгъ и при Храмъ (Χράμος) на устието на на р. Карашъ (Нова Паланка), съвършено да разбие маджаритъ и да ги обърне въ бѣгство. Въ преследването имъ много отъ тяхъ загинали въ рѣката, а други били взети въ пленъ. Крепостта Храмъ била завзета отъ ромейтъ, и като оставилъ въ Браничево достатъченъ гарнизонъ подъ началството на пълководеца Куртикия, императорътъ набързо се завърналъ въ Цариградъ. Войната обаче се продължила, защото маджаритъ, наскоро следъ заминаването на императора, минали рѣката и нападнали отново Браничево. Градътъ билъ изгоренъ и разсипанъ. Иванъ Комнинъ втори пѣтъ се явилъ и възобновилъ крепостта, но маджарскиятъ кралъ искалъ да нападне ромейтъ неочаквано; императорътъ, обаче, поради недостатъкъ въ храна и болести въ войската отстъпилъ навътре въ страната къмъ мѣстността

наречена „Зла стълба“ (Κακή Σκάλα), вероятно, при тѣснината Ждрело при горното течение на р. Млава), гдето маджаритѣ нападнали ариергарда на ромеитѣ, безѣ да имѣ причинятѣ нѣкаква вреда. Следѣ това билѣ сключенѣ мирѣ, споредѣ Никита, въ 1129 год., по който ромеитѣ запазили своята граница по течението на Морава и придобили разни търговски изгоди. [9]

Мирѣтъ между Маджарско и Византия се поддържалѣ презѣ цѣлото царуване на Ивана Комнинѣ, но, докато Стефанѣ II седѣлѣ на маджарския престолѣ, отношенията между тия сѣседни държави оставали както и по-рано натегнати. При приемника на Стефана II, Бела II Слѣпи (1131—1141), когото самѣ Стефанѣ повикалѣ отѣ заточение, зашто нѣмалѣ деца, и му предалѣ властѣта, между Маджарско и Византия нѣмало никакви сблѣсквания, понеже нямало и поводи. Иванѣ Комнинѣ се отнесѣлѣ кѣмъ Бела II по-благосклонно като кѣмъ сина на покровителствувания отѣ него Алмуша, и дори му позволилѣ въ 1137 г. да пренесе тѣлото на баща си въ Маджарско. Обаче сѣперничесвото между Маджарско и Византия продължавало да се развива заедно сѣ разширението на маджарското влияние и властѣ на Балканския полуостровѣ и настаналото сблизение на маджаритѣ сѣ сѣрбитѣ, които все повече се стремили да се освободятѣ отѣ византийската властѣ и търсили подкрепа въ сѣседното независимо и силно Маджарско. Въ това отношение женитбата на Бела II Слѣпи сѣ сѣрбската княгиня Елена (ок. 1130 г.), дѣщеря на великия жупанѣ Бела-Урошѣ I, е имала решаваше значение и, разбира се, не могла да се допадне на Византия, зашто имало важни сетнини за нейното влияние и значение на полуострова. Като първо и най-чувствително за Византия сѣбитие било отцепването на Босна и преминаването ѣ подѣ васалната зависимостѣ отѣ маджарския кралѣ, което се приписва на тая женитба. [10] Но маджаро-византийскитѣ отношения, колкото и да сѣ били натегнати, не дошли до скѣсване до смѣртѣта на Ивана II Комнинѣ, която го настигнала въ 1143 год. Сѣщото положение продължавало да бѣде и презѣ първитѣ години отѣ царуването на неговия синѣ и приемникѣ Мануила I Комнинѣ (1143—1180), продължителното царуване на когото се счита като една отѣ блѣскавитѣ епохи въ византийската история, но въ сѣщото време то подготвило въ значителна степенѣ и настѣпилото следѣ него падане на Византия. Отѣ всички обаче важни и славни сѣбития, сѣ които е препълнено царуването на тоя императорѣ, ние ще се спремѣ само върху ония, които сѣ имали право влияние върху политическитѣ отношения на Балканския полуостровѣ изобщо и въ частностѣ върху сѣдбата на българския народѣ. И преди всичко ще изложимѣ преминаването на крѣстоносцитѣ отѣ втория походѣ (1147—1149).

*

Завоеванието на тѣврде важния за сирийскитѣ християни градѣ Едеса въ Месопотамия отѣ мощния селджукски емирѣ Имадединѣ Зенги въ 1144 г. и повицитѣ за помощѣ на християнитѣ въ северна Сирия силно подействували въ западна Европа: въ Франция, гдето по инициативата, както изглежда, на кралѣ Людовика VII (1137—1180), а не по заповѣдѣ на папа Евгения III (1145—1153), чието внимание тогава било отвлѣчено отѣ демократичното движение въ Римѣ, Бернардѣ Клервоски (отѣ Клерво въ Бургундия) възкресилѣ отново религиозния ентузиазъмѣ, и въ Германия, гдето сѣщиятѣ Бернардѣ увлѣклѣл всички подире си, решено било да нападнатѣ турцитѣ сѣ голѣми военни сили. Известието за потеглянето на такова грамадно множество хора

къмъ северозападните граници на империята силно встревожило императоръ Мануила I, който се заловилъ да предотврати всички безполезни и опасни сблъсквания съ кръстоносците. [11]

Когато въ началото на 1147 г. нѣмското кръстоносно опълчение начело съ германския господарь Конрада III (1138—1152) стигнало до маджарската граница, последниятъ изпратилъ пратеници да молятъ императора да имъ позволи да минатъ презъ ромейскитѣ области и да имъ отворятъ по пѣтъ пазари, на които тѣ биха могли да купуватъ храна за хората си и фуражъ за конетѣ си. Тогава императоръ Мануилъ изпратилъ двама пратеника, Димитра Макренволита и бившия графъ на гр. Равена Александъръ, [12] на които било поръчано да узнаятъ, съ какво намѣрение тѣ искатъ да минатъ презъ империята. Императорскитѣ пратеници пристигнали въ лагера на Конрада III. [13] Въ речта си къмъ него между другото тѣ казали: „Да нападнете на ромеитѣ дори неочаквано ще ви бѣде наистина мѣчно; а когато почнете съ тѣхъ война въроломно, — още по-мѣчно, защото тогава ще трѣбва да воювате противъ Бога и ромейското оржие. Напротивъ, ако вашето приятелство е искрено и не се скриватъ у васъ никакви коварни замисли, — скрепете дѣлото съ клетва, и вамъ ще бѣде възможно да вървите по земята на великия императоръ, като по приятелска; васъ ще ви посрещне приличенъ приемъ и всѣко радушие“. Конрадъ III отъ името на всички отговорилъ, че тѣ сж дошли съвсемъ не да нанасятъ обиди на ромеитѣ и, ако е потрѣбно, готови сж да потвърдятъ своитѣ думи съ клетва; тѣмъ ще бѣде много по-лесно да дадатъ такава клетва, защото тѣхниятъ походъ има за целъ Палестина и турцитѣ, които опустошавали Азия съ своитѣ нападения. Следъ това били установени условията за преминаването презъ територията на империята, а именно: на нѣмцитѣ било обещано, доколкото е възможно, да имъ се улесни, походътъ и да имъ се набавятъ нужднитѣ храни, а нѣмцитѣ се задължили да не причиняватъ никаква вреда на страната и на ромейскитѣ поданици, което водачитѣ на кръстоносците скрепили съ клетва. Следъ завръщането на пратеницитѣ императоръ Мануилъ направилъ нужднитѣ разпоредби до управителитѣ на областитѣ, презъ които щѣли да минатъ кръстоносците, да ги улесняватъ въ всичко, а главно да се приготвятъ храни за продаване, и Конрадъ III продължилъ пѣтъ си. [14]

Когато кръстоносното опълчение се приближило до Дунавъ, и било всичко добре приготвено, за да минатъ рѣката, императорътъ назначилъ много писари (ὑπογραμματεῖς), като имъ заповѣдалъ да стоятъ на противоположния брѣгъ и записватъ броя на ония, които преминаватъ на всѣки корабъ; но когато писаритѣ достигнали до 90 хиляди, по-нататкъ не сварвали да броятъ, [15] — толкова голѣмо било кръстоносното опълчение на Конрада III. Преминаването на Дунавъ, очевидно, станало при Бѣлградъ, и кръстоносците сж трѣгнали по главния пѣтъ, защото първиятъ голѣмъ градъ, който тѣ стигнали билъ Нишъ (Ναῖσός), който въ това време билъ главенъ градъ на градоветѣ по Дакия. Тамъ Михаилъ съ прозвище Вранѣ, комуто императорътъ бѣ повѣрилъ властта надъ страната, т. е. той билъ български намѣстникъ-управителъ [16], се билъ погрижилъ, съгласно съ заповѣдта до него, да имъ достави всичко необходимо. Сжщиятъ приемъ билъ и въ Сардика (Сръдецъ), гдето кръстоносците били посрещнати отъ двама знатни мѣже, севастъ Михаилъ Палеологъ и тогавашниятъ хартуларий, особено довѣрено както на Ивана, тъй и на Мануила лице, приели ги добре и ги снабдили съ всичко потрѣбно. [17]

Така кръстоносното нѣмско опълчение пѣтувало мирно и тихо, докато пѣтътъ билъ тежъкъ между Дунавъ и Сръдецъ, защото цѣлото това пространство било покрито съ високи и мѣчнопроходими

планини, безъ да причинятъ на населението нѣщо неприятно; но когато кръстоносцитѣ навлѣзли въ тракийската равнина, гдето пѣтътъ не билъ тъй опасенъ, тѣ почнали да показватъ своитѣ грабливи наклонности: тѣ отнемали съ сила всичко, което би трѣбвало да купуватъ, и всѣкиго, който оказвалъ отпоръ, умѣртвявали съ мечъ. Конрадъ III никакъ не се безпокоилъ, че почнали да се явяватъ оплаквания отъ мѣстното население, и нищо не искалъ да чува, а пѣкъ, ако и обръщаль или билъ принуденъ да обърне внимание, то всичко отдавалъ на необуздаността на тѣлпата. Никита Акоминатъ ни разказва следния епизодъ, който се отнася къмъ времето, когато кръстоносцитѣ се спрѣли при Пловдивъ. „Архиереятъ на тая областъ Михаилъ Италийски, човѣкъ твърде красноречивъ и всестранно образованъ, въ разговоръ билъ дотолкова приятенъ, че като магнитъ всички привличалъ къмъ себе си. Той дотолкова увлѣкълъ Конрада III съ прелестта на своитѣ думи и го очаровалъ съ сладостта на речитѣ си (имайки обаче въ мислитѣ си съвсемъ не това, което говорѣлъ, а само изгодитѣ на ромеитѣ, и изкусно се промѣнялъ като Протея Фароски), че гордиятъ кралъ не можелъ да се откъсне отъ него, често отивалъ на обѣдъ у него и на други гошавки. Затова и той, за да угоди на архиерея, подлагалъ на най-жестоки наказания ония, които сж донасяли отнѣкъде съестни припаси, безъ да заплатятъ за тѣхъ пари. [18] Откакъ потеглили отъ Пловдивъ спрѣчкванията между кръстоносцитѣ и ромеитѣ почнали да ставатъ по-често, а понѣкога достигали и до сбивания.

Когато дошло известие за действията на кръстоносцитѣ до императоръ Мануила, той изпратилъ съ набързо събрана войска добрия си и най-опитенъ въ военното дѣло пѣлководецъ Прозуха, отъ турски произходъ, но възпитание и образование получилъ византийско. Прозухъ срещналъ кръстоносцитѣ при Одринъ. Отъ начало той вървѣлъ подиря имъ на известно разстояние и не имъ позволявалъ да произвеждатъ безредие; но, когато видѣлъ, че буйството имъ почнало да преминава граници, той влѣзълъ съ тѣхъ въ открита борба по следния поводъ. Единъ знатенъ германецъ, дори родственикъ на Конрада III, се разболѣлъ и легналъ въ едно отъ помѣщенията на единъ мѣнастирь въ Одринъ, като прибралъ при себе си всички пари и други богатства. Следъ изтеглянето на кръстоносното опѣлчение на чело съ Конрада III и неговия щабъ отъ Одринъ къмъ Цариградъ, нѣкои отъ ромейскитѣ войници, „чиито рѣще, споредъ думитѣ на Никита, били привикнали не къмъ оржие, а къмъ грабежъ”, като се научили за това, една нощъ подпалили помѣщението, въ което лежалъ болниятъ, и завладѣли богатствата, като го живъ изгорили. Когато узналъ за това Фридрихъ, братанецъ на Конрада III, по-сетне германски императоръ подъ име Барбароса, потеглилъ обратно въ Одринъ и запалилъ цѣлия мѣнастирь, въ който лежалъ и изгорѣлъ знатниятъ нѣмецъ, и съ това далъ поводъ за вѣоржжени действия съ ромеитѣ. Прозухъ нападналъ на Фридриха, обърналъ го на бѣгъ и избилъ голѣмо количество кръстоносци. Следъ това сблѣскване нѣмцитѣ донейде прекратили своитѣ грабежи и буйства. Но и при все това съ приближението на кръстоносцитѣ къмъ Цариградъ враждебнитѣ отношения между кръстоносци и ромеи се усилвали и на мѣста достигнали и до оржие. Императоръ Мануилъ се стараелъ да отклони Конрада и неговата армия отъ столицата, но последниятъ, въпрѣки желанието на императора, който искалъ, щото кръстоносцитѣ да преминатъ въ Азия не отъ Цариградъ презъ Босфора, а близу до Абидосъ презъ Хелеспонтъ (Дарданелитѣ), и безъ да гледа на страшното наводнение при р. Меласъ и Атиръ, отъ което силно пострадала войската му, когато се бѣ разположила при Хировакхи, успѣлъ да се приближи до стенитъ на столицата; обаче като се

убедилъ въ недостъпността на столицата и готовността на царигражданитѣ да се бранятъ, отстъпилъ въ предмѣстието Пикридионъ [19] и оттамъ влѣзълъ въ преговори съ Мануила, които най-сетне докарали отново приятелски отношения между двамата императори, още повече че Мануилъ се страхувалъ много повече отъ пристигането на френската армия, която била враждебно настроена противъ Византия, и понеже френцитѣ, като приятели на норманитѣ, силно мразѣли Мануила, загдето последниятъ ги притѣснявалъ въ Мала-Азия. Освенъ това страната била изтощена отъ нѣмската армия, и населението следъ станалитѣ сблъсквания било враждебно настроено срещу всички кръстоносци. Къмъ това се присъединило, отъ една страна, не само това, че императорътъ ималъ намѣрение да ги принуди, както нѣкога Алексий I Комнинъ, да дадатъ ленна клетва за всички будещи завоевания, но и, отъ друга страна, съобщението, 1. че италианскитѣ нормани почнали грабителска война въ Гърция и 2. че ромеитѣ, за да отблъснатъ тая война, сключили съ турцитѣ примирие за 12 години. Както и да било, но Мануилъ най-сетне въ края на септемврий 1147 год. сполучилъ да изпроводи нѣмското опълчение на Конрада III презъ Босфора въ Мала-Азия, гдето то било избито отъ турцитѣ и само малка частъ могли да се спасятъ. [20]

Наскоро следъ това дошло известие за приближаването на френския кралъ Людовика VII къмъ границитѣ на империята. Следъ като миналъ Дунавъ съ своята армия, той билъ посрещнатъ отъ императорскитѣ пратеници севастъ Михаила Палеологъ и Михаила Вранъ, които той приелъ дружелюбно и благодарилъ императору за услугитѣ, като имъ обявилъ, че нѣма да причини никакво зло на страната. И наистина, френската армия преминала презъ българскитѣ земи спокойно безъ всѣкакви сблъсквания нито съ мѣстното население, нито съ ромейскитѣ войски. Ето какъ описва Одонъ Диогилски пътя на тия кръстоносци презъ България: „По-нататкъ България при входа издига крепостъ, която се нарича Беллаграва (Бѣлградъ) Българска, срещу единъ градъ, който е въ Маджарско, съ сжщото име. Оттамъ на единъ день (пѣтъ), следъ като изминали една рѣка (вѣроятно Морава), (дошли), въ възбедния градъ Брундузиумъ (Браничево). Що се отнася до тая (страна), то тя е, тъй да кажа, гориста ливада (пасище) или изобилна съ фуражъ гора. Тя изобилствува съ блага, които се раждатъ сами по себе си, и е пригодна и за други нѣща, ако има селяни (земедѣлци). Тя не е равна и става негладка отъ планинитѣ, но между хълмове, годни за лозя и посѣви, тя се напоява отъ най-прозрачни потоци и извори. Тя е лишена отъ рѣки, и поради това до Цариградъ имаме (нѣмахме?) нужда отъ кораби. На петия день тя ни показва първия, но незначителенъ отъ тая частъ на Гърция (Византия) градъ Нишъ. Нишъ, Хестернитъ (Триадица, Срѣдецъ), Филиппополъ (Пловдивъ), Андрианополъ (Одринъ) сж градове, които и четиритѣ се отличаватъ помежду си, и отъ най-крайния до Цариградъ сж петъ. Мѣстата, които се намиратъ помежду имъ, преизобилствуватъ съ кѣщи, крепости и съ всѣкакви блага. Отдѣсно и отлѣво има планини, които изглеждатъ тъй близко, и се обгражда една, колкото дълга, толкова и широка, чудна и приятна равнина. За нея е доста казано“. [21]

Най-сетне презъ октомврий с. г. Людовикъ VII пристигналъ на нѣколко километра отъ Цариградъ, гдето се разположилъ на лагеръ. Но тукъ въ неговия щабъ се ясно проявила омразата на френското рицарство къмъ ромеитѣ. Почнали сериозно да обсъждатъ въпроса, не ще ли бжде по-добре да се закрепятъ въ Тракия, да подадатъ рѣка на норманитѣ, които опустошавали Гърция, и

заедно съ тях като първа крачка към покорението на невърните да разрушат царството на схизматиците, което могло би да стане без голям труд, след като превземат Цариградъ съ пристѣпъ. Изтънчениѣ обноси на Мануила съ френския кралъ, който получилъ блѣскъвъ приемъ въ столицата, надали биха побъркали да се изпълни тоя планъ, ако Людовикъ VII и други влиятелни кръстоносни пълководци не бѣха обърнали по-големо внимание къмъ папата и къмъ първоначалната си цель, отколкото къмъ омразата на френците къмъ ромеите. Освенъ това винагишната византийска хитрость, която въ дадения случай се явили въ груба лъжа, понеже ромеите прѣснали слухъ за голѣмите победи, които ужъ нѣмците удържали надъ турците, накарала кръстоносците, които вѣрвали на драго сърдце на подобни слухове, да отложатъ осъществението на тоя планъ за своите съмисленици отъ 4-ия походъ и вече ги принудила въ края на октомврий да преминатъ Босфора, [22] при което Людовикъ далъ Мануилу ленна клетва.

Едвамъ българските земи се очистили отъ безбройните тѣпи на кръстоносците, и нови грабителѣ нахълтали въ тяхъ и почнали своите опустошения. Следъ като сполучилъ да се отърве отъ нѣмската и френската кръстоносни армии на втория походъ, Мануилъ Комнинъ решилъ да почне решителна война съ норманите, за да освободи о-въ Керкира (Корфу) и старите области на Гърция. Но, когато начело на сухопътната войска той потеглилъ отъ Цариградъ и стигналъ въ Пловдивъ, прѣсналъ се слухъ, че огромни тѣпи кумани, които преминали Дунавъ, опустошаватъ и грабятъ всичко, каквото имъ се попадало на пътя, и вече превзели единъ при тая рѣка важенъ градъ-крепость Демничикъ или Демничикъ, [23] като достигнали до Стара-планина. [24] Това било въ края на зимата и въ началото на пролѣтѣта 1148 год. Отъ какво било предизвикано това нападение на куманите, не е известно, но възможно е, отъ достигналите до тяхъ известия за нови опасности, които заплашвали Византия и отвличали вниманието ѝ. [25] Тѣй или инѣкъ, но императорътъ промѣнилъ посоката и потеглилъ къмъ северъ; едновременно далъ заповѣдь въ Цариградъ, да изпратятъ отъ тамъ нѣколко кораби къмъ Анхиалъ и оттамъ къмъ устието на Дунавъ, като кроилъ да пресѣче на неприятеля пътя на отстъплението.

Бележка на ред.

Стр. 385

По въпроса за локализацията на Демничик и събитията, свързани с появата на куманите на юг от Дунава през разглеждания период срв. статията на P. S. Năsturel, *Valaques couraans et byzantins sous le regne de Manuel Comnène, Byzantina*, t. I, 1969, стр. 169—186. Авторът счита, че Демничик трябва да се търси на мястото на Турну Марупеле. Според A.A. Bolsacov-Chimpu, *La localisation de la cite byzantine de Demnizikos, Revue des études sud-est européennes*, V, 3—4, 1967, стр. 543, Демничик (Демничик) е старата римо-византийска крепост. Диногечия.

Докато императорътъ чакалъ пристигането на флотилията, той получилъ известие, че скитите, като награбили голѣма плячка отъ ромейските владения, върнали се на лѣвия брѣгъ на Дунавъ и тамъ се разположили на лагеръ. Тогава Мануилъ решилъ да мине рѣката и да нанесе на неприятеля решителенъ ударъ. На проста лодка-однодрѣвка той миналъ Дунавъ; после, като заповѣдалъ да свържатъ нѣколко такива наедно, наредилъ преминаването и за своя отредъ; обаче само 500 души го придружавали въ по-нататъшния му походъ. Презъ това време куманите се отстранили на северъ и да се настигнатъ било мъчно, [26] още повече че Мануилъ срещналъ по пътя си още две плавателни рѣки (вѣроятно Аржешъ и Джмбовица, или Ведра и Аржешъ), на които вече нѣмало никакви срѣдства за преминаването имъ. Трѣбвало да пренасятъ на коне дунавските еднодрѣвки. Само близу до южната граница на Галичкото княжество императорътъ успѣлъ да настигне

неприятелитѣ. Тамъ станалъ бой, въ който самъ императорѣтъ съ обичната си рицарска храбростъ взелъ участие и който свършилъ съ бѣгството на куманитѣ въ близкитѣ планини, покрити съ гъсти гори. Много отъ тѣхъ били избити и взети нѣколко пленници, въ броятъ на които се намиралъ, като най-знатенъ и виденъ, нѣкой-си филархъ — плененъ главатаръ Лазаръ, който освенъ кръстното си име носѣлъ и името Сотъ, [27] вѣроятно, народното му куманско име.

Следъ отблъсването и разбиването на куманитѣ императоръ Мануилъ съсредоточилъ всичкото си внимание къмъ войната съ норманитѣ. Той разчиталъ главно на сключения съюзъ съ Хохенщауфенитѣ, които се задължили да нападнатъ норманскитѣ владения въ Италия, когато Мануилъ щѣлъ да действува противъ норманитѣ на о-въ Корфу. Но хитриятъ кралъ Рожеръ II (1127—1154) успѣлъ да състави цѣла коалиция противъ съюза на дветѣ империи — византийска и германска и по тоя начинъ да разедини съвременнитѣ действия на двамата императори: въ Германия той сполучилъ да въоръжи цѣла лига начело съ Велфа VI, представителя на мощния и богатъ княжески домъ на Швабия, противъ Конрада III, чието внимание било постоянно отвлечано отъ Италия; а пъкъ чрезъ посрѣдството на същия Велфъ той повдигналъ маджарския кралъ противъ ромейския императоръ. На маджарския престолъ седѣлъ тогава Гейза II (1141—1161), синъ на Бела II Слѣпи, който по лични отношения и политически кроежи билъ враждебно настроенъ къмъ ромейския императоръ и къмъ Византия. Като се стремилъ да възстанови въ Маджарско старото влияние на Византия и на източната църква, нарушено, но все още не унищожено отъ католицизма, Мануилъ поддържалъ противъ Гейза II единъ претендентъ на маджарския престолъ, който въ даденото време живѣелъ въ Цариградъ, но несъмнено се е ползувалъ съ съчувствието на населението въ самото Маджарско. Този претендентъ билъ знаменитиятъ синъ на маджарския кралъ Коломана (1095—1114) Борисъ отъ брака му съ Евтимия, дъщерята на киевския великъ князь Владимира Мономахъ (1113—1125). Заподозрѣнъ отъ баща си въ невѣрностъ, Борисъ заедно съ майка си билъ изпратенъ въ Киевъ. Следъ това той потърсилъ убѣжище и покровителство у ромейския императоръ. Борисъ се явилъ въ Цариградъ още въ царуването на Ивана Комнинъ, гдето билъ ожененъ за една негова роднина. Вече поради тия съчувствени отношения на ромейския императоръ спрямо Бориса, които имали, очевидно, не едно само лично значение, Гейза II се намиралъ въ неприязнени отношения къмъ Мануила I. Отъ друга пъкъ страна, ако си спомнимъ още и за нарушението историческитѣ права на ромейския императоръ следъ присъединението на Далмация къмъ Маджарско, достатъчно ще бжде ясно, доколко политическитѣ отношения между Маджарско и Византия сж били натегнати въ даденото време и доколко е билъ важенъ съюзътъ, който Рожеръ II Нормански е предлагалъ на Гейза II, за маджарскитѣ интереси. Обаче Гейза II не се решавалъ открито да противодействува на Мануила; въ тоя случай като оръдие му послужила Сърбия, която чрезъ брака на Бела II Слѣпи съ Елена, дъщерята на великия жупанъ Уроша I, била подчинена на маджарското влияние, а пъкъ по-право тя се числѣла въ броя на подвластнитѣ на империята земи. [28]

Ние видѣхме вече, че, следъ похода на Ивана Комнинъ въ 1124 год, противъ сѣрбитѣ, васалната зависимостъ на Сърбия отъ ромейския императоръ била отново възобновена, обаче, стремежътъ на сѣрбскитѣ велики жупани, да се освободятъ отъ Византия, и следъ това не изчезвалъ. Съседството съ Маджарско, което около това време бѣ завоевало и бѣлгарската областъ Срѣмъ,

могло е да имъ послужи като опора за тоя стремежъ, а пъкъ маджаритѣ никога не сж странили тогава отъ славянскитѣ симпатии, и тѣхнитѣ крале, както се каза, влизали въ роднински връзки съ сръбскитѣ жупани. Вѣроятно, поради тия връзки се преселилъ въ Маджарско и сръбскиятъ властель, известенъ подъ името банъ Бела или Бѣлушъ, братътъ на кралица Елена. Като вуйка на Гейза II, Бѣлушъ билъ възпитателъ неговъ, а после и регентъ презъ времето на малолѣтството му. Сега той искалъ да подчини Сърбия на своя сестреникъ и възпитаникъ и билъ посрѣдникъ между дветѣ страни. И наистина, въ 1149 г., когато Мануилъ I обсъждалъ Корфу, сръбскиятъ велики жупанъ Урошъ II Младий вдигналъ въстание противъ Византия. Византийскитѣ извори право гогорятъ, че това въстание било плодъ отъ нормано-маджарския съюзъ. Войната вървѣла въ Сърбия, гдето Мануилъ отъ Авлона презъ Пелагония се явилъ веднага следъ превземането на Корфу. Императорътъ завладѣлъ и разрушилъ Раса, тогавашната столица на сръбскитѣ жупани, като опустошилъ цѣлата страна и заловилъ много народъ въ пленъ, който той оставилъ заедно съ войска подъ началството на своя племеникъ Константина Ангелъ, а самъ заминалъ по-нататъкъ и завзелъ принадлежештата на великия жупанъ областъ, Никава (?). Той успѣлъ да завладѣе почти всички укрепени пунктове, като срещналъ най-голѣмъ отпоръ при крепостта Галичъ на р. Селчаница, сега Сочаница на дѣсния брѣгъ на р. Ибаръ при Звечанъ. [29] Оттамъ Мануилъ откаралъ голѣмо множество сърби, отъ които едни били военни, а други — селяни, скотовѣдци, и се върналъ отново при Раса, а отъ пленницитѣ едни поселилъ около Сардика (Срѣдецъ), а други — въ други ромейски владения. Когато тукъ узналъ отъ Константина Ангелъ, че великиятъ жупанъ не само не показвалъ видъ да се покори, но и, ползувайки се отъ отстранението на императора, почналъ да напада ромеитѣ, Мануилъ решилъ да почне нова война, за да нанесе окончателенъ ударъ и дори да хване живъ великия жупанъ. Но сърбитѣ намѣрили спасение въ добре известнитѣ тѣмъ планини и гори, гдето ромейскитѣ войски не могли да действуватъ свободно. Тогава, за да си отмъсти, Мануилъ упостошилъ безпощадно цѣлата страна и изгорилъ попадналия му се по пътя дворецъ на великия жупанъ.

Въстанието въ Сърбия, както изглежда, не било потъпкано поради настаналата вече зима, и императорътъ се върналъ въ столицата срѣдъ зима. Въ следната 1150 година Мануилъ, постоянно отвлечанъ отъ събитията на западъ, не можалъ да възобнови войната и само презъ есеньта с. г. отново обърналъ внимание къмъ Сърбия. Силитѣ на възстаналитѣ сърби сега били съсрѣдоточени нейде по горното течение на р. Дрина. Мануилъ дошелъ съ войската си до Нишъ, гдето узналъ, че сърбитѣ очаквали нѣкаква си помощъ отъ маджаритѣ, и затова побързалъ да прекара войскитѣ си презъ Лжгомирската областъ (δία τοῦ Λογγομυρῶν χῶρου), т. е. въ долината на р. Лжгомиръ, лѣвъ притокъ на съединена Морава, за да превари съединението на маджаритѣ съ сърбитѣ. Дълго време той се скиталъ по планинска мѣстность, като търсѣлъ ту еднитѣ, ту другитѣ. Най-сетне, следъ като узналъ отъ пленени сърби, где била разположена сръбската войска и очакваната маджарска помощъ, императорътъ потеглилъ къмъ р. Тара (една отъ дветѣ рѣки, образуващи Дрина), гдето, наистина, били събрани главнитѣ сръбски сили и съюзницитѣ имъ, между които имало и печенѣзи и мохамеданскитѣ хвалиси. Мануилъ веднага преминалъ рѣката и въ цѣлъ редъ битки, въ които императорътъ показалъ своята находчивость, сила и храбрость; а въ решителното сражение сърбитѣ и съюзницитѣ имъ били разбити и обърнати въ бѣгство и следъ сполучливия двубой съ маджарския воевода-великанъ Бакхинъ, който билъ принуденъ да се предаде,

императорът се върналъ въ лагера си, гдето скоро се явили пратеници отъ великия жупанъ съ молба за прошка. По искането на императора последниятъ дошълъ въ ромейския лагеръ, гдето, като се прострълъ на земята предъ Мануила и съ едвамъ подигната глава произнесълъ клетва, че той завинаги остава робъ на императора и, като върень васалъ, ще се явява на война съ определено количество войска. [30]

Мануилъ се върналъ победоносно отъ похода си въ Сърбия презъ зимата на 1150/51 год., но съ намѣрение въ следната година да почне вече открита война съ маджаритъ, за да имъ отмъсти за нарушението на мирнитъ отношения съ империята, а главно за поддържката, оказана на сърбитъ и за враждебнитъ действия на Гейза II противъ съюзниците на Византия — южно-рускиятъ князе. Още въ края на 1152 или въ началото на 1153 год. Мануилъ назначилъ за дука или намѣстникъ-управителъ на България съ резиденция въ Нишъ своя братовчедъ, знаменития въ историята на Византия по своитъ многобройни политически и романтични авантюри Андроника Комнинъ, [31] по-сетнешни императоръ, който току що билъ извиканъ отъ Киликия, гдето водилъ неуспѣшно борба съ единъ арменски князь, и все още се ползувалъ съ особеното разположение на императора. [32] Самъ Мануилъ прекаралъ есенъта и зимата на 1153 год. въ Пелагония, отгдето му било по-лесно да наблюдава за действията на своитъ врагове — на западъ норманитъ, а на северъ маджаритъ и сърбитъ. Докато обаче императорътъ се намиралъ въ Пелагония, до него дошло известие за политическата измѣна на Андроника и отношенията му съ маджаритъ. Работата, споредъ Кинама, се заключавала въ следното. Наскоро следъ назначението си за намѣстникъ-управителъ на България Андроникъ се почувствувалъ дотолкова силенъ, щото да може да се противопостави на своя братовчедъ. Затова той влѣзълъ въ споразумение и дори сключилъ съюзъ съ Гейза II на условие, че ще му отстъпи двата български придунавски града — Бѣлградъ и Браничево, които маджаритъ винаги сж се стремили да завладѣятъ и оттамъ да прокаратъ политическото си влияние на Балканския полуостровъ, ако той му помогне да заграби властта, т. е. да стане императоръ, следъ като сваля братовчедъ си отъ престола. За да отклони отъ себе си всѣко подозрение, Андроникъ сполучилъ да прикрие работата, като призналъ предъ императора, че чрезъ тия сношения той сполучилъ да привлѣче на своя страна нѣкои маджарски магнати, съ помощта на които той се надѣвалъ да уреди отношенията съ Маджарско въ полза на Византия. Като мислилъ, че се оправдалъ предъ императора, Андроникъ продължавалъ да преговаря съ маджарския кралъ за времето, когато тоя ще трѣбва да му изпрати помощъ. Между това въ ржцетъ на Мануила попаднало тъкмо писмото на Андроника до Гейза II съ споменатитъ обещания. Така всички кроежи на Андроника били разкрити и, изобличенъ, той билъ лишенъ отъ заемания отъ него постъ и извиканъ билъ въ Пелагония; а по-сетне, когато въ по-нататъшното му поведение се разкрили, наистина, домогвания да убие Мануила, тогава, уловенъ и окованъ въ вериги, билъ отведенъ въ Цариградъ и билъ затворенъ въ една отъ тъмницитъ на голѣмия дворецъ. [33]

Но при все това маджарскиятъ кралъ поради съюза си ли съ Андроника Комнинъ, за участъта на когото той, очевидно, не е знаелъ още, или поради приятелството си съ сицилийския кралъ и поради омразата си къмъ Мануила презъ есенъта на 1154 год. преминалъ неочаквано Дунавъ съ голѣма войска, въ която освенъ маджари имало е и чешки съюзници и дори сакси, преселени

малко преди това въ Трансилвания. Гейза II обсадил Браничево, и Мануил побързал да се яви на Дунавъ съ войска, обаче недостатъчна да се бори съ маджарскитѣ сили. Но щомъ маджаритѣ узнали за пристигането на императора отъ едно писмо на Мануила, пуснато на стрела въ града съ насърчение жителитѣ да се държатъ, докато се яви помощъ, а попаднало въ маджарския лагеръ, тѣ бързо отстъпили и вече мислили да се прехвърлятъ отново отвъдъ Дунавъ, обаче буря имъ попрѣчила, и тѣ се оттеглили къмъ Бѣлградъ. Въ това време царскитѣ хартуларий Василий Цинцилукъ, който билъ изпратенъ противъ босненския банъ Бориса, съюзникъ на Гейза II, вмѣсто да изпълни дадената му задача, ударилъ се съ главнитѣ сили маджарски; отначало той ималъ успѣхъ, обаче, когато маджаритѣ забелязали малобройността на войската му, тѣ му нанесли страшно поражение; въ това сражение загиналъ и известниятъ вече намъ Борисъ Коломановичъ. Възползувани отъ това събитие, маджарскитѣ привърженици въ Бѣлградъ вече подготвили гражданитѣ да се предадатъ на Гейза II, обаче изпратениятъ овреме тамъ Иванъ Кантакузинъ успѣлъ да осуети тѣхното дѣло съ арестуването на водачитѣ и да насърди жителитѣ. Следъ това Мануилъ прекаралъ зимата въ гр. Беръ (сег. Караферия) въ южна Македония и презъ пролѣтътъ на следната 1155 год. се явилъ отново на Дунавъ съ голѣма войска и дори изпратилъ военни кораби въ Дунавъ, съ намѣрение да отмъсти на маджаритѣ за миналогодишното поражение и дори да пренесе войната въ Маджарско. Обаче Гейза II го предупредилъ: той му предложилъ миръ, като предварително изпратилъ за доказателство на своята искреностъ всички ромейски пленници, върналъ оръжието и цѣлата военна плячка, дори поставилъ вмѣсто падналитѣ коне и волове други отъ мѣстна маджарска порода. Мануилъ приелъ предложението, макаръ че на първо време отказвалъ, главно защото маджарскиятъ кралъ сега се отказвалъ отъ съюза си съ сицилийския кралъ, който и билъ главната причина за враждебнитѣ отношения между Византия и Маджарско. Като отгласъ на тоя миръ било и това, че Сърбия била принудена да се откаже отъ приятелството си съ съседното кралство и всецѣло да се подчини на върховната властъ на ромейския императоръ. [34] Поради това войната на Мануила съ Гейза II повече не се възобновявала чакъ до смъртътъ на последния въ 1161 год. и то не защото сж настанали колко-годе приятелски отношения между Византия и Маджарско, а защото маджарскиятъ кралъ билъ увлѣченъ въ работитѣ на Западна Европа; напротивъ, войната на Византия съ Маджарско се продължавала, както ще видимъ, и следъ това съ малки пресѣкулки до заемането на маджарския престолъ отъ Бела III (1173—1196) и следъ 1173 год. Тая многогодишна борба между тия две съседни държави, чийто театъръ били северозападнитѣ бѣлгарски земи, въ сжщностъ е вървѣла главно за политическо надмощие на Балканския полуостровъ. Въ тая борба въ края на краищата взималъ връхъ ромейскиятъ императоръ, като отблъсналъ временно намѣсата на маджаритѣ въ дѣлата на империята, закрепилъ политическото си влияние не само на Балканския полуостровъ, но и въ самото Маджарско, като почналъ да разпространява византийската култура между маджаритѣ. Презъ времето на тая борба въ северна Бѣлгария станали събития, които оказали не малко влияние върху работитѣ на полуострова.

*

Какви разпоредби е направилъ за защитата на северна Бѣлгария Мануилъ Комнинъ следъ разбиването и прогонването на куманитѣ въ 1148 год., когато се връщалъ отъ отвъддунавския си

походъ, ние за сега не знаемъ; но ние можемъ да кажемъ съ известна достовѣрность, че той, улисанъ съ отношенията си къмъ нормани, маджари и сърби и мислейки, че е нанесълъ чувствителенъ ударъ на куманитѣ, не ще да е взелъ нужднитѣ мѣрки за охраната на долнодунавската граница, защото подиръ шестъ години тѣ предприематъ ново нападение на придунавска България. Никита Акоминатъ ни дава следното известие: „Въ това време, когато и скититѣ, следъ като преминали Дунавъ, почнали да разоряватъ ромейскитѣ крепости по тая рѣка, противъ тѣхъ се изпраща нѣкой-си Каламанъ. Но той несполучливо повелъ войната противъ скититѣ и билъ съвършено разбитъ; редоветъ му били сметени, и изгубилъ храбри мъже, па и самъ той получилъ смъртни рани и умрѣлъ. А скититѣ, като заграбили по своя обиченъ начинъ това, което имъ се паднало по пѣтя, и натоварили на конетѣ плячката, потеглили назадъ. За тѣхъ преминаването на Дунавъ е лесно, излизането по грабежъ е още по-леко, а връщането не е мъчно и тежко“. [35] Това събитие Никита разказва следъ събитие отъ 1151 год. и преди такова отъ 1155 г., следов. въпросното нападение на куманитѣ се отнася къмъ нѣкоя година между 1151—1155 г. Предположението, че въ това нападение куманитѣ сж действували като съюзници на маджаритѣ, понеже тъкмо презъ 1154 год. маджарскиятъ кралъ Гейза II, както видѣхме, се намиралъ въ война съ Византия, или пъкъ самитѣ кумани сж предприели това нападение на своя глава, като искали да използватъ казаната война, за да се нагрябятъ, защото, както се види отъ думитѣ на Никита, това е била главната целъ на това нападение, дава основание да отнесемъ последното къмъ сжщата 1154 година. Що се отнася до личността на Каламана, то следъ направенитѣ отъ В. Г. Васильевски разяснения и тълкувания по тоя въпросъ не може да има никакво съмнение, че това е билъ споменатиятъ по-горе Борисъ, синъ на маджарския кралъ Коломана, единъ несретникъ-князь, който потърсилъ покровителството и съдействието на ромейския императоръ, за да завземе бащиния си престолъ. [36] Това куманско нападение и неговиятъ резултатъ ясно показватъ, че въ даденото време долно-дунавската граница на империята била слабо защитена, или по-право, била предоставена сама на себе си, защото за прогонването на куманитѣ трѣбвало да се праша специална войска съ отдѣленъ пълководецъ, който при това претърпѣлъ пълно поражение.

Че въ такова положение се намирала придунавска България, се потвърждава и отъ следното известие. Кинамъ ни съобщава, че, когато следъ сключването на мира съ иконийския султанъ, Киладжъ-Арсланъ (1156—1193) въ 1160 год. императорътъ се връщалъ въ Цариградъ, по пѣтя той получилъ известие, че „скититѣ преминали Дунава съ целъ да направятъ набѣгъ върху ромеитѣ“ [37]. Тогава Мануилъ вмѣсто къмъ столицата потеглилъ право на западъ къмъ гр. Абидосъ и презъ Хелеспонтъ (Дарданелитѣ) преминалъ въ Европа. Той насочилъ маршрута си на северъ противъ куманитѣ, но, не успѣлъ още да достигне Дунавъ, и тѣ, като чули за похода на императора, бързо се събрали за пѣтъ и се върнали въ земята си. [38] Какво е предизвикало това ново нападение, мъчно може да се установи, защото самото известие стои само по себе си отдѣлно; едно можемъ съ положителность да твърдимъ, че то не се намира въ никакви връзки съ отношенията между Византия и Маджарско, защото въ това време тия отношения били мирни; по-вѣроятно би било, ако се предположи, че куманитѣ сж искали и тоя пѣтъ да използватъ азиатския походъ на Мануила I презъ 1159 год. противъ иконийския султанъ, за да нападнатъ останалата безъ защита придунавска България и да се нагрябятъ. Гдѣ сж преминали куманитѣ Дунавъ, Кинамъ сжщо ще посочва; но въ всѣки случай не по срѣдни Дунавъ, защото, както се каза, въ това време имало

миръ между империята и Маджарско, а по долни Дунавъ, както това се потвърждава и отъ целта на това имъ нападение — „да направятъ набѣгъ на ромеитѣ“, т. е. на югъ отъ Стара-планина, защото тѣ сж гледали на страната между Дунава и Стара-планина като на такава, която тѣ всѣкога могатъ да спохождатъ, и тѣхното внимание било насочено къмъ богата Тракия.

Последното известие за събития, станали въ българскитѣ земи презъ царуването на Мануила I Комнинъ, се отнася къмъ 1166 год. Когато въ тая година намиращитѣ се въ сръмската област ромейски войски, настанени тамъ въ предната година, неочаквано били нападнати отъ маджаритѣ и претърпѣли голѣмо поражение отъ маджарския опитенъ пълководецъ Дионисия, Мануилъ, възмутенъ отъ това ново нарушение на мира отъ маджаритѣ, решилъ да ги накаже. За тая целъ той дошелъ въ Сръдецъ, отдето изпратилъ къмъ сръдни Дунавъ бждещия си зетъ Алексия (Вела) съ многобройна войска, която се намирала подъ командата на протостраторъ Алексия (Аксуха). Тая войска трѣбвало да направи видъ, че има намѣрение да навлѣзе въ Маджарско презъ сжитѣ предишни пунктове, както и въ преднитѣ войни. Сжщевременно императорътъ заповѣдалъ на другъ свой пълководецъ, Льва Ватаци, „който водѣлъ друга многобройна войска, както и голѣма тѣлпа (πολύν ὄμιλον) власи, за които казватъ, че били отъ старо време преселенци отъ Италия, отъ друга страна, да нахълта въ земята на хунитѣ (т. е. маджаритѣ) отъ мѣстности къмъ тѣй наричания Евксински Понтъ, отгдето никой никога отъ вѣка не ги е нападалъ“. [39] Нѣма съмнение, че тукъ става дума за едно нападение на Маджарско откъмъ югоизточна страна, т. е. презъ Влашко и Трансилванскитѣ алпи въ Темишварския окржгъ. Изразътъ „отъ мѣстности къмъ Евксинския Понтъ“ е употребенъ отъ Кинама, който въ своята история се служи повече съ класически имена, тѣкмо за да опредѣли посоката на движението спроти Черно море, а не трѣбва да се разбира тоя изразъ въ тѣсенъ смисълъ. т. е. че Львъ Ватаци се движелъ отъ самитѣ брѣгове на Черно море, както го разбиратъ нѣкои ромънски историци, особено когато искатъ да обяснятъ, где трѣбва да търсимъ тия власи, за които тукъ става дума. [40]

И наистина, Львъ Ватаци изпълнилъ успѣшно своята задача. Докато Алексий, като пристигналъ съ войската на Дунава, правѣлъ видъ, че се готви да мине рѣката, Львъ Ватаци навлѣзълъ въ Маджарско отъ другата (югоизточна) страна и безпощадно опустошилъ страната, като избилъ много хора и не по-малко взелъ въ пленъ; освенъ това оттамъ той откаралъ цѣли стада коне и други животни и се върналъ при императора. Но Мануилъ не се задоволилъ само съ това: той поискалъ да нанесе на маджаритѣ и другъ чувствителенъ ударъ все отъ сжщата страна. Той изпратилъ нова армия подъ началството на Андроника Лампардъ и Никифора Петралифа и други, а подъ главното командуване на Ивана Дука, които трѣбвало „да нападнатъ отъ нѣколко по-високи мѣста на уннитѣ, които живѣели редомъ съ Тавроскития“, т. е. да нападнатъ Маджарско отъ изтокъ. Тѣ въ кжсо време извършили своя маршрутъ на едно пространство отъ нѣколко десетки мили по мѣста непроходими и страни безлюдни, т. е. тѣ сж минали въ Влашко и презъ Молдава и Буковина, които тогава влизали въ границитѣ на тѣй нареченитѣ Галицкая Русь (Галичкото княжество), навлѣзли въ Маджарско, като нападали много села, заграбили голѣма плячка, избили много народъ и още повече откарали въ пленъ. На заминаване оттамъ тѣ забили меденъ кръстъ съ следния надписъ въ хексамо-пентаметрови стихове:

„Тукъ нѣкога многобройнитѣ редове на панонското племе

Унищожѣ страшниятѣ Аресѣ и ржката авзонийска,

Когато надѣ славния Римѣ владаше божествениятѣ Мануилѣ

Славата на Комниновци, деблестни владѣтели“. [41]

Съ това се изчерпватъ за сега всички известия, които се отнасятъ до събития, станали въ областта на долни Дунавѣ презѣ царуването на Мануила I Комнинѣ. Отъ тѣхъ не е мжно да се разбере, че тоя императорѣ не е държалѣ постоянни войски въ страната между Дунавѣ и Стара-планина, защото всѣки пжтъ, когато оттамѣ се показвала опасностъ или пжкъ се явявало необходимо да се предприематъ военни действия тамѣ, или самѣ той отивалѣ въ походѣ, или е изпращалѣ свои пълководци съ достатъчно войски, които, следѣ като извършвали възможната имѣ задача, се връщали при императора. Това тжкмо показва, че е нѣмало нужда да се държатъ въ тая областъ постоянни войски, защото 1. отъ 1148 год. Мануилѣ пренесълѣ военнитѣ си действия отвждѣ (северно отъ) Дунавѣ; 2. защото съ своитѣ военни успѣхи той сполучилъ да внуши на съседитѣ—варвари такъвѣ голѣмѣ респектѣ къмѣ себе си, особено презѣ времето на почти двадесетѣ-годишнитѣ си войни съ Маджарско, че тѣ се отказали, поне при тоя императорѣ, да тревожатъ империята съ своитѣ грабителски нападения по долни Дунавѣ, и 3. защото, докато Мануилѣ I билѣ заетѣ презѣ последнитѣ години на живота си съ отклонение на голѣмата опасностъ откъмѣ германския императорѣ Фридоиха I Барбароса и съ борбата си противѣ иконийския султанѣ, [42] защитата на тая областъ, очевидно, била предоставена на мѣстнитѣ воеводи-първенци, владѣтели на отдѣлни крепости, които въ качеството си на съюзници на империята, били принудени да кротуватъ предѣ силитѣ Комнини и да признаватъ тѣхната върховна властѣ.

*

Въ такова положение се намирали работитѣ на Балканския полуостровѣ до смъртта на императорѣ Мануила, която последвала въ 1180 год. Но какво е ставало презѣ цѣлата тая епоха отъ 1118—1180 година съ бжлгарския народѣ? Какѣ той се отнесълѣ къмѣ събитията, които ставали презѣ това време на полуострова? Не се ли бѣ възродило и въ сърдцето и ума на неговитѣ синове оня стремежѣ къмѣ освобождаване отъ византийското владичество, който бѣ обхваналѣ тогава сръбския народѣ? Маджарскитѣ крале не сж ли могли да повлияятъ и върху него, както върху сръбския и да спечелятѣ неговитѣ симпатии ? Това сж въпроси, които засега оставатъ, а, може би, за дълго още време ще останатъ безѣ отговорѣ поради липса на каквито и да било известия. И наистина, презѣ цѣлата тая епоха Бжлгария и бжлгарскитѣ народѣ сякашѣ че ли изчезватъ между народитѣ на Балканския полуостровѣ, а пжкъ да се мисли, че бжлгаритѣ, наистина, сж престанали да сжществуватъ като отдѣлна народностъ, не позволява вече фактѣтъ, че не се минаватъ и петѣ години следѣ смъртта на Мануила I Комнинѣ, и бжлгаритѣ вдигатъ знаме за възстание и сполучватъ, както ще видимѣ, да си отвоюватъ свобода, следов. нашиятѣ народѣ не бѣ още умрѣлѣ, не бѣ още се претопилѣ между разнитѣ народности на византийската империя, която преживявала въ даденото време последната отъ най-славнитѣ епохи на своето съществуване. Обаче, ако бжлгарскитѣ народѣ не взималѣ никакво дейно участие въ тая повече

от полувъковна жестока борба на Балканския полуостровъ, въ която изпъквали много съществено важни моменти за съдбата на южното славянство, то това явление ще трѣбва да се обясни, отъ една страна, съ неговото крайно разстроено стопанско-економическо положение, до което го бѣха довели ненаситността и нуждитѣ на византийския фискъ, като напълно подвластенъ и угнетенъ народъ, който трѣбвало да изнесе на плещитѣ си не само такива събития, каквито сж били преминаването на кръстоносцитѣ отъ втория походъ презъ България и нахлуванията на свирепитѣ и грабливи кумани, но и голѣмата тежестъ на всички войни, които Византия водѣла презъ цѣлия тоя периодъ съ нормани, сърби и маджари въ българскитѣ земи, а отъ друга страна, съ неговото не по-малко непоносимо състояние, върху което особено тежко се отзовала завоевателната и своеобразна колонизаторска политика на Мануила Комнинъ, свързана съ политически и финансови съображения особено съ желанието на тоя императоръ да има всѣкога готова войска, и която принуждавала мѣстното население или да се преселва въ градоветѣ, гдето уголѣмявало броя на бедняцитѣ, или пъкъ да се записва у едритѣ земевладѣлци и да промѣнява свободното си състояние на полусвободно и дори робско. [43]

Че българскиятъ народъ е доставялъ обекти за робско състояние още отъ времето на Алексия I Комнинъ, се види отъ дветѣ негови новелли, издадени въ 1095 год. на името на солунския митрополитъ Теодула (1086—1107 (?)). Въ една отъ тия новелли се казва, че много българи, както и други роби прибѣгвали къмъ покровителство на църквата, като отивали въ църквата св. София въ Солунъ и силно настоявали да имъ се върне свободата, мотивирайки исканията си съ това, че тѣ били отъ свободенъ родъ, „защото казвали, че тѣ били родени отъ свободни родители, като българи и нѣкои такива, които нашата държавна система обърнала въ робство.“ [44] Това известие намира своето потвърждение въ следнитѣ думи на архиепископъ Теофилакта, който въ писмото си до видинския епископъ пише: „жестоки ли бирници имашъ? Но не сж по-жестоки отъ тия на тукашнитѣ страни, които отъ петъ деца откарватъ едното въ робство, като нѣкое отъ добичетата, отъ които се взима на петъ или десетъ едно“. [45] Архиепископътъ тукъ не посочва причината, загдето се откарвало въ робство на петъ деца едно, но понеже това сж вършили бирницитѣ — представителитѣ на фиска, то може да се смѣта, че това е ставало, или защото родителитѣ на детето не сж били въ състояние да заплатятъ данъка си, или пъкъ защото това съставляло нѣкакъвъ, може би, кръвенъ данъкъ. Въ всѣки случай самата държава е поддържала и налагала робство. Въ другата новелла се право посочва гладътъ като причина, по която тия българи сж били продадени въ робство, защото „тѣ казвали, че сж родени отъ бащи българи, а понеже преди години бѣ настаналъ гладъ, тѣ били продадени евтино отъ родителитѣ си“. [46] Отъ тия известия става ясно, че стопанско-економическата разсипия е била главенъ изворъ за загубата на свободното състояние въ България.

Колкото и да сж малки и кратки тия свидетелства, все пакъ отъ тѣхъ може да се заключи, че тъкмо презъ XII. вѣкъ робството се особено засилило въ България, както това се види и отъ думитѣ на известния солунски митрополитъ Евстатия (1175 — ок. 1194), който билъ единъ отъ най-просвѣтенитѣ и учени византийски йерарси презъ втората половина на XII. вѣкъ. Той особено възставалъ противъ робството. Като изтъква въ едно отъ писмата си мисълта, че човѣкъ по природа е създаденъ за свобода, но че човѣшкитѣ страсти породили неравенство, тѣй продължава: „Злото на робството, което е неизвестно на природата, е влѣзло въ живота поради користолюбието на хората. И тѣй, било би дѣло угодно Богу да се върне робското състояние пакъ къмъ старата свобода, а пакъ грѣхътъ на алчността да се приравни съ братство по природа. Защото ние не бихме били достойни за извинение, когато Господъ, владика на всичко, насъ робитѣ въвежда въ братство и удостоива съ името братя, а ние сами желаемъ да свалимъ нашитѣ братя отъ височината на равенството въ дълбочината на робството” и. т. н. [47] По тоя въпросъ съвременниятъ историкъ Иванъ Кинамъ пише: „Неизбѣжната за хората необходимостъ да живѣятъ е принесла въ живота много (ἄλλα) работи и между другото принуждава много (човѣци) да продаватъ свободата си за пари. Наематъ се обаче (да служатъ) на високопоставени по достоинство и богатство личности, ако се случи така, само бедняцитѣ и престоноародието. Колко голѣмо зло е човѣшката алчностъ! Приемайки тия клетници, тия, които сж купили тѣхното робство, отнасяли се къмъ тѣхъ, като къмъ купенитѣ съ пари и около три обола била установената цена на свободни люде, покупка и договоръ сжщо тѣй злочести! И, разбира се, ако обремененитѣ съ работата отъ наемната служба биха поискали да се отърватъ отъ нея, такива се улавяли като бѣглеци и се наказвали за дързостъта. Тогава, споредъ Езоповата басня, въ която боленъ лъвъ лежи въ пещерата, и животни влизатъ при него, имало и твърде много дири отъ влѣзли свободни люде, а отъ излизаци — почти нито единъ. Тѣй жестокъ билъ този обичай! Императорътъ (Мануилъ I), като пожела отъ корень да го изтрѣгне изъ срѣдъ обществото (μέσης τῆς πολιτείας), съ грамоти утвърди свободата на ония, които по рождение сж свободни, защото той искаше да управлява свободни ромеи, а не роби”. [48] Доколко сж повлияли тия мѣрки за ограничаване на робството, ние не знаемъ; известно е, че последното е съществувало и следъ това, защото то се бѣ дълбоко вкоренило поради самото несносно тогавашно социално-економическо положение на населението.

И наистина, това е било най-тежката епоха презъ времето на византийското владичество за българитѣ, когато самото византийско правителство е считало България комахай за не съществуваща, а на българския народъ е гледало като на такъвъ, който вече билъ изгубилъ всѣка способностъ за самостоенъ животъ. „Къмъ края на XII. вѣкъ, пише Успенски, гърцитѣ гледали на България вече като на частъ на едно и сжщото тѣло на империята. Стремежътъ на българитѣ да основатъ независима държава се показвалъ само като дързко увлѣчение отъ страна на не много безпокойни лица, поради това и първитѣ удари били насочени противъ лица, а не противъ възстанала страна. България не е по природа, казвали, враждебна на ромеитѣ, но въ нея правятъ смути нѣкои отстѣпници; поради това и лѣкуването ранитѣ на собственото тѣло на империята било предоставено не на разгорещено желѣзо, а на леки и не скоро действащи срѣдства”. [49]

Тъкмо тия бавно действащи срѣдства оставатъ неизвестни засега по липса на данни отъ тоя характеръ и специално засѣгащи българския народъ, и поради това ние не можемъ да знаемъ, какви и колко дълбоки корени бѣ пустнала ромеизацията въ България къмъ срѣдата на втората половина на XII. вѣкъ. Съ известна достовѣрностъ можемъ да предполагаеме, че въ западна и югозападна България тя достигнала значителни размѣри особено следъ насоката, която ѝ бѣ дадена отъ охридския архиепископъ Теофилакта, защото, както вече изтъкнахме, въ ония времена църквата била най-силното и най-сигурно орѣдие за Византия при прокарването и насаждането на свето културно влияние въ известенъ народъ или страна. Освенъ това въ тия части на България византийското правителство главно е въвеждало своята държавна уредба и се е старало да подведе българското население подъ ония общи начала и правдини, отъ които сж се ползували и другитѣ народи въ империята, които бѣха усвоили византийската просвѣта и култура. Но първото орѣдие — църквата въ даденото време се оказало не въ състояние да изпълни възлаганата на него задача. Следъ архиепископъ Теофилакта духовенството достигнало крайната степенъ на своето падане: то съвсемъ забравило назначението си не само като проводници на ромеизацията, но и изобщо като духовни пастири и учители; то изгубило всѣкакъвъ интересъ къмъ своето дѣло; главната му грижа била изключително насочена, какъ да разшири земитѣ си и да увеличи добиванитѣ отъ тѣхъ доходи. Въпрѣки често прилаганата тогава система на харистикията (χαριστικία), която се заключавала въ това, че управлението на монашески обители и особено стопанисването на мѣнастирскитѣ имоти се предавало както отъ духовнитѣ власти, тъй и отъ самия императоръ на свѣтски лица, които да ги поддържатъ, подоб-риватъ и разширяватъ, [50] монаситѣ и монашествуващитѣ продължавала да вършатъ своята стопанска работа и малко се грижили за своитѣ длѣжности. Това състояние на духовенството и особено на черното духовенство най-добре рисува спомена тиятъ солунски митрополитъ Евстатий въ съчинението си „За изправление на монашеския животъ”. [51]

Бележка на ред.

Стр. 404

Относно харистикията срв. D. Xanatalos, Beiträge zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte Makedoniens, стр. 32 сл.; М. Я. Сюзюмов, Проблемы иконоборчества в Византии, Уч. зап. Свердловского гос. пед. инст., вып. 4, 1948; В. Тѣпкова-Запмова, Съобщения за харистикии в нашите земи, ИИБИ, V, 1954, стр. 385; Г. Г. Литаврин, Болгария и Византия в XI—XII вв., стр. 120 сл.

Евстатий, като солунски митрополитъ, правилъ своитѣ наблюдения и върху живота на духовенството не само въ своята епархия, но и въ съседнитѣ епархии на Охридската архиепископия. Въ това си съчинение Евстатий главно възстава противъ нравствената развала въ църквата и безпощадно бичува съвременното нему духовенство и особено монаситѣ, които се занимавали съ всичко друго, но не и съ своята прѣка длѣжностъ, и поради това изпаднали въ дълбоко невежество и дори въ безграмотностъ. Той намиралъ дори полезно за мѣнастиритѣ и монаситѣ, гдето поземленитѣ имѣ имоти се давали въ разпореждане на свѣтски хора (χαριστικάριοι) и въ противоположностъ на недостатѣцитѣ въ свѣтското управление, които сж изтъкнати въ съчинението пѣкъ на антиохийския патриархъ Ивана при Алексия I Комнинъ, [52] намѣрилъ твърде много тъмни и грѣшни страни и въ монашеското стопанисване на мѣнастирскитѣ имоти. Той пише: „Предишнитѣ императори измислили добро срѣдство, за да дадатъ на мѣнастиритѣ спокойствие. Тѣ назначавали въ голѣмитѣ обители свѣтски чиновници, за да се занимаватъ монаситѣ съ божествени дѣла, а чиновницитѣ да се грижатъ за многото... Нѣкои пѣкъ

мънастири доброволно се залагали на силни лица, като имъ предоставяли външните работи и иски в сѣдилищата, а сами спокойно се занимавали съ душевенъ строежъ”. [53] При такова нравствено и интелектуално състояние на духовенството, разбира се, църквата, която се е считала като най-мощно и най-сигурно оръжие за ромеизацията на варварските народи, не могла да окаже онова непосредствено влияние върху българския народъ, каквото се очаквало; напротивъ, народната маса не само не се увличала подиръ гръцкото духовенство, но още е негодувала срещу него и дори възставала противъ него. А появяването житието на св. Ивана Рилски на гръцки езикъ презъ 70-тъ години на XII. вѣкъ, написано по настояването на Мануила I Комнинъ и при това крайно тенденциозно отъ тогавашния управител на Сръдецъ Георги Скилица, единъ отъ най-образованите личности на времето си, което, очевидно, е имало за целъ, да се принудятъ българите да четатъ за живота и подвизите на своя най-много почитанъ народенъ светецъ и покровител на гръцки езикъ и по тоя начинъ да забравятъ родния си езикъ и своето историческо минало — като най-ефикасно сръдство, което и Теофилактъ Охридски въ края на XI. вѣкъ бѣ употребилъ, както видѣхме, за ромеизация на българския народъ, отъ една страна, а отъ друга — унищожение на първообразното житие на св. Ивана Рилски, написано на старобългарски не по-късно отъ втората половина на X. вѣкъ, [54] най-ясно показватъ, че, ако въ Цариградъ решили въ даденото време да прибѣгнатъ къмъ такова крайно и грубо сръдство, все още ромеизацията не е могла да пустне дълбоки корени въ България, а оттука византийското правителство и цариградската църква не могли да по-стигнатъ крайната си целъ — чрезъ културното си влияние да денационализиратъ българския народъ.

По тоя начинъ на Византия оставало да прокарва ромеизацията на българския народъ само чрезъ администрацията, но последната не е могла да действува непосредствено върху населението културно така, както църквата. При онова враждебно настроение на българите спрямо владѣтелите си отъ една страна, а отъ друга — при она произволъ, който упражнявали византийските чиновници въ България, византийската администрация е могла да прокарва културните си начала само съ сила, а по такъвъ начинъ на действия последните не сж могли да проникнатъ дълбоко особено въ народната маса, която винаги е оставала крайно консервативна въ своите обичаи, вѣрвания и навици, както това най-ясно се вижда въ богомилството, засилването на което се явява всѣкога тогава, когато положението на българския народъ се влошавало и служило като протестъ противъ действията на своите владѣтели. И наистина, споредъ житието на еп. Иларионъ Мъгленски, написано отъ патриархъ Евтимия Търновски, богомилството достигнало до такива голѣми размѣри въ XII. вѣкъ, че и самиятъ императоръ насмалко щѣлъ да се увлѣче въ тая ересь, и само старанията на светеца можали да го отклонятъ отъ това зло. [55] За силата на богомилското движение презъ даденото време (XII. вѣкъ) показватъ честите цариградски църковни събори въ 1140, 1143 и 1156—57 год., главната дейность на които била насочена противъ богомилството. [56]

Не е могла да унищожи българския народъ и настаналата въ неговото социално-економическо положение тежка промѣна, защото при посоченото съзнание на свободния си произходъ и такъвъ стремежъ да си възвърнатъ отново свободата, заедно съ натиска на крайния произволъ на византийските чиновници, ромеизацията не само не могла да пустне дълбоки корени въ

България, но и способствувала още повече да се засили и укрепне националното съзнание и да се засилва племенната омраза у българитѣ къмъ своитѣ владѣтели, — омраза, която се проявила въ силна степенъ, както ще ви-димъ, при свалянето на византийския яремъ.

Всичко дотука казано за състоянието на българския народъ подъ византийското владичество презъ втората полсвина на XII. вѣкъ повече е приложимо къмъ западна и югозападна България. Що се отнася до северна и североизточна България, то тамъ положението на работитѣ стояли донейде по-друго. Ние вече имаме случай да, забележимъ, че условията, въ които било поставено населението въ тая часть на България, имали съвсемъ другъ характеръ. Преди всичко подчинението ѝ било повечето номинално; дадената тамъ отъ Василия II гражданска и военна администрация се удържала само презъ първитѣ години следъ подчинението; тя скоро била принудена да отстъпи мѣсто по-напредъ на печенѣзитѣ, а сетне на куманитѣ, които свободно се разпореждали тамъ, като често пѣти прехвърляли Стара-планина. Византийското правителство било принудено да се ограничава само съ укрепяване планинскитѣ проходи, като предоставяло страната между Дунавъ и Стара-планина въ разпореждане на варваритѣ. Разбира се, тамошното българско население било повече гарантирано отъ притѣсненията на византийскитѣ чиновници и много пѣти било спасявано отъ тежки данѣци; но то не по-малко страдало отъ грабежитѣ на своитѣ неканени гости, и стопанско-економическото му положение едвали е било по-добро отъ онова на неговитѣ съотечественици въ югозападна България. Обаче северна и североизточна България печелѣла въ друго едно отношение. Понеже тя постоянно се нападала отъ нови безпокойни етнически елементи, каквито били печенѣзитѣ, узитѣ и куманитѣ, които въ културно отношение се намирали на първобитна степенъ, въ нея се поддържалъ споменътъ за славното минало на българския народъ въ много по-отчетлива форма и никога не е угасвалъ духътъ на свободата както въ народа, така и въ неговитѣ първенци-воеводи, които сж живѣли като почти независими въ своитѣ крепости, около които народътъ се групиралъ и търсѣлъ защита въ случай на нападения отъ своитѣ безпокойни съседи. Наистина, ние не знаемъ точно, какви сж били отношенията на воеводитѣ българи въ северна и североизточна България спрямо византийския императоръ и спрямо мѣстното население, но несъмнено отъ Цариградъ на тѣхъ сж гледали като на опасенъ елементъ, който въ съединение съ варварскитѣ народи и тѣхнитѣ главатари винаги сж могли да пакостятъ на Византия; затова и цариградското правителство отбѣгвало всѣкакви спрѣчквания съ тѣхъ и гледало да ги има винаги на своя страна; а пѣкъ когато имъ се противопоставяло, винаги е предизвиквало възстание.

И тъй, колкото и да е билъ угнетенъ, българскиятъ народъ не останалъ индиферентенъ къмъ настаналитѣ въ положението му тежки промѣни; той не билъ още изгубилъ спомена за своята национална индивидуалностъ въ връзка съ своето минало; въ него живѣлъ все още стремежътъ къмъ самостоеенъ политически животъ. Но, докато на византийския престолъ седѣли силнитѣ и страшни Комнини, всѣки опитъ за възстание би билъ напразденъ; обаче, щомъ се почналъ бързиятъ упадѣкъ на империята следъ смъртъта на Мануила I Комнинъ, когато отвѣтре духътъ на сепаратизмъ повѣлъ по всички покрайнини на държавата и почнали да се отцепватъ отъ нея цѣли отдѣлни области, а отвънъ се нахвърлили върху нея отъ една страна маджаритѣ, а отъ друга — норманитѣ, българитѣ не пропуснали удобния моментъ да обявятъ на своята 167-годишна

угнетителка — Византия отчаяна борба за животъ или смъртъ. И наистина, още въ първата година отъ царуването на императоръ Исаака II Ангелъ (1185—1195) въ северна България избухнало възстаническо движение.

Бележки

1. По Ипат. списку, п. т., стр. 205, (30-31). — Д. А. Расовскій, п. т., стр. 12—13.
2. Д. А. Расовскій, п. т., стр. 19, бел. 90.
3. Nicetas, *ib.*, p. 19, (21). — Обикновено това печенѣжко нападение се поставя въ 1123 год., което не е вѣрно, защото самъ Никита пише, че то станало на петата година отъ царуването на Ивана II Комнинъ (*ib.* p. 19, (10-20)). Алексий I Комнинъ умрѣлъ презъ нощта отъ 15. на 16. августъ 1118 г. (*ib.*, p. 12, (10-12)), следов. 5-та година отъ царуването на Ивана II се почвала отъ 16. VIII. 1122, а понеже събитието станало презъ есенята, то и нападението на печенѣзите се отнася къмъ 1122, а поражението имъ — къмъ 1123 год. — Д. А. Расовскій, п. т., стр. 18—19, отнася едното и другото къмъ 1122 год.
4. Ioan. Cinnamus, *ib.*, p. 7, (15)—8, (22). — Nicetas, *ib.*, p. 19, (19)—23, (3).
5. Cinnamus, *ib.*, p. 118, (11) et 119, (17-18).
6. Nicetas, *ib.* Ioan. Comnenus, cap. 5, p. 22, (24)—23, (15). — Ср. К. Гротъ, Изъ исторіи Угріи и славянства въ XII вѣкъ (1147—1173). Варшава 1889, стр. 29—30.
7. К. Гротъ, п. т., стр. 1—2, 26.
8. Пакъ тамъ, стр. 26—27.
9. Cinnamus, *ib.* lib. I, cap. 4, p. 9, (10)—12 (8); cap. 5, p. 12, (13)—13, (9). — Nicetas, *ib.*, cap. 5, p. 24, (8)—25, (6). — К. Иречек, Исторја срба, изд. 2, I, стр. 179—180.
10. К. Гротъ, п. т., стр. 26—33.
11. Г. Ф. Герцбергъ, п. т., стр. 282—289. — А. А. Васильевъ, Византия и крестоносцы. С.-Петербургъ 1923, стр. 44—46.
12. Тоя Александъръ билъ лишенъ отъ графството си отъ сицилийския кралъ Рожера за вдигнатото отъ него възстание и избѣгалъ най-първо въ Далмация, а оттамъ преминалъ на страната на императоръ Мануила. — Cinnamus, *ib.* p. 67, (13-16). — Ср. Nicetas, *ib.* II, cap. 2, p. 121, (7-9).
13. За началото на преговоритъ византийскитъ историци не се съгласяватъ. Така, споредъ Кинама, императоръ Мануилъ изпратилъ пратеници при Конрада III, за да узнаятъ намѣренията на кръстоносцитъ — дали тѣ идатъ като врагове на империята, или като приятели, и ако е последното, тѣ това да потвърдятъ съ клетва (Cinnamus, *ib.* p. 67, и et sq.), а споредъ Никита Акоминатъ излиза, че пръвъ се обърналъ последниятъ къмъ Мануила да иска разрешение да мине презъ ромейскитъ области и да бжде снабденъ съ храна и фуражъ (Nicetas *ib.* p. 81, (6-10)). Това разногласие на двамата автори, споредъ насъ, е само видимо, защото въ случая Никита допълва Кинама, защото едвали Мануилъ би се обърналъ пръвъ къмъ кръстоносцитъ, защото тия сж имали нужда отъ него, а не той — отъ тѣхъ. Пратеничеството на Макренволита и Александра при Конрада III несъмнено е било пратено, следъ като последниятъ поискалъ позволение да мине презъ

византийската територия, и тяхната главна цел била да установят условията, при които ще стане преминаването, и главно — кръстоносците да се задължат клетвено, че ще минат тихо и мирно.

14. Cinnamus, lib. II, cap. 12, ib. p 67, (11)—69, (15).

15. Cinnamus, ib. 69, (19-20): ἐς ἐννεήκοντα τοίνυν ἀριθμησάμενοι μυρίαδας τό ἐντεῦθεν οὐχ οἰοί τε ἀριθμεῖν ἐγένοντο. Но 90 мириади даватъ 900,000 — брой, който едва ли е допустимъ. Затова ние мислимъ, че в м. μυρίαδας първоначално е стояло χιλιάδας — 90,000, защото това число се приближава до онова, което ни дава и Вилхелмъ Тирски за Конрадовото опълчение: *ut constanter asserunt, qui in eadem expeditione praesentes fuerunt, in solo domini imperatoris comitatu ad sepuaginta millia fuerunt loricorum, exceptis peditibus, parvulis et mulieribus, et equitibus levis armaturae* (Bongars, ib. lib. XVI, cap. 19, p. 902, (20-23)), а Оттонъ Фрейзингенски казва, че Конрадъ *tantum autem post se multitudinem traxit, ut et flumina ad navigandum, camporumque latitudo ad ambulandum vix sufficere videtur . . . numerum si noscere quaeras, millia milleni militis agmen est* (MGH, SS. XX, p. 375. Изобщо количеството на нѣмското опълчение се представяло отъ съвременниците като неизброимо. Кинамъ (69, (13-14)) казва, че то било безчислено множество — повече, отколкото пѣсѣкътъ въ морето. — Ср. у Nicetas, ib., p. 82, (6-10).

16. Cinnamus, ib., p. 69, (22)—70, (3):

ἀγχοῦ δὲ πόλεως Ναῖσοῦ γεγόνουσιν,
ἡ μητρόπολις τῶν κατὰ τὴν Δακηνὴν τυγχάνει οὖσα, ἐνταῦθα ὁ τὴν τῆς χώρας πρὸς
βασιλείας ἐμπειπιστευόμενος ἀρχὴν Μιχαὴλ ἐπώνυμον Βρανᾶς προὔνοετο ἤδη τῶν
ἀναγκαίων αὐτοῖς, οὕτω προστεταγμένον αὐτῷ.

Въ тоя пасажъ изразитъ, 1. че Нишъ въ това тѣкмо време билъ главенъ градъ на Дакия, следовъ въ друго време главенъ градъ е бивалъ другъ, и 2. че императорътъ повѣрилъ на Михаила Вранѣ властта надъ страната, ни даватъ достатъчно основание да видимъ въ Михаила Вранѣ управителя на България въ даденото време, който, както Никита Карики въ 1096 г. презъ първия кръстоносенъ походъ, ималъ резиденцията си въ Нишъ, поради това „тогава“, „въ това тѣкмо време“ тоя градъ е билъ μητρόπολις на цѣлата страна, т. е. на България, а не на Дакия, въ която би могло да видимъ само Dacia mediterranea отъ предните вѣкове (IV.—VII.), а понеже въ XI, вѣкъ старото административно дѣление на Балканския полуостровъ не е съществувало, то ясно е, че Кинамъ е употребилъ тука стария административенъ терминъ, за да избѣгне да постави името Βουλγαρία, когато Вилхелмъ Тирски опредѣля пътя на кръстоносците така: „*Transcursa igitur Bawaria et flumine magno Danubo apud Ratisbonam transmisso, a laeva eundem fluviam habentes in Austriam descenderunt inde Hungarorum fines ingressi, ubi a domino Rege illius provinciae honorifice traetati sunt. Decurso igitur regno et utraque emensa Pannonia, Bulgarorum provincias, Moesiam videlicet et Daciam mediterraneam, Ripensam a laeva dimittentis praetereunt. Inde Thracias attingentes et urbes famosissimas Philippopolim et Hadrianopolim traueseunt, ad urbem Regiam pervenerunt*“ (Bongars, lib. XVI, cap. 19, p. 901, (50-57)).

17. Cinnamus, ib., cap. 12—13, p. 69, (15)—70, (17). — Не трѣбва ли да видимъ въ тоя царски хартуларий Андроника Лампарда, за когото Кинамъ съобщава между събитията отъ 1166—67, че χαρτουλάριός τε βασιλεῖ ἦν (вж. Cinnamus, ib., lib. VI, cap. 7, p. 271, (13)).

18. Nicetas, ib., p. 83, (10-22). — Cinnamus, ib., cap. 13, p. 70, (17)—71, (5).

19. Cinnamus ib. p. 75, (13-14): ἐπὶ τι τῶν ἀντιπέρασ Βυζαντίου προαστείων, ὁ Πικριδίου ὠνόμασται. — Мънастирь Пикридий, построенъ отъ Пикридия, спалникъ при императрица Ирина, майка на Константина VI, се намиралъ на Златния Рогъ, именно между сег. Хаскъой и Касимъ-паша. — Вж. Г. Ласкинъ, п. т., стр. 147.

20. Cinnamus, ib., p. 71, (5)—75, (20). — Nicetas, ib., p. 83, (22)—89, (11). — Герцбергъ, п. т., стр. 288—9. — F. Chalandon, п. т., стр. 270—280. — А. А. Васильевъ, п. т., стр. 45—46.

21. Odonis de Diogilo de Ludovici VII itinere. Migne, Patrol. lat. t. 185, p. 1213 B—C: Deinde Bogaria in ingressu castrum attolit quod Bellagrava dicitur Bogarensis, respectu cujusdam quae in Hungaria est, ejusdem nominis civitatis. Inde ad unam dietam interposito quodam fluvio, Brundusium civitatem pauperculam. Quod de illa superest, ut ita dixerim, patum est nemorosam, vel nemus pabulosum. Bonis abundat quae sponte nascuntur, et caeteris est pabilis, si colonos habet. Non plana jacet, nec montibus asperatus, sed inter colles vineis et segetibus habiles, rivis et fontibus lucidissimis, irrigatur. Caret fluviis, sed usque Constantinopolim exinde nobis navibus opus fuit. Haec ad quintam dietam, primam sed modicam, ex hoc parte Graeciae civitatem Nit ostendit. Nit, Hesternit, Philippopolis, Andrinopolis civitates sunt, quatuor dictis ab invicem dissidentes, et ab ultima usque Constantinopolim sunt quinque. Quae interjacent plana, sunt, villis et castelis, omnibusque bonis redundantia. Dextra laevaue montes sunt, tam prope ut videantur, et tam longe ut lata, dives et jucunda planities includatur. Hactenus haec.

22. Cinnamus, ib, p. 82, (5)—83, (13). — Ср. Гецбергъ п. т. стр. 289. — F. Chalandon. п. т., стр. 289—299. — А. Васильевъ, п. т., стр. 47—48.

23. Cinnamus, ib., p. 93, (19-22): ...Δενίτζικος... (οὕτω γάρ τό τοῖς Σκύθαις, ὡς περ εἴρηται, αἰρεθέν ὠνομάζετο φρούριον). Обикновено въ това име виждатъ гр. Зимница или Зимничъ на лѣвия брѣгъ на Дунавъ срещу Свищовъ (Васильевскій, Изъ исторіи Византии въ XII. вѣкъ, Труды его т. IV, Ленинградъ 1930, стр. 30, прим. 1. — W. Tomaschek, Idrîsî, п. т., стр. 15). Но още К. Гротъ (п. т., стр. 132) обърна внимание, че подобна идентификация е невъзможна, въпрѣки че по звукове дветѣ имена се приближаватъ, вече поради това, че куманитѣ превзели града-крепостъ, следъ като минали Дунавъ, следов. Демничикъ трѣбва да се търси на дѣсния брѣгъ на Дунавъ; отъ друга пѣкъ страна, ние нѣмаме известие, че гр. Зимничъ е сѣществувалъ на своето днешно мѣсто презъ XI. вѣкъ. К. Гротъ предположи, дали не е носилъ това име самиятъ Свищовъ, който „като да е билъ известенъ въ онова време подъ това свое име, защото не безъ основание го виждатъ въ онова „хубаво градче Bešt-qastô“, за което споменува между придунавскитѣ градове известниятъ съвремененъ (писалъ ок. 1153 г.) арабски писателъ Идризи“. Понеже по липса на данни по тоя въпросъ не може да се излѣзе отъ областъта на предположенията, защото това име за сега нийде на друго мѣсто не се споменува, ние ще си позволимъ сѣщо едно предположение: не трѣбва ли да видимъ въ Δεμνίτζικος изопачение на дунавската Γλαβίντζα, или обратно въ следното известие на Анна Комнина. Следъ като Травълъ се укрепилъ съ своитѣ павликяни въ планинската крепостъ Бѣлятово (сев. отъ Пловдивъ) и околноститѣ му, той

τούτοις μὴ ἀρχοῦμενος σπονδὰς μετὰ τῶν τὸ Παρίστριον νεμομένων Σκυθῶν ἐποίητο τοὺς περὶ τὴν Γλαβίντζαν καὶ Δρίστραν ἡγεμόνας καὶ τὰ ταῦταις παρακείμενα ὑποποιούμενος κτλ.

(Anna, lib., VI, cap. 4, ib., p. 192, (21-24)). Ако нашето предположение е приемливо, то и Δενίτζикος, и Γλαβίντζα, която се е намирала недалечъ отъ Дръстъръ, трѣбва да търсимъ около дн. Тутраканъ или старата Трансмариска (вж. Tomaschek, п. т., стр. 18).

24. Cinnamus, ib., p. 93, (2-5):

στρατεύματα Σκυθικά Ἰστρον περαιωσάμενα
χειροῦσι τε τὰ ἐν ποσὶ καὶ ληΐζονται πάντα, καὶ εἰλόν γε καὶ πόλιν λόγου ἄξιαν,
τῶν Ἰστρον καὶ αὐτὴν πίνουσιν ναμάτων.

— Nicetas, *ib.*, p. 103, (22)—104, (1): ἐξ ἐφόδου δέ τοὺς Σκύθας διαθροήσας, οἱ τὸν Ἰστρον διαβάντες τὰ περὶ τὸν Αἶμον ἐσίνοντο.

— Васильевскій (п. т., стр. 29—30, прим. 1), вѣроятно, възъ основа на тия думи на Никита Акоминатъ пише, че „скоро они (куманы) появились на югъ отъ Балканъ и опустошали Загорье“. Обаче това едва ли е приемливо, защото Кинамъ, който описва подробно тая война на Мануила, не споменува нищо за кумански нападения на югъ отъ Стара-планина, па и отъ думитъ на Никита мжно може да се направи такова заключение; възъ основа на тѣхъ може да се твърди само, че тѣ сж достигнали до Стара-планина, т. е. тѣ сж завзели и се прѣснали по цѣла североизточна България. — К. Гротъ, п. т., стр. 130.

25. К. Гротъ, п. т., стр. 131.

26. За тактиката на куманитъ вж. известието на Евстатия Солунски тукъ въ Притурка № 13: „Известия за куманитъ“.

27. Cinnamus, *ib.*, p. 93, (1)—95, (21). — В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 28—31. — К. Гротъ, п. т., стр. 130—134.

28. В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 41—47; 79—91. — К. Гротъ, п. т., стр. 134—146.

29. К. Жиречек, *Историја срба*, I, стр. 182, бел. 1.

30. Cinnamus *lib.* III, cap. 6—8; *ib.* p. 101, (18)—113 (17). — Nicetas *lib.* II, cap. 7; *ib.* p. 121, (18)—122 (13). — В. Г. Васильевскій, н. т. стр. 57—60. — К. Гротъ, н. т. стр. 150—151; 162—167. Жиречек, *Историја срба*, I, стр. 181—183.

31. Андроникъ Комнинъ билъ синъ на севастократора Исаака, брата на Ивана II Комнинъ, следов. той се падалъ първи братовчедъ на Мануила.

32. За това назначение на Андроника ни съобщаватъ 1. Cinnamus, *lib.* III, cap. 16, *ib.*, 124, (20-22): ἀμέλει καὶ τότε Ναῖσου τε καὶ Βρανιτζόβης προκεχειρίστο δοῦκα, προσέτι καὶ Καστορίαν αὐτῷ ἔδωκεν; *ib.* III, cap. 17, p. 126, (10-11): τὴν Ναῖσου δέ (вм. те) καὶ Βρανιτζόβης ὡπερ εἰρήται ἀρχὴν πιστευθεὶς и 2. Nicetas, *lib.* III, cap. 1, *ib.*, p. 133, (9-10): ἐπειδὴ γάρ παρελύθη τῆς δουκικῆς ἀρχῆς Βρανιτζόβης καὶ Βελεγράδων ὁ Κομνηνός Ἀνδρόνικος. И тъй като дука на Нишъ Андроникъ ималъ подъ властѣта си, споредъ Кинама, само Браничево, а споредъ Никита Акоминатъ, Браничево и Бѣлградъ; Никита не споменува за Нишъ, защото той говори само за градоветъ, които Андроникъ обещалъ да отстъпи на маджарския кралъ, ако му помогне да постигне властолюбивитъ си цели, когато Кинамъ повтаря, че Андроникъ щѣлъ да отстъпи Браничево и Нишъ (*ib.* p. 126, (13-14)). Но, като се знае, че маджаритъ винаги сж се стремили да завладѣятъ двата придунавски града — Бѣлградъ и Браничево и че въ дадения моментъ първиятъ се е намиралъ въ ромейски ръце, то нѣма съмнение, че подъ властѣта на Андроника се е намиралъ и Бѣлградъ, както се ясно види отъ думитъ на Никита, и че за отстъпката на Нишъ не могло и дума да става, както би могло да се заключи отъ думитъ на Кинама. Но въ известието на Кинама освенъ че Андроникъ билъ назначенъ за дука въ Нишъ, има и прибавка, какво Мануилъ „му далъ и Кастория“, която не може да бжде никой другъ градъ освенъ Костуръ въ южна Македония, а пъкъ самиятъ изразъ трѣбва да се разбира, че властѣта на Андроника се простираше не само върху северозападнитъ, но и върху югозападнитъ български земи, а това значи, че Андроникъ

Комнинъ билъ назначенъ въ 1152 или 1153 год. за намѣстникъ-управитель на България въ тогавашния смисълъ съ чинъ дука на Нишъ, т. е. че резиденцията му се намирала въ тоя градъ предъ видъ на опасността откъмъ Маджарско. — В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 68, мисли, че Андроникъ „также получилъ въ удѣлъ себѣ городъ Костуръ (Кастория).

33. Cinnamus, lib. III, cap. 16, ib. p. 124, (13)—125, (2); cap. 17, p. 126, (1)—128, (23). — Nicetas ib. p. 133, (9-18). — В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 68—70. — К. Гротъ., п. т., стр. 197—198.

34. Cinnamus. ib., cap. 19, p. 130, (23)—134, (12). — В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 70—74. — К. Гротъ, п. т., слав. стр. 198—201: 204—205. — Иречек, п. т., стр. 183.

35. Nicetas, ib., p. 123, (20)—124, (17).— По тоя случай Никита ни съобщава твърде интересни сведения за куманитѣ. Вж. тукъ Притурка № 13: „Известия за куманитѣ”.

36. Както за хронологията на събитието, тъй и за личността на Каламана подробно вж. В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 90—91. — К. Гротъ, каз. съч., стр. 198—201; 203—204.

37. Cinnamus, ib., p. 201, (18-19): πυθόμενος δέ Σκύθας τόν Ἰστρον διαβῆναι ἐφ' ὃ Ῥωμαίων καταδραμεῖσθαι.

38. Ibidem, p. 201, (18)—202, (2).

39. Cinnamus, ib., p. 260, (7-12):

... Λέοντα δὲ τινα Βατάτζην ἐπὶ κλησὶν ἐτέρωθεν στράτευμα ἐπαγόμενον ἄλλο τε συχνὸν καὶ θῆ καὶ Βλάχων πολλὸν ὄμιλον, οἳ τῶν ἐξ Ἰταλίας ἀποίκια πάσαι εἶναι λέγονται, ἐκ τῶν πρὸς τῷ Εὐξείνῃ καλουμένῃ πόντῳ χωρίων ἐμβαλεῖν ἐκέλευεν εἰς τὴν Οὐννικήν, ὅθεν οὐδεὶς οὐδέποτε τοῦ παντὸς αἰῶνος ἐπέδραμε τοῦτοις.

40. Подробно по объяснението на това Кинамово известие вж. тукъ Притурка № 14: „Какъ ромънскитѣ историци тълкуватъ историческитѣ извори”.

41. Cinnamus, ib., p. 260, (17)—261, (1). — Ср. К. Гротъ, п. т., стр. 358—360.

42. А. А. Васильевъ, п. т., стр. 53.

43. Θ. Успенскій, Образование и пр., стр. 70—71. — F. Chalandon, Jeana II Comnène et Manuel I Comnène, p. 611—615.

44. Zachariae v. Lingenthal, Jus graeco-romanum, pars III (1857), p. 401—402:

Δύο ταῦτα ἐπὶ τὰς ἀκοὰς τῆς βασιλείας μου ἦλθεν, ἀγιώτατε δέσποτα, ὥς τινες τῶν προσερχομένων τῷ ἁγίῳ μεγάλῳ τε καὶ θείῳ ναῷ τῆς τοῦ θεοῦ λόγου σοφίας, εἰς ἐλευθερίαν ἀναφωνοῦντες καὶ πρόφασιν τῆς ἐλευθερίας τό γένος ποιοῦμενοι (φασὶ γὰρ ἐξ ἐλευθέρων γεγενῆσθαι γόνεων, Βουλγάρων τυχόν ἢ τινων τοιούτων, οὓς εἰς δουλείαν ἢ καθ' ἡμᾶς παρέλαβε πολιτεία) εἰς ἀπόδειξιν τῶν λεγομένων ἀφίενται κτλ.

— Както тая, тъй и другата новелла сж изцѣло преведени на български у Ив. Сакжзовъ, Една новелла на Алексия Комнинъ за роби-българи. Сборникъ на В. Н. Златарски. София 1925, стр. 367—372. Последното изречение обаче въ заграденитѣ въ скоби думи не е точно преведено: „които нашия законъ не приема като роби“.

45. Писмо 16-о по Финети. — Migne, Patrol. gr. t. 126, col. 337 B:

Πράκτορας ἔχεις πικρούς; Ἀλλ' οὐ πικροτέρους τῶν ἐν τούτοις τοῖς μέρεσιν, οἳ τῶν πέντε παιδῶν ἐν εἰς δουλείαν ἀπάγουσιν, ὥσπερ ἄλλο τι τῶν ἀποπεμπτομένων ἢ ἀποδεκατουμένων κτηνῶν.

— У митр. Симеона, п. т., стр. 18. — Вж. тукъ по-горе, стр. 275.

46. Zachariae v. Lingenthal, ib., p. 405:

Ἀνηνέχθη τῇ βασιλείᾳ μου παρὰ σου, ἱερῶτατε, ὡς ἀμφιβολία τίς ἀνακύπτει παρὰ τῇ ἐκκλησίᾳ σου ἐκ προσ-ελεύσεώς τινων εἰς ἐλευθερίαν ἀναφωνούτων, λέγουσι γὰρ ἀπο πατέρων γεγενῆσθαι Βουλγάρων, λιμοῦ δὲ πρὸ χρόνων κατασχόντος εὐώνως αὐτοῦς ὑπὸ τῶν γονέων δια-πεπρᾶσθαι.

47. Θ. Успенскій, Образование и пр., стр. 68, бел. 1—69.

48. Cinnamus, ib., p. 275, 12—276, 9.

49. Θ. Успенскій, Образование и пр., стр. 57.

50. „Византийскитѣ императори, пиш. Васильевскій, се стремили да си придобиятъ право да надаряватъ своитѣ свѣтски служители съ църковни, т. е. собствено съ мѣнастирски земи, макаръ и да срѣщали голѣмо съперничество отъ страна на духовнитѣ йерарси, които понѣкога се разпореждали сжщо своекористно съ мѣнастиритѣ и прибѣгвали еднакво къмъ посрѣдничеството на частни свѣтски лица“. В. Г. Васильевскій, Материалы и пр., п. т., стр. 401.

51. Гръцкиятъ надсловъ на съчинението е: ἐπισκέφис βίου μοναχικοῦ ἐπὶ διορθώσει τῶν περὶ αὐτόν, а на латински е предаденъ съ думитѣ: de emendanda vita monachica. Migne, Patr. gr. t. 135, col. 729—910. Извадки отъ него въ руски преводъ вж. Θ. Успенскій, Образование и пр. 59—64. — В. Г. Васильевскій, Материалы и пр., п. т., стр. 433—438.

52. Иванъ Антиохийски виждалъ въ свѣтското управление едно враждебно настроение къмъ истинската цель на мѣнастиритѣ, което, споредъ него, и споредъ всички други въ предишнитѣ вѣкове, трѣбвало да се отдаде на кознитѣ на дявола — Вж. K. Krumbacher, Gesch. d. byz. Litteratur, S. 156.

53. Ср. В. Г. Васильевскій, Материалы и пр., п. т., стр. 413. — Θ. Успенскій, Образование и пр. стр. 62. — М. Дриновъ, казаната рецензия, п. т., стр. 254.

54. Подробно за гръцкото житие на св. Ивана Рилски и неговото отношение къмъ тъй нареченото безименно житие отъ XII. вѣкъ вж. В. Н. Златарски, Георги Скилица и написаното отъ него житие на св. Ивана Рилски, п. т., стр. 63—68.

55. E. Kalužnincki. Werke usw., S. 41—52, cap. X.

56. Вж. актовете на тия събори у Ράλλη καί Ποτλή, t. V, раз. 76—82, 82—84, 85—88, 88—90, 90—91. — Вж. Θ. Успенский, Очерки по истории византийской образованности. С. Петербург 1891, стр. 203—236. — F. Chalandon, каз. съч., стр. 634—643.

Борба за освобождение

Подготвяне и обявяване на възстанието

За началото на възстаническото движение съвременният византийски историкъ Никита Акоминатъ [1] ни разказва следното.

Следъ като билъ сключенъ позоренъ миръ съ „източните народи“ (респек. съ иконийския султанъ). „императорътъ (Исаакъ Ангелъ) пожела да си посвати жена отъ чуждъ родъ, защото оная, за която той бѣ ожененъ по-рано, се помина. И тъй, като се услови чрезъ пратеници съ маджарския кралъ Бела (III), той взе за жена дъщеря му, която не бѣ изпълнила още 10-годишната си възраст.

Бележка на ред.

Стр. 410

Въстанието на Асеновци, разгледано подробно и в общи линии твърде сполучливо от В. Н. Златарски, поставя пред изследвачите отделни въпроси, които все още не са напълно изяснени (например за потеклото на двамата братя, за причините на въстанието, за участието на влашкото население в него, за хронологията на събитията и пр.). След излизането на книгата на В. Н. Златарски бе обнародван и нов изворов материал, който допринася за уточняването на един или друг въпрос.

По-важна литература, обнародвана през последните години: N. Bănescu, Un problème d'histoire médiéval Création et caractère du seconde empire bulgare (1185), București, 1943, стр. 1—93; И. Дуйчев, Проучвания върху българското средновековие, София, 1945, стр. 44—90; същият, Въстанието в 1185 г. и неговата хронология, ИИБИ, VI, 1956, стр. 327 сл.; Г. Г. Литаврин, България и Византия в XI—XII вв., стр. 427—461; П. Петров, Към въпроса за освобождаването на Видинска, Белградска и Браничевска област от византийско иго и присъединяването им към Втората българска държава. Ист. пр., XII, 1957, кн. 2, стр. 84 сл.; Българското военно изкуство при феодализма (колективен труд), София, 1958; История на България, I, стр. 171 сл.; Б. Примов, Създаването на Втората българска държава и участието на власите, Българо-румънски връзки и отношения през вековете, Изследвания, I/XII—XIX, София, 1965, стр. 101—116.

Но, понеже поради дребнавитѣ си смѣтки се скѣпѣше да устрои сватбенитѣ гощавки на държавни сръдства, той почна да ги събира отъ частнитѣ имоти безплатно [2], и поради това си дребнаво скѣперничество, като обложи и други градове, съпредѣлни на Анхиалъ, [3] той неочаквано въоръжилъ силно противъ себе си и противъ ромеитѣ варваритѣ по планина Хемъ (Стара-планина), които по-преди се наричали мизийци, а сега се казватъ власи. [4] Като се надѣваха на своитѣ недостѣпни мѣста и се облѣгаха на твърде многобройнитѣ (πλείστα) си крепости, разположени високо на стрѣмни скали, тѣ изобщо бѣха надменни спрямо ромеитѣ, а тогава тѣ се хвърлиха въ открито възстание, следъ като намѣриха за предлогъ, гдето се казва, своя Патрокълъ [5] — откарването на собствения имъ добитѣкъ и своето притѣснение. Начинатели на това зло [6] и възмутители на цѣлия народъ бѣха нѣкои-си Петъръ и Асѣнь, родни братя. Като не искаха да вдигнатъ бунтъ безъ всѣки поводъ, тѣ се явиха при императора, който стануваше (стоеше на лагеръ) въ Кипсела, съ просба да бждатъ приети наравно съ ромеитѣ въ войската и да имъ бжде

дарувано съ царска грамота едно малко село, намиращо се въ Хемъ. [7] Но тѣ не сполучили въ просбата си, защото божията воля [8] бѣше по-силна. Тогава тѣ измърморали, че на тѣхъ не се обръщало внимание, и, като настоявали напраздно на своята просба, продумали на страна нѣкаква по-гореща речъ, която намеждала за възстание и за онова, което тѣ ще извършатъ, следъ като се върнатъ у дома си: отъ тѣхъ по-дързкъ и по-грубъ билъ особено Асѣнь, който следъ като билъ обруганъ за безсрамието, бива битъ по лицето по заповѣдь на севастократоръ Ивана. И тъй, безъ да постигнатъ нѣщо и крайно оскърбени, тѣ се върнаха назадъ. Но каква речъ би могла да предаде, какво извършиха противъ ромеитѣ тия нечестивци и безбожници, и какъвъ разказъ ще обхване толкова Илиади отъ злочестини?” [9]

По-нататкъ Никита разказва, при какви обстоятелства двамата братя, Петъръ и Асѣнь, успѣли да повдигнатъ народа противъ ромеитѣ. „Власитѣ първомъ се бавили и се стѣписвали отъ възстанието, въ което ги увличали Петъръ и Асѣнь, понеже съ подозрение гледали на това (вариант. ἐρυώδες = мжчно) предприятие. Обвинявайки съродичитѣ си въ тая страхливостъ, еднокръвнитѣ (братята) издигнали единъ молитвенъ домъ въ името на великомъченикъ [10] Димитра и, като събрали въ него отъ двата народа (т. е. отъ българи и власи) [11] много обхванати отъ бѣсъ (побъркани), [12] съ налѣни съ кръвъ и размѣтени очи, съ разпуснати коси и изобщо хора съ всички признаци, че тѣ действуватъ, бидейки обхванати отъ бѣсове, [13] внушили имъ високо да викатъ, какво Богъ съблагородилъ да (надари) българския и влашкия народъ (γένος) съ свобода и опредѣлилъ да се смъкне отъ тѣхъ дълговременния яремъ и какво поради това мъченикътъ Христовъ [14] Димитъръ напустналъ главния градъ Солунъ и тамошния храмъ и пребѣлванията си между ромеитѣ и дошелъ при тѣхъ, за да имъ бѣде помощникъ и сътрудникъ въ тѣхното дѣло. Въздържайки се за кѣсо време, тия побъркани хора, като се събрали неочаквано повече съ духъ, въ припадкъ на епилепсията почнали отново да се трѣшкатъ и да викатъ съ вдѣхновенъ и пронизителенъ гласъ, че не е вече време да се седи, а да се вземе оружие въ рѣка и дружно да се върви противъ ромеитѣ; залавянитѣ пъкъ презъ войната да не се оставятъ живи, а безмилостно да се избиватъ и изгарятъ, и да не отпускатъ за откупъ, нито да се склоняватъ отъ молби, нито да се смекчаватъ предъ колѣнопреклонни просби, а, като нѣкои адаманти (алмази), да не се поддаватъ на всѣки повикъ за помощъ и да изтрѣбватъ до кракъ всички заловени. Следъ като съ такива пророчества склонили цѣлия народъ, всички се въоръжили и, понеже отъ самото начало работитѣ по възстанието трѣгнали сполучливо, тѣ още повече се увѣрили, че Богъ покровителствува тѣхната свобода”. [15] Приведенитѣ тукъ два разказа на Н. Акомината не сж изложени въ хронологиченъ редъ, защото въ първия се разказва, какъ е избухнало възстанието, а въ втория — какъ е било подготвено, следъ като власитѣ се отказали да взематъ участие въ него; очевидно, второто, т. е. подготвянето е предхождало първото, т. е. избухването. Впрочемъ това се види и отъ следнитѣ думи на Никита, които стоятъ предъ началото на втория разказъ: „Следъ като мизийцитѣ решиха открито възстание, и главатарии на това зло станаха ония, за които казахъ, императорътъ излѣзе противъ тѣхъ; не трѣбва обаче да се оставятъ безъ внимание и следнитѣ неспоменати обстоятелства”. [16] Очевидно, писателътъ се връща назадъ, т. е. иска да разкаже това, което е предхождало възстанието. Обаче и съобщението, че Исаакъ Ангелъ трѣгналъ въ походъ противъ възстаницитѣ веднага следъ прокламирането на възстанието, хронологически

сщо така не е вѣрно, защото преди първия си походъ императорѣтъ изпращалъ, както ще видимъ по-нататѣкъ, и други пълководци противъ тѣхъ.

Георги Акрополитъ пѣкъ за възстанието пише следното: „Когато императорѣтъ Исаакъ управляваше въ Цариградъ и съпругата му се бѣ поминала, той взелъ за жена тая, за която се каза, че произлизала отъ Маджарско, именно дъщерята на маджарския господарь. Понеже желаелъ да направи царска сватба, трѣбвало да станатъ и значителни разноски. Поради това отъ цѣлата ромейска империя (ἐξ ἀπάσης τῆς Ῥωμαίων ἐπαρχίας) почнали да събиратъ овци, свине и волове; понеже България развъжда тия (животни) повече отъ другитѣ (страни), то и повече се поискало отъ нея. Българското племе (φύλον) отъ самото начало било съвсемъ враждебно на ромеитѣ и имъ причинило много войни, поробвания и превземания на градове и хиляди други бедствия. И това ставало въ течение на много години, докато най-сетне било покорено отъ императора Василия, когото поради това мѣлата нарекла Българоубиецъ. И тѣй до императоръ Исаака тоя покоренъ народъ (τό γένος) плащалъ данѣкъ на ромеитѣ, и поради казаната причина намислилъ бунтъ: възстава нѣкой-си на име Асѣнь и царува надъ страната, като си подчинилъ цѣлата областъ Хемска чакъ до Дунавъ”. [17]

И тѣй, споредъ Никита Акоминатъ, главната причина, която предизвикала възстанието въ северна България, било откарването на добитѣка на населението поради царската сватба, съ други думи, по случай своята сватба съ Маргарита, 10-годишната дъщеря на маджарския кралъ Бела III, Исаакъ Ангелъ поискалъ да нареди народна трапеза; но понеже за това дѣло били потрѣбни голѣми разноски, а пѣкъ поради скѣперничеството си не искалъ да разходва държавни срѣдства, императорѣтъ решилъ да набави всичкия материалъ безплатно отъ частнитѣ имоти. Споредъ Георгия Акрополитъ, той разпоредилъ да събиратъ отъ цѣлата империя (както и въ посочения вариантъ: „отъ подвластнитѣ нему градове и страни”) овци, свине и волове, но, понеже България развъждала тия животни повече отъ другитѣ страни, то отъ нея билъ откаранъ повече добитѣкъ. Съ тая си разпоредба Исаакъ Ангелъ въоръжилъ противъ себе си и противъ ромеитѣ „най-вече варваритѣ по Стара-планина, които по-преди се наричали мизийци, а сега се казвали власи”. Това последно изречение съставительтъ на Синописиса предава така: „варваритѣ по Хемската планина, които по-преди се наричали мизийци, а сега власи и българи”. Дали последната дума „българи” е прибавена отъ Теодоръ Скутариотъ, за когото е било цѣлъ абсурдъ, че възобновата на българското царство се приписвала на власитѣ, или тя е стояла въ първообразния текстъ на Никита, и отпосле преписвачитѣ отъ омраза къмъ българитѣ [18] я изпуснали, не може да се установи, защото историческата наука все още не притежава едно критическо издание на Акоминатовата история. Обаче, като имаме предъ видъ: 1. че самъ Никита по-нататѣкъ говори за двойствения етнически елементъ въ възстанието, а именно че двамата братя събрали въ новопостроения молитвенъ домъ побъркани хора „отъ единия и другия народъ” (ἐξ ἐκατέρου γένους), и че Богъ съблагородилъ (да надари) съ свобода „българския и влашкия народъ” (τό τῶν Βουλγάρων καί τῶν Βλάχων γένος); 2. че Георги Акрополитъ нищо не споменува, както видѣхме, за власи, а говори само за България, отъ която билъ откаранъ повече добитѣкъ, следователно възстаницитѣ сж били българи, и по-нататѣкъ говори само за „българи” и за “българско племе” (τό τῶν Βουλγάρων φύλον); 3. че подъ географския терминъ „мизийци” Н. Акоминатъ е разбиралъ не само власи, но и българи и изобщо

населението на северна България, [19] и 4. че по-късният византийски писател Георги Кодинъ (XIV. в.), който, при съставянето списъка на византийските императори по години, за дадената епоха се ползвалъ от историята на Н. Акомината, пише, че „при Исаака Ангелъ се почнало възстание на власи и българи въ Загорье противъ християнитъ ромеи, а всѣка душа (т. е. живо сѣщество) била откарана като плячка и цѣлата почти западна страна, която била подъ ромейска власть, била опустошена“, [20] — налага се да приемемъ второто предположение въ горната алтернатива, т. е. че въ първоначалния текстъ сж стояли и дветъ имена „власи и българи“. Впрочемъ това се потвърждава и отъ по-нататъшното изложение на Н. Акомината. „Като се надѣвали, пише той, на недостѣпнитъ мѣста и се облѣгали на твърде многобройнитъ крепости (τά φρούρια), разположени високо на стрѣмни скали, тѣ (οὔτοι) изобщо били надменни спрямо ромеитъ“. Подъ „тѣ“ би трѣбвало тукъ да разбираме власитъ, за които преди това се само споменува; но такова разбиране не позволява самиятъ текстъ. Както е известно, власитъ, като чергарско и скотовѣдно население, [21] сж живѣли по планинитъ, и то тамъ, гдето тѣ сж намирали мѣста, сгодни за развъждания отъ тѣхъ добитѣкъ, но тѣ никога не сж обитавали въ крепости; напротивъ, тѣ не само не сж живѣли въ крепости, но и не се пропускали въ градоветъ и особено въ крепоститъ имъ поради тѣхното вѣроломство. Ето какво пише за тѣхъ Какавменъ въ своя „Стратегиконъ“ подъ § 188: „Ако пъкъ тѣ (власитъ) поискать (разб. въ време на война) да въведатъ своитъ жени и деца въ нѣкой градъ въ Романия, то позволи имъ да ги въведатъ, но само не въ крепостѣта, а нека тѣ да оставатъ вънъ. И ако власитъ пожелаатъ да споходятъ своитъ семейства, то нека тѣ да влизатъ по двама или трима и, когато тия излѣзатъ, нека тогава да влѣзатъ други. Нагледвай тогава съ внимание стенитъ и вратитъ. Ако ще постѣпвашъ така, ти ще бѣдешъ въ безопасностъ; ако ли позволишъ на многома да влѣзатъ при семействата си, то градѣтъ ще бѣде предаденъ отъ тѣхъ, и ти ще бѣдешъ ухапанъ отъ тѣхъ, като отъ аспидъ, и тогава ще си припомнишъ моитъ съвети. Ако пъкъ спазвашъ това, то и тѣхъ ще държишъ подъ властѣта си, и самъ ще бѣдешъ безъ грижи.“ [22] Наистина, въ Тесалия, която XII. вѣкъ се наричала Велика Влахия, [23] тѣ сж живѣли и въ села (χωρία), [24] обаче власитъ тамъ сж били въ компактна маса, когато въ другитъ области на полуострова тѣ чергували отъ мѣсто на мѣсто споредъ годишнитъ времена. [25] И тъй, тия, които се надѣвали на недостѣпнитъ мѣста и се уповавали на своитъ крепости, по никой начинъ не сж могли да бѣдатъ чергаритъ власи, а само мѣстнитъ жители — българитъ, респек. тѣхнитъ първенци — роднитъ воеводи.

Северна България, както видѣхме, напустната отдавна отъ византийскитъ административни и военни власти поради изключителнитъ условия, въ които тя се намирала презъ времето на византийското владичество, твърде отрано била предоставена на собствената си сѣдба отъ цариградското правителство и de facto тя се бѣ отдѣлила отъ империята отдавна; въ нея само отъ време на време се явявали императорски чиновници да събиратъ данѣкъ, при което населението е гледало на тѣхъ като на грабители и не веднажъ е изказвало своята враждебностъ къмъ тѣхъ. При такива обстоятелства и при оня непрестаненъ притокъ на нови безпокойни, надѣхани съ свободенъ духъ етнически елементи, националното самосѣзнание тамъ се запазило много по-добре, духѣтъ на свободата тамъ не е угасвалъ. Населението обаче не е било въ състояние да прояви инициатива, за да се развие самѣ въ самобитно тѣло и да си възвърне своята политическа самостоятелностъ. Винаги изложено не само на гнета на византийската администрация, военна и

фискална, но и на постоянни нападения и грабежи на разни варварски племена, то се намирало въ най-тежко социално-економическо положение, а откъснато и забравено от централната власт, то е търсило защита и убъжище у представители на висшето българско съсловие — у мѣстнитѣ воеводи — първенци, около които то се събирало и къмъ които то насочвало погледитѣ си въ усилни минути.

Надали може да се мисли, че българскитѣ воеводи-боляри следъ покорението на източната половина на първото царство по-напредъ отъ Ивана Цимисхия, а после отъ Василия II да е било до коренъ изтрѣбено; ние не знаемъ, Цимисхий да е прилагалъ такива репресивни мѣрки въ източната половина на царството, каквито приложи Василий II въ западната половина, па той е нѣмалъ и време за подобни мѣрки; неговата дейность въ това отношение се ограничила само съ етнически промѣни, защото той пресели въ източната половина, и то само южно отъ Стара-планина, доста многобройни арменски колонисти. Обикновено се посочва на това обстоятелство, какво още рускиятъ князь Светославъ, следъ завоюването на източната половина на първото царство, билъ съвсемъ изтрѣбилъ тамъ българското болярство. [26] Но преди всичко отпадането на българитѣ въ северна и североизточна България, което се изразило въ това, че тѣ се отказали да признаватъ византийската власт, и присъединението имъ къмъ западната — свободната половина на царството, което последвало веднага следъ смъртъта на Ивана Цимисхия въ 976 г., [27] ясно говорятъ, че и тая частъ отъ българското царство не е била останала безъ водачи-първенци, защото безъ такива тамошното население, което бѣ крайно разнебитено и съсипано както презъ руското нашествие 968—970, тъй и презъ руско-византийската война (971—972) въ България, едва ли би се решило самó на такава една смѣла и мжчна акция. Освенъ това и Василий II не по-малко бѣ или изтрепалъ, или изселилъ въ далечнитѣ източни области на империята представителитѣ на българското болярство отъ западната половина на първото царство, обаче, както въ първото голѣмо възстание въ 1040—1041 г., тъй и въ второто въ 1072 г. ние виждаме да заставатъ на чело пакъ български първенци — българи боляри, следов. и въ северна България тѣ не сж могли да изчезнатъ така безследно, защото самитѣ условия на живота, па и помощъта, която тѣ намирали въ наводнитѣ страната презъ XI. и XII. вѣкъ нови етнически елементи, имъ спомагали не само да се запазятъ стопанско-економически, но и политически да се засилятъ. Не трѣбва да се забравя още и това, че българското болярство е пострадало главно въ източната частъ на северна България, когато въ срѣдната и западната то останало малко засегнато. Следъ Василия II пъкъ владението на северна България бѣ повече номинално, отколкото коренно; неговата реформаторска дейность, доколкото засега е известно, не засегнала вътрешната наредба въ тоя край, още повече че установеното тамъ отначало и засилено отъ царь Симеона строго съсловно дѣление никакъ не противоречило на принципитѣ на византийския монархизъмъ.

И тъй българското болярство въ северна България и презъ времето на византийското владичество не е могло да изчезне. Неговитѣ представители — мѣстнитѣ воеводи продължавали да владѣятъ своитѣ обширни земи съ прикрепеното къмъ тѣхъ население, количеството на което поради различни економически нужди и лишения все повече се уголѣмявало; тѣ сж живѣели, споредъ думитѣ на Н. Акомината, като полунезависими управители въ своитѣ добре укрепени градове-

крепости, „повечето или дори всички построени на стръмни скали и на задоблачни висини“ по северните предгория на Стара-планина, [28] гдето тѣ се считали напълно безопасни и силни.

Бележка на ред.

Стр. 421

Констатацията на В. Н. Златарски за наличие на български боляри в България през XI—XII век може да се подкрепи и с някои неизползвани от него данни в наши и чужди паметници. Срв. по този въпрос Д. Ангелов—М. Андреев, История на българската държава и право, София, 1968, стр. 122; срв. и Стр. Лишев, За стоковото производство във феодална България, София, 1957, стр. 64 сл.

Само по себе си се разбира, че и мисълта да се вдигне въстание за отцепване от империята, което е равносилно на освобождение от владичеството на Византия, е могла да се породи само въ срѣдата на тия български първенци-воеводи, защото само тѣ сж могли да се решатъ на такова смѣло и голѣмо предприятие и, спомняйки на народа за неговото историческо славно минало, да го подготви къмъ него, и главно да му даде и необходимитѣ срѣдства, а не въ срѣдата на чергаритѣ власи, които никога по-рано не сж били организирани въ отдѣлна държава, нито сж могли да образуватъ такава, защото поради низката степенъ на културното имъ състояние у тѣхъ е липсвала всѣка идея и дори понятие за държавничество, тѣсно свързано съ националната имъ индивидуалностъ; тѣ сж се грижили само за развитието на своето скотовѣдство и сж се занимавали, както ще видимъ, и съ разбойничество. Най-сетне общиятъ стремежъ на знатнитѣ аристократически родове въ Византия особено въ XII. вѣкъ, „представителитѣ на които, споредъ думитѣ на единъ съвременникъ, безъ да хабятъ силитѣ си за образование и приготвяне за обществена дейностъ, съ завистъ погледвали на царскитѣ украшения, като обмисляли времето, когато и тѣ ще протегнатъ ржка къмъ тѣхъ“, [29] не е могълъ да не проникне и между българскитѣ мѣстни воеводи, които по сила и значение въ страната едвали сж отстъпвали на другитѣ знатни родове въ останалитѣ части на империята.

По-нататкъ. Самата идея за въстание и отцепване от империята не е могла да възникне така инцидентно, както тя се представя от Никита Акоминатъ. Самото предприятие било отъ такъвъ характеръ, че, за да се подготви съ пълна увѣреностъ въ неговия успѣхъ, потрѣбно било не малко време и срѣдства, па и самото възникване на идеята несъмнено трѣбва да се свърже съ онова освободително движение, което къмъ това време се бѣ почнало въ съседната на България славянска земя — Сърбия. Тамъ великиятъ жупанъ Стефанъ Неманъ, веднага следъ смъртта на Мануила I Комнинъ, поискалъ да използва, отъ една страна, почналата се въ това време борба въ Цариградъ по въпроса, кой да стане настойникъ и съуправител на малолѣтния императоръ Алексия II (1180—1183), за да почнатъ нахлуванията си въ долината на р. Морава и въ южна Далмация и Дукля, а отъ друга — нападенията на маджаритѣ въ империята. Маджарскиятъ кралъ Бела III (1173—1186), който бѣ жененъ за сестрата на византийската императрица Мария, жената на Мануила Комнинъ, презъ времето на своето прекарване въ Цариградъ подъ име Алексий кесаръ, щомъ се научилъ, че узурпаторътъ-императоръ Андроникъ I Комнинъ (1183—1185), следъ като билъ прогласенъ за управител на малолѣтния Алексия II, арестувалъ и изпратилъ въ манастиръ императрица Мария. веднага нападналъ пограничитѣ крепости Бѣлградъ и Браничево (1182); а когато въ 1183 год., следъ като императрицата била обвинена въ измѣна и предадена на смъртъ, Бела III подновилъ нападенията си, Стефанъ Неманъ, окураженъ отъ новитѣ успѣхи на

маджаритѣ, сключилъ съюзъ съ краля и се обявилъ противъ Византия, като се отказалъ да признава върховната властъ на византийския императоръ, закрепена въ Сърбия още отъ Мануила Комнинъ. Съюзниците навлѣзли въ северозападнитѣ български области, опустошили жестоко Бѣлградъ, Браничево, Равно, Нишъ и Сръдецъ и разрушили тѣхнитѣ стени така, че, когато подиръ шестъ години кръстоносцитѣ отъ третия походъ минавали презъ тия градове, тѣ ги намѣрили въ развалини. Къмъ времето на тоя походъ се отнася пренасянето мощитѣ на св. Иванъ Рилски отъ Сръдецъ въ Маджарско. [30] Противъ тѣхъ били изпратени известнитѣ тогава ромейски пълководци Андроникъ Лампардъ и Алексий Вранъ. Но и двамата не останали на театра на военнитѣ действия, защото Лампардъ, за да избѣгне наказанието отъ Андроника I, спасявалъ се съ бѣгство въ Мала-Азия, гдето мислилъ да вдигне бунтъ противъ новия императоръ, но билъ предупреденъ, като измѣнически билъ предаденъ на Андроника I, и ослѣпенъ изпратенъ въ манастиръ. [31] Алексий Вранъ пъкъ, който принадлежалъ къмъ ония хора, които се ползували съ благоволенieto на Андроника I, следъ бѣгството на Лампарда, наскоро се върналъ въ Цариградъ и билъ изпратенъ противъ възстаналитѣ заедно съ никейци и прусийци лопадийци въ Мала-Азия. [32]

Това лесно отцепване на Сърбия отъ Византия, въ което се изразило събуждането на националното съмосъзнание у южнитѣ славяни, намѣрило своя отгласъ и между българитѣ. Благодарение на това, че къмъ срѣдата на XII. вѣкъ бѣ настанало едно относително рѣдко спокойствие въ североизточна България, населението могло да се предаде на миренъ трудъ и да достигне известно благосъстояние, изразено главно въ оживяването на търговията и процъвтването на долно-дунавскитѣ градове, за който ни съобщава арабскиятъ пътешественикъ Идризи, който тъкмо въ срѣдата на XII. вѣкъ (ок. 1153 год.) бѣ пропътувалъ по тия градове. [33] А испанскиятъ евреинъ пътешественикъ Вениаминъ Туделски, който дохождалъ въ Византия презъ втората половина на XII. вѣкъ († 1173), пише следното: „Цѣлото гръцко царство трѣбва да плаща на държавата ежегодно данъкъ; градоветѣ съ дотолкова пълни съ злато, пурпуръ и коприна, че такива здания съ съответното богатство не може нийде повече да се видятъ. Твърдятъ, че налозитѣ само отъ столицата донасятъ всѣки день 20 хиляди жълтици, — сума, въ състава на която влизатъ постъпления за търговски помѣщения, митнишки доходи и т. н. Гърцитѣ, сегашнитѣ обитатели на страната, съ твърде богати съ злато и драгоценни камъни; тѣ се обличатъ въ коприна, обработена съ злато, яздатъ на коне, подобни на княжески синове. Страната е твърде обширна, богата съ плодове; но и хлѣбъ, месо и вино има въ такова изобилие, че никаква друга страна не може да се похвали съ такова богатство. Жителитѣ сж вещи въ гръцката литература; съ една речъ, тамъ живѣятъ щастливо, всѣки подъ своята лоза (асма) и смокиня. [34]

Въпросът за икономическото развитие във Византия и в частност в българските земи под византийска власт, засегнат съвсем бегло в изложението на В. Н. Златарски, е несъмнено твърде важен и неговото по-пълно изясняване може да ни обясни редица събития през периода XI — XII век, включително и събитията, свързани с въстанията на българите. По-нова литература: Д. Ангелов, По въпроса за стопанския облик на българските земи през XI—XIV в. (предимно по сведения на писмените извори), Ист. пр., VII, 1950, кн. 4—5, стр. 430; Стр. Лишев, За стокото производство във феодална България, стр. 49 сл.; Г. Г. Литаврин, България и Византия в XI—XII вв., стр. 11—38; Ст. Цонев, Стокото производство във феодална България в светлината на колективните монетни находки, Трудове на държавния университет в гр. Сталин [Варна], кн II, 1952—1953, стр. 552 сл.; Г. Цанкова, П. Тивчев, Нови данни за историята на Софийската област през последните десетилетия на византийското владичество, ИИИ, 14—15, 1964, стр. 315 сл.; Д. Ангелов, Икономическото развитие на България през време на византийското владичество (1018—1185 г.) в колективния труд Икономика на България, I, София, 1969, стр. 93—108. Интересни сведения относно икономическото развитие на българските земи през XII век се съдържат, както се знае, в описанието на арабския географ Идриси, издадено от Б. Недков под наслов България и съседните ѝ земи според Идриси, София, 1960. Въз основа на съдържащия се в този извор материал, както и въз основа на други данни бе разгледан въпросът за византийския град в статията на Р. Tivčev, Sur les cités byzantines aux XI—XII siècles, Byzantinobulgarica, I, 1962, стр. 161 сл. Относно града в българските земи през XI—XII век срв. и Стр. Лишев, Средновековният български град, София, 1970, стр. 27 сл.

Но въ същото време това затишие и свързано съ него благосъстояние дало възможност на българското население въ областта между Дунавъ и Стара-планина да помисли и за подобрене на политическото си положение. Поддържани от онова смѣсено население отъ разни езици въ нѣкои голѣми градове по Дунавъ, за което ни говори М. Аталиатъ и което, проникнато отъ свободенъ и воленъ духъ, не се примирявало съ византийската власт и, ако я допускало тамъ, то само въ силата на известни спогодби, българскитѣ мѣстни воеводи вече помислили за свалянето на чуждото владичество; лесното пъкъ отцепване на Сърбия отъ империята имъ показало, че всѣко подобно предприятие биха могли да извършатъ съ същия успѣхъ, следъ като то бжде добре подготвено въ страната. За това подготвяне твърде много спомогнало вътрешно неустойчиво положение, което империята преживявала презъ неспокойното царуване на Алексия II Комнинъ и особено презъ бурното управление на престарѣлия Андроника I Комнинъ, когато се почнали голѣми външни нападения и твърде опасни вътрешни политически и социални движения.

Но, ако работитѣ на империята благоприятствували за намисленото възстание въ северна България, то неговитѣ инициатори срещнали не малко мъчности въ приготвянето му. Преди всичко първиятъ и най-важенъ и въ същото време и най-мъченъ и най-деликатенъ въпросъ, който обикновено се изпрѣчва въ подобно предприятие, билъ: кого да поставятъ начело на движението, или съ други думи, кому да се повѣри властта. Както видѣхме, Михаилъ Пселлъ, историкъ-философъ отъ срѣдата на XI. вѣкъ, пише, че българитѣ имали обичай да поставятъ за началници на своя народъ само лица отъ царски родъ. [35] Обаче къмъ края на XII. вѣкъ не само въ България, но и въ Византия не останали никакви представители отъ бивши български царски родъ, или, ако е имало, тѣ бѣха се вече съвсемъ отчуждили отъ отечеството на своитѣ дѣди и бащи, и забравили за българското си потекло, така че налагало се да се избере водачъ изъ срѣдата на северо-българскитѣ воеводи. Но, както изглежда, и въ тоя случай между тѣхъ се появилъ сжщиятъ страхъ, както и въ възстанието презъ 1072 год., да не би да се предизвикатъ завистъ и разпри, ако се решатъ да избератъ нѣкого изпомежду си [36]. Затова тѣхниятъ изборъ падналъ върху двама братя Петъръ или Калопетъръ, [37] наричанъ първоначално Теодоръ, [38] и Асѣнь [39] съ прозвище Бѣлгунъ, [40] които сж произлизили отъ кумано-български знатенъ родъ, членоветѣ на който сж играли въ миналото голѣма политическа роля въ Византия и очевидно сж се ползували съ голѣма популярностъ между населението на северна България. [41] Освенъ личнитѣ качества на двамата

брата и тяхното знатно потекло при избора имъ не малко влияние е оказалъ, разбира се, и тяхниятъ кумански произходъ, защото за българитъ и тяхнитъ първенци-воеводи е било повече отъ ясно, че, за да изведатъ до край предприятието съ успѣхъ, тѣмъ е било необходимо да се сдобиятъ съ външна помощъ, а такава помощъ тѣ сж могли да получатъ само отъ куманитѣ, които въ това време бѣха здраво заседнали отвѣдъ Дунавъ въ Молдова, Влашко и Седмиградско, които подъ тяхна властъ вече носили едно общо име Кумания и представляли една внушителна сила. [42]

Застанали по тоя начинъ начело на освободителното движение, Петъръ и Асѣнь се заловили да го подготвятъ така, че цѣлото население на страната, българско и небългарско, да вземе участие въ него, за да го довършатъ съ успѣхъ. Обаче, докато българитъ съ готовност се притичали къмъ отечествения дългъ, водачитъ на възстанието срещнали отначало силенъ отпоръ въ влашкото население: „Власитѣ, пише Акоминатъ, изпървомъ се бавили и се стжписвали отъ възстанието, въ което го увличали Петъръ и Асѣнь, защото съ подозрение гледали на това важно предприятие”. Но за двамата братя се явявало като първа необходимостъ да увлѣкатъ и власитѣ въ възстанието, защото тѣ не имъ довѣрвали поради тяхния вѣроломъ характеръ, който би могълъ не само да повреди на дѣлото, но и съвсемъ да го осуети. И наистина, що за народъ сж били тия балкански власи, ще ни покажатъ следнитъ характеристики. Така Кекавменъ, въ § 186 на своя „Стратегиконъ” дава следнитъ съвети: „Заповѣдвамъ на васъ и на вашитѣ внуци следното: Племето (τό γένος) на власитѣ — е племе съвършено невѣрно и развратено, което не спазва права вѣрностъ нито къмъ Бога, нито къмъ императора, нито къмъ сродникъ, нито къмъ приятель, но се старае всички да измами; тѣ (власитѣ) сж голѣми лъжци и крадци; тѣ сж готови всѣки день да се кълнатъ съ най-ужасни клетви предъ приятелитѣ си и лесно ги отхвърлятъ; тѣ сключватъ побратимства и влизатъ въ сватовство, но съ това тѣ се само ухитряватъ да лъжатъ простацитѣ. Тѣ никога и къмъ никого не спазватъ вѣрностъ. . . . Тѣ сж страхливци, притежаватъ заешки сърдца. проявяватъ понѣкога дързостъ, но и това е отъ страхъ. И тѣй заповѣдвамъ ви, съвсемъ не имъ вѣрвайте, и ако стане нѣкога бунтъ, и тѣ ще изказватъ присторно обичъ и вѣрностъ и ще даватъ клетва предъ Бога, че ще я пазятъ — не имъ вѣрвайте. По-добре за васъ е да ги не карате да се кълнатъ и отъ своя страна да не имъ давате клетва, но се предпазвайте отъ тяхъ като отъ злодейци, отколкото да имъ се кълнете и да приемате отъ тяхъ клетва. Съвсемъ не трѣбва да имъ вѣрвате, освенъ отъ присторство бжди имъ приятель. Ако пакъ нѣкога се повдигне бунтъ въ България, както за това вече се каза, и ако тѣ се обявятъ за твои приятели, то и въ такъвъ случай, ако тѣ даватъ клетва, не имъ вѣрвай”. [43] Това мнение на автора на „Стратегикона” за власитѣ е отъ първостепенна важностъ за насъ, защото е изказано отъ човѣкъ, който билъ близко запознатъ съ тесалийскитѣ власи и е заемалъ държавна длъжностъ въ тема Еллада и е живѣлъ въ Лариса; затова не може да му се откаже авторитетностъ. Не по-добре се произнася за власитѣ и споменатиятъ европейски пжтешественикъ, Вениаминъ Туделски. Като споменува за Ровиника (Robinica) и Кивопотаμόс въ Тесалия, той продължава: „Това е началото на Влахия (старата Тесалия), чиито жители населяватъ планинитѣ; самото племе (gens) носи име власи. По бързина тѣ приличатъ на планински кози; тѣ се спущатъ отъ планинитѣ въ страната на гърцитѣ, за да грабятъ и плячкосватъ; никой не може да ги предизвика съ война, и никой кралъ не е въ състояние да ги укроти; тѣ не спазватъ християнскитѣ устави и даватъ на синоветѣ си иудейски имена, поради това нѣкои ги считатъ за евреи; тѣ наричатъ евреитѣ свои братя, и когато на тяхъ нападатъ, само ги ограбватъ, а не убиватъ,

както убивать гърците; тѣ живѣять вѣнъ отъ всѣхъ закони”. [44] Такива сж били тесалийскитѣ власи, отъ които балканскитѣ съ нищо не се отличаваха, защото потеклото имѣ е едно и сжщо.

Дали мнението на Кекавмена за власитѣ е било известно на Петра и Асѣня, ние не знаемъ; но по всичко изглежда, че тѣ сж добре познавали нравитѣ и обичаитѣ на власитѣ, които и въ втората половина на XII. вѣкъ си останали сжщитѣ, както това показватъ думитѣ на Вениамина Туделски; освенъ това и традицията имѣ бѣ запазила и донесла, каква долна роля сж играли власитѣ въ българското минало, като се почне отъ втората половина на X. вѣкъ, когато сжщитѣ тия власи убили Давида, най-стария отъ братята-комитопули ок. 976 год., и чрезъ това станали орждие въ ржцетѣ на Василия II, за да осуетятъ дѣлото на четирмата братя-комитопули; [45] сжщо така тѣмъ, несъмнено, е било известно и предателството на власитѣ, които презъ времето на варварскитѣ нападения презъ XI. вѣкъ бѣха тѣкмо водачитѣ на печенѣзи и кумани презъ балканскитѣ тѣснини и имѣ посочвали пжтя за успѣшна борба противъ ромеитѣ. [46] Това тѣкмо непостоянство и вѣроломство, къмъ които трѣбва да се прибави и страхливостъ, въ характера на власитѣ сж накарали водачитѣ на възстанието да се отнесатъ съ пълно недовѣрие къмъ тѣхъ отъ опасение, да не би тѣ въ случая да изиграятъ сжщата измѣнническа роля, а да искатъ отъ тѣхъ да взематъ непосредно и активно участие въ възстанието на българитѣ. И наистина, Петъръ и Асѣнь най-сетне постигнали целта си благодарение на събитията, които въ това време ставали въ империята, и на първо мѣсто норманското нашествие.

Както е известно, следъ „крвавата баня” надъ латинцитѣ въ Цариградъ презъ 1182 г., [47] избавилитѣ се на своитѣ кораби италиянци почнали отмѣстителна пиратска война; тѣ ограбили брѣговетѣ на южна Тракия чакъ до Солунъ, а църквитѣ и мѣнастиритѣ изгорили. По-енергично отмѣстилъ сицилийскиятъ кралъ Вилхелмъ II (1166—1189). Презъ юннй 1185 г. той изпратилъ една флота отъ 200 военни кораби подъ началството на адмиралъ Маргаритоне и графъ Танкреда Лекски къмъ Драчъ. Но жителитѣ на града подъ ржководството на византийския пълководецъ Ивана Вранѣ не могли да устоятъ противъ многобройната и добре уредена норманска армия, и на 24. юний Драчъ билъ превзетъ съ пристѣпъ. Следъ това сицилийскитѣ бойни сили се раздѣлили: сухопътната войска потеглила направо къмъ Солунъ и, безъ да срещне нейде какъвто и да било отпоръ, на 6. августъ се разположила предъ стенитъ на втория градъ на империята. На 15. с. м. влѣзла и сицилийската флота въ солунското пристанище и се почнала обсадата. Въ самия градъ нѣмало достатъчно военни сили, защото неромейското население — латинци, евреи и арменци — не било надеждно, и затова колкото храбро и да сж отбивали нападенията на неприятеля пристигналитѣ отъ Пелопонесъ отреди, грузинскиятъ гарнизонъ и солунчани, безъ да се изключатъ женитѣ и монаситѣ начело съ архиепископъ Евстатия, норманитѣ на 24. августъ съ пристѣпъ завладѣли долния градъ. Тогава тѣ упражнили надъ ромеитѣ най-жестоко отмѣщение, избивайки жителитѣ, а женитѣ изнасилвайки, и най-гнусно осквернение на православнитѣ църкви и на всичко, което било свето за ромеитѣ. Само благодарение на застѣпничеството на архиепископъ Евстатия предъ норманскитѣ пълководци, безобразията били спрѣни, а положението на града станало донейде сносно. Отъ Солунъ една частъ отъ сицилийската армия потеглила на изтокъ и завладѣла Съръ и Амфиполь, а трета частъ достигнала чакъ до Мосинополь. [48]

Петър и Асѣн веднага схванали значението на това събитие за тяхното дѣло и не искали да изпуснатъ твърде удобния моментъ, когато въ Цариградъ всичкото внимание било съсредоточено въ успѣхитъ на норманското оржие. Затова, за да могатъ да извадятъ упорититъ власи отъ тяхната страхливостъ и нерешителностъ, опитали се да дадатъ религиозенъ характеръ на самото предприятие, като използвали слуха, донесенъ и прѣснатъ отъ избѣгалото отъ завзетитъ отъ норманитъ южнобългарски земи население за грозното падане на Солунъ въ ръцетъ на страшнитъ завоеватели, защото великомъченикъ Димитъръ напустналъ тоя градъ. [49] Споредъ думитъ на Акомината, двамата братя събрали въ новопостроения молитвенъ домъ, нареченъ въ името на великомъченикъ Димитра, разни епилептици и полупобъркани хора отъ двата народа, който въ срѣднитъ вѣкове се смѣтали за божи хора, т. е. такива, презъ които божеството говори, и „имъ внушили високо да викатъ, че Богъ съблагородилъ да надари българския и влашкия народъ съ свобода и опредѣлилъ да се смъкне отъ тяхъ дълговременния яремъ и че поради това великомъченикъ Димитъръ напустналъ главния градъ Солунъ и тамшния храмъ, като се отказалъ да пребъдва между ромеитъ и дошелъ при тяхъ, за да имъ бже помощникъ и сътрудникъ въ тяхното дѣло”.

Между това въ Цариградъ станало ново твърде важно събитие: следъ една революция жестокиятъ старецъ Андроникъ I Комнинъ билъ сваленъ, чрезъ което билъ туренъ край на Комнинската династия и била издигната на византийския престолъ династията на Ангелитъ въ лицето на страхливия и безхарактеренъ Исаака II Ангелъ, който на 12. септемврий 1185 г. билъ прогласенъ за императоръ. Тая нова промѣна на византийския престолъ не малко повлияло върху по-бързата подготовка на възстанието и вдъхвало въводачитъ му още по-голяма увѣреностъ въ успѣха на предприятието имъ, защото сега имъ предстояло да водятъ борба не съ силнитъ и страшни Комнини, а съ единъ императоръ, който заедно съ другитъ си лоши качества, гледалъ на своето издигнато положение като на мѣсто, гдето е могълъ безъ прѣчки и най-удобно да се предава на различни увеселения и изобщо да се занимава почти изключително съ външното представяне на царската властъ. [50] И наистина, Петъръ и Асѣн не се забавили да използватъ тая промѣна. Следъ изминаването на известно време отъ първия имъ опитъ да въздействуватъ върху религиозното чувство на българи и власи, двамата братя, щомъ като се научили за политическия превратъ въ Цариградъ, отново прибѣгнали къмъ помощта на същитъ епилептици, които, споредъ думитъ на Акомината, „като се събрали неочаквано повече съ духъ, въ припадъкъ на епилепсията почнали отново да се трѣшкатъ и да викатъ силно съ вдъхновенъ и пронизителенъ гласъ, че не е вече време да се седи, а да се вземе оръжие въ ръка и дружно да се върви противъ ромеитъ, а пъкъ залавянитъ презъ войната да не се оставятъ живи, а безмилостно да се избиватъ и изгарятъ, и да не отпускатъ за откупъ, нито да се скланятъ отъ молби, нито да се смекчаватъ предъ колѣнопреклонни просби, а като нѣкои алмази, да не се поддаватъ на всѣки повикъ за помощъ и да изтрѣбватъ до кракъ всички заловени. Следъ като съ такива пророчества, завършва Никита разказа си, склонили цѣлия народъ”, т. е. българи и власи, „всички се въоръжили”, т. е. решили да вдигнатъ възстание, а пъкъ съставителтъ на Синописиса пише: „всички станаха за тия (ромеитъ) непримирими врагове”. Но, както изглежда, и следъ това власитъ се отново отметнали и само следъ като били засегнати материално, тогава се решили да взематъ непосредно участие въ възстанието.

Новият императоръ приелъ управлението, когато империята се намирала въ крайно критично положение: при Мосинополъ стояла на лагеръ норманска войска, отдѣлни отреди отъ която нападали и опустошавали съвсемъ свободно страната на изтокъ къмъ столицата, и чакала само да се присъединятъ къмъ нея другитѣ части отъ сицилийската армия, за да продължатъ маршрута си къмъ Цариградъ, а неприятелската флота бѣ достигнала до Мраморно море и също чакала само да се яви сухопътната армия, та да ударятъ заедно на византийската столица; отъ северозападъ пъкъ заплашвали съюзенитѣ маджари и сърби, които следъ завладяването на Сръдецъ готови били да нахлуятъ по-нататкъ навътре въ империята. Първата задача на Исаака II Ангелъ била да се освободи отъ страшната опасностъ на норманитѣ, като изпратилъ противъ тѣхъ отличния, опитенъ и способенъ, византийски пълководецъ Алексия Вранѣ. По-следниятъ почналъ бързо да отблъсва отдѣлнитѣ отреди поради деморализацията, въ която била изпаднала къмъ това време норманската войска, и при Мосинополъ сполучилъ да имъ нанесе доста чувствителенъ ударъ. Тоя пръвъ успѣхъ далъ достатъчно куражъ на императора, за да влѣзе веднага въ преговори съ маджарския кралъ за миръ. Мирътъ билъ сключенъ и скрепенъ съ брачния съюзъ на Исаака II съ Маргарита, 10-годишната дъщеря на Бела III, който отъ своя страна повърналъ на Византия окупиранитѣ северозападни български области — Бѣлградската, Браничевската и Поморавието като зестра за дъщеря си; [51] тогава ще да е била призната отъ Исаака II и политическата самостоятелностъ на Сърбия. Това събитие трѣбва да се отнесе къмъ октомврий 1185 год. Обаче сватбата закъснѣла, защото отъ речта на Никита Акомината, произнесена по случай годявката на императора съ Маргарита, става явно, че годявката е станала преди решителната победа надъ норманитѣ (7. ноемврий), а сватбата следъ последната, и понеже следъ една седмица (отъ 14. XI.) настѣпвали коледнитѣ пости, презъ време на които църквата не позволявала да ставатъ сватби, то царската сватба не могла да стане по-рано отъ януарий 1186 год. [52] Но и при все това, Исаакъ II поради дребнавото си скѣперничество, споредъ Н. Акомината, издалъ заповѣдь, щото за предстоящитѣ народни трапези по случай сватбата му да се събира безплатно необходимиятъ за целта добитѣкъ отъ населението, а споредъ Г. Акрополита и варианта на Никита, почнали да събиратъ по цѣлата империя овци, свине и волове; но понеже България развъждала тия животни повече отъ другитѣ страни, то и повече били поискани и откарани отъ нея; също така били наложени и други даждия върху мѣстното население. Тая разпоредба и особено нейното изпълнение било добре дошло за Петра и Асѣня, за да постигнатъ окончателно целта си — увеличането на власитѣ въ общото възстание, защото откарването на добитѣка имъ накърнявало силно тѣхното благосъстояние. Така най-сетне българското възстание било съвсемъ подготвено, но до обявяването му се изминало още малко време.

Следъ постигналото ги при Мосинополъ поражение, норманитѣ почнали да отстъпватъ безредно. Преследвайки упорито оттеглящия се неприятелъ, Алексий Вранѣ одържалъ пълна кръвопролитна победа на 7. ноемврий 1185 г. при Димитрица при моста на долна Струма, — победа, която съвсемъ разнебитила норманската армия и предала въ ръцетѣ на ромеитѣ много нормански воеводи и 4 хиляди души пленници. Остатѣцитѣ отъ голѣмата сицилийска армия се спасявали въ панически страхъ къмъ Солунъ, гдето въ голѣмо количество били изтрѣбени, а оттамъ едни се спасявали въ Драчъ, а други на флотата, която, следъ като не дочакала да се яви сухопътна войска по брѣга на Мраморно море, презъ Хелеспонтъ потеглила назадъ, като при това била силно

намалена отъ преследващитъ ги по брѣговетъ византийски войски, които не имъ позволявали да направятъ десантъ, отъ морскитъ бурни вѣтрове и отъ гладъ и болести. [53] Тъкмо презъ времето, когато ромеитъ били завзети съ това отблъскване на норманитъ, Петъръ и Асънъ решили да обявятъ възстанието. Но „като не искали, пише Никита, да вдигнатъ бунтъ безъ всѣки поводъ, тѣ се явили при императора, който билъ на лагеръ въ Кипсела” (сег. Ипсала), за кждето той заминалъ, очевидно, следъ Мосинополското поражение на норманитъ, за да се намира по-близу до театра на военнитъ действия, „съ просба да бѣдатъ приети въ войската наравно съ ромеитъ и да имъ бжде дарувано съ царска грамота едно малко доходно село, намираще се въ Стара-планина”. [54]

Какъ трѣбва да се разбиратъ тия две претенции, предявени тѣй силно и дори самоувѣрено отъ двамата братя? Ако приемането имъ въ войската наравно съ ромейтъ трѣбвало да бжде последвано отъ даруването съ царска грамота малодоходно село съ съответната му наоколо земя, то ние несъмнено бихме приели, че Петъръ и Асънъ съ искали да бѣдатъ зачислени въ съсловието на стратиотитъ. Членоветъ на това съсловие се дѣлили на богати, отъ които обикновено излизали началстващи лица въ войската — офицери, и бедни, които изпълнявали службата на прости войници. За военната си служба (въ пехота или конница) тѣ получавали отъ правителството съ нуждната царска грамота известни участъци земя, отъ приходитъ на които тѣ проживявали, и се ползували съ следнитъ привилегии: освобождавали се отъ натурални повинности, плащали само поземленъ и личенъ данѣкъ и владѣнитъ отъ тѣхъ земи не могли да преминаватъ въ частно притежание, а били наследявани отъ близки роднини, но затова пѣкъ тѣ били задължени да се стѣкмяватъ за походъ на свои сръдства; презъ време на война получавали заплата отъ държавата, а следъ свършването на войната отивали си по домоветъ и се издържали отъ приходитъ на владѣната отъ тѣхъ земя. [55] Обаче презъ XII. вѣкъ войнишкиятъ институтъ силно се изродилъ, особено при Мануила I въ следния видъ, нарисуватъ отъ самия Н. Акомината.

„Понеже имаше правило у ромеитъ — пѣкъ мисля, че то е въ сила и въ самитъ варвари — да се дава на войницитъ заплата (ὀφωνία) и да имъ се прави често прегледъ, добре ли сж въоръжени, погрижили ли сж се за конетъ си, а пѣкъ ония, които за пръвъ пѣтъ ставатъ войници, по-напредъ да се изпитатъ, здрави ли сж тѣлесно, умѣятъ ли да стрелятъ, упражнени ли сж да боряватъ съ копие, та следъ това да се вписватъ въ (войнишкитъ) списъци, — тоя императоръ (Мануилъ) събираше паритъ, които се отпускаха за издържане на войницитъ, въ касата си (τά ταμείνα), като вода въ водоемъ, а жаждата на войницитъ утоляваше съ тѣй нареченитъ дарения на парици [56], като използва едно дѣло, което било изнамѣрено отъ предишнитъ императори и рѣдко се прилагало само върху ония, които често поражавали неприятелитъ. Така чрезъ това той незабелязано направи войската по-слаба и огромни (сүми) пари напѣха въ праздни търбуси [57] и хвърли ромейскитъ области въ лошо положение; защото добритъ войници изгубиха съревнование въ опасноститъ, понеже това, което подбужда къмъ военна доблестъ, не е вече, както по-рано, нѣщо особено, предоставено само на тѣхъ, а стана достѣпно за всички. И областнитъ жители, които имаха работа преди само съ господаревото съкровище (τὸν δημόσιον θησαυρόν), потърпѣха по-голъми притѣснения отъ алчността на войницитъ, които не само отнемаха сребро и оболъ (т. е. последната пара), но и събличаха отъ тѣхъ и последната риза, а понѣкога ги лишаваша и отъ най-милото имъ. Поради това, всѣки искаше да го приематъ въ войската; едни като казвали на иглитъ

„сбогомъ” като на такива, които оскъдно и мъчно имъ доставятъ поминъкъ (τά χρειώδη), други, като се отказвали да гледатъ коне, трети, като измивали кирпичната калъ, а имало и такива, които изтривали саждитъ на ковачниците, — явявали се предъ ония, които набирали войници, и, като имъ доведатъ нѣкой персийски конь или имъ спустнатъ достатъчно жълтици, безъ изпитъ се зачислявали въ войнишкитъ отреди и веднага се снабдявали съ царски грамоти и получавали плетри [58] добре напоена земя, житоносни ниви и ромейски поданници, за да имъ служатъ намѣсто роби; а понѣкога бивало е, че на презрѣния полу-варваринъ (τὸ ἀνδραρίω μισοβαρβάρω), който надали е видѣлъ нѣкога воененъ строй, ромеецътъ, мжжъ почтенъ на видъ и добъръ познавачъ на военното дѣло, да плаща данъкъ и дотолкова да надминава тогова, който събиралъ отъ него данъкъ, че се показвалъ предъ него като Ахилесъ, или той билъ спрямо него сѣщото, като човѣкъ въоръженъ и въ дветъ ржце, въ сравнение съ човѣкъ, който отъ болестъ не може да протегне едната (ржка). И тѣй ромейскитъ области заслужено изпаднаха въ това безредие на войскитъ: едни отъ тѣхъ се ограбватъ предъ нашитъ очи отъ другоплеменници (ὑπὸ τῶν ἀλλοφύλων) и ги покоряватъ подъ властѣта си, а други като чужди (ὡς ἀλλότριάι вѣ смисълъ „неприятелски”) се опустошаватъ и разоряватъ отъ нашитъ”. [59]

Напоследъкъ се даде следното тълкуване на горния пасажъ: „Войницитъ, за които разправя византийскитъ авторъ, сж били наемници. Замѣняването на заплатитъ имъ съ земи не ги е превръщало въ обикновени стратиоти. Даденитъ имъ владения продължавали да бждатъ населени или обработвани отъ парици, а войницитъ оставали само господари, които живѣли отъ тѣхния трудъ, получавайки известна частъ отъ тѣхнитъ доходи. Макаръ въ случай специалниятъ терминъ и да не е потрѣбенъ, несъмнено е, че тукъ въпросътъ е за проници, които задлъжжавали владѣлцитъ си съ лична служба. Мѣрката на Мануила означавала въ такъвъ смисълъ въвеждане на прониарството като сжщественъ елементъ на военната организация”. [60] Но въ приведения тукъ разказъ, Никита Акоминатъ описва собствено два типа такива владѣтели на земя, както това се види отъ заключителнитъ думи на самия авторъ: наредъ съ войника прониаръ той говори и за „презрѣния полуварваринъ (ἀνδράριον μισοβαρβάρων соб. „човѣчето полуварваринъ, казано презрително) — „другоплеменникъ” (ἀλλοφύλων), който, като наемникъ на византийска военна служба, получавалъ съ царска грамота срещу заплата известенъ участъкъ земя (прония) и не помалко отъ войницитъ прониари е ограбвалъ живѣещето на тая земя население и се разпореждалъ като плененъ господаръ въ владението си. Нѣма никакво съмнение, че и Петъръ, и Асѣнь, като μισοβαρβάροι ἀλλόφυλοι, сж искали да бждатъ зачислени къмъ тоя типъ военни прониари, когато тѣ се явили при императора въ Кипсела и предявили своитъ искания да бждатъ приети направо съ ромеитъ на военна служба, т. е. да се ползватъ съ всичкитъ права, и по тоя случай да имъ бжде подарено съ царска грамота нѣкакво-си малодоходно село съ съответната земя, намираще се нейде въ Стара-планина. [61]

Въпросът за прониарството и прониата изобщо не е засегнат в изложението на В. Н. Златарски. А, както се знае, прониата представлява една от най-важните форми в развитието на византийския феодализъм през XI — XII век и нейното всестранно изучаване спомага да се изяснят важни моменти, свързани с положението на българския народ и по-специално с положението на селското население през разглеждания период. По-нова литература във връзка с прониата: Г. Острогорски, Проня, Прилог историји феодализма у Византии и у јужно-словенским земљама, Посебна издања Виз. инст., САН, Београд, 1951; А. П. Каждан, Аграрные отношения в Византии XIII—XIV вв., Москва, 1952, стр. 202 сл.; М. Я. Сюзюмов, Внутренняя политика Андроника Комнина и разгром пригородок Константинополя в 1187 г., Виз. врем., XII, 1957, стр. 60; Г. Г. Литаврин, Болгария и Византия в XI—XII вв., стр. 144 сл.; Д. Ангелов, История на Византия, 11, стр. 139 сл.; същият, Въпроси на феодализма в българските земи, Ист. пр., XVI, 1960, кн. 6, стр. 71 сл.; П. Тивчев, Нарастването на едрото земевладение във Византия през XII в., ИИИ, IX, 1966, стр. 238 сл.; А. П. Каждан, Формы условной собственности в Византии X—XII вв., XXV Международный конгресс востоковедов, Москва, 1960, с. 2 сл.; К. В. Хвостова, Особенности аграрно-правовых отношений в поздней Византии XIV—XV вв., Москва, 1968, стр. 205 сл. (кратък историографски очерк); G. Ostrogorsky, Die Pronia unter der Komnenen, Зборник Радова Византолошког института, 12, Београд, 1970, стр. 41—54.

И тъй Петъръ и Асѣнь сж искали да бждатъ приети въ сжщата категория полуварварски военни прониари, къмъ която принадлежалъ тѣхниятъ дѣдо, бившиятъ царедворецъ Борилъ, и отъ което право тѣ били лишени презъ времето на Комнинитѣ; а тѣхнитѣ настойчиви искания предъ императора сж имали основание въ оная по-раншна важна политическа роля, която е игралъ тѣхниятъ дѣдо въ царуването на Ники-фора Вотаниатъ; [62] отъ друга пъкъ страна, тия сжщитѣ искания ясно говорятъ, че, когато двамата братя ги поставяли, тѣ сж били убедени, че тѣ нѣма да бждатъ удовлетворени поради оная реакция, която бѣ настанала презъ царуването на Андроника I Комнинъ противъ безогледното отстъпване на Мануила I отъ държавнитѣ византийски традиции и изобщо противъ неговата военна система, и по тоя начинъ да иматъ нуждния поводъ, за да обявятъ възстание. Не по-малко тия тѣхни искания, предявени тъй настойчиво предъ императора, най-убедително доказватъ, доколко сж били силни и самоувѣрени въ даденото време българскитѣ воеводи въ северна България, които не сж се считали по-долу отъ военната византийска аристокрация въ стремежа си да разширятъ поземлената си собственостъ. Поради това, когато имъ било, наистина, отказано въ исканията, братята почнали да се оплакватъ, че ги презирали и не се обръщало внимание на просбитѣ имъ, въпрѣки тѣхния родовитѣ и знаменитѣ произходъ, и въ своята разгорещеностъ намекнали за възстанието, което тѣ биха могли да вдигнатъ (но което въ сжщность било вече пригответено), следъ като се върнатъ у дома си; особено дързъкъ и грубъ въ изразитѣ си билъ по-младиятъ братъ Асѣнь, който, следъ като билъ обруганъ за безсрамието си, получилъ плесница по заповѣдь на севастократоръ Ивана, чичата на Исаака II Ангелъ. [63] Унижени и оскърбени тъй тежко, Петъръ и Асѣнь се завърнали и веднага следъ това прогласили възстанието. И тъй отъ самото последователно развитие на събитията става ясно, че българското освободително движение се почнало въ края на размирното царуване на Андроника I Комнинъ и презъ времето на норманското нашествие, а възстанието било прогласено наскоро следъ голявката на Исаака II Ангелъ и веднага следъ решителната победа на ромеитѣ надъ норманитѣ (следъ 7. ноемврий), т. е. презъ м. ноемврий 1185 год.: двамата братя искали да използватъ увеличането на ромеитѣ следъ победенитѣ нормани, защото тоя новъ успѣхъ на византийското оржие би могълъ да попрѣчи на самото възстание. Що се отнася до въпроса, где е било прогласено възстанието, то нито Н. Акоминатъ, нито Г. Акрополитъ не посочватъ мѣстото; обаче, като се вземе въ внимание, 1. че въ Търново се намира археологически паметникъ, църквата св. Димитъръ, очевидно, сжщата, която е играла важна роля при подготвянето на възстанието и въ която, споредъ народното предание, се коронясвали българскитѣ царе отъ второто царство, и 2.

че тоя градъ отпосле станалъ главенъ центъръ — столица на възобновеното българско царство, [64] който, споредъ Никита, билъ „най-недостъпниятъ, както и най-красивиятъ отъ всички градове по Хемъ, обиколень съ здрави стени, раздѣленъ отъ рѣка (соб. отъ рѣчното течение) и построенъ на върха на планината,” [65] то налага се да приемемъ, че възстанието е било обявено въ Търново, или по-точно въ търновската крепостъ, наречена Царевецъ, която, подобно на описанитѣ отъ Никита планински крепости, ще да е заемала първоначално само най-високия връхъ (тъй-нареченото Чантепе) на Янтренския скалистъ полуостровъ и е принадлежало на двамата братя — водачитѣ на възстанието като тѣхно родово владение.

Бележки

1. Главниятъ изворъ за това голѣмо възстание е историята на Никита Акоминатъ, или както го още наричатъ Хониятъ по родния му градъ Хони (Χώναι), или старото Колоси, въ малоазиатска Фригия (Νικήτα τοῦ Χωνιάτου χρονική διήγησις — Nicetae Choniatae, Historia ex recensione Immanuelis Bekkeri. Bonnæ 1835). При всичко че Никита е билъ съвременникъ на това събитие и е заемалъ тогава висока държавна длъжностъ — императорски секретаръ, следов. ималъ е възможностъ добре да познава вървежа на работитѣ, неговитѣ известия не се отличаватъ нито съ голѣми подробности, нито съ точни и ясни данни, нито съ своята обективностъ. Той е писалъ своята история следъ 1204 год., следъ завоюването на Цариградъ отъ кръстоносцитѣ на 4-ия походъ, въ Никея, и то на паметъ и поради това объркалъ реда на фактитѣ. Освенъ това отсъствието на хронологични данни въ изложението на Никита силно затруднява възстановяването истинската връзка на събитията (вж. Θ. Успенскій, Византійскій писателъ Никита Акоминатъ изъ Хонъ. С. Петербургъ 1874. — K. Krumbacher, Geschichte der byzant. Literatur. München 1897, S. 281—284), — Редомъ съ историята на Н. Акомината ще трѣбва да поставимъ и известния до скоро подъ надсловъ Ἀνωνύμου Σύνοψις χρονική — Anonymi Compendium chronicum, editit K. N. Sathas въ Bibliotheca medii aevi, vol. VII, Venetiae-Parisiis, 1894, p. 1—556. Тоя Синописисъ, който обхваща историята отъ сътворението на свѣта до възстановяването на византийската империя въ 1261 год. и чийто съставителъ Теодоръ Скутариотъ (Theodoros Scutariotes) живѣлъ въ края на XIII. вѣкъ, представя нищо друго освенъ една компиляция, съставена по много и разни по-стари хроники, и въ която нѣма вложено нищо самостоятелно. За нашето възстание съставителътъ се ползувалъ изключително отъ историята на Н. Акомината, като го намѣста съкращава и употребява по-прости и по-понятни изрази (K. Krumbacher, ib., S. 388—389). — A. Heisenberg, Analecta. Mittheilungen aus italienischen Handschriften byzantinischer Chronographen. München 1901, S. 3—18. — Ср. Prolegomena ad G. Acropolitam, edit. A. Heisenberg, Lipsiae 1903, p. XIII—XIV. Но за насъ въ случая е важенъ разказътъ на Синописиса, за да видимъ, какъ въ края на XIII. вѣкъ сж разбирали не съвсемъ яснитѣ и точни изрази на Н. Акомината. Поради това при разгледването на разказа на последния ние ще спираме вниманието си и върху текста на Теодора Скутариота. — За възстанието говори и Георги Акрополитъ (Georgii Acropolitae Historie (χρονική συνγραφή) edit. A. Heisenberg, Lipsiae 1903, vol. I, p. 18 et sequ.), но твърде накратко; обаче и неговитѣ известия за насъ сж твърде важни, защото и тѣ до известна степенъ улесняватъ разбирането на Акоминатовитѣ.

2. Nicetas, ib., p. 481, (21)—482, (1): τὰ δὲ γαμοδαΐσια... χώρων = „Но понеже . . . безплатно” въ другъ ръкописъ вм. тоя пасажъ се чете следното:

μέλλων οὖν τοὺς γάμους ἐκτελέσαι οὐκ ἠθέλησε ἀπὸ τῶν βασιλικῶν χρημάτων ἐξοδιάσαι τι, ἀλλ' ἐκπέμψας εἰς τὰς ὑπ' αὐτὸν πόλεις καὶ χώρας συνῆγε τὴν τοῦ γάμου ἀπασαν ἑξοδὸν ἄνευ τινὸς δόσεως,

т. е. „като имаше намѣрение да отпразднува сватбата, той не поиска да изхарчи нѣщо отъ царскитѣ срѣдства, но, като изпратилъ въ подвластнитѣ нему градове и страни, почналъ да събира цѣлия разходъ по сватбата, безъ какъвъ да е даръ”. Въ това изречение мисълта е изказана по-ясно. — ἀμισθί, бонскиятъ издатель I. Беккеръ мисли, че трѣбва да се чете ἀμιστί вм. ἀφесώς = безплатно.

3. Ibidem, p. 482, (2-3): αἱ κατ' Ἀγχίαλον συνωκίζοντο, в другъ ржкописъ стои: αἱ περὶ τὴν Ἀχελῷ διάκεινται, въ такъвъ случай ще трѣбва да се разбираатъ градоветѣ, които сж разположени около р. Ахелое.

4. Ibidem, p. 482, (1-2):

καὶ ἔλαθε διὰ σμικροπρεπείαν καὶ ἄλλας μὲν πόλεις
καλαμησάμενος, αἶ κατ' Ἀγχίαλον συνωκίζοντο, ἑαυτῷ δὲ μάλιστα καὶ Ῥωμαίους
ἐκπολεμώσας τοὺς κατὰ τὸν Αἴμον τὸ ὄρος βαρβάρους, οἱ Μυσοὶ πρότερον ὠνομάζοντο,
νυνὶ δὲ Βλάχοι κικλήσκονται.

Тукъ гл. καλαμάομαι, който собств. значи „събирамъ, подбирамъ класове”, никакъ не подхожда къмъ ἄλλας πόλεις; следов. трѣбва да го разбираме въ преносенъ смисълъ, именно, че императорътъ облагалъ и други градове съ събиране на нуждитѣ срѣдства. Съставительтъ на Синописиса изпусналъ тая дума, както и изречението: αἱ... συνωκίζοντο и затова билъ принуденъ да отнесе δὲ μάλιστα къмъ τοὺς βαρβάρους. Последното изречение въ Синописиса гласи: οἱ Μυσοὶ μὲν ὠνομάζοντο πρότερον, Βλάχοι δὲ νῦν καὶ Βούλγαροι, като съ това съставительтъ изтъкналъ, че името мизийци сж носили и власи и българи, т. е. сочи на двойствения етнически елементъ въ възстанието. — За това вж. тукъ по-долу.

5. Тая поговорка се употрѣбавала за хора, които отъ страхъ не смѣли да оплакватъ собственитѣ си злочестини, а ги оплакватъ, плачейки за другитѣ.

6. Споредъ другъ вариантъ: πρωταίτιοι καὶ πρωτουργοί, т. е. „първопричинители и начинатели” на злото.

7. Nicetas, ib., p. 482, (15-17):

αἰτούμενοι συστρατολογηθῆναι Ῥωμαίοις καὶ
διὰ βασιλείου γράματός σφισι βραβευθῆναι χωρίον τι βραχυπρόσοδον κατὰ τὸν Αἴμον
κείμενον

Гл. στρατολογέω = „правя наборъ на войници”; συστρατολογέω = „набирамъ н. въ войската заедно съ нѣкого или направо съ н., т. е. приемамъ н. въ войската на равни права съ н.; гл. βραβεύ = „присъждамъ, опредѣлямъ, давамъ н. награда, въ Синописиса е замѣненъ съ гл. δίδωμι, а βραχυπρόσοδον — съ ὀλιγοπρόσοδον, а διὰ βασιλείου γράμματος — съ δ' ὀρισμού.

8. ἡ θεία κίνησις = собст. „мановение божие”, „киване въ знакъ на съгласие”, оттука пренос. „воля божия”.

9. Nicetas, ib., p. 481, (17)—483, (4). — Въ Синописиса е значително съкратенъ пасаждътъ: ὑποτονθόρουσαν... συμπεριλήφεται = „Тогава тѣ измарморали . . . върнаха назадъ”.

10. У Никита стои καλλιμάρτυρος — епитетъ рѣдко употрѣбителенъ; обикновено св. Димитъръ Солунски се нарича μεγαλομάρτυρος, т. е. великомъченикъ, както е въ Синописиса.

11. Nicetas, ib., p. 485, (11-12): πολλούς τών δαιμανολήπτων... ἐξ ἑκατέρου γένους. Тукъ τό γένός по никоѣ начинъ не значи „полъ“, както нѣкои разбиратъ, а „родъ, народъ, племе“, както се види отъ израза: τοῦ τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν Βλάχων γένος. Вж. по-долу, п. т., ред. 15—16. — Ср. В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 176.

12. Въ Синописиса следъ δαιμονολήπτων се чете: οὓς Ἀσθενάρια τινες ὀνομάζουσιν, т. е. „които нѣкои наричатъ астенарии“.

13. Nicetas, ib., p. 485, (10-14): εἰς ὃν πολλούς... διαπράττονται = „като събрали . . . отъ бѣсове“ въ другъ ржкописъ (ib. s. 1.) се чете: πολλούς δαιμονολήπτους, ἀτίνα καὶ φυχάρια ὀνομάζουσι, περισυνάξαντες ἀπὸ διαφόρων γενῶν, καὶ ἐτέρους ἀναξομαλίου καὶ κουτροuloύς κωραγ...ς πράττοντας ὅσα καὶ οἱ δαιμονιακοὶ ποιοῦσι, τύπτοντες ἑαυτοὺς μετὰ αἰδήρων, т. е. „и, като въ него (молитв. домъ) събрали многома обвзети отъ бѣсъ, които наричатъ душички, отъ различни народи и други гологлави и дрѣзки лудничави, които вършили това, което и побѣснѣлитъ правятъ, удряйки себе си съ желѣза“ и пр. Тукъ е важно това, че побърканиѣ били събрани „отъ различни народи“, а не само отъ българи и власи.

14. Въ Синописиса вм. χρηστομάρτυρος стои: τὸν Μυροβλύτην μέγαν μάρτυρα, т. е. „Мироточивия великъ мжченикъ“.

15. Цѣлия пасажъ у Никита, стр. 486, (1-12): ἀνακωχευόμενα... τὸν θεόν = „въздържайки се. . . тѣхната свобода“, съставительтъ на Синописиса съкратилъ така:

οὐ χρὴ ἀντίστασθαι τῇ βουλῇ τοῦ θεοῦ, ἀλλ' ὅπλα λαβεῖν καὶ τοῖς Ῥωμαίοις ὅση δύναμις ἀνταγωνίζεσθαι τοιοῦτον βοηθὸν ἔχοντας τὸν μέγαν Δημήτριον, τοὺς δὲ Ῥωμαίους ὅσους ἂν εἰς χεῖρας λαβεῖν ἰσχύσωσιν εἴπει διαχειρίζεσθαι, μηδεμίαν φιδῶ τούτων λαμβάνοντας. ὑπὸ τῶν τοιούτων οὖν ψευδοπροφητῶν τὸ ὅλον ἔθνος κατὰ Ῥωμαίων ἐκπολεμωθέντες εἰς ἐχθροὺς ἀσπόνδους ἅπαντες τουτοῖς ἐγένοντο,

т. е. „не трѣбва да се противопоставятъ на божие то желание (воля), но да взематъ оржжие и, имаѣки такъвъ помощникъ като великия Димитра, да се впуснатъ въ борба съ ромеитѣ, колкото иматъ сила, а колкото ромеи тѣ ще бждатъ въ сила да уловятъ въ ржце, съ мечъ да убиватъ, безъ да получатъ каквато и да било тѣхна пощада. И тѣй, следъ като съ такива лъжепророчества се въоржжи цѣлиятъ народъ противъ ромеитѣ, всички станаха за тия (последнитѣ) непримирими врагове“.

16. Nicetas, ib., p. 485, (3-6):

Τῶν δὲ Μυσῶν ἀποστασίαν μελετησάντων περιφανῇ, καὶ ἀρχηγῶν τοῦ κακοῦ τοῦδε ὧν εἶρηκα γεγονημένων, ἔξιει βασιλεὺς κατ' αὐτῶν. Χρὴ δὲ κάκεινα μὴ παριβεῖν ἀνιστόρητα.

17. G. Acropolites, ib., p. 18, (25). — Съставительтъ на Синописиса, макаръ да излага възстанието споредъ разказа на Н. Акомината, предава тоя сжщия разказъ съ незначителни измѣнения, п. т., стр. 457, (17-30).

18. Това се установява съ тѣй, че много преписи отъ историята на Никита сж подлагани на измѣнения съ разни прибавки и приписки, въ които ясно е изразена тая омраза. Вж. Θ. Успенскій, Образование, стр. 256, прим. 1.

19. За това вж. подробно у В. Н. Златарски, Потеклото на Петра и Асѣня и пр. СпБАк. книга 45 (22) (1933), стр. 29—41.

20. G. Codinus, De annorum et imperatorum serie, ed. Bon. (1843), p. 160, (22)—161, (3):

ἐβασίλευσε ὁ κύριος Ἰσαάκιος ὁ Ἀγγελος ἔτη θ'. ἐπ' αὐτοῦ
ἔσχεν ἀρχὴν ἡ ἐν Ζαγορίᾳ Βλάχων καὶ Βουλγάρων κατὰ χριστιανῶν Ῥωμαίων ἐπα-
νάστασις, καὶ ἐλεηλατίσθη πᾶσα ψυχὴ καὶ ἠφανίσθη πᾶσα σχεδὸν θυτική χώρα, ὑπὸ
τὴν Ῥωμαϊκὴν οὖσα ἐπικρατεῖαν.

21. Anna, lib. VIII, cap. 3; II, p. 8, (12-13): ὅποσοι τε ἐκ Βουλγάρων καὶ ὅποσοι τὸν νομάδα βίον εἶλοντο (Βλάχους τούτους ἢ κοινὴ καλεῖν οἶδε διάλεκτος). За това мѣсто Θ. Успенски пише: „Анна замѣчаетъ, что поводомъ къ названію Болгаріи Валахіей былъ ἢ κοινὴ διάλεκτος, заимствованны у пастушескаго населенія” (Образованіе, стр. 104). Очевидно, что Успенски не разбралъ, че ἢ κοινὴ διάλεκτος значи не общиятъ езикъ, а простиятъ, обикновениятъ езикъ. Смисльтъ на това изречение е: тия, които водять чергарски животъ, простиятъ езикъ ги нарича власи; тѣхъ Анна рѣзко отличава отъ българитѣ.

22. Вж. Strategicon, ib., p. 75, (2-11). — В. Г. Васильевскій, Совѣты и разказы и пр., п. т., стр. 155—156.

23. Nicetas, ib., p. 841, (14-15): ἄλλος τις τὰ Θεσσαλίας κατέχων μετέωρα, ἃ νῦν μεγάλη Βλαχία κυκλίσκεται, τοάρχης ἦν τῶν ἐκεῖ.

24. Anna, lib. V, cap. 5; II, p. 169, (22-23): κατήλθε εἰς Ἐζάβάν χωρίον δέ τοῦτο Βλαχικόν τῆς Ἀνδρωνείας ἐγγίστα διακείμενον.

25. Когато въ 1066 год. тесалийскитѣ власи намислили да вдигнатъ бунтъ противъ императора и се обърнали къмъ Никулица Лариски, тогавашния управитель на тема Еллада, за съветъ, той между другото ги попиталь: „Где е сега вашиятъ добитѣкъ и где сѣ вашитѣ жени?” Тѣ отговорили: “въ планинитѣ на България”, защото, пише Кекавменъ, тѣ иматъ такова правило, че добитѣкътъ и семействата имъ отъ априль мѣсець до септемврий прекарватъ по високитѣ планини и въ най-студенитѣ мѣста. „Въ такъвъ случай, казалъ той (Никулица), не биха ли заграбили вашия добитѣкъ тамошнитѣ жители, които сега държатъ страната на императора”. Следъ тия думи власитѣ се отказали временно отъ замисъла си. — Strategicon, ib., p. 68, (31)—69, (7). — В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 90.

26. П. Мутафчиевъ, Русско-болгарскія отношенія при Святославъ. Seminarium Kondakovianum, IV (1931), стр. 90—91.

27. Вж. В. Н. Златарски, История на българ. държава и пр., т. I, ч. 2. стр. 642—643.

28. Nicetas, ib., p. 487, (17-19):

ταῖς ἐκεῖσε πόλεσιν, αἷ πολλαὶ μὲν αἰσ:
κατὰ τὸν Αἴμον, αἱ δὲ πλείους ἢ γοῦν ἅπασαι σχεδὸν ἐπὶ πετρῶν ἀποτόμων καὶ πε-
ρινεφῶν γηλόφων πεπολισμέναι.

29. Вж. Θ. Успенскій, Образованіе, стр. 124.

30. Споредъ думитѣ на патриархъ Евтимия Търновски, маджарскитѣ краль, като чуваль много за чудесата на светеца, заповѣдалъ да се пренесатъ мощитѣ му отъ Срѣдецъ и да ги положатъ въ църквата на гр. Остригонъ (Strigonium, мадж. Esztergom, сег. гр. Грань на срѣдни Дунавъ, сев.-зап. отъ Буда-Пеща), гдето тѣ не преставали да проявяватъ чудотворната си сила въ много и различни случаи. — E. Kalužniacki, Werke usw.,

сар. XI, стр. 21—23. — Вж. К. Лиречек, *Историја Срба*, св. I, (1922), стр. 194—195. — Сжщиятъ, *Пжтвания II*, стр. 10.

31. Nicetas, *ib.*, p. 359, (9)— 361, (14).

32. *Ibidem*, p. 363, (17-20).

33. W. Tomaschek, *каз. ст.*, стр. 9 и 15.

34. Die Reisebeschreibungen des Benjamin von Tudela, von N. Adler. II Jerusalem 1903, S. 17—18, у А. А. Васильева, *п. т.*, стр. 102.

35. Вж. *тукъ по-горе*, стр. 43—44.

36. Вж. *тукъ по-горе*, стр. 140—141.

37. Ansbertis, *Historie de expeditione Friderici imperatoris*, edit. A. Chroust, *Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friedrichs I.* Berlin 1929 (MGH nova series, t. V) p. 33, (5), (10-11); 58, (12), (19); 69, (24): Kalopetrus - Cp. *Historie Peregrinorum*, *ib.*, p. 135, (11); 149, (13).

38. Вж. *Синодикъ на царь Борила* по изд. на М. Г. Попруженко, София 1928, стр. 77, § 92. — Ако първоначалното му кръстно име било Теодоръ, а отпосле билъ наречен ъ Петъръ, подъ което име той действува въ историята, то не подлежи на никакво съмнение, че повторно е билъ нареченъ така въ честь на Петра Дѣлянъ, водачътъ на възстанието въ 1040 —41 год., както и Константинъ Бодинъ бѣ прекръстенъ въ Петъръ въ възстанието въ 1072 год. — Вж. *тукъ по-горе*, стр. 142.

39. Въ домашнитѣ и изобщо въ славянскитѣ извори това име се пише Асѣнь, съ изключение въ житието на св. Сава Сръбски, написано отъ Теодосия (сръбски писателъ отъ края на XIII. или началото на XIV. в.), дето името на царь Иванъ Асѣня II е написано Асанъ (вж. по изданието на Ъ. Даничича, Београд 1860. стр. 178, 199, 203, 205, 209, 213), но сжщиятъ пише и Асень, (*п. т.*, стр. 171 и 173). Тая двойственостъ въ написана на едно и сжщото име у единъ и сжщия авторъ показва, че първиятъ написъ е сложенъ подъ влиянието на византийската транскрипция Ἀσάν, което е произлѣзло пакъ отъ Асѣнь, защото звукътъ ѣ въ грѣцкия срѣдновѣковенъ езикъ следъ звука с преминава въ а, напр. Просѣкъ въ Прѣсѣакоѣ. Затова лѣжатъ се ония, които въ грѣцката транскрипция на името Асѣнь — Ἀσάν виждатъ турското име Асанъ или Хасанъ. Сжщо отъ грѣцката транскрипция това име се явява у Ансберта и въ Hist. Peregrinorum въ форма Assanius (вж. А. Chroust, *п. т.*, стр. 33, (6); 135, (11); 149, (13)). Изобщо въ западнитѣ извори то се чете Assanus, но срѣща се Assen и Azen.

40. *Синодикъ на царь Борила*, *п. т.*, стр. 77, § 91. — Че и това име „Бѣлгунъ“ е сжщо куманско, както и Асѣнь, и значи „знаящъ“, а оттука „мждъръ“, „умень“, „сржченъ“, „хитъръ“, вж. Ст. Младеновъ. Потеклото и съставъ на срѣднобѣлг. Бѣлгоунъ, прѣкоръ на царь Асѣня I. СпБАк. кн. XLV (22) (1933), стр. 49—66.

41. Вж. В. Н. Златарски, *Потеклото на Петра и Асѣня, водачитѣ на възстанието въ 1185 г.* Сп. БАк. кн. 45 (1933), стр. 8—29.

42. Θ. Успенскій, *Образование и пр.*, стр. 77 и сл. — Cp. F. Schrader, *Atlas de geographie historique*. Paris 1896, carte № 24 bis.

43. Strategicon, *ib.* p. 74, (4)—75, (2). — В. Г. Васильевскій, *п. т.*, стр. 148 (105)—149 (106) и 150 (107).

44. F. Tafel, *De Thessalonica* etc. Berolini, p. 473: Haec est Valachiae initium, cujus incolae montes incolunt: gens ipsa Valachorum nomen gerit. Celeritate cum capreolis conferendi, e montibus in Graecorum regionem descendunt, ut spoliū et praedam auferant. Nemo illos bello lacessere potest: neque rex ullus eos domare potest. Christianorum instituta non observant; suisque Judaica nomina imponunt; unde nonnulli Judaeos fuisse esserunt, Judaeosque appellare fratres suos; quumque hos offendunt, eus spoliare, sed non occidere, quemadmodum occidunt Graecos: vivere denique exleges.
45. Вж. В. Н. Златарски, *История на българ. държава и пр.* т. 1 ч. 2, стр. 646—647.
46. Вж. тукъ по-горе стр. 214. — Anna, lib. X, cap. 3; II p. 62, (28-30).
47. A. A. Vasiliev, *History of the Byzantine Empire*. Madison 1929. vol. II, p. 87—88. — Подробно вж. Ф. И. Успенский, *Последные Комнины. Начало реакции*. Виз. Врем. т. XXV (1917), стр. 10 и сл.
48. Ф. Герцбергъ, *История Византии*, стр. 319—320. — A. A. Vasiliev, п. т., стр. 92—95.
49. Ф. Успенский, *Образование*, стр. 126—127.
50. Ф. Герцбергъ, *История Византии*, стр. 324.
51. Вж. писмото на папа Инокентия III до маджарския кралъ Емериха отъ 17. X. 1204 г.: Quod scripsisti, quoniam praedictus Johannitus terram, quam pater tuus sori tuae, Imperatrici Graecorum, dedit in dotem, detinet occupatam. Migne, *Patrologia lat.* t. 215. col. 414 A.
52. В. Г. Васильевский, *каз. рец.*, п. т., стр. 191. — Че Никита Акоминатъ произнесълъ въпросната речъ по случай годявката, а не сватбата на Исаака II Ангелъ, вж. *Притурка* № 15.
53. Nicetas, *ib.*, p. 468, (7)—476, (21). Н. Gelzer, *Abriss der bizantinischen Kaisergeschichte* въ K. Krumbacher, *Geschichte der byzant. Literatur*. 2-te Aufl. München 1897. S. 1032. — Г. Ф. Герцбергъ, *История Византии*, стр. 323—324.
54. Nicetas, *ib.*, p. 482, (15-17): αἰτούμενοι συστρατοληγηθῆναι Ῥωμαίοις καὶ διὰ βασιλείου γράμματός σφισι βραβευθῆναι χωρίον τι βραχυπρόσοδον κατὰ τὸν Αἰμόν κείμενον. Объяснение на това изречение вж. тукъ по-горе, стр. 412, бел. 3.
55. Ф. Успенский, *Образование*, стр. 106. За института на стратиотитъ подробно вж. Н. Скабалановичъ, п. т., стр. 300—315. — П. Мутафчиевъ, *Войнишки земи и войници въ Византия презъ XIII—XIV. в.* СпБАк. кн. XXVII (15) (1923), стр. 1—113.
56. Т. е. дарение на земя съ прикрепеното къмъ нея население.
57. Ср. Nicetas, *ib.*, p. 266, (13) et sequ.
58. Τό πλῆθρον — мѣрка за повърхности, която се равнявала на 0.095 отъ хектара; тукъ πλῆθρα е употребено въ събирателно значение.
59. Nicetas, *ib.*, p. 272, (3)— 274, (1).

60. Вж. П. Мутафчиевъ, Пронията въ Византия и отношенията ѝ къмъ военната служба. Изв. Ист. Д-во кн., VI (1924), стр. 14. Странно изглежда, гдето г. Мутафчиевъ не обърналъ внимание на заключителнитѣ думи на Никита въ приведения по-горе пасажъ и намѣрилъ за добре да ги изпусне.

61. Ние не можемъ да се съгласимъ съ г. Мутафчиева, какво искането, съ което Петъръ и Асѣнь сж дошли въ Кипсела, имало смисълъ: „да имъ бжде повѣрено военно командване въ Дунавска България, а заедно съ това началството или родовото владение на нѣкоя отъ тамошнитѣ крепости или земи“ (Произходътъ на Асѣневци. Мак. Прегледъ, год. IV (1928) кн. 4, стр. 5—6). Г-нь Мутафчиевъ не би отишелъ тъй нашироко въ своитѣ обяснения, ако той, предавайки това искане споредъ думитѣ на Никита (in extenso), би се спрѣлъ съ по-голѣмо внимание върху израза *συστρατολογηθήναι Ῥωμαίοις*, въ който последната дума той изпусналъ, и ако думата *χωρίον* не бѣ разбралъ като „нѣкоя отъ тогавашнитѣ крепости или земи“.

62. Вж. В. Н. Златарски, Потеклото на Петра и Асѣня, п. т. стр. 10—24.

63. Nicetas, ib., p. 482, 15—483, 1.

64. К. Иречекъ, Пжтувания, п. т., стр. 234—235. — Че църквата св. Димитъръ въ Търново се отнася къмъ XII. вѣкъ, вж. В. Иванова, Стари църкви и манастири въ българскитѣ земи (IV—XII в.). Годишникъ на Народ. Музей за 1922—1925. София 1926, стр. 475—476 и посочената тамъ литература, къмъ която ние ще прибавимъ: F. Kanitz, Tirnovo's albulgarische Baudenkmale. Wien 1876. — Θ. Успенскій, О древностяхъ города Тырнова. ИзвРАрх. Ин-та, кн. VII (1901), стр. 16—17. — Д. Уста-Генчовъ, Типове отъ орнаменти по нѣкои срѣдновѣковни църкви въ В. Търново. СБНУКн, кн. 22—23, I (1906—1907), стр. 1—4.

65. Nicetas, ib., p. 619, (24)—620, (3):

ὁ δὲ ἐστὶν ἡ ἐρυμνοτάτη ἀμα καὶ
προφερροτάτη τῶν κατὰ τὸν Αἴμον ἀπασῶν πόλεων, τείχεσσι τε ἰσχυροῖς περιβεβλημένης
καὶ ρεύματι ποταμοῦ διειλημένης καὶ ὄρους ἀκρωνυχίᾳ πεπολισμένης.

Развитието на възстанието и неговиятъ благополученъ край

Отъ Търново възстанието се бързо разпространило и по другитѣ по-отдалечени отъ планината паланки и селища (*κωμπολῆεις καὶ συγκτήσεις*), намиращи се въ областъта между Стара-планина и Дунавъ. Окуражени отъ тоя успѣхъ, водителитѣ на възстанието не се забавили да прогласятъ отцепването на северна България отъ империята, изразено въ това, че по-голѣмиятъ братъ Петъръ „възложилъ на главата си златенъ вѣнецъ, а на нозетѣ си обулъ червени обуца,” [1] т. е. той билъ прогласенъ отъ българскитѣ воеводи-първенци за царъ сжщо тъй, както въ началото на възстанието въ 1040 г. Петъръ Дѣлянъ, а на онова въ 1072 год. Константинъ Бодинъ били прогласени за царе. Тогава, вѣроятно, е било промѣнено името му Теодоръ на Петъръ въ честь, може би, на Петра Дѣляна. Следъ това двамата братя потеглили на изтокъ, като насочили вниманието си главно къмъ старата българска столица — Преславъ, „твърде стариненъ градъ, споредъ думитѣ на Никита, цѣлъ отъ печена тухла и въ голѣмата частъ на окръжността си е защитенъ отъ (планина) Хемъ”. [2] Като първокласна крепостъ, Преславъ е защитавалъ единъ отъ най-важнитѣ, функциониращи тогава източно-балкански проходи — Верегавския (сег.

Чалджавакския), и затова завладяването му било за тях от първостепенна важност; но несъмнено те са бързали да завземат старата българска столица още, и за да покажат, че те възстават, за да възстановят старото българско царство и по тоя начин да узаконят своята акция. Обаче, като видели, че обсадата на тая непристъпна крепост не ще бъде лесна и не безопасна, възстаниците, като минали край нея, прехвърлили планината, за да разпространят възстанието и в южна България, и, като се нахвърлили неочаквано върху паланките южно от планината, „заловили много природни ромеи, работен добитък, бикове и не малък брой други домашни животни“. [3]

Така ни представя работата Никита Акоминатъ. Обаче тя ни се показва до известна степен малко въроятна в следния смисъл. Преславъ е бил, както се каза, първокласна крепост и с голямо стратегическо значение и едва ли е бил оставен без гарнизон, и при това доста силен гарнизон, както може да се сди по думите на Никита. Но надали Петъръ и Асень биха се решили да оставят зад гърба си тая крепост в ръцете на ромеите и да се спуснат през планинския проход в Тракия. И тук Никита като че ли не се доизказва, още повече като се знае, че преславският гарнизон по-сетне нийде не се явява в действие, и нашият автор нищо повече не споменува за съдбата на Преслав през цълото възстание. Тия тъкмо две обстоятелства ни карат да попълним това, което Никита премълчава и, може би, умишлено, с предположението, че гарнизонът на Преслав се отменал заблаговременно от ромеите и се присъединил към възстаниците, след като двамата братя предварително се споразумели с началника на крепостта; само така може да се обясни посоченото бездействие на войската в Преслав. Изобщо ще трябва да се забележи, че Никита нищо не споменува за това, как са се държали ромейските войски в северна България при обявяването на възстанието; а пък да се мисли, че такива не е имало в тамошните крепости, едва ли е допустимо; напротив, бързото разпространение на възстанието по цълата страна между Дунав и Стара-планина ясно показва, че там българите не срещнали никакво противодействие, а това явление може да се обясни само с това, че местните гарнизони така щом са преминали на страната на възстаниците, особено ако те са състояли от чужди войници-наемници.

Против нахлулите възстаници императорът веднага изпратил своя чичо, севастократоръ Ивана. Той, наистина, като опитен в военното дѣло, оказал силен отпор на неприятелите, които събрали своите сили и се спуснали на достъпната за конницата равнина, и ги принудил отново да се скрият в планината; но скоро той бил лишен от командата над войската, защото бил подозрѣн в стремеж към царската власт. На негово място тогава бил изпратен кесаръ Иванъ Кантакузинъ, зет на императора по сестра. Тоя пълководец, лишен от зрение още от Андроника I заедно с други аристократи, макар да бил също така опитен в военното изкуство, но и той повел несполучливо войната против възстаниците. Ето какъ описва неговите действия един вариант от историята на Никита; „Чувайки, че варварите се държат в своите планини, защото тия представят за тях спокойна и безопасна позиция, отдалъ това на тяхната страхливост и се разположил посрѣд равнината на лагеръ, без да постави внимателна стража или вигла, нито пък да насипи окопъ. По тоя начин варварите, като нападнали една нощ на него, причинили всевъзможни вреди на войската, а той едвам се спасил: едни от тях

(ромеитѣ) заловени, както лежали въ шатритѣ (ταῖς τένταις), били избивани отъ неприятелѣтъ, други пъкъ, бѣгайки безъ всѣко орѣжие, били уловени живи въ пленъ; а ония, които смогли да избѣгатъ и да дойдатъ при палатката (τὴν κατοῦναν) на кесаря, намѣрили го по-жестокъ отъ самитѣ неприятели, защото той ги хокалъ и обвинявалъ като предатели. Но, желаейки да прикрие своето поражение, кесарѣтъ набързо се въорѣжилъ, възседналъ арабския си конь, взелъ въ рѣще си копие и съ викъ се хвърлилъ всрѣдъ враговетѣ съ думитѣ: „последвайте ме“, но безъ да види и да знае, кѣде отива и какво става въ лагера му. Следъ като победили по тоя начинъ и обърнали въ бѣгство ромеитѣ, тѣ (възстаницитѣ) заловили всичкитѣ имъ палатки, направенитѣ отъ златна материя кесарски дрехи, които се отличаваха съ тъмно-синь цвѣтъ, и ромейски знамена. Петъръ и Асень се облѣкли въ тия трофеи и минали въ тѣхъ предъ войската си. Оттогава тѣ, като се спуствали (отъ планината), разпѣнали шатритѣ си тамъ и се разположили на лагеръ вече въ равнината“. Наскоро следъ това поражение кесарь Кантакузинъ билъ лишенъ отъ заеманата отъ него длѣжностъ, и на негово мѣсто билъ назначенъ споменатиятъ вече опитенъ пѣлководецъ Алексий Вранѣ за главнокомандуващъ надъ цѣлата войска. [4] Всичкитѣ тия действия ние отнасяме къмъ късна есенъ на 1185 год. като първи опити на противодействие противъ възстаницитѣ, които следъ удържаната победа, слѣзли отъ планината въ равнината на северна Тракия, защото съ настѣпването на зимата военнитѣ действия били спрѣни, и българската войска не е могла да остава въ планината, а се настанила за зимуване въ равнината, гдето е могла да става по-лесно прехраната на хора и животни. Презъ януарий 1186 г. била отпразднувана сватбата на Исаака Ангелъ, а наскоро следъ това и женитбата на намиращия се тогава въ Цариградъ Конрада Монфератски съ сестрата на императора Теодора, [5] така че назначението на Алексия Вранѣ за главнокомандуващъ на войскитѣ, действуващи противъ възстанницитѣ, а неговото заминаване на военния театъръ не може да се отнесе по-рано отъ пролѣтъта (м. б. въ мартъ) на 1186 год.

Следъ като приелъ общата команда, Алексий Вранѣ отначало повелъ работата добре и дори сполучилъ да напакости съ нѣщо на неприятеля, но въ сѣщото време той гледалъ да запази войската си цѣла. Като преминалъ много почти непроходими мѣста, той потеглилъ набързо къмъ едно мѣсто, наречено Черна могила (Черенъ хѣлмъ = Μέλανα βουνόν), гдето се разположилъ на лагеръ и се добре окопалъ. [6] Но съ това се и свършили всичкитѣ му действия противъ възстаницитѣ. Ето какъ ни представя атинскиятъ митрополитъ Михаилъ Акоминатъ отношенията му къмъ възстаницитѣ въ своя панегирикъ къмъ Исаака Ангелъ. [7] Като изтъква, че издигането на Исаака II за императоръ станало съ помощта на Бога, митрополитѣтъ, продължава: „Поради това ржката му (на Бога) ще му съдействува, и врагѣтъ нѣма да получи помощъ противъ него (императора) и синѣтъ на беззаконието нѣма да се съгласи да му пакости. Защото както бързото преминаване на една тирания, която нѣкой отъ неразумнитѣ би приписалъ на случая (сѣдбата), тѣй и настигането на втора, много по-дързка отъ първата, би могло да бѣде видимо доказателство на божие благоволение и на грижливия промисълъ. Поради това единиятъ, лукавиятъ робъ, като се издигна върху крилетѣ на безумието до недостѣпни планини, отцепи се и се опитва да сваля владичеството и да се освободи отъ ярема на властѣта, другиятъ пъкъ, твърде много прославянъ отъ императора и обичанъ като любимо дете, другъ Авесаломъ, въорѣжава силна тѣлпа и се бунтува противъ нашия Давидъ... Защото, когато му бѣ повѣрено (воденето на) войната

противъ възстаналия лукавъ робъ Петра, — съ такава сърдечна простота и безгрижностъ ти, царю, се отнасяше къмъ него, — той едни желаня дълбоко и коварно имаше въ сърдцето си, а други показваше наяве: навидъ (престорно) той изкарваше бунтовника за мъчно победимъ, като такъвъ, който се сражава отъ превисоки надоблачни планини, и поради това той искалъ по-голѣма войска, и колкото войската отвсѣкжде се стичала около него, ставала по-голѣма, толкова отново още повече войска той искалъ, повече отъ приказния Тантала, като че ли се боялъ, да не би Петъръ да се покаже отъ нѣкжде; въ сжщностъ обаче, той, имайки намѣрение да възстане противъ твоята властъ, привлѣкълъ къмъ себе си всички военни сили”. [8]

И наистина, по съвета на многобройнитѣ си и силни съмишленици — одрински граждани, преданни нему и по роднинство, Ллексий Вранѣ извършилъ това, къмъ което той и по-рано се домогвалъ: „той обулъ червени обуца, премѣстилъ се отъ мѣстото на военнитѣ действия въ родния си градъ Одринъ и, следъ като билъ прогласенъ за императоръ отъ всичката войска, потеглилъ къмъ Цариградъ и се разположилъ на лагеръ при тѣй наречения „външенъ” Филопатий” — царски дворецъ вънъ отъ градскитѣ стени северно отъ Балуклейската горичка къмъ Влахернитѣ. Но предъ стенитѣ на столицата той намѣрилъ смъртта си: следъ нѣколко усиленни опити да завладѣе града, Алексей билъ убитъ въ единъ двубой отъ Конрада Монфератски. [9] Дали бунтътъ на Алексия Вранѣ е ималъ нѣкоя връзка съ българското възстание, мъчно е да се каже положително; обаче, като се вземе предъ видъ, 1. че Алексей, споредъ думитѣ на Михаила Акоминатъ, се отказалъ да действа противъ възстаницитѣ въпрѣки заповѣдта на императора, 2. че Никита Акоминатъ не отбелязва никакви действия презъ време на бунта на възстаницитѣ, и 3. че много отъ съмишленицитѣ и войницитѣ на Вранѣ следъ убийството му минали на страната на Петра и Асѣня [10], — всички тия данни ни даватъ основание да мислимъ, че все ще да е имало нѣкои съглашения между последнитѣ и бунтовника, защото побѣгналитѣ въ България ромеи се върнали само следъ като получили царски грамоти, съ които се гарантирала тѣхната безопасностъ. Несъмнено, обаче, е това, че бунтътъ на Алексия Вранѣ билъ благоприятенъ за Петра и Асѣня, едно, защото Исаакъ Ангелъ не е могълъ да предприеме презъ това време никакви действия противъ тѣхъ и, друго, защото предводителитѣ на възстанието получавали възможностъ по-добре да организиратъ възстанието и въ северна Тракия, въ областта Загорье, чието българско население сега се присъединило къмъ възстаницитѣ, и, както ще видимъ, взело по-после дейно участие въ по-нататъшнитѣ действия противъ ромеитѣ, а, може би, и да засилятъ войската си евентуално съ привърженицитѣ на убития пълководецъ, които не сж били малко въ Тракия и не сж искали да преклонятъ глава предъ Исаака Ангелъ. [11]

Както и да било, но успѣхътъ на възстаницитѣ почналъ да внушава страхъ въ Цариградъ. Затова веднага, следъ като се освободилъ отъ Алексия Вранѣ, и бунтътъ билъ потушенъ, Исаакъ II Ангелъ още въ началото на лѣтото (юний или юлий) на 1186 г. незабавно потеглилъ противъ българитѣ. Петъръ и Асѣнь, като се научили за настѣпването на голѣма армия начело съ самия императоръ, за да избѣгнатъ всѣки случайности въ неравната борба, отстъпили въ балканскитѣ тѣснини, гдето се силно укрепили и чакали неприятеля. Но Исаакъ, ползувайки се отъ тъмното и мъгливо време, успѣлъ да мине Стара-планина не тамъ, гдето го очаквали Петъръ и Асѣнь, и внезапно се явилъ задъ гърба имъ. [12] Ето какъ описва това настѣпление Михаилъ Акоминатъ въ споменатия

панегирикъ: „Ти, божественейши царю, не бѣше още отрилъ пота отъ боговидното си лице въ тая борба (съ Алексия Вранѣ), и ти потегли противъ отстъпника робъ, както Христосъ, слѣзълъ отъ небето, за да съкруши отстъпническата сила. Той (робътъ) пѣкъ, надутъ съ безумие, се разположи въ скалнитѣ дупки (пещери), поставяйки селището си и казвайки въ сърдцето си: „Кой ще ме свали на земята“, безъ да знае предсказанието за самодържеца редомъ съ божественитѣ изречения: „макаръ и да се издигаашъ високо като орелъ и срѣдъ звездитѣ да устроишъ гнѣздото си, и оттамъ ще те сваля“. [13] Така и стана. Защото той се укрепяваше здраво, както той мислѣлъ, въ пропасти, пещери и скалисти стрѣмнини, пѣкъ ако нѣкоя отъ планинитѣ била непроходима, той я ограждалъ съ желѣзна врата и въоръжени пазачи, и изглеждало, че по-лесно ще мине камила презъ иглени уши [14], отколкото ромейската войска презъ тѣхъ. Императорътъ пѣкъ, макаръ и да можеше да премине презъ тия тѣсни и желѣзни врата, следъ като ги разкъса като паяджини, тъй като Богъ казва къмъ него известното изречение: „Азъ предъ тебе ще вървя, планини ще уравнявамъ, мѣдни врати ще разбивамъ и желѣзни завори ще троша“, [15] — все пакъ той побеждава съ военна хитростъ и съвършено изобличава глупостта на отстъпника. И наистина, като избиколи отъ друга страна, той се покрива съ непрогледна мъгла, както се казва, Богъ налага мракъ на неговата скритостъ, а се изкачва по стрѣмно нанагорище и непроходима планинска пътека като по изтъпкана равнина; после, неочаквано отъ върха на планината като отъ другъ край на небето нашето слънце се явило на неприятелитѣ, изгрѣвайки отъ висинитѣ и поразявайки съ лъчитѣ на оръжието и съ по-горещо стреляне на стрелитѣ, така че хората на отстъпника, като виждали, че автократорътъ се явилъ изведнажъ (съ цѣлата си войска) при заключени врата и сияе надъ тѣхъ, се изплашили и съвършено обезумѣли, опитваха се да се скриятъ единъ насамъ, другъ нататъкъ, казвайки: „хвърлете се върху насъ съ планинитѣ и затрупайте ни съ хълмоветъ!“ Защото заплашващиятъ гласъ на Бога отъ милостъ къмъ насъ ги обърна на страхливци за бѣгство, а той приспособява пророчествата къмъ царскитѣ разкази: „и той ще открие лесоветъ“. Той извикалъ на войницитѣ, като на добри кучета, по ловджийски, като да отиваше на ловъ, безъ обаче да се сражава. И на дѣло всѣка планина и хълмъ, като се разузнае се смиряваше и по-лесно отиваха на ловъ за възстаналитѣ варвари, отколкото за нещастнитѣ животни. Но и при все това и планината си получи съответнитѣ наказания, загдето съвсемъ скривала отстъпника и, надигайки се, надувала се до безумие. Защото тя се лишаваше съ желѣзо отъ горската си украса, бидейки оголвана отъ гжстолиствени и чести дървета и, следъ като гората била съ огънь изгорена, тя почернѣ. А оня (т. е. Петъръ) нечестивецъ, превъзнасяйки се и издигайки се надъ ливанскитѣ кедри, си отиде, и ето нѣмаше го, и бѣ потърсенъ, и мѣстото му не се намѣри“. [16]

Никита Акоминатъ пѣкъ въ тъй нареченото „известително послание“ на Исаака II, [17] писмо по поводъ на втория походъ, представя резултатитѣ отъ първия походъ така: „Недавно въ слуха на вашето ухо бѣха прочетени ония радостнотворни и благовестителни грамоти на моето царство, недавно царствениятъ градъ бѣше изпълненъ съ победни пѣсни (пеани), на кръстопътищата и улицитѣ вие принасяхте Богу благодарителни жертви. Едвамъ преди три дена Той (Господъ) тури нозетѣ ми на висинитѣ, а всѣки хълмъ се уравняваше предъ царството ми, като превръщаше кривото въ право и непроходимото правѣше проходимо и като че ли по осезателенъ начинъ прострѣ тъмнина предъ отстъпницитѣ, защото Той, споредъ думитѣ на пророка, създава утро и мъгла и се издига на земната височина. Едни отъ неприятелитѣ, като станаха дѣло на меча, лежатъ

разхвърлени за храна на животните, други понесоха на шията вериги и наравно съ собствените си роби се измъчваха, трети пък, като искаха да купят спасение съ бѣгство и, бидейки спасени по милостта на царството ми, — нѣщо, което тѣ не се надѣваха да иматъ чрезъ молитва, — тѣ получиха неочаквано това и безъ молитва. Вчера и оня день Господь направи дѣлата ни за очудване на тѣхъ”. [18] И наистина, войската на Петра и Асѣня била разпрѣсната, а сами водачите съ дружината си побѣгнали къмъ Дунавъ.

Още отъ тая първа среща на императора съ водителитъ на възстанието се показала недалекогледната политика на Исаака II Ангелъ и какъ не само той, но и изобщо въ Цариградъ сж гледали първоначално на българското възстание. Като считалъ, че то е дѣло лично само на двамата братя, които, както и други мѣстни и съ влияние воеводи, се стремили къмъ полунезависимо положение въ държавата, Исаакъ II помислилъ, че ако следъ първия си успѣхъ, който впрочемъ се дължалъ по-скоро на една случайностъ, се опита да удовлетвори тѣхния стремежъ, ще усмири цѣлата страна. И наистина, Никита, като съобщава за връщането на Петра и Асѣня отъ отвѣждъ Дунавъ съ куманска войска (вж. тукъ по-долу), той пише: „Сега тѣ не се задоволявали, дали могатъ да подържатъ до край своето предприятие и дали ще облѣкатъ само намѣстничеството на Мизия, но тѣ нѣмало по никой начинъ да се успокоятъ, докато не причинятъ най-голѣми вреди на ромеитъ и не съединятъ господството надъ мизийци и българи въ едно, както е било нѣкога-си по-преди”. [19] Ако водителитъ на възстанието, подкрепени отъ куманитъ, се явили въ Мизия съ по-широки планове, и ако не се задоволявали, дали могатъ да издържатъ до край предприятието си и ще облѣкатъ само намѣстничеството на Мизия, т. е. тѣ сж били увѣрени, че ще успѣятъ и въ едното, и въ другото, то ясно става, че подобно предложение, т. е. единъ отъ тѣхъ, респ. Петъръ, да бжде назначенъ за намѣстникъ-управителъ на цѣла Мизия, имъ е било правено отъ страна на Исаака Ангелъ следъ първия му походъ. [20] Обаче Петъръ и Асѣнь не се поддали на предлаганитъ имъ лични облаги, защото целта на повдигнатото отъ тѣхъ възстание била съвсемъ друга, и тѣ решили да продължатъ борбата.

Споредъ Никита, главната грѣшка на императора се заключавала въ това, че „при съвършеното отсъствие на всѣки отпоръ и при всичката възможностъ да обиколи цѣла Мизия [21] (т. е. северна България) и да постави гарнизони (φρουράν) въ тамшнитъ градове, отъ които много се намиратъ въ Хемъ (т. е. Стара-планина), а повечето или дори всички сж построени на стрѣмни скали и задоблачни висини, той не направилъ нищо такова, но, като предалъ на огънь кръстцитъ по нивитъ (τάς θημωνίας τῶν καρπῶν) [22] и се поддалъ на престорното разкаяние на явилитъ се при него власи (т. е. българи отъ северна България), незабавно потеглилъ обратно, като оставилъ тамошнитъ работи още неразрешени, така че, завършва Никита, той само възбудилъ у варваритъ още по-голѣмо презрение и още повече ги въодушевилъ”. [23] По-нататкъ Никита описва, какво впечатление направилъ въ Цариградъ първиятъ походъ на Исаака II противъ възстаницитъ. „Когато се върналъ въ царствения градъ, императорътъ дотолкова се хвалилъ съ извършенитъ отъ него дѣла, че единъ отъ сждиитъ (това бѣше Лъвъ Монастириотъ) казалъ: „Опечалена е сега душата на императоръ Василия Българоубиецъ. Когато тоя господарь окончателно съкрушилъ тия (т. е. българитъ, а не власитъ, както би могло да се заключи отъ думитъ на Никита, защото Василий II никога не унищожавалъ влашко царство), той завещалъ, че, ако власитъ се заловятъ нѣкога пакъ

за отцепване, то тоя, който иска да ги завоюва, трѣбва да предприеме неговото лагерно разположение (τά αὐτοῦ κατοουνοτόπια) и да навлѣзе въ тѣхъ. Това завещание той положилъ въ Состеновия мѣнастирь. [24] Но завещанието се оказва лъжливо, защото ти, господарю, това, което той (импер. Василий) завещалъ да се изпълни презъ много време, ти извърши тѣй скоро, както нему никога и на умъ не дохождало". Така той (Лѣвъ Монастириотъ), продължава Никита, почти право се подиграваше и се гавръше съ императора, като отнасяше остроумието си, разбира се, къмъ лъжливостта на предсказаното (въ завещанието) и като искаше да изкаже, че (императорътъ) отново хвърлилъ бунтовниците въ предишната покорностъ и робство и се завърналъ въ кжсо време, а не тѣй дълго като него (Василия Българоубиецъ) и че напраздно тоя (въ завещанието си), като отъ вдъхновени уста и отъ триножника на Делфийския оракулъ изригна празни и съ лъжа пропити пророчества". [25]

Между това Петъръ и Асѣнь преминали Дунавъ и се явили въ земята на куманитѣ. Тѣ сполучили да ги убедятъ да се съюзятъ съ тѣхъ и наедно да воюватъ противъ Византия. „Варварската сбирщина, която отново почна враждебнитѣ действия, четемъ въ „известителното послание“, се подложи на нови злополуки; повиканитѣ отъ тѣхъ на помощъ съюзници загинаха отъ зла сждба (участъ). Защото обхванатиятъ отъ бѣсъ Петъръ, роденъ и израсълъ за тежка скръбъ на варваритѣ, които обитаватъ въ Хемскитѣ планини, като се хвърли въ възстанието, по непонятенъ начинъ избѣгна наказанието и по единъ страненъ начинъ се спаси, и ето, той подражава на дявола, който е заседналъ въ него. Той не може повече да търпи обичното мѣстожителство, както и дяволътъ, изгоненъ отъ човѣшкото тѣло. И тѣй, като преминаха сладкото посрѣдъ рѣки море, т. е. Дунавъ, той се посели между свинообразни хора, скититѣ (куманитѣ), и имъ държи речи, каквито му се иска". Петъръ имъ казалъ следното: когато императорътъ се върналъ назадъ (отъ сев. България) и ромейската войска се бѣ изтеглила у дома си, тамъ билъ оставенъ нѣкакъвъ гарнизонъ за крепоститѣ, който, макаръ и да е непреодолимъ за тамшнитѣ само жители, но не ще може да издържи, ако тѣ (куманитѣ) ударятъ на него; затова той имъ обещалъ награда. По-нататкъ той имъ казалъ, че на драго сърдце се съгласява съ желанието на скититѣ, а именно: „да бждатъ преведени презъ Хемскитѣ долини безъ трудъ, да бждатъ отворени желѣзнитѣ врата и безпрѣчно да прехвърлятъ дългата стена, [26] и презъ тая тѣснина и мжчнопроходимъ пѣтъ да излѣзатъ на широчината, да нападатъ страната на императора, да изрѣжатъ съ мечоветѣ си ромейскитѣ посѣви [27] и да ограбятъ имотитѣ имъ, безъ да даватъ събранитѣ плодове на пжтеводачитѣ и безъ да имъ плащатъ нѣщо а той, като отмъстител-дяволъ да се облѣе съ кърви и сълзи християнски, а оттука да залѣже душевното си удоволствие ... Куманитѣ на драго сърдце приели предложенията на отстъпника и на тѣлпи и като пролѣтни пчели потеглили". [28] Трѣбва тукъ да изтъкнемъ, че Никита не е последователенъ въ изложението на фактитѣ. Така, въ историята си на едно мѣсто говори, че и двамата водачи отишли при куманитѣ, [29] на друго пѣкъ, че само придружаващитѣ Асѣня варвари преминали Дунавъ, [30] а въ посланието всички преговори съ куманитѣ отдава на Петра; очевидно е, че и двамата братя сж минали Дунавъ. После, споредъ историята, Исаакъ II и следъ първия си походъ не оставилъ никакви войски въ северна България, така че, когато Асѣнь се върналъ съ куманитѣ въ Мизия, той не намѣрилъ тамъ никаква ромейска войска, [31] когато, споредъ посланието, той оставилъ само незначителенъ отредъ, обаче такъвъ, който мѣстнитѣ жители сами не биха могли да го преодолеятъ; нѣма съмнение, че второто е по-вѣрно, защото

Никита не е могъл да не излага въ посланието факти, които сж били въ полза на самия императоръ.

Както и да било, когато Петъръ и Асѣнь съ многобройна съюзна куманска войска се върнали въ „своето отечество Мизия“ (споредъ варианта Загорѣе, т. е. въ северна България), тѣ я намѣрили съвсемъ очистена (соб. изметена) и изпразднена отъ ромейската войска. [32] „Варваритѣ се нахвърлиха, пише Никита, въ нея (Мизия) съ по-голѣмъ шумъ, като да водѣха съ себе си отъ Скития цѣли легиони отъ демони. Сега забелязва Никита, тѣ не се задоволявали съ това, дали могатъ да спасятъ докрай своето предприятие и дали ще облѣкатъ само намѣстничеството на Мизия, но тѣ нѣмало по никой начинъ да се успокоятъ, докато не причинятъ най-голѣми вреди на ромеитѣ и не съединятъ господството надъ мизийци и българи въ едно, както е било нѣкога—си по—преди“. [33] Последниятъ пасажъ явно сочи не само на това, че Петъръ и Асѣнь сж били увѣрени вече въ своя успѣхъ — освобождението на северна България, но и на това, че тѣ ще продължатъ да се борятъ и за освобождението и на другитѣ български земи, т. е. за освобождението на цѣлия български народъ. Ето какъ се описва това нахлуване въ посланието на Исаака: „На брой хиляди тѣ преминаха Хемъ и нападнаха на нашитѣ паланки въ (южнитѣ) му покрайнини, а за пжтеводачи и сподвижници въ сражение имаха ония власи, които се върнаха на предишната си бълвотина, [34] измѣниха се на кривъ лжкъ, върху който, като върху камениста и суха земица, царството ми, следъ като излѣ милость, безуспѣшно направи своето нападение ... И ето тѣ грабятъ всичко, каквото имъ се попадне на пжтя, нанасятъ всѣкакви злини, колятъ, погубватъ и опожаряватъ. Въ по-бързото си отъ слухъ нападение на нашитѣ области, като не намѣрили почти нито единъ храбъръ противникъ, тѣ се разпрѣснали противъ селищата въ равнината, а нѣкои отъ тия се възбунтували противъ тѣхъ“. [35] Отдѣлни отреди отъ съюзнитѣ войски почнали вече да се явяватъ въ североизточна Тракия.

Като се научилъ за всичко това и като не виждалъ нищо добро за въ бъдеще, отъ една страна, а отъ друга — като разбралъ, че нападението на варваритѣ заплашвало съ крайна опасность, императорътъ предприелъ новъ походъ. Така обяснява Никита въ посланието причинитѣ на втория походъ на Исаака II противъ българитѣ. Обаче въ историята си той изтъква други причини. „Между това, четемъ тамъ, императорътъ, като съжالياвалъ, гдето въ първото си нападение противъ мизийцитѣ не се разпоредилъ съ работитѣ на неприятелската страна, както трѣбвало, но, като се вдигналъ, трѣгналъ оттамъ, като че ли неприятели, гонейки го, нападали, дори безъ да остави въ нейнитѣ крепости ромейски гарнизони и безъ да вземе отъ неприятеля благонадеждни заложници, повторно потеглилъ противъ мизийцитѣ“. Но, ако се сжди по развитието на събитията, очевидно, тукъ сж действували и едната и другата причини, т. е. и страхътъ предъ заплашващата опасность, и желанието му да поправи грѣшкитѣ презъ първия безсмисленъ походъ. Като чулъ, че мизийцитѣ вече не насочватъ погледитѣ си къмъ планинитѣ и хълмоветѣ, а следъ като се засилили съ наемната куманска войска, се нахвърлили върху околноститѣ на Агатополю и силно ги опустошавали, като вършили страшни злодействия, [36] набързо и тоя пжтъ императорътъ потеглилъ отъ столицата съ около две хиляди души войска, която ималъ подъ ржка въ момента, като назначилъ за другитѣ войскови части и за тежкия обозъ сборенъ пунктъ въ Одринъ. „Моето царство искаше да потегли въ походъ и, ако бѣше възможно, въ четири дена бързахъ да настигна

варваритѣ и се домогвахъ да се сразя съ тѣхъ при божия помощъ”, писалъ Исаакъ II въ посланието си, но на това попрѣчили роднинитѣ му, а главното било това, че когато той стигналъ въ Таврокомъ, неголѣмъ населенъ чифликъ близу до Одринъ, [37] гдето чакалъ да се събере войската му, той се обърналъ къмъ победителя на Алексия Вранѣ, Конрада Монфератски съ искане, незабавно да дойде въ лагера. „Отначало той се съгласилъ, пише Никита, да трѣгне заедно съ императора и да участвува въ предстоящата война, но понеже божие решение, щото ромеитѣ зле да изтеглятъ отъ мизийцитѣ, му попрѣчило, промѣнилъ намѣрението си” [38] и заминалъ, съгласно съ по-рано дадено обещание, за Палестина.

Между това на императора било съобщено отъ разузнавачи, че неприятелитѣ опустошаватъ селата въ околноститѣ на крепостта Лардея (хисарлъка при Карнобадъ) и че, следъ като избили много народъ и не по-малко изловили въ пленъ и натоварили богата плячка, тѣ предполагали да потеглятъ обратно. Затова Исаакъ II презъ нощта при звука на тржбитѣ възседналъ коня и потеглилъ въ походъ, като мислилъ да имъ пресѣче пѣтя. На 8. октомврий около Бастерни (κατὰ Βαστέρνας) [39] той настигналъ единъ кумански отредъ, който, като чулъ, че императорътъ самъ трѣгналъ по стѣпкитѣ имъ, се оттегилъ бързо. Тукъ той останалъ три дена, докато се съсрѣдоточатъ останалитѣ войски, и съставилъ следния планъ за по-нататъшнитѣ действия: той отдѣлилъ една часть отъ армията си и я далъ на зетя си Андроника Кантакузинъ, комуто било заповѣдано да отбрана областта на Анхиалъ, а самъ потеглилъ за Вероя (Боруй, Стара Загора), за да противодействува на неприятелитѣ въ областта ѝ. Но не изминалъ и четири парасанги (единъ преходъ), и догонилъ го другъ бързъ веститель, който му съобщилъ, че въ Лардея се намирили нѣколко десетки хиляди кумани. Тогава, като повѣрилъ една часть отъ войската на племенника си Мануила Камица, а друга на други пълководци, Исаакъ побързалъ съ своитѣ отреди къмъ това мѣсто. Още съ приближението на ромейската войска куманитѣ, които се оказали само до шесть хиляди, като повѣрили плячката на отдѣленъ отредъ, който да я прекара по най-краткъ пѣтъ къмъ планината, завързали голѣмо сражение, [40] на което и самъ Никита билъ свидетель. Ето какъ Исаакъ описва това сражение въ посланието си.

„Като преминахъ до 50 стадии, азъ срещнахъ варварска войска, разположена на едно мѣсто и обиколена съ плячка. Едни само пленници бѣха около 12 хиляди, а пѣкъ животнитѣ бѣха такова множество, както звездитѣ на небето, тъй че тѣ бѣха се проточили като дълга опашка на разстояние до шесть стадии, когато варваритѣ се обърнаха на бѣгъ. Когато пѣкъ се срещнахме лице съ лице, една часть отъ скититѣ подкараха плячката напредъ, а другата влѣзе въ бой съ насъ: скититѣ на разбѣгъ правятъ нападение — такъвъ имъ е военниятъ обичай. [41] Но скоро тѣ бѣха обърнати въ бѣгство: преследването и избиването имъ се простираше на разстояние 60 стадии. Нашитѣ се прѣснаха въ преследване по двама, по трима, твърде малко се втурнаха подиръ отишлитѣ напредъ скити; тогава на варваритѣ се яви неочаквана помощъ, около хиляда души и повече, и тѣ стремително нападнаха на нашитѣ, които безредно се бѣха впуснали подиря имъ. Войската на моето царство, изплашена отъ вика на варваритѣ, обърна се на бѣгъ; варваритѣ се втурнаха подиръ насъ и почнаха да убиватъ отстаналитѣ назадъ. Работата би могла да се свърши съ голѣма злополука, ако да не бѣхъ заповѣдалъ да повикатъ неголѣмото число души, които вървѣха подиря ми, и не бѣхъ наплашилъ варваритѣ съ звѣнтенето на щитоветѣ. Като забелязаха

царското знаме и узнаха за моето присъствие, тъй не издържаха нашето нападение, обърнаха се безредно на бяг, пръснаха се въ разни страни и станаха лесна плячка на нашата конница. Тогава единъ нападаше на много, двама на цѣль десетъкъ; и ако нощта не бѣ прикрила нѣкои, то надали би останалъ нѣкой, който да занесе на своитѣ за злополуката. Като доставямъ съ тая победа радостъ на поданицитѣ си, съ настоящата грамота накратко ви известявамъ за станалото, за да знаете, въ какво положение се намира работата, за да славословите усърдно Бога и да го молите за други благодеяния”. [42] Награда за победителитѣ било това, гдето една частъ отъ пленницитѣ била освободена и върнатъ билъ откараниятъ добитъкъ. Исаакъ II обаче не преследвалъ куманитѣ въ планинскитѣ проходи, а се върналъ въ Одринъ. Сражението при Лардея трѣбва да се отнесе къмъ срѣдата на октомврий 1186 г. [43] Това съобщилъ Исаакъ II Ангелъ за сражението при Лардея въ посланието си до патриарха и синода, — послание, чиято редакция принадлежи на Никита Акоминатъ, който е придружавалъ императора въ тоя походъ като неговъ секретаръ, поради това по същността си то напълно се схожда съ неговата история съ тая само разлика, че „въ посланието се изтъква на пръвъ планъ императорътъ, неговата храбростъ и лично участие въ сражението, когато въ историята малко мѣсто се отдѣля за юначеството на Исаака; самото сражение е представено като една случайност”. [44] И наистина, „по всичко изглеждаше, пише Никита въ историята, че скититѣ, следъ като се покриха съ голѣма слава, действително, биха се надсмѣяли него день надъ насъ, и ние били бихме предадени на звѣрския народъ за позоръ, ако да не бѣ дошълъ бързо на помощъ самъ императорътъ, който имаше при себе си още съвършено прѣсна фаланга (отредъ), и ако силниятъ звукъ отъ тржбитѣ на пристигналия отредъ, свирнята на медноустнитѣ рогове, които заечаха по бойното поле, и изгледа на драконовитѣ изображения, които се развѣваха отъ вѣтъра по пѣрвоветѣ на копията, не бѣха уголѣмили въ тѣхното (на скититѣ) изплашено отъ неочакваността въображение за числеността на нашата войска”. [45] Това сражение, споредъ думитѣ на Θ. Успенски, „се губи между другитѣ неспечелени сражения, несполучливи предприятия, необмислени мѣрки и най-сетне жестоки поражения, които ромеитѣ бѣха потърпѣли отъ българитѣ. Въ историята на Никита господствува изобщо неблагоприятенъ възгледъ за царуването на Исаака Ангелъ, осмѣйватъ се неговитѣ самохвални послания въ столицата и не се придава на неговитѣ мѣрки противъ българитѣ никакво значение”. [46] Разбира се, тая разлика се обяснява съ нееднаквитѣ обстоятелства, при които сѣ били съставени както посланието, тъй и историята, а сѣщо отъ различнитѣ цели, които е ималъ предъ видъ съставителътъ имъ.

Колкото обаче благоприятни за ромеитѣ и да ни представя работитѣ това послание, вториятъ походъ на Исаака II Ангелъ противъ българитѣ не е ималъ никакво решаващо значение въ борбата за независимостъ. Цѣльта на тоя походъ била, едно, да се поправятъ грѣшкитѣ на първия и, друго, да се усмири окончателно възстанието. Въ същностъ не се постигнало нито едното, нито другото: при всичкитѣ поражения, които потърпѣли куманитѣ и възстаницитѣ, споредъ посланието и историята на Никита, Петъръ и особено Асѣнь, „човѣкъ необикновено сръченъ и въ тежки обстоятелства извънредно находчивъ”, поддържани отъ куманитѣ, открили смѣла борба по цѣлата подбалканска линия отъ Пловдивъ до Анхиалъ и юнашки защищавали старо-планинскитѣ проходи, така че Исаакъ не можелъ да проникне на северъ отъ Стара-планина и да накаже бунтовницитѣ, а се ограничилъ, споредъ Никита, само съ туй, че „като изтрѣгналъ нѣкое и друго

нѣщо отъ неприятелската плячка, като че ли отъ челюститѣ на звѣрове, императорътъ следъ сражението (при Лардея) потеглилъ назадъ къмъ Одринъ, като напустналъ пѣтя, по който той бѣ предположилъ да върви”, т. е. отвѣдъ Стара-планина. И тъй, ако сражението при Лардея би имало голѣмо значение и въ него българитѣ сж били съвсемъ разбити, то Исаакъ надали би се върналъ назадъ и би се отказалъ отъ изпълнението на своя планъ. Напротивъ, българо-куманскитѣ дружини и следъ това не дали покой на Исаака: тѣ отново се явили при Вероя, отгдето той, наистина, сполучилъ да ги отбие, но въ сжщото време се убедилъ, че работата съ българитѣ далечъ още не е свършена ... „Затова, пише Никита, императорътъ решилъ отново да отиде въ Загорá и какъ-какъ, доколкото е възможно, да се опита да смири мизийцитѣ”. [47]

Като се убедилъ, че цѣла източна Стара-планина била за него недостъпна и че проходите въ нея се юнашки защищавали отъ българитѣ, Исаакъ II Ангелъ намислилъ да премине въ западната ѝ частъ и оттамъ да нападне на северна България и да усмири окончателно възстанието. Той се решилъ на тоя планъ, защото, отъ една страна, предполагалъ, че възстаницитѣ не сж успѣли още да завзематъ западнитѣ проходи, а отъ друга — се научилъ, че „пѣтищата въ Хемъ не били тъй мжчнопроходими, а по нѣкои мѣста дори ставатъ твърде удобни, и че имало твърде достатъчно вода за черпало и близу до пѣтя фуражъ за товарнитѣ животни, ако само овреме потеглятъ за тамъ”. Последнитѣ думи на Никита ни подсѣщатъ да мислимъ, че е имало и друга причина, която е принуждавала Исаака Ангелъ да побърза тъй наскоро следъ втория си походъ и въ тъй късно време на годината къмъ северозападъ. Както видѣхме, Петъръ и Асѣнь, следъ като се обезпечили съ куманска военна помощъ, разширили своя планъ въ борбата за освобождение — тѣ намислили „да съединятъ, казва Никита, господството надъ мизийци и българи (т. е. на северна и югозападна България) въ едно, както е било нѣкога-си по-преди”, а това показва, че у водителитѣ на възстанието била съзрѣла твърде отрано мисълта да разпространятъ възстаническото движение и въ западнитѣ и югозападнитѣ български земи (въ днеш. Македония), затова твърде вѣроятно се явява предположението, че тѣ сж се опитали още въ 1186 год., ако не съ изпращането на отдѣлни воеводи, които да организиратъ такова сжщо движение, [48] то поне съ тайни агитации да повдигнатъ тамошното население. Тия тъкмо агитации въ една или друга форма, очевидно, сж станали своевременно известни на императора, още преди той да се е върналъ отъ втория си походъ, и поради това, за да предупреди всѣко възможно разпространение на възстанието и въ днешна западна и югозападна България, което е могло да стане само по р. Струма, Исаакъ II Ангелъ презъ късна есенъ на 1186 год. отъ Пловдивъ, кждето бѣ отишелъ следъ отблъсването на възстаницитѣ при Вероя (Стара-Загора), потеглилъ къмъ Сръдецъ. Обаче настѣпилото вече зимно време не му позволило да изпълни плана си. „Но, понеже слънцето, пише Никита, следъ като направи повратъ къмъ зима, въ своето течение се спущаше все по-низко, рѣкитѣ отъ студъ замръзнаха поради суровостта на тамошния студенъ климатъ, и снѣгъ, който бѣ навалѣлъ въ грамадно количество, съвсемъ бѣ покрилъ земята, като не само бѣ напълнилъ долищата, но и бѣ затрупалъ вратитѣ на кжситѣ, то императорътъ отложи предприятието до появяването на пролѣтътá и заповѣда на войската презъ зимата да остане на квартири въ тамошната областъ, а самъ побързалъ за столицата, за да се развлѣче съ конски надбѣгвания и да се наслади съ театъръ”. [49] Оставането на ромейската армия за зимуване въ сръдешката областъ, очевидно, е имало предназначение, щото тя да пази западнитѣ проходи на Стара-планина и да не допуска

никакви връзки и сношения на възстаниците с населението на югозападните български земи (днешна Македония). Освен това, за да може да разположи към себе си българското население в Сръдец и изобщо в западна България и чрез това да предупреди всякакво движение там в полза на възстаниците, Исаак II Ангел, докато още се намирал в Сръдец, поискал от своя тъст, маджарския крал Бела III, да изпрати обратно отнесените от маджарите в 1183 год. мощи на българския патрон св. Ивана Рилски в Сръдец, [50] което и последвало, според патриарх Евтимия, през 6695 от С.М. = 1187 год. от Хр. индиктион 5-и, вероятно през зимата или в началото на тази година, защото Исаак Ангел бил в София в късна есен на 1186 год. [51] Така се свършила 1186 година. И наистина, щом пукнала пролетта на следната 1187 година, войната била възобновена. Исаак II отново дошел в Сръдец и потеглил в поход против мизийците. От Сръдец той преминал с войската през Етрополския проход [52] в северна България; но по-нататък от крепостта Ловеч не можел да отиде. Целият поход се свършил с тримесечна безуспешна обсада на тая крепост, и Исаак Ангел напуснал предприятието недовършено, снел обсадата и се завърнал в Цариград. „Така прелестите на Пропонтида, забелязва по тоя повод Никита, нейните увеселителни дворци, ловът, конските надбягвания като че ли приковаваха към себе си нашите императори, не им даваха дълго да остават на полето и ги мамеха като някои страхливци да дезертират в техните приградки“. [53] След толкова несполуки, пълни с големи жертви, цариградското правителство трябвало най-сетне да се откаже от всяка надежда да усмири възстанието в северна България. Не по-малко повлияло за оттеглянето на императора и избухналото в лидийска Филадельфия възстание на Теодора Манкафа, което заплашвало да обхване цяла южна Мала-Азия, [54] а също и успехите на турците в Палестина. Освен това се разнесъл слух по целия полуостров, какво в Германия се събирала голяма кръстоносна войска за освобождението на Иерусалим, който бил отново завоюван от мохамеданите (през юли 1187), от една страна, а от друга — пред вид на настъпателните движения на Стефана Неман на изток и юг, Исаак II бил принуден да отстрани всяка враждебност и опасност откъм българите. Никита Акоминат забелязва при това, че през времето на обсадата на Ловеч „императорът, наистина, хванал в плен жената на Аснъ и взел като заложник неговия брат Иван, но при все това работите тръгнали по-лошо“. [55] Очевидно, тук Никита също не се доизказва и се ограничава само с горните две оракулски изречения, без да каже и поясни, как и при какви обстоятелства е станало пленяването на жената на Аснъ и в какво отношение то се намира към вземането на брата му Иван като заложник, а също и тия два факта са още повече влошили работите, разбира се, на ромеите. Едва ли може да се допусне, че Исаак II е получил като заложник третия брат срещу освобождението на Аснъвата жена, защото Никита непременно би отбелязал това; напротив, първият факт у него стои съвсем отделно от втория, следов. тук при обсадата на Ловеч са станали и други факти, които собствено са влошили работите на ромеите и които не е мъчно да се установят.

И наистина, като се вземе в внимание, 1. че императорът се върнал без всякакъв успех след тримесечна обсада на гр. Ловеч и 2. че след третия поход на Исаак II не съществуват засега никакви известия за каквито и да било сблъсквания на ромеите с възстаниците, — не подлежи на никакво съмнение, че между Исаак II и водителите на възстанието след това са

станали известни взаимни съглашения, преговори за които сж излѣзли отъ страна на императора; тоя прѣвъ, очевидно, е направилъ предложение да се прекратятъ военнитѣ действия, което Петъръ и Асѣнь сж приели; но да се мисли, че тѣ сж дали брата си като заложникъ, само за да увѣрятъ Исаака II, какво тѣ ще останатъ вѣрни на дадената си дума, било би твърде наивно. При голѣмитѣ успѣхи, които българитѣ имали въ борбата за освобождение, и при оная враждебностъ къмъ Византия, съ която сж били надѣхани водителитѣ на възстанието и самиятъ народъ, Петъръ и Асѣнь надали биха приели мирното предложение на императора, а още по-малко биха дали брата си за заложникъ, ако тѣ не биха се осигурили предварително съ нѣкой миренъ договоръ, по който се удовлетворявали на първо време тѣхнитѣ желания. Че билъ сключенъ такъвъ миренъ договоръ между Петра и Асѣня и Исаака II въ края на похода въ 1187 г. следъ снемането обсадата на Ловечъ, се установява отъ поведението на българскитѣ водители презъ времето на преминаването на кръстоносцитѣ отъ третия походъ презъ Балканския полуостровъ (1189), когато българитѣ, при всичко че се намирали въ съюзъ съ враждебнитѣ на Византия народи, не влизали въ открита война съ нея до края на 1189 година.

Какви сж били условията на мирния договоръ, не може точно да се посочатъ, защото, както се изтъкна, Никита избѣгва изобщо да говори, какви отношения сж настанали между българи и ромеи следъ оттеглянето на Исаака II отъ Ловечъ. Обаче възъ основа на по-сетнешнитѣ събития и отношения между Византия и възобновената българска държава, могатъ да се установятъ следнитѣ точки: 1. византийското правителство престанало да гледа на Петра и Асѣня като на частни лица, а ги признало за водители на цѣлъ народъ заедно съ всичкитѣ права и привилегии на владѣтели, и 2. то е признало независимостта на ония български области, върху които се бѣ разпространило възстанието. [56] При тогавашнитѣ стѣснени обстоятелства, въ които се намирала Византия, тия сжществени отстъпки се налагали на Исаака II, и за него не било мжчно да се откаже отъ севернитѣ европейски покрайнини на империята, гдето и безъ това византийската властъ била до minimum намалена и причинявали на централното правителство само голѣми главоболия и пакости; но твърде е възможно и това, че, отстъпвайки сега на водителитѣ на възстанието, очевидно, съ цель да предупреди другата опасностъ — разпространението на възстанието и въ западнитѣ и югозападнитѣ български земи, императорътъ да е мислилъ, че въ близко бждеще ще може лесно да се разправи съ тѣхъ и отново да ги покори подъ властта си, каквато цель, наистина, е ималъ грандиозниятъ му походъ въ 1190 г., следъ като отминала опасността отъ кръстоносцитѣ. Срещу тия отстъпки Петъръ и Асѣнь се задължили отъ своя страна 1. да спратъ военнитѣ действия и разпространението на възстанието въ останалитѣ области, които не взели участие въ възстанието, и 2. за потвърждение на това задължение тѣ дали по-малкия си братъ Ивана като заложникъ въ Цариградъ. Мирниятъ договоръ билъ сключенъ най-рано въ края на май или въ началото на юний 1187 год. веднага следъ снемането обсадата на Ловечъ. [57] Ние имаме още една хронологическа данна, която не ни дава да отиваме по-нататкъ отъ посочената дата за възобновата на българската държава. Както видѣхме, патриархъ Евтимий за връщането мощитѣ на св. Ивана Рилски отъ Гранъ отново въ Сръдецъ дава годината 6695 = 1187, индиктъ 5 [58], която се продължавала отъ 1. IX. 1186 до 31. VIII. 1187. Мощитѣ били върнати следъ сключването на мирния договоръ съ Бела III, или по-право, следъ сватбата на Исаака II съ Маргарита, т. е. не по-рано отъ януарий 1186 г., а споредъ дадената септемврийска година това е станало между 1.

септемврий и 31. декемврий 1187 год. или между сжитѣ месеци на 1186 януарска година, а възобновена била българската държава, споредъ патриархъ Евтимия, „не многу же врѣмени мимошедшоу“ близу една година следъ пренасянето на мощитѣ, т. е. презъ 1187 г. есеньта, когато било извършено коронясването на първия царь на второто царство. Поради това и възникването и официалното признание на второто българско царство отъ цариградското правителство ние отнасяме къмъ срѣдата на 1187 г о д., както това ще потвърдятъ и събитията, които сж станали въ Търново презъ същата година.

Що се отнася до границитѣ на новоизникналата държава, то за тѣхъ притежаваме и положителни данни. Така, тѣ наречениятъ „австрийски клирикъ Ансбертъ“, подъ чието име е дошло до насъ едно твърде точно и пълно описание похода на германския императоръ Фридриха I Барбароса или на третия кръстоносенъ походъ отъ 1187—1195 г. [59], като говори за отцепването на нѣкои части отъ империята, пише: „въ по-голѣмата часть на България и къмъ Дунавъ, докато се влѣе въ морето, властувалъ нѣкой си Калопетъръ влахъ и братъ му Асаний съ подвластнитѣ имъ власи“ [60]. Отъ тия думи на Ансберта се ясно види, че въ 1189 год., т. е. преди Петъръ и Асѣнь да нарушатъ мирнитѣ отношения съ Византия, подъ тѣхна власть се намирала, споредъ тогавашната географска терминология, по-голѣмата часть, а не цѣлата северна часть на западната половина на българскитѣ земи, които тогава носѣли името „България“, т. е. днеш. Видинско и Врачанско (безъ Браничевската и Бѣлградска области) и страната и покрай Дунавъ, докато той се влѣе въ Черно море, т. е. тукъ е влизала цѣла днеш. северна България заедно съ Добруджа. Освенъ това, следъ сключването на мирния договоръ въ 1187 год. Петъръ и Асѣнь повикали, както ще видимъ по-нататкъ, видинския митрополитъ въ Търново да рѣкоположи съ други двама епископи търновски митрополитъ, следов. видинската епархия се намирала подъ властѣта на търновския царь или страната на западъ отъ р. Осъмъ до западна Стара-планина е така сжщо влизала въ възобновената държава; поне за сега нѣмаме никакви известия, отъ които да се види, че Асѣнь I Старий или неговитѣ близки приемници съ воювали по-сетне за освобождението на тоя край. Същиятъ Ансбертъ на друго мѣсто нарича Калопетра „господаръ на власитѣ и на по-голѣмата часть на българитѣ въ оградитѣ на Тракия;“ [61] думата *hortus* изобщо значи всѣко оградено и по другъ начинъ затворено мѣсто или пространство земя, и после вече има значение на „градина, бостанъ, лозе“ и пр. Въ Тракия такива „оградени мѣста“ могатъ да се разбиратъ само ограденитѣ съ стария окопъ — еркесията пространства. Че така трѣбва да се разбира изразътъ *in hortis* — „въ оградитѣ“ се види отъ другъ западенъ изворъ — анонимната *Historia Peregrinorum*, която сжщо така описва третия кръстоносенъ походъ и чийто авторъ се е ползувалъ отъ Ансбертовата история; [62] въ нея четемъ следното: „Калопетъръ, както и неговиятъ братъ Асаний, които владѣеха сжщо часть отъ България около Дунавъ и части отъ Тракия, покорена отъ тѣхъ съ военна храбростъ;“ [63] тукъ думата „части“ — *partes*, споредъ издателя, означава нѣмското *Landstrich* [64] — „леха, поясъ земя“, която, съпоставена съ *in hortis*, право сочи, че по мирния договоръ отъ 1187 год. северна Тракия, която бѣ взела участие въ възстанието и въ която се развиха, както видѣхме, главнитѣ военни действия, очевидно, до стария пограниченъ окопъ — еркесията или старото Загорье, била така сжщо отстъпена на българитѣ, следов. новообразуваната държава била възобновена въ границитѣ на Тервелева България, [65] а това показва, че Петъръ и Асѣнь въ поставянето на условия при сключването на мирния договоръ се базирали върху историческитѣ права на

българския народъ. И тъй възобновената българска държава по мирния договоръ въ 1187 год. е обхващала цѣла България отъ западна Стара-планина до Черно море заедно съ Добруджа и областта Загорье въ северна Тракия, отъ чието име и самата държава на първо време била наречена Загора (Загорѣ), [66] чисто българско име, за отличие отъ името „България“, защото последното име носѣли, както видѣхме, западнитѣ и юго-западнитѣ български земи още не освободени.

Настаналитѣ по тоя начинъ мирни отношения между Исаака II Ангелъ и Петра и Асѣня дали възможностъ на освободителитѣ на българския народъ спокойно да се завзематъ съ уредбата на новоизникналата държава. Най-първо братята трѣбвало да узаконятъ това, което тѣ бѣха извършили своеволно преди и заедно съ обявяването на възстанието, и преди всичко да се погрижатъ 1. за освещаването на построената отъ тѣхъ църква, която изиграла такава голѣма роля при подготвянето на възстанието и била, наистина, наречена въ името на св. Димитра Солунски, но не била осветена още отъ епископъ и поради това Никита Акоминатъ, както видѣхме, я нарича не ἐκκλησία или ναός, а само εὐκτήριος οἶκος — „молитвенъ домъ“, и 2. да се благослови и освети отъ църквата царското достойнство на прогласения отъ възстаницитѣ царъ Петра. Едното и другото би извършилъ или пъкъ би билъ принуденъ да извърши подъ натиска на свѣтската власть мѣстниятъ архиерей, но такъвъ дотогава въ Търново не е имало, а оная, въ чиято епархия е влизалъ тоя градъ-крепостъ, „поради светската буря“ (възстанието) или е избѣгалъ въ Византия, както обикновено е ставало, па и днесъ става въ областитѣ на Балканския полуостровъ при промѣната на светската власть, „или пъкъ злочесто е изчезналъ въ нея презъ време на трудноститѣ“ (билъ е премахнатъ отъ възстаницитѣ като грѣкъ). Затова двамата братя трѣбвало да се сдобиятъ съ такъвъ архиерей — българинъ, който да извърши на родния езикъ и едното и другото свещенодействие, безъ да се нарушатъ църковнитѣ закони. Дали при сключването на мирния договоръ е билъ повдигнатъ и въпросътъ за църковнитѣ отношения на новопризнатата държава къмъ Византия, ние не знаемъ; но съ сигурностъ може да се приеме, че е било уговорено, щото новата държава да има свой митрополитъ въ политическия си центъръ, или да се образува нова епархия съ епископска катедра въ Търново.

И наистина, съгласно съ 1-то апостолско правило и съ 4-то на първия вселенски съборъ, [67] споредъ който ржкоположението на единъ епископъ трѣбва да става при съслужение най-малко на двама или трима епископи, и възъ основа на договорното решение, Петъръ и Асѣнь поканили видинския митрополитъ, може би, като най-старъ заедно съ други двама епископи, които и ржкоположили представения отъ тѣхъ — единъ иерей, свещеникъ несъмнено българинъ, на име Василий, както го наричатъ по-къснитѣ извори, за архиерей на Търново и изобщо на освободената частъ на България. Тоя свещеникъ Василий, както изглежда, още отъ самото начало е действувалъ заедно съ Петра и Асѣня както за подготвянето, тъй и за обявяването на възстанието, защото въ писмото си до папа Инокентия III, писано на 8. септемврий 1203 год. или наскоро следъ тая дата, той пише: „и което моята душа пожела да има презъ осемнадесетата година, ето днесъ ни даде Богъ и твоята света молитва — благословение отъ седалището на блажения апостолъ Петра и отъ твое светейшество.“ [68] Тукъ Василий има предъ видъ, както се види отъ съдържанието на писмото, папското благословение и палиума, който капеланъ Иванъ Каземарински, папскиятъ

патеникъ, бѣ възложилъ на Василия и го прогласилъ за примасъ на цѣла България въ 1203 год., и осемнадесетата година трѣбва да се разбира, не откажъ той е станалъ архиепископъ, както нѣкои мислятъ, а откажъ той се отказалъ да признава властѣта на цариградския патриархъ въ лицето на своя кириархъ заедно съ обявяването на възстанието въ края на 1185 год. [69] Обаче двамата братя не се задоволили само съ придобивката на собственъ митрополитъ. Излизайки отъ принципа на срѣдновѣковието, че независима държава е само оная, която има и независима църква, тѣ съ своята властъ поискали или принудили събранитѣ въ Търново трима архиереи да издигнатъ новоржкоположения търновски епископъ за български архиепископъ. Всичката измама или насилието, което Петъръ и Асѣнь упражнили върху тримата епископи, и въ което ги обвинявали по-сетне ромеитѣ, се заключавала не въ това, че тѣ ржкоположили кириарха на новата епархия, защото то е било напълно законно и съгласно съ договора, а въ това, че самото издигане на търновския митрополитъ въ архиепископъ станало „въпрѣки писанитѣ и каноническитѣ предания, превратно, чрезъ съдействието на българската (свѣтска) властъ“, а не съ благословението и посвещението на цариградския патриархъ. Оттука става твърде понятна и злата участъ, която постигнала споменатия видински митрополитъ: следъ като извършилъ тоя, споредъ него незаконенъ актъ, който, наистина, е равносиленъ на отцепване отъ цариградската църква, той се опиталъ да избѣга въ Византия, но билъ уловенъ и посѣченъ, „защото българитѣ го намразили за това“. [70]

Чрезъ издигането на търновския митрополитъ въ санъ архиепископъ се възобновявала въ очитѣ на българитѣ и на тѣхнитѣ водачи българската църква и се прогласявала нейната вътрешна автономия, както това е било нѣкога при князь Михаила-Бориса. Че Петъръ и Асѣнь, както и окръжаващитѣ ги български първенци-воеводи сж познавали историята на първото Българско царство и сж се въодушевявали отъ историческитѣ права на българитѣ, се види най-ясно отъ думитѣ на Н. Акомината, че когато двамата братя се върнали отъ отвждъ Дунава съ куманска войска, тѣ вече кроили планъ „да съединятъ господството надъ мизийци и българи въ едно, както било нѣкога-си попереди,“ което значи, да съединятъ „Мизия,“ т. е. северна България, съ „България,“ подъ което име въ XI. и XII. вѣкъ се разбирала, както видѣхме, западната половина на бившата българска държава, или да освободятъ западнитѣ и югозападнитѣ български земи. При всичко че нито цариградскиятъ патриархъ, нито охридскиятъ архиепископъ не искали да признаятъ търновския архиепископъ за български свещеноначалникъ, а оттука и възкресението на българската самостойна църква, защото „неговото издигане станало въпрѣки писанитѣ и канонически предания, превратно, чрезъ съдействието на българската властъ“, а въ сжщностъ, защото съ тоя актъ чувствително се накрънявали тѣхнитѣ и териториални, и материални интереси, все пакъ търновскиятъ митрополитъ отъ самото възникване на второто българско царство продължавалъ да носи тоя санъ и свързаното съ него право като свещеноначалникъ на възобновената българска самостойна църква въ границитѣ на царството до издигането му по-сетне отъ римския папа въ санъ примасъ на цѣла България въ силата на църковната уния съ западната църква въ 1204 г. при царъ Калояна и по-късно при царъ Иванъ Асѣня II въ 1235 г. — въ санъ патриархъ.

Прогласеният по тоя начин български народен архиепископ не се забавил да извърши и двата най-важни акта: освещаването на църквата св. Димитър, което ще да е станало, може би, в деня на светеца, 26. октомври 1187 год., а след това и формалното коронясване на царя. Обаче при извършването на последното станала известна промъна. Разбира се, самият обред на коронясването би тръбвало да се извърши надъ най-стария братъ Петра, който се бѣ прогласилъ за царъ още заедно съ обявяването на възстанието. Обаче той, като съзнавалъ, отъ една страна, че борбата за освобождение съ Византия е още далечъ несвършена, защото всички части на българския народъ, а сжщо и земи не били още освободени и събрани подъ една държавна власт, а отъ друга, — като признавалъ военнитѣ способности и твърдия характеръ на брата си Асѣня, който главно се занимавалъ съ съставянето на военнитѣ планове и ръководилъ всички дотогава военни действия, и затова Никита го характеризира, както видѣхме, като, „човѣкъ необикновено сръченъ и въ затруднителни обстоятелства извънредно находчивъ,” и че само той ще бѣде въ състояние съ успѣхъ да продължи по-нататѣкъ освободителната борба съ Византия за обединението на българския народъ [71] — Петъръ се отказалъ отъ върховната властъ въ полза на по-младия си братъ Асѣня, който билъ тържествено прогласенъ за пръвъ български царъ на второто царство [72] и когото българскиятъ архиепископъ Василий собствено и коронясалъ въ новоосветената църква св. Димитъръ презъ есента на 1187 год. Поради това въ българския Синодикъ, именно въ списѣкъ на българскитѣ царе отъ второто царство на първо мѣсто е поставенъ Асѣнь Бѣлгунъ, и нему само се отдава освобождението на българския народъ отъ византийското робство; [73] а че, наистина, Петъръ се отказалъ отъ върховната властъ въ полза на брата си Асѣня, право свидетелствува следното известие на Никита Акоминатъ.

Когато следъ убийството на Асѣня I Иванко избѣгалъ въ 1196 г. при императоръ Алексия III Ангелъ, „върховната властъ надъ мизийцитѣ така свободно (т. е. безпрѣчно) се върнала отново къмъ Петра”, [74] защото това е било негово историческо право, следов. дотогава върховната властъ, която той по-рано ималъ, държалъ покойниятъ му братъ. Но на Петра, като на еднакво съ брата си заслужилъ въ дѣлото за освобождението, както изглежда, по общо решение била оставена самоволно присвоената отъ него още въ началото на възстанието титла „царъ” (βασιλεύς) съ съответното царско облѣкло, а, може би, и той да е билъ така сжщо коронясанъ, обаче безъ наследствено право. Така въ Синодика, като се изтъква, че е братъ на Асѣня, Петъръ е нареченъ сжщо „царъ”, [75] което едвали може да се отнесе само къмъ нѣколко месечното му царуване следъ убийството на Асѣня I; самъ той се нарича *imperator* (= царъ) въ писмата си до Фридриха I Барбароса въ 1189 год., а самитѣ българи го наричали *imperator Grece*, [76] т. е. наричали го съ титлата на ромейския императоръ — βασιλεύς, царъ, а не че Петъръ и Асѣнь сж носили титлата „царъ на ромеитѣ”, защото неопределеното още въ 1189 г. междудържавно положение на България не имъ е давало такова право; въ една пѣкъ пѣсень, написана и вмѣкната въ старата манастирска служба на св. Ивана Рилски следъ пренасянето мощитѣ на светеца отъ Сръдецъ въ Търново, т. е. въ 1195 год. се споменува: и *благовѣрныхъ црѣ ѡкрѣплѣа на съпротивныхъ*, които не могатъ да бѣдятъ никои други, освенъ тогавашнитѣ български царе Петъръ и Асѣнь. [77]

Запазването титлата царъ за Петра било свързано и съ раздѣляне управлението на новопрогласената държава между двамата водачи-освободители. Както Ансбертъ, тѣй и авторътъ

на *Historia Peregrinorum* навсякъде изтъкват съвместното господаруване на Петра и Асѣня. [78] Въ борбата съ Византия отъ 1190 и до 1195 год. навсякъде и въ всички военни действия фигуриратъ наедно имената на двамата братя и наравно на двамата се отдаватъ успѣхитѣ. [79] Че управлението на държавата е било раздѣлено между двамата братя, свидетелствува и правото известие на Георгия Акрополитъ, споредъ което „Асѣнь, като отдѣлилъ една частъ отъ своята областъ, уговорилъ Петра да ѝ бжде началникъ; защото Великиятъ Преславъ и Проватъ (Овечъ, при днеш. Провадия) и околноститѣ имъ били дадени на Петра отъ брата му Асѣня като неговъ собственъ дѣлъ, поради това и досега (до втората половина на XIII. вѣкъ) ония мѣста се наричатъ Петрова хора (область)“. [80] И тъй, следъ раздѣлата на управлението, която е станала следъ прогласяването и коронясването на Асѣня, защото тоя като царъ „отдѣлилъ една частъ отъ своята областъ“, т. е. държава, Петъръ, който се отличавалъ съ по-спокоенъ темпераментъ и билъ добъръ дипломатъ, съ титлата „царъ“ управлявалъ „като собственъ дѣлъ“ източната половина на царството, въ която влизала и областъта Загорье въ северна Тракия, [81] на равни права съ брата си и съ резиденция въ старата столица на България — Великия Преславъ, като въ сѣщото време признавалъ върховната властъ на Асѣня I, и продължавалъ да му бжде и най-близъкъ съветникъ въ управлението и уредбата на държавата. [82] Че и Асѣнь е билъ фактическиятъ царъ още отъ 1187 год., свидетелствува сѣщиятъ Г. Акрополитъ, който пише, че „Асѣнь, следъ като прекаралъ деветъ години, управлявайки българския народъ като царъ, билъ убитъ“. [83] Смъртъта на Асѣня I Старий, както е известно, се отнася къмъ 1196 год., следов. неговото въцаряване не може да се постави по-късно отъ есенъта на 1187 г.; а споредъ едно твърде любопитно съобщение отъ септемврий 1188 год. се ясно види, че западноевропейскитѣ господари, които кроили новъ кръстоносенъ походъ, сѣ знаели вече за Асѣня като за царъ. [84] Ето при какви обстоятелства билъ избранъ, следъ обявяването на българската политическа и църковна независимостъ, отъ българскитѣ първенци-воеводи и прогласенъ отъ освободената частъ на българския народъ първиятъ законенъ и отъ църквата осветенъ царъ на възобновеното българско царство въ 1187 год., когото ние наричаме съ името Асѣнь I Старий. Наистина, споредъ Евтимовото житие на св. Ивана Рилски, царъ Асѣнь I при кръщавката му билъ нареченъ 'Іωаннъ, [85] отгдето е преминало и въ Синодика, а, може би, и обратно; въ такъвъ случай трѣбва да се приеме, че кръстното му име е било Иванъ, а Асѣнь — народното въ случая куманско. Но ние се съмняваме, че кръстното име на Асѣня I е било Иванъ, защото и третиятъ, най-малкиятъ му братъ (по-сетнешниятъ царъ Калоянъ) е носилъ сѣщото име, а пъкъ двама братя да носятъ еднакви имена не е било прието въ старо време, па и днесъ не се практикува. Затова, като имаме предъ видъ, че синътъ му Иванъ Асѣнь II въ своя надпись на църквата Св. 40 мъченици самъ се нарича „сынъ старого Асѣнѣ црѣ“, [86] както той е нареченъ и въ сѣщия Синодикъ [87] и въ Евтимовото житие на св. Петка, [88] ние даваме предпочитание на по-стария домашенъ паметникъ и приемаме само означеното име, което ще го отличава отъ името на знаменития му синъ, Иванъ Асѣня II.

София, 8. VII. 1932.

Бележки

1. Въ Синописиса, п. т., стр. 372, е прибавено следъ тая дума: βασιλέα Βουλγάρων κατονομάσας ἑαυτόν, т. е. „като нарекълъ себе си, царь на българитъ”.
2. Nicetas, ib., p. 486, (14-21): πόλις δ' αὕτη ὡγυγία, ἐκ πλίνθου πάσα ὀπίτης, καί πλείστην ὄσσην περὶ τὸν Αἵμου τὴν περίμετρον ἔχουσα.
3. Nicetas, ib., p. 486, (21)—487, (1). — Следъ тоя пасажъ Никита пакъ пише: „Тогава Исаакъ потегли противъ тѣхъ” — възстаницитѣ. Но той и тукъ, както и по-горе (вж. тукъ, стр. 235, бел. 6), отнася първия походъ на Исаака противъ възстаницитѣ веднага следъ нахлуването имъ въ южна България. Обаче още В. Г. Васильевскій, каз. рец., п. т., стр. 187—189), възъ основа речъта на атинския митрополитъ Михаила Акоминатъ, брата на Никита, казана по случай сватбата на Исаака Ангелъ, показва, че първиятъ походъ на последния е станалъ следъ бунта на Алексия Вранѣ, а пъкъ самиятъ Никита пише (ib. p. 489—491), че бунтътъ на Алексия Вранѣ избухналъ, следъ като той билъ изпратенъ противъ възстаницитѣ, и че преди това императорътъ изпращалъ противъ сжщитѣ други двама византийски пълководци, така че Никита и тукъ се явява непоследователенъ въ изложението на факта. Синописисътъ държи реда на Никита. — Г. Акрополитъ нищо не споменува за първия походъ на Исаака.
4. Nicetas, ib., p. 489—490 s. 1. — Тоя разказъ не се намира въ текста на бонското издание. Издателятъ Беккеръ го извлѣкълъ отъ единъ преписъ на Никитовата история въ мюнхенски ржкописъ (Monacensis 450, olim Augustanus), но дали е влизълъ въ първоначалния текстъ на историята, или по-сетне е билъ прибавенъ отъ другъ нѣкой авторъ, не може да се установи. Обаче, като имаме предъ видъ, че Никита е писалъ своята история въ известна равномѣрностъ, т. е. че както за действията на севастократоръ Ивана е казалъ накратко, тъй и въ сжщия размѣръ той е писалъ и за Кантакузина, ние сме наклонни да приемемъ, че тоя разказъ е билъ прибавенъ отпосле отъ нѣкой по-сетнешенъ преписвачъ, който е ималъ подъ ржка по-подробно изложение за действията на Кантакузина.
5. Ibidem, p. 498, (6-7): καὶ ὡς εἰστιάκει τοὺς γάμους ὁ βασιλεὺς, οὐ τὰ μικρόν δέ ἢ τοῦ Βρανᾶ ἐπηκολύθησεν ἐπανάστασις.
6. Ibidem, p. 490, s. 1. — Какво трѣбва да разбираме подъ „Черенъ хѣлмъ” или „Черна могила” и где се е намирала, мжно може точно да се опредѣли, защото това название не е известно отъ другъ изворъ; но все пакъ, като се вземе подъ внимание, 1. че военнитѣ действия съ възстаницитѣ сж ставали въ долината на горна Тунджа (между Ямболъ и Сливенъ); 2. че Алексий Вранѣ излѣзълъ отъ Одринъ срещу възстаницитѣ и 3. че той се върналъ пакъ въ тоя градъ, дохождаме до заключение, 1. че той се е движилъ по пята, който води отъ Одринъ право на северъ покрай р. Тунджа и 2. че не е отишелъ по-нататкъ отъ Мънастирскитѣ върхове, единъ отъ които, може би, да е носилъ името Μέλας βουνός — Черенъ хѣлмъ или Черна могила.
7. Атинци изпратили своя митрополитъ въ Цариградъ, за да поднесе на новия императоръ поздравитѣ и благопожеланията имъ по случай женитбата му и заедно съ това да си изпросятъ нѣкои облекчения (Θ. Успенскій, Образование и пр. 117). Самиятъ панегирикъ билъ произнесенъ следъ завръщането на Исаака отъ първия походъ противъ Петра и Асѣня, защото митрополитътъ говори и за тоя походъ въ него, както ще видимъ по-долу.
8. Λόγος ἐγκωμιαστικός εἰς τὸν βασιλέα κυρ' Ἰσαάκιον τὸν Ἀγγέλων по издан. на Спиридона П. Лампросъ, Μιχαήλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου τὰ σωζόμενα κтл. т. I, ἐν Ἀθήναις 1879, §§ 66 к. 67, σελ. 246 (14)—247, (11). — Ср. Θ. Успенскій, п. т., стр. 118—119. — В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 187.

9. Nicetas, ib., 491, (10)—514, (13). — За Филопатий вж. Г. Ласкинъ, п. т., стр. 206 s. v.

10. Ibidem, p. 510, (2-4): πολλοί δέ καί τῷ Ἀσάν καί τῷ Πέτρῳ προσεῤῥύησαν, ἀλλά καί οὗτοι γράμμασι βασιλικοῖς μετὰ μικρόν ἐπανήλθοσαν. — Θ. Успенскій (Образование, стр. 129—130) твърди, че въ войската на Вранѣ, освенъ нормани и кумани, имало още и славяни, което, споредъ него, било по-важно, но отгдето е узналъ това, не посочва; поне Никита не споменува нищо подобно.

11. Ср. Θ. Успенскій, п. т., стр. 129—130.

12. Nicetas, ib., p. 487, (5-10). — Въ кой проходъ сж се укрепили Петъръ и Асѣнъ и отде е миналъ Исаакъ II Ангелъ планината, точно не може да се установи, защото изворитѣ не даватъ никакви географски имена. Обаче, като се вземе предъ видъ, че двамата братя сж се спуснали въ Тракия презъ Верегавския или днеш. Чалджавакския проходъ и че по-сетне презъ времето на втория походъ на Исаака II военните действия ставали въ долината на горна Тунджа и южно отъ изхода на тоя проходъ, трѣбва да се приеме, че и въ първия походъ императорътъ е избралъ за своето настѣпление сѣщия тоя проходъ.

13. Вж. книга на пророкъ Авдия, гл. I, ст. 3—4.

14. Мат. гл. 19, ст. 24.

15. Исая, гл. 45, ст. 2.

16. Σπ. Π. Λάμπρος, ib. §§ 70—73 (вкл.), p. 248, (14)—250, (3). — Θ. Успенскій, п. т., стр. 119, предава цѣлия тоя пасажъ съвсемъ съкратено и измѣнено. — Ср. В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 187—188.

17. Това послание на Исаака II до патриарха и синода е писано отъ Никита Акоминатъ, който тогава билъ императорски секретаръ (γραμματικὸς) и самъ участвувалъ въ втория походъ противъ възстаницитѣ. То е издадено отъ Cons. Sathas, Bibliotheca medii aevi, t. I (1872), p. 77—84. — Θ. Успенскій дава руския преводъ на това послание (вж. Визант. писателъ Никита Акоминатъ, стр. 184—187), обаче не въ пълненъ видъ и само по смисълъ, а на нѣкои мѣста и неточенъ.

18. Con. Sathas, ib., p. 77—78.

19. Nicetas, ib., p. 488, (19)—489, (5). За това известие подробно вж. тукъ по-долу, стр. 456, бел. 3.

20. Θ. Успенски мисли, че къмъ това време трѣбва да се отнесе доста ясното намекване въ панегирика на Михаила Акоминатъ за нѣкакви-си сношения на Исаака II съ Петра и Асѣня, именно че византийското правителство, респек. императорътъ се опитвалъ да въздействува върху българските водители съ обикновеното за византийската политика срдство — дарове и дори подкупи (вж. Образование, стр. 107, 109 и 120). Обаче още на времето В. Г. Васильевски показва, че Успенски изпадналъ въ грѣшка: въ визираното отъ него мѣсто въ панегирика нѣма нищо подобно, а тамъ се възхваля справедливостта, която, както се струвало на оратора, се намирала въ връзка съ щедростта и дори право отъ нея изтичала. Оказва се, че Успенски не разбралъ смисла на въпросния пасажъ (38 гл. споредъ изданието на Тафеля) въ панегирика, „така че следъ първия походъ на Исаака противъ Петра и Асѣня последвали не преговори съ тѣхъ, не подкупъ, а бѣгството имъ отвѣждъ Дунавъ“, завършва Васильевски (п. т., стр. 189—190).

21. Nicetas, ib., p. 487, (16): πάσαν τὴν Μοσίαν περιελθεῖν, а въ варианта: τὴν ὅλην Ζαγοράν διελθεῖν, т. е. „да премине цѣло Загорье“.

22. Ако кръстците сж стояли още по нивите, ясно е, че първият походъ на Исаака II не може да се отнесе по-късно отъ юлий 1186 год.

23. Nicetas, ib., p. 487, (11-24).

24. Ibidem, p. 488, (5-6): ἡ τοῦ Σωσθενίου μονή се намиралъ на европейския брѣгъ на Босфора съ църква св. Архангелъ Михаилъ въ мѣстото Анаплъ. Църквата била построена отъ Константинъ Велики и реставрирана отъ Юстиниана I и Василия I Македонецъ. Мънастирътъ билъ възобновенъ отъ Исаака II Ангелъ и е носилъ името „лавра“, отъ което може да се заключи, че той е билъ голѣмъ. Той се намиралъ при днеш. с. Стеня на Босфора. Подробно за Анаплъ и Состенионъ вж. J. Pargoire, Anaple et Sosthène въ Изв. Р. Ар. Ин-тъ, т. III (1898), p. 60 et sequ. — Ср. митр. Симеона, Писмата на Теофилакта, стр. 230—231.

25. Nicetas, ib., p. 488, (1-13) et s. 1.

26. Con. Sathas, ib., p. 78: ἀναπετασθῆναι δέ καί Πύλας τὰς Σιδηράς καί τό μακρόν τεῖχος ἀπαρεμποδίως ἐκείνους παραδραμεῖν. Изглежда, че издателятъ приелъ думитъ „железни врата“ за географско название, и затова ги предава съ заглавни букви. За сжщитъ тия „железни врата“ говори, както видѣхме, и митрополитъ Михаилъ Акоминатъ въ споменатия панегирикъ: „Той (отстъпникъ-робъ) се укрепяваше здравата, както той мислѣше, въ пропасти, пешери и скалисти стрѣмнини, а пъкъ ако н-коя отъ планинитъ била непроходима, той я ограждалъ съ железни врата и въоръжени пазачи . . . Императорътъ пъкъ, макаръ и да можеше да пробие тия тѣсни и железни врата, следъ като ги разкъса като паяджина ..., все пакъ той побеждава съ военна хитростъ“ и т. н. (вж. тукъ по-горе, стр. 449). Отъ това описание на М. Акомината ясно става, че тукъ се говори за истински железни врата, а такива сж имали тѣй нареченитъ деми (τό δέμα, ατος), които сж се строили обикновено въ най-тѣснитъ мѣста на планинскитъ проходи: това е било висока и дебела стена съ кули на горния ѝ край, а въ срѣдата ѝ имало голѣма, тежка, обкована съ железно врата, която се заключвала освенъ съ ключалки и куфари, още и съ дървени или железни завори (сюрмета); тѣ сж имали за целъ да задържатъ неприятелитъ или пъкъ съвсемъ да имъ попрѣчатъ да минатъ презъ прохода, на който тя е построена (вж. по-подробно за демитъ В. Н. Златарски, История на българ. държава и пр. т. I, ч. 2, стр. 731, бел. 1). — Где трѣбва да търсимъ тая дема, мжчно е точно да се опредѣли; но като вземемъ предъ видъ, че действията се развивали предъ южния изходъ на Верегавския проходъ, то наклонни сме да я търсимъ въ днешния тѣсенъ Мокренски проходъ около старата крепостъ при с. с. Мокренъ и Каябашъ, а, може би, и при Кадърфакли. — Що се отнася до „дългата стена“, за която тукъ става дума, то, ако не трѣбва да видимъ въ нея нѣкое отъ земленитъ укрепления въ ония пакъ мѣста, то, като се има предъ видъ, че куманитъ искали да прехвърлятъ тъкмо тая дълга стена и да нападнатъ на „страната на императора“, може би, ше трѣбва да видимъ въ нея именно стария пограниченъ окопъ — еркесията, която очевидно, се смѣтала за граница на възстаналата област на сев. Тракия, защото както, видѣхме, и населението отъ Анхиалъ и околността бѣ сжщо възстанало и, както ще покажемъ по-нататкъ, че старата областъ Загорье е влѣзла така сжщо въ границитъ на възобновената българска държава.

27. Тукъ имаме още едно посочване, че първият походъ на Исаака II Ангелъ се отнася къмъ месецитъ преди жѣтва — юний или юлий.

28. Con. Sathas, ib., 78—79. — Θ. Успенскій, Византискій писателъ и пр., стр. 185.

29. Nicetas, ib., p. 487, (11-15).

30. Ibidem, p. 488, (13-14).

31. Вж. тукъ малко по-долу, на тая страница.

32. Споредъ сжщия вариантъ, Петъръ и Асѣнь намѣрили Загорье въ добро положение — φιλοκαλημένην. Nicetas, ib., p 488 s. 1. ad. lin. 16.

33. Nicetas, ib., p. 488, (10)— 489, (5):

δοθεν σὺδ' ἡγάπων εἰ τὰ ἑαυτῶν
ἔχουσι σώζειν καὶ τὴν τῆς Μουσίας μόνην περιβαλοῦνται τοπάρχησιν, ἀλλ' εἰ μὴ καὶ
τὰ Ῥωμαίων μέγιστα βλάψουσι καὶ τὴν τῶν Μουσῶν καὶ τῶν Βουλγάρων δυναστείαν
εἰς ἓν συνάψουσιν ὥς πάλλαι ποτὲ ἦν, οὐδαμῶς ἡνείχοντο.

Понеже тоя пасажъ се разбира неправилно, ние ще го разгледаме по-подробно. Преди всичко τὰ ἑαυτῶν съ гл. σώζειν може и трѣбва да се разбира само „своитѣ работи“, оттука „своето предприятие“, т. е. освобождението на северна България, което се обяснява и отъ следващото изречение: περιβαλοῦνται τὴν τῆς Μουσίας μόνην τοπάρχησιν. В. Г. Васильевски превежда последното: „облечь себя намѣстничествомъ въ одной Мизии (у Влаховъ, п. т. стр. 177), което не е вѣрно, защото μόνην се отнася не къмъ Μουσίας, а къмъ τοπάρχησιν, която твърде сполучливо е преведена „намѣстничество“ (соб. значи „мѣстно началство“, „началство на страна или област“, „управление на страна или област“) въ смисълъ на „управление на страната отъ името на ромейския императоръ“, защото въ Цариградъ, както вече се изтъкна, на първо време мислили, че Петъръ и Асѣнь сж се домогвали до такова управление. — После изречението: τὴν τῶν Μουσῶν καὶ τῶν Βουλγάρων δυναστείαν εἰς ἓν συνάψουσι Васильевски превежда: „соединитъ въ едно владѣние землю Мисовъ (Влаховъ) и землю Болгаръ“ (п. т.). Но думата ἡ δυναστεία не значи „владение на земя“, а „могъщество, власть, господство, владичество, управление“ (лат. dominatio) отъ гл. δυναστεύω, следов. горното изречение трѣбва да се преведе: „тѣ ще съединятъ въ едно властѣта (господството, управлението) надъ мизии и българи“, което пъкъ е равносилно на τὴν τῆς Μουσίας καὶ τῆς Βουλγαρίας δυναστείαν. Презъ XI. и XII. вѣкъ, откакъ днеш. северна България съ Добруджа била отдѣлена като особна военно-административна област — тема подъ име Паристрионъ — Подунавие, подъ име „България“, както видѣхме, се разбирала западната половина на първото царство или западнитѣ и югозападнитѣ български земи; но къмъ срѣдата на XII. вѣкъ терминътъ „Паристрионъ“ изчезва и се замѣня съ класическото име Μυσία. Че така трѣбва да се разбира горниятъ изразъ, показватъ и думитѣ ὥς πάλλαι ποτὲ ἦν, т. е. както тия две части на българскитѣ земи били съединени презъ първото българско царство, а не нѣкаква-си въображавана „земля влаховъ и земля болгаръ“, както превежда Васильевски. Поради това както подъ „власи“ у Никита се разбиратъ българитѣ въ северна България, тѣй подъ „мизийци“ се разбира изобщо българско и небългарско население, което бѣ възстанало въ северна България (За това подробно вж. В. Н. Златарски, Потеклото на Петра и Асѣня и пр., п. т., стр. 29—41). Оттука гореприведенитѣ думи на Никита трѣбва да се разбиратъ въ смисълъ, че Петъръ и Асѣнь, чувствувайки се силни следъ сключването на съюзъ съ куманитѣ, разширили плана си за освобождението не само на северна България, но и на другитѣ български земи на западъ и югозападъ, — планъ, за осъществяването на който бѣ насочена дейността на тримата братя, освободители и владѣтели на българитѣ.

34. C. Sathas, ib., p. 79: οἱ ἐκ τῶν Βλάχων ἀπιδόντες εἰς τὸν πρότερον ἔμετον. Притчи Солом. 26, (41); 2 Петр. посл. 2, (22). Това изречение споредъ насъ, трѣба да се разбира въ смисълъ, че авторътъ е ималъ предъ видъ ония власи или българи, които презъ първия походъ се били престорно смирили, но сега отново възстанали.

35. C. Sathas, ib., p. 79.

36. Nicetas, ib., p. 515 (9-13). Ние се съмняваме, че българитѣ и куманитѣ сж могли да достигнатъ до днешния Агатополю, който е на брѣга на Черно море южно отъ Созополь. Тукъ подъ Агатополю се разбира градъ τό Θέρμων, τὰ Θέρμα и Θερμόπολις и римскитѣ Aquae calidae. За това подробно вж. тукъ въ края Притурка № 16: „Какъвъ градъ трѣбва да се разбира подъ Ἀγαθόπολις у Никита Акоминатъ”.

37. Nicetas, ib., p. 516, (4-6):

ὁ μὲν κατὰ τὸν Ταυρόκωμον γεγόμενος. (κτη-
σείδιον δὲ ἔστιν οὗτος οἰκούμενον κωμηδὸν καὶ μὴ πάνυ πόρρω τῆς Ἀδριανοῦ κεί-
μενον).

Въ посланието пъкъ сжщиятъ Никита пише, че императорътъ пристигналъ εἰς αὐτήν τήν Ἀλλαγὴν κτησείδιον δὲ ἔστιν αὕτη κατὰ Θράκην κείμενον παραρρεῖ δὲ αὕτῃ ποταμός Ταυρόακανος ὄνομα, т. е. „това е малъкъ единъ чифликъ, намиращъ се въ Тракия; презъ него тече рѣка Тавроканъ. Нѣма съмнение, че тукъ става дума за единъ и сжщия чифликъ, защото и Анна Комнина (ib., II, p. 69, (11-15)) пише, че въ тѣсния проходъ на Таврокомъ (τὸν αὐχένα τοῦ Ταυροκώμου) низъ долината на прохода тече рѣка. При тия данни трѣбва да се приеме, че Аллагъ се е наричалъ самиятъ чифликъ, а селото, което е влизало въ землището на чифлика, се наричало Таврокомъ, а по него и рѣката се наричала Ταυρόκωμος, а не Ταυρόακανος, което ние смѣтаме за погрѣшно написано. За самото мѣстонахождение на Таврокомъ ние се изказахме (вж. тукъ по-горе, стр. 198 и 217), че се е намирало на югоизтокъ или югъ отъ Одринъ по главния пжтъ за Цариградъ.

38. Nicetas, ib., p. 516, (16-20).

39. Где се намиралъ тоя градъ или село. засега остава неизвестно; но, ако се сжди по мѣстото на военнитѣ действия, би трѣбвало да се търси нейде между днеш. Ямболъ и Казлъ-агачъ (сег. Елхово).

40. Nicetas, ib., p. 517, (21)— 518, (23). — Sathas, ib., p. 80—81. — Θ. Успенскій, Визант. писателъ и пр., стр. 186. — В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 192—193.

41. Тоя обичай Никита описва въ историята, ib., p. 519, (2-8), вж. тукъ въ края Притурка № 13: „Известия за куманитѣ”.

42. Sathas, ib., p. 82—84. — Θ. Успенскій, п. т., стр. 187.

43. Вж. Васильевскій, п. т., стр. 194, и бел. 2.

44. Θ. Успенскій, п. т., стр. 189.

45. Nicetas, ib., 519, (13-20).

46. Θ. Успенскій, п. т., стр. 189.

47. Nicetas, ib., p. 519, (21)— 520, (6).

48. Вж. П. Мутафчиевъ, Владѣтелитѣ на Просъкъ. София 1913, стр. 14—17 (Сборникъ на Българ. академия на наукитѣ, кн. 1).

49. Nicetas, ib., p. 520, (17)— 521, (8).

50. Вж. К. Иречекъ, Пжтувания, II, стр. 11.

51. E. Kalužniacki, п. т., стр. 22—23, гл. XI. — Патриарх Евтимий представя като причина за обратното изпращане на мощите това, че мѣстният епископ не само не искал да се поклони на св. Ивана, защото такъв светия той не намѣрилъ между другите светии, но и на другите забранявалъ. За това свое безвѣрие епископътъ съвсемъ онѣмѣлъ и само следъ като разбралъ, че това било божие наказание, разкаялъ се и отишелъ при мощите на светеца, съ молитви да иска прошка и да му възвърне говора, което и последвало скоро, и епископътъ непрестанно изказвалъ благодарността си къмъ св. Ивана, чиито мощи постоянно извършвали много и разни чудеса въ Маджарско. „Когато за всичко това подробно узналъ, кралътъ, обхванатъ отъ страхъ и ужасъ, като украсилъ съ злато и сребро раката (ковчега) на преподобния и цѣлуналъ усърдно мощите му, съ голѣма почитъ възвърна ги пакъ въ Срѣдецъ и ги положили въ църквата, издигната на негово име, въ 6695 година, индиктионъ 5”.

52. Никита не посочва, отгдето е миналъ Исаакъ II Ангелъ въ тоя походъ, но, като се вземе въ внимание, че най-прѣкиятъ пътъ отъ Срѣдецъ за Ловечъ презъ срѣдните вѣкове, па и после е вървѣлъ презъ Етрополе, който отъ 1864 год. съ основаването на гр. Орхане изгубилъ своето стратегическо и търговско значение, пада се да приемемъ опредѣлението на Иречека (Heerstrasse, S. 161; Историѣ болгаръ Одес. изд. стр. 303), че Исаакъ е миналъ презъ Етрополския проходъ.

53. Nicetas, ib., p. 521, (13-17).

54. Ibidem, p. 521, (21)—524, (20).

55. Nicetas, ib., p. 521, (17-20):

τότε δὲ καὶ τὴν τοῦ Ἀσάν γυναῖκα κατέσ-
χευεν ὁ βασιλεὺς, καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ θάτερον τὸν Ἰωάννην εἰς ὄμηρον εἰληφεν.
ἀλλὰ καὶ οὕτως ἐπὶ τὰ χεῖρω τὰ πράγματα προέβαινε. Ср. p. 622, 4-5: δὲ (Ἰωάννης)
ἐφ' ἱκανὸν ὠμῆρησεν ἐν Ῥωμαίοις, ἥνίκα εἶχε βασιλεὺς Ἰσαάκιος δισσεύσας κατὰ Μυσῶν.

56. Вж. Θ. Успенскій, Образование и пр., стр. 153.

57. Ако ромеите възобновили похода, щомъ пукнала пролѣтъта, т. е. не по-късно отъ м. мартъ 1187 г., и Исаакъ II Ангелъ само следъ тримесечна обсада на Ловечъ прекратилъ войната, то и сключването на мирния договоръ е последвало веднага, т. е. не по-късно отъ края на май или началото на юний с. г.

58. Вж. E. Kalužniacki, п. т., стр. 22—23. — Вж. тукъ по-горе, стр. 465, бел. 3.

59. Istorica de expeditione Friderici imperatoris adita a quodam Austriense clerico qui eidem interfuit nomine Ansberte. — За Ансберта и историята му вж. A. Chroust, Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friedrich I. Berlin 1929 (MGH nova series, t. V). Einleitung S. IX—CIV, besond. S. XLIII u. fol.

60. Ansbertis, ib., p. 33, (4-6): in Bulgarie maxima parte ac versus Danubium, quousque mare influat, quidem Kalopetrus Flachus ac frater eius Assanius cum subditis Flachis tyrанизabat.

61. Ibidem, p. 58, (12-13): Kalopetrus Blacorum et maxime partis Bulgarorum in hortis Tracie domnus.

62. A. Chroust, ib. Einleitung, S. LXXXI—XCV, besond. S. LXXXVIII u. fol.

63. Ansbertis, ib., 135, (11—13): Kalopetro scilicet et Assanio fratre illius, qui etiam partem Bulgarie circa Danubium et partes Thracie sibi subiugatam virtute bellica optinebant.

64. A. Chroust, *ib.*, p. 242 s. v.

65. Вж. В. Н. Златарски, История на българ. държава и пр. т. I, ч. 1, стр. 170, 178—180.

66. Тоя географски терминъ, който изтикалъ терминитъ Παρίστριον -Подунавъе на XI. вѣкъ и Μισία — на XII. вѣкъ, се срѣща за пръвъ пѣтъ у Nicetas, *ib.*, p. 487, s. 1.; 488, s. 1.; 520, (15); 679, (13). — Какво широко значение е получило това име, подробно вж. А. Иширковъ, Областното име Загоръе или Загора въ миналото и сега. Изв. ЕНМ. год. V (1925), кн. 1—4, стр. 80—88.

67. Вж. сжщо 3-правило на VII вселенски съборъ; антиохйски 19, 23; сердикийски — 6; цариградски — 1; картагентски — 13, 49, 50.

68. Migne, *Patrol. lat.* t. 215, p. 288: et quod mea anima desideravit per octavum decimum anum, ecce hodie dedit nobis Deus et sancta tua oratio benedictionem sedis beati apostoli Petri et tuae sanctitatis.

69. Че така трѣбва да се разбира тая фраза, право сочи самото съдържание на писмото. Василий съобщава на папата, че на 4. юлий 6711 (= 1203), индикта VI, той потеглил за Римъ, за да получи благословение лично отъ него. Но, когато стигналъ въ Драчъ и поискалъ да се качи на корабъ, за да премине морето, гърцитѣ го задържали и не само не му позволили да замине, но и имали намѣрение да го хвърлятъ въ морето, и по гореща молитва къмъ Бога и апостолъ Петра латинцитѣ го освободили. Като излѣзълъ отъ града и се настанилъ въ една вила, оттамъ той изпратилъ двама свои хора въ Римъ, за да отнесатъ писмата до папата. Между това Василий получилъ писмо отъ царъ Калояна, въ което той го викалъ по-скоро да се върне въ Търново, защото тамъ пристигналъ папски кардиналъ. Василий веднага тръгналъ и дошелъ въ Търново въ самото начало на м. септемврий (1203) и тамъ намѣрилъ папския пратеникъ Ивана капелана, който му връчилъ писмо отъ папата. Съгласно съ това писмо Иванъ капеланъ на 8. септемврий въ църквата въ присѣствието на епископи, самия царъ и много други му предалъ благословията и му възложилъ палиумъ ad plenitudinem pontificalis officii, т. е. той призналъ неговия епископски санъ, и го прогласилъ за примаъ на България. — По-нататъкъ архиепископътъ моли папата да му посочи, какъ да се сдобие съ миро, защото, дотогава българската църква получавала миро отъ гърцитѣ, които сега мразѣли българи тъй, както и тѣхъ самитѣ. — Тукъ и дума не става за архиепископството на Василия, па и не могло да стане, защото както посвещението му за епископъ, тъй и издигането му въ архиепископъ били извършени (вж. тукъ по-долу) по насилственъ начинъ, т. е. противозаконно и поради това нѣмали валидность и значение особено пъкъ предъ папата, отъ когото той сега очаквалъ благословение и признание. Затова, като казва, че само презъ 18-та година той получилъ благословение и освещение на сана си, той е ималъ предъ видъ тъкмо времето, откакъ той се отказалъ да признава властта на дотогавашния си духовенъ началникъ — „цариградския патриархъ заедно съ обявяването на възстанието. На това сочи право и хронологията, защото последното е било обявено, както видѣхме, презъ ноемврий 1185 год., а благословение и палиумъ, Василий получилъ на 8. септемврий 1203 год., т. е. не се изминали пълни 18 години.

70. За всички тия факти ние се научаваме отъ писмото на охридския архиепископъ Димитрия Хоматианъ до керкирския митрополитъ Педиадита и Синодалното постановление на Охридската църква. Вж. П. Никовъ Приносъ къмъ историческото изворознание на България и къмъ историята на българската църква СпБАкН. кн. XX (1921), 11, стр. 20—26, 45—47, 51—53. — Ние обаче не можемъ да се съгласимъ съ мнението на г. Нинова, че всички гореизложени факти се отнасятъ къмъ 1186 г., защото презъ цѣлата тая година двамата братя, както видѣхме, били заети съ военни действия и я прекарвали на бойната линия, така че тѣ нѣмали време да се предаватъ на домашни тържества, особено пъкъ когато тѣ не знаели, какъ ще се свърши подетата отъ тѣхъ борба за освобождение. Никовъ мисли, че Петъръ и Асѣнь сполучили да доведатъ видинския владика и другитѣ двама епископи въ Търново, и то преди избухването на възстанието само подъ

предлогъ да осветятъ църквата св. Димитъръ и после насила ги накарали да ржкоположатъ свещеника Василия за архиерей (стр. 20—22). Но преди всичко 1. братята не сж могли да доведатъ и тримата владици, които сж били ромеи, преди избухването на възстанието или по-право презъ времето на подготвяне възстанието, защото това би значило сами да издадатъ на ромеитѣ своето дѣло и 2. ако първоначалната целъ на поканата била да освещаватъ църквата само, то нѣмало защо да канятъ трима владици, доста е било единъ само — видинския; очевидно, тримата владици сж били поканени тъкмо да ржкоположатъ кириарха на новата епархия на законно основание, и затова тѣ се отзовали на поканата; но това по никой начинъ не могло да стане преди обявяването на възстанието, защото не сж били известни резултатитѣ отъ последното. Никовъ главно намира на това, че въ началото на възстанието Петъръ билъ коронясанъ за царъ. Наистина, Никита нише, че Петъръ „наложилъ на глава златенъ вѣнецъ и нозетѣ си обулъ въ червени обуца“, но това не ни дава никакво основание да твърдимъ, че надъ Петра билъ извършенъ обрядътъ на коронясването; авторътъ искалъ чрезъ знаковетъ на царското достоинство да посочи, че Петъръ самоволно се обявилъ или отъ другитѣ билъ прогласенъ за царъ незаконно, или, както е казано въ Синописа, че „нарекълъ себе си царъ на българитѣ“. Не за освещаване на църквата, не за коронясване и не за църковна независимост сж мислили братята въ тоя моментъ, а сж гледали да се приготвятъ по-добре, за да посрещнатъ и отблъснатъ опита на Исака II да усмири възстанието, който тѣ не сж могли да не очакватъ. Никовъ намира подкрепа на мнението си въ думитѣ на Василия въ писмото до папа Инокентия III отъ 1203 год., че въ 18-та година получила благословението и палумъ отъ папата, като счита това време, откакъ Василий станалъ архиепископъ, което сжщо така не може да се приеме, както посочихме въ предната бележка. Най-сетне Никовъ търси подкрепа и въ известния разказъ въ историята на о. Паисия Хилендарски за възобновата на българското царство въ Търново. За това вж. подробно тукъ Притурка № 17: „Разказътъ на о. Паисия Хилендарски за обновата на българското царство“.

71. Освенъ посоченитѣ тукъ общодържавни причини, може би, да е имало и други отъ личенъ характеръ, напр. напреднала възраст и липса на потомство.

72. За такъвъ сж го считали и ромеитѣ. G. Acropolites, ib., p. 32, (26), го нарича ὁ πρῶτος βασιλεὺς τῶν Βουλγάρων Ἀσάν.

73. Вж. Синодикъ царя Борила, по 2-то издан. на М. Г. Попруженко, Дриновски препись, стр. 77, § 91: 'Ιωαννὸς αὐτὸς црю бѣл глѣню свобожьшомъ ѿ работы грѣчьскіе бльгарскыи рѣ. Ср. въ Евтимовото житие на св. Иванъ Рилски:

**Не многоу же врѣмени мнмошед-
шоу кѣнегда благоволи Богъ обновити Българ'скаѣ дръжавѣ и
кѣздвиґнѣти, по писанномѹ рѣши, падшѣа сѣ сѣнь, обѣтшавшѣа
грѣчьскимъ наснлѣемъ, въздвиґе рѣгъ Българ'скаго царьства
при бѣачьстивѣйшѣмъ цари Исѣни, нже къ свѣтѣмъ кр[ъ]щеніи
именованъ быхъ 'Іωаннъ**

(вж. E. Kalužniacki, п. т., стр. 23—24).

74. Nicetas, ib., p. 621, (20-21): καὶ μετέλθεν οὕτω καθαρῶς πρὸς τὸν Πέτρον πάλιν ἡ ἀρχηγία Μουσών.

75. Синодикъ царя Борила по новото издание на М. Г. Попруженко, стр. 77, § 92: Θεωρѣ нареченномъ петрѣ братѣ его (Асѣнѣ) и црю.

76. Ansbert, ib., p. 58, (12-14): Kalopetrus . . . qui se imperator [nominabat] etc.; ib., p. 69, (24-25): Kalopetrus, Blachorum domnus itemque a suis dictus imperator Grecie.

77. Подробно по тоя въпросъ вж. В. Н. Златарски, Георги Скилица и написаното отъ него житие на св. Ивана Рилски. Известия на Истор. Д-во, кн. XIII (1933), стр. 6—9.

78. Ansbert, ib., 33, (4-6). — Hist. Peregr. ib., p. 135, (11-13); 149, (13-14).

79. Nicetas, ib., 570, (14) et sequ.; 572, (14) et sequ.; 612, (15) et sequ.

80. G. Acropolites, ib., 20, (18-23):

τὸν δὲ Πέτρον τιμῆμά τι κόψας τῆς
ἐαυτοῦ ἐπαρχίας ἄρχειν ἐκεῖνου διακελεύσατο. ἥ τε γὰρ μεγάλη Πρεσβυτέρα καὶ ἡ
Προβάτου; καὶ τὰ περὶ αὐτὰ τῷ Πέτρῳ παρὰ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Ἀσάν ὡς οἰκείος
κλῆρος δωδῶρηται, ὅθεν καὶ μέχρι τοῦ νῦν τὰ τοιαῦτα τοῦ Πέτρου ὀνομάζεται χώρα.

81. Ansbert, ib., p. 58, (12-13): Kalopetrus, Blacorum et maxime partis Bulgarorum in hortis Tracie domnus. Вж. погоре, стр. 471.

82. Θ. Успенски иначе ни представя формата на управлението въ началото на второто българско царство. Така на едно мѣсто той пише: „Родъ Асений состоялъ изъ трехъ братьевъ: Асеня, Петра и Иоанна; второй и третій братъ правили отдѣльными областями болгарской земли, на правахъ удѣльныхъ князей, въ зависимости отъ перваго, имѣващаго столицей городъ Терново” (Визант. писатель Никита Акоминатъ, стр. 202). А по-сетне той пише: „Братъ Асени раздѣлили между собою сѣверовосточную (sic !) Болгарію такимъ образомъ, что въ Терновѣ сидѣлъ Асень, въ Прѣславѣ Петръ и, вѣроятно, въ Провадѣ (Овечъ) Иоаннъ: система удѣльнаго управленія, неизмѣнно являющаяся у всѣхъ славянскихъ народовъ. Власть князя подвергалась ограниченіямъ со стороны родовитыхъ лицъ, старшинъ или жупановъ, состоявшихъ у него на службѣ” (Образованіе, стр. 174). Но това представление, споредъ насъ, е съвсемъ погрѣшно. Старославянскія обичай, щото всички членове на управляващия родъ да взематъ участие въ управлението на държавата, най-малко може да се примѣни къмъ държавната уредба на второто царство. Преди всичко, дали третиятъ братъ Иванъ е вземалъ участие въ управлението и изобщо, каква роля е игралъ той при Асѣня I, ние не знаемъ; известно е само отъ Акрополита, че последниятъ го държалъ при себе си (ib., p. 20, (18): τὸν μὲν Ἰωάννην εἶχε μεθ' ἐαυτοῦ), следов. той не е управлявалъ нѣкаква областъ равноправно. Личността на Ивана изстѣпва тепърва следъ убийството на Асѣня I, когато върховната власть отново поема Петъръ, който го назначава за върховенъ военачалникъ на българитъ (Nicetas, ib., p. 622, (1-2): ἡ δὲ ἡγεμονία τῶν Βλάχων βλέπει πρὸς Ἰωάννην τὸν τρίτον τῶν ἀδελφῶν). Отъ друга пѣкъ страна самитъ Петъръ и Асѣнь въ всичкитъ си действия се стремили да възстановятъ въ новопрогласената държава традициитъ на първото българско царство, за да обосноватъ нейното право на сѣществуване, и особено въ управлението: тѣ си присвояватъ и узаконяватъ титлата „царь” = βασιλεύς въ византийски смисълъ на думата, т. е. абсолютенъ, самодържавенъ господаръ, при което системата на равноправно участие въ управлението на членоветъ отъ управляващия родъ не само не е допустимо, но и немислимо. И ако при възобновата на българската държава въ края на XII. вѣкъ е станало раздѣление въ управлението, то то има своята основа въ ония своеобразни обстоятелства, при които възникна второто българско царство: 1. въ отказа на Петра отъ върховната власть и главно 2. въ еднаквитъ заслуги на двамата братя въ борбата съ Византия за независимостъ.

83. Ibidem, p. 20, (23)— 21, (1): έννέα γούν ένιαυτούς διανύσας ό Άσάν βασιλίκώς κατάρχων τού Βουλγαρικού γένους φονεύεται κтλ.

84. В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 195 и бел. I. — Това съобщение гласи: *Sciatis, quod Assen vir ille probissimus, in veste imperiali toxicatus est*. То се намира въ едно писмо, писано през септемврий 1188 г., на френскитъ пратеници до кралъ Филипа Августа, което било препратено отъ последния въ Англия, и затова то се запазило въ английскитъ хронисти (*Benedictus of Peterborough* и *Radulphus de Diecto*, по изданието на W. Stubbs, *Gesta regis Henrici II Benedicti abbatis* въ *Rer. Brit. SS. II*, London 1867, p. 57 et 60). Между другитъ, едни правдиви, други лъжливи слухове и новини се чете и приведеното съобщение. Споредъ Васильевски, „тонътъ на съобщението кара да се предполага, че и по-рано, въ едно отъ преднитъ писма, ставало вече дума за Асѣня: сега за него се говори като за известно лице”, на което право сочатъ думитъ *vir ille*, „оня, известниятъ мжжъ”. Но какъ трѣбва да се разбира смисълътъ на това съобщение? Васильевски, като приема, че въ замѣна на това, гдето най-малкиятъ братъ Иванъ билъ даденъ на императора като заложникъ, “византийското правителство официално признало самостоятелността на българо-влашката областъ въ едни или други граници”, пише: „Петъръ въ самото начало на възстанието приелъ царска титла и съответното облѣкло, сега, както изглежда, и Асѣнь заявилъ сжщитъ претенции и чакалъ за себе си изпращането на царска одежда отъ цариградския дворъ. Такова поне заключение трѣбва да се направи отъ слуховѣтъ, предавани отъ брѣговетъ на Босфора отъ агентитъ на френския кралъ, за отравянето на Асѣня съ императорска одежда; при това Васильевски забелязва: „безъ да се гледа на лошия латински езикъ на автора, все пакъ не е вѣроятно, щото думитъ „*in veste imperiali*” той да е отнасялъ къмъ подлога, а не къмъ сказуемото”. — При направеното по-горе изложение на фактитъ и тѣхната връзка подобно обяснение, разбира се, едва ли е приемливо. Преди всичко горното съобщение по никой начинъ не може да се разбира въ правия му смисълъ, защото за нѣкакво отравяне на Асѣня като царъ нѣмаме никакви сведения; напротивъ, въ 1188 г. той билъ живъ и здравъ. Това съобщение е предадено като слухъ, който авторътъ на писмото чулъ въ Цариградъ, — слухъ, пустнатъ отъ византийцитъ, следъ като се научили за прогласяването и коронясването на Асѣня за царъ, като подигравка, че последниятъ билъ отровенъ чрезъ царската одежда, т. е. той се облѣкълъ въ царска одежда, която нито му прилича, нито ще му донесе нѣщо добро; но, ако думитъ *in veste imperiali* отнесемъ къмъ подлога, то ще го разберемъ, че Асѣнь, бидейки въ царска одежда, т. е. бидейки вече прогласенъ за царъ, билъ отровенъ. Разберемъ ли съобщението въ единия, или въ другия смисълъ, то съ това се потвърждава, че Асѣнь въ 1188 г. е билъ вече царъ.

85. Вж. тукъ по-горе, стр. 478, бел. 3.

86. Вж. В. Н. Златарски, Търновскиятъ надписъ на Иванъ Асѣня II Българ. Истор. Библиотека, год. III (1930), т. 3, стр. 68. — Вж. Сжщо проложното житие на св. Илариона Мъгленски (Йор. Ивановъ, Българ. старини и пр. 2-о изд., стр. 420).

87. Палаузовски преписъ, п. т., стр. 84.

88. Вж. E. Kalužniacki, п. т., стр. 69—70, 197—198, 430.

ПРИТУРКИ

1. Гръшките около личността на Алусиана

Съ име Алусианъ както въ българската история, тъй и въ византийската е известна само една личност — вторият синъ на българския царь Иванъ-Владислава (1015—1018), обаче още неговитъ съвременници сж бъркали неговото потекло. Така Михаилъ Пселлъ погрѣшно пише, че Алусианъ билъ единъ отъ синоветъ на Аарона, като при това бележи: „тоя (Ааронъ) бѣ станалъ царь на народа“, [1] разб. български, защото Ааронъ, братътъ на царь Самуила (997—1015), никога не е бивалъ български царь. [2] Отъ М. Пселла тая сжщата грѣшка минала у Скилица-Кедрина и у Зонара, [3] които, очевидно, сж се ползували отъ него за дадената епоха, а отъ тѣхъ пъкъ преминала у новитъ историци, които внесоха и друго едно заблуждение.

Така, Г. Шльомберже пише : „Самуилъ сжщо така погубилъ неговитъ (на Аарона) деца. Само двама се спасили, които се казвали Иванъ-Владиславъ и Алусианъ, наричанъ още Спендославъ (Spendoslav). Първиятъ, казва Скилица, който впрочемъ споменува само него билъ избавенъ отъ яростта на Самуила отъ собствения синъ на последния, Романа-Радомира. Вториятъ, тогава още дете, билъ занесенъ тайно въ Цариградъ, гдето дълго време живѣлъ непознатъ“. [4] Всички тия комбинации на Шльомберже оставатъ безпредметни въ сегашно време, първо, защото и Скилица-Кедринъ, и Зонара [5] изрично твърдятъ, че следъ убийството на Аарона цѣлиятъ му родъ (παῦγενεῖ) билъ погубенъ съ изключение само на Иванъ-Владислава, който билъ спасенъ отъ Самуиловия синъ, Гавриилъ-Радомира, и, второ, защото отъ Виенския преписъ (№ 74) на Скилицовата хроника се установява окончателно, че Алусианъ билъ вториятъ синъ на Иванъ-Владислава. [6]

Сжщо така и твърденията на Шльомберже, 1. какво Алусианъ се наричалъ Spendoslav и 2. какво той още като дете билъ отведенъ въ Цариградъ тайно, не могатъ да се приематъ, защото подобни известия не намираме у споменатитъ двама византийски хронисти. Първото твърдение е могло да се породи у Шльомберже по нѣкое недоразумение при четенето на фразата у Зонара:

ἐνὸς μόνου τῶν παίδων

ἐχείνου (τοῦ Ἀαρών) περισωθέντος, ὃς Σφενδοσθλάβος καὶ Ἰωάννης
διωνύμως ἐκέχλητο,

[7], въ която подъ първото име той ще да е разбиралъ предполагагия отъ него Алусианъ, а подъ второто — Иванъ-Владислава, когато наречието διωνύμως — нѣма да говоримъ за цѣлата конструкция на фразата — ясно показва, че тукъ се говори само за една личностъ съ двойно име, и то за Иванъ-Владислава, като Σφενδοσθλάβος, погрѣшно стои вмѣсто Владоσθλάβος, или Владисθλάβος, както е у Скилица; впрочемъ сжщата грѣшка се срѣща и въ други преписи на Скилица. [8] Що се отнася до второто твърдение, то въ него Шльомберже се намиралъ подъ влиянието на Lebeau, който пише: „Алусианъ, вториятъ синъ на Аарона и братъ на Ладислава,

последенъ български царь, билъ спасенъ отъ убийството, което чичо му Самуилъ бѣ извършилъ надъ семейството му, още когато той билъ въ люлка. Възпитанъ въ Цариградъ отъ хора, запознати съ неговия произходъ (*renaissance*), самъ той узналъ тая тайна едва тогава, когато билъ на възраст да я пази. Бидейки съвсемъ неизвестенъ, той се издигналъ чрезъ своитѣ способности, билъ направенъ патриций и управителъ на Теодосиуполъ въ Армения”. [9] Lebeau не посочва, отде е черпалъ тия сведения за Алусиана; но понеже не ги намираме въ никои византийски или други извори, то тѣ трѣбва да се признаятъ за негови собствени догадки.

Бележки

1. M. Psellus, *ib.*, p. 63, (33)— 64, (1): οὗτος (Ααρών) βασιλεύς ἐγεγόνε τοῦ ἔθνους.
2. Тукъ ще трѣбва да споменемъ, че Матей Едески съ името Алусианъ нарича или Аарона, Самуиловия братъ (вж. *Chronique*, сар. 27, р. 34. — Ср. В. Н. Златарски, *История на българ. държава*, т. I, ч. 2, стр. 666—667), или самия Самуилъ (*ib.*, сар. 28, р. 35; сар. 36, р. 40. — В. Н. Златарски, *п. т.*, стр. 675), и затова Алусианъ се явява у него български *souverain* и *roi*; само въ сар. 102, р. 164 Матей говори за сжщинския Алусианъ, но все пакъ го нарича *roi des Bulgares*. Вж. В. Н. Златарски, *Една датирана приписка на гръцки отъ срѣдата на XI. вѣкъ*. *Byzantinoslavica*, I (1929), стр. 30.
3. Skyl.-Cedr., *ib.*, p. 531, (9-10). — Zonaras, *ib.*, p. 146, (31-32).
4. G. Schlumberger, *L'Époque byzantine*, vol. I. Paris, p. 606—607 — Сжщата грѣшка усвоилъ и Йор. Ивановъ, *Произходътъ на царь Самуиловия родъ*, Сбор. В. Н. Златарски, София, 1925, стр. 59—69.
5. Skyl.-Cedr., *ib.*, p. 435, (17-22). — Zonaras, *ib.* 110, (24-29).
6. Skyl.-Cedr., *ib.*, p. 469, (11) et 470, (6); Prokić, *п. т.*, стр. 33, § 46 и 34, § 49. — Вж. сжщо В. Н. Златарски, *История на българ. държава*, *п. т.*, стр. 676—678.
7. Zonaras, *ib.*, p. 110, (27-2?).
8. Вж. В. Prokić, *п. т.*, стр. 29, § 10.
9. Lebeau, *Histoire du Bas-empire*, edit. par M. De Saint-Martin. t. XIV, Paris 1834, p. 299—300.

2. Участвувалъ ли е Харалдъ Хардрадъ при отбраната на Солунъ противъ Алусиана въ 1040 г.

Като съпоставя разказа на скандинавскитѣ саги за участието на Харалдъ Хардрада въ усмирението на възстанието на Петра Дѣлянъ подъ надсловъ „нашествието на нѣкакви-си езичници въ предѣлитѣ на византийската империя” [1] съ разказа на Скилица-Кедрина за нападението и обсадата на Солунъ отъ българитѣ подъ началството на Алусиана въ 1040 год., [2] В. Г. Васильевски дохожда до заключение, че първиятъ разказъ се отнася къмъ това последното събитие.

Главното доказателство на Васильевки се заключава въ това, че при отблъсването на българското нападение срещу Солунъ, споредъ Скилица-Кедринъ, участвувалъ нѣкакъвъ-си особенъ родъ войска, единъ пжтъ споменатъ на страницитѣ на византийската история, който никога не се

явявалъ нито преди, нито следъ Харалда. Това е изразътъ: συνήν δέ τοῖς Θεσσαλονικέουσι τό τάγμα τῶν μεγάλων, [3] т. е. „вмѣстѣ съ Солунянами находился отрядъ велико-сердныхъ”, иначе храбрыхъ и мужественныхъ, отличаемый отъ туземцевъ; вотъ этотъ отрядъ велико-сердныхъ и есть скандинаво-норманскій отрядъ Гаральда. Вотъ именно это отраженіе враговъ Византийскаго царя отъ стѣнъ Солуни и дало Гаральду титулъ опустошителя и разорителя Болгаріи”. По-нататъкъ, Васильевски извежда, че τό τάγμα на византийски езикъ означава воененъ строй отъ 300 до 400, а понѣкога достига до 450 души, което така сжщо се приближава до броя на хората въ Харалдовата дружина (500), и се спира върху значението на думата μεγάθυμοι, която по своето специфично значение (въ всѣки случай не „великодушни”) предава по-скоро значението на скандинавската дума hardhradhr, или обратно, тая дума е преведена на грѣцки μαγάθυμος, — всичко това показва, че Харалдъ въ 1040 г. билъ въ Солунъ и участвувалъ съ дружината си въ отблъсването на българското нападение. [4]

Обаче въ самия разказъ на скандинавската сага има такива данни, на които Васильевски не спрѣлъ вниманието си. Така, тамъ се говори, 1. че събитието се отнася тъкмо къмъ похода на Михаила IV Пафлагонъ въ 1041 год. за усмирение на българското възстание, а пъкъ при нападението на Алусиана срещу Солунъ императорътъ набързо избѣгалъ отъ тамъ въ Цариградъ, като оставплъ тамъ дори багажа и касата си; 2. че начело на неприятелската войска стоялъ между другитѣ конунги и единъ слѣпъ, който надминавалъ другитѣ по умъ и билъ надъ всички и надъ цѣлата войска, а това не е могълъ да бжде другъ, освенъ Петъръ Дѣлянъ, чието ослѣпяване станало, както видѣхме, [5] следъ катастрофата на Алусиана подъ Солунъ; 3. че думитѣ „верингитѣ, които византийскитѣ императоръ извелъ противъ варваритѣ, съставляли най-добрата частъ на войската”, право сочатъ на следното мѣсто у М. Пселла:

ἀλλὰ τοὺς λογάδας τῶν στρα-
τευμάτων ἐπιλεξάμενος καὶ τῶν στρατηγῶν τοὺς ἀκριβεστάτους τὴν στρα-
τηρίαν, σὺν τούτοις ἐπὶ τοὺς Σκύθας χωρεῖ,

[6] а тая войска самъ императорътъ повелъ само въ 1041 год., а не въ 1040 г. 4. Наистина, споменуванитѣ въ разказа на сагата „много желѣзни колесници, снабдени съ колелета”, въ които ще трѣбва да видимъ разни военни машини, напомнятъ за „стенобойнитѣ и метателни машини (ἐλπόμενοι καὶ μηχαναῖς), които имали българитѣ, споредъ Скилица, при обсадата на Солунъ, но това не ни дава право да твърдимъ, че такива сжщи машини не е могълъ да има и Петъръ Дѣлянъ при Островъ. Най-сетне 5. отъ разказа на „Стратегикона” се ясно види, че не е имало никаква обсада на Солунъ следъ пристигането на Алусиана и, както се каза, такава била необходима за съставителя на чудото, за да вмъкне въ разказа религиозенъ елементъ. [7] Освенъ това авторътъ на разказа за похода на Алусиана противъ Солунъ, който е билъ съ временникъ на Харалда и несъмнено го познавалъ или поне е знаелъ за него, едвали би пропусналъ да спомене за него, ако, наистина, Харалдъ е участвувалъ при отбиването на Алусиана и българитѣ при Солунъ.

Що се отнася до οἱ μεγάθυμοι — „велико-сърднитѣ”, то каквото обяснение и да се дава за значението на тая дума, тѣ могатъ да бждатъ само οἱ ἐν τῇ αὐλῇ σωματοφύλακες — „тѣлохранителитѣ” на Михаила IV, които, споредъ Аталиата, [8] придружавали императора съ

пжтуването му за Солунъ, и които сж могли да бждатъ отъ сжщитъ варяги — храбри и смѣли или сжщитъ μευαθυμοι; тѣ поради прибързаното заминаване на императора за столицата останали въ Солунъ и затова взели участие при отбиването на българитъ, защото самото нападение е станало наскоро следъ избѣгването на императора отъ Солунъ. Колкото пъкъ до сходството въ единия и другия разкази за появяването на св. Димитра и св. Олафа предъ войската въ сражението, то то, като чисто легендаренъ елементъ, не може да послужи за основа на исторически заключения; твърде е възможно, щото въвеждането на св. Олафа въ сагата да е станало подъ влиянието на разказа за чудото на св. Димитра, който разказъ несъмнено въ 1041 год. вече е билъ съставенъ и е ходѣлъ между населението и който хората на Харалда, както и самъ той, сж го чули още въ Солунъ. А пъкъ че българитъ се обърнали въ езичници у по-късния сагописателъ, се лесно обяснява, стига само да се изтъкне, че самитъ ромеи-съвременници ги наричатъ „варвари“ и „скити“. [9]

Всички тия данни и съображения ни даватъ достатъчно основание да не приемемъ мнението на Васильевски, че разказътъ на сагата се отнася къмъ събитията отъ 1040 год., и да отговоримъ на поставения тукъ въпросъ, че Харалдъ Хардрадъ не е взималъ участие при отбиването на българското нападение на Солунъ подъ началството на Алусиана.

Бележки

1. Вж. тукъ по-горе, стр. 74—75.
2. Вж. тукъ по-горе, стр. 65—66.
3. Skyl.-Cedrenus, ed. Bon. II, p. 532, (10-11).
4. В. Г. Васильевский, Совѣты и разказы и пр., п. т., стр. 336—339. — Отъ сжщия, Дѣйствительная исторія Гаральда и его Веринговъ въ Константинополѣ. Труды его, т. I, стр. 269—272.
5. Вж. тукъ по-горе, стр. 66.
6. M. Psellus, edit. K. Sathas. p. 63, (15-18).
7. Вж. тукъ по-горе, стр. 68—69.
8. M. Attaleiates, ed. Bon., p. 9, (19-22).
9. M. Psellus, ib., p. 62, (6); 63, (7), (17); 65, (27) etc.

3. За поражението на ромеитъ при крепость Диакене

Това поражение ние изложихме споредъ разказа на Скилица — Кедрина, който гласи следното :

„Като повелъ (соб. приель) войскитъ и преминалъ Хемъ презъ тѣй нареченитъ Сидери (Желѣзни врата), той (ректоръ Никифоръ) потеглилъ противъ печенѣзитъ, а като дошелъ, той се разположилъ въ едно мѣсто, отстоящо не много отъ Стохълмието, наричано Диакене. Следъ като насипалъ тамъ силенъ окопъ, той решилъ за следния день да остави тамъ обоза съ излишната

войска, а самъ, добре снареденъ, да потегли и да се срази съ неприятелитъ; защото той мислѣлъ безумно да ги завладѣе още при първото нападение и се уплашилъ и се боялъ, да не би нѣкой тайно да избѣга, па и не само той, но и цѣлата войска; тѣ носѣли съ себе си вѣжета и пояси (ремъци), за да вържатъ заловенитѣ. Да подозиратъ това имъ давало поводъ станалото въ началото нападение на тѣхъ за Кегена. Разбира се, когато печенѣзитѣ забелязали пристигането на ромеитѣ (защото и Тирахъ и неговитѣ хора, които заедно съ него бѣха напустнали столицата, се съединили съ тѣхъ (печенѣзитѣ) и се грижили за тѣхъ въ всичко полезно, казвайки „дълго сбогомъ“ на това, което било обещано на Мономаха), и по-храбритѣ се завтекли напредъ, и когато Кекавменъ съ силенъ гласъ викалъ и призовавалъ, че сега е време за бой, защото тѣ (неприятелитѣ) сж раздѣлени и прѣснати, и да не чакатъ цѣлия сборъ (тѣхенъ), останалото множество ромеи не одобрявали думитѣ му, а ректорътъ открито се надсмивалъ, като казвалъ: „спри, стратилате! когато азъ командувамъ, самъ недей се вмѣсва въ работитѣ на пълководеца; защото не трѣбва да се напада на прѣтнатитѣ печенѣзи, да не би тѣ, изплашени, да се скриятъ въ горичкитѣ. Мене следващия, приятелю, не придружаватъ ловджийски кучета, които да ги подуватъ и изкарватъ отъ убѣжищата“. Въ такова положение се намирали работитѣ на ромеитѣ, а преднитѣ отреди на печенѣзитѣ дошли близу до ромейския лагеръ и, като се отклонили малко на страна, сами се разполагатъ на лагеръ, а на заднитѣ отреди дали знакъ да дойдатъ по-скоро. Когато всички дошли и се съединили, следъ като ректорътъ извелъ ромейскитѣ войски, и тѣ се противопоставили и дали знакъ пакъ на заднитѣ отреди да дойдатъ по-скоро. Когато тѣ дошли и се съединили, както казахме, и ректорътъ повелъ ромейскитѣ войски, самъ ректорътъ завзелъ срѣдата на ромейската фаланга, дѣсното крило началствувалъ Кекавменъ, а другото (т. е. лѣвото) — фригопулътъ. Когато боятъ се завързалъ, ромеитѣ не издържали, защото стратегитѣ първи се обърнали на бѣгъ, понеже ония, които не могли да понасятъ тропота на конскитѣ нозе, обърнали тилъ; само единъ Кекавменъ, като застаналъ съ своитѣ служители и нѣколко не много роднини и храбро се сражавалъ, падналъ заедно съ всички свои хѳра. Печенѣзитѣ обаче не се осмѣлили да ги преследватъ, изплашени отъ засада, и затова ромеитѣ могли да се спасятъ невредими. Между това, като ограбвали падналитѣ и станали господари на много кола и на самия ромейски лагеръ съ обоза, тѣ разпѣватъ палаткитѣ си подъ ромейския окопъ. Единъ печенѣгъ съ кличка Галинъ, който познавалъ Кекавмена, още когато тоя управлявалъ крепоститѣ по Дунавъ и откакъ народитѣ завързали единъ съ другъ сношения, като го намѣрилъ лежащъ между труповетѣ и го ограбвалъ, понеже, следъ като го обърналъ възнакъ, по лицето му забелязалъ и схваналъ, че той още дишалъ, турилъ го на коня си (защото той лежалъ безгласенъ поради това, че получилъ смъртоносни рани, една на откритата частъ на главата, тъй като шлемътъ му падналъ, която (рана) достигала отъ темето до веждитѣ, друга (рана) отъ шията тамъ, гдето езикътъ има своя коренъ, като прерѣзала шията, достигнала до устата, и той останалъ безъ кръвъ) и го донесълъ въ палатката си и, като го удостоилъ съ грижи и внимание, спасилъ го. — Печенѣзитѣ, които тъй лесно отблѣснали нападналата войска, безъ страхъ оттогава ограбвали ромейската земя”. [1]

Но за това поражение на ромеитѣ съобщаватъ и други двама византийски писатели, които доста много се отличаватъ отъ Скилица-Кедрина. Така М. Аталиатъ, който не само не дава географски имена за мѣстото, гдето е станало събитието, но и не назовава по име ромейския главнокомандуващъ, казва само, че за началникъ на прехвърленитѣ отъ Азия въ Европа наемни

войски билъ назначенъ „единъ евнухъ отъ свещенствуващитъ, следъ като билъ почетенъ съ достоинството ректоръ”, [2] отъ което става ясно, че тукъ става дума тъкмо за ректоръ Никифора на Скилица-Кедрина, „пълномощенъ стратегъ” — главнокомандуващъ на втората армия, изпратена въ 1049 год. на помощ на одринския управителъ Константина Арианитъ; той, наистина, билъ евнухъ и свещеникъ. [3] Следъ това М. Аталиатъ пише:

„Като приелъ войскитъ, той (евнухътъ-ректоръ) право се устремилъ противъ враговетъ и, преди да насипе окопъ, да се разположи на лагеръ, да свика воененъ съветъ и да натрупа необходимото, явява се предъ фронта на противницитъ, както билъ съ тежеститъ и накупенитъ снаряжения, стареайки се самъ той и неговитъ хора да заловятъ противопостроилитъ се преди бѣгството и да извършатъ тѣхната всепогибель. Когато обаче ония (т. е. противницитъ), като се оградилъ съ колата, приемали нападението имъ, нѣкои бѣгомъ и съ голѣмъ викъ се нахвърлили върху бойния редъ на тия ромейски фаланги. Следъ като пустнали мѣтко попадащи стрели и разбъркали конетъ имъ (на ромеитъ) съ ударитъ, принудили ги позорно да се обърнатъ на бѣгъ, защото всѣки отъ тѣхъ се боялъ, да не би да се лиши отъ живота отъ невидѣлица и да пострада заедно съ бѣгащитъ. Когато пѣкъ станало второ сражение, понеже ромеитъ били сѣщо обърнати на бѣгъ, скититъ (печенѣзитъ) ведната се втурнали подиръ тѣхъ бѣгащитъ. Когато стратиотитъ се смѣсили въ безредието на множеството, а западнитъ стратиоти не (се осмѣлили) да влѣзатъ въ бой и да отклонятъ (ἀνακαλέσασθαι) поражението на съратницитъ си поради това, че тѣ били надвити около началото на сѣщия день, настанало всеобщо бѣгство на ромейскитъ войски и неизказаното имъ избиване. Тия, които спасили живота си, като снели всеоръжието и слѣзли отъ конетъ и се напѣхали въ една дълбока гора и стрѣмни мѣста, едвамъ се завърнали въ своитъ страни”. [4]

Ако сравнимъ приведенитъ тукъ два разказа, то не мжно да се установи, че Скилица-Кедринъ въ случая се е ползувалъ не отъ М. Аталиата, както въ други мѣста, а отъ другъ нѣкой изворъ, който доста се отличавалъ отъ последния. Така въ него ректоръ Никифоръ не е представенъ дотолкова безгриженъ и неопитенъ пѣлководецъ, както у Аталиата; докато у Скилица-Кедрина се говори за едно сражение, споредъ Аталиата имало две такива, и въ второто сражение ромеитъ били окончателно разбити, защото западнитъ, т. е. европейскитъ стратиоти отказали да помогнатъ на съратницитъ си — източнитъ стратиоти въ критичния моментъ, когато Скилица-Кедринъ хвърля вината за поражението върху стратегитъ, които първи се обърнали на бѣгъ. Голѣмитъ подробности у Скилица-Кедрина около личността на Кекавмена, за когото Аталиатъ нищо не споменува, ни подсѣщатъ да мислимъ, че тоя писателъ се е ползувалъ непосредно отъ нѣкой подробенъ официаленъ рапортъ върху тая катастрофа, написанъ, може би, отъ самия Кекавменъ или нѣкой неговъ човѣкъ, когато Аталиатъ ще да е изложилъ работата по лични разкази на участници въ самия походъ. Поради това ние и даваме предимство на Скилица-Кедриновия разказъ.

Вториятъ писателъ, който споменува за въпросното поражение, е авторътъ на „Стратегикона”. Въ 64 § подъ надсловъ „За печенѣзитъ” той пише:

„Когато по божие поущение се явиха печенѣзитъ и навлѣзоха въ ромейскитъ предѣли, биде изпратенъ отъ най-благочестивия ромейски императоръ Мономахъ Константинъ Ректоръ съ

войска и голѣма сила да воюва съ тѣхъ. Като излѣзълъ въодушевенъ противъ безбройната имъ войска, той не разбилъ лагеръ, не разпѣналъ палатката си (τόν παπυλεώνα αὐτοῦ) и не далъ почивка на уморената войска, но се втурналъ въ битка съ тѣхъ. Печенѣзитъ пѣкъ, които си отпочинали, съ бодростъ изкочили напредъ и се построили въ боевъ редъ срещу тѣхъ; защото храната и почивката обикновено правятъ по-смѣли дори и твърде страхливитѣ. Ромеитѣ и тѣхнитѣ коне, измжчени отчасть отъ труда на направения пѣтъ, отчасть отъ умора и жажда, не могли да издържатъ и най-малкия напоръ, но веднага се обърнали на бѣгъ, и станало голѣмо избиване. Тамъ паднали най-силнитѣ и най-храбритѣ отъ ромеитѣ, загинали десетки хиляди, и почти цѣлата ромейска страна се изпълнила съ сълзи”. [5]

По съдържание горниятъ разказъ стои по-близу по Аталиатовия, макаръ той да отдава поражението на ромеитѣ изключително на неразпоредителността на главнокомандувация; съ Скилица-Кедриновия разказъ той се сходя по това, че въ него така сжщо се говори за едно сражение, но затова пѣкъ съвсемъ се различава отъ него по името на главнокомандувация. Авторътъ на Стратегикона го нарича Константинъ Ректоръ: очевидно той е смѣсилъ ректоръ Никифора съ етериархъ Константина, военачалника на третата армия, изпратена въ 1050 год. на помощъ на Константина Арианитъ; той сжщо така билъ евнухъ. [6]

Бележки

1. Skyl.-Cedr. ib. p. 597, (18)—600, (9). — За тия отдѣлни отреди противъ печенѣзитъ Zonaras говори само въ общи черти:

Πολλάκις δὲ τοῦ βε-
σιλέως κατ' αὐτῶν στρατεύματα πέμφαντος, ἐπικρατέστεροι ἦσαν οἱ βάρβαροι, ὥστα
καὶ ἀδεῶς κατὰ πάσης τῆς Θράκης καὶ Μακεδονίας σχεδόννυσθαι καὶ λείαν ἅπαντα
τίθεσθαι, καὶ οὐ τὰ πόρρω μόνον, ἀλλὰ μέντοι καὶ τὰ τῇ πόλει ἀγχίδυρα

(ib., p. 176, (19-24)).

2. M. Attaleiates, ib. p. 32, (11-12): εὐνοούχον τινα τῶν ἱερωμένων τῷ τοῦ ρέκτωρος τιμήσας αὐτόν ἀξιώματι.

3. Вж. тукъ по-горе, стр. 100, бел 1.

4. M. Attaleiates, ib., p. 32, (6)—33, (13).

5. Strategicon, ib., p. 22, (25)—23, (11). — В. Г. Васильевскій, Совѣты и пр., п. т., стр. 260—261 (19—20).

6. Вж. тукъ по-горе, стр. 102, бел. 1. — Ср. Н. Скабалановичъ, п. т., стр. 159, бел. 3.

4. Билъ ли е Никифоръ Вотаниатъ архонтъ на Придунавскитѣ градове

Византийскитѣ извори отбелязватъ, че въ 1064 год. „архонти на градоветѣ по Истъръ” били магистеръ Висилий Апокапъ (Абукабъ) и магистеръ Никифоръ Вотаниатъ. Такова двуначалие въ управлението на отдѣлни области или теми не се е практикувало, па и не могло да се практикува

въ Византия, защото би било противно на основния принцип на нейното темно устройство. Очевидно, щатният архонт е бил въ това време единъ, но кой отъ двамата тия магистри?

У Михаила Аталиатъ четемъ следното: „когато управляваше градоветъ по Истъръ магистеръ Василий Апокапъ и магистеръ Никифоръ, знаменитиятъ Вотаниатъ”; [1] Ив. Скилица, който за дадената епоха се ползувалъ главно отъ историята на М. Аталиата, пише: „когато архонти на градоветъ около Истъръ бѣха магистеръ Василий Апокапъ и магистеръ Никифоръ Вотаниатъ”, [2] а Ив. Зонара предава думитъ на своя оригиналъ Скилица така: „архонтитъ на Приистрийскитъ градове, а тѣ бѣха магистеръ Никифоръ Вотаниатъ и магистеръ Василий Апокапъ, се опитали” и т. н. [3] Ако сравнимъ и тритъ тия текста, лесно ще се забележи, че, докато М. Аталиатъ, който се отнася въ своята история съ особено разположение къмъ Н. Вотаниата, употребилъ сказуемото въ един. ч. (ἐπάρχωντος) и поставилъ на първо мѣсто Василия Апокапъ, а на второ Н. Вотаниатъ, Скилица турилъ сказуемото въ мн. ч., но имената запазилъ въ сѣщия редъ, когато Зонара поставилъ на първо мѣсто Н. Вотаниата. Като вземемъ подъ внимание взаимнитъ съотношения на тримата писатели, а именно, че М. Аталиатъ е послужилъ като главенъ изворъ за Скилица при излагане на събитията отъ дадената епоха, а Зонара е парафразиралъ текста на Скилица, нѣма съмнение, че М. Аталиатъ се явява за насъ въ случая като първоизворъ, а оттука и най-авторитетенъ и като съвременникъ.

Ние не можемъ да смѣтаме граматическа грѣшка, гдето М. Аталиатъ поставилъ сказуемото въ един. ч. при наличността на две лица въ подлога; очевидно, той е употребилъ тъкмо тая граматическа форма, за да изрази чрезъ нея, че Василий Апокапъ е билъ щатниятъ архонтъ въ Придунавскитъ градове. Освенъ това, отъ самия контекстъ у Аталиата се ясно види, че той говори за това, което е ставало тъкмо презъ ранна есенъ на 1064 год., въ момента, когато новитъ варвари узитъ въ огромно количество почнали да нападатъ отсамъ Дунавъ, съ които Василий Апокапъ не ще да е билъ въ състояние да се разправи, и затова Никифоръ Вотаниатъ билъ изпратенъ, може би по искането на самия Василия, за времененъ архонтъ — помощникъ въ борбата съ узитъ. Подобна практика е имало тогава, както показва изпращането на Василия Монахъ, управителя на България, и одринския стратегъ Константина Арианитъ на помощъ на архонтъ Михаила Аколутъ въ 1049 год. за действия противъ печенѣзитъ (вж. тукъ по-горе стр. 91) или пъкъ на сѣщия Константина Арианитъ съ сѣщата цель билъ изпратенъ ректоръ Никифоръ и други пълководци (вж. тукъ по-горе, стр. 99—100). Само при такова обяснение може да стане понятно, защо М. Аталиатъ е поставилъ Н. Вотаниатъ на второ мѣсто; иначе мжчно може да се обясни това негово пренебрежение къмъ своя любимецъ, когото той навсѣкжде се старае високо да издигне.

Поради това ние не можемъ да се съгласимъ нито съ Н. Скабалановича, какво подъ управлението на Василия Абукабъ била по-важната тема — дрѣстърската, и Никифоръ Вотаниатъ управлявалъ тема Сирмий—Бѣлградъ и затова билъ поставенъ у Аталиата на второ мѣсто [4], нито съ Н. Бънеску, който по аналогия съ това, че Василий Монахъ отишелъ на помощъ на архонтъ Михаила въ 1049 г., предполага, че въ това време Никифоръ Вотаниатъ билъ дука на България [5], едно, защото ние нѣмаме никакво известие, че Н. Вотаниатъ е заемалъ тая висока и важна длѣжностъ, иначе М. Аталиатъ не би пропусналъ да отбележи това, и, друго, което е много по-важно, защото тъкмо за

това време (отъ 1064 до 1067) е известно, кои сж били управители на България — Андроникъ Филокалесъ и следъ него въ края на царуването на Константина Дука — Романъ Диогенъ [6].

Бележки

1. M. Attaleiates, ed. Bon., p. 83, (10–12):

ἐπάρχοντος τῶν κατὰ τὸν Ἰστρον πόλεων τοῦ τε μαγίστρου Βασιλείου (въ текста стои βασιλέως, очевидно погрѣшно), τοῦ Ἀποκάπη καὶ τοῦ μαγίστρου Νικήφору τοῦ περιβοήτου Βοτανειάτου.

2. Jon. Skylitzes, ed. Bon., II. p. 654, (11-13):

ἀρχόντων τῶν περὶ τὸν Ἰστρον ποταμὸν (очевидно вм. πόλεων, както показва чл. род. п. τῶν предъ περὶ и както стои у Зонара) τοῦ μαγίστρου Βασιλείου τοῦ Ἀποκάπου καὶ τοῦ μαγίστρου Νικήφору τοῦ Βοτανειάτου.

3. Zonaras, ed. Dindorfii, IV, p. 199, (27-29):

στρίων πόλεων ἄρχοντες, ἦσαν δ' οὗτοι ὁ μάγιστρος Νικήφору, ὁ Βοτανειάτης καὶ ὁ μάγιστρος Βασίλειος ὁ Ἀποκάπης, ἀπειρῆσαι κτλ.

4. Н. Скабалановичъ, п. т. стр. 228, бел. 3.

5. N. Bănescu, Changements etc., п. т. стр. 71.

6. Вж. тукъ по-горе, стр. 123—124. — Вж. В. Н. Златарски, Политическото положение на северна България и пр., п. т., стр. 29—32.

5. За бунта на Добромира въ Месемврия и на Лека въ Сръдецъ

За тия две възстанически движения ни съобщаватъ Михаилъ Аталиатъ и Иванъ Скилица следното:

M. Attaleiates, ed. Bon., p. 302, ₁₋₉:

Τοῦ χρόνου δὲ προΐόντος, ἐπεὶ καὶ κατὰ τοῦ λεγομένου Λέκα τοῦ τῆς Πατζινάκου ἐνσείουτος (Ῥωμαῖος γὰρ ὢν ἐξ ἐπιγαμβρείας αὐτοῖς ἠτομόλησε) καὶ κατὰ τοῦ τὴν ἐν μεσημβρίᾳ διακυκῶντος Δοβρομηροῦ γῆν στρατιάν ἐπαίφειναι ὁ βασιλεὺς ἔμελλε δεῖσαντες οὗτοι τὸ τοῦ βασιλέως εὐσθενὲς καὶ ἀπρόσμαχον καὶ τὴν ἐκ θεοῦ δεδομένην ἰσχὺν αὐτῶ, καὶ τοῖς τῶν ἄλλων σωφρονισθέντες κακοῖς, καὶ πρὸ τῆς [πείρας] τῇ δουλικῇ ζυγῇ τοὺς αὐχένους ὑπέκλιναν, καὶ προσήλθον ἰκέται τὴν σωτηρίαν ἑαυτῶν ἐξαιτούμενοι.

Jon. Skylitzes, ed. Bon., II, p. 741, ₁₇—745, ₂:

Λέκας δὲ τις ἀπὸ Παυλικιάων Φιλιππουπόλεως ὠρμημένος ἐξ Ἐπιγαμβρείας ἠτομόλησε τοῖς Πατζινάκοις, καὶ τούτοις συμφρονῶν τῇ Ῥωμαίων ἠπείλει τὰ φοβερώτατα. ἀλλὰ καὶ Δοβρομηρός τις ἐν Μεσημβρίᾳ διακυκῶν. καὶ τῷ βασιλεὶ ἀντάραι μελετῶνες, δεῖσαντες καὶ τοῖς τῶν ἄλλων σωφρονισθέντες κακοῖς, πρὸ τῆς πείρας δουλικῇ ζυγῇ τοὺς αὐχένους ὑπέκλιναν καὶ προσήλθον ἰκέται αὐτόμολοι. τότε δὴ ὁ Λέκας τὸν ἐπίσκοπον Σαρδικῆς Μιχαὴλ τὰ τοῦ βασιλέως φρονοῦντα καὶ τὴν πόλιν αὐτὸ τοῦτο ποιεῖν παραινοῦντα ἀνείλε, τὴν θείαν καὶ ἱερατικὴν στολὴν ἀμπεχόμενον.

Отъ тая съпоставка не е мжно да се установи, че Ив. Скилица въ случая не само използвалъ М. Аталиата, но го и допълнилъ съ други данни. Така, 1. Скилица, изпущайки даннитъ за етническия произходъ на Лека, съобщава, че той билъ отъ пловдивскитъ павликяни; при това трѣбва да се забележи, че макаръ издателятъ и на двата текста да е била една и сѣщата личностъ — Emmanuel Bekkerus, въ текста на Скилица думата ἐπιγαμβρεῖα = „роднинство по женска страна“ се явява собствено име, както е дадено и въ латинския преводъ, и наопаки въ текста на Аталиата собственото име Μεσογμβρία е предадено като нарицателно, а въ латинския преводъ съ terra australis.

2. За убийството на срѣдешкия епископъ Михаила М. Аталиатъ нищо не споменува. Отгдѣ е почерпалъ Скилица това известие, не може да се установи.

3. И двамата автори говорятъ за Лека и Добромира следъ усмирението на възстаналия Никифора Васибеки и преди възстанието на Константина Дука, брата на императоръ Михаила VII, следов. и предприятието на двамата бунтовника трѣбва да се отнесе къмъ 1079 година, на което впрочемъ сочатъ и думитъ на М. Аталиата τοῦ χρόνου δὲ προΐόντος — „съ течение на времето“, - т. е. не веднага следъ печенѣжко-куманското нападение.

4. К. Иречекъ прѣвъ нарече Добромира „славянинъ богомилъ“, като цитира гореприведенитъ мѣста отъ Аталиата и Скилица, [1] но въ тѣхъ нѣма нито дума за вѣрскитъ убеждения на Добромира, а пѣкъ други известия за това движение засега не сѣ изнамѣрени, следов. че Добромиръ е билъ богомилъ, е лично мнение на Иречека, което В. Г. Васильевски сѣщо възприелъ; [2] впрочемъ последниятъ доказва, че павликянската ересь е могла да бѣде известна на печенѣзитъ и дори възприета отъ тѣхъ, та, може би, по аналогия да се приеме, че Добромиръ, като българинъ, могълъ е да бѣде богомилъ. Но това си остава само едно предположение, което още се нуждае въ потвърждение.

Бележки

1. К. Иречекъ, Исторія болгаръ, одес. изд., стр. 275.

2. В. Г. Васильевскій, Византия и Печенѣги. Труды его, т. I, стр. 43.

6. Симеоново краехълмие — Скитско съвещание

Анна Комнина, като описва знаменития походъ на баща си къмъ Дръстъръ, разказва, че Алексий I Комнинъ, следъ като миналъ Верегавския (днеш. Чалджавакския) проходъ и се разположилъ на лагеръ при р. Бичина (сег. Голѣма Камчия), печенѣзитъ нападнали неочаквано ромейската войска, когато се прѣснала да събира фуражъ, като едни избили, а други хванали въ пленъ. Следъ това тя продължава:

ὁ δὲ αὐτοκράτωρ κατὰ τὸ περίορθρον ταχὺ καταλαμβάνει τὴν Πλίσκοβαν καὶ κεῖθεν εἰς ἀκρολοφίαν τινὰ Συμεῶνος καλουμένην ἀνεισιν, ἣ καὶ Βουλευτήριον τῶν Σκυθῶν ἐγγχωρίως ὠνομάζετο,

[1] т. е. „на разсъмване автократорът бързо пристига въ Плискова и оттамъ се изкачва на едно краехълмие, наричано Симеоново, което на мѣстното наречие се именува и „Скитско съвещалище“.

Разно се опредѣля, какво трѣбва да се разбира подъ тия две имена, които, очевидно, е носѣло едно и сѣщо мѣсто. Така, В. Томашекъ, възъ основа на известието на Идризи, че „единъ день пѣтъ има отъ Преславъ до Мисионосъ (Misionos), единъ старъ и прочуть градъ, който лежи при политѣ на една издигнатина въ добре напоявана и отлично обработена мѣстность и отъ търговия получава богати приходи“, [2] и като счита, че самото име Мисионосъ е произлѣзло чрезъ метатеза отъ Συμεῶνος, вижда въ него днешния Шуменъ, а ἀκρολοφία τοῦ Συμεῶνος — въ високото Шуменско плато, което обгражда тоя градъ отъ западъ и югъ. Но на тая идентификация може да се възрази следното:

1. Самото четене Μίσιονος, което Томашекъ предлага за свое, още не е установено, защото арабскиятъ текстъ въ ръкописитѣ давалъ, както самъ той посочва, и други четения: Mebersînos, Mîrsîonos и Mesîkos, така че и самата метатеза си остава проблематична;
2. отъ Преславъ до днеш. Шуменъ има 21 клм., които не може да се считатъ за единъ день пѣтъ (Идризи е пѣтувалъ на кола или на конь);
3. отъ текста на Идризи не може да се разбере, въ каква посока отъ Преславъ се е намиралъ тоя Μίσιονος, и
4. отъ следващия текстъ на Идризи се вижда, че Μίσιονος се е намиралъ на нѣкакъвъ възелъ отъ пѣтища и, ако отъ него до Сливенъ (Jstlifnos) имало единъ день пѣтъ и 5 дена пѣтъ до Ловечъ (Lofisa) западно, то ще трѣбва да го търсимъ нейде на западъ отъ Преславъ, а не на северъ въ Шуменъ, градъ съвсемъ затворенъ, отъ който излизатъ пѣтища на изтокъ и североизтокъ.

К. Иречекъ пъкъ намира „Симеоновия върхъ“ (ἀκρολοφία не значи „върхъ“) въ хисаря на платото надъ самия Шуменъ (ю. ю.-за-падно) [3]. Обаче самиятъ текстъ на Анна казва, че императорътъ стигналъ въ Плиска и оттамъ се изкачилъ на Симеоновото краехълмие, а това значи, че, ако подъ това име разбираме Шуменското плато, то Алексей I би трѣбвало да се върне, за да се изкачи на краехълмието — нѣщо, твърде мжно допустимо, особено като се знае, съ каква голѣма бързина императорътъ извършвалъ похода си. Следователно, последното трѣбва да търсимъ нейде близу до Плиска, и то напредъ по пѣтя му къмъ северъ. Такова краехълмие, а не „върхъ“, може да бѣде само естествената могила при с. Войвода (придш. Войводѣ-кѡй), висока 414 м., която въ видъ на усѣченъ правилень конусъ така уединено, но величествено се издига с.-из. предъ самата Плиска отдѣлно отъ Делиорманското плато и представя тъкмо краехълмие.

Споредъ описанието на К. Шкорпилъ, отъ южнитъ поли на хълма се виждатъ следи отъ старъ пѣтъ, който спирално се извива къмъ западъ и достига до източната страна на горната повърхностъ на хълма. Върху последната, която е почти плоска съ 50 м. въ диаметръ, се намиратъ остатъци отъ правоъгълно здание (40х60 крачки), а по периферията на горната плоскостъ имало ограда, която нѣмала видъ на крепостна стена. Какво е представляло това здание, засега не може да се опредѣли, защото тамъ не сж правени разкопки; обаче, ако се сжди по намѣрения тамъ материалъ и по градежа, то е било зидано солидно съ дѣлани правоъгълни блокове и строителенъ камъкъ, залитъ съ хурусанъ. [4] Може би, тая постройка е била нѣкакъ свързана съ името на царъ Симеона (ако, наистина, трѣбва да видимъ тоя царъ), затова и цѣлата могила да е носѣла неговото име; но въ даденото време (XI. вѣкъ) мѣстното българско население го наричало „Скитско съвещалище“, защото тогава печенѣжкитъ главатари се събирали тамъ на съветъ.

Бележки

1. Anna, lib. VII. cap. 3; I, p. 233, (21–24).
2. W. Tomaschek, Idrîsî, ib., p. 30.
3. К. Иречекъ, Княжество България, II, стр. 866.
4. Вж. Абоба-Плиска, Изв. РАИ, кн. X (1905), стр. 150—151.

7. За езеро Озолимна

За това езеро Анна Комнина пише следното: „Названата сега отъ насъ Озолимна е най-голѣмото и по диаметръ, и по периферия езеро, което по своята голѣмина не отстъпва нито на едно отъ прославенитъ отъ географитъ гдето и да било езера. То лежи по-горе отъ Стохълмието (τὸν Ἐκατόν Βουνὼν ὑπερθεῖν), и въ него се вливатъ най-голѣми и най-хубави рѣки. На южната си страна то държи много и голѣми товарни кораби, отъ които става ясно, колко голѣма е дълбочината на езерото. А наречено то било Озолимна, не защото е издавало нѣкоя лоша и тежка миризма, а защото нѣкога-си пристигнала на езерото хунска войска (тия хуни простиятъ езикъ нарича узи) и се разположила на лагеръ по стрѣмнитъ му брѣгове. Оттогава това езеро било наречено Узолимна (Οὐζολίμνη) съ прибавка, мисля, на гласната u; въпрочемъ въ старитъ паметници не е намѣрено, да е дохождала хунска войска тамъ, но при самодържеца Алексия, следъ като се стекоха тамъ всѣкакви отвсѣкжде (хора), дадоха името на мѣстото. Тѣкмо това, което ние разказваме за пръвъ пѣтъ за езерото, трѣбва да се каже, за да покажемъ, че при самодържеца Алексия презъ времето на многото му и навсѣкжде походи мѣстата получили много названия било отъ само себе си, било отъ нападащитъ врагове. Сжщото нѣщо, научавамъ се, било и при македонския царъ Александра; по негово име били наречени и Александрия въ Египетъ, и Александрия въ Индия, а знаемъ, че Лизимахия била наречена по името на Лизимаха, единъ отъ военачалницитъ му. И тѣй, не бихъ се очудвала, ако и императоръ Алексий, съревнувайки Александра, понѣкога давалъ на мѣстата нови имена споредъ народитъ, които или сж го нападали, или сж били викани отъ него на помощъ, а понѣкога и отъ себе си за споменъ на собственитъ си подвизи“. [1] Възъ основа на това описание

на Анна още Ю. Венелинъ, който впрочемъ не е съгласенъ съ Аниното тълкуване на името Озолимна, а го приема за славяно-българско, което, споредъ него, значи Солено езеро, пръвъ посочи, че Озолимна е известното у Плиния езеро Halmuris (Ἀλμυρίς) или сегашното езеро Расимъ при устието на Дунавъ въ Добруджа. [2]

Бележка на ред.

Стр. 498

По въпроса за местонахождението на Озолимна продължават да съществуват разногласия сред изследваните. По-нова литература: G. Buckler, *Anna Comnena, a Study*, Oxford, 1927, p. 214; I. Bromberg, *Toponymical and historical miscellanies an medieval Dobrudja, Bessarabia and Moldo-Wallachia, Byzant.*, 12, 1937, стр. 175; А. Н. Любарский, Анна Комнина, Алексиада, стр. 535. Според P. Diaconi, *Les Petchénègues au Bas-Danube*, стр. 121 сл. под Озолимна трябва да се подразбира не езеро, а блатистата област в околностите на Плиска.

— Ф. Брунъ обаче отхвърли мнението на Венелина и прие, че Озолимна е Днепровският лиманъ, [3] но това е погрѣшно, защото той неправилно опредѣля мѣстонахождението на Стохълмието при развалинитѣ на стария градъ Олвия, когато то се намира на Балканския полуостровъ, въ североизточна България; [4] нѣма вече да говоримъ за това, че въ даденото време степитѣ по Днепъръ държали куманитѣ и, ако тѣ сж притиснали печенѣзитѣ въ Днепровския лиманъ, то нѣмало защо тѣ да се връщатъ въ земята си, както за това пише сжщата Анна; освенъ това, ако печенѣзитѣ сж били тъй далечъ отблѣснати, какъ тѣ сж могли веднага следъ оттеглянето на куманитѣ и на Алексия I отново да нахлуятъ на Балканския полуостровъ и да достигнатъ до крепостъта Маркелли въ южна България? [5]

Нѣма съмнение, че при изричното твърдение на Анна, че езерото се намирало по-горе, т. е. северно отъ Стохълмието, и че то имало стрѣмни брѣгове, въ които, очевидно, трѣбва да видимъ Баба-дагскитѣ издигнатини, които се надвисватъ надъ езерото, — опредѣлението на Ю. Венелина засега се явява най-приемливо. Що се отнася до обяснението, което Анна дава за произхода на името Озолимна, то колкото и да се показва на пръвъ погледъ натегнато, все пакъ увѣрението ѝ, какво въ царуването на баща ѝ сж били дадени нови имена по името на народи, които сж го нападали, или сж били викани отъ него на помощъ, ни дава достатъчно основание да приемемъ, че, наистина, това име се е явило при Алексия I Комнинъ, и то отъ името на поселилитѣ се на първо време тамъ узи, [6] защото то нийде повече не се срѣща преди и следъ дадената епоха.

Бележки

1. Anna, Mb. VII, cap. 5; I, p. 242, (18)—243, (9).
2. О Солянѡмъ озерѣ Гальмирисѣ, въ Чтенія въ Москов. Об-ствѣ Исторіи и древн. росс. за 1847, № 6 стр. 19—46.
3. Вж. Черноморье, т. I, стр. 19—21.
4. Вж. W. Tomachek, *Idrisi*, п. т., стр. 27. — C. Jireček, *Das christliche Element etc*, стр. 86—87; ср. ПСп. кн. 52—56 (1898), стр. 262; ср. тукъ по-горе, стр. 96.
5. Напоследъкъ се появи още едно опредѣление за мѣстонахождението на това езеро — на N. Gramada, който го отъждествява съ Ezerele jalomnitzei въ блатата между двата рѣкава на Дунавъ близу до Силистра. Вж. статията му “Озолимна, положение, произходъ на името” (на ромънски) въ Cordul Cosminului, Cernaaisi

2—3 (1927), pp. 85—97. Тая статия не ми е достъпна, но, споредъ мнението на проф. Н. Бънеску, това определение било несполучливо. Вж. Byzantion IV (1927—28), p. 505.

6. Вж. В. Н. Златарски, Какъвъ народъ се разбира и пр. п. т. стр 77 и бел. 2.

8. За народността на 5-хилядния отредъ, който се присъединилъ къмъ ромеитъ предъ боя при Левунионъ

Когато Алексий I Комнинъ се приготвилъ да даде генерално сражение при Левунионъ, Анна Комнина пише следното:

διασκοπούμενου τοῦ βασιλέως κατέλαβον πρὸς αὐτὸν τῶν ὀρεινοτέρων
μέρων ἄνδρες τολμηταὶ καὶ Ἀρειμάνιοι αὐτόμολοι πρὸς συνασπισμὸν
αὐτοῦ εἰς χιλιάδας ποσούμενοι πέντε, ταῦτα γοῦν

т. е. „когато императорътъ обмислялъ за това, при него дошли по собствено побуждение (т. е. доброволно) отъ по-планинскитъ мѣста мжже смѣли и храбри, за да се присъединятъ къмъ него на брой до петъ хиляди“. [1]

В. Г. Васильевски вижда въ тоя 5-хиляденъ отредъ, който, споредъ него, се отдѣлилъ отъ куманския станъ (sic!) и се присъединилъ къмъ ромейския лагеръ, руситъ, които дошли заедно съ куманитъ отъ Карпатска Русь. „Тѣхниятъ князь, известенъ по своята предприемчивостъ, Василько Ростиславовичъ, пише Васильевски, още въ сжщата 1091 год. участвувалъ въ похода на куманитъ противъ Маджарско, въ 1092 год. пакъ съ тѣхъ отивалъ противъ ляхитъ. Трѣбва да се мисли, че и сега той не се е удържалъ у дома си и билъ въ броя на ония второстепенни вождове, които обѣдвали у Алексия, но не наречени по име отъ дъщеря му“. [2]

Доказателствата на Васильевски, че това били руси, сж следнитъ:

1. „Думата αὐτόμολοι показва, че тукъ става дума не за собственитъ поданици на Алексия, жители на тая или оная планинска страна, влизаща въ състава на империята, които неочаквано дошли на помощъ. Думата αὐτόμολοι негли би могла да означава люде, дошли доброволно, но не въ такъвъ смисълъ Анна употребява тая дума“. — Наистина, думата αὐτόμολοι значи „бѣглець къмъ неприятеля“, „дезетъоръ“, „измѣнникъ“, но тя сжщо значи и „самъ доброволно, по собствена воля, безъ заповѣдь дошелъ или отишелъ човѣкъ“. Анна, наистина, употребява тая дума въ първия смисълъ, както напр. II, на стр. 12, (9), или на страница п. т. 276, (5—6) и 286, (2), но тя у нея може и трѣбва да се разбира само въ втория смисълъ, както напр. I, на стр. 77, (13) и особено на стр. 107 и II, стр. 70, (25), и както трѣбва да се разбира въ даденото мѣсто, защото, както ще видимъ, нѣмало нужда и изобщо не е могло да има хора, които да напуцатъ печенѣжкия или куманския лагеръ и да преминаватъ въ ромейския, както заключава Васильевски.

2. „Казано е, пише Васильевски, че петтѣ хиляди не само дошли при Алексия (πρός αὐτόν), но че тѣ преминали въ „неговия строй”: πρὸς συνασπισμόν αὐτοῦ... Очевидно е, че става дума само за промѣната на редоветѣ, на строя, че хората, които дошли при Алексия, и преди това били готови за бой, но само били въ други редове, т. е. въ редоветѣ на куманитѣ”. — Но преди всичко думата ὁ συνασπισμός значи „сражение и стояние въ тѣсно допрѣни щитове”, щитѣ до щитѣ, преди почването на боя, следов. 5-тѣ хиляди души сж дошли право въ бойната линия на императора, т. е. тогава, когато последниятъ се билъ приготвилъ вече да даде сражение, както и въ действителностъ било, споредъ Анна, и после съвсемъ не е казано, че тѣ сж промѣнявали редоветѣ или строя, защото Анка е употребила тукъ само единъ гл. καταλαμβάνω, който у нея значи „заемамъ мѣсто”, „пристигамъ”. Въ цѣлия пасажъ нѣма нито дори намекъ за преминаване и промѣняване на мѣста, а особено за преминаване отъ куманския лагеръ къмъ ромейския, каквито случаи Анна всѣкога най-точно отбелязва.

3. „Дори и названието, продължава Васильевски, на хората, които дошли при Алексия, „смѣли и марсоподобни” служи въ полза на такова обяснение. Доколкото помнимъ, Анна употребява тия изрази предимно за чужденцитѣ”. — Ние пъкъ мислимъ, че тя ги е употребила съ цель само да засили смѣлостта и храбростта на тия хора въ сравнение съ ромеитѣ; па дори и да допустнемъ, че тя искала да изтъкне чуждия имъ произходъ, все пакъ нашиятъ пасажъ не ни дава право да твърдимъ, че тѣ сж били печенѣзи или кумани, или че „5-хилядниятъ отредъ, който ободрилъ Алексия, не е билъ нѣкаква волна дружина, състоеща отъ поданицитѣ на империята”.

4. „По вървежа на разказа се види, че „перебѣжичики” (бѣглецитѣ) сж могли да бѣдѣтъ отъ печенѣжкия станъ, или отъ куманския, защото преди това стоятъ думитѣ: „Алексий се боялъ отъ безбройното множество печенѣзи и кумани и отъ тѣхния съюзъ”. Но вече въ израза, който посочва само на промѣната на военния строй и редове, лежи намекъ за това, че преминаването станало отъ станъ, повече приятелски на Алексия, т. е. отъ куманския”. — Но, както видѣхме, въ приведения по-горе пасажъ не сжществува никакъвъ изразъ, нито дори намекъ за нѣкаква промѣна на строй или редове, така че отъ разказа съвсемъ не се види, че „бѣглецитѣ” сж могли да бѣдѣтъ отъ печенѣжкия или куманския лагеръ, а приведенитѣ въ тая точка думи на Анна доказватъ само, че страхътъ предъ единъ евентуаленъ съюзъ между печенѣзи и кумани не е напущалъ Алексия презъ всичкото време до деня на генералното сражение, защото нему е било добре известно вѣроломството на тия варвари. Но тукъ Васильевски изпусналъ изъ предъ видъ друго едно твърде важно въ случая съобщение на Анна. Когато изпратенитѣ отъ Мелесина войски пристигнали въ ромейския лагеръ при Хирины, Алексий, разказва Анна, „преминалъ съ тѣхъ рѣката, веднага увеличилъ надалечъ сжществуващия тамъ окопъ и тия (пристигналитѣ) съединилъ съ останалата войска. Между това куманитѣ веднага завзели окопа, отгдето императорътъ, като се вдигналъ съ пехотната (войска), преминалъ (рѣката), и тамъ разпънали шатритѣ си”. [3] Тоя пасажъ право опровергава всѣка възможностъ за промѣната на строй и редове, а още повече за преминаване отъ куманския лагеръ въ ромейския; той ясно показва, че куманитѣ сж се намирили постоянно въ непосреденъ контактъ съ ромейската войска, и нѣмало защо кумани да преминаватъ като бѣгълци въ ромейския лагеръ.

5. „По-нататък е казано, че хората, които преминали къмъ Алексия, били „отъ страни по-планински“, т. е. вѣроятно, по отношение къмъ куманската земя и (предишната) печенѣжка. Нека припомнимъ географията на Константина Багренородни (De adm. imp. c. 13, p. 81, (9) Bonn): въ по-северната частъ, въ сѣдство съ маджаритѣ, живѣятъ печенѣзитѣ, а въ планинитѣ редомъ съ тѣхъ лежатъ хърватитѣ. Това ни привожда въ Русь Прикарпатска, гдето въ това време живѣлъ и действувалъ предприемчивиятъ князь Василько Ростиславовичъ, който хранѣлъ широки планове, между другото тѣмъ „перенялъ“ дунавскитѣ българи и да ги посели у себе си“. — Едвали е възможно да се допусне, че, когато Анна Комнина е пишела приведения по-горе пасажъ, тя се е пренесла мислено тѣй надалечъ, въ куманската или бившата печенѣжка земя, за да направи сравнение между нея и Подкарпатска Русь и, за да опредѣли, отгдето сж произхождали преминалитѣ къмъ Алексия I петъ хиляди души. Намъ ни се струва, че по-естествено и по-логично ще бжде, ако кажемъ, че тукъ Анна прави сравнение между областта, гдето сж ставали описванитѣ отъ нея събития, която не е била тѣй планинска, и ония мѣ-ста, отгдето сж дошли 5-тѣ хиляди души на помощъ на Алексия I, и които сж били по-планински. Освенъ това Анна употребила думата тó мѣро, която собствено значи „частъ отъ цѣлото“, „парче“, „дѣлъ“, а въ смисълъ на пространство, „мѣсто“, „частъ отъ територия“, но по никой начинъ не „страна“ въ смисълъ на цѣла отдѣлна територия. Въ дадения случай тá мѣрѣ се разбиратъ части или мѣстности въ известна областъ, както е въ случая Тракийската областъ. Посоченото мѣсто отъ Константина Багренородни нѣма никакво отношение къмъ дадения въпросъ, защото Конст. Багренородни опредѣля сѣдството на печенѣзи, маджари и хървати, а тукъ се говори за характера на мѣстността, отгдето сж произлизали 5-тѣ хиляди души. Най-после, що се касае до широкитѣ планове на князь Василько Ростиславовича относно дунавскитѣ българи, то едвали може да се отдаде сериозно значение на това известие, защото то се отнася къмъ 1097 год.; после самитѣ думи: „и посемъ хотѣлъ есмъ переяти Болгари Дунайския и посадить я у себе“ сж казани въ една самохвална речъ на самия Василько, може би, подъ влияние на това, че въ придунавска България преди това се разпореждали свободно и самоволно и печенѣзи, и кумани; па и какво е самъ той разбиралъ подъ тия думи, мжчно е да се отгатне.

Възъ основа на тия важни пояснения и сериозни възражения срещу изказаното отъ Васильевски мнение ние дохождаме до заключение, че пристигналитѣ при Алексия I петъ хиляди души сж били отъ „по-планинскитѣ мѣста“ въ сравнение съ мѣстността, гдето сж ставали описанитѣ отъ Анна събития, а това е могла да бжде само източно-Родопската планинска областъ, на която населението е било всѣкога и сега е чисто българско. Жителитѣ на тая областъ, като виждали тежкото положение на императора, подъ влиянието на Алексиевитѣ писма за помощъ и набора на кесарь Никифора Мелисинъ, а така сжщо и предъ страха, че, ако печенѣзитѣ взематъ връхъ въ предстоящия бой, то и тѣ не по-малко ще пострадатъ, доброволно решили да окажатъ посилна помощъ на императора. Като планинци и едри, снажни хора и вече поради самото имъ доброволно явяване въ ромейския лагеръ, тѣ се показали на ромеитѣ особено силни и храбри, а главното било това, че тѣ дошли въ момента, когато Алексий построявалъ войскитѣ си за сражение, и право завзели бойната линия.

Бележки

1. Anna, ib. II, p. 13, (4–7).
2. Вж. „Византия и Печенъги“. Труды его, т. I, стр. 101—102 и особ. бележ. 2 къмъ 101.
3. Anna, ib., II, p. 11, (18–24).

9. Защо архиепископъ Теофилактъ свикалъ „свещения синодъ“ въ Прѣспа и кога ?

Въ 53-о писмо по Меурсия, адресирано „до Макремволита прѣспански началникъ“, архиепископъ Теофилактъ му пише следното:

„Не се още избавихме съвършено отъ болестъта, която ни държи на легло, преславний мой сине о Господѣ, обаче гласътъ на свещенитѣ правила (ἡ τῶν κανόνων φωνή), който ни заповѣдва (да свикаме) свещения нашъ синодъ, — гласъ, който безъ друго е гласъ на Христа, ни дигна отъ легло, укрепява ни за движение и ни позволява да носимъ леглото си. Прочее, посрещни ни заедно съ Него, казвамъ, който извършва такива чудеса, въ Прѣспа (защото тамъ ще стане сбирката) (συνέλευσις) и ще прегърнемъ и разцѣлуваме и ще се насладимъ съ синовното ти разположение. Но внимавай, като оставите безъ помощъ черковника, който е изпратенъ да събира нуждното за храна, да не докажете, че тия, които ще изпѣятъ пѣснитѣ за праздника, сж сжщи щурци, и да не гладуваме, когато други на сбора (ἐν πανηγύρει) ще пиянствуватъ. И сетне, кжде ще се дѣнешъ, за да избѣгнешъ словеснитѣ удари, на каквито и до день днешенъ самъ не си се подлагалъ, защото постѣпвашъ, наистина, по здравия разумъ, а други, които сж опитали, казватъ, че тия удари сж горчиви, остави да попадатъ още подъ тѣхъ, като привикнали и заслужващи; ти пъкъ дано да бждешъ обсипванъ съ цвѣтя отъ разума, защото съ това си свикалъ и израсълъ“. [1]

И тъй, по задължение отъ свещенитѣ правила на православната църква, Теофилактъ свикалъ „свещения синодъ“, т. е. събора на епископитѣ отъ Охридската църква, обаче не въ престолния си градъ Охридъ, както обикновено ставало, а въ провинциалния градъ Прѣспа (на третия малкъ островъ на малкото Прѣспанско езеро). Затова, като предупреждава своевременно прѣспанския началникъ (άρχων), Макремволита, [2] за това, той му обръща вниманието да не пропустне да помогне на „черковника“, който нарочно билъ изпратенъ да събира предварително „нуждното за храна“, та членоветѣ на събора да не гладуватъ презъ времето на своето пребиваване тамъ. За митроп. Симеона се види странно, гдето Теофилактъ избралъ Прѣспа за мѣсто на събора. „Не може да се каже, пише той, че нашествието на Боемунда (1107—1108) е попрѣчило да се свика съборътъ въ Охридъ, защото презъ време на това нашествие, за което се говори въ 65-о писмо до магистеръ Ивана Пантехни, Теофилактъ се намиралъ въ Солунъ. По всѣка вѣроятностъ съборътъ билъ свиканъ въ Прѣспа следъ сключването на мира между Алексия I Комнинъ и Боемунда, т. е. следъ 1108 год., когато последниятъ се оттеглилъ отъ Македония, защото въ Прѣспа се намирали повече съестни припаси, отколкото въ пострадалия отъ нашествието Охридъ“ (стр. 152). Но преди всичко въ Солунъ Теофилактъ се намиралъ пжтемъ, връщайки се отъ второто си пжтуване въ Цариградъ, и то, споредъ 65-о писмо по Меурсия, въ началото на Боемундовото нашествие, т. е.

през есента на 1107 год., и веднага следъ пристигането си заминал за Охридъ, защото „работитъ тамъ били много страшни: областъта Мокра, съседна на Охридско югозападно, била ограбена отъ неприятеля, който вече завзелъ планина Багора, намираща се между българскитъ и диррихийскитъ планини. [3] Освенъ това не е могълъ архиепископътъ да свика събора веднага следъ сключването на мира, т. е. следъ 2. септемврий 1108 год., едно, защото съборътъ билъ свиканъ, както ще покажемъ по-долу, презъ пролътъ, а не презъ есень, и, друго, защото Охридъ не бѣ съ нищо пострадалъ отъ нашествието, понеже не бѣ засегнатъ отъ неприятеля, а следов. и въ него биха се намѣрили достатъчно съестни припаси, особено следъ сключването на мира. Споредъ насъ, иначе е стояла работата.

Теофилактъ въ гореприведеното писмо пише на Макремволита следното: „да не докажете, че тия, които ще изпѣятъ пѣснитъ за празника (т. е. членоветъ на събора), сж сжи щурци (баснята за щуреца и мравката) и да не гладуваме, когато ония (т. е. другитъ, които ще присѣствуватъ на празника) на (църковния) съборъ (ἐν πανηγύρει) ще пиянствуватъ”. Отъ тия думи става явно, че презъ времето, когато щѣлъ да заседава епископскитъ съборъ въ Прѣспа, тамъ щѣло да има нѣкакъвъ празникъ, на който щѣло да има и други посетители, разбира се, миряни, които ще се веселятъ тамъ и ще употребятъ всичко, а за членоветъ на събора нѣмало да остане нищо; оттука изтича опасението на Теофилакта, да не би последнитъ да гладуватъ. Затова архиепископътъ изпратилъ специаленъ човѣкъ, който предварително да се погрижи да приготви всичко необходимо за предстоящия съборъ на епископитъ.

Такъвъ многолюденъ празникъ ставалъ въ Прѣспа ежегодно на 15. май въ деня на св. Ахилия, чиито мощи се намирали въ специално построената отъ царъ Самуила църква, наречена на името на светеца, когото мѣстното българско население особено почитало. [4] Че епископски съборъ ставалъ въ Прѣспа и при това около деня на св. Ахилия, се установява и отъ 23-о писмо по Ламия, адресирано до протасикритъ Григория Каматиръ. Въ това писмо Теофилактъ казва, че ималъ въ нѣщо да обвини адресата, но въ такъвъ случай писмото щѣло да надмине приличната мѣрка. „Обаче, когато уста заговорятъ на уста, продължава архиепископътъ, тогава ще приведа всичко, каквото имамъ да кажа, а така сжщо и обвинението, което ми вдѣхва любовта. Защото азъ ще ти дойда, когато ме Богъ поведе, следъ свършващия се тукъ съборъ въ деня на отца въ светиитъ Ахилия [5] и ще видя и разцѣлувамъ всепресвѣтлото ти благородие. Защото преди да свършимъ тоя съборъ, не ще ни бжде възможно да трѣгнемъ оттука, макаръ твърде много и да желаемъ”. [6] Едва ли може да има съмнение, че споменуваниятъ тукъ съборъ е единъ и сжщи съ оня, за който архиепископътъ пише въ писмото до Макремволита. Освенъ това отъ горния пасажъ не е мжно да се установи, че съборътъ щѣлъ да се свърши, да се закрие въ деня на св. Ахилия, т. е. на 15. май, следов. той е билъ свиканъ преди тая дата.

Областнитъ църковни събори на епископитъ, споредъ 37-о апостолско правило, трѣбвало да ставатъ два пжти въ годината: презъ четвъртата седмица на Петдесетница и на 12. октомврий, което било прието и потвърдено на I. вселенски (правило 5) и на IV. съборъ (правило 19). Обаче на VI. вселенски съборъ се констатирало, че това правило не може точно да се прилага поради варварски нахлувания и други случайни прѣчки, и затова било решено, такива събори да ставатъ само веднажъ въ годината отъ Пасха и до края на м. октомврий (ἀπό τῆς ἀγίας τοῦ Πάσχα ἑορτῆς

καὶ μέχρι συμπλήρωσεως τοῦ Ὀκτωβρίου μηνός), като се предоставяло право на свещеноначалниците на всяка областна църква сами да свикват събора, гдето и когато намърят за добре презъ означения срокъ (вж. правило 8, потвърдено и разширено на VII. вселенски съборъ, правило 6 и на помѣстнитъ антиохийски прав. 20 и картагенски прав. 25).

Назначавайки съборътъ да се свика въ Прѣспа и при това така, че въ деня на св. Ахилия, т. е. на 15. май, да бжде закритъ, Теофилактъ се е ръководилъ главно отъ 8-то правило на VI. вселенски съборъ. И наистина, Великденъ презъ 1108 год. билъ на 5. априлъ, оттука 15. май се падалъ презъ Петдесетница или следъ Великденъ, т. е. тъкмо когато вървѣли военнитъ действия въ Албания съ Боемунда, който къмъ това време, споредъ 65-о писмо до Ивана Пантехни, бѣ ограбилъ съседната на Охридско областъ Мокра и заплашвалъ вече Охридъ. Оттука ясно става, че Теофилактъ билъ принуденъ отъ развитието на самитъ събития да свика събора въ Прѣспа, като мѣсто по-отдалечено отъ театра на военнитъ действия. Наистина, къмъ началото на май 1108 год. напредването на неприятеля навътре въ страната било спрѣно, но все още не било известно, на коя страна ще остане победата. Това тъкмо военно неопредѣлено положение, презъ което се отбирали хранитъ по цѣлата страна за войската, споредъ насъ, и принудило Теофилакта да вземе мѣрки, за своевременното приготвяне на всичко необходимо за предстоящия епископски съборъ. И тъй, за датата на свикания отъ Теофилакта въ Прѣспа съборъ не може да се отива по-късно отъ 15. май 1108 год. Тоя изводъ дава възможность да се установи и датата на 23-о писмо по Ламия до Григория Каматиръ — презъ пролѣтътъ на 1108 г., т. е. когато последниятъ се намиралъ заедно съ императора или въ Солунъ, или въ военния лагеръ при гр. Дѣволъ, и поради това архиепископътъ му се обещавалъ да го споходи, защото се намиралъ близу до Охридъ, и то, както се каза, следъ закриването на събора въ Прѣспа.

За едно свое отиване въ Прѣспа Теофилактъ говори и въ писмо 23-о по Меурсия. Това писмо е адресирано, споредъ изданието на Миня, до епископа на Керкира; обаче отъ съдържанието му не личи, че то е изпратено до архиерей, а напротивъ, отъ много изрази се вици, че адресатътъ е билъ по-скоро военно лице [7]. В. Г. Васильевски, основавайки се на това, че въ писмото се казва, какво адресатътъ се намиралъ въ Колхида, а нататъкъ презъ онова време е ходилъ известниятъ византийски пълководецъ Григорий Таронитъ, управителъ тогава на Трапезунтското княжество, както това се установява отъ 26-о писмо по Меурсия до сжщия Григория Таронитъ, счита, че 23-о писмо по Меурсия било адресирано тъкмо до тоя последния. [8] Въ това писмо Теофилактъ съобщава на Григория Таронита, че получилъ поздравителното му писмо, и когато отивалъ въ храма на великия Ахилий, за да вземе участие въ празника му". [9] Обаче надали това отиване на Теофилакта въ Прѣспа да е сжщото онова въ 1108 год. презъ пролѣтътъ, на епископския съборъ, защото въ това писмо той все още пише: „И тъй ти се чувствувашъ и тамъ огорченъ противъ ония, които ни оскърбяватъ, противъ служителитъ на ненаситната алчность, противъ враговетъ на евангелското служение, противъ злосторницитъ на християнския чинъ", т. е. архиепископътъ писалъ това писмо тъкмо презъ времето на борбата му съ Иасита и неговитъ сподвижници — бирницитъ, или преди 1106 год.

Бележки

1. Migne, Patrol. gr. t. 126 col. 469 B—D.—Митроп. Симеонъ, Писмата на Теофилакта Охридски, стр. 151.
2. Отъ хрониста Скилица ни е известенъ Иванъ Макремволитъ (Μακρεμβολίτης) като участникъ въ заговора на Михаила Керулария противъ Михаила IV Пафлагонъ и окръжавашата го „пафлагонска клика“ въ 1040 год. (Skyl.-Cedr., II, p. 539, (19–22)). За другъ членъ отъ тоя родъ — за Димитра Макремволитъ споменува Иванъ Киннамъ. Той билъ изпратенъ пръвъ да посрещне германското кръстоносно опълчение въ 1147 г. (Cinnamus. ed. Bon., p. 67, (11–13). — Вж. тукъ по-горе, стр. 217. — В. Н. Златарски. Намѣстници — управители на България, п. т. стр. 380, бел. 16). Едва ли нашиятъ Макремволитъ е сжщиятъ тоя Димитъръ, защото, като се вземе подъ внимание, че сж се изминали почти 40 години, т. е. около две поколѣния отъ времето на последния, ще трѣбва да приемемъ, че нашиятъ Макремволитъ с билъ синъ или сродникъ на стария. Родътъ на Макремволитовци билъ единъ отъ виднитъ въ Византия родове: втората жена на императоръ Константинъ X Дука била Евдокия Макремволитиса, т. е. отъ рода Макремволитъ, и била племеница на Михаила Керулария (вж. Н. Скабалановичъ, Византийское государство и церковь въ XI вѣкъ. СПбургъ 1884, стр. 33 бел. 2 и 87). Това се потвърждава и отъ думитъ на Теофилакта, който представя Макремволита като благоразуменъ и добре възпитанъ.
3. Вж. тукъ Притурка № 11: „Колко пжти Теофилакътъ, като охридски архиепископъ, е ходилъ въ Цариградъ”.
4. Вж. тукъ по-горе, стр. 148.
5. Въ гръцкия текстъ това изречение гласи: μετὰ τὴν ἐν τῷ ἐν ἀγίοις περὶ (вм. πατρός?) Ἀχιλλέως τελουμένην ἐνταύθα σύνοδον.
6. Migne, ib, col. 540 B—C. — У митр. Симеона, п. т., стр. 223.
7. Вж. у митр. Симеона, п. т., стр. 80. бел. (1) подробно за това.
8. В. Г. Васильевскій, п. т., стр. 329.
9. Migne, ib. col. 401 C:

Ἀπρόντι γάρ πρὸς τὸν μέγαν Ἀχιλλίον, ὡς ἂν
τῇ πανηγύρει συνεορτάσαιμι, κατὰ τὴν ὁδὸν ἐνεχειρίσθῃ τὰ γράμματα σου.

10. Обяснения къмъ 55-то по Меурсия писмо на Теофилакта Охридски

Къмъ времето, когато Алексий I Комнинъ пжтувалъ по българскитъ земи отъ септемврий 1105 до началото на ноемврий 1106 г., се отнася и писмото на Теофилакта „до царския лѣкаръ Никита“, [1] както гова се види още отъ първото изречение на писмото. „Много сж причинитъ, почва архиепископътъ, които ме принуждаватъ да замина за вашитъ шатри, които вие, новиятъ Израиль, разпъвате, като обикаляте (περιφέρόμενοι) въ земя — пустиня за васъ”. Нѣма никакво съмнение, че тукъ става дума за сжщото странствуване или пжтуване на императора, за което Теофилакътъ споменува въ писмото си до Григория Каматиръ, [2] като подъ „земя-пустиня за васъ” се разбира България. Обаче две течения (ρεύματα) спирали заминаването му; „едното общо и епидемично,

което, следъ като пострадалъ отъ възпаление на мозъка, му причинявало хрема (или гръденъ катаръ) и кашлица и го застрашавало не безъ основания съ гръдна болестъ”. „Защото, пише архиепископътъ, ако сега, когато съмъ се свилъ на едно мѣсто, се намирамъ въ такова положение, какво ли ще ми бѣде, ако бихъ излѣзълъ на открито?” — Второто течение било онова на близката рѣка, която древниятъ и грѣцки езикъ нарича Аксиосъ, а новиятъ и варварски — Вардаръ (Βαρδάριος). „Защото, казва се въ писмото, тя, като тече презъ много планини, сега е прелѣла отъ стопилитѣ се изъ горитѣ снѣгове и не дава нито пеши, нито конници да я минатъ, та, като нѣма мостъ поради проклетитѣ митници край нея (рѣката), може да се мине само по едно коритце, дълго единъ лакътъ”, а пъкъ да се минава рѣката на такова коритце било твърде опасно. И тъй, две били прѣчкитѣ, които не позволявали на Теофилакта да отиде тамъ, гдето е станувалъ заедно съ императора царскиятъ лѣкаръ Никита: сериозната болестъ, отъ която страдалъ архиепископътъ, и друго пълноводието на рѣка Вардаръ, което не давало да се мине рѣката нито пеша, нито на конь, а само на една малка лодка, и то на митнишки бродъ.

Обаче въ писмото се казва една подробностъ, която ни дава възможностъ да опредѣлимъ по-точно времето, когато е било то писано: архиепископътъ обяснява, че пълноводието и разлитие на Вардаръ се дължали на стопилитѣ се по планинитѣ, презъ които минава тая рѣка, снѣгове, следов. писмото е писано презъ ранна пролѣтъ, а понеже презъ времето на императоровото пѣтуване по днешна Македония е имало само една пролѣтъ — презъ 1106 год, то и писмото е писано презъ ранна пролѣтъ на тая година, и то отъ Охридъ, отгдето Теофилактъ не е можалъ да мрѣдне поради сериозната си болестъ. Освенъ това въ писмото се казва, че да се отиде въ мѣстото, гдето се намиралъ царскиятъ лѣкаръ Никита, а следов. гдето квартирувалъ въ дадено време императорътъ, трѣбвало да се мине близката, съседната (γείτονα) на това мѣсто (а не на Охридъ или Солунъ) рѣка Вардаръ, а това мѣсто е могло да бѣде само гр. Струмица или мѣнастирътъ Богородица Елеуса при с. Велюса, които, както се каза, Алексий I Комнинъ сжщо посетилъ презъ времето на казаното си пѣтуване. [3]

Това точно опредѣление датата на нашето писмо съвсемъ отмѣнява изказаното отъ митр. Симеонъ мнение, че то е било писано презъ пролѣтъта на 1108 год., и то отъ Солунъ, а адресатътъ се намиралъ въ военния лагеръ. Но най-важното доказателство, че това писмо не е могло да бѣде писано презъ пролѣтъта на 1108 год., е това обстоятелство, че братътъ на Теофилакта тогава е билъ тежко боленъ и не могълъ да предприеме такова опасно пѣтуване, за което споменува нашето писмо. Това най-добре се види отъ 58-0 по Меурсия писмо до китърския епископъ, въ което Теофилактъ пише: „Пребиванието ми тукъ и на мене се виждаше досега, че е добре и разумно наредено. Но човѣшкитѣ помисли били суетни, и за мене било по-добре да бѣхъ отишелъ въ Цариградъ (πρός τήν πόλιν) и тамъ да бѣхъ се погрижилъ за лѣкуването и на моето тѣло, а въ сжщото време да бѣхъ поставилъ далечъ отъ тукашнитѣ горещини и тия, които сж съ мене. Тѣ не намиратъ тукъ нищо добро, а особено братъ ми, който ми е малка искра отъ утеха. Защото, като промѣнилъ охридския въздухъ съ тукашния и като се лишилъ отъ слабото и твърде тънко тамошно вино и отъ другитѣ хигиенически съестни припаси, изгуби здравето си и е много зле. Охота (апетитъ) нѣма никакъ, бори се съ главоболие, и коремътъ му е претрупанъ. За премахване на тоя товаръ времето не позволява да се употреби и друго срѣдство, освенъ оксисакхари (όξισάκχαρι), и

то умерено, при всичко че можехме да употребимъ и други лъкарства. Но нему му се втръсна всъко лъкарство. Затова скърбя и се чумеря, честний божи човъче, и съмъ недоволенъ отъ тукашното си пребивание, като разсждавамъ повече малодушно, отколкото справедливо. Защото, ако е угодно на Бога да понесемъ нъкоя скръбъ (т. е. смъртта на брата му), ще ни се случи такава, гдето и да бѣхме се намѣрили. Но ти умилистави Бога къмъ насъ, защото той знае да прощава беззакония и да потопява грѣхове въ море (Мих 7, (18–19)). Пророкъ Михей знае, че това море е или кръщението, или покаянието, или божие то милосърдие. И така, което отъ тия тритѣ дава и на другитѣ сила, за да станатъ спасителни, това изпѣй върху насъ, за да изцѣришъ нашата немощъ, като потопишъ, колкото враждебна и египетска частъ иматъ нашитѣ тѣлесни и душевни болести. Не се бави, прочее, но отвори небеснитѣ завори [4].”)

За да се опредѣли, кога и отгдето е писано това писмо, ще трѣбва да се спремъ върху други две писма — друго до китърския епископъ и до дебърския (66-о и 67-о по Меурсия), [5] които сж писани вече следъ смъртта на Теофилаковия братъ. Въ дветѣ тия писма, като съобщава за смъртта на брата си, „който за него билъ всичко, съ готовностъ се излагалъ на всѣка опасностъ и се хвърлялъ, както се казва, въ самия огнь и срещу мечове, само и само (архиеп.) да бждѣлъ спокоенъ и безъ скърби”, моли и двамата епископи, да му бждатъ помощници, като по-често отправятъ молитви за него къмъ Бога; но въ писмото до дебърския той притуря, сжщо така да се моли на Бога — „да се върне по-скоро въ падналата се на негово попечение епархия, за да посети овцитѣ на стадото му, което му е повѣрено”. Това последното съобщение ни дава възможностъ да се опредѣли, кога е умрѣлъ Теофилаковиятъ братъ Димитъръ. Дебърскиятъ епископъ напустналъ своето седалище — Дебъръ, когато тоя градъ билъ завзетъ отъ Боемундовитѣ войски въ началото на войната, т. е. презъ есенята или зимата на 1107 год., [6], а отново отвоюванъ презъ лѣтото (най-рано) на 1108 год., [7] когато норманитѣ бѣха отбити и отблѣснати отъ ромеитѣ на западъ къмъ Драчъ и морския брѣгъ; ако Теофилактъ подканя епископа да моли Бога, да се върне въ епархията си по-скоро, то ясно е, че писмото е било писано къмъ края на лѣтото на 1108 год., а оттука и смъртта на брата му ще трѣбва да отнесемъ къмъ срѣдата на 1108 год., следов. и дветѣ писма 66-о и 67-о сж писани презъ втората половина на 1108 г. и при това наскоро следъ смъртта на Теофилаковия братъ.

И тъй, понеже 58-о писмо е предхождало 66-то до китърския епископъ, а това последното, както видѣхме, се отнася къмъ началото на втората половина на 1108 год., когато братътъ се бѣ вече поминалъ, то и първото писмо (58-о) трѣбва да се отнесе къмъ пролѣтътъ на сжщата година, а тогава Теофилактъ се е намиралъ въ Прѣспа по случай епископския съборъ, гдето билъ донесенъ и братъ му Димитъръ за поправка на здравето, но безъ всѣкакъвъ резултатъ, а оттука и 58-то писмо било писано отъ Прѣспа, а не отъ Солунъ, както предполага митр. Симеонъ, който се основава на това, че архиепископътъ се надѣвалъ да потопи грѣховетѣ си въ морето”; обаче въ писмото се привежда, както видѣхме, изречение отъ пророка Михея и се обяснява, че подъ „море” се разбира кръщението и пр., тъй че това не сж думи на Теофилакта.

И тъй, 55-то писмо до царския лъкаръ Никита по никой начинъ не може да се смѣта, че е написано въ 1108 год., и се връщаме пакъ къмъ неговото съдържание. Поради мжно преодолимитѣ за архиепископа прѣчки отъ една страна, а отъ друга — поради важността на въпроситѣ, която

правила неотложно отиването въ Струмица, Теофилактъ изпратилъ брата си Димитра, който първото „течение“ нѣмалъ, а отъ второто не се боялъ, защото на такива коритца той плувалъ по-смѣло, отколкото когато пътувалъ по сухо. „Тогова ти изпратихъ, пише архиепископътъ, отъ дома въ свой домъ (οἰκοθεν οἰκαδε) (така азъ сѣдя за нашитѣ отношения), за да допълни нуждата отъ моето присѣствие при тебе, и да се наслади вмѣсто мене съ обичната ти и мѣдра душа“ и пр. Но каква е била тая нужда отъ неговото присѣствие при Никита и изобщо кои сѣ били многото причини, които сѣ го принуждавали да отиде при последния, Теофилактъ не посочва, нито дори намеква за тѣхъ, защото е нѣмало нужда: било изпратено довѣрено нему лице — братъ му Димитъръ, който устно е предалъ на Никита всичкитѣ желания на архиепископа и главната цель на своето идване. Обаче, като се вземе предвидъ времето, когато е било написано писмото — презъ пролѣтътъ на 1106 год., то едвали ще се отклонимъ отъ истината, ако приемемъ, че главната цель на това отиване на Теофилактовия братъ е била да помоли царския лѣкаръ Никита за ходатайство предъ императора, да избави архиепископа отъ неговитѣ противници, Иасита и сподвижницитѣ му, чрезъ отстранението на скопския дука и управителъ на България, Ивана Таронита, у когото тѣ намирали поддържка въ действията си противъ архиепископа. Разбира се, подобна една цель Теофилактъ не е могълъ да излага въ писмо и я повѣрилъ само на своя братъ, който за него билъ всичко, както пише въ писмата до китърския (66-о) и дебърския епископи (67-о).

Бележки

1. Писмо 55-о по Меурсия. — Migne, ib. col. 472 C—473 B. — У митр. Симеона, п. т., стр. 154—155.
2. Вж. писмо 71-о по Меурсия и тукъ по-горе, стр. 310 и 311.
3. Вж. тукъ по-горе, стр. 310, а сжщо В. Н. Златарски, Намѣстници-управители и пр. Притурка, стр. 392, бел. 110.
4. Migne, ib, col. 476 D—477 B. — У митр. Симеонъ, п. т., стр. 158.
5. Migne, ib. col. 485 B—C et 488 A—B. — У митр. Симеона, п. т., стр. 168—169.
6. Anna, lib. XII, cap. 9; ib. II, p. 172, (13—16).
7. Ibidem, lib. XIII, cap. 5; ib. II, p. 190, (2).

11. Колко пѣти Теофилактъ, като охридски архиепископъ, е ходилъ въ Цариградъ

Въ три писма Теофилактъ споменува за пътуване по море: 1. въ 1-о по Ламия „до деспина Мария“ [1], 2. въ 65-о по Меурсия „до магистеръ Ивана Пантехни“ [2] и 3. въ 22-о по Ламия, „до хартофилаксъ Никифора“. [3]

Въ първото писмо Теофилактъ описва връщането си отъ Никомидия презъ Цариградъ — бурята, която ги настигнала въ Мраморно море, и съобщава на адресатката си, деспина Мария, грузинка, жената на Михаила VII Дука, и после и на Никифора Вотаниатъ, която тогава била изпратена на заточение на о-въ Принкипо, единъ отъ Принцовитѣ о-ви при Цариградъ, и се бѣ покалугерила, че

искалъ твърде силно да я посети, но не му било позволено от драчкия дука, Ивана Комнинъ, синъ на севастократоръ Исаака, по-големия братъ на Алексия I Комнинъ, който придружавалъ архиепископа презъ времето на пътуването му. [4] На друго мѣсто ние се опитаме да докажемъ, че това пътуване може да се отнесе само къмъ 1095 год., [5] следов. това е било първото му пътуване за Цариградъ и обратно. — За целта на това пътуване Теофилакътъ не споменува нищо, а само забелязва въ скоби, че „и натамъ го тласкали вълнитъ на неговитъ злочестини (τά τῶν κακῶν μου κύματα)“. Какво трѣбва да се разбира подъ „злочестини“, мжчно е да се каже, защото самъ той не дава дори намекване за тѣхъ въ писмото; въ всѣки случай едвали може да се предполагатъ подъ тѣхъ клеветитъ и обидитъ на бирника Иасита и неговитъ сподвижници, защото спрѣчкванията му съ тѣхъ се отнасятъ къмъ по-късно време. Наистина, архиепископътъ говори въ писмото си за „скърби“, но тия скърби, изглежда, да сж отъ другъ характеръ, което се доказва отъ следнитъ му думи: „затова изпроси ми отъ Бога, комуто всѣки день се явявашъ чрезъ дѣла, които водятъ къмъ него, изпроси да не изпадамъ занаяпредъ въ чести изкушения (много би било, ако бихъ казалъ, да престанатъ скърбитъ)“. Тия думи, съпоставени съ израза, че „натамъ го тласкали вълнитъ на неговитъ злочестини“, по-скоро показватъ, че той е билъ извиканъ въ Никомидия отъ императора. Що се отнася за целта на писмото, то както и самъ Теофилакътъ се изразява, била да напомни на деспина Мария „да изпълни обещанието, което служащитъ на истината нейни уста преди време сж дали на неговия съратай и братъ Димитра“.

Съвсемъ другъ характеръ носило пътуването му по море, за което той говори въ писмото си до магистеръ Ивана Пантехни. Докато тамъ той описва настигналата ги буря на Мраморно море, тукъ той казва, че презъ цѣлия пътъ „Господъ го провелъ презъ морето тъй безопасно, както не би преминалъ дори и суша; той заповѣдалъ на бурята, и тя се обърнала на тихъ вѣтъръ“, а главното било това, че „го избавилъ отъ многодневна болестъ и го препасалъ съ сила“. „Когато азъ, пресвѣтлий мой господарю, пише Теофилакътъ, се качихъ на корабъ (а това бѣше въ деня, въ който очаквахъ периода на болестъта си), случи ми се нѣщо съвсемъ неочаквано, повдигане, слюнки изобилни повръщане и изкараната мокрота несмлѣна и неустановена и на края малко злѣчка. Подиръ малко се повтаряше сжщото, само че злѣчката бѣше по-изобилна и подиръ изплюването усьщахъ по-голъма горчевина, И тъй, очаквахъ признаци, че подиръ четири дни пакъ ще ме втресе, както преди. Но треската била изплута заедно съ злѣчката и съ това, което бѣхъ повърналъ. И така се оказа, че се страхувахъ тамъ, гдето нѣмаше страхъ. Дойде пакъ деньтъ на периода на болестъта, и азъ, страхливиятъ въ всичко, очаквахъ да ми се случи нѣщо лошо, но Богъ билъ сжщиятъ и не се измѣнилъ. Злото изчезна, и не се намѣри мѣстото му. И азъ, тежко болниятъ, стигнахъ въ Солунъ живо и здраво. Това е то, гдето казва мждрата поговорка: и отъ злѣчката има полза“. И тъй отъ мѣстото на отпращането Теофилакътъ тръгналъ тежко боленъ (изглежда, че той страдалъ отъ малария, която го измжчвала периодически); но случилата съ него презъ време на пътуването морска болестъ направила да се прекрати болестъта, и той излѣзълъ въ Солунъ напълно здравъ.

За сжщото това пътуване Теофилакътъ споменува и въ писмото си до хартофилаксъ Никифора, което се почва съ следния пасажъ: „Като се върнахъ отъ трудното си и дълго скитане, честнейший брате (защото и сега примѣрихъ пагубната Харибда и се потрихъ около военния станъ, така бърза

да ни измъчва твърде много оня, който от самото начало е виновен за болките на природата), и така, като се върнах, получих, писмото на светия ти, което ми се видя по-сладко, отколкото пожитият вътръ на моряците, когато се уморяят да теглят красиво изработените лопати, или, ако искаш, то ми се видя, като изворъ за жедната кошута". Тия думи не само потвърждават, че пътуването било по море, но съизраза „и сега" (καί νύν) ясно сочат, че преди това е имало и друго морско пътуване, т. е. това от 1095 год.

Но нито въ едното, нито въ другото писмо не се посочва мѣстото, отгдето е тръгналъ архиепископътъ. За разрешение на тоя въпросъ ще ни помогне писмо 52-о по Меурсия, адресирано „до Деспината, която го бѣ посетила, когато бѣше боленъ", [6] което гласи: „Възобновявашъ всѣкога съ дѣлата си въчеловѣчането на Бога и показвашъ, че той въ твоето лице става чловѣкъ, а твоята човѣшка природа въ неговата се обоготворява. Ти, която къмъ всички се отнасяшъ снизходително, благоволи да посетишъ и мене, който съмъ сжщъ земя, и позволѣ да се опия съ твоята благость. Ти съживи и въздигна мене, мъртвия инакъ, който всѣкога съмъ твой. Като награда за всичко това, какво друго по-голѣмо бихъ могълъ да ти пожелаю, освенъ да не престанешъ да проявявашъ въ себе си божественото тайнство, за да ти бжде сжщото и подвигъ, и отплата". Подъ „деспина" не може друга да се разбира, освенъ — сжщата бивша императрица Мария Грузинска, до която е адресирано, както видѣхме, и 1-о по Ламия писмо съ сжщата титла. И тъй, императрица Мария била, която посетила болния Теофилакта, но где? Ако той е заболялъ въ Охридъ или Пелагония, гдето сжщо така тежко боледувалъ, и деспина Мария тамъ да го е посетила, не е възможно да се допустне, защото, както се каза, тя отъ 1094 год. била заточена на о-въ Принкипо, и едва ли би било ѣ позволено да пътува тъй далечъ. Трѣбва да се приеме, както справедливо изтъква митр. Симеонъ, че заболяването на Теофилакта е станало въ Цариградъ, и деспина Мария тамъ е могла да го споходи, а, както се установи отъ писмото до Ивана Пантехни, Теофилактъ тръгналъ тежко боленъ презъ второто пътуване, следов. мѣстото на отпращанieto въ това пътуване е билъ Цариградъ, или, съ други думи, второто му морско пътуване е било както и първото, за Цариградъ и обратно.

Що се отнася до годината на това пътуване, то тя се опредѣля отъ това, което Теофилактъ пише по-нататкъ въ писмото си до Ивана Пантехни. „Но работите въ Охридъ сж много страшни. Страната на Мокра (а Мокра е частъ отъ Охридско) е ограбена отъ роба и бунтовникъ. А Багора (тая твърде голѣма планина, която съседѣ съ българскитѣ и диррахийскитѣ планини) завзема бунтовникътъ. Съ една дума всичко е зле. Но уповаваме се на Бога и на старанията на държавнейшия императоръ, че тоя гущеръ, който, стопленъ съ лжчитѣ на царскитѣ добрини, дмгналъ глава, зле ще изпати и не ще да има, кжде да се дѣне. . . И Богъ, който ни брани, ще дойде и нѣма да се забави, а робътъ, който се възбунтувалъ, като Иеровоама въ времето на Соломона, ще остане само съ скроенитѣ си зли замисли. И, като копнѣе за царство, о земя и слънце, о понижение на царицата, о несравнена висота на властѣта, той нѣма да се удостои дори и слуга на царя да бжде". Тукъ подъ „робъ", „бунтовникъ", „гущеръ, стопленъ съ лжчитѣ на царскитѣ добрини" се разбира Боемундъ Тарентски, а не известниятъ противникъ на Теофилакта, парикътъ Лазаръ, както доскоро се приемаше, [7] след. тукъ става дума за нападението на Боемунда презъ 1107 год. октомврий, който на първо време, следъ като обсади Драчъ, ималъ нѣкои успѣхи — завладѣлъ

Арбанонъ (сег. Елбасанъ), и после за кжсо време и Дебъръ, а отъ нашето писмо узнаваме, че Боемундъ ограбилъ областъта Мокра ю.-з. отъ Охридското езеро и завзелъ планината Багора, която се намира между българскитъ и драчекитъ планини, планинската верига, която се спуща отъ с. къмъ ю. между горното течение на рр. Шкумба и Дѣволъ. [8] И тъй въ момента, когато Теофилакътъ пристигналъ въ Солунъ, норманитъ завзели съседната на Охридско страна. Боемундъ излѣзълъ на Албанския брѣгъ въ началото на октомврий 1107 год., а Алексий I Комнинъ стигналъ въ Солунъ презъ ноемврий 1107, а почналъ своитъ противодействия презъ пролѣтъта на 1108 г., следов. Теофилакътъ е пристигналъ въ Солунъ презъ есенъта на 1107 год., а оттука второто му пѣтуване за Цариградъ се отнася къмъ 1107 г., а понеже въ писмото си до хартофилаксь Никифора споменува, че „се върналъ отъ трудното си и дълго скитане” и че „се потрилъ около военния станъ”, то, очевидно, на връщане Теофилакътъ е пѣтувалъ съ войскитъ, които тъкмо презъ 1107 год. отивали за театра на военнитъ действия въ Албания и преди пристигането на самия императоръ въ Солунъ. [9]

Бележки

1. Migne, ib. col. 501 A—505 A: τῇ δεσποίνᾳ κυρά Μαρία — У митр. Симеона, п. т., стр. 180—182.
2. Migne, ib. col. 484A—485A: τῷ μαγίστρῳ κυρίῳ Ἰωάννῃ Παντέχῃ — У митр. Симеона, п. т. стр. 164—165.
3. Migne, ib. col. 536D—537C: τῷ хартоφύλακῃ κυρῷ Νικηφόρῳ — У митр. Симеона, п. т. стр. 221—222.
4. Подробно за това вж. у митр. Симеона, п. т., стр. 182—186.
5. В. Н. Златарски, Намѣстници-управители на България и пр. п. т., стр. 394, бел. 114.
6. Migne, ib. 469 A—B: Τῇ δεσποίνῃ, ἐπισκεφάμενῃ αὐτῷ ἀρρωσίσαντι. — У митр. Симеона, п. т., стр., 150—151.
7. За това подробно вж. мит. Симеонъ, п. т., стр. 165—167.
8. Вж. тукъ по-горе, стр. 246, бел. 1.
9. Anna, lib. XIII, cap. 1; II, p. 174, (13).

12. Имало ли е охридски архиепископъ Евстатий

Между последнитъ двама архиепископи въ Дюканжовия списъкъ Е. Голубински поставя други двама: Василий въ 1132 г. (но съмнителенъ) и Евстатий около 1134 г. [1], за когото се споменува въ житието на св. Илариона Мъгленски, написано отъ търновския патриархъ Евтимия. [2] Тия прибавки възприелъ и Д. Цухлевъ, който впрочемъ отишълъ по-нататъкъ, като предположи, че архиепископъ Евстатий участвувалъ дори въ Цариградския съборъ въ 1140 г. [3], когато въ съборния актъ не се споменува никакъвъ български архиепископъ. Ив. Снѣгаровъ не приема нито прибавкитъ на Голубински, нито предположението на Цухлева възъ основа на това, че въ Дюканжовия списъкъ не фигуриратъ имената на тия архиепископи, и затова смѣта, че въпросниятъ

Евстатий билъ никой другъ, освенъ солунскиятъ митрополитъ съ сжщото име, който е живѣлъ въ втората половина на XII. вѣкъ. [4]

При съставянето на своитѣ житиета патриархъ Евтимий е вземалъ за основа тъй нареченитѣ проложни житиета и ги е разпространявалъ и излагалъ въ духа и въ формата на съвременната нему византийска агиография. [5] И наистина, обнародвания недавно прологъ-споменъ за пренасянето мощитѣ на св. Илариона въ Търново [6] Евтимий е ималъ подъ ржка, обаче, както изглежда, той е ималъ твърде малко сведения за живота на светеца, защото житието цѣло почти състои отъ общи мѣста. Не подлежи на никакво съмнение, че на Евтимий е било познато отъ византийски извори, че Иларионъ е живѣлъ въ царуването на Мануила I Комнинъ, че е билъ ржкоположенъ за епископъ отъ Евстатия Охридски и че е вземалъ деятелно участие въ борбата съ еретицитѣ. Едвали може да се допустне, че Евтимий е измислилъ тая личность, или пъкъ че я смѣсилъ съ Евстатия Солунски, съ чиито съчинения несъмнено той ще да е билъ запознатъ презъ времето на пжтуването си на Атонъ и въ Солунъ. Че Евстатий Охридски не е фиктивна личность, ни довеждатъ и следнитѣ съображения. Ако досѣщането на Ив. Снѣгарова, какво „употрѣбата на свѣтски титулъ отъ архиепископа дава основание да се предполага, че архиепископъ Ивант Комнинъ билъ ржкоположенъ за архиепископъ малко време преди свикването на тоя съборъ” (въ 1143 г.), може да се приеме за твърде правдоподобно, то трѣбва да се допустне, че Иванъ Комнинъ станалъ охридски архиепископъ не по-късно отъ 1142 г., следов. неговиятъ предшественикъ по Дюканжовия списъкъ, архиепископъ Михаилъ Максимъ, е управлявалъ около 22 години (= 1142 — 1120), което се явява твърде проблематично, защото, ако да бѣ управлявалъ тъй дълго, то щѣхме да знаемъ повече за неговата дейность; отъ друга пъкъ страна и Иванъ Комнинъ би управлявалъ архиепископията най-малко 37 (= 1157 — 1120) години, което така сжщо е не по-малко съмнително. Оттука ние заключаваме, че между Михаила Максимъ и Иванъ Комнинъ е имало другъ нѣкой архиепископъ, който могълъ да бѣде споменатиятъ Евстатий Охридски и който, споредъ изчисленията на Е. Голубински, ржкоположилъ Илариона за епископъ около 1134 г., или Евстатий е управлявалъ Охридската архиепископия най-късно отъ 1133 до 1142 г. Не е могълъ патриархъ Евтимий да смѣси нашия Евстатий съ Евстатия Солунски затова още, защото първиятъ е живѣлъ и действувалъ презъ първата половина, а вториятъ — презъ втората половина на XII. вѣкъ, а не около половината на сжщия вѣкъ, както твърди Ив. Снѣгаровъ.

Бележки

1. Вж. Краткій очеркъ и пр., стр. 44.
2. E. Kalužniacki, Werke etc. S. 31.
3. Вж. История на българската църква, т. I. (1910), стр. 904.
4. Вж. История на Охридската архиепископия. София 1924, т. I. стр. 205, бел. 6.
5. К. Радченко, Религіозное и литературное движение въ Болгаріи и пр. Кіевъ 1898, стр. 243 и сл.
6. Вж. Йор. Ивановъ, Българ. старини, п. т., стр. 419—420.

13. Известия за куманитѣ

За живота и обичаитѣ на куманитѣ, както и за тѣхнитѣ нападения нѣколко писатели — съвременници ни даватъ твърде интересни сведения, които се схождатъ или пъкъ се допълватъ помежду си.

На първо мѣсто ще поставимъ еврейския пътешественикъ равви Петахия. Той се запозналъ съ куманитѣ — „жителитѣ на страна Кидарѣ“, когато пътувалъ отъ Регенсбургъ за Азия около 1170 год. „Тѣ (куманитѣ), пише той, нѣматъ кораби, а съшиватъ наедно десетъ разпънати конски кожи и връвѣ (вжже), която се прикрепя по краищата наоколо; тѣ сѣдятъ на кожата, като турятъ тамъ своитѣ талиги и цѣлия си багажъ. После тѣ привързватъ отъ края на кожата за опашкитѣ на своитѣ коне, които пуцатъ да плаватъ, и по тоя начинъ преминаватъ на другия брѣгъ. Въ земята на Кидарѣ хлѣбъ не употребяватъ за храна, но ядатъ оризъ и просо, сварено въ млѣко, а сжщо млѣко и сирене. Освенъ това тѣ турятъ парчета месо подъ седлото на коня, който тѣ ядатъ, и го препускатъ, докато се изпоти. Месото се стопля, и тѣ го ядатъ“. По-нататѣкъ Петахий пише: „Куманитѣ нѣматъ общъ властитель, а само князе и благородни фамилии. Тѣ живѣятъ на палатки, извънредно сж далекогледни, защото не ядатъ солъ и употребяватъ известни растения. Тѣ сж отлични стрелци отъ лжкъ и убиватъ птица, както тя лети. Тѣ забелязватъ и узнаватъ предметитѣ на повече отъ единъ день разстояние“ [1].

Солунскиятъ митрополитъ Евстатий († въ 1192 или 1194 г.) въ своята речъ къмъ Исаака II Ангелъ, казана въ Пловдивъ въ 1191 година, дава следната характеристика за куманитѣ. „Тѣ сж народъ, който не е заседналъ и не е на постоянно мѣсто, и не умѣе да заселва, и затова той не е гражданственъ; той се стреми да завладѣе всѣка страна, но нито въ една не може да заседне и затова е многоблуждаващъ. Тѣ сж хвърчащи люде и затова мжно се забелязватъ; тѣ нѣматъ градове, нито села, затова ги придружава дивотията. Не сж такива дори орлитѣ, плѣтояденъ родъ и отъ всички мразенъ; такива сж негли грифове, които благодетелната природа е отстранила, както и скититѣ, въ необитаеми мѣста. Вълчи обичаи възпитали такива люде, защото дръзкиятъ и лакомъ вълкъ лесно се обръща въ бѣгство, когато се появи нѣщо страшно. И скитската тѣлпа не бърза да се впуска напредъ и, следъ като се извие, ако нѣкои биха се противопоставили по храбростъ, тя си обръща погледитѣ назадъ и почва да бѣга. Докато е билъ наблизу, ето го веднага отстѣпилъ. Ограбилъ и, преди да напълни ржцетѣ си, хваща се за юздата и подкарва коня си ту съ петитѣ, ту съ бича и въ бѣгството се предава на вѣтроветѣ, както и самъ се хвали, че ще полети по-скоро отъ ястребитѣ. И едвамъ се мѣркнулъ, и ето че се скрива отъ очитѣ на гледащитѣ“. [2]

Не по-малко интересни сведения ни дава и Никита Акоминатъ за куманитѣ. „Оржжието имъ, пише той, съставятъ стрелникъ (колчанъ), покаченъ отстрани на кръста, кривъ лжкъ и стрели; по-нѣкога обаче употребяватъ и копия и съ тѣхъ действуватъ на война. Единъ и сжщи конь и носи скита презъ време на тежка война, и го снабдява съ храна, следъ като бжде срѣзана вената му; ако е пъкъ кобила, то, казватъ, тя удовлетворява и скотската страсть на варварина. Мешиненъ мѣхъ, напълненъ съ сѣно и тѣй добре съшитъ, че не прониква нито най-малка капка вода, набързо приготвя за скититѣ преминаването на рѣката. Скитътъ възседне такъвъ единъ мѣхъ, привърже го о конската опашка, туря върху него седлото и всички военни принадлежности, и по тоя начинъ,

ползувайки се отъ коня при преминаването, като отъ корабъ съ платна, лесно преминава цѣлата широчина на Дунава” [3]. За нападенията на куманитѣ сжщиятъ Никита ни съобщава следното: „тѣ обикновено се нахвърлятъ върху противниците си, засипватъ ги съ хиляди стрели и удрятъ съ копия, но следъ кжсо време промѣняватъ нападението на бѣгство и почватъ да подмамватъ неприятеля да се впусне подиръ тѣхъ; после изведнажъ се обръщатъ съ лицето къмъ настѣпващите, хвърлятъ се върху тѣхъ по-бърже отъ птици, които порятъ въздуха, и пакъ влизатъ въ бой съ ново юначество и съ по-голѣма отъ предишната храбростъ” [4].

Сжщо такива сведения за живота на куманитѣ ни дава и Робертъ де Кларѣ, който описва 4-я кръстоносенъ походъ като участникъ въ него. Той пише: „И тѣй ще ви кажа, какви хора сж тия кумани. Това е едно диво племе, което нито оре, нито сѣе, нито има колиби или кжщи. Тѣ иматъ плѣстени палатки — живѣлища, въ които се криятъ; проживяватъ (хранятъ се) съ млѣко, сирене и месо. Въ тая страна има толкова мухи и мушици, че тѣ не смѣятъ да излѣзатъ отъ палатките си и дори късно презъ зимата. Зиме тѣ излизатъ отъ палатките си и отъ страната си, за да правятъ нахлувания (за грабежъ), та ще ви кажа, какво правятъ тѣ. Всѣки отъ тѣхъ (куманитѣ) има отъ десетъ по дванайсетъ коня, и така тѣ ги обучили, че ги придружавали навсѣкжде, кждето искатъ да ги закаратъ, и се качватъ ту на единъ, ту на другъ конь. Всѣки конь презъ време на походъ носи на муцуната си по една торба, гдето му е храната (viande), и коньтъ яде, като следва господаря си. Тѣ не преставатъ да скитатъ и денемъ и нощемъ и препускатъ тѣй усилено, че взематъ за единъ день и за една нощъ шесть или седемъ или осемъ преходи. Докато така пжтуватъ, нищо не натоварватъ, нито взематъ съ себе си, преди да се върнатъ; но, когато се връщатъ, задигатъ плячка, откарватъ хора и изобщо взематъ всичко, каквото могатъ да хванатъ. Тѣ се обличатъ въ овча кожа и носятъ лжкъ и стрели. И първото животно, което срещнатъ сутринъ, каквото и да е то, гонятъ го презъ цѣлия день [5].

Бележки

1. В. Г. Васильевскій, Византия и печенѣги. Труды его, т. I, стр. 6—7.
2. Eustathii Opuscula, edidit Th. Fr. Tafel. Francofurti ad Moenum 1832, p. 44, (21—42):

ἔθνος αὐτοὶ οὐ στάσιμον, οὐ μόνιμον, οὐ κατοικεῖν ἐπιστάμενον
οὐδ' αὐτὸ δὲ οὐδὲ πολιτικόν· πάσης μὲν ἐμφιέμενον γῆς, ἐγκαθήμενον δὲ οὐδεμίᾳ, διὸ
καὶ πολυπλάνητον πετόμενοι ἄνθρωποι, καὶ διὰ τοῦτο δυσθήρατοι· ἀπόλιδες, καὶ οὐδὲ

κώμας εἰδότες· οἷς δὴ καὶ τὸ θηριῶδες ἀκολουθεῖ. Οὐδὲ γύπες εἶεν ἂν τοιοῦτοι, τὸ
σαρκοβόρον γένος καὶ παμμίσητον· γρύπες ἂν εἶεν τοιοῦτοι, οἷς καὶ αὐτοὺς ἡ φύσις
καθὰ καὶ τοὺς Σκύθας εὖ ποιοῦσα εἰς τοὺς ἀοικήτους ἀφώρισε. Νόμοι λύκων τοὺς
τοιούτους ἐξέθρεψαν· λύκος γάρ ἐπιτρέχων καὶ λαφύσων, ἀνὰ πόδα τρέχειν οἶδεν,
εἰποθεν ἀνὰ κύψεις φόβητρον. — Καὶ ὁ Σκύθης ὄχλος οὐκ ἔφθη δραμῶν ἐπὶ τὰ ἐμ-
προσθεν, καὶ λυγισθεὶς, εἰ τινες ἀντισταῖεν πρὸς γενναιότητα, ἐπαφίσει τὰς ὀψεις τοῖς
ὀπισθεν, καὶ τοῦ φεύγειν γίνεται· ἄμα ἤγγισε, καὶ ἀνὰ πόδας ἐχώρησεν. Ἦρπασε·
καὶ πρὶν ἢ τὰς χεῖρας πληρῶσαι, δρᾶττεται χαλινοῦ, καὶ τὸ ἵππον κεντερίζει τὰ μὲν
πτέρναις, τὰ δὲ μᾶστιγι· καὶ ἀνέμοις εἰς φυγὴν δίδωσιν ἑαυτόν, εὐχόμενος καὶ αὐτός,
θᾶσσον ἱεράκων ἐκπέτεσθαι. Οὕτω τεθέαται, καὶ τὰς τῶν ἰδόντων ὀψεις κρύπτεται.

— Още В. Г. Васильевски (п. т., стр. 6, прим. 1) забеляза, че, когато Евстатий писалъ тая си речъ, той е ималъ подъ ржка речъта на архиепископъ Теофилакτα Охридски. — Вж. и ср. тукъ по-горе стр. 109—110.

3. Nicetas, ib. p. 124, (7–20).

4. Ibidem, p. 519, (2–8).

5. Robert de Clari, Conquête de Constantinople, editeé par Philippe Lauer. Paris 1924, p. 64, (1–38). —

Последното изречение, очевидно, се отнася за-презъ време на ловъ.

14. Какъ ромънскитѣ историци тълкуватъ историческитѣ извори

Като излиза отъ фалшивата си теза, че „споменатитѣ отъ Анна Комнина власи, които били водачи на куманитѣ презъ Стара-планина въ 1092 год., безъ всѣко съмнение сж само сжщитѣ „скити“ на градоветѣ по дунавския брѣгъ, за които говори Аталиатъ и които не могатъ да бждатъ смѣсени съ никой другъ народъ, известень въ тая епоха въ дунавската областъ“, защото за него тѣ сж ромъни, проф. Н. Бънеску пише: „Après deux générations, ils (власитѣ) y étaient si nombreux, qu’ils fournissaient le contingent le plus considérable de soldats à l’armée imperiale levée dans ces contrées. Car c’est ainsi seulement qu’on doit comprendre le passage si discuté de Cinnamus, relatif aux luttes soutenues par Manuel Comnène contre les Hongrois, en 1164. Il nous dit précisément que l’empereur, pour donner à ceux-ci le coup de grâce, envoie contre eux une armée conduite par Alexis le Protostrator. Celui-ci devait exécuter une simple démonstration, pour leur faire croire que l’attaque aurait lieu dans ces parages, comme à l’ordinaire; mais, en réalité, Léon Batatzes, „rassemblant dans un autre endroit une autre aimée nombreuse, voire même une grande foule de Vlaques, qu’on dit être les colons de l’Italie d’autrefois, avait l’ordre d’envahir la Hongrie du côté du Pont-Euxin, par où personne ne s’était jamais jeté sur eux“. ...Mais l’attaque byzantine, partant des contrées voisines de la Mer, ne pouvait venir que du Nord, de ce Paristrion, où se trouvaient les gués connus ou Danube. L’armée levée ἐτέρωθεν devait être nécessairement recrutée dans ces parages, pour comprendre ce grand nombre de Vlaques, mentionnés par Cinnamus” [1].

Пасажътъ, който има предъ видъ г. Бънеску у Кинама гласи следното:

βασιλεὺς δὲ ἐσφάδαζε μὲν διὰ ταῦτα καὶ ᾔθελεν αὐτὸς καὶ
πάλιν ἐπὶ Οὐγγικῆς ἵεναι, ἐπίδειξιν δὲ μᾶλλον τῆς Ῥωμαίων ἰσχύος ποιῆ-
σθαι θέλων αὐτοῖς, τοιάδε τινὰ ἐνενόει. Ἀλέξιον μὲν, ὃ τὴν θυγατέρα
ἡγγύα, στρατεύμασι ἅμα πολλοῖς, ὧν Ἀλέξιος ἦρχεν, ὃς πρωτοστράτωρ
ἐτόγχανεν ὧν, ἐπὶ τὸν Ἰστρον ἔπειπε δόκησιν ἐμποιήσοντα Οὐννοῖς ὡς
ἐκ τῶν συνήθων καὶ πάλιν αὐτοῖς ἐπιτεθήσεται χωρίων, Λέοντα δὲ τινὰ
Βαχτάτζην ἐπὶ κλησιν ἐτέρωθεν στρατεύμα ἐπαγόμενον ἄλλο τε συχνὸν
καὶ δὴ καὶ Βλάχων πολὺν ὄμιλον, οἳ τῶν ἐξ Ἰταλίας ἄποικοι πάλαι εἶναι
λέγονται, ἐκ τῶν πρὸς τῷ Εὐξείνῳ καλουμένῳ πόντῳ χωρίων ἐμβάλειν
ἐκέλευεν εἰς τὴν Οὐγγικὴν, ὅθεν οὐδεὶς οὐδέποτε τοῦ παντὸς αἰῶνος ἐπέ-
δραμε τούτοις

[2] т. е. „Императорът (Мануилъ) се силно стремѣше заради това и искаше самъ и пакъ да отиде противъ хунската (земя), а желеайки да имъ покаже още повече ромейската сила, той замисляше следното. Алексия, за когото бѣ сгодилъ дъщеря си, съ много войска подъ негово началство, защото той тогава бѣше протостраторъ, той (императорътъ) изпратилъ къмъ Истъръ (Дунавъ); Алексей трѣбвало да показва видъ на хунитѣ, че ужъ ще нападне на тѣхъ пакъ отъ обикновенитѣ (погранични) пунктове, а на Лѣва съ прозвище Ватаци, който водѣлъ съ себе си друга силна войска както и голѣма тѣлпа власи, за които казватъ, че сж нѣкогашни преселенци отъ Италия, отъ друга страна заповѣдалъ да се нахвърли въ Хунската земя отъ мѣстата предъ тѣй наречения Евксински понтъ, отдето никой никога отъ вѣка не ги е нападалъ”. Преди всичко събитието, за което се говори въ горния пасажъ, г. Бънеску погрѣшно отнася къмъ 1164 вмѣсто 1166 год. После, той не превежда точно думитѣ на Кинама, защото гл. ἐλάφομαι никога не е значилъ, па и днесъ не значи *rassembler* — „събирамъ, набирамъ”, а означава „*amener à soi, mener avec soi, introduir pour soi*”. — „привождамъ за себе си, водя съ себе си, въвеждамъ за себе си”; ἐτέρωθεν съвсемъ не значи „dans un autre endroit”, а — „d’un autre côte” или „d’autre côte”, и по никой начинъ не трѣбва да се отнася къмъ ἐπαύρομενον, а трѣбва да се свърже съ предидущето въ смисълъ, че както императорътъ изпратилъ Алексия отъ една страна къмъ срѣдни Дунавъ, тѣй отъ друга страна заповѣдалъ на Лѣва Ватаци да нахлѣе въ Маджарско; сжщо така г. Бънеску съ „d’envahir la Hongrie du côte du Pont-Euxin” не предава напълно смисъла на ἐκ τῶν πρὸς τῷ Εὐξείνῳ καλούμένῳ πόντῳ χωρίων ἐμβαλεῖν. Чрезъ тия невѣрни преводи г. Бънеску е изопачилъ смисъла на цѣлия край въ приведения пасажъ отъ Кинама, и отъ думитѣ му излиза, като че ли Лѣвъ Ватаци набиралъ и формиралъ войската си на брѣговетѣ на Черно море и че тамъ въ „странитѣ на Понта Евксински” (des régions du Pont-Euxin) рекрутиралъ многобройни влашки войски (le recrutement de nombreuses troupes valaques), когато отъ думитѣ на Кинама може или трѣбва да се разбере само, че Лѣвъ Ватаци водѣлъ съ себе си друга силна войска (στράτευμα συχρόν), получена отъ императора — друга по отношение къмъ армията, която сжщиятъ императоръ далъ на своя бждещи зетъ, Алексия, — а сжщо една „голѣма тѣлпа власи”, обаче отъ думитѣ на Кинама не се види, че тая тѣлпа е била съставна частъ отъ войската, която Лѣвъ Ватаци е получилъ отъ императора; по-скоро може да се разбере, че той самъ набралъ тая тѣлпа власи, както това показва вече употребената отъ него въ случая дума ὁ ὄμιλος — „тѣлпа, сбирщина”, съ която авторътъ искалъ именно да изтъкне неорганизираността на тия власи въ противоположностъ на τὸ στράτευμα, както той нарича войската на Лѣва Ватаци.

Разбира се, при такъвъ характеръ на влашката сбирщина ромейскиятъ пълководецъ не е могълъ да разчитва на нея като на такава, която би му помогнала въ време на сраженията; той е водилъ съ себе си тия набрани отъ него власи, едно, за да не бждатъ противъ него и, друго, като мѣстни жители, които познавали добре пѣтищата и мѣстнитѣ условия, да му служатъ като пѣтеводачи презъ непозната нему и тѣй отдалечена мѣстностъ, особено въ планинската областъ на Влашко. Оттука тия власи могатъ да бждатъ само отъ ония остатѣци на романизованото дакийско население въ Трансилванскитѣ алпи (защото само у тѣхъ би могла да се запази традицията за тѣхния италиянски произходъ), които къмъ даденото време (втората половина на XII. в.) почнали да се спущатъ отъ планината въ полето, за да избѣгнатъ силно притискаща ги маджарска власть, и само, може би, поради това тежко положение тѣхно тѣ сж се съгласили да трѣгнатъ съ ромейскитѣ

войски противъ маджаритѣ, защото както въ даденото време, тъй и въ предната епоха никога не сж влизали власитѣ въ ромейската войска като организирана частъ, съ изключение на помощта, която чергаритѣ власи оказали на Алексия I Комнинъ въ боя при Левунионъвъ 1091 г, и то, защото печенѣзитѣ били не по-малко опасни и за тѣхъ самитѣ [3]. Поради това и интересуващитѣ ни тукъ власи по никой начинъ не сж могли да бждатъ „рекрутирани“ нито въ Паристрионъ (Подунавие, северна България), нито на брѣговетѣ на Черно море, а само отвждъ Дунавъ, въ Влашко. Лъвъ Ватаци е присъединилъ тая неорганизирана тѣлпа отъ власи къмъ своята армия по пжтя на изпълнението на своята задача главно, за да може да набавя храна за войската си; освенъ това той е нѣмалъ време да „рекрутира влашки многобройни полкове“ (sic!), а оттука и да ги обучава въ византийското военно изкуство, защото тѣ сж били една сбирщина, една неорганизирана тѣлпа, понеже самото предприятие, което трѣбвало да се извърши съ голѣма бързина, не позволявало много и дълго бавене.

Бележки

1. N. Bănescu, Les premiers témoignages etc. ib., p. 305. Ср. отъ сжция, Changements politiques etc. ib., p. 72.
2. Cinnamus, ed. Bon., p. 259, (23)—260, (19).
3. Вж. тукъ по-горе стр. 204 и 206 и Притурка № 8: „За народността на 5-хилядния отредъ, който се присъединилъ къмъ ромеитѣ предъ боя при Левунионъ“.

15. Кога Никита Акоминатъ произнесълъ речъта си по случай брачния съюзъ на Исаака II Ангелъ съ маджарската принцеса

Θ. Успенски възъ основа на следния пасажъ отъ речъта на Никита Акоминатъ, произнесена по случай брачния съюзъ на Исаака Ангела съ Маргарита, дъщерята на маджарския кралъ Бела III, въ началото на царуването му, а именно: “Мисля, че враждебниятъ нашъ варваринъ, бидейки недоволенъ отъ нашето тържество и огорченъ отъ брачния съюзъ, негодува противъ обновата на порфирата, която ни предстои скоро да отпразднуваме”, [1] — приема, че тукъ се има предъ видъ българското възстание, което се намирало въ пълния си разгаръ, така че началото му трѣбва да се отнесе къмъ времето преди сватбата и да се свърже съ прекжсването на династията на Коминитѣ, т. е. къмъ септемврий 1185 год. [2]

Още В. Г. Васильевски посочи, не само че тукъ не става дума за българското възстание и че, ако се приеме преводътъ на горния пасажъ отъ речъта, предложенъ отъ Успенски, то подъ „враждебния варваринъ“ тукъ трѣбва да се разбира никой другъ освенъ Вилхелмъ II Сицилийски, но и че „тукъ се говори не за нѣкой единиченъ варваринъ, а изобщо за варварството или за варварския свѣтъ, враждуващъ съ империята“. „Изобщо, пише Васильевски, никакъвъ намекъ за българското възстание ние не намираме въ речъта на Никита, и поради това принудени сме попрежнему да мислимъ, че то се е почнало само следъ сватбата на Исаака. [3]

Безъ да отричаме справедливитѣ и твърде умѣстни поправки на Васильевски, ние все пакъ мислимъ, че речъта на Никита била произнесена по случай не на сватбата, а на годявката на Исаака, 1. защото въ нея ораторътъ говори само за „обручението“ на императора: „О щастливъ день, въ който се обручава (сгодява) новиятъ царъ съ младата, прекрасенъ съ прекрасна, цвѣтущиятъ съ цвѣте“ и пр. [4], или: „И тъй, като се сгоди съ нея по воля Божия, ти я освободи“ и пр. [5] и 2, защото, когато говори за сватбата, той употребява бждеще време, както, напр., въ приведения тукъ пасажъ, който, споредъ насъ, трѣбва да се преведе така: „Мисля, че враждебното тамъ варварство не ще бжде доволно отъ (ще се сърди на) нашитѣ праздненства и сега огорчено отъ брачния съюзъ ще се опечали поради гледаната съ подозрение възобнова на порфирата, която малко по-сетне ще отпразднуваме“. [6]

Отъ друга пакъ страна въ сжщата речъ, следъ като се говори за свалянето и унищожението на „кръвожадния и немилостивъ тиранинъ“, за „изчадието на ромейското племе“, т. е. за Андроника I Комнинъ, четемъ следното: „Следъ като докара вжтрешнитѣ работи въ прекрасна хармония, ти преминавашъ къмъ съперницитѣ, които сж се събрали около нея и, като блестещето слънце, разгонвашъ латинския съюзъ като нѣкоя мъгла и неочаквано промѣнявашъ нашитѣ работи въ ясно утро. И дивиятъ тифонъ, който се яви отъ сицилийскитѣ пещери и повѣя на насъ отъ гибелни мѣста, неочаквано правишъ да утихне и го карашъ, разбитъ да се свива въ себе си и, стѣсняванъ отъ силата на обстоятелствата, макаръ още страшно да шуми, не би могълъ да изригва гнѣвенъ огънь“. Едвали би се усъмнилъ нѣкой, че въ втория пасажъ се има предъ видъ нашествието и постепенното отблъсване на норманитѣ, и то следъ Мосинополското имъ поражение, защото дивиятъ тифонъ все още страшно шумѣлъ, и предъ решителната победа надъ тѣхъ при Димитрица, близу до Амфиполь, на 7. ноемврий 1185 год. [7]

И тъй, речъта си Никита Акоминатъ е произнесълъ не по-късно отъ края на октомврий 1185 год, когато и мирътъ съ маджарския кралъ билъ сключенъ, оттука и годявката е станала сжщо тогава. Само по себе си се разбира, че Никита не е могълъ да говори за българското възстание, защото то не било още обявено.

Бележки

1. Θ. Успенскій, Образование второго българ. царство, стр. 112.
2. Пакъ тамъ, стр. 114—115.
3. Вж. неговата рецензия, п. т., стр. 185—186.
4. Успенскій, п. т., стр. 112.
5. Пакъ тамъ, стр. 113.
6. Пакъ тамъ стр. 112 бел. 1:

Οἶμαι γοῦν ὡς τὸ διάφορον ἡμῖν βάρβαρον
ταῖς ἡμετέραις ἀχθεσθήσεται τελευταῖς, καὶ ταῖς νῦν ἐμπικρανθέν νυμφεύσει κόψεται
τὸν τῆς πορφύρας ὑφωμένον καίνισμόν, ὃν μικρῷ ὕστερον ἐορτάσομεν ἡμεῖς.

— Понеже не можахме да се сдобиемъ съ гръцкия текстъ на въпросната речъ, ние се ползуваме отъ превода на Θ. Успенски и отъ преведениятъ отъ него подъ линия гръцки цитати.

7. Пакъ тамъ, стр. 114, бел. 2, гръцкия текстъ.

8. Вж. тукъ по-горе, стр. 433—434.

16. Какъвъ градъ трѣба да се разбира подъ Агатополю у Никита Акоминатъ

Като една отъ причинитѣ за втория походъ на императоръ Исаака II Ангелъ противъ възстаналитѣ българи, споредъ Никита Акоминатъ, било и това, гдето последнитѣ, следъ като се засилили съ наемната куманска войска, се нахвърлили върху околноститѣ на Ἀγαθόπολις и силно ги опустошавали, като вършили страшни злодейства. [1] Ние обаче се съмняваме, че българитѣ и куманитѣ въ тия си нападения сж могли да достигнатъ до днешния градъ Агатополю (тур. Ахтоболъ), който се намира на западния черноморски брѣгъ южно отъ гр. Бургасъ. Очевидно, тукъ подъ Ἀγαθόπολις се разбира другъ нѣкой градъ, който се е намиралъ недалечъ отъ Анхиалъ, защото българо-куманскитѣ нахлувания презъ тоя походъ се простирали до тоя градъ, а военнитѣ действия се развивали въ североизточна Тракия — около крепостъта Лардея при днешния градъ Карнобадъ.

Никита, като пише за направеното отъ току що прогласения латински императоръ Хенриха, брата на пленения въ одринския бой и убития въ Търново Балдуина, навлизане въ България следъ 20. августъ 1206 год., съобщава, че императорътъ, като прогонилъ (неприятелитѣ) до Крънъ и Вероя и оттамъ като миналъ презъ Агатополю и потеглилъкъмъ Анхиалъ, отгдето, следъ като извършилъ много (подвизи), заграбилъ пари, хора и стада животни, безъ да потърпи нѣщо страшно, невредимъ се върналъ и пристигналъ въ Цариградъ. [2]

За сжщитѣ събития отъ 1206 год. Жуфруа Виллардуенъ разказва следното. Следъ като преследвалъ неприятелитѣ отъ Одринъ цѣли четири дни, Хенрихъ стигналъ въ Вероя, отгдето, следъ като латинцитѣ ограбили тоя градъ и околната страна, подиръ два дена императорътъ потеглилъ оттамъ назадъ и пристигналъ въ кр. Блисмъ (Blisme), [3] която се намирала при вливането на р. Сазлийка въ Марица. Оттука Хенрихъ, следъ като братъ му Евстахий сполучилъ да освободи откаранитѣ отъ Калояна пленници съ тѣхнитѣ кола и стада, се върналъ въ Одринъ. Но латинскиятъ императоръ не се ограничилъ само съ това. Презъ есеньта с. г. той събралъ войска и отново навлѣзълъ въ България и достигналъ до гр. La Ferme, превзелъ го, влѣзълъ вътре и се настанилъ въ него. Латинцятъ останали тамъ три дена и презъ това време оплячкосали околната страна и разрушили единъ градъ, който носилъ името L'Aquile. На четвъртия день тѣ потеглили отъ La Ferme, който, въпрѣки че „билъ хубавъ и добре разположенъ и тамъ извирали горещи бани, най-красивитѣ на цѣлия свѣтъ,” императорътъ заповѣдалъ да го разрушатъ и изгорятъ. Латинцитѣ се върнали отново въ Одринъ, гдето останали до 1. ноемврий, понеже не могли да воюватъ съ настѣпването на зимата. [4]

И тъй отъ съпоставката на тия две известия, съобщени отъ двама съвременници на самитъ събития, не е мжно да се установи, че, докато Ж. Виллардуенъ говори за две отдѣлни навлизания на Хенриха въ България, Никита пише само за едно такова навлизане презъ 1206 год., отъ което ясно става, че той не е ималъ точни и пълни сведения за действията на Хенриха, и затова е слѣлъ дветъ навлизания въ едно. Само по себе си се разбира, че трѣбва да се даде предпочитание на Виллардуеновото изложение; оттука и отиването на латинския императоръ презъ Агатополю къмъ Анхиалъ да се отнесе къмъ второто му навлизане въ България; въ такъвъ случай Ἀγαθόπολις на Никита ще отговаря на Виллардуеновата La Ferme, подъ която трѣбва да се разбира византийския градъ τὸ Θέρμιον, τὰ Θέρμα, Θερμόπολις — градъ, който се намиралъ на западъ отъ Анхиалъ и сев.-зап. отъ Бургасъ въ политъ на планината при днеш. с. Лжжа-къой, днешнитъ Айтошки бани. [5] При тая очевидна идентичностъ на тия две имена, не подлежи на никакво съмнение, че тоя градъ наредъ съ старото име τὰ Θέρμα, Θερμόπολις се наричалъ въ края на XII. и въ началото на XIII. вѣкъ още и Ἀγαθόπολις — име, което напълно отговаря на Виллардуеното му описание, че „il était forte belle et bien située et il y sourdait des bains chaudes les plus beaux de tout le monde”.

Що се отнася до другия градъ l'Aquile, който латинцитъ разрушили, то, подъ влияние на Никитовитъ думи, въ това име обикновено виждатъ гр. Анхиалъ. [6] Обаче като имаме предъ видъ, 1. че, ако Aquile е приморски градъ, то Виллардуенъ непременно би посочилъ на тая негова особеностъ и 2. че отъ контекста се види, че Aquile се е намиралъ не далечъ отъ La Ferme, защото латинцитъ, безъ да напушатъ последния градъ, оттамъ безпрѣчно и лесно го разрушили, когато Анхиалъ като важна приморска крепостъ не билъ тъй пристѣпенъ, ние мислимъ, че въ името на крепостъ Aquile трѣбва да видимъ преводъ на близката до La Ferme крепостъ Ἀετός, което, както и Aquile, значи „орелъ”, и оттука да идентифицираме Aquile съ Ἀετός при днеш. гр. Айтосъ, с.-з. отъ днешнитъ Айтошки бани. [7]

Бележки

1. Nicetas, ed. Bon. p. 515, (9–13).
2. Ibidem, p. 852, (22)—853, (8).
3. Вижъ тукъ по-горе, стр. 185, бел. 1.
4. Villehardouin, edit. par Em. Bouchet, t. I, ch. 241—244, p. 316— 321 et, ch. 247, p. 324—326.
5. Вж. В. Н. Златарски, История на бѣлг. държава и пр. т. I, ч. 2, стр. 420 бел. 1 и тукъ по-горе стр. 213, бел. 2.
6. К. Иречекъ, Княжество България, II, стр. 793.
7. Пакъ тамъ, стр. 753.

17. Разказът на о. Паисия Хилендарски за обновата на българското царство

„Билъ къ то време въ лето ,ѿрѣ (1170) въ Трново патриархъ сѣъ Іѡанъ зрелъ ѡзловленіе болгарское ѡ грѣковъ и плакалъ и молилъ Бѣа съ слъзми да избавитъ ихъ ѡ работи грѣчскіе и ѡкиа се ему сѣъ великомѹченикъ Дмитриа него били славили и почитали цѣри трновски и болгарски испрѣко ѡ родъ къ родъ ѡ Мнѡхана благочестиваго до сѣго Іѡана Владимира. Тон сѣъ мѹченикъ поминѡлъ домъ и родъ цѣри болгарскихъ и посланъ билъ ѡ Бѣга на помощъ и ѡновленіе цѣрства болгарскаго къ Трново рекалъ патриархъ да поставитъ Ісѣна цѣра болгаромъ и Бѣтъ бѣдетъ с нимъ и ѡспитъ скиптра болгарска въ рѣкъ Ісѣновѣ. Тако патриархъ по повеленію бѣжню призвакъ Ісѣна и Петра брата егѡ ѡ Влахию били ѡ рода цѣрскаго вѣдци Гаврилови сѣа Самилова цѣо билъ изгнатъ ѡкоже рече се къ Влахию и покелелъ имъ съградити цѣрка кр(а)сна къ Трново во име сѣагѡ мѹченика Дмитриа и сазкалъ патриархъ епископи и господи болгарски къ Трново на ѡскѣщеніе цѣрки по смотренію бѣжню събрал се много народъ. Бѣгда ѡсѣлъ патриархъ цѣрковъ принѣлъ вѣнецъ и багренница и вѣ(н)чалъ Ісѣна на цѣрство болгарское и сказалъ вѣсемъ како повелено било ему ѡ Бѣга сѣымъ Дмитримъ тако народъ ѡ радости къзикали келгласно: да живѣтъ Ісѣнъ многоа лѣта Ісѣнъ цѣрю болгарскомъ многоа лѣта Іѡанъ блаженнѣмъ патриархъ трновскомъ и всѣи Болгарии много лѣта. Тако пристали много господи болгарски по Ісѣна цѣра ѡнъ поставилъ Петра брата своѣго къ прѣи и велики чинъ воински и поставилъ съвѣ(късъ?)чинъ воински по чинъ прѣкомъ како цѣо имѣли цѣри трновски прѣродители егѡ“.

Изказанитѣ досега мнения по въпроса, отгдѣ о. Паисий е почерпалъ горния разказъ, сѣ твърде колебливи. Така М.С. Дриновъ още въ 1869 год. го нарече „едно предание“. [1] Следъ него К. Иречекъ за него бележи, че „настоящій ходъ дѣла изложенъ Паисіемъ (1762) въ его болгарской хроникѣ на основаніи потерянныхъ источниковъ“, [2] отъ което става явно, че К. Иречекъ е придавалъ голѣмо значение на тоя разказъ. В. Г. Васильевски се изказа за тоя разказъ, че това сѣ „отголоски національнаго болгарскаго историческаго преданія“. [3] Противъ това мнение решително се противопостари М. С. Дриновъ, който се отказа отъ първото си мнение, може би подъ влияние на Иречека, и се изказа въ 1880 год., че въ известията на Паисия „мы имѣемъ не болѣе, какъ домислы, если не самаго Паисія, то непременно какого-нибудь его предшественника, домиселы, построенные не совсѣмъ складно на свѣдѣніяхъ, почерпнутыхъ изъ книгъ, а не изъ народныхъ преданій“. [4] Опитъ да примирятъ тия две мнения направиха Л. Милетичъ и Д. Агура,

като писаха въ 1893 год., че „о. Паисий съобщава въ своята история, по неизвестни източници, сжщата мисълъ, и то въ форма, която прави впечатление на истинско народно предание“. [5] Напоследъкъ се занимава съ сжщия въпросъ и П. Никовъ, който писа: „Относно разказа за основанието на второто българско царство може съ сигурность да се каже, че се основава на писмени паметници, а не на народно предание“. Той чрезъ единъ критико-аналитиченъ погледъ на Паисиевия разказъ се опита научно да докаже поддържаното отъ него мнение [6]; обаче въ нѣкои негови доказателства се забелязва известна пресиленость и малка правдоподобность, както ще покажемъ тукъ по-долу. За да се разбере сжщността на съдържанието на приведения тукъ разказъ на Паисия, той трѣбва, споредъ насъ, да се разгледва не самъ по себе си отдѣлно, а въ връзка съ следващитъ два откъслека, които считаме за нужно да приведемъ тукъ изцѣло.

„И стикал се народъ болгарски како единъ човекъ къ Трново единодѣшно на помощъ Йсѣнъ и събрало се конне(т)во ѿ Клахна послали клашки господари на помощъ Йсѣнъ. то била кола бѣжна съ Йсѣна и пришла ѿмъ ве(ли)ка помощъ ѿ всѣдъ и зкрѣпил се на цѣство болгарское и ѿмастилъ гркомъ сѣгъво ѿбидъ и ѿзлюбени цо ѿни за 6 (70) лета творили болгаромъ зинали данъ ѿ нѣхъ тежка тако и ѿни давали за шестидесетъ лета Йсѣнъ

и синъ ѿгъ Іѡанъ. Цо ѿни ѿсѣплали болгарокъ при Самонла цѣа и много тинна пакостъ творили болгаромъ то и нѣхъ постигло последи ѿ болгари тристот(и)нъ хилади конска грческа и ѿ различни народи ѿкѣпокали и пратили на Йсѣна и на Болгарна но Йсѣнъ и болгари сѣ ѿна конска за ѿсамъ лета побили ї перобили тако едѣа престали ѿ бранъ с грци творити и ѿмащати прѣю ѿбидъ болгарскою.

„Ѣбрътает се къ стари рѣкописни кѣниги поѣкетъ ради того цѣа Йсѣна старогъ како по преставление патриарха Іѡана сѣгъ призкалъ ѿ Охридъ сѣгъ ѿца Ѣѡфилакта ѡ поставилъ ѿгъ патриарха къ Трново. Тон прѣмѣдри и вселенски оучитель къ та кремена просѣкѣтилъ и ѿчистилъ Болгарна ѿ ересѣ различни тако и Клахна. Били класи приели римска ересъ сѣи конечно и испѣрево читали по латински како сѣ с латини їединъ родъ и ѡзикъ. Тѣѡфилактъ сѣѣ подкигналъ цѣа Йсѣна поѡшелъ на Клахна и покорилъ ѿбѣ Клахни под своѣа клаетъ и запрѣтилъ клахомъ кончатитъ по латински ѡзикъ и испокѣдѣтъ римско испокѣданне и кѣра да мѣ се ѡзикъ ѡрежетъ и поѣмелъ имъ читати по болгарски и съдржати кѣрѣ православною. Тако ѿ то време класи ѡбратили се пакѣ къ православию и читали по болгарски ѡзикъ до скорое време нѣна пакѣ изкадили имъ рѣси на клашки ѡзикъ прости писани. Тако тащаниемъ патриарха сѣгъ Ѣѡфилакта и цѣа Йсѣна много народъ ѡбратѣа се къ православию“.

Ние приведеше и тритъ тия откъслека отъ историята на Паисия, защото тѣ представятъ нѣщо отдѣлно и по съдържание, и по характеръ. Съ тѣхъ Паисий прекъсва изложението на събитията по главния си изворъ историята на Мавро Орбини (далматински историкъ отъ половината на XVI. вѣкъ † 1614 г. — Дубровникъ), [8] и то по нейния руски преводъ, и поради това следъ тѣхъ той пише: „Паки поидемъ на прваа“ (повѣсть). И наистина, изложението на Паисия се съвсемъ различава отъ онова на Мавро Орбини, който за възстанието на Петра и Асѣня пише така:

„Бѣ лѣто же 1175 и ко 1185: при державствѣ Исаака Ангела, отложіѣся пакѣ Болгары подѣ ухѣщреніемъ наложенныхъ тѣгостей,

которые страдали при правітелствѣ прѣставниковъ Царскіхъ. Заводчѣи же того бѣхѣ быша Петръ и Исѣнь братѣа, болгаряне. Сѣи кымысломъ [изобѣжены, и досаждены бывше отъ двора Царского] да бы возмѣрѣли людемъ къ своему мѣтежѣ, построили на своіхъ иждѣкѣніихъ церковь въ честь свѣтаго Дѣмитріа Великомѣченіка. Въ нюже собрали множество бѣснующихся мѣжеска и женска пола. Междѣ оными вѣмѣшали людемъ отъ себе нанятыхъ, которые подѣ прѣткорствомъ сего недѣга, егда бѣхѣ заклѣнаеми отъ священниковъ, кричахѣ, что прѣшло время отъ Бога опредѣленное, еже возвратіѣся Болгаромъ въ древнюю свою волность: и ако сего ради, Свѣтѣи Дѣмитріи мѣченікѣ изволеніемъ Божіимъ, оставіѣ Мѣтрополію Фессалонітскѣю, прѣшѣлъ въ Болгарію къ сѣю церковь, да поможѣтъ имъ. Омрачени же бывше Болгаре сѣю хѣтростію, [понеже возмѣша быти вдохновеніе чрезъ естественное и небесное] воскрічали волность и разореніе Грѣкомъ. И взавшесѣ за рѣжѣе, избрали себѣ Корола, реченнаго Петра, соізволаа быти съ нѣмъ братѣа его Исѣню за товарища къ правітелствѣ. Начали разорѣти земли Грѣческіа, отъ нѣхъ же воспрѣмали себѣ великое побѣтѣе. Нашедшѣ сѣо тогда тѣманѣ, за его же споспѣшеніемъ неначаянно нападены и разбѣты. Петръ и Исѣнь переправасѣа Дѣнан прѣтекли ради помощи къ Болехомъ. И войско Царское оставшесѣ въ Болгаріи разорѣли плоды полевыхъ, а не ино что, возвратіѣлось въ Константинополь, оставіѣше коіѣ Болгарскѣю болѣе возмѣренѣ, нежели сѣмѣренѣ. Исѣнь возвратасѣ съ войскѣмъ сілнымъ своимъ и Болонскѣмъ, обрѣтѣа города болгарскіа тѣшы, и свободны отъ Грѣковъ“.

Мавро Орбини е изложилъ българското възстание споредъ разказитъ на Никита Акоминатъ, но на Паисия това изложение се показало недостолепно, па може би и невѣрно, защото той знаелъ отъ житието на св. Ивана Рилски, написано отъ патриархъ Евтимия Търновски, че

**„вѣнѣгда благоволи Богъ обновити Българ'скѣ дръ-
жавѣ и въздвигнѣти, по писанномѣ рѣци, падшѣмъ съ сѣмъ, обѣт-
шавшѣмъ Гръчьскымъ насиліемъ, въздвиже рѣмъ Българ'скаго
царьства при благочестивѣйшѣмъ царѣ Исѣмъ, иже въ свѣтѣмъ
кр[ъ]щеніи именованъ бѣ въ Іоаннъ. Съ оубо хѣржѣмъ царствіа
яко прѣмъ, въсѣмъ Българ'скымъ грады падшѣмъ съ добрѣмъ оутвѣрди
и вѣтшавшѣмъ обнови и, на Гръчьскоѣ добрѣмъ опасахъ съ царьство,
покарѣше вкръстнымъ страны, грады же и кѣмъ.**

[10]

Нѣма съмнение, че Паисий билъ готовъ да повѣрва повече на патриархъ Евтимия, когото той характеризира като „учень и мѣдръ и стѣи житіемъ“, отколкото на единъ латининъ — католикъ. Поради това той решилъ да поправи своя главенъ изворъ и да представи възобновата на българското царство съгласно съ домашнитъ извори.

И наистина, въ основата на своя разказъ Паисий взелъ приведеното тукъ известие отъ житието на св. Ивана Рилски. Това е едничкото книжовно известие, което той използвалъ, като го съпоставилъ съ това, което му далъ главниятъ му изворъ. Така мисълта, че възобновата на царството е станала по Божие благоволение, той възприелъ отъ житийното известие и я развилъ споредъ своитъ схващания и знания, като изкусно вмѣкналъ легендата за св. Димитра и построената въ негово име църква, която легенда той почерпалъ, очевидно, отъ разказа на Мавро Орбини. [11] Отъ друга пѣкъ страна той изтъкналъ измислената отъ него самия никога не съществувала личност — патриархъ Ивана, за да придаде на цѣлото предприятие мистиченъ характеръ. Макаръ че патриархъ Евтимий въ сѣщия разказъ, като говори за пренасянето мощитъ на светеца отъ Сръдецъ въ Търново въ 1195 год., назовава патриархъ Василия, Паисий обаче не го възприелъ, защото е узналъ сигурно отъ книгата на Барония за неговитъ сношения съ папата и за сключването на църковната уния съ римската църква, и поради това предпочелъ да измисли нова личност, защото, споредъ неговитъ православни схващания, божие благоволение не могло да се прояви презъ единъ униатинъ; Паисий се ограничилъ само съ това, че взелъ неговата титла патриархъ, която предалъ на своя Иванъ. Затова инициативата както за освобождението на българския народъ, тъй и пострѣйката на църквата св. Димитъръ Паисий приписва на тоя патриархъ, защото такова велико дѣло не е могло да стане безъ божие благоволение, което се проявява само презъ светитъ личности, какъвто въ случая е билъ измислениятъ отъ него патриархъ Иванъ, а Петра и Асѣня той представя като оръдия на божеството.

По-нататкъ. Понеже Мавро Орбини говори, че двамата братя се обѣрнали за помощъ „къ волохомъ“, това навело на мисълъ Паисия да допустне, че Петъръ и Асѣнь били повикани отъ Влашко, и да ги свѣрже съ изгонения, споредъ него, тамъ Самуиловъ синъ Гавриила, [12] като ги

нарекълъ негови внуци, и по тоя начинъ прокаралъ непосредната връзка на второто българско царство съ първото. Цѣлата по-нататъшна картина, която Паисий тъй релефно рисува — за освещаването на построената отъ братята църква св. Димитъръ и за тържественото коронясване на Асѣня за царъ, макаръ фактически донѣйде и да се приближава до истинското развитие на събитията въ Търново презъ 1187 год., [13] обаче едвали може да се допусне, че всички подробности той е почерпалъ отъ нѣкой книжовенъ изворъ, защото въ противенъ случай той не щѣше да измисля личности, които никога не сж съществували; очевидно, това е чисто негово построение, т. е. той е нарисувалъ картината тъй, както той самъ си я представялъ възъ основа на народното предание, че българскитѣ царе се коронясвали въ църквата св. Димитъръ въ Търново, подкрепено и отъ това, което той прочелъ въ своя главенъ изворъ. Съобщението въ края на първия откъслекъ, че Асѣнь поставилъ „въ първи и велики чинъ воински“ брата си Петра, може да се счита до известна степенъ отзвукъ на известието на Георгия Акрополитъ за отдѣлянето на Преславъ и Проватъ (Овечъ) съ областитѣ имъ като дѣлъ (пай) на Петра, [14] обаче да е ималъ Паисий подъ ръка историята на тоя византийски авторъ не може по никой начинъ да се допусне; по-скоро тукъ Паисий, следъ като прогласилъ Асѣня за царъ, а пъкъ въ своя главенъ изворъ прочелъ, че българитѣ си избрали за кралъ Петра, като се съгласили, щото и братъ му Асѣнь да му бжде другаръ въ управлението, размѣнилъ мѣстата имъ, за да бжде въ съгласие съ Евтимиевото известие, като издигналъ Петра въ най-високия чинъ въ войската, следов. и тая промѣна е лично съображение на Паисия.

Вториятъ откъслекъ не е нищо друго освенъ развитие на мисълта, изказана въ началото на приведения тукъ откъслекъ отъ Мавро Орбини за причинитѣ на възстанието. Паисий излага тия причини по своему въ съгласие съ това, което той по-рано писалъ за положението на българитѣ подъ византийско владичество; а, за да избѣгне да каже нѣщо за първия неуспѣхъ на двамата братя, той измѣнява своя изворъ въ смисълъ, че Петъръ и Асѣнь отишли да търсятъ помощъ отвъдъ Дунавъ, като забравя, че самъ той ги изведе оттамъ, но че отъ Влашко имъ изпратили помощъ влашкитѣ господари, като си представя, че Влашко тогава се е намирало въ сѣщото положение, както въ негово време, и изтъква, че изобщо голѣма помощъ дошла на Асѣня отвсѣкжде, защото това било воля божия.

Що се отнася до третия откъслекъ, то той нѣма по съдържание никакво отношение нито къмъ възстанието, ито къмъ освобождението на българитѣ. Паисий, очевидно, е знаелъ, че Теофилакътъ Охридски билъ български архиепископъ отъ неговитѣ тълкувания на евангелието, [15] които обикновено се прибавятъ къмъ старобългарския му преводъ въ разни ръкописни евангелия; но, като не знаелъ, въ кое време е живѣлъ тоя иерархъ, той го вмѣкналъ като приемникъ на измисления отъ него патриархъ Ивана и като съвременникъ на освободителитѣ на българитѣ въ 1185 год. Наистина, Паисий пише въ началото на тоя откъслекъ: „ѡбратаетсе въ ръкописни книги повѣстъ ради того цра Асѣна старого“, но за „цара Асѣна старого“ той е могълъ да научи отъ житията на св. Петка, на св. Илариона Мъгленски и на св. Ивана Поливотски, [16] следов. подъ „стари ръкописни книги“ ще трѣбва да разбираме у Паисия тъкмо ръкописнитѣ жития на посоченитѣ светии, написани сѣщо отъ патриархъ Евтимия и напълно достъпни за Паисия. Впрочемъ нашиятъ пръвъ историкъ не е могълъ въ никоя ръкописна книга да намѣри, какво царъ

Асѣнь Старий следъ смърта на патриархъ свети Ивана билъ повикалъ отъ Охридъ светия отецъ Теофилакта и го поставилъ за патриархъ въ Търново — единъ анахронизъмъ, който е могло да допустне само дълбокото патриотично чувство на Паисия. [17] Всичко друго, което е казано по-нататъкъ за Теофилакта, е построение лично на последния, а оттука ясно става, че той е употребилъ израза „ѡбретае се въ рѣкописни книги“, само за да даде по-голъма сила на своя разказъ, а не че той, наистина, при съставянето на разказа за обновата на българското царство се е ползувалъ отъ нѣкакви стари български книжовни извори.

Другитъ наши стари историци — авторътъ на Зографската история [18] и Спиридонъ иеросхимонахъ [19] — не даватъ нищо ново по въпроса за обновата на царството: тѣ само повтарятъ въ съкратенъ видъ разказа на Паисия. Обаче считаме за нужно тукъ да изтъкнемъ, че въ Зографската история разказътъ е поставенъ подъ 1185 г., както стои и у Мавро Орбини, а у Паисия — подъ 1170 г. Едвали може да се допустне, че авторътъ на Зографската история е поправилъ своя оригиналъ; очевидно, ще трѣбва да се предположи, че или самъ Паисий е поправилъ годината въ начисто преписания текстъ, или че издадениятъ отъ Йор. Ивановъ текстъ на „Исторія славѣноболгарская“ не ще да е черновка нейна, както се приема. Жалко, че Спиридонъ не дава никаква година, но зато той дава нѣщо, което нѣма у Паисия, а именс, че българскитъ царе „на аспри свои образ его (на св. Димитра) печатаху“, което той самъ заключилъ по зографския печатъ на Иванъ Асѣня II, защото той едвали е видѣлъ пари съ лика на св. Димитра: такива монети се изнамѣриха сравнително недавно. [20]

Бележки

1. Вж. Исторически прегледъ на българската църква. Виена 1869, стр. 69, бел. 7. — Съчинения т. II стр. 66, бел. 7.
2. Вж. Исторія болгаръ. Одес. изд., стр. 301, бел. 8.
3. Вж. рецензията му върху книгата на Θ. Успенски, Образование, и пр. р. т., стр. 179 и 180.
4. Вж. рецензията му върху същата книга на Θ. Успенски. Съчинения, т. III, стр. 261—262.
5. Вж. Дакорумѣнитъ и тѣхната славянска писменость. СбМНПр. кн. IX (1893), стр. 252.
6. Вж. Приносъ къмъ историческото изворознание на България и къмъ историята на българската църква. СпБАк, кн. XX (11) (1921), стр. 13—20.
7. Исторія Славѣноболгарская, по изданието на Йор. Йовановъ. София 1914, стр. 35—37.
8. Юс. Первольфъ, Славяне и ихъ взаимныя отношенія и связи. Варшава 1888, т. II., стр. 229-233.
9. Вж. Книга исторіографія почитія имене, слави и разширенія народа славянского и ихъ царей и владѣтелей подъ многими имянами и со многими царствіями, королевствами и провинціями. Собрана изъ многихъ книгъ историческихъ, чрезъ господина Мавроурбина, архимандрита рагужского. С. Петербургъ 1722, стр. 317—318. — Тоя преводъ билъ направенъ по заповѣдь на руския им-ръ Петра I Велики отъ херцеговинеца на руска служба Сава Владиславичъ, а издаденъ отъ известния руски писателъ Теофана Прокоповичъ. — Юс. Первольфъ, п. т., стр. 232.

10. E. Kalužniacki, п. т., гл. XII, стр. 23.

11. Макарь П. Никовъ и да прокарва съществуващи паралели въ разказитъ на Никита и на Паисия, и то не съ цель да каже, „че между извора на Паисия и Никитовия разказъ съществува непременно непосредствена връзка, обаче едно по-далечно косвено съотношение е очевидно“ (вж. каз. ст., стр. 19), все пакъ, ако би ималъ подъ ръка приведения по-горе текстъ отъ историята на Мавро Орбини, той щъше да се убеди, че наистина съществува непосредна връзка между Паисиевия изворъ и Никитовия разказъ, а не нѣкое косвено съотношение, и не щъше да търси легендата за св. Димитра „въ нашата сръдновѣковна книжнина* и да предполага, че „оттамъ тя е минала и въ Паисиевия изворъ“ (п. т).

12. Вж. Исторія славѣноболгарская, сжщ. изд., стр. 33.

13. Вж. тукъ по-горе, стр. 477—480.

14. Пакъ тамъ.

15. История славѣноболгарская, сжщ. изд., стр. 75.

16. E. Kalužniacki, п. т., стр. 70 и 197—198. — Йор. Ивановъ, Български старини, стр. 419—420.

17. Поради това макарь и да се опитва П. Никовъ да установи историчността на патриахъ Ивана въ Паисиевия разказъ чрезъ разни комбинации (п. т., стр. 16—17), той, все пакъ си остава измислена отъ Паисия личност, особено, сега, когато се знаятъ изворитъ, отъ които е ползувалъ нашиятъ пръвъ историкъ при съставянето на своя разказъ за възобновата на българската държава.

18. Исторія вкратцѣ ѿ Болгарословенскомъ народѣ. Вж. Йор. Ивановъ, Български старини, стр. 638.

19. Исторія во кратцѣ о болгарскомъ народѣ словенскомъ сочинися и списася въ лѣто 1792. Издание на В. Н. Златарски. София 1900, стр. 63.

20. Н. Мушмовъ, Монети и печати на българскитъ царе. София 1924, стр. 68—70 и 160.

18. Списък на византийските императори, на охридските архиепископи и на известните български намѣстници-управители презъ разгледваната епоха

I. РОМЕЙСКИ ИМПЕРАТОРИ

Василий II Българоубиецъ	976—1025
Константинъ VIII	1025—1028
Романъ III Аргиръ	1028—1034
Михаилъ IV Пафлагонъ	1034—1041
Михаилъ V Калафатъ	1041—1042
Констант. IX Мономахъ	1042—1054
Теодора	1054—1056
Михаилъ VI Стратиотикъ	1056—1057
Исаакъ I Комнинъ	1057—1059
Константинъ X Дука	1059—1067
Романъ IV Диогенъ	1067—1071
Михаилъ VII Дука	1071—1078
Никифоръ Вотаниатъ	1078—1081
Алексий I Комнинъ	1081—1118
Иванъ II Комнинъ	1118—1143
Мануилъ I Комнинъ	1143—1180
Алексий II Комнинъ	1180—1183
Андроникъ I Комнинъ	1183—1185
Исаакъ II Ангелъ	1185—1195

II. БЪЛГАРСКИ АРХИЕПИСКОПИ ВЪ ОХРИДЪ

Иванъ Дебърски	1019—1036/37
Лъвъ Пафлагонски	1036/37—1056
Теодулъ Иконийски	1056—1064
Иванъ Лампинъ	1064—1079
Иванъ Аиносъ	1079—1090 (?)
Теофилактъ	1090—1109
Лъвъ Мунгъ	1109—1120
Михаилъ Максимъ	1120—1133
Евстатий	1133—1142
Иванъ Комнинъ	1142—1157 (?)
Константинъ	1157 (?)—1166
Неизвестенъ	ок. 1183
Иванъ Каматиръ	сл. 1183.

III. ИЗВЕСТНИ НАМѢСТНИЦИ-УПРАВИТЕЛИ НА БЪЛГАРИЯ

1. Давидъ Арианитъ, катепанъ	1018
2. Константинъ Диогенъ	1026
3. Иванъ Триаконтафилъ	} презъ 30-тѣ години
4. Теодоръ Триаконтафилъ	
5. Василий Монахъ	1048—1053
6. Никифоръ Протевонъ	1053—1055
7. Андроникъ Филокалесъ, катепанъ	1065—1066
8. Романъ Диогенъ, дука	1066—1067
9. Никифоръ Карантинъ, дука	1071
10. Даміанъ Даласинъ, дука	1072
11. Михаилъ Саронитъ, катепанъ	1072
12. Никифоръ Вриенний (дѣдо), дука	1075
13. Александъръ Кавасиласъ, дука	1078
14. Иванъ Дука, дука	1090—1092
15. Никита Карики, дука	1096—1098
16. Никифоръ Вриенний (внукъ)	1098—1101
17. Иванъ Таронитъ	1101—1105/6
18. Константинъ Комнинъ, дука	1105/6— ?
19. Михаилъ Вранъ	1147
20. Андроникъ Комнинъ, дука	1153

19. Родътъ на царъ Ивана-Владислава

ИВАНЪ-ВЛАДИСЛАВЪ

(1015—1018)

жена му **Мария**

